

Джеймс Олдрідж

БРАНЕЦЬ
СВОЄЇ
ЗЕМЛІ

Джеймс Олдрідж

БРАНЕЦЬ
СВОЄЇ
ЗЕМЛІ
■
ПІДСТУПНА
ГРА

РОМАНИ

Переклав з англійської
Павло ШАРАНДАК

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
КИЇВ — 1971

James Aldridge. A Captive in the Land. London, 1962
Statesman's Game. London, 1966

З М І С Т

Бранець своєї землі. Роман	3
Підступна гра. Роман	245
Велике пробудження. <i>Післямова Захари Тіб- мана</i>	487

Джеймс Олдрідж

ПЛЕННИК СВОЕЙ ЗЕМЛИ.
КОВАРНАЯ ИГРА.

Романи.

(На українському мові)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *І. Ф. Леценко*. Художник *Ю. А. Чекалюк*.
Художній редактор *В. В. Машков*. Технічний редак-
тор *Л. Д. Макарчук*. Коректор *Л. С. Каткова*. Вигот-
овлено на Харківській книжковій фабриці імені
М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів
УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8. Здано на
виробництво 28/V 1971 р. Підписано до друку
9/VIII 1971 р. Папір № 1. Формат 84 × 108¹/₂. Фі-
зичн. друк. арк. 15,5. Умовн. друк. арк. 26,04.
Обліково-видавн. арк. 29,489. Ціна 1 крб. 70 коп.
Замовл. 1-172. Тираж 115 000.

БРАНЕЦЬ СВОЄЇ ЗЕМЛІ

РОМАН

Частина перша

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Транспортник «дакота» королівських військово-повітряних сил пролітав над кригою біля 87-го меридіану, на північ од Землі Гранта, коли обслуга помітила незвичайну яскраво-синю пляму на заллятому сонцем льоду. Літак одхилився далеко на північ, і це ніяк не могло бути вершиною скелястого острова. Вони вже майже досягли полюса; внизу громадилися тороси, білі, наче шкаралупи од яйця, лиш подекуди їх перетинали сірі або чорні пасмуги відкритої води.

Пілот з помічником радилися по телефоні, чи не спуститися нижче, щоб роздивитись. Висота була всього вісім тисяч футів, літак тримався паралелі, бо геофізик саме робив свої складні магнітні виміри. У цьому й полягало їхнє завдання. Тому пілот пильнував заданого курсу, потрібної висоти й швидкості.

Спочатку він подумав, що ота синя пляма на кризі — лігвісько тюленів. Помічник в цьому не сумнівався. Тоді вони викликали свого пасажира, метеоролога Руперта Ройса, який, на їх гадку, краще знав Арктику. Він пробув усе літо на метеостанції острова Мельвіль і ось повертався додому. Може, він знає, що воно таке? Та зараз вони були далеко, і пляма вже ледве мріла в сліпучій синяві північної криги.

— Лише сотні тюленів могли б утворити таку пляму, — прокричав Ройс, — та й то, коли вони вляжуться як оселедці в бочці.

Стільки тюленів! Не може бути — але тоді що ж воно за пляма серед безмежної крижаної пустелі? Літак тримався курсу, і полярне небо, та ще на такій висоті, не дозволяло бавитися в цікавість. І все ж то була не тінь. Не лігвісько тюленів і не вода.

— Треба глянути ближче, — наполягав метеоролог.

Але пілот мусив рахуватися з геофізиком та його приладами. І до того ж невідомо, яка погода підстерігає їх на

заході. Магнітна буря порушила зв'язок, і передавач не працював. На сімдесят другому градусі західної довготи літак мав звернути на південь, до американської бази в Туле, і пілот не хотів гаятись через дурниці. Кожного разу, прилетівши в Туле, він počував себе ні в сих ні в тих. Може, розміри і могутність американської бази пригнічували його? Проте він ніяк не міг позбутися цього почуття. Час повернення було задано, і не хотілося лякати обслугову радарів своїм миготінням на екранах.

— Хоч одне коло, Джеку,— прохав помічник.— Та спустися нижче.

Другий пілот був молодий, непосидючий, із малесенькими ногами. А командир — високий, кременезний, ноги, як у велетня, і він завжди мусив думати, куди їх ставити.

Пілот здвигнув плечима і повідомив штурмана та геофізика, що змінив курс; незважаючи на їх гучну лайку і протести, одключив автопілот, повільно збавив газ і став повертатися назад.

Сонце сліпучо вдарило в подряпані стекла і, переломившись в них, заграло райдугою, яка ще дужче підкреслила білизну снігу внизу. Пляма щезла, проте пілот зробив ще оди́й рух, і хоч сонце знову вдерлося в кабінку, вона тепер яскраво синіла на льоду.

— То не тюлені! — вигукнув Руперт Ройс.

— Схоже на пролите мастило,— зауважив хтось.

— Літак! — схвильовано крикнув помічник.— Погляньте! Скрізь порозкидано уламки.

— Тихше,— озвався пілот.— Не треба так кричати.

Та хіба ж можна було не хвилюватися? Літак почав знижуватись. То таки була велетенська масляна пляма: очевидно, вибухнув бак. А посеред неї валялися уламки літака — сріблястого, з жовтими й червоними смугами; деякі з них стирчали в крихкому снігу, наче стовбури зрубаних дерев.

Та це ще не все.

Пілот знову завернув, спустився нижче, і всі побачили два людських тіла в чорних мішках, що в недоладних позах стриміли в снігу.

— Вони тут недавно,— вигукнув Ройс,— бо їх ще не замело.

Пілот, не зважаючи на них, знову зробив коло і повів літак над іклами торосів. Він урахував підступність арктичного повітря, яке миттю охолоджувало циліндри, й тому, не збавляючи газу, летів із крейсерською швидкістю. Тепер

вони побачили третього, ще й досі пристебнутого до сидіння. Його викинуло разом з передньою частиною літака, і він лежав, прихилившись спиною до кермового пульта, дивився вгору й жадібно стежив за ними очима.

Сумніву не було: хоч він і ледве живий, треба щось робити.

Пілот знову здійнявся вгору; вони довго кружляли, вирішуючи, що робити. Навколо на сотні миль тягнулася шпичаста крига з велетенськими ополонками. Вертоліт зміг би сісти, але ж вертольоти були тільки в Туле, за триста миль звідцілья. А до найближчого людського житла — миль двісті. Навпрямки.

Хто б не був той поранений, він навряд чи діждеться од когось допомоги. А коли так — то іншого виходу нема: Ройс наполягав, що він — найдосвідченіший серед них і тому плігати треба йому. За штурвал сів помічник; вони продовжували кружляти, зважуючи, що і як спустити на кригу.

Цілу годину згаяли, поки спакували парашутні мішки, рятівне спорядження й аварійний пайок, а відтак скинули за борт.

— Давайте все, що є, — командував Ройс.

І вниз пугонув навіть гумовий човен, хоч вони й бачили, що тільки половина парашутів розкрилася. Пілот знову сів за штурвал, а метеоролог зодяг тим часом фуфайку й штани з гагачого пуху, потім брезентову куртку на штучній вовні, а зверху літній стьобаний комбінезон. До речового мішка поклав усе необхідне — аптечку, секстан, розрахункові таблиці, логарифмічну лінійку й карту, що на ній штурман позначив координати. Парашут довелося ладнати заново: його вкладали в мрячливій Англії, і він геть задубів. Штурман накинув на Ройса лямки, інші провели його до дверей.

Пілот повільно підлетів до місця катастрофи і дав знак плігати. Ройс ступнув у безодню й закашлявся од холоду.

Вони зробили ще круг, аби пересвідчитись, що він приземлився, і коли Ройс, не встигнувши навіть виплутатись із стропів, помахав їм рукою, пілот звернув на південь, до американської бази в Туле.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Руперт Ройс не був шукачем пригод, тому, опинившись на кризі, він не відчував особливого піднесення.

Однаке все життя йому випадало тільки дивуватися. Батько його, хоч і не належав до Роллс-Ройсів, зате походив із династії вельможних кораблебудівників і судновласників. Мати теж була досить багата, і гроші не мали для них жодного значення. Руперт — природжений аналітик і експериментатор — після війни одмовився від своєї долі спадку, вважаючи, що гроші згубили батьків і ось-ось зруйнують і його. Він вирішив, що не матиме щастя, поки не працюватиме задля якоїсь певної мети, а не просто для збільшення капіталу.

Батько його, гордий, вічно невдоволений собою й лінивий, хоч і дуже щедрий та добровичливий, бував дома лише в проміжках після довгих і безцільних подорожей на південь, захід або схід, що їх він робив під приводом обстеження складів у Шанхаї, каучукових плантацій у Малайї чи ще чогось там у Чілі, Японії або Австралії. У фірми були там свої інтереси. Та він переважно мандрував, коли нанала відраза до Англії або незрозумілий потяг до вештання по світу, який йому навіть ліньки було пояснювати. Помер він од сухот у Пенангу, на задушливій тропічній веранді і (як писали доглядачки) гірко плакав, що вмирає так далеко од сім'ї. Це сталося 1936 року.

Мати спокійно зустріла сумну звістку. Зараз їй було вже шістдесят п'ять, але вона пильно стежила за собою, добре збереглася і виглядала не більше, як на п'ятдесят. До Руперта ставилась недбайливо-ласкаво і зовсім не цікавилась ним. Не через свій егоїзм. Вона пам'ятала про хлонця і любила, коли він був поряд, але одразу ж забувала, коли його не було. Руперт завжди думав про неї як про безтурботну шістнадцятирічну дівчинку, в якої доволі грошей, щоб ні про що не турбуватися, і так само навчився любити її, коли були разом, і забувати в розлуці. Та все ж постійна відсутність материнської ласки породжувала в ньому якесь непевне незадоволення.

Справжньою причиною цього були гроші. Жодного дня в своєму житті батьки Руперта не працювали, їм навіть у голову не приходило щось подібне. Ще підлітком Руперт зрозумів, без сторонньої допомоги, що саме гроші зруйнували його сім'ю, вірніше, спричинилися до того, що сім'ї в нього не було. Бідні вважають гроші підвалиною добробуту

й щастя, а в його сім'ї гроші лише допомагали байдикувати; цим його батьки займалися все життя, не маючи жодного задоволення, крім нудоти. Руперт ріс самотою і довго не міг зрозуміти, де корінь зла, та ледве не став жертвою такої бездіяльності.

Наслідки такого існування були вельми погані. Адже хлопцеві доводилося постійно плентатися по Європі за своєю матінкою, і бідоласі навіть хотілося, щоб вона десь його полишила. Як він радів, коли на цілих шість місяців мати зоставила його у йоркшірської тітки, своєї сестри, де він уперше спізнав, що таке впорядковане родинне життя. Руперт завжди пам'ятатиме про голі пагорби, западини й мочарі, де він за будь-якої погоди катався на поні та бавився з кузинами.

В дванадцять років його послали до Ітону — єдине розумне й узгоджене рішення батьків за все їхнє життя. Вони оголосили про це так, ніби потрапити в коледж було так само природно, як і з'явитися на світ, хоч навчання в початковій французькій школі (все, чого досяг Руперт на той час) навряд чи забезпечувало необхідний рівень знань для такого високого учбового закладу.

Ітон примусив його глянути на життя по-іншому. Цілком самостійний і дуже чутливий до найменшого утиску своєї дитячої незалежності, Руперт був здивований глупством, що його оточувало, і став на прох з так званою системою. Над ним ніколи так не збиткувалися, хоч він ще у Франції навчився штовхатися, хвицяти, пускати в хід кулаки, боронячись од старшокласників. Бійки його не лякали, він умів давати здачі, та ієрархія хамства, яку тут побачив, ображала його гідність і засвоєне у Франції почуття свободи. Він вирішив боротися з першого ж дня з цим хамством, з цією класичною підготовкою до життя представників панівних класів, щоб потім не стати жорстоким та не втратити душевну чутливість.

Хитромудра структура Ітона, для того й створена, щоб гамувати чутливість, не довго терпіла бунтівника, а він у свою чергу не довго міг зносити її. За кілька років до цього вісімнадцятилітнього Джорджа Оруелла брутально змолотили палицями хлопчакі його ж віку, а він сприйняв це, як «очищення душі». Рупертіві було всього-на-всього дванадцять, здоровий глузд і залюбленість у життя примушували його бунтувати й давати одкоша; він робив це з такою рішучістю й непокорю, що всі стали проти нього.

Та й не він один не хотів піддаватися. Більшість розсудливих хлопчаків поставали проти биття, дурнуватої ієрархії авторитетів, нудного зазубрювання всілякого непотребу та прищеплення непомірними дозами так званих принципів буржуазної моралі. Таких уперто й наполегливо «виховували» до тих пір, поки вони не скорялися неминучому. Лиш після цього вони починали все розуміти. Проте Рупертова непримиренність і презирство стали набридливі, й насильство проти нього щодня зростало (для його ж добра), поки нарешті досягло такого рівня, коли він мусив постійно відчувати болючі фізичні й духовні муки, або ж підкоритися тому призначенню, яке відводила для нього «система».

Важко вирішувати в дванадцять літ без будь-якої допомоги. Він ладен був би піддатися й покірно прийняти «належне» майбутнє, та самолюбство не дозволяло. Через байдужість матері гордість його незмірно зростає, він ні на йоту не хотів у чомусь поступатися, отож і став на проу з усіма.

Після одного, вже аж надто варварського биття, коли двоє старшокласників простягли його на лаві, а третій всипав десять гарячих палицею, він підвівся, не так порозумнішавши, як знавіснівши, вхопив стільця, кинувся на напасників і перебив одному з них руку. Цей його крок був цілком закономірним виявом засвоєння логіки, яку Руперт вивчав колись у французькій школі. Він утік того ж таки дня, прихопивши двадцять п'ять фунтів, які зумисне складав для такої нагоди.

Правда, згодом Руперт так і не зміг переконати себе, що це не було боягузством. Та водночас завжди добре розумів, що коли б він не вхопив стільця, то не втік би з тієї в'язниці, його дух зламали б, і він став би одним з тих, що все своє життя керуються статутами, які не відповідають їхнім натурам.

Іноді він шкодував, що накоїв такого бешкету, та твердо тримався переконання, що іншого виходу не було. Мати і йоркшірський дядько, до якого втік, одіслали його назад: в Ітоні чомусь пробачили той стілець, очевидно, зважаючи на французьке виховання. Але тепер він знав, проти чого постає, і став діяти більш хитро й небезпечно, підбиваючи на бунт інших. Врешті-решт на нього махнули рукою, вважаючи непіддатливим, і попрохали матір (батько перебував у Вальпарайсо) забрати його.

Він полишив Ітон, певний своєї перемоги, хоч і не зовсім розумів, якої саме. Зате скоро пересвідчився, що втратив од цього просто будь-яку можливість дістати належну освіту. Батько знаходився надто далеко, щоб це його турбувало, а мати подзвонила з Дюавілля, що вона цілком поділяє розпач його наставників. Вона втратила будь-яку цікавість до його подальшого виховання, і Руперт зі своїм бунтарством опинився в ще гірших обставинах.

Маючи відразу до будь-якої школи і позбавлений твердої батьківської руки, яка б вибила з нього французький дух, Руперт перепробував безліч учбових закладів і кидав їх, коли заманеться. Він учився в Парижі, Канні, Единбурзі, Дартмуті, Беве, у французькому лицейі в Афінах — тобто всюди, де була його мати. Та ні вона, ні будь-хто інший не стримував його і не вказав, що він аж надто волелюбний. А коли й помічали це, то одразу зверталися до вихователя, який своїм садизмом тільки шкодив справі.

Його бунтарство в Ітоні не зробило з нього революціонера чи радикала. Навпаки, він завжди пишався англійською буржуазією, адже вона постійно трудилась, вела пристойне життя і здебільшого шанувала традиції. До цього прагнув і він...

Єдине, що Ройс за юнацьких літ мав од багатства, це необмежену можливість пересування й заняття спортом. Він бо знав: що бідніша дитина, то менше у неї умов для розвитку. Ще підлітком Руперт їздив, куди хотів, плавав на власній яхті, катався на лижвах, полював, ловив рибу, — словом, насолоджувався всім, що можуть дати гроші.

Та водночас почував себе винним: адже батько теж займався цим у дитинстві, а потім продовжував, тільки ще з більшим розмахом і шиком.

І коли сімнадцяти літ, будучи учнем англійської школи в Афінах, Руперт виявив цікавість до археології, це врятувало його. Одначе й тут йому перешкоджала відсутність знань, що їх так і не набув через своє невпорядковане дитинство. Він був гонористий, вимогливий до себе, і це дуже турбувало його. І все ж не жалів, що так повівся з Ітоном. Бо й тут бачив шкоду од грошей. Він розумів, що треба вчитися самотужки, якщо справді прагне відкривати скарби стародавнього світу.

Саме цим і займався, коли вибухнула війна й обірвала кар'єру багатого й здібного любителя середземноморської культури. Його взяли у флот, а відтак на війну. Серед моряків він почував себе так само, як в Ітоні, і в деякому

розумінні інакше: свідомість обов'язку, що завжди була в ньому очевидною, зараз виправдовувалась реальною необхідністю. Обов'язок перед батьківщиною не такий осоружний, як обов'язок перед класом, що до нього ти ставишся зневажливо, тому Рупертові навіть подобався флот, хоч він не міг прийняти його статутів і дисципліни.

Та його постійно тривожили ті проблеми, яких не міг пояснити. Він завжди почував незадоволення — то самим собою й своїм безперспективним життям, то навколишнім світом. Так, його переслідував неспокій, а гроші лише давали можливість вічно шукати й помилятися, тобто загрожували кинути його в ту саму прірву, що в ній, мов не прикаяні, борсалися його батьки.

Після війни у нього з'явилася думка (адже робити було нічого) поїхати в Мексіку та оглянути пам'ятки культури ацтеків, і хоч в цьому не було нічого поганого, внутрішній голос підказував, чи не стає він на шлях свого батька, який завжди знаходив виправдання своїй бездіяльності. Отже, Руперт вирішив відмовитися од своїх грошей і піти на флот метеорологом. Він міг би влаштуватися й ліпше, але це відповідало його потягу до техніки й бажанню бути корисним. Такий крок не вирішував всіх його сумнівів, та все ж Руперт почував задоволення. Він наполегливо працював, одружився, мав двох дітей і не відчував більше вічного неспокою... вірніше, майже не відчував.

Бентежило його те, що, віднайшовши пояснення багатьох проблем, він так і не знайшов розгадки сенсу життя. Довгі пошуки не лякали його. Він все ще сподівався якось зв'язати свої сумнівні докупі. Життя — не збіг випадковостей, у нього є певна мета, і тому ним треба дорожити. Та Руперт знав, що воно сповнене несподіванок і протиріч, от чому не здивувався, опинившись на кризі в товаристві ледве живого росіянина.

Адже уламки, порозкидані довкола, з певністю свідчили, що поранений льотчик — росіянин.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Росіянин лежав без тям, а всі його п'ять товаришів були мертві. Розбитий фюзеляж міг сховати лише одного, і Ройс втягнув туди росіянина, не одстібуючи від крісла. Перш за все йому потрібне тепло. Ройс зібрав скинуті мішки, переволік їх через тороси і позавішував парашутами діри. Про багаття годі було й думати — де тут візьмеш

палива? — і він вирішив роздягнути пораненого та захпати його в спальний мішок.

Він порався швидко, але продумано. Ноги росіянина, очевидно, зламані, бо не рухались. Одне вухо дуже приморожене. «Погані справи,— подумав Ройс і глянув у жовтаве лице потерпілого.— Він може й вижити, але хто зна, що там у нього потрощено всередині». Ройс вирішив не чіпати його ніг: спершу треба одігріти як слід бідолаху, а потім братися за інше. Задубілими руками він почав запихати неслухняне й важке тіло в нейлоновий мішок, пантруючи, щоб сніг не потрапляв досередини.

Запакувавши росіянина, він підмостив під нього килимок, а зверху вкрив ковдрами й шкіряною курткою. Потім пішов шукати решту мішків, з їжею та спорядженням, поки раптова ніч, наче засувка фотокамери, не заслонила кригу.

Глянувши на циферблат, він побачив, що перебуває тут уже п'ять годин. П'ять годин — не так-то й багато в порівнянні з тим, скільки ще доведеться йому тут сидіти.

Чинити завжди по-своєму було до того властиве Рупертові, що він навіть не розумів, як уперто й наполегливо йшов до мети, а коли б зрозумів, то, напевно, здивувався б. Зараз він опинився в становищі, яке найбільше відповідало його натурі: тут хоч-не-хоч треба все брати на себе. Він попоїв, проспав до ранку в спальному мішку, а щойно прокинувшись, побачив, що обличчя росіянина ледь-ледь почервоніло.

Потім став поглядати на небо та дослухатися, ждучи, коли можна буде розікласти сигнальне багаття. Проте сьогодні безмежне арктичне небо було не синім, а олив'яно-сірим і низьким; по кризі гуляв вітер, здіймаючи порошу і, дедалі посилюючись, переходив у шторм. Ройс знав, що це надовго. Він пошкодував, що не зібрав учора решту мішків, хай навіть у темряві, бо зараз вийти неможливо.

Погазе становище, але те, що почалося потім, було ще гірше. Крижина тріскалась. Ніби лунав гуркіт грому, і за кожним разом одламувався чималий шмат, а той уламок, що на ньому вони були, здригався й стугонів, наче палуба океанського лайнера в бурю.

— От ще мені лиха година! — вигукнув Руперт.

Він оце вперше заговорив сам із собою й, збагнувши це, зрозумів, які погані справи.

Вітер стогнав і кидався навсібіч, люто грюкаючи рештками фюзеляжу та ганяючи сюди-туди зернистий сніг, і

Ройс відчував, як метляється підлога, чув гуркіт і скрегіт здіблених крижин.

День минув, але, мабуть, ніхто й не збирався посилати за ними літак. Ройс присідав навшпиньки біля росіянина, змітав сніг із лиця й час від часу засовував руку до спального мішка, щоб пересвідчитись, чи ще тепле тіло. Він жував сухий концентрат овочевого супу, виколупуючи його з обгортки складаним ножиком. Росіянин зрідка ворухився, плямкав сухими губами, але Руперт не був певен, що зможе його погодувати. Може, дати йому трохи згущеного молока? Він знайшов російську банку, проте молоко замерзло й не виливалося.

Потрібен вогонь. Руперт розпоров зелене сидіння, вийняв жмут набивки, покропив спиртом із аптечки й запалив; сірники виявились у росіянина в кишені. Спалахнуло темне полум'я, фюзеляж наповнився чадом, парашут, що ним було завішено вхід, надимався й лопотів, ганяючи дим туди-сюди. Ройс загородив вогонь од вітру і взявся розігрівати банку. Він смажив її до тих пір, поки молоко не потекло.

— От дурень!

Розжарена банка обпекла йому пальці, хоч руки геть задубіли. Подождавши, поки зашпори одійдуть, Ройс підвів голову росіянина і спробував влити йому в рот молока.

— Пий! — вигукнув, перекриваючи свист вітру.

Потім натиснув двома пальцями на запалі щокі хворого і знову взявся вливати. Та росіянин не ковтав, тоді Ройс сильно дмухнув йому в вічі — реакція була несподівана: росіянин ковтнув.

— Нічого... Будеш жити!

Та зараз він менш за все думав про це, тому що не знав, чи й сам виживе. Літак не прилетить у таку годину, а коли тріщина досягне того місця, де вони сидять, крига розколеться, а може, й стане дибки та втопить їх у Льодовитому океані.

* * *

Наступного дня виходити було марно й небезпечно. Вітер дув із швидкістю п'ятдесят вузлів, сніг заліплював очі, і Ройс взявся обстежувати покалічений фюзеляж, шукаючи, що могло б пригодитися.

Кругом валялися прилади, дроти, зламані рейки й сидіння. Руперт позакладав вікна картами, шторами й зеле-

ними подушками од крісел. Чому в росіян у полярній авіації стільки зелених подушок? Він побачив щось на зразок приймача чи навігатора, що мовчав, наглухо припнутий у кутку, численні інструкції й кодові таблиці, секстант, який примусив його радісно здригнутися. Хоч потім він бився цілу годину, щоб звірити за ним курс своїх товаришів. Фотокамери, наукові інструменти, одежа і навіть валізи були порозкидані по фювеляжу. Сокири, рушниці, лопати для снігу й довжелезний лом з дерев'яною ручкою досі стояли під стіною. Вділили вогнегасники і якісь довгі зелені ящики з невідомим вмістом. В хвості літака, який одламався, вдарившись об кригу, Руперт знайшов те, що, напевне, вважалось аварійним спорядженням: пластмасові бачки, одежу, спальні мішки, намети і навіть алюмінієву розкладушку.

Ройс подумав про паливо. Воно було край необхідне. Особливо гас. Та обнюхавши всі каністри і бачки, нічого подібного не знайшов. Хоч знав, що серед спорядження обов'язково мусить бути примус або керогаз.

Тоді повернувся й одкрив один із ящиків — там виявились пакетики з фольги з російськими написами. За обрисами букв — Ройс знав грецьку мову — він здогадався, що в пакетиках вітамінозні харчові концентрати. Він зняв дерев'яну кришку, підпалив її з допомогою вовняної набивки, розігрів молоко, вкинув у нього концентрат чорної смодини й знову заходився годувати хворого.

Цього разу росіянин одкрив на хвилину очі й кивнув.

* * *

Шторм лютував три дні, і Ройс тільки тим і займався, що годував росіянина. Потім вітер перемінився на південний, і кригу огорнув туман, густий, білий, як молоко. Ройс невпинно дослухався, запалюючи сигнальне багаття. Двічі йому вчувалося, що гуркоче літак, та він цього не був певен.

«Ну і встряв,— подумав він.— Тепер нас ніколи не знайдуть».

Минуло ще шість днів, а в небі жодної прогалини. Крижина, як і перше, тріскалась з гарматним гуркотом і, очевидно, дрейфувала; день спливав так швидко, що світанок непомітно змінювався голубим півднем, а той — так само хутко — сірими сутінками. Починалась полярна зима.

Ройс перестав дивитися в рятівне небо, і коли не годував хворого, то хутенько збирав усе, що вціліло од літака, або розшукував поміж торосами скинуті мішки. Та небагато знайшов. Лише набрів на два ящики з комбінованими концентратами — новинка, що її недавно почали вводити до аварійного раціону — і вирішив zostавити їх про запас. Знайшов російський примус і каністри з гасом. Прибрав у фюзеляжі, і дні спливали так швидко, що він ледве їх відзначав. Іноді так поспішав, що, навіть лягаючи спати, вважав, ніби чинить злочин, бо не мав ще права на сон.

Нарешті востаннє з'явилось бліде жовтаве сонце. Він побачить його не раніше як за чотири місяці, якщо вдасться вижити до того. Жоден літак зараз не прилетить, зостається тільки вірити, що він витримає довгу зиму на крижині і не дасть померти росіянину.

Отже, картина була безрадісна. За кілька днів життя перетворилося на тваринне існування. Та коли він геть підупав, росіянин (який досі лише мимрив щось у нестямі) раптом сказав кілька слів рідною мовою, а потім, заступаючись, і англійською: Ройс — американець?

Ройс миттю ожив. Він радо посміхнувся. Тепер у нього хоч буде товариш, з яким можна буде розмовляти...

Росіянин сказав, що він льотчик, Олексій Олексійович Водоп'янов, і злегка тряс руку Ройса, дякуючи йому за врятування.

— Я думав, що вже вмираю, і то мені лиць ввижалося, ніби спустилися парашути. Хіба можна було в таке повірити?

В очах у нього бриніли сльози, та він ще нічого не відав про свій стан. Просто радів, що знову бачить світ, що тепер у безпеці.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Турбуючись про майбутнє, Руперт, однак, з цікавістю придивлявся до росіянина. Це також відволікало його од сумних думок.

Він ще ні разу не зустрічав російського комуніста, тому навіть такий безпорадний сусід, як Водоп'янов, міг з'ясувати йому багато дечого. Росія була для Ройса темною плямою. Йому не подобався комунізм, бо, на його думку, він обмежував духовний світ і пригнічував права людини. Отже Ройс вважав, що Росії треба протистояти непохитно і повсякчас.

Не можна сказати, що він не любив росіян,— просто піколи з ними не стикався. Йому здавалося, що Водоп'янов типовий російський селянин. Чому, він і сам не знав,— хіба що через темне волосся, кремезну постать і відкрите, простодушне й вольове обличчя, яке буває у всіх селян, окрім Німеччини та Північної Франції. Руперт знав французів, тому вважав себе здатним зрозуміти російський характер, оскільки французи теж визначались такою кмітливістю й любов'ю до землі. Звичайно, розум у них не такий витончений, як у французів, та судячи з того, що відбувається в світі, їм теж не можна було відмовити в кмітливості.

Отже, Водоп'янов здавався йому цілком звичайною, але розумною людиною, аж надто зосередженою, трохи незграбною й вайлуватою,— одним словом, потайним і небезпечним, хоч і не можна було цього казати про хворого, який, обливаючись потом, бився в холодній лихоманці і підтримував дух теплими російськими жартами.

«Залізна витримка»,— думав Ройс, не забуваючи, що і йому доведеться не легше в таких умовах.

Арктика полонила їх цілком і категорично. Небо загнули густі хмари, і лише опівдні, коли з'являвся місяць, вони трохи блідли. Іноді спалахувало північне сяйво, ніби спускали завісу з холодних вогнів, та це було ще гірше, ніж суцільна темрява. Ройс ненавидів цю потойбічну заграву.

За кілька тижнів вони якось оговтались і звикли, ніби знали, що їх навмисне поставили в такі умови: «Хай Ройс і Водоп'янов лишаються на 87-му меридіані і хай вони покажуть, на що здатні».

Поки що вони сяк-так перебивались, і хоч паралізований Водоп'янов пропонував Ройсу кинути його та йти (взявши з собою вдосталь їжі, щоб досягти найближчого людського мешкання за двісті миль звідцїя), Ройс методично продовжував куховарити, опалювати фюзеляж і всіляко уникав розмов про їхнє небезпечне становище.

— Годі про це,— сказав він росіянину, коли той знову запропонував йому йти.— Не хочу більше й слухати.

— Чому? — приязно спитав Водоп'янов.— Ви ж розумний чоловік, Руперте. Навіщо вам жаліти мене? Я вже якось сам видряпаюсь.

— А я й не думаю вас жаліти,— відрубав Ройс.

— От і добре. Тоді вам неодмінно треба йти.

Водоп'янов знову й знову наполягав, маючи смутну надію, що Ройс приведе рятівників.

— Я не можу залишити вас. Не будьте дитиною...— сердився той.

Росіянин невесело посміхався і заявляв, що Ройс нагадує йому дружину:

— Вона теж любить повторювати, коли не згодна зі мною: «Не будь дитиною!» Та врешті-решт погоджується, що я маю рацію.

Олексій розповів йому, що, як і більшість студентів, п'ять років вивчав англійську мову, а говорити на американський лад навчився на о. Рудольфа, де часто слухав американські передачі з Німеччини.

— А. F. N.,— вимовляв він трохи в ніс, наслідуючи американського диктора.— «The American Furces Netwuk in Zimpeny».— І, кривлячись од болю, гучно реготав.— Ну й диваки!

На тому й кінчалося. Але, щоб заспокоїти його, не раз повторював:

— Нічого, Руперте. Ось мине два місяці, і сонечко з'явиться, ноги в мене заживуть, і ми рушимо в дорогу...

Та часто після цього болісно стогнав, мовчав цілими днями, лиш зрідка бурмочучи щось у мішок, прикривши рота рукою.

Ройс слухав і не міг допомогти. На жарти Водоп'янова він не відповідав.— не тому, що в нього не вистачало гумору, а просто вважав, що не треба прикидатися. До того ж у нього було стільки обов'язків у цій жорстокій боротьбі, що іноді доводилось забувати про товариша, навіть тоді, коли той нестерпно мучився.

— Як ваші ноги? — питав він бідолаху.

— У мене більше немає ніг,— казав той, безсило здвигуючи плечима.— Я вже не чую їх. Не буде з мене толку, друже...

— Нічого,— заспокоював Руперт.— Заживуть.

Росіянин сумно посміхався.

— Те саме сказала б і моя дружина. Якось я розбився на літаку. Зламав обидві руки й ногу. А вона прийшла до мене в шпиталь, дивиться й думає, що вже помираю. Та все одно твердить: «Нічого, Олексію. Заживе».— І він знову посміхнувся.

— А що ж я маю казати? — сердився Ройс.

— Гаразд! Гаразд! Не звертайте на мене уваги. Кажіть, що хочете. Я ж нічого. Просто пожартував. Все буде добре, Руперте. Ви, як той капітан Скотт,— такий самий невимовний.

— Дурниці,— одмахнувся Ройс, дивуючись, що Олексій знає про Скотта і в думці женучи геть сумну здогадку, що їх жде та сама доля.— Треба мені навчитися полювати в темряві. Ви щось чули відносно полювання в Арктиці?

— Авжеж,— відповів Олексій.— Зимою тут полювати майже неможливо.

— На кризі мусять бути ведмеді й тюлені. От тільки як їх побачити в такій темряві?

Та Олексій уже зовсім знеміг і впав горілиць на розкладушку, що її Ройс одшукав серед уламків. До того ж бідолаху тепер усе гнітило — і власна неміч, і темрява, і лютий мороз, а особливо тужне виття, що доливало з пустелі...

Розпорядок Руперта був напружений і одномавітний. Він поділив російські й англійські концентрати так, щоб вистачило на чотири місяці. Англійські комплексні залишив про всяк випадок на той час, коли можна буде рушати в дорогу. За розписом готував їжу, заливав газ до примусу, запалював лампу, затирав шпари в стінах, топив сніг, нагортав його в прохід, щоб їх зовсім не замело і щоб мати чистий під руками, адже вода у них грілася з ранку до вечора.

— Ну й мороз,— жалівся він Олексієві.

Коли виходив, його щоразу лякала синя ніч, що висла над білою пустелею, а десь на краю її — разок кольорових вогників і тиша, така мертва, що, здавалось, темрява оглухла й не чує шаленства північних райдуг. Він ненавидів їх, бо чомусь здавалося, що вже ледве борсається у мовчазній прірві океану, прагнучи вибитися на поверхню, і ніби це продовжуватиметься тижнями й місяцями, і, можливо, йому так і не вдасться допливти. У фюзеляжі було тісно, душно і темно, а зовні порожньо й мертво, гнітюче блакитно й біло.

Та більш за все він боявся заблукати. Важко було орієнтуватися в цьому безгомінні, де стирчали тільки ікласті тороси, і він ходив поміж ними, спотикався, падав, одморозував голі руки, а коли запихав їх за пазуху, то мерз ще дужче.

— Наступного разу треба буде взяти ліхтар,— сказав він, повернувшись.

Руперт знову зібрався на полювання і почепив «летючу мишу» на уламок металу, який устроїв у сніг на даху їхнього сховку. Російську гвинтівку повісив на шию, щоб

не загубити, коли провалиться в наст або в ополонку — навіть якщо опиниться на дні океану.

— Де тюлені, там і ведмеді,— гукнув йому навздогін Водоп'янов.— У них дуже гострий нюх. І ходять зовсім нечутно. Отож стережіться — тюлені роблять собі продухвини для дихання, але такі маленькі, що тільки собака міг би знайти. Киньте, Руперте...

Водоп'янов добре знав Арктику. Руперт теж пам'ятав заяву Стефенсона (неймовірно для свого часу), що людина може вижити на полюсі, коли має з собою рушницю. Стефенсон сам протримався більше року. А Нансен здійснив п'ятнадцятимісячну мандрівку по кризі, нічого не маючи з собою, крім рушниці. Отже, було цілком можливо, якби вдалося заготовити доволі м'яса влітку, вижити цим двом сміливцям на протязі довгої зими.

Щасливе полювання давало їм порятунок — адже консервів і концентратів вистачить не надовго. Та Ройс скоро мусив зізнатися, що не вмє полювати в Арктиці. Бо як же ти помітиш у темряві тюленя, навіть якщо він і висуне морду з води? Ройс і сам розумів, що слід шукати ведмедя. Це дасть їм двотижневий запас їжі і врятує на весну концентрати.

— Не загубить рушницю,— гукав Водоп'янов.

Це був черговий жарт, щоб піднести настрій мисливцеві.

Та щоразу він дивився на Ройса, ніби прощався з ним. Руперт запнув за собою намет, а росіянин лишився в суцільній темряві і взявся робити болісні справи в своєму мішку: то намагався сісти, то перевертався з боку на бік, аж поки не відчув, що його м'язи або ж порвуться, або почнуть діяти. Що сталося з його тілом? Він *мусить* навчитися сидіти, *мусить* навчитися розгинати перебитий попереk, *мусить* самостійно вилазити з мішка — не можна, щоб весь час за ним ходили, ніби за немовлям. Він соромився цього, та й англійцеві було не з медом.

Водоп'янов уперто намагався сісти, аж очі вилазили з орбіт, а шия тужавіла й наливалася кров'ю. Холодний піт і сльози вмивали його, ноки примушував ворухнитися м'язи на спині й на ногах. Якби він міг дотягнутися до них...

Та йому тільки вдалося звестися на лікті, а коли спробував зробити ривок і випростатись, мало не втратив свідомість, такий пекучий і невгамовний біль поїняв усе його тіло.

Кожна хвилина, проведена в таких умовах, була дивом. Зимою їх не шукатимуть, а шторм може погнати кригу в океан. І якщо вона навіть плаватиме там, хто їх помітить? А то раптом пожене на північ, де вона вмерзне в материковий лід. Хоч і це було ніщо в порівнянні з їхньою щоденною мукою.

Темрява, бруд, скажений холод і турботи про їжу примушували їх забувати про все інше. Під час штормів, що лютували дедалі дужче, вони мерзли, хоч примус горів удень і вночі. Вони ошчадили їжу і їли так мало, що це не давало тепла, зате дуже часто про неї говорили. Стіни були вогкі, а в час підігрівання їжі вкривалися інеєм або плакали дощем. Вмивалися сяк-так і геть заросли брудними бородами. Бруд ніби літав у повітрі; чорний і липкий, він просякав одяг, в'їдався у тіло, і вони з насолодою згадували про лазню.

Руперт виходив, коли заманеться (доки сягало світло ліхтаря), і довго вдивлявся у навколишні крижані брили, шукаючи білого ведмеда. Іноді наважувався йти на пошуки скинутих з літака мішків. У негоду цілими днями сидів з товаришем: заповзав у мішок і починав — як на прохання Водоп'янова, так і соромлячись своєї необізнаності — вивчати російську мову.

— Навчіть мене спершу абетки,— казав він Олексієві, дрібочучи од холоду зубами.— Не важко зрозуміти, як воно читається, а от як пишеться... Всі граматики мусять давати рукописні слова. Я вивчав латину в школі, а самотужки подолав грецьку, от чому добре читаю друкований текст і спотикаюсь на писаному.

— А що ви ще вивчали самотужки? — спитав жартома Водоп'янов.

— Усе, що знаю,— одказав Руперт.

Це було не зовсім так, але йому здавалося, що він тепер може й себе пожаліти. У французьких школах Руперт вивчив і полюбив французьку культуру, англійська школа навчила його думати самостійно і цінувати молодість, а швейцарська — наполегливості й терпіння. Навіть флот привчив приймати рішення й ризикувати. А ризикував він часто, і за це його не любили матроси. Нижня палуба завжди недолюблювала диваків із верхньої палуби. Хоч загалом команда торпедного катера ставилась до нього

непогано, навіть прощала оті вибрики: хіба в таких багатих родинах може вирости щось путнє?

Руперт сповідався перед Водоп'яновим, але навіть у тих жахливих умовах не міг розповісти все, що спізнав. Кожен живе двома життями — зовнішнім і внутрішнім, і єдина можливість розкрити своє нутро — це повідати те, що наболіло. А все інше — пuste.

Він любив слухати Олексія, котрий розповідав йому про своє дитинство поблизу Тули, про те, як пас гусей і як йому влітало од старших. Як утік з дому, вирішивши стати героєм, оскільки мав прізвище відомого полярного льотчика Михайла Васильовича Водоп'янова.

— Ось чому я опинився в авіації,— засміявся Олексій,— розумієте, те саме прізвище! Який це був чоловік! Він, Громов, Данілін, Чкалов, Головін були для нас, малих, богами. А я до того ж мав таке саме прізвище! Я був щасливий!

Водоп'янов аж зітхнув од радісних спогадів.

Руперт слухав його, поки той намагався підібрати ключ до російської мови, бо, як говорив він, до всього мусить бути свій ключ — і до мови теж.

— Перш за все,— твердо сказав Олексій,— ви мусите пам'ятати, що в російській мові всяка річ має свій рід. І ніяких тобі артиклів. Ми не вказуємо пальцем на все, як англійці: *the man, the world*. У нас все одразу виникає: людина, світ.

І він засміявся, радіючи багатству рідної мови.

Та кожного разу цей сміх насторожував Руперта. Він скося поглядав на товариша і турбувався за нього. Адже Водоп'янов тільки те й робив, що віддавав йому, здоровому, перевагу, а сам готовий був скоритися долі. Такі вогники часто спалахували в його очах, ніби він тільки й ждав нагоди пожертвувати собою. Особливо це відчувалося, коли сміявся. І, навпаки, гасли, коли був аж надто тихий і спокійний або почував себе зовсім нещасним. Руперт не вірив жестах, навіть не терпів їх, ось чому був такий пригнічений, коли росіянин знову й знову пропонував себе в жертву.

— Ви стали схожі на італійців,— прикро сказав він якось Водоп'янову.

Той здивовано глянув на нього і весело розреготався: ну й жартівник! Руперт почував себе незручно і вирішив, що той правий. З тих пір він зосередив усі свої думки й намагання лише на буденних справах.

У Руперта було стільки клопоту, що він завжди чогось не встигав. То латав газову каністру й закидав снігом фюзеляж, аби зберегти тепло, то затикав стіни й стелю парашутним нейлоном. Капати перестало. Тоді він узявся за вентиляцію, боячись отруєння чадом, а відтак почав майструвати санки, на випадок, якщо крижина розколеться і їм доведеться перебиратися на іншу.

Він намагався робити все продумано: майстрував, беріг сили, вчив російську мову (і досить успішно, бо мав хист до філології), доглядав товариша. І все норотив підсунути йому більше їжі, та Олексій хутко викрив його й дуже образився.

— Не буде діла, Руперте. Розсудіть лишень: якщо ви звалитесь, я ж вам не допоможу. Ви мусите їсти більше, бо ви працюєте.

«Колись, — думав Ройс, — ми поговоримо з тобою, що добре, а що зле».

Він не сперечався, але наполягав, щоб Олексій споживав калорійну їжу на взірць шоколаду і не набивав собі живіт казна-чим, бо його важко бавити, наче дитину.

Крім того, Руперт розтирав йому ноги, аби підтримати циркуляцію крові, оскільки тепер ясно було, що ноги не перебиті, а лише тимчасово паралізовані. Ясно було й те, що Олексій не піде звідси власними ногами. Це він не вгавав повторювати Ройсу.

— Весною ви підете звідси, бо мені вже ніколи не ходити.

— Я понесу вас, — несподівано сказав Ройс.

— Це неможливо! Як ви мене потягнете? На чому?

— Нічого! Щось придумаємо...

Він добре знав, що іншого виходу нема. Та поки що одганяв геть сумні думки. А згодом вони перестали думати про майбутнє: зима тяглась і тяглась, і вони все більше дичавіли. Часто спали цілими днями або лежали без жодної думки в голові та мляво жували свою їжу, ніби звірі, майже не зважаючи один на одного і лише зрідка обмінюючись словами. А то й зовсім мовчали з тупою байдужістю.

* * *

В таких умовах вони почували себе порівняно спокійно, поки одного ранку Водоп'янову не стало гірше: його біла лихоманка, не хотілося їсти. Ройс устав і взявся варити вівсянку з глюкозою, бурмочучи собі під ніс:

— Цей бісів росіянин знову збирається на той світ...

Погіршення було викликане жорстоким штормом, який лютував кілька днів. На шостий вітер подув з такою силою, що фюзеляж зсунувся з місця. Олексій прокинувся й закричав:

— Дивіться, Руперте, як трясє!

Налетів шквал, фюзеляж підняло, нахилило й кинуло, але тепер з-під низу зяяли дірки, в які вдирався вітер і сніг. Лампа погасла. Їх почало засипати снігом.

Ройс вискочив із снального мішка і заметався в п'їтми, намагаючись заткати отвори, та вітер дув з такою силою, що все було намарне. Йому довелося вийти і, лежачи під вітром, позабавити прогалини снігом і кригою. Потім він іще довго всередині змагався з ураганом. Лице й руки обморозило, навіть повіки прихопило, очі боліли так, що не міг їх закривати. Цілих три години борсався в снігу — хоч йому здалося більше, — та врешті-решт діра було запаковано, прохід знову прорито, а шлях вітрові нерекрито.

Коли вже через силу запалив світло, то раптом побачив, що Водоп'янов лежить під кучугурою снігу, не в змозі скинути її. Руперт взявся його одкопувати і, мабуть, зачепив, бо Олексій раптом вигукнув щось по-російськи. Руперт здалось, що він кричить про самогубство.

— Годі про це! — втомлено огризнувся Ройс.

Та знеможений Водоп'янов і сам замовк. Руперт розпалив примус, викидав сніг і, дїждавшись, поки повітря трохи зігрїлось, знову заповз у мішок, геть виснажений, тремтячи од холоду. Навколо був розгардіяш, але, не в змозі навіть поворухнути пальцем, він вирішив трохи одпочити.

— Спїть! — гукнув йому Водоп'янов. — Шторм уже вщухає.

Ройс був до того стомлений, що миттю заснув. Але прокинувшись, пошукав очима Водоп'янова, чи той собі чогось не загодїяв. Олексій спокїйно лежав на місці, проте його й досї мучила пропасниця. Він важко дихав, щокї позападали, очі знеможено заплющились. Ройс чомусь був певен, що ота його жертвна свідомість наказує йому піддатися й померти.

— Цього ще мені не вистачало!

Руперт устав і взявся розтирати хворому обличчя снігом. Це зменшить жар, думав він. Вмочивши клапоть оббивки в спирт, знову взявся терти лице Олексія, ніби про-

тирав деталь машини. Та борода хворого вбирала бруд і піт, і Руперт мусив терти з усієї сили. Водоп'янов розплющив очі й стежив за ним.

— Ви добре пропотіли,— пояснив Ройс.— Тепер вам буде ліпше.

Водоп'янов мляво кивнув.

— Я зварив вам каші. Треба поїсти.

— Хай трохи перегодом...

— Ні, ні, зараз.

— Не турбуйтеся. Мені краще,— промимрив Водоп'янов.— А що у вас з лицем?

— Мороз пощипав. Нічого особливого.

Його більше непокоїли виразки на ногах. Брудні, задубілі штани весь час здирали їх, і як би часом не підкинувся антонів вогонь. Він змащував їх, але мазь танула і стікала в черевики, замотані поролоном. Руперт скидався в них на слоненя.

— Одна морока зі мною,— похитав головою Водоп'янов.

Ройс тільки здвигнув плечима, бо Олексій знову заплющив очі, важко задихав, а обличчя геть посіріло. Проте Руперт заговорив:

— Не можна здаватися, Олексію,— сказав він, сідаючи навшпиньки і надаючи своєму голосу бадьорості.— Адже нам залишилося ждати тільки якихось два місяці. Треба добути їжу — і все буде гаразд. Я обов'язково вполюю щось, коли хоч трохи засірів. Тоді ми вирушимо в дорогу, поки крижина не розкололась.

— Ви так гадаєте? — кволо запитав Водоп'янов.— Навряд...

— Якщо не зможете йти,— продовжив Руперт,— то повезу вас на санчатах, що їх я зараз майструю. Крижина, очевидно, прямує на схід чи трохи південніше, отже, ми наближаємось до Гренландії або до землі Пірі. Тримайтеся, друзяко!

Можє, Водоп'янов і чув це кризь бурхання вітру, але він нічого не відповів. Все було аж надто неймовірним, хоч Руперт і говорив з такою впевненістю. Очі Олексія були відкриті, та в них навіть іскорка не змигнула, коли Ройс витправ йому холодний піт. І раптом стало тихо, ніби світ завмер і спинився на якусь мить. Ройс злякано прислухався...

Та вітер знову наскочив, фюзеляж затремтів і зсунувся з місця.

— Тримайте гас! — вигукнув Водоп'янов.

Бак захитався, перекинувся на бік і покотився на Руперта, який сидів навшпиньки біля росіянина. Він ударив його в спину, кинув на ліжко, і обидва впали на підлогу.

Сніг знову вдерся всередину, ніби розлючений циклоп, що хоче вигнати зайд із своєї печери. Бак відкотився, і Ройс спробував упіймати його. Вхід знову завалило, а те, що лишилося од запони, вмить подерлося на шмаття. Ліхтар грюкнув і погас. Друга хвиля вітру мало не підхопила їх. Фюзеляж злетів і впав.

Знову бідолаха Ройс узявся за каторжну працю.

Зопалу він не вдягнув хутряної куртки, а вискочив з лопатою і почав закидати снігом вирву. Скажений вітер, ніби збиткуючись, вмить видував зернистий сніг і розвіював у темряві. Руперт не міг устояти, кинув лопату і, ставши навкарачки, горнув сніг руками й ногами, трамбуючи, набиваючи й прикриваючи од вітру.

А вітер пронизував його, і сніг танув на тілі. Ройс миттю змок до нитки. Тільки шалений рух не давав йому замерзнути. Та ось холод став перемагати. Бідолаху опали дрижаки, і він затрясся, мов у лихоманці.

Кожна хвилина загрожувала його життю. Тіло здатне зносити холод лише до тих пір, поки не втратить більше тепла, аніж воно в змозі поновити.

Проте Руперт спочатку засвітив ліхтар, запалив примус, і лише тоді, закоцюбленими, порізаними до крові пальцями, задубілими так, що він уже навіть не чув їх, взявся здирати з себе цупку одягу і нарешті заповз у мішок.

— Руперте,— покликав Водоп'янов.— Вам треба рухатись...

Та зуби в Ройса до того цокотіли, що він боявся одкрити рота.

— Вилазьте. Зодягніть моє та рухайтесь. Я вас благаю, Руперте, чуєте?

Це здалося Ройсові зовсім дурним, і він навіть не відповів. Адже коли він виповзе з мішка, в нього не вистачить сил нап'ясти на себе важкі штани та куртку Водоп'янова.

— Все гаразд,— хотів він вимовити, але пробелькотів щось зовсім невиразне.

Проте вилазити з мішка не став, підвівся в ньому і почав тупати по підлозі.

— От так,— підбадьорював Водоп'янов.— Молодець! — Він схвильовано кивав головою в такт підскакуванням Ройса, який хитався у вузенькому просторі, що відділяв їх.

Та рухи знемагали Руперта, який знав, що виснаження доб'є його. Тому знову ліг, вважаючи за краще поспати.

Він сховав голову в мішок і розслабився, не борючись більше з дрижаками марним напруженням тіла. Потім заплющив очі. Сон — його єдиний порятунок. А вітер, не вгаваючи, тряс фюзеляж, і за кожним поштовхом Ройс мимоволі здригався. Коли їх знову зірве з місця, він уже не зможе вилізти з мішка та взятися до роботи. До того ж його мучило становище Водоп'янова. Бідолаха так і лишився на підлозі.

А потім він раптом заснув, і йому снилося, що їде по Англії в поїзді, дим заснував купе і приховав од нього дружину Джоанну, шестирічну Тесс і десятилітнього Роланда в шкільному костюмчику з довгими штанцями, що їх він зодягав лише на вимогу матінки.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Дружина, певно, вважає, що він загинув. Та що б вона там не думала, їй зараз нелегко.

Джоанна дуже вразлива, і вже навіть сама гадка про його смерть — велике горе для неї. Вона мислить по-своєму і нізащо не повірить, що він десь там, поки не побачить його живим і здоровим.

А діти?

— Ні, ні,— сумно вмовляв він її у напівсні.— Не роби цього, Джоанно. Не кажи їм, поки не знатимеш напевно.

Її прямота не мусить перемагати веління серця. Коли була ще молода, це якомось пасувало до всіх її звичок і характеру, а зараз, у свої тридцять сім, Джо була вже занадто неврівноважена і черства. «Чесність не мусить бути карою господньою...» Але ж у дітях вона іншого гатунку!..

Руперт гудив себе, що навіть тут намагається захищати свої принципи і не вгаває виховувати її, повертаючись до старих суперечок. Джо завжди була надто запальна...

— Годі тобі! — пробурчав він.

Не треба думати про них, це лиш пригнічує і викликає зневіру. «Не думай, і все буде гаразд»,— наказував він собі. Та вдень і вночі вони вдиралися в його свідомість так настирливо, що бідолаха мало не втрачав глузд. Неабияких зусиль коштувало йому одігнати ті видіння, і він навіть кричав на них: «Облиште мене! Благаю вас!» — коли згадки про кожного з них: про Джо, таку ніжну й красиву, про дітей, що начебто були, як і всі діти, а тут ввижались до

того зворушливими і прекрасними, що він гірко плакав, пригадуючи їх личка, їх смішні рухи і звички, їх віддані довірливі очі.

Чому він не подумав про них, плигаючи на крижину? Що він робить тут з оцим німечним росіянином? Навіщо він тут?

«Облиште мене!» — знову й знову благав він.

Та вони не відходили, і його навіть пойняв жах від одної думки про те, що його порятунок тепер залежав од того, буде чи не буде він мучитися настирним прагненням знову побачити їх.

«Я став аж надто чутливий», — подумав Руперт і, розплющивши очі, знову відчув, як печуть подряпини на руках і ногах, як болісно злиплись од гною повіки й до чого він стомлений та голодний.

— Ну як, Руперте? — спитав Водоп'янов. — Оклигав? А ліхтар погас. Я намагався дістати його, та не зміг.

Темрява гнітила Ройса, і він зрадів, почувши голос росіянина.

— Нічого, — мовив він. — Я зараз устану. Скільки я спав?

— Чотирнадцять годин, — сказав той, дивлячись на фосфоричний циферблат свого хронометра. — Уже, певно, ранок.

Ось до чого призводила вічна темрява: вони ніяк не могли визначити, ранок уже, чи ще вечір. На перших порах свого перебування збилися з ліку і тепер завжди сперечалися, що зараз — десята ранку чи вечора?

— Ранок, — наполягав Водоп'янов. — І до того ж сьогодні зимове рівнодення. Сонце — над південним полюсом. У мене в Мирному двоє друзів. Напевне, думають, що я загинув. Зітхають: «Бідолаха Водоп'янов!» Та від сьогодні, Руперте, сонечко посуватиметься до нас. Авжеж...

І справді, сонце вирушило в далеку дорогу на північ, і, можливо, через місяць його бліде відображення з'явиться на сході, а потім бризне з-за горизонту золотим промінням.

— Як ви себе відчуваєте? — допитувався Водоп'янов.

— Полежу ще хвилику, — знеможено відповів Руперт, — а потім устану. Тільки не дозволяйте мені спати. Ось трохи полежу і встану.

Водоп'янов глянув на нього з жалем, і Руперт знову поринув у важкий сон.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Джо таки справді було нелегко. Вона не вірила, що Руперт загинув, і вперто продовжувала пошуки. Численні друзі теж не вірили в його смерть, адже міністерство авіації так і не дало певної відповіді на те, що сталося. Філіпс-Джонс, начальник відділу, в якому працював Руперт, повідомив Джо, що коли «дакота» розбилася при посадці в Туле, серед уламків виявили всіх, окрім Руперта. Ніхто не знає, де він дівся і що з ним скоїлось. Та все ж нема жодної надії, що він живий.

Джо зверталася до приятелів Руперта з інших міністерств та до його дядька — члена парламенту, і все ж нічого довідатися так і не змогла. Джо телефонувала своєму кузенові в адміралтейство — невже вони не почувають за собою вини, адже хтось мусить відповідати за те, що сталося? Та це нітрохи не розвіювало таємницю, і Джо з хвилюванням очікувала приїзду полковника авіації Мура, котрий повідомив телефоном, що має якісь новини. Він пообіцяв заскочити в Хемпстед, де Ройс мав свій будинок, що його Джо ледве вдалося відстояти, коли він спродував геть усе після війни.

— Тільки багатії можуть дозволяти собі таке! — щоразу докоряла вона чоловікові, коли заходила суперечка про гроші або кохання.

Руперт завжди виправдовувався і сердився, коли Джо заводила мову про гроші, хоч знав, що в поганому настрої вона ладна звинувачувати його в усіх смертних гріхах. Здебільшого він не звертав на це уваги, але щойно чув слово «гроші», одразу навіснів. Джо миттю все забувала, а він ще довго не міг їй простити образи.

Вона мала рацію щодо грошей. І хоч це його й сердило, добре розуміла всі його дивацтва. Руперт одказував, що його, бачте, так виховали. Але ж визнаючи свої вади, кожен тим самим визнає свою поразку, ось чому Руперт завжди повторював, що він ординарний і цілком нормальний громадянин.

— Звичайно, ти цілком нормальний! — повторювала йому Джо. — Але ж у тебе звички людини, яка хоче жити своїм розумом, не маючи й ламаного гроша. Щоб так чинити, треба спершу щось мати...

Коли вони познайомились, він жив на проценти з капіталу. Як їй було не покохати таку забезпечену людину? Він був молодий, розважливий і чемний, хоч і занадто

впертий. Їй подобались його ясні очі, тонка спортивна статура і світле волосся. Вельми невдоволений своїм вихованням, він намагався вступити до університету. Це було одразу по війні, і жоден університет не брав без свідоцтва про середню освіту. Тоді він повернувся в Афіни та знову взявся — але без попереднього захоплення — збирати черепки на розкопках поблизу Корінфа: у Греції точилася громадянська війна, і ця робота здавалася йому недоречною. Сором було казати розважатися, коли земля горіла од напалу. Він полишив Афіни й повернувся до Англії, звідки мало не дременував аж у Мексику. Та вчасно отямився, розуміючи, на що перетвориться все його життя, коли він отак вештатиметься по світу. Тому пішов до своїх друзів з військового флоту і попросився знову на метеослужбу, де працював до шпиталю. Якщо його знання в цій галузі комусь потрібні, то він з охотою віддаватиме їх.

Він став цивільним службовцем невеликої військово-морської метеостанції і намагався сумлінно виконувати свої обов'язки, та все це було до того одноманітне й нудне, що Руперт знову зажадав чогось іншого, хоч розумів, що, кинувши роботу, вічно байдикуватиме. Хвороба батька постійно лякала його. Отже, потрібно було (хоч це й виявилось згодом перебільшенням) всіляко гальмувати її в собі. Особливо винні були гроші, і тому Руперт ненавидів їх і всіляко намагався позбутися, бо справді хотів досягти чогось у житті.

Все вийшло куди простіше, ніж він собі уявляв. У нападі зненависті до багатства він через свого повіреного, який всіляко його відмовляв, одразу переписав усі свої акції, страхові поліси, бони та пай у родинному підприємстві на ім'я матері. Руперт навіть не порадився з нею, а вона спокійнісінько все прийняла, лиш запитавши його листом, з яких джерел сплачувати податки й кому заповісти капітал. Може, йому?

Юрист ще до цього пояснив їй його наміри, але вона все пустила повз вуха, бо думала лише про себе. Вона не вважала сина ні п'яним, ні божевільним. Їй це здалося цілком звичайним, а Руперт коротко й рішуче написав у листі: «Роби, як знаєш!» Бо знав, що врешті-решт вона залишить йому все — і свої гроші, і його. Може, це й було рятівним човником, який підсвідомо він тримав про запас. Та зараз йому все було байдуже.

«Я перепишу потім на когось іншого або витрачу на щось путнє»,— думав він. Хоч дуже не любив, коли марно гайнують гроші, навіть і ті, що вже йому не належали.

Він був «бідняком», коли вони стрілися вдруге, та саме тоді (з допомогою друзів) йому вдалося влаштуватися на кращу роботу — в метеорологічне управління, де саме заснували секцію вивчення верхніх шарів полярної атмосфери. Це, здається, припало йому до душі й давало відчуття, що він нарешті займається чимось справжнім.

Єдиним недоліком було те, що в секції командували фізики й математики, а не люди з досвідом, які тільки й уміли що вести свої спостереження. Вищої математики Руперт не знав, і його шеф Філіпс-Джонс щоразу шпипляв його цим.

Руперт старався як тільки міг і навіть (на його власну гадку) був відданий справі, проте уникнути сутичок було неможливо. Ройс твердо наполягав на своєму, до того ж ідеї його завжди були оригінальні; хоч він і не мав потрібної наукової підготовки, роботу свою вважав святиною.

Отоді вони й побралися з Джо. Вона обурилась, що чоловік так легко позбувся грошей, і хотіла змусити його взяти все назад. Хоч і не була жадібною. Просто дивилася тверезо на світ. Навіщо так чинити? Адже гроші нікому не заважають. Вона ще не знала його як слід, хоч і ладна була кохати — все одно, багатого чи бідного. Проте ждала, що Руперт згодом візьметься за розум і поверне те, що йому належить. Та дарма. «От саме тому, що я одружився з тобою, я й не зроблю цього»,— одказував він. Бо не хотів, щоб вона стала жертвою грошей, як його матінка. Він вірив, що мати була б зовсім іншою, якби не одружилася з його батьком.

Він був тоді дуже самотній і вперто шукав віддане й гаряче серце, яке зігріє його й дозволить жити, як йому хочеться,— без зайвого обмеження волі й без надмірного попускання віжок. Джо хвилювалась, але не злякалась деяких вад його характеру і навіть тих суворих правил, яким він підкоряв усе своє життя. Він хотів бути, як усі люди, досвідченим і корисним. Йй навіть легко було любити таку переконану, чесну й щиру людину, яка нікого не гудила й жартома ставилася до її гарячкувань, котрі навіть Джо іноді дивували.

Поговоривши з підполковником Муром, вона погукала служницю-італійку:

— Анджеліно! Витри-по телефон. Віп геть засмальцьований.

— Це все діти, міз Ройс.

— Які там діти! Ти,— розсердилась Джоанна,— вічно базикаєш із своїми калабрійками. І про що тільки можна говорити? Годі, роби, що кажуть.

— Добре, міз Ройс.

Їй не хотілося сваритись, і все ж Анджеліна щоразу драгувала її. То була вперта й настирлива дівчина — попусти віжки, і вона прибере все до рук. Вона впливала і на шестирічну Тесс, хоч та була викапаний батечко, навіть серйозне й рішуче личко нагадувало його.

— Що будемо варити, міз Ройс? — спокійно звернулась Анджеліна.

— Не знаю. Смаж рибу,— буркнула Джо.

— Добре. А що робити з рисом?

— Слід було викинути його ще вчора,— знову підняла голову Джоанна, та раптом згадала про пса.— Віддай його Фіджу.

— Йому може зашкодити.

Анджеліна не витримала. Цій дівчині все байдуже. Хоч вона знає про Руперта! Як можна бути такою жорстокою? Джо приховувала своє горе, та чомусь вимагала іншого од Анджеліни. Її драгувала незворушність дівчини, ота її покірливість, попри всю негіддательність характеру, своїй долі. Звичайно, й вона вміє страждати. Коли б хто вмер, дорогий для неї, вона б пролила не одну річку сліз біля чорного катафалка, який тягтиме осел по голих і сірих горбах рідної Калабрії, хоч мине час, і селянська праця знову покличе в поле, висушить її сльози й зробить такою ж суворою та черствою. Хоч Руперта вона любила, як і вони. Чому ж жодного разу навіть імені його не згадала?..

— Ти надто довго тримаєш їжу в холодильнику,— мовила Джо.— Рис треба було викинути ще вчора. Колись ти отруїш мені дітей...

Анджеліна образилась.

— Їх я ніколи не отруюю! — кинула гнівно і вийшла.

Джо знала, що Анджеліна плаче. Врешті-решт хвилювання відбилися й на ній. Джо сама відчула сльози на очах: їй було соромно за оту дурнувату жорстокість і злість. «Ні! — наказала вона собі.— Не смій ревти!» І метнулась до ванни: вмити лице й трохи заспокоїтись. Та,

сівши на край, почала гірко оплакувати Руперта. В двері постукала Тесс.

— Впусти мене.

— Чого тобі?!

— Треба...

— Йди в ту, що на першому поверсі.

— Там холодно, і двері не зачипляються.

Джо вмила лице й сердито одчинила двері.

— Чому ти скрізь волочишся за мною хвостом?

— І зовсім не за тобою! — одбилася Тесс, як Анджели-на.— Мені просто потрібно було в ванну.

* * *

По обіді Джо навідала приятелька, доктор Мерієн Крейфорд, щоб розпитати, чи немає яких новин. Та повідомила, що жде офіцера з Управління ВПС, котрий щось таке чув.

— Коли погане, я накладу на себе руки,— мовила Джо.— Боже, як мені набридли вибрики Руперта! І чого раптом його понесло в Арктику? Ніхто ж не примушував. Міг би й відмовитись. Та хіба йому дорога сім'я? Робота — от що для нього найважливіше! Він стає іноді просто нестерпним...

Мерієн лагідно погладила її по голові — вона була на десять літ старша й спізнала чимало горя.

— З вами теж нелегко було б, якби вас так виховували...

— Я була ще *дикіша* за Руперта! — заявила Джо.

Вона виросла на кордоні Кумберленда в родині збіднілих фермерів, які вперто наслідували спартанські традиції. До всього, що не стосувалось її особисто, ставилась з підозрою, як, мабуть, чинив би кожен її земляк, волелюбний шотландський стрілець, коли б і досі точились війни та чвари з англійцями, а не кінчилися поневоленням Шотландії, хитро обманутої своєю сусідкою.

— І все ж з вами можна *ладити*,— під'юдила Мерієн.

— Ненавиджу англійців. Краще вже бути чортзна-ким...

— Т-с-с! — заспокоїла її подруга.

Та Джо нелегко було вгамувати. Вона почала шпиняти Мерієн, потім затіяла суперечку відносно продажу будинку, бо та вважала, що слід купити менший. Навіщо їй аж дев'ять кімнат? Джо відповіла, що та нічого не розуміє. Коли Руперт зрікся своєї спадщини, це було необхідно, адже він розфиркав усе ще до одруження з нею. А цей бу-

динок у Гемпстеді лишився саме завдяки їй. «Мусимо ж ми мати будинок, — усовіщала вона чоловіка. — Я ні за що не піду в найману квартиру з малими дітьми. Отямся, Руперте!» Він наполягав, що такий величезний будинок завдасть їм більше клопоту, аніж він того коштує. Він-бо й так усе своє життя мерз у холодних хоромах і хотів би зігрітися в затишному мешканні. Та Джоанна добре знала, що таке бідність, аби дозволити йому це. Вона навіть слухати не хотіла про обмін. Заявила, що *він* може переїхати куди хоче, а сім'я залишиться тут. Руперт страшенно кохав свою вагітну чорняву дружину, але несамовито продовжував наполягати на своєму, та згодом усе ж таки здався. «Авжеж, навряд чи мені вдасться купити в Лондоні квартиру з двома ваннами...» Він попросив матір не продавати будинок і переписати його на Джо. Отож це її будинок, і вона ні за що не продасть його, скільки б він там не обходився. Навіщо ж Меріен дратує її?

— Ти сьогодні просто не в гуморі, — відказала Меріен. — Ну що ж, продовжуй, коли тобі так хочеться!

— Але ж це так. Навіщо нам продавати його?

— Бо Руперт мав рацію. Він занадто великий, — очі її наповнились слізьми співчуття до нещасної подруги.

Меріен вважала, що Руперт загинув і що підполковник Мур підтвердить цю звістку. Їй не хотілося бути при цьому. Бідна Джо! Хоч вона й не без засобів, скоріш навпаки: розбагатіє після смерті чоловіка; але дивитися на її страждання, коли Мур принесе оту звістку...

* * *

Підполковник Мур приїхав, як він сам казав, не втішати Джо, а сповістити їй правду. Він теж мав сім'ю — двох хлопчиків і дочку, трохи старшу за Тесс, з якою він одразу ж познайомився. «Люба моя», — звертався він до неї. То був сивий привітний чоловік, котрий признався, що мало знав Ройса; він одверто розглядав Джо, щоб довідатись, яка дружина в того дивака. І бачив перед собою спокійну, витриману жінку, яка не дуже й спішила почути його новину, бо наперед знала, що нічого втішного не почує.

«Вона мені все одно не повірить», — думав Мур, дивлячись в її схвильовані очі й бліде насторожене обличчя.

— Правду кажучи, ми майже нічого не знаємо...

— О, не кажіть цього! — перебила Джо.— Так таки й не знаєте? Я вже стільки разів це чула...

Мур лагідно всміхнувся.

— Добре. Не буду казати.

Він щойно прилетів з Туле в Гренландії і, як йому здавалося, розумів, що трапилось.

— Тоді кажіть, не мучте,— нетерпляче попросила Джо.

— Очевидячки, в той день зірвалась шалена магнітна буря, а в них на борту був лише короткохвильовий передавач. Розумієте, саме ці хвили тоді не працюють. Просто фатальний збіг обставин. Ми кілька годин не мали з ними зв'язку. Та американські радары «бачили» їх, аж поки вони чомусь не пішли на посадку... Ось що почув я в Туле...

— А як це розуміти? — запитала вона.— Він живий?

— У них, можливо, щось трапилось або вони помітили щось на крижині,— терпляче пояснив він.

Джо дратувало його тугодумство, і в той же час вона була дуже налякана.

Підполковник устав, щоб трохи розім'ятися.

— Розумієте, місис Ройс, ці радары — гарна штука, але не зовсім. Вони ще не досконалі. Радары засвідчили, що літак якийсь час знижувавсь. Тобто летів так низько, що за ним важко було стежити. Може, вони навіть сіли...

— Куди? На кригу?

Підполковник здвигнув плечима.

— Так. А може, в них щось зіпсувалося, і вони потім полагодили. Важко сказати.

— То як же все це розуміти? — роздратовано повторила Джо.— Я просто нічого не второпаю. Чому Руперта не виявили серед уламків, коли його друзі розбилися в Туле? Де він? Ось що я хочу знати.

«З нею треба бути обережним»,— напучував себе Мур. І знову сказав з властивою йому чемністю:

— Ця Арктика сповнена стількох таємниць,— викладав він по клаптику свої відомості, і Джо ледве стримувала роздратування.— Ось у чому труднощі. Американці приховують, росіяни — теж, та й ми не хочемо пасти задніх. Не знаю, що вам розказував Руперт, коли одлітав на острів Мельвіль, бо й сам він навряд чи знав щось напевне. Його робота стосувалась особливостей погоди — тобто повітряних мас у верхніх шарах атмосфери, це для нас дуже важливо. Бо це вирішує проблему радіоактивних опадів...

— А що мені до того? — вигукнула Джо.

— Справа не лише в цьому. Підводні човни й літаки з обох боків невпинно обстежують полярні зони з військовою метою. Американці, як ви, очевидно, знаєте, мають там свою найбільшу військову базу в Туле і широченну мережу радарних станцій...

Джо вже нічого й не чекала і підозріло стежила за ним. Чому він одверто не каже?

— Ви маєте на увазі, що Руперт займався чимось незвичайним? Ви це хотіли мені сказати?

Той знову посміхнувся.

— Та ні, не таким-то й незвичайним, місіс Ройс. Розумієте, вони, мабуть, помітили щось підозріле. Ось що нас турбує...

— А мене турбує доля мого чоловіка! — нагадала вона. — Що трапилось з ним?

— Ми теж уболіваємо, місіс Ройс. Але ж справа не лише в тому.

— Все інше мені байдуже...

— І все ж, — поспішив він, бачачи, що вона сердиться, — американці вирішили, як тільки розпогодиться, послати на пошуки літак. Ось що я хотів вам повідомити.

Та Джо раптом ніби вогнем обпекло: вона зрозуміла, що він хоче вернути їй втрачену надію.

— Послати літак? Куди? Отже, вони знають, де він...

— Та ні ж бо! В тому-то й справа, — сказав Мур. При всій своїй чемності, він розраховував поступово переконати її, що не слід покладати великих надій. — Зимою важко шукати в Арктиці. Погода завжди несприятлива, і бачити що-небудь просто неможливо. Але я виявив дивні речі: ні рятівного спорядження, ні парашутів серед уламків «дакоти» не було. Це й дає надію...

Джо ледве не кинулась на нього.

— Надію!.. Яку надію?

— Може, він плигнув з парашутом?

— На кригу?

— А чом би й ні! Проте я не хочу давати вам якусь певну надію. Все це лише припущення.

— Чого б раптом йому плигати?

Мур похитав головою.

— Це нам зовсім невідомо, і саме це ми мусимо з'ясувати.

— Якщо його не виявлено серед уламків, де ж тоді він?!

— Можливо, десь на кризі, — сказав Мур. — Та це мало ймовірно, місіс Ройс. І все ж ми пошлемо туди літак.

Нерви її більше не витримували. Дивно навіть, як вона не збожеволіла того дня.

— То мені знову доведеться ждати?..— слізю спитала вона.

— Боюсь, що так. Адже погода...

— О, я вже знаю про ту вашу кляту арктичну погоду! — вигукнула Джо.— Вона там завжди погана.

— А до того ж іще лід,— мовив підполковник.— Він постійно ламається й дрейфує. Нелегко буде встановити...

Тут Джо й вибухнула:

— А чом же вони раніше не шукали? Кілька тижнів тому...

— Бо треба було спершу все зважити й обміркувати. Повірте мені...

Вона сиділа, тупо дивлячись у вогонь, і подумки питала себе: «Невже Руперта вже нема? Як же це може бути?»

Якщо він загинув — а вона, здається, починала вірити цьому,— то все стає безвихідним і незрозумілим; ні, вже легше було вважати його живим. Чого його понесло в ту Арктику? Навіщо він вигадав оті свої божевільні принципи — трудитися, давати користь людям? Хіба головна користь не в тому, щоб жити?

— Коли почнете шукати? — запитала вона.

— Все залежить од погоди,— повторив Мур.

Він був пригнічений тим, що так роздратував її. Проте вона не збиралась плакати перед ним. Навпаки, зціпила зуби, стала підкреслено чемною і тільки й ждала, щоб він пішов. Мур інтуїтивно вгадав, що ліпше мовчати, і поспішив відкланятися, поки її не прорвало.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Вітер ушух; довга густа тиша запала навколо. Стеля геть змокріла, і по підлозі затарабанили великі краплі. Руперт поринув у важкий сон, а Водон'янов намагався хоч що-небудь зварити.

— Ліхтар знову погас,— заявив він, коли Руперт заворушився. Бо дотягнутися до канистри з гасом сам не міг.

Примус, що його якимось чудом зумів розпалити, блимав у темряві, і Руперту здавалось, що він вилазить на світ божий з глибоченного колодязя. Адже він проспав цілих два дні.

— Хоч би знову не заснути,— знеможено кинув він у

холодну темряву. Спочатку подумав, що вчадів, та потім згадав, що в кабіні аж надто дме, стільки в ній дір та щілин, і тому вирішив, що, мабуть, простудився, бо кожен рух завдавав йому великої муки, а з кожним подихом до горла підкочувався нудний клубок.

— Не дозволяйте сну знемагати себе, — пролунав у жовтій тиші голос Водоп'янова. — Адже вам не так уже й погано. Вам ліпше, Руперте! — підбадьорював той.

Руперта хилило на сон, йому знову хотілося поринути в пустку, в холодний мовчазний світ, з якого він щойно видерся. Він бачив Водоп'янова — тьмяну, розпливчасту тінь на примарній койці і, уявивши собі все це збоку, гірко посміхнувся: двоє людей замуrowані у фюзеляжі, а там, за тоненькою перегородкою, пролягає холодний світ, одвічне небуття, ніщо; сто кроків — і вони навіки потонуть у мороці ночі, у сірому безгомінні, що тягнеться аж ген-ген, до мертвого горизонту.

— Вам треба встати, — казав йому Водоп'янов.

— Авжеж, — мляво відповів той.

Од самої думки, що доведеться вилазити з брудного, але теплового мішка, його кинуло в дрож. Та й чи зможе він підвестися? Ні, ні, він мусять одягтися, принести снігу, налити гасу в примус і ліхтар.

Минуло кілька хвилин.

— Ви мусять встати, — знову вигукнув Водоп'янов. — Ну ж бо, Руперте. Підводьтесь. Вам небезпечно спати.

Руперт устав. Його сердило умовляння Водоп'янова.

— Гаразд, гаразд, — буркнув він.

— От і добре, — зрадів Олексій.

Руперт виповз, нап'яв поприлу білизну, брудну сорочку, куртку, шкарпетки й чоботи; він почував себе зовсім слабим, до того ж без жодної надії на чийсь допomoгу. Наливши гасу в ліхтар і примус, запалив світло, узяв бляшанку для снігу й вийшов. Ноги ледве тримали його.

— Руперте! — почув він і одрубав:

— Та замовкніть ви нарешті!

— Вставайте! — наполягав Водоп'янов. — Не сидіть там. Гей, Руперте, вставайте!

У цьому голосі не було страху, Ройс розумів: Водоп'янов хоче врятувати його. Він природжений рятівник, цей росіянин, і Руперта розсмішив такий безглуздий збіг обставин. Слабке й безпомічне намагання сміятися на порожній шлунок і за повної відсутності сил (лише солодка знемога розливається по всьому тілу) вітрохи не бентежило

його. Було навіть приємно почувати свою одмежованість од буття.

— Не бійтесь,— озвався він.— Зі мною все гаразд. Не бійтесь.

Він спробував копнути сніг, але не зміг. Надто ослаб. До того ж сніг перетворився на кригу. Щоразу намагався одламати хоч шмат, та дарма; у нього пропала охота сміятися. Він раптом захлинав од безсилля, марно намагаючись колупнути лопатою, і ось натрапив на крихкий сніг — в тому місці, де була щілина.

— Слава богу,— зрадів, і по щоках потекли сльози.

Вхід геть засипало, та Ройса це не лякало, хоч потім доведеться добре помучитись, поки розчистиш таку гору. Він набрав повен бачок снігу й повернувся досередини.

— Нас геть засипало,— почав, і раптом попливли кола перед очима, він ліг на свій мішок, глибоко дихаючи, щоб одігнати нудоту, та боячись втратити свідомість, як людина, котру ось-ось має затоптати натовп. Саме такий страх наринув на нього, та Ройс одігнав його, почувши уривок фрази:

— ...ліхтар. Ви вчаділи...

— Що? — перепитав він.

— Вчаділи. Вас хитає, як після отруєння чадом. Вам погано? Нудно?

— Знесилився...— простогнав Руперт.— Я дуже знесилився.

— Це чад,— наполягав Олексій, прохаючи його встати.

— Дурниці,— мляво огризнувся Ройс.— Звідки йому взятися?

— Встаньте, прошу вас...

Та Ройс не міг підвестися. Сперечатися теж не міг. Все це надто складно. А може, то й справді чад? Дурниці. Крізь щілини дме. І чому тоді не вчадів Водоп'янов?

— Я ближче до виходу,— пояснив Олексій.— Я ліпше...— Він не міг підшукати відповідне англійське слово і почав знову: — Дужче вмю опиратися. Розумієте?

— Тут вистачає свіжого повітря,— заперечив Руперт.

— Не вистачає! — настоював Водоп'янов.— Потрібна вентиляція, і ви негайно мусите влаштувати її.

Але як це зробити, не випустивши тепла?

Температура всередині і так була нижче нуля. Коли пробити отвір, стане ще холодніше. Та Ройса нудило, це була перша ознака чаду, того нещастя, од якого в Арктиці гине більше людей, ніж од хвороб.

— Мабуть, ви маєте рацію,— мовив він через силу.

— Що ви там бурмочете? Встаньте, Руперте! Зараз же встаньте!

— Таки маєте рацію,— повторив Руперт, міркуючи, звідки б узятися тому чадові.

Нарешті збагнув: вони не погасили примус і ліхтар, які отруювали повітря. А це було все одно, що погасити останні іскорки життя у їхній темній та брудній норі. Руперт підвівся й почав прислухатися, що каже Водоп'янов.

— Гаразд, гаразд,— сердився він.

Ройс знав тепер, що робити. Водоп'янов радив пробити дірку з підвітряного боку і потім чимось завісити її, та Руперт розумів, що тоді виникне протяг і крижаний струмінь ущерть вихолодить фюзеляж. А він тепер над усе ненавидів холод.

— Стане зовсім холодно,— буркнув він.— Не годиться.

І, взявши сокиру, почав одколювати алюмінієвий жолоб, де пролягали дроти й кабелі. Це привело його в дальній кут фюзеляжа, який він колись заповнив снігом. Слабкими руками він торгав жолоб і знесилено падав. Проте знову вставав, знову торгав і, одірвавши якусь частку, ліг відпочити. Голос Водоп'янова повернув його до тями.

— Не можна так,— мовив Руперт.— Не можна здаватися.

Та його знову поїняла весела легковажність, і Руперт почав розповідати Олексієві, як би сприйняла все це його дружина.

— Вона зовсім не схожа на мене. Джо не любить задумуватися над незгодами життя. Вона дивиться на все дуже просто. Може, це й непогано, але вся наша пригода здався б їй величезною дурістю.— І він заливчасто розреготався.— Проте...

— Годі, годі,— перебив його Водоп'янов.— Кінчайте те, що почали. Ех, якби мені підвестися...— скрушно зітхнув він.

— Ну ж бо! — під'юдив себе Руперт.— Рухайся, брате...

Він знову взявся за жолоб. Тепер у нього виник певний задум: розрізати жолоб і стягнути обидва шматки дротом, щоб утворилося коліно. Потім пробити дірку в фюзеляжі, просунути в неї трубу, вийти назовні, закріпити, і буде чуда вентиляція без втрати тепла.

Він почав рубати жолоб.

— Що ви робите?! — вигукнув Олексій.

— Чого вам?

— Ви ж руйнуєте свою постіль, а ще, чого доброго, їй ногу собі відрубаете...

— Дурниці! — бовкнув Руперт.

Лише зараз він помітив, що жолоб лежить на його спальному мішку, од якого zostалися тільки клапті. Сокира повисла в повітрі. Він глянув на Водоп'янова, котрий, мало не падаючи з постелі, хапався за жолоб.

— Чого вам? — розсердився Руперт.

— Ви думаєте, що робите? Киньте сокиру! Киньте, Руперте...

— Навіщо? — сердився той. — Я знаю, що роблю.

— Киньте! — благав Водоп'янов.

Руперт підійшов до нього, змученого і знесилоного, сів поряд і взявся пояснювати, яку вентиляцію хоче зладнати. Та Водоп'янов усе намагався відібрати в нього сокиру. Що вона йому заважає?

— Я нічого поганого не накою. Дарма хвилюєтесь, — мовив він заспокійливо.

Руперт спотикався по фюзеляжу і ніби здалеку чув голос Водоп'янова, який кричав щось таке про примус. Кілька разів падав, та, поборовши млявість, взявся завершувати свій план: почав рубати дірку в стіні. Тільки б не помилитися та вцілити проти вітру. Він погано бачив, бо всередині було темно. Проте був певен, що все йде як слід. Рубав по стіні тут і там, падав, зводився і знову рубав. Треба кінчати. Мерщій...

— Так чи ні? — запитав він Водоп'янова, який не міг більше кричати і байдуже споглядав, як Руперт калічить фюзеляж.

Гахнувши ще раз, Ройс пробив стіну і, не втримавшись на ногах, брязнув на підлогу. Довго лежав, відсапуючись та радіючи своєму успіхові. Хоч не був певен, що це так. Повернувшись, почув тривожний крик росіянина.

— Нічого! — примирливо сказав по-російськи Руперт і втратив тямую...

* * *

Спостерігаючи все це, Водоп'янов розумів, що не слід панікувати. Кілька секунд він лежав, роздумуючи, як бути. А що він може зробити? Адже навіть не знає, живий Руперт чи ні. Англієць лежав, скоцюрбившись, біля діри,

крізь яку струменіло холодне повітря. Перш за все, вирішив Олексій, він мусить доповзти до товариша й дізнатися, що з ним. Якщо мертвий, тоді — кінець.

— Ну, брат,— спонукав він себе,— вперед!

Але людині з паралізованими ногами не так-то просто виконати наказ.

Він сповз на долівку, мало не перекинувши ліхтар. Бідолаха закричав, боячись втратити свідомість од пекучого болю, ніби йому всадили в живіт розжарений снаряд. Він лежав долілиць, почувуючи, що не зможе й ворухнутись. Якби хоч трохи рухались ноги! Напружив свою волю. Од цього все тіло зросив холодний піт. Сльози покотилися по щоках. Олексій злісно кляв ноги, які були тут, але не ворухилися. Він наказував їм, та дарма.

— Диявол! — простогнав він і заплющив очі.

Та через мить знову підвів голову і глянув на англійця, який лежав нерухомо, схожий у своїй вовняній куртці на кудлатого собаку. Водоп'янов був одягнений лише до пояса, і зоставатися на підлозі — значило застудитись, тим більше, що ноги нічого не відчували.

Схопившись за спальний мішок Ройса, він спробував підтягнутися, але мішок посунувся до нього. Все рухалось, все кудись пливло. Навіть килимок на підлозі. Олексій одкинув його і вчепився в холодний метал.

Коли нарешті доповз до Руперта, сили зрадили його. Кілька хвилин лежав нерухомо, хапаючи ротом холодне повітря.

— Ох, Водоп'янов,— простогнав він.— Не щастить тобі.

Посунувся ще трохи і взявся трясти англійця, борода й волосся якого геть задубіли.

— Ви живі? — запитав.— Ну ж бо, просинайтеся нарешті!

Руперт важко задихав. Очі його були напіввідкриті, а довга задубіла борода злегка ворухилась.

— Дякую,— прошепотів Водоп'янов, сам не знаючи, кому дякував. Мабуть, Руперткові, од якого залежало його життя.

Та його ще треба було захвати в спальний мішок, і Олексій взявся за це спершу руками, а потім головою й зубами: він штовхав, підтягував, перекидав безсиле тіло англійця. Це була дивовижна робота, хоч Руперт зараз такий худий і легенький, та Олексієві він здавався велетнем...

Він навіть не знав, як йому все вдалося і скільки сплило часу, та, вкривши нарешті товариша, до того знесилився, що не міг навіть пальцем ворухнути для свого власного порятунку.

— Трішки полежу... Одну хвилину,— прошепотів він.

Проте одігнав небезпечну спокусу й поповз до ліжка. Стягнувши спальний мішок, пропхався в нього (над силу, головою вперед, та все ж уліз) і лежав, поринаючи в безодню та виринаючи й бурмочучи щось у напівзабутті.

Він зазирнув туди, звідки немає вороття, і потім глибоко заснув.

* * *

Вони прокидалися й знову засинали. У таку мить Водоп'янов зготував собі вівсяну кашу з м'ясними кубиками і виїв просто з банки; Ройса не зміг добудитися, тому влігся й почав думати про дружину.

— Ні,— зітхнув він,— не буде більше Водоп'янових.

Ніна знову вийде заміж. І все менше й менше згадуватиме його. Власне, те, що він живий, просто випадок, його вже давно вважають загиблим. Горе Ніни, мабуть, поменшало, і він випав з її життя.

Проте Олексій знав, що це не так. Вони були надто близькі, надто потребували одне одного. Вона не так скоро його забуде. Отож він мусить вижити, щоб зняти з неї важкий тягар, вберегти її од нещастя.

«Чуєш, Ніно,— казав він їй подумки,— не виходь більше за льотчика. Вони дуже часто й далеко літають. Все життя перебувають над прірвою. І завжди мріють про домівку та воліють жити в теплі й затишку. Хоч мрія ця ніколи не здійснюється».

Він зітхнув і побажав їй щастя. Молодшого чоловіка й гарненьких діточок. Їй давно слід мати сина або знову доньку. Ось і все, що він міг зичити їй. Бо так любив свою померлу Галочку і всіх дітей, які в нього не народяться, таких чистеньких і радісних, що мало не заплакав і скрушно покликав товариша:

— Руперте!

Та Ройс тільки поворухнувся й нічого не відповів.

Водоп'янову раптом схотілося поговорити: розповісти Руперту про своє життя — хто зна, може, воно підходить до кінця, а кінець легше зустріти, якщо згадаєш, що жив не дарма.

Та ось до нього долинув якийсь гул — нібито з того світу. Вітру не було, а якщо й дув, то надто мляво. На даху шурхотів сніг, поряд тихо шумів примус, потріскував ліхтар, рипів од морозу фюзеляж, а десь далеко з гарматним гуркотом коловся лід.

І все ж Олексій був певен, що чув інший, дуже знайомий гул — гул літака.

Він упізнав його одразу. Так — це літак.

— Господи! Літак, Руперте! Літак над нами! Прокиньтесь!

Той навіть не ворухнувся. Тихо застогнав, аби potwierдити, що чує, проте очей не розплющив.

Гул наближався, і Водоп'янов аж трясся од хвилювання. Зачарований, боячись, що гул літака, голос надії, раптом пощезне, він підповз до англійця й почав смикати його за волосся й бороду.

— Прокиньтесь, Руперте! Літак! Над нами літак, чуєте? Заради щастя ваших дітей, прокиньтесь!

Він нахилився і вкунув Ройса за вухо. Той тріпонувся, розкрив повіки, нестямно глянув на росіянина, який повторював одне лише слово: «Літак!» — Руперт нарешті почув; він через силу вивільнився з цупких обіймів сну і ніяк не міг второпати, що робить над ним цей росіянин і чому в нього таке дике, спотворене обличчя.

— Біжіть на лід та помахайте їм! — немилосердно тряс його Водоп'янов. Проте Ройс бачив перед собою тільки якусь примару. Олексій од хвилювання говорив по-російськи, і Ройс нарешті почув літак.

— Ви можете встати? — благав росіянин. — Вставайте!

Ройс поступово приходив до тями. Він звівся на ноги, але впав на Водоп'янова, який заскреготів зубами од болю. Підвівшись, промовив:

— Почекайте... Бога ради, почекайте... — Він ухопив ліхтар, та на порозі знову впав. Світло погасло. Водоп'янов застогнав. Ройс лежав нерухомо і чув, як Олексій перекочувався до нього в мішку: він намагався знайти ліхтар і засвітити його. Руперт здивувався, як йому це вдалося.

Ліхтар спалахнув і осяяв блідого й знеможеного росіянина, що тремтів од натуги й холоду.

— Треба пробити сніг і вибратися. Я не можу, Руперте.

Він повалився без сил; Руперт устав і взявся рубати лопатою кригу, та дарма. Тоді, спотикаючись і падаючи, вернувся всередину, знайшов сокиру й заходився знову. Де ж

його легше рубати? Чому вона не піддається? Чому держиться, мов кремій?

Літак, очевидячки, летів зовсім низько, бо гул подужчав. Руперт рубав падсилу, але вибратися не міг.

— Давай! — підганяв Водоп'янов, а потім по-російськи: — Якщо ти не вийдеш, вони полетять...

Гул наблизився, літак був не над самою головою, але десь поряд; Руперт рубав, та намарно.

— Не можу, — змолвився він. — Це нічого не дасть.

— Можеш, — вигукнув Олексій по-російськи, чуючи, як замирає гул. — Заради всіх святих, рубай! Це наша єдина надія. Ти мусиш пробитися!

«Що він там лепече?» — майнуло у Руперта в голові.

Одначе вдарив з останніх сил і повалився в сніг. У стінці зяяла дірка. Тепер було легко: він звівся й почав обрубувати лід. Виник чималий тунель.

— Візьми ліхтар...

Руперту забивало дух, його почало нудити, але він ухпив ліхтар і попхався назовні. Після багатьох днів снігової неволі був вельми здивований безмежним простором і казковою голубизною ночі й криги. Повітря прозоре, мов скло. Світ здавався таким великим і порожнім, що він навіть забув про літак.

Та холод, що сковував легені, примусив його отямитись. Де ж той літак? Він повернувся в той бік, звідки долинав гул. Так, десь зовсім близько. І, лише піднявши голову, Руперт помітив, що зараз день, а не ніч. Небо ледь-ледь сіріло на півдні.

Він побачив літак. Вогні мерехтіли, й тихо гули мотори.

— Вертайтесь! — гукнув.

Але літак віддалявся. Ройс шалено вимахував ліхтарем, та його не помітили. Спотикаючись, пробіг кілька кроків. Літак віддалявся на південь, до сірої смуги, і, хоч був невисоко, дедалі ставав меншим.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Ройс не на жарт перелякався, коли зрозумів, що вони могли загинути; навіть воля до життя поступово зраджувала їх, і обоє покірливо ждали кінця...

Вихід назовні врятував його. Не чисте повітря, а безмежний світ — холодна ніч і біле безгоміння, про яке вони й думати перестали.

— Годі нам жити так, — заявив він Водоп'янову, хоч його й досі нудило.

Та Олексій був пригнічений тим, що їх не помітив літак. Два дні вони напружено дослухалися, чи не гуде, але все намарне.

— Він шукав нас, — промовив Водоп'янов.

— Ви так гадаєте? Але що з того? Він все одно не взяв би нас. Хіба ж на такій кризі сядеш...

Та це була неправда. Бо ж сам він дивувався, як вітер вилизав кригу і якою гладенькою вона стала. Та не сказав про це Водоп'янову, а той не міг бачити.

Вони затято сперечалися про літак і, хоч Руперт ще не оклигав, та знову відчув, що Олексій хоче принести себе в жертву. Бо бідолаха почував себе тягарем і чомусь вірив, що без нього Руперт неодмінно врятувався б.

— Зрозумійте ж, — вигукнув Руперт. — Якщо я не витягну вас звідси, то навіщо мені було спускатися сюди?

Водоп'янов не признавався в своїх намірах, проте Ройс здогадувався про все. Невдача з літаком ще дужче посилила відчай росіянина.

Тим часом Ройс заходився впорядковувати їхнє житло: промив подряпини на руках і вичистив сніговий лаз. Вихід з нього розширив і повернув на підвітряний бік, щоб не заносило снігом. Робота швидко стомлювала, та він не зважав. Залатав дірку, котру пробив у фюзеляжі, а трохи вище зробив невеличку й прикрив її обривком парашута. Розподіливши день на зміни, частину їх провадив на дворі, навіть у негоду. Та його непокоїв Водоп'янов; аби відволікти товариша од гірких роздумів, Руперт знову взявся за російську мову й почав готувати прилади на той час, коли з'являться зорі і можна буде встановити їхнє місце знаходження. Крім того, ладнав сани і розтирав ноги Олексієві, прибирав, наносив снігу тощо. Роботи вистачало — щоденні турботи займали весь час і страшенно зносилювали.

Коли випадав погожий день і на півдні трохи сіріло, виходив на кригу й шукав загублені мішки з їжею й спорядженням. І хоч марно було щось шукати в цій вилизаній вітром пустелі, Руперт надібав гумовий човен, котрий ще зберіг трохи повітря і, вкутаний снігом та парашутом, нагадував велику білу кулю.

— Оце так знахідка! — сказав він Олексієві, тягнучи човен досередини. — Він знадобиться нам, коли рушимо звідси.

— Ви що, збираєтесь відпливати? — спитав Олексій.

— Ні, але в дорозі всяке може трапитись,— пояснив той.— Він витримає двох ще й трохи припасів.

Олексій розреготався.

— Мене ж захитує.

До нього повертався добрий настрій, і тепер, коли після довгої ночі наступає знову день, його все дужче цікавило, що відбувається навкруги. Він закидав питаннями Руперта: чи ясно там, чи збільшились тороси, чи вигладилася крига? Олексій добре знав Арктику, і Руперт вирішив говорити правду: так, навкруги безліч рівних місцин. Води не видно, бо їх, мабуть, прибило до північного берега Гренландії, якщо не до самого полюса.

— Тільки-но випаде гарна днина, я обов'язково витягну вас на лід,— пообіцяв він.

Та погода все гіршала. Задув вітер і почав шматувати фюзеляж. Знову потяглися нудні у бездіяльності дні, а їх притулок гримів, підскакував і тремтів; проте Руперт щодня виходив назовні. Вітер засипав йому снігом очі, не давав ступити й кроку, а він ішов, тримаючись за фюзеляж, весь скулившись та прикриваючи від холоду лице; іноді йому навіть здавалося, що смерть була б ліпша за це холодне пекло. У нескінченному катуванні темряви й страждань він уявляв себе пам'ятником своєму минулому, своїм фальшивим теоріям про те, що кожен сам собі господар і мусить покладатися лише на себе.

— Колись у мене були тверді переконання,— казав він Водоп'янову, клацаючи зубами од холоду і все ж таки здираючи з себе одяг. Потім хутенько влазив у мішок та зачинався до підборіддя, дожидаючи, поки його тіло зігріється.— У мене була чудова теорія, що коли покладаєшся на себе, то тобі й сам чорт не страшний.— І далі признався Водоп'янову, що помилявся.— Дурний же я був,— мовив розгнівано, одкидаючи геть свій облудний принцип.— Авжеж,— ще раз підкреслив,— коли повернусь,— все перевірю наново. Людина не може бути одна, бо тоді вона схожа на тварину...

Він не сподівався, що росіянин усе це зрозуміє, але той здивував його своїм «ну-ну» і раптом виголосив цілу тираду:

— Ви правду кажете, Руперте. Всі теорії тут розбиваються об кригу. Що тут найголовніше? Як вижити. А решта все — пусте. Тьху! Хто обрав би для себе таку долю? Кому потрібна самотність? Гибіти без будь-якої користі?..

Руперт так змерз, що нічого й не одмовив, тільки зауважив, що його, мабуть, уже й пекло не зігріє.

* * *

Кілька тижнів жили вони так-сяк, аж поки не надумали готуватися в дорогу. За півтора-два місяці можна буде спробувати пробитися на південь, і вони ретельно обговорювали всі деталі ризикованого маршруту.

Вони довго й затято сперечалися, де перебувають і куди потраплять, якщо рушать на південь.

Якось, вийшовши опівдні, Руперт закримітив квадратну червону діру над горизонтом. То було ще не сонце, а лиш його відблиск у хмарах, схожий на багряне вікно. Пойнятий радістю, Ройс чомусь повірив, що вони виживуть. Червона цятка цілющого світла була для нього надією, і він подумав, що нічого прекраснішого досі не бачив. Цілу годину стояв на хвості літака, який перетворився на високу кучугуру, і милувався примарним сонцем, що ніби повільно пливло, то виринаючи, то потопаючи.

— От ми й спробуємо визначитись по ньому, — обережно натякнув він Водоп'янову, бо вже давно втратили лік дням. Та широту встановити можна, навіть не знаючи часу, — за висотою сонця або Полярної зірки.

День у день заграва все більшала, і ось вигулькнуло сонце: спершу тоненький окравець над ясною лінією горизонту, а потім розпечена куля, котра майнула червоним обідком і знову пірнула, а за кілька діб над водянисто-зеленою рівниною спалахнув золотавий день — спершу на одну годину, потім на дві, а згодом прийшов жаданий час, коли Ройс перестав звертати увагу на сонце і лиш вряди-годи спинався помилуватися ним.

Тепер потрібно було витягнути на повітря Водоп'янова. Той звівся на ліктях і захоплено сказав:

— День, дідько його бери! До чого ж нам пощастило, — зауважив. — Схоже на те, що ми опинилися південніш, аніж гадали. Надто вже високо стоїть сонце. Уявіть собі, що ми поблизу моря Уендела! І дрейфуємо далеко на схід од Гренландії. А коли так, то нема рації простувати на південь — бо там океан.

— Треба неодмінно визначитися, — одповів Руперт. — Не можна рушати, поки не знаємо, куди йти — до землі чи до води. Найменша похибка була б трагічною.

Це турбувало їх дедалі більше, й вони просиділи над картами цілих два дні, поки Руперт не взявся прискіпливо відновлювати все, що з ним було, аби хоч визначити дату — без цього неможливо провадити астрономічні розрахунки.

Знову налетів шторм, і сонце сховалося за хмари, та коли вигулькнуло, Руперт вийшов на холод і вітер, тримаючи в руках секстант, і став дожидатися, поки сонце стане в зеніті. Він уже визначив напрям півночі — так, як це можна було визначити в безпосередньому сусідстві з магнітним полюсом; коли ж сонце перестало йти вгору, записав азимут і взявся вираховувати поправку до значень секстанта й справжню висоту. Потім знайшов у таблиці нахил для сьогоднішнього дня — дату вони визначили на здогад — і записав на листку. Нахил і широта були плюсовими. Отож він склав їх і визначив широту. Вийшло $95^{\circ} 14'$. Тобто їх прибило майже до Північного полюса — так далеко від землі, що порятунку не було.

Водоп'янов не схотів вірити.

— Ви помилилися. Сонце не може бути так високо на даній широті. Дев'яносто п'ять градусів? Ні! Ми десь південніше.

Руперт сперечався, але без певності, бо й сам не бажав, щоб вони опинилися так далеко.

Вони зробили розрахунки на наступний день, але $83^{\circ} 90'$ були такі ж нереальні, бо означали, що перебувають десь посередині Гренландії, або ж на теплій воді північної Атлантики.

— Може, ми пройшли морем Лінкольна до протоки Робсона! — вигукнув Руперт. — Якщо так, то добре...

Водоп'янов знову не погодився.

— Крига рухається в іншому напрямку. Коли б ми знаходились близько від землі, то навкруги громадилися б тороси. А в протоці Робсона потрапили б на чисту воду. Адже там ніколи не буває криги.

«Звідки він усе це знає?» — дивувався Руперт. Так добре вивчив умови Гренландії! Вони не розпитували один одного, що кожен робив у цих широтах. Руперт гнав од себе недобрі думки. Йому не хотілося знати, чим займався Водоп'янов та його екіпаж, похований у снігу поряд з літаком.

Він зробив нові обрахунки наступного дня, і знову вийшло те саме: 83° плюс-мінус кілька мінут.

— Вісімдесят три градуси дві мінути,— заявив Водоп'янов.— Тепер вірно.

— Так, але де ми? На сході чи на заході?

— Біля Аляски або десь над Атлантикою,— мовив Олексій.

— Якби знати, що робили навігатори в старі часи,— журно сказав Ройс,— то я б хоч приблизно вирахував довготу; мені цілком вистачило б вашого годинника.— Він довго мовчав, відновлюючи все те, що вивчив на флоті. Та хоч і знав дещо, не міг пригадати.

— Час можна встановити по зорях,— сказав Водоп'янов.— Але спершу треба поглянути, які зірки є у вашому щорічнику, а які на небі.

«Він навіть знає щорічники й навігаційні секрети»,— майнуло у Ройса. Та він знову одігнав підозру. Адже й росіяни, мабуть, користуються тими ж принципами, хоча у французів вони інші.

— ...щоб напевно визначити наші координати,— провадив Олексій,— потрібен теодоліт.

— Навіщо нам така точність? Помилка в один градус нічого не значить. Отож згодиться й секстант.

Водоп'янов задумливо мовчав. Він лежав, заплющивши очі, й пригадував, як робляться такі виміри. Наступного дня вони разом обмірковували всі подробиці, а вранці, коли Руперт віднайшов у небі необхідні зірки, хотіли взятися за діло, та знову перешкодила негода. Небо запнуло хмарами, і цілих три дні лютував шквал.

Дожидаючи ясної години, вони почали готуватися в дорогу. Руперт взявся вдосконалювати свої металеві санки; він випробував їх, витягши на кригу та приладнавши посторонки з парашутних стропил. Сани були доволі місткі, і вирішили взяти також ліжко Водоп'янова, хоч довго й гаряче сперечалися про це.

— На біса нам зайвий вантаж? — обурювався Водоп'янов.

Руперт доводив, що воно зовсім легке.

— До того ж його завжди можна скинути,— наполягав він.

Залишок концентратів і рушницю загорнули в парашутний шовк. І розмови точилися тепер лише про те, як полегшити вантаж (вирішили взяти спальні мішки, гумовий човен і невеличкий намет із шовку). Проте Водоп'янов щоразу закінчував:

— Вам не подужати, Руперте. Ви й десять миль не про-

тягнете, а їх перед нами кілька сот, та ще по такій важкій кризі. А коли трапляться тороси й ополонки, тоді що?

— Я не хочу думати, що тоді,— сердився Руперт,— але ми мусимо вирушати.

— Тоді ви підете один і пришлете за мною літак...

Руперту вже набридла ця його пісня. Він не залишить його, і край.

— Давайте ще раз випробуємо санки, перш ніж рушати,— погодився Водоп'янов.

— Ні! — одрубав Руперт. Він уже їх не один раз випробував, і хоч на них ще не лежав Водоп'янов, був певен, що все буде гаразд.— Сани чудові. Отож давайте встановимо, де ми, й будемо вирушати.

Вони так і не дійшли згоди, але що було робити Водоп'янову? Він тільки здвигнув плечима і замовк. Проте, коли обирали напрям руху, настояв на своєму — схід, а не захід.

* * *

Розвиднилось, і великі білі хмари геть змело вітром, а у високості заблимали зірки. Цілих дванадцять годин блилися вони над своїми вимірами, бо Водоп'янов, винесений з ліжком, ще не міг добре працювати. Їм довелося змінити обрані зірки, коли не змогли визначити меридіана. Зате наступні чотири зірки дали широти ліворуч і праворуч, і з допомогою відомої формули вони вираховували похибку в часі щодо Грінвіча. А діждавшись сонця, легко вираховували довготи.

Знову було щось неймовірне.

— Сто п'ятнадцять градусів чотири мінути! — вигукнув здивовано Руперт.— Ми зовсім не біля Гренландії, а десь на півночі Канади, біля моря Бофорта, куди нас занесла лабрадорська течія.

Водоп'янов надто стомився, щоб дивуватись. А Руперт навіть зрадів, адже тепер була можливість дістатися виселка Моулд-Бей або острова Мельвіль, звідки він вилетів, та ще й відкритим морем, а не долаючи крижану пустелю північної Гренландії. Лід на морі зовсім гладенький, але варт поспішати, бо він ламається пізньою весною. Вони провели вже чотири з половиною місяці на кризі, і Руперт вираховував, що зосталося всього-на-всього три місяці зими, які й потрібно використати, аби досягти острова Мельвіль. Адже зимували вони посеред замерзлого океану.

— Ми мусимо вирушати за день-два, — заявив він Водоп'янову. — Це добре, що так трапилося, Олексію. Ми підемо по гладенькій кризі.

Водоп'янов нічого не відповів: він спав, і Руперт тихенько заповз у свій мішок, міркуючи, як то воно буде. Адже вони ще не вирахували віддалі. Крізь сон він прикинув: приблизно триста шістдесят миль і вирішив, що тягтиме Олексія по чотири милі в день, за будь-якої погоди.

Він навіть прокинувся од жахної думки про неможливість цього. Але ж іншого виходу не було, і Руперт поринув у важкий, примарний сон.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Від'їзд був важкий, і забобонний Руперт сприйняв це як поганий знак.

Довжина саней сягала одинадцяти футів, бо він ладнав їх, беручи до уваги зріст і вагу Водоп'янова. Спочатку полози прилипали до криги, і сани ледве повзли. Вирушили ще затемна. Пригудзувати койку і висадити на неї Водоп'янова в одязі та грубезному спальному мішку коштувало чималих зусиль.

Нерви в обох натяглися до краю. Руперт дмухнув на ліхтар і почепив його до вертикальної стойки, потім накинув лямки та, випрягшись, як віслюк, зрушив сани.

— *Bon voyage!*¹ — побажав Водоп'янов, щоб хоч трохи його розсмішити.

— До дідька! — буркнув Ройс. — Та не штовхайте весь час жердиною. Ждіть, поки я скажу.

— Гаразд, — мовив Водоп'янов, бачачи, що Руперту не до жартів.

Перед ними простягалось поле битої криги. Поки воно було тверде й чисте, посувалися так-сяк, та коли потрапляли в замет, довго борсались і Руперт скидав лямки й з усієї сили штовхав або витягував сани, щоб об'їхати.

Таке траплялося через кожних сто-двісті ярдів, і Олексій невимовно страждав, дивлячись, як мучиться Руперт, та всіляко намагався допомогти йому жердиною. Обое мовчали, бо знали, що найменша іскра може спалахнути сваркою. А навкруги в блідому світлі арктичного дня тьмяно виблискувала крижана пустка, яку подекуди перетинали білі, геть вилизані вітром замети. А над ними сяяли

---

¹ Щасливої дороги! (Франц.)

й блискотіли міради райдужних крижинок, що ще дужче підкреслювали пустельність цього краю.

— Нічого не вийде,— шепотів сам до себе Водоп'янов, коли Руперт зігнувся, аби підняти його.

Ройс обернувся, ніби почув.

— Зручно? — спитав він.— Не зсунетесь?

— Ні, ні. Все добре. Не турбуйтеся.

Їх одяг і бороди вкрилися інеєм, і Руперт, витягнувши Олексія з замету, знову взявся за шлеї та протяг якусь сотню ярдів до нової перепони.

Вони не розмовляли, не зронили жодного зайвого слова, і, хоч здоровий глузд підказував Рупертові, що все це на марне, щось глибше, ніж розум, не дозволяло йому піддаватися. То були його дивовижні життєві принципи і свідомість обов'язку. Ось що невпинно штовхало його вперед. Протягом першого дня, який тягнувся чотири години, Руперт, прихопивши сутінки та добрий шмат ночі, подолав шлях, котрий запланував,— чотири морських милі. У всякому разі, так йому здавалося, коли нарешті спинилися на ніч.

— Я мушу повернутись до літака,— сказав він Олексієві, стягнувши койку на лід та розіпнувши намета.

Той був радий, що скінчився день важких тортурів — ще один день його безпорадності.

— Чого? — запитав він.— Що трапилось?

Руперт присів, змучений втомою і невідчепним болем у плечах та ногах.

— Сани не винні, що ми так брѣхаємось у снігу. Потрібні лижви,— пояснив він.

Водоп'янов не сперечався.

— Я теж думав про це, коли ми вирушали, та де їх взяти, ті лижви?

— А оті ринви, що я повідривав?

— Вони ж металеві...

— Нічого, згодяться,— мовив Руперт і встав.— Я хутко. А коли не повернусь, не хвилюйтеся,— там заночую.

Перш, ніж іти, він розігрів їжу, а відтак, залишивши Олексія в наметі, рушив своїм же слідом, що вилискував під місяцем, до літака, котрий манячив на темно-синьому обрії.

Тиша і пустка огорнули його важкою пеленою. Руперт відчув себе таким самотнім, що навіть боявся думати про це. Отож він полинув гадкою до своєї Джо, яку зараз любив дужче, ніж будь-коли, і кохання те було ніжним та

пристрасним, якби тільки в ньому жила ще хоч крихітка певності, що неодмінно побачить її.

Проте йому ніколи було зазирати так далеко. Триста миль кригою — сорок, п'ятдесят, сімдесят днів каторжного шляху? Уявити легко, а сподіватися на перемогу — навряд.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Тепер Джо вірила, що чоловік її загинув, проте миритися з цим ніяк не могла. Невже немає хоч крихітної надії? Американці не виявили жодного сліду. Та це ще нічого не доказує. Й ніхто не зможе її перекопати. Він щез, надовго, повторювала вона день у день цілими місяцями, поки не звиклася з цією думкою. Це була правда, жорстока правда. Адже Руперт так і не повертався.

— Сліз моїх ви не побачите, — кинула вона матері Руперта, що приїхала з Сен-Жермен-ан-Ле, де старенька доживала віку в розкішному мисливському будиночку, оточеному грушевими садами.

Джо дратувала ця маленька розчепурена пані, що і в старості зберегла дівочу наївність. На людях свекруха грималася чудово, навіть була вельми жвава, бо, як і перше, стежила за собою: волосся гарно викладене, лице вміло нафарбоване, хоч і помітно, що вона злякана й розгублена. Розмов про Руперта уникала й не хотіла навіть чути, що він загинув. Будучи забобонною, вважала, що коли Руперт іще живий, розмови про його смерть можуть обірвати останню нитку життя.

— Не сумуй, Джо, — ласкаво мовила вона. — Я трохи поживу в тебе. А там вирішимо, що робити.

— Я не збираюся тут щось міняти, — відрубала Джо. — Треба тільки, щоб Роланд про все знав.

— Що ти?

— Він *мусить* знати. Роланд розумний і спостережливий, і мені остогидло дурити його, що батько просто затримався. Він бачить мене наскрізь...

— Прощу тебе, зачекай трохи, — благала місіс Ройс.

Джо тільки здвигнула плечима.

— А як Тесс? — запитала свекруха. — Вона теж надто кмітлива. Будь обережна з нею.

— Так, вона, певно, все знає; Анджеліна не втримала язика. Та дівчинка ще мала, щоб розуміти. А от Роланд уже не дитина, і він давно здогадується про все... Боже, що ж мені діяти?

Роланд здебільша мовчав. Хто зна, про що він думав? Хлопець був викапаний батько і на все мав свої дивовижні погляди. А коли повертався з школи, кидав свій ранець за двері в передпокої і поспішав до Анджеліни; Джо зовсім не була певна, що розуміє цього серйозного, заклопотаного хлопчика. Іноді вона гаряче цілувала й пригортала його до себе, та вже в одинадцять (він щойно справив свій день народження) ці ніжності соромили його. Зрідка він приходив до неї, сідав на коліна і припадав до материнського лона, тоді Джо виливала всю свою ласку і сама вкладала його спати та довго вдивлялася в спокійне личко, аби віднайти в ньому батькові риси.

— Чому він не їде? — допитувався Роланд. — Він справді не може вибратись з крижаного полону?

— Так. Зима там довга, любий, і дуже важка. Ось почитай про Нансена й Пірі, то зрозумієш.

Вона ніколи не читала про них, але оскільки Роланд любив читати, пішла наступного дня до книжкової крамниці й купила два томи Нансена та кілька старих книг Пірі. І перш, ніж дати їх синові, взялася читати сама.

Її вразило, що Нансен так скидався на Руперта: ті самі серйозні блакитні очі, вилицювате худе лице й напрочуд світле волосся. Навіть забувала, про кого йде мова, — про Фрітьофа Нансена чи Руперта Ройса? У неї не вистачило духу все прочитати, але тепер була певна, що коли Руперт викинувся з парашутом на лід, то неодмінно виживе. Те, що міг подолати Нансен, під силу й Рупертові, з його впертістю, терпінням і настирливістю.

Вона сиділа перед каміном у цьому старому вогкому будинку, і думки мляво снувалися в голові. Свекруха лише сумно хитала головою.

— Ти не турбуйся про гроші, Джо, — озвалася вона. — Тебе це мучить, так, моя любя?

— Які там гроші! — відказала Джо. — Про них я ще не встигла подумати.

Їй не хотілося говорити того, про що думала. Та й думати не слід. Ось як! І все ж вона раптом відчула всю неправність втрати. Це був не той раптовий удар, що про нього говорила Меріен Крейфорд, адже все розгорталось так повільно, так непомітно і непевно. Він *не повернеться*. Але як це все змінити? Досі вона не хотіла втрачати надію, тепер знала, що годі сподіватися. Бо надто страшно ждати чогось.

— Піду подивлюсь, що робить Роланд, — сказала вона. — Я певна, що цей хлопчисько досі читає в постелі. — Й нечутно пішла чорним ходом нагору, аби застукати його.

Була вже одинадцята, й на сходах добре похолодало. Газове опалення коштувало стільки, що Джо вимикала ці радіатори. Але навіщо так заощаджувати? Вона здвигнула влечима. Чому всі життєві дрібниці здаються їй тепер, коли немає Руперта, такими важливими? Існування ж її таке даремне й непотрібне. Вранці вона ледве примушувала себе встати та братися за роботу. Навіть між нею й Тесс ніби щось стало. Як не дивно, але замість того, щоб зблизитися з дітьми, вона дужче од них віддалялась. Ось чому їй потрібен був він!

«Я надто багато думаю про нього», — переконувала себе Джо і намагалася одігнати сум. Та не вистачало волі. Ні, доля надто жорстока щодо неї! Джо сіла на сходинку й заплакала. «Я просто божеволію», — вилаяла вона себе, утерла сльози й підвелася.

Думка про порожнечу життя все дужче гнітила її. Всі дванадцять років Джо тільки й жила цим шлюбом. А що ж іще? Анджеліна всього п'ять років у них, з тих пір, як народилася Тесс. До того вона сама гляділа Роланда і вела господарство. Проте й зараз могла займатися тільки цим. Чого ж їй нарікати? Навіщо шукати чогось у майбутньому? Хіба вона може думати про новий шлюб?

Ця думка була для неї жахливою й болісною, бо Джо почувала себе зрадницею. Вона жадала одного — щоб Руперт повернувся, і тоді одразу все стане на місце. Життя без нього для неї неможливе. От і все.

Роланд таки читав.

— Я ж заборонила тобі, — прошепотіла Джо, щоб не збудити малу, яка спала в тій же кімнаті, бо так любила брата, що не могла й заснути без нього. Тесс згорнулася у ліжечку калачиком; Джо розпрямила їй ніжки, одчинила вікно і відчула, як холодний струмінь кольнув їй серце. — Зараз же мені лягай.

Хлопчик віддав книгу. То був батьків старий підручник — читанка з історії грецьких війн, де повно було примітивних, але піднесених казок про героїв античного світу.

— А світло можна не вимикати? — спитав він.

— Можна, але спи, — наказала Джо.

Його блакитні очі незрушно дивилися на неї.

— Що з тобою, любий? — спитала мати, сідаючи на ліжко.

— Нічого... Але що ми робитимем, коли татусь не повернеться?

— Не знаю. Йй-право, не знаю.

— Мені доведеться йти працювати?

— Чому б це раптом? Звичайно, ні.

— Діккенсу ж довелося працювати, коли його батька кинули до в'язниці, — суворо мовив хлопчик, згадуючи прочитане.

«Господи!» — подумала Джо. Мало того, що Руперт дістав таке чудернацьке виховання, ще, чого доброго, й син піде за ним. Він живе у минулому столітті, хоч оддали його в модерну школу. (Хлопчик відвідував приватну «академію» біля Хемпстед-Хіта). Та, попри всі претензії й нововведення, Джо не любила її. Вона вважала, що слід було віддати його кудись інде.

— Зараз інші часи... Тепер діти не працюють.

— Знаю. Але ж ми мусимо щось робити...

Джо не відповіла. Чи розуміє він те, що говорить? Ці його очі, такі задумливі й чесні, здавалося, все розуміють. Але чому ж він так спокійно до всього ставиться — адже любить батька! Вона дивилась на сина, і їй здалось, що в тому його погляді майнула здогадка про те, що сталося з Рупертом. Хоч би вже швидше заплющив очі!

— Не знаю, любий, — продовжила Джо. — Не знаю, що нам робити.

Вона припала до нього з величезною ніжністю, збагнувши, що тільки він може розділити її горе; одкинувши пасмо з розумного лобика, розгладила йому брови — звичка, що залишилася з тих пір, як він був ще немовлям.

— Я навіть думати боюся про це, — вирвалось раптом у неї. — Ніколи не звикнусь з думкою, що ми маємо жити без нього!

— Він більше не повернеться? — запитав Роланд.

— Ні, — скрушно похитала вона головою, немовби тим самим прирікаючи Руперта на смерть. — Ні, любий. Він не повернеться.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Просування кригою на південний схід вже через тиждень стало для Руперта надлюдською мукою, а за два тижні їхнє життя перетворилося на жорстоке й тупе звіряче

існування. Щодня Руперт тільки те й робив, що тягнув, ледве переставляючи незграбні лижви, а Водоп'янов допомагав йому жердиною. Вони призвичаїлись до цього, і, коли лід був більш-менш рівний, все йшло гаразд, а як на шляху виникали багаторічні брили з заметами й гостряками, довго шукали об'їзд або хоч щілину поміж ними. Коли ж нічого знайти не вдавалося, то видиралися на вершину; спочатку — вгору, а потім обережно, дюйм за дюймом спускалися вниз. Та їм здебільша не щастило, і, поскоковзнувшись, Ройс падав разом із саньми з семиметрової висоти в кучугуру; сани якимось дивом лишалися цілі, а Водоп'янов разом із койкою вилітав геть, і біль краєв його тіло тисячами ножів.

Спершу погода була гарна, та враз зіпсувалася, і, коли знялась хуртовина, Ройс провалився в розколину й мало не зламав собі праву ногу. Він ледве видряпався та впав на лід. Суцільна снігова пелена закривала його од Водоп'янова.

— Все гаразд? — вигукнув той.

— Начебто, — млявим голосом відповів Ройс. Нога була ціла, та коліно пекло вогнем. «Якщо зламаєш ногу, — подумав він, витягаючи росіянина на санки, — або вивихнеш її, то одразу ж пускай собі кулю в лоб».

Така була драматична перспектива, однак він сприймав усе, як належить. Буття набувало все грубіших форм, не даючи можливості для втечі од себе. Беззахисний перед фатальною неминучістю, він більше нічого не лякався і навіть подумки одверто дивився правді у вічі.

— Доведеться спинитися, — закричав він, перекриваючи бурхання вітру.

— То й добре, — долинув до нього удавано бадьорий голос.

Йому швидко вдалося поставити намет, бо вибрав затишне, але небезпечне місце під козирком замету. Хотілося пити й, розтопивши на примусі сніг та ковтнувши теплої води, Ройс вкинув у неї концентрат. Коли з'їли мовчки, не відчувши ніякого смаку, він розгорнув свій мішок, витрусив сніг і заповз досередини. Так проспав до самого ранку, жодного разу не поворухнувшись та ні про що не думаючи й не турбуючись.

— Як же це, Руперте,— спитав одного разу Водоп'янов, щоб розігнати нудьгу в наметі, де вони пролежали цілих два дні, ховаючись од негоди,— коли ви не християнин і не комуніст, то хто ж тоді?

Вони ждали, поки вгамоняться нарешті біла розбурхана стихія, і тисячу разів обговорювали можливість порятунку та звідси слід його чекати. На що вони сподівались, коли становище було безвихідне? Та й чи сподівалися взагалі? Хіба ж можуть дати надію самі розмови? Вони дивились на все без болю й гіркоти, бо обоє розуміли, що коли увірветься терпець і настане край їх витривалості, то переступлять і його, а перед ними з'явиться нова межа, яку теж подолають. Нога дуже боліла, хоч Руперт приховував це од товариша; того знову морозило, і він крився од Ройса. Та обоє пильно стежили один за одним і, сперечаючись про життя і смерть, знаходили надію аж ніяк не в релігії чи філософії.

— Я не знаю напевно, хто я,— одказав Руперт,— точніше, ким я був. Але коли виберемося звідси, то буду зовсім іншим. Такі випробування змінюють людей.

— Це так. Я теж буду інший,— засміявся Олексій.— Проте християнином не стану... У вас на батьківщині досі вважають Христа богом? Ви віруючий, Руперте?

— Не знаю,— не задумуючись, відповів той.— Я не дістав справжнього релігійного виховання. Батько ставився до цього байдуже, а мати дозволяла мені чинити, як заманеться,— отож в Англії я відвідував протестантську церкву, а у Франції — католицьку. Одного разу — мені було тоді років одинадцять або дванадцять — я вирішив прийняти іудейство, бо десь вичитав, що це єдина істинна віра. А через кілька тижнів з'ясував, що в світі безліч богів, значно давніших і людяніших, ніж Єгова.

— Що було вчора релігією, сьогодні стало забобою,— укинув Водоп'янов.

— М-можливо,— сонно промимрив Руперт, якого знову здивувало філософствування Олексія. Лежачи в мішку, він споглядав, як виростає замет, і думав про те, що доведеться вилазити та ставити намета в іншому місці.— Хоч я думаю, що християнство — все ще релігія, а не забобон. Правда, мені завжди здавалося аморальним, що винуватого можна простити і навіть виправдати саме тим, що Христа розіп'яли... Але чи християнин я? Мабуть, що так...

— Ще дужче розгулялася, — перебив Водоп'янов, бо погода для них важила більше, ніж духовні незгоди.

* * *

Вони знову рушили раннього досвітку у повному сьйві блідого місяця. Оточений яскравим німбом, він плив у жовто-зелених відблисках хмар, які утворювали велетенський хрест, що простягався на півнеба. Вітер ущух, сани легенько ковзали по затверділому снігу, та досить було потрапити в тороси, як знову починалося пекло, і, подолавши всього-на-всього милю, Руперт знеможено падав, виснажений сніговими пастками й крижаними гостряками.

Для Водоп'янова це була надлюдська мука: сани відскакували, смикались, перекидалися на горбах, і тіло його метлялося на койці, немов тарап, підвішений на ланцюгах; він більше не міг спиратися на лікоть і падав лантухом, заціпенівши од холоду й болю, що роздирав його, коли бачив, як надривається Ройс. А нащо? Їм все одно не досягнути мети...

Тиждень по тому вони знову пролежали півтора дня, ховаючись од буревію; Руперт відпочивав, гоючи рани на ногах, а Олексій тужив за домівкою.

— Я весь час думаю про дружину — де вона зараз і що робить, — мовив він з болісним сумом. — У Москві, мабуть, немає. Поїхала на станцію в Заполяр'я та все думає, що я загинув...

— А вона хто?

— Лектор. Читає про наших та англійських поетів. Обіхала всю північ і знає її не згірш од мене...

Ройс сухо засміявся.

— Дивне заняття...

— А чому? — не розумів Водоп'янов. — Її цікаво послухати. І по-англійськи добре говорить. Вона — член партії. Я, мабуть, теж подам заяву. Так, неодмінно подам.

— У вас хіба не всі комуністи? — здивувався Руперт.

Водоп'янов зареготав.

— Ні. Не так-то легко стати комуністом. Треба бути гідним цього.

Руперт нарешті запитав те, що давно цікавило його:

— А ви... що ви робили в Арктиці, Олексію?

Водоп'янов ніби й не чув.

— Цікаво, — пролунав у темряві його голос, — що вони зараз поробляють на острові Рудольфа? Мабуть, пишуть

про мене: «Водоп'янов завжди був вітрогоном, не пофортунило йому, бідоласі!» Звідки їм знати, що у мене такий друг! От буде весело, коли повернусь...

І він тихо засміявся. Справді, непоганий жарт!

* * *

Та згодом їм було не до жартів. Задубіла одежа прилипла до тіла, бороди змерзлися і стали чорно-зеленими од бруду й поту, довге волосся злиплося, очі почервоніли од вітру й сліпучого блиску снігової пустелі.

Та якось вони побачили птаха — рожевогруду чайку Росса з чорним комірцем довкола шиї. Вона спокійнісінько всілася на сани, і Ройс довго ганявся за нею, а потім вхопив рушницю і за першим пострілом роздробив її на клапті. Він сердився, що отак по-дурному втратили обід.

— Наступного разу я битиму її лижвою,— пообіцяв Олексієві.

Але той був аж надто втомлений і хворий, щоб якось реагувати. Лише залізна витримка й віра в товариша сяк-так тримали його на світі. Два дні лежав він майже непритомний, але не смів помирати, хоч і тримався на межі життя і смерті.

— Як ваші ноги? — запитав Руперт.

Олексій ледве збагнув у напівсвідомості, що той хоче од нього, і спершу кивнув, а вже потім одказав:

— Погані мої справи. Тільки марна турбота для вас.

— Не треба так говорити. Мені зовсім не важко з вами. Ми обоє потрапили в безвихідь, от і все.

Водоп'янов кивнув.

— Ось я визначу наші координати,— заявив Руперт.— Цей птах підказує, що десь неподалік земля.

Лід почав танути. За два дні чалапаня по калюжах Олексій з Рупертом геть вимокли, до того ж сипав сніг, навперейми із дощем, а крізь білувато-сірі хмари вряди-годи проглядало сонце, і Руперт хотів самотужки визначити довготу, аби напевно знати, де вони.

З допомогою саней і шовкового парашута він спорудив намет, і хоч його плечі стерті були до крові од чотирьохтижневої муки, а права нога ледве згиналася, бідолаха довго ладнавсь, щоб упіймати сонце, тільки-но воно визирне з-за хмар.

Десь ополудні розжарена куля з'явилася в окулярі секстанта, і він записав висоту та пішов до намету зазирнути до таблиць.

— Широта $76^{\circ} 4'$,— вигукнув він.— Надто відхилилися на південь. Лід дрейфував, поки ми рухались. Кляті болячки,— вилаявся він, віддираючи штани, що попримлипали до ран, де зсунулась пов'язка.— Тепер підемо прямо на схід. Земля мусить бути недалеко.

Водоп'янова все це мало цікавило, а Руперт піймав себе на тому, що розмовляв сам із собою, і вийшов геть, бо в наметі нічим було дихати.

Мокрий сніг більш не падав. Ройс одійшов і знову взявся за підрахунки, хоч погляд і думки були приковані до сніжної смуги на горизонті.

— Руперте! — погукав Олексій.

— Що трапилось?

— Нічого. Просто я хотів пересвідчитись, що ви тут.

— Звичайно тут, а де ж іще?

— Без мене ви були б уже далеко,— долинув до нього млявий голос.— І ще не пізно...

Руперт промовчав і, взявши своє причандалля, поплентав до височеного торосу, щоб наодинці закінчити розрахунки.

Коли скінчив, аж плюнув спересердя. Не може бути! До острова Патріка ще цілих сто миль! Хіба ж він зможе тягти Олексія так далеко? На протязі місяця! Він і так ледве дихає, плечі попухли й гноїлись од лямок, а болячки на ногах і під пахвами так допікали, що бідолаха весь час ходив розкарячившись та одставивши руки; навряд чи вистачить його на завтрашній день.

Та й концентратів лишилося днів на чотири.

Він довго сидів, дивлячись на кригу. Товста репалась із гуркотом, а в розколинах плавала шуга. Руперту здавалось, що він ненавидить цей лід над усе. В душі нічого не залишилось, крім сліпої ненависті до даремних страждань, до так по-дурному змарнованого життя, яке прожив тільки наполовину. Глупство, та й годі!

— Руперте!

— А хай тобі лиха година! — вилаявся той.— Що там таке? Здихати, то здихати...

Намет був за крижаною брилою, і Руперт навіть не ворухнувся. Та раптом відчув, що скоїлось лихо. Звідти долинали здавлені зойки Водоп'янова. Ройс зірвався з місця і кинувся бігти, розбризкуючи талу воду.

Господи! Прямо під ним, над поваленим наметом, ніби корова над телям, стояв жовтуватобілий ведмідь і водив головою, шкірячи зуби. Олексій був десь під ним, і Руперт бачив тільки його руку, що вчепилася у ведмеже хутро. Ройс з подиву закам'янів. Йому пригадалися безліч випадків, що траплялися з Нансеном, Пірі і мало не з кожним полярником.

Потім оговтався, вхопив крижину і пожбурих у ведмедя. Той підвів голову. Інша крижина вцілила йому в морду. Ведмідь знехотя став на задні лапи й, кумедно вивернувши шию, одступив.

— Ну! Ну! — загукав Руперт. — Йди собі геть!

Він знову вцілив, і ведмідь, боязко озирнувшись, задріботів. Руперт скочив униз і стягнув рештки намета з Олексія.

— Живий?

— Звичайно, — кволо обізвався Водоп'янов. Лице його було подряпане. — Візьміть рушницю та підстрельте його.

— Авжеж.

Руперт вхопив рушницю і, скидаючи на ходу брезентовий чохол та заряджаючи її, кинувся до торосу, що за ним ховався ведмідь.

Велетенські лапи чітко відбивалися на снігу, і Руперт мчав по кучугурах та проталинах, забувши про обережність. Його дивувало, як прудко біжить ведмідь. Він провалився в замет і почув роздратоване гарчання. Підвівши голову, побачив ведмедя, котрий причаївся нагорі і, гробучи лапами, готувався до стрибка.

Руперт підвів рушницю й вистрелив. Приклад боляче вдарив, бо він зопалу забув притиснути його до плеча. Ведмідь навіть не ворухнувся. Тоді Ройс бабахнув йому в морду; ведмідь заревів і покотився вниз. Якусь мить він не ворухився, — Руперт теж стояв, мов зачарований. А потім ведмідь, завиваючи, пошкунтильгав геть. Ройс зарядив рушницю, виповз із замету й знову прицілився. Та звір надто швидко тікав і за якусь мить щез за торосом. Руперт здерся нагору й знову побачив його.

Постріл — і звір упав. Коли Руперт підбіг, щоб добити його, ведмідь підвів голову. Ройс одступив. Та той тільки сумно глянув на нього. Стреливши в шию, він добив бідолаху.

Ведмідь на короткий час повернув їх до життя. Руперт сьак-так обпатрав його, і вони з'їли по сирому шматку.

Після пісної каші й концентратів це здавалося царською їжею.

Намет був геть подертий, але Руперт якось позашивав його, і вони непогано поспали. Проте вранці на них чекала нова біда. Крижина розколослась, і перед самим наметом з'явилася велетенська ополонка, вкрита тонкою кригою. Вперше їм загрожувала реальна небезпека.

— Треба вирушати, й щонайшвидше,— заявив Руперт Олексієві, котрий після ведмежатини й міцного сну виглядав трохи ліпше.

Проте сидіти ще не міг, і тому мляво кивнув та стежив за тим, як Руперт готується в дорогу.

Їм важко було розставатися з м'ясом, але Руперт знав: лід геть розтріскається, і вони можуть опинитися в безвиході. Навантаживши трохи м'яса на санки й ледве втягнувши туди Водоп'янова, він зачепив посторонки за пояс, постояв трохи, віддихався й, заплющивши очі та зціпивши зуби, потяг.

* * *

Кілька днів руху в негоду й по талій воді внесилили його вщент. Концентратів лишилося на один день, але Руперт підстрелив тюленя, і йому вдалося піймати його, поки той не шугнув під лід. Два дні одсипалися в наметі, їли сире м'ясо й чекали.

Чого?

Самі не відали. Крига навкруги гулко тріскалась, з'являлися нові ополонки й смуги чистої води, і, якби не човен, довелось б пропадати. У Руперта не вистачило сил переправитися через велетенську ополонку, він провалявся в мішку цілу добу, а прокинувшись, стрівся з стривоженим поглядом Олексія.

— Нічого, зараз рушимо,— заспокоїв він.

Але як переправити санки? Руперт напнув на них свій спальний мішок, закутав полатаним наметом і штовхнув у воду.

— Потонуть, то й хай! — мовив він.

Сани трималися на воді, але один край переважував, і Руперт витягнув їх на кригу. Гумовий човник було вже надуте, весла спущено, зоставалося тільки вмонтувати Водоп'янова.

— Спершу спусти човна, а потім покладу вас,— пояснив він.

— А койку залишимо?

— Мабуть, доведеться.

Та все виявилось значно складніше, бо Водоп'янов раптом утратив свідомість, коли вже сидів, спеленатий, у човні. Руперт вирішив не зважати на це, спустив сани, прив'язав їх до човна і, сівши прямо на ноги хворого, взявся гребти. Йому ледве вдавалося втримати човен, а тут ще ззаду налітали сани і ніби навмисне намагалися втопити.

Крижини роз'їхались ярдів на двісті, і, коли Ройс спробував витягти непритомного росіянина, йому забракло сил, та ще півмилі довелось гребти, поки дістався зручного місця. Спершу виволік човен і викотив з нього Водоп'янова. Навіть радий був, що той непритомний і не відчував жорстоких стусанів, а його бліде й виснажене обличчя не кривиться од пекельного болю.

Зараз Олексій був для нього просто вантажем, і він шарпав, перекидав та волочив його, навіть повантажив зверху човна і, спотикаючись, потягнув сани до наступної ополонки.

Але рухатись по воді дедалі ставало важче. Руперт викинув примус, газовий бачок, секстант — все, крім намета, спального мішка, залишків тюленини, концентратів і рушниць. Лижви залишив ще до цього.

Його рухи були тепер цілком машинальні й, коли з'явилась нова ополонка, почав усе знову: спустив човна, напнув на сани мішок, закутав наметом, втягнув нерухоме тіло Водоп'янова, ледве не перекинувши хиткого човника, а коли той зачепився за виступ, так само машинально опинився у воді, щоб одіпхнути його.

— Прокляття! — лаявся він. — О, прокляття!

Він переправився і нараз відчув, що далі не зможе тягти сани. Скинувши Водоп'янова в сніг, звалився поряд і заснув. Прокинувся в темряві, віддер примерзлу одягу, глянув на росіянина, чи ще живий, накинув мокрий мішок і знову заснув.

Вони ще не скорилися смерті, хоч тінь її вже стояла над ними.

Удосвіта, попоївши сирої тюленини і викинувши решту, Руперт знову поволік сани. Спинився тільки, коли попереду з'явилась вода, така широка, що краю їй не було, — Ройс навіть не відав, ранок це чи вже вечір.

— Ще одна! — махнув безнадійно рукою. — Ще одна, клята!

То був кінець. Вони вже навіть не могли розмовляти. Ройс змішав рештки концентрату з шоколадом і дав Олексієві, та той тільки пожував і виплюнув. Руперт навіть не вилаявся. Він зачерпнув води, змішав останні крихти й примусив його ковтнути. Олексій підкорився, а потім знеможений впав на спину. Їжі більше не було.

— *Ще одна!* — сумно похитав головою Ройс.

Та того дня він подолав ще три. Побачив тюленя, вистрелив, але не влучив. Мало не заплакав спересердя, коли згодом з'явився другий. Руперт бахнув у нього і кинувся у воду. Вхопив здобич, витягнув на кригу, а потім роздягнувся й заповз у мішок, ждучи, щоб просох одяг.

Їхнє існування тепер вимірювалось не днями, а хвилинами, від одного подиху до наступного. Руперт прокинувся од яскравого сонця і тихо ждав кінця, дивуючись, чому той не настає, адже він уже змирився з думкою про смерть.

За звичкою пошукав очима Водоп'янова та пригадав, де він залишив його вчора. Він не бачив росіянина, але це його не тривожило. Свідомість більше не карбувала того, що минуло. Може, росіянин кудись щез? Думати було боляче, проте він сів і озирнувся — Водоп'янов лежав просто на кризі, метрів за п'ятдесят, на самому краєчку ополонки.

Що він там робить? Руперт дивився на нього й ніяк не розумів, чому росіянин там опинився; нарешті збагнув, що він заповз туди, аби...

— Олексію! — закричав він.

Та було пізно. Той перекинувся й шубовснув у воду.

Серце Руперта стислося од болю. Він зірвався на ноги й кинувся бігти, спотикаючись на ходу. Набухла одежа тримала Водоп'янова на поверхні. Руперт вхопив його за куртку, але не втримався і теж опинився у воді.

— Тримайся! — гукнув він, випустивши потопельника.

Водоп'янов здивовано озирнувся і знову пірнув, та Руперт устиг зловити його. Навряд чи й витяг би, коли б не намацав ногою крижану приступку. Він виволік товариша на лід і, геть знесилений, впав на нього.

— Навіщо ти це зробив? Навіщо? — спитав, зазираючи йому в обличчя.

Та той і сам не відав навіщо. Самопожертва здавалася йому єдиним виходом, і Водоп'янов вирішив звільнити Руперта од себе.

Вони лежали лицем до лица, змучені, мокрі й брудні, з скуйовдженими бородами й чупринами, з потрісканими й

опухлими губами, немічні й нещасні, але в очах їх світілася щира приязнь, і Руперт з докором сказав:

— Мені не можна без тебе...— Він передихнув.— Не роби цього більше. Лиш задля тебе я тримаюсь. Міг би й сам давно зрозуміти...

— Зі мною тобі не дійти...

Руперт ніяк не міг віддихатись.

— Якщо ти не витримаєш, мені край! Лиш задля тебе я мучуся, зрозумій!

Та хто відає: то були сльози чи просто брудні патьоки на обличчі Олексія? Що вони означали? Біль, відчай, гірку образу на своє безсилля чи співчуття до Руперта, якого він наражав на муки і смерть?

* * *

Вони рухались далі, і Руперт не знав, що вони — на суші. А коли зрештою догадався, то не робив з цього галасу, бо треба було спершу довідатись, де вони — на острові Бордена чи острові Патрика? Людей ні там ні там не було, і він не зупинявся, а дійшовши до велетенської ковбані, знову звернув на кригу. Стояв ясний арктичний день, і над островом чітко вимальовувались чорні цятки горбів. Ройс тягнув свій вантаж по мокрому снігу, не помічаючи, як коливається крига, та не відчуваючи опору саней.

Він рухався напівсвідомо й механічно, і все навколо ввижалось йому наче вві сні.

Почувши гавкіт, навіть не зрозумів, у чім справа. Не відав, чи живий ще Водоп'янов, а дибав усе вперед та вперед.

І ось знову гавкіт. Він зупинився, та очі сліпив блискучий лід, голова паморочилась до знесилля, і бідолаха уже не знав, на якому він світі.

Собаки тим часом не вгавали.

Це трохи збудило його, в свідомості сяйнула думка: «Треба зробити постріл!» — «Дарма,— хтось ніби підказував йому,— коли там і є хто, то сприйме цей постріл за гуркіт криги». Та розум наполягав: «Треба стріляти кілька разів».

Рушниця була за плечима. Він зняв її і натиснув на курок. Не заряджена! Де ж це патрони? Помацав кишеню — там теж нема. Кинувся до саней і одшукав під ногами Водоп'янова коробку, загорнуту в масляну шмату. Зарядив і дав два постріли.

— Дарма,— сказав уголос.— Треба спершу роздивитися, де сани.

Він вовтузився, мов дитина. Забувши скинути лямки, рвонувся вперед і впав на спину. Підвівся, наліг з усієї сили і, зрушивши сани, подибав назад до острова, звідки долинав собачий гавкіт. А може, то лисиці? Чи ще якийсь звір, що так лунко і жваво вигавкує?

Ні, таки собаки! Він досяг берега і витягнув сани, та, потрапивши на гальку, вони загрузли. Він обернувся й побачив щось сіре й миготливе, але очі, вражені сніговою сліпотою, ніяк не могли роздивитися.

Що це? Знову ведмідь, який тепер неодмінно їх загризе?

Ні, то ціла дюжина постатей, і йдуть вони не з острова, а з моря. Він знову потягнув сани і, коли зрозумів, що то люди з собаками, не зупинився, а потяг далі. Вони щось кричали йому, махаючи руками.

— Так, так,— мурмотів він сам до себе.

Потім зупинився і ждав, не вірячи очам; окинув поглядом крижаний простір, далекий обрій з низкою горбів і знову глянув на людей та собак, що наближались.

Все ще не вірячи, знову наліг на сторонки, нагнув голову й потяг. Дійсність повернулася до нього лише тоді, коли чиясь рука захопила його за плече, а лункі голоси забриніли над самим вухом. Він підвів очі й побачив якісь незвичайні вилицюваті й лискучі лиця.

— Що ж,— мовив тихо.— Далі я все одно не зміг би йти.

Він придивився до них і зрозумів, що то ескімоси. «Нема нічого поганого в тому, що тебе рятують ескімоси»,— подумав.

— Особливо тепер,— мовив він уголос,— це вже немає жодного значення.— Та коли ті схотіли посадити його в свої сани, запротестував: — Ні, ні. Я можу йти...

Та люди знали, що роблять, і ось він уже сидить, мляво посміхаючись, поки вони готують другі сани, здивовано й з цікавістю зиркаючи на нього.

— Авжеж,— потвердив він.

Та що було далі, вже не побачив.

Частина друга

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Руперт почував на собі увагу публіки, і це дратувало його. Він так лютував, що навіть Джо, яка насолоджувалась радістю його повернення, була здивована.

— Але ж ти *звершив* подвиг,— повторювала вона. А за нею всі.

— Ні,— одказував він.

Все було таке стомлююче і жахливе, що йому навіть згадувати не хотілось.

— Справді,— казали вони,— ви ж ризикували власним життям, рятуючи його.

— Нічим я не ризикував. Літак мусив повернутися. Звідки мені було знати, що я зостанусь там на кілька місяців.

Але для них усе було аж надто незвичайне, щоб отак просто судити.

* * *

А що ж таки було?

Його підбрали звіролови з арктичного судна, що належало мисливській компанії в Ісаксені. Переслідуючи здобич, вони потрапили в полярну зону. Звідти одвезли його на острів Мельвіль, куди англійці надіслали літак, щоб приставити Руперта (і те, що лишилось од Водоп'янова) на американську станцію в Туле. Спочатку Ройс тримався на ногах і навіть весело жартував — так підбадьорив його несподіваний порятунок, але що дужче цікавилися ним та кричали про подвиг, то більше він занепадав, бо пережите давалося взнаки. В Туле, де американці тримали його й важко хворого Водоп'янова в шпиталі з кондиціонованим повітрям, він уже не вставав з постелі. І це гнітило його. Біла стерильна палата нагадувала йому крижану пустелю, з якої він щойно вибрався. Незважаючи на увагу й чудовий догляд, він прохав щонайшвидше одіслати його додому.

І все ж радість повернення до життя бавила його, як дитину; метушня людей, які приходили до нього, була чомусь така приємна, що він навіть дозволяв няні читати з американських журналів про всі події у світі за сім місяців його відсутності. Він міг би читати й сам, але лікарі твердили, що це дає особливий ефект, ось чому біля нього

постійно бубоніли з американською вимовою про герць Рокфеллера з Гарріманом за крісло губернатора штату Нью-Йорк, про надзвичайний з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, чемно, але сухо повідомляли про поїздку Макміллана до Москви й про те, як Кастро переміг на Кубі.

— Тоді я небагато пропустив, еге ж? Світ лишився тим самим, із тими самими проблемами й труднощами.

Він говорив по радіотелефону з Джо — їх кволі голоси ледве пробивалися крізь шипіння й тріск апаратури.

— Якщо ти здоровий, то приїзди! — благала Джо.

Легко сказати! Йому давно вже остогид цей американський шпиталь, де вдень і вночі кололи його різними препаратами. Антибіотики, вітаміни й таке інше. Він відмовлявся, кажучи, що вже здоровий. Вони сміялися! Тоді він зажадав од англійського льотчика, що прийшов навідати його, одіслати його до Англії першим же літаком.

В Сюрреї його знову поклали до шпиталю, поки не зможе самостійно ходити. Джо, очі якої так і сяяли од щастя, була страшенно зажурена, побачивши його. Він ждав цього. Адже вона хотіла зустріти колишнього Руперта, повного сил, енергії і здоров'я. Він ніжно поцілував її і заявив, що хоче додому. Бо почував себе добре. Йому просто потрібна *домашня* їжа і чисте повітря.

Лікар і Джо намагалися вмовити його, але Руперт і слухати не хотів. Він лежатиме в рідному Хемпстеді, а не в цій стерильній пастці. Вони з дружиною так мріяли про зустріч, і він певен, що домашній спокій та затишок швидко відновлять йому сили й допоможуть забути все пережите.

Військовий лікар, невисокий, гострий на око, вирішив бути прихильним до нього.

— Гаразд, — мовив він. — Ідьте додому. Проте пам'ятайте й про лікування, бо зостанетеся без зубів та без ніг, не кажучи вже про шлунок і легені...

— Авжеж, — вигукнув Руперт. — Дайте мені тільки свободу, і всі мої хвороби де й подінуться.

Його одвезли в санітарній машині, але од хвіртки пішов сам. Тепер він уже знав ціну газетним фотографам і писакам, тому не хотів навіть бачити їх. Бо вперто не визнавав жодного героїзму в своєму вчинкові і нітився та нервував, коли навколо нього зчиняли галас.

Діти теж дивилися, як на чужого. Роланд підріс, змінився; він не виявив ні здивування, ні радості, що завдало Рупертіві легкого болю. Тесс також виросла, а його зовсім не пам'ятала. Проте з нею Руперт відчув себе спокійно і

впевнено, як і з Джо, бо одразу ж зайняв у її дитячому світі належне місце.

— А ти справді той таточко, що був у мене раніш? — допитувалась вона, здивовано споглядаючи його худе лице своїми великими, як у матері, очима.

Для Тесс він помер, а потім воскрес. Іншого пояснення й бути не могло. А Роланд кинув на неї зневажливий погляд і заявив:

— От ще дурепа. Звичайно, той самий.

Роланд ніколи не висловлювався так грубо, і Тесс запротестувала.

— Любі мої,— втрутився Руперт.— Не треба сваритися через мене. Все уже минуло. Годі згадувати про це...

* * *

Через хворобу Руперт не відчував радості повернення додому. Він почував себе гірше, ніж самому хотілося. До того ж не розумів, що трапилось, чому раптом став таким немічним? Адже навіть у шпиталі почував себе гаразд, хоч і не міг ходити та схуд на цілих сорок п'ять фунтів: тіло геть висохло, і жалко було дивитися на гострі кістки й туго напруті жили.

Крім того, його бентежили нові турботи: він став героєм та щодня тільки й чув про це. Жодна газета не могла змовчати. Хіба ж це не мужність: плигнути з літака на кригу, а потім — яка трагічна усмішка долі! — вижити в неймовірних обставинах (хоч саме про них ніхто не знав, бо Руперт не бажав розповідати). Та ще в нього вимагали деяких пояснень...

Хто цей росіянин і що він робив на 87-й паралелі? Якщо літак зазнав аварії, то чому Радянський Союз мовчить про це? Чи не шукав він американські оборонні споруди на Півночі? Цей Водоп'янов — не хто інший як повітряний шпигун, котрий назирив за системою обслуговування американських ракет чи за їхніми базами в тих місцях!

Водоп'янов досі зостався в Туле. Росіяни прохали вернути його і навіть хотіли прислати літак (на базу!). Та американці відповіли, що він надто ще кволий і не в спроможності рухатись. Проте якби навіть і міг, вони нізащо не пустили б російський літак у саме серце своєї оборони — це, на їх погляд, було б величезним глупством. Росіяни не вірили жодному їхньому слову і настійно вимагали одпустити Водоп'янова. На якій підставі його затримують?

Радник радянського посольства хотів розпитати про це Руперта, але Джо відклала їхню зустріч. Преса все дужче галасувала, і Руперт почав турбуватися за Олексія. Тоді Джо розказала йому про дипломата.

— Проте сюди я його не пущу,— заявила вона.

— Чому?

— Надто вже всі вони якісь похмурі. Твій теж такий?

— Хто? Олексій?

— Авжеж... Ти досі мені про нього не розповів,— докорила вона, ніби він крився од неї з якоюсь таємницею.

Це відбувалося за сніданком, що, на його вимогу, подавали в оранжереї. Руперт був у своєму елегантному костюмі, котрий висів на ньому, як на вішалці.

— Про Олексія? — засміявся він.— Його, бідолаху, весь час мучило те, що він веде себе не по-джентльменськи...— І, раптом збагнувши, що сміятися негарно, серйозно додав: — Проте, незважаючи на пекельний біль, він ніколи не рюмсає і...

— Що?

Він хотів сказати: «Не втрачав надії».

Хоч справді обидва вони її втратили і йому знову, як і тисячу разів перед тим, раптом подумалось: нічого героїчного не було в їхніх діях, вони просто боролися за життя. Він ще нічого не розповів про це Джо, але вона й сама знала, що їм було не з медом.

«Але ж чому? — питала вона сама себе.— Чому він так криється з усім?»

Американські та англійські офіцери весь час допитувались про Водоп'янова і його літак. Їм здавалося підозріливим, що обидва мовчать про свої пригоди в Арктиці. Американцям хотілося знайти уламки російського літака й обстежити їх, та одшукати щось на дрейфуючій крижині навряд чи було можливо. Вони прискіпливо допитували Руперта. Малося на російському літаку якесь незвичне обладнання? Що, на його думку, він міг робити в тих місцях? Руперт заявив, що це його теж трохи цікавило, але роздивитися не зміг, бо все було закидано снігом. Звичайно, літак мав якесь обладнання — він пригадав мертвого радиста, що заляк над купою ламп і плетивом дротів. Чи був озброєний літак? Ні. Чи мав на собі локатор? Так, навіть кілька. А Водоп'янов?..

— Олексій,— мовив Руперт,— здібний пілот і навігатор. Звичайно, він мусить знати всі наші методи.

Що він може їм ще сказати про друга, якого врятував?

Новий і таємничий світ, що його розкривав перед ним рудий американець, чомусь нагадував божевільню. Руперт вирішив більше нічого не казати. Йому треба спершу подумати. До того ж і Водоп'янов тепер здався йому незрозумілим. І Руперт сидів на сонечку й куняв, щоб відновити в собі колишній запал.

* * *

Російський радник з'явився тієї суботи по обіді, коли від них пішла Анджеліна. Джо не витримала й вилаяла її за те, що дівчина вкинула до томатного соусу сухарі. Це було навіть смачно, але останнім часом Анджеліна випробувала їх на всіх стравах. Вона навіть посипала ними морозиво, яке крадькома приносила дітям. «Смачно?» — питала, кришачи та притрушуючи зверху. Дітям подобалось. Але в соусі! Джо не на жарт розізлилася. Вона пригадала Анджеліні геть усе — й те, що дівчина напихає дітей тістечками та шоколадом, і що давала собаці валер'янки, і що в неї горіла свічка перед образом серця Христового. Вона ще спалить колись їхній дім.

— Геть! — закричала на неї Джо. — Я вже стомилася від вас!

— Чи не забагато крику, — посміхнулася Анджеліна. — Ви ніколи не знаєте, чого хочете...

— Ви просто схибнулися на тих свічках. Геть! — повторила Джо.

— Вже краще свічки, ніж не мати бога в серці, — кинула Анджеліна. — Можете не просити мене, я й сама піду. Руперт байдуже прислухався.

— Навіщо так дратуватися? — спитав він Джо. — Досить було сказати, щоб вона припинила свої експерименти з сухарями.

— Вже кілька місяців я їй це повторюю. Що, ти гадаєш, вивело мене з рівноваги?

— Ви не підходите одна одній. Ось у чім справа.

— Ти маєш рацію, як і завжди! — скипіла Джо. — Але з мене досить. Коли вона тобі така люба, проси, щоб зосталась. Проси!

— Тільки не я, — заявив він.

Проте Джо знала, що Руперт усе владнає.

— Не зважайте, Анджеліно, — скаже він по-італійськи. — Синьора любить покричати. А за п'ять хвилин сама пошкодує, от побачите. І чого тільки ви не миритесь...

Обидві забули, що він хворий. Проте він весело реготав, коли Джо наклала Тесс холодної лапші без соусу, кинула грудку масла, дала величезну скибку хліба й попередила:

- Будеш рюмсати, одішлю тебе спати серед білого дня!
- Але ж...
- Іж, і ні слова більше!

* * *

У російського радника було хвилясте сиве волосся й привітне лице, хоч дивився він стурбовано, підкреслюючи, що прийшов у дуже важливій та неприємній справі. Скидався на людину, що йде по склу.

Очі його жваво блиснули, а в словах забринів теплий гумор, коли знайомився з Рупертом.

— Містере Ройс, я — Маєвський, а це — містер Головкін, який виручатиме, коли мені не вистачить слів. Я ще погано володію англійською мовою.

Головкін, маленький чоловічок з гострим підборіддям і колючими очима, незворушно наслухав, а Маєвський обережно промацував співбесідника. Чи зволить Ройс жартувати?

— А мені здається, навпаки, ви чудово розмовляєте.

Маєвський вдячно посміхнувся, блиснувши золотими зубами.

— Місіс Ройс, — повернувся він до дружини. — Весь світ захоплений вашим чоловіком. Який він хоробрий!

Вони пішли вгору сходами, і на площадці Маєвський спинився, аби роздивитися одну з картин, що zostалися од Рупертового «вільного» минулого. То були модерністські вправи Гроша, Модільяні та Клея. Вказавши на сільську церковку, накидану блідими ромбами, Маєвський заявив:

— Цікаво.

— Це Клей, — пояснила Джо. — Навряд щоб він вам сподобався.

— Німець? — спитав Маєвський.

— Швейцарець.

— Гм. Не схоже на Швейцарію...

Господарям довелося з нього посміятися. Адже сам напросився. І розсмішив їх. Може, зумисне? Руперт подумав, що за все своє життя бачив лише трьох червоних росіян: Водоп'янова і цих двох. Він глянув на Головкіна, і той одповів йому схвальним поглядом, ніби тільки вони з ним знали, що буде далі.

Руперт запропонував їм щось випити («Віскі!» — сказали обидва), бо вважав, що чемність — єдине, що зараз від нього вимагається. Чого вони прийшли?..

— Перш за все,— раптом заговорив Маєвський,— ми прийшли подякувати вам, так би мовити, неофіційно. Згодом віддячимо, як належить, коли вам буде зручно... Розкажіть же нам про свої пригоди. Будь ласка.

— Зараз?

— Авжеж. Нам дуже цікаво послухати.

Руперт потер свого кістлявого носа. А як же бути з його скромністю? Вірніше — з його нахилом до самоприниження?

— Мабуть, зараз мені важко...— почав він викручуватись.— Вас головним чином цікавить Водоп'янов та його екіпаж?

— Так. Але ми з охотою послухаємо про все.

— Коли я плигнув, живий був лише Водоп'янов,— почав Руперт.— У нього відібрало всю нижню половину тулуба.

— Як же вам пощастило врятувати йому життя?

— Ми просиділи зиму в кабіні літака, а потім рушили кригою до острова Патріка, де нас і підібрали мисливці. Водоп'янов зовсім занепав. Навіть хотів топитись, щоб позбавити мене турбот. От, мабуть, і все... Можу лише додати, що він залишився в американському шпиталі, коли мене забрали. Йому й досі погано.

— Як саме погано? Говорити він міг?

— Звичайно.

— І не жалівся?

— На що?

— На шпитальні умови.

— Чого б йому жалітися? Там чудовий догляд.

— Це добре,— погодився Маєвський.— Але як, по-вашому, чому американці не відпускають його?

— Бо його не можна ще перевозити.

— Так, але вони не дозволяють навіть відвідати його. Ми пропонували послати за ним літак.

— В Туле? — посміхнувся Руперт.— Навряд чи дозволять. То ж їхня найбільша арктична база.

— Гаразд. Тоді ми запропонували одіслати його своїм літаком на батьківщину або в Канаду й обіцяли заплатити. Знову відмовились. Чому ж вони тримають Водоп'янова? За міжнародним правом це не дозволяється...

— Він важко хворий,— наполягав Руперт.— Повірте мені.

Маєвський похитав головою.

— Вони навіть не надіслали нам медичного висновку...

Руперт здвигнув плечима. Це нагадало йому «холодну війну».

— На жаль, нічим не можемо зарадити.

Маєвський не здавався.

— А я вважаю, що можете. Адже ви тепер добре знаєте Водоп'янова.

— Більш-менш.

— В такому разі, містере Ройс, ви мусите розуміти, як йому хочеться додому.

— Звичайно, не менш, ніж хотілося мені.

— І ви згодні сказати це їм?

— Кому?

— Хоча б кореспондентам газет.

— Навіщо?! — спитав Руперт.— Йому ж там зовсім не погано. І американці неодмінно одішлють його, коли оклигає.

Маєвський похитав головою.

— А ми гадаємо, що ні. Тому й тривожимось. І просимо вас заявити, що йому хочеться додому. Треба зробити це, поки вони не вигадали, що він зовсім цього не бажає. Будуть тримати його силоміць, а писатимуть казна-що.

— Дурниці! — вигукнув Руперт.— Я цьому не вірю.

Маєвський серйозно глянув на нього.

— Ах, містере Ройс, ви не знаєте, як робляться такі справи. Можна вас ще запитати?

Руперт мовчки ждав.

— Літак Водоп'янова збили?

Ройс аж підскочив. Таке йому і в голову не приходило. Збили? Хто? Американці? Можливо. Але ж чому вони про це мовчать? Чому не галасують?

— Не знаю,— одказав Руперт.— Я навіть про це не думав. Справді не знаю.

— Ви знайшли літак на вісімдесят сьомій паралелі?

— Приблизно там.

— Тобто за триста-чотириста миль від Гренландії. Арктика нікому не належить. У всякому разі, не Америці. Вони не мають права збивати літаки за Полярним колом та ще так близько від нашої країни.

— Я сумніваюся, щоб вони збили його,— сказав, трохи подумавши, Руперт.

— Значить, то була катастрофа?

Руперт не міг чогось певного сказати, проте він вважав, що американці неодмінно зчинили б галас, коли б збили російський літак. Все сталося надто далеко од Гренландії. Може, американці воліли за краще мовчати? Якщо їхній радар помітив літак і вони вислали перехоплювач, то це вже нагадувало військові дії, хоч той і летів за сотні миль од американської бази. Чому ж Водоп'янов про це мовчав? Може, він теж чимось завинив? Руперт схилився до цього й тому спитав:

— А чому ви одразу не заявили про зникнення літака? Адже ваша преса жодним словом не проходила щодо цього.

— Ми ніколи не оголошуємо про такі речі. Ви коли-небудь чули, щоб у нас в Арктиці розбивалися літаки?

— Ні, не чув, проте...

— Розуміється, все це стосується лише нас самих. Ми довго шукали...

— А що ж усе-таки робив ваш літак на вісімдесят сьомій паралелі?

— Провадив геофізичні дослідження. Тобто те саме, що й ви.

— А звідки вам відомо, чим ми займалися?

— Про це повідомив ваш журнал «Аероплан».

Руперт пересів на підвіконня і став милуватися трояндами за сусідською огорожею. Він оце вперше помітив барвисте буяння дикої краси, що нагадала йому про життя і сповнила радістю жити й почувати. І йому чомусь здалося, що він мусить вирішити, хто правий, а хто ні в жорсткій суперечці двох світових гігантів. Вважалося, що винні росіяни. Але ж Водоп'янов не спричиняв «холодної війни», і Руперту навіть мимоволі не хотілося свідчити проти нього. Він не бажав, щоб Олексія тримали як шпигуна. Проте чи справді він не винен? Чи не займався таки стеженням за американськими радарними станціями?..

— Ні, я нічого не знаю,— щиро заявив Руперт.

— Чого не знаєте? — спитав Мавський, ніби відповідаючи жартом на жарт.

А Руперт справді вагався, до якого берега пристати, хоч був не з тих, кому важко зробити вибір і хто весь час карається всілякими проблемами. Йому треба якось діяти, не забуваючи про Водоп'янова. *А щоб б він перш за все хотів для Олексія?* Руперт пригадав, у якому стані він був

сам кілька тижнів тому. Він благав, щоб його одіслали до дому, де він матиме той тихий рай, який допоможе забути всі муки, що їх вони спізнали в крижаній пустелі.

— Я не відаю, що робив в Арктиці Олексій,— озвався він.— Ми ніколи про це не розмовляли. Але, очевиднож, він мав для цього не менше підстав, ніж я. Американці мусять одпустити його, коли почуватиме себе добре. Можете не турбуватися.

— А як ви гадаєте? Чи не змогла б його дружина приїхати до нього?

— Звичайно. Але навряд чи пустять вони її на базу.

Маєвський зітхнув.

— Авжеж. Ви маєте рацію.

Обидва сиділи в кріслах — Руперт і Маєвський,— а Джо мовчала навпроти Головкина на позолоченому італійському стільці. Той теж не зронив і слова, тільки очі його то щурились, то посміхались. Джо роздивлялась їхні костюми. Дивно, зодягнені, як люди! Такі самі штани, як у Руперта, і навіть білі манжети виглядають з рукавів. У Маєвського золоті запонки й годинник. Невже навмисне вирядились? Можливо! Та скільки б цей Маєвський не сміявся, а той другий не мовчав, вона певна, що це спеціально підіслані люди, добре навчені своєму ремеслу.

Джо мовчки прислухалася до бесіди, коли раптом почула на сходах голоси Тесс і Анджеліни. Тесс плакала. Що трапилось? Вона пробачилась і вийшла, а Маєвський, глянувши Рупертові в очі, сказав:

— Ми знаємо, що ви витримали заради Водоп'янова.— Він підвівся.— Голод і холод та неймовірні незгоди...

— Ми не так-то вже й голодували.

— Наші полярники говорять, що ви звершили подвиг, до того ж нечуваний в історії освоєння Арктики.

Руперт мовчав, бо розумів, що його надмірна скромність могла б виглядати навпаки.

— Що ж, будьте здорові,— мовив росіянин і ще раз попрохав, щоб Руперт повторив кореспондентам все, що він розповів про Водоп'янова. Руперт погодився, заявивши:

— Звичайно.

Він провів їх до парадних дверей, але росіяни неодмінно хотіли попрощатися з Джо, яка налагоджувала стосунки з Анджеліною. Руперт зазирнув до кухні і сказав, що гості відходять. Всі троє — Джо, Тесс і Анджеліна — плакали. Господиня й служниця помирилися. Помирилися ціною «корисних» сухарів, яких тепер і близько не буде. Хай уже

ліпше горять оці її свічки, хай навіть згорить дім, аби лише в ньому панували спокій і злагода.

Джо втерла сльози й вийшла попроситися.

— А ви зовсім не такі, як я собі уявляла,— нараз мовила вона.

Маєвський міцно потис її руку.

— Ніхто не буває таким, як гадаєш. Правда, містере Ройс?

— Звичайно,— сказав той, одчиняючи двері.

Відходячи, Маєвський не міг втриматись, аби ще раз не пожартувати.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Після цих відвідин Руперт став двічі героєм: на Заході і в Росії, хоч останнє не скоро стало відомо.

Англійські газети ганялись за ним ще з часу врятування і навіть намагались взяти інтерв'ю по радіотелефону, з Мельвіля. Американці просили нічого не розповідати, та поки він приїхав до Сюррея, міністерство авіації оголосило докладні дані про його подвиг. Кореспонденти намагались будь-що пролізти до шпиталю, стерегли його по дорозі додому, стовбичили під дверима. Він наказав не впускати їх, і шпальти газет зарясніли брехливими вигадками. Руперт дратувався, коли все це читав.

Який він там герой? До чого тут героїзм?

Зате Джо раділа, а Роланд навіть приводив крадькома своїх товаришів подивитися на батька-героя.

Проте й зараз він не хотів нічого розповідати, навіть Джо. Він і сам дивувався, чому так чинить. Це була не гордість, а скорше побоювання чимось осквернити святу правду. Газети кричали про *романтичний* випадок. Який там у біса романтичний? Пригода їхня була тяжка й неприємна, і ніщо не може прикрасити того, що було.

Руперт вважав, що фізична хоробрість — діло прсте й нехитре, коли тебе примушують до цього. А який справжній герой? Моряк, що не полишає корабля, котрий тоне в океані? Лютчик, який звершив дивовижний подвиг? Солдат, що стоїть насмерть? Ні. Герой — це людина, яка в неймовірних умовах робить усе, що треба; і головне тут — не виключна витримка, а те, що, демонструючи її, герой здійснює справу, потрібну людям. Капітан Скотт зазнав невдачі в Арктиці, а от доктор Вільсон, який супроводжував його,— герой. Те саме можна сказати й про Нансена, який

вирушив саньми на північ в ім'я великого відкриття. І Алєн Бомбар, що переплив у гумовому човнику океан, аби підтвердити можливість існування людини без будь-яких запасів їжі й води,— теж герой. Герой ризикує заради справжньої мети, інакше хоробрість — це лише збіг випадкових обставин і нічого героїчного в ній нема. Власна його пригода — теж дивовижний випадок, якщо не помилка...

Отож весь цей галас про героїзм нічого не вартий. У його вчинках не було жодної користі, хіба що для Водоп'янова, але про це він не бажає говорити.

* * *

Тим часом Водоп'янов, як на лихо, став приводом для дипломатичної війни.

Американці обурювались, що росіяни одкидають їхні докази. Росіяни надіслали протест Данії, яка була володаркою Гренландії. Вони вимагали негайно звільнити льотчика. Одного дня до Руперта з'явилися чотири російські кореспонденти, та він, незважаючи на всі вмовляння, не хотів говорити більше, ніж уже сказав: Водоп'янов хоче повернутися додому, і він певен, що американці відпустять його.

— Щось не гаразд у світі,— жалівся Руперт Джо,— коли цілі країни змагаються за нещасного каліку.

— Та ж вони сваряться тепер через найменшу дурницю,— пояснила Джо.— А може, він сам не хоче повертатись? І таке буває...

Руперт обурився.

— Як це не хоче? Не в тім річ. Чому б росіянам не вждати, поки він стане на ноги?

Та коли інтерв'ю з російським кореспондентом було надруковано й передано по радію, це тільки підігріло пристрасті, тому що американці погодилися з ним: так, вони неодмінно відпустять Водоп'янова, щойно йому поліпшає,— чому ж росіяни так галасують?

— Тоді дозвольте нам побачення з ним! — вимагали росіяни.

— Коли переведемо його в інше місце! — заявляли американці.

Думка про Олексія мучила його, і Руперт вирішив поговорити з ним по радіотелефону.

Спершу він звернувся до свого шефа з міністерства

авіації Філліпс-Джонса, доброго працівника, але не досить приємної людини. Незважаючи на хворобу, Руперт не хотів порушувати субординацію. Той заявив, що він може чинити на свій розсуд, але ні за яких умов не вплутувати в цю справу свою установу. Руперт погодився і подзвонив американському військовому аташе та попросив замовити йому розмову з Туле, одверто сказавши, що хоче говорити з Водоп'яновим.

— Нічого не можемо вам обіцяти, — заявив молодший працівник.

— Гаразд! — погодився начальник, хоч Рупертові довелося ждати, поки «налагодили зв'язок».

О п'ятій вечора аташе з'єднав його з Олексієм. В Туле саме було ополудні.

— Алло, Олексію! — загукав Руперт. — Як ви себе почуваєте?

— Це ви, Руперте? — відповів той. — Алло! Алло! Як ваші справи? Де ви зараз?..

— Слухайте уважно, — перебив Руперт. — Як ваше здоров'я?

— Чудово — все гаразд.

— Так, так. Але ви вже ходите чи ще в ліжку?

— Що ви маєте на увазі?

— Ну, який ваш фізичний стан? — проказав Руперт. — Ви досі лежите?

— Так. І ліжка моє висить догори дригом. Це дуже складна машина, — засміявся Олексій. — По-перше, я досі в гіпсі, але почуваю себе добре.

— А додому не хочете?

Це довелося повторити.

— Звичайно. Я тільки про це й думаю. Адже вже зовсім здоровий. Бо лікарі тут чудові, проте...

Далі годі було щось розібрати: голос Водоп'янова то віддалявся, то оживав; вони обмінювались компліментами, жартували відносно їжі й скінчили розмову гарячими обіцянками знову зустрітись.

— Коли я повернусь, то всім розповім, що ви зробили для мене, — запевнив Олексій. — Тут я мовчу...

Якщо Олексій і хотів йому щось натякнути, Руперт не одразу вловив — зв'язок був поганий, і доводилось напружувати нерви і слух. Та потім він захвилювався.

— Олексій мусить їхати додому, — пояснив він Джо. — Неодмінно! Якщо може витримати переліт, американці не мають права його ув'язнювати. Я сам цим займаюся!

Якби в ньому не було стільки рішучості, то Руперт гарненько подумав би, перш ніж дзвонити до американського посольства. Посол відбув до Нью-Йорка чи Вашингтона, проте його заступник дав згоду прийняти Руперта.

— Що ти казатимеш йому? — спитала Джо, коли Руперт уранці зодяг свого улюбленого сірого костюма, який тепер висів на ньому, ніби мішок. Він так скривився, що Джо розреготалась.

— Я нітрохи не повнішаю, — скрушно зітхнув він.

— Хіба ж од самих уколів поправишся. Треба їсти як слід.

Тричі на тиждень йому вводили глюкозу й вітаміни, але слабкість не проходила. До того ж його просто вернуло од їжі. Джо накупила портеру, та од нього тільки розморювало, і він щоразу післяобід засинав.

— Я попрошу їх одпустити Олексія, — заявив він. — Вони, очевидно, не розуміють, що йому довелося пережити.

Джо уважно глянула на нього. Він був страшенно худий, тіло, здавалося, тонуло в одязі. Та бліде зморене лице було спокійне і впевнене.

— Мабуть, я поїду з тобою в таксі, — сказала вона.

— Навіщо?

— Ти ще впадеш десь по дорозі.

— Не вигадуй, — розсердився він.

Руперт був на Гросвенор-сквер у призначений час. Почекав трохи в невеликій приймальні, і його запросили до кабінету, що був прикрашений двома полотнами Тулуз-Лотрека і базграниною американських абстракціоністів.

Руперт оглядав їх, коли до нього підійшов опатно вдягнений і аж надто люб'язний джентльмен, типовий дипломат, що звик приймати численних відвідувачів. Правда, щодо Руперта, як і всі тепер, він не міг стримати цікавості, яка, мабуть, і була головною причиною того, що містер Олтертон згодився його прийняти.

— А ви непогано виглядаєте, — заявив він.

— Невже? — тільки й спромігся видушити з себе Руперт.

Що ж побачив перед собою американець? Молодого англійця з вищого товариства, якому властиво ухилятися од будь-яких патяків на особисте, що є привабливим і одночасно відразливим. Знову виникла прірва, і її не подолати ні звичайною мовою, ні дипломатичними навичками та

підкресленою чемністю. Містер Олтертон відчув відстань між собою й відвідувачем, хоч він так уже до цього звик, що тільки здвигнув плечима. Адже в нього теж було почуття власної гідності й пиха, хай навіть не така надмірна, як у англійців.

Обидва знали вимоги етикету, і тому не поспішали переходити до справи. Олтертон пам'ятав Рупертового дядька, а дружина зустрічалася у вищих колах Парижа з його матір'ю, котра через два дні після врятування сина спокійнісінько повернулася до своєї мисливської хижі. (Вона любила сина, та зараз, коли з ним усе гаразд, одразу заспокоїлась, ніби таке з ним траплялося ледве не щодня).

— Це правда, що ваша матінка захопилася «християнським вченням»? — поцікавився Олтертон.

— Здається, так, — ухилився Руперт.

— А чому, як ви гадаєте?

— Не можу знати. — Руперт ніколи не задумувався над дивацтвами матінки. — Певно, вірить у переселення душ або в щось подібне.

— Невже?..

Час було переходити до справи, і він заявив, що його непокоїть доля Водоп'янова.

— Росіяни вважають, що ви не хочете його відпустити. — Олтертон мовчки кивнув. — Я розмовляв з ним по телефону. Він нібито відчуває себе цілком добре. І я подумав, що вам належало б перевезти хворого з військової бази в якесь інше місце, звідки росіяни могли б його забрати.

Олтертон слухав прихильно, оскільки ні Руперт, ні його докази не викликали заперечень.

— Я не дуже-то в курсі... — пробачився він, — проте передам ваше прохання.

— Він багато витерпів, — пояснив Руперт. — Може, ви розтлумачите їм це? Мені було значно легше, адже я ходив, а для нього все це було такою мукою, що вам і уявити собі годі!

— Мабуть, у них є підстави затримувати його, — зауважив Олтертон. — Можливо, стан здоров'я...

— Звичайно, — зітхнув Руперт. — Але йому дуже хочеться додому. Адже тільки думка про рідних давала нам силу боротися. Я не заспокоюсь, поки він не одлетить.

Олтертон розумів це, проте лиш здвигнув плечима.

— До нас не часто потрапляють російські льотчики. Тому їм не поспішають...

— Немає у них підстав його затримувати. Все одно ж рано чи пізно доведеться одпустити.

Олтертон сів на свій порожній стіл. Він був такий добрий та улесливий, але ж усе не так легко вирішується...

— Оскільки я розумію, їм дуже хочеться знати, що він там робив.

— Дарма. Олексій не з говірких.

— Нелегка справа, — признався Олтертон і знову запевнив, що передасть, куди слід. — Ці росіяни завжди зчиняють галас...

Потім погомоніли ще трохи про яхту, модель якої привернула увагу Руперта. Олтертон хвалився, що яхта «Бум» належить йому та заможному старшому братові. Сам він любить відпочивати в Ньюпорті, а потім бере участь у перегонах до Багамських островів на кубок губернатора. Оце так відпочинок!

У Руперта теж колись була яхта, од якої він відмовився. Тепер читає лише про них у газетах.

— У всіх дванадцятиметрових яхт надводна основа однакова, — зауважив він. — Мабуть, різниця лише в підводній частині. Згадайте невдачі «Скіпетра».

— Так, — важко зітхнув Олтертон. — Тепер будують великі яхти. А це потребує до біса грошей. Скільки їх розвелось тепер у людей...

Руперт не любив говорити про гроші, та й час було вже йти. Олтертон запропонував йому десь зустрітися за інших обставин. Ну, звичайно! Хоч, виходячи, Руперт зовсім не знав, чи допоміг чимось Водоп'янову. Одначе зробив усе, що міг...

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Олексія не відпустили, а Руперт так захворів, що на деякий час зовсім забув про нього.

Якось уночі він раптом прокинувся од гострого болю в попереку та різачки у животі, підскочила температура. Джо послала Анджеліну по Мерієн Крейфорд, котра мешкала неподалік.

— Я не в силі йому допомогти, — мовила Мерієн, оглянувши Руперта, котрий обливався холодним потом, піднявши коліна аж до підборіддя.

— Може, покласти його в лікарню?

— Ні,— вигукнув Руперт.

— Але ж не можна zostавити тебе без допомоги,— бідалась Джо, дивлячись, як він мучиться.

— Треба їхати, Руперте,— наполягала Меріен.— У вас, очевидно, щось не гаразд із нирками.

— Нічого в мене нема,— простогнав він.

— Добре. Тоді ми вас трохи підбадьоримо,— і Меріен звеліла Джо принести теплої води й рушник обтирати хворого. Та щойно зачинилися двері, мовила:— Ви навіжений, Руперте! Адже ота ваша пригода в Арктиці так легко вам не обійдеться. Треба негайно обстежити вас.

— Не *робіть* із мене хворого! — не вгавав Руперт, хоч лице йому заливав піт.

— Я не кажу, що ви хворий. Але хто може знати, що сталося з вашим організмом?

Руперт ледве вимовив, що йому чхати на організм, хай той сам за себе турбується.

Біль був надто гострий, і Меріен Крейфорд сказала, що дасть йому наркотичні таблетки.

— Не треба,— одбивався Руперт.— Ненавиджу наркотики! Вони все одно нічого не допомагають.

— Це так,— призналася Меріен.— Єдине, що тамує біль,— це морфій, але його я вам не дам. Він приховає ознаки хвороби.

Джо принесла миску, рушник та скатертину. Тепер вона була завжди ніжна й турботлива. Руперта обмили, змінили білизну й простирадла. Біль трохи вгамувався. Він подякував Меріен і умовив обох піти спати.

— Як собі хочете,— заявила Меріен,— а я вранці подзвоню до головлікаря міністерства.

— Не турбуйтеся, я сама подзвоню,— озвалася Джо.

Меріен Крейфорд тяжко зітхнула й пішла додому.

Джоанна не спала в своєму ліжку, аж поки не заснув чоловік. Тоді з полегкістю заснула й вона.

* * *

Наслідки були погані. Руперту безліч разів просвічували нирки, шлунок, брали кров для аналізу. Нічого певного не виявили, але його лихоманило й пекло. Це знесило й замутило бідолаху, адже хотілося стати до роботи, та й на-

бридло все ждати, поки немічне тіло зміцніє. Лікар, сухий, заклопотаний чоловік, що потурав непокірним, — емпірик і матеріаліст, як і Руперт (тому він так рано й виписав його з шпиталю), — поплескав хворого по плечу і мовив:

— Все згодом перемелеться, а ми поки що візьмемо вас під нагляд.

Джо спалахнула.

— А яка з того користь? Коли йому так болить! Він же не може ні їсти, ні ходити. Візьмете під нагляд! Смішно навіть чути таке від лікаря!

Доктор Айворі був непохитний:

— Нічого в нього немає, — наполягав він. — Можна призначити антибіотики, але...

— Ні! Ні! — озвався Руперт.

— Чому? — спитала Джо.

— А хто зна, які симптоми вони викличуть? Знищать не тільки шкідливі, а й корисні бактерії, що потрібні організмові.

— Ти себе доконаєш своїми теоріями!

— Людина — недосконала тварина, — пояснив він, знемагаючи. — Ми до того примітивні, що навіть не знаємо, чого боятися, а чого ні, коли хворі. У всякому разі, не свого тіла. Адже ми турбуємося про нього більше, ніж воно заслуговує.

— Ви хочете сказати, що все залежить од свідомості? — підтримав Айвор.

— Ні. Але тіло завжди розплачується за нашу психіку. І що воно вибагливіше, то більша прірва між плоттю і свідомістю. Ми втратили цілеспрямованість, що нею визначаються селяни.

Джо благала його погодитись.

Руперт признався, що не може далі терпіти такого стану: він принизливий для діяльної людини.

— Знаю. Єдине, що гідне людини, — це праця, — кпинила Джо.

— Авжеж. Коли віддаєш себе задля гідної справи — праця не обтяжує.

— Годі тобі! — вигукнула вона. — Набридло слухати твої теревені.

— Які ж це теревені? В житті так мало радощів, до того ж ми такі самотні...

— Ти все нудьгуєш за якимось примарним життям. Хай гірше, аби інше. Теперішнє тебе не влаштовує.

— Чому ти так гадаєш? — покiрливо запитав Руперт.

— Це ж усiм видно. Особливо, коли ти хворий. Але час би вже знати, що такого життя не буває. Воно не можливе.

— Чому?

— Не можливе, i край. Ми живемо з тобою в свiтi, створеному задалегiдь.

— Він мене не влаштовує,— обiрвав розмову Руперт, беручи чашку з рук Анджелiни. Сьорбнув i, скривившись, одставив геть.— В цей бульйон треба перцю додати.

— Хочеш, щоб тебе знову схопило?

— Нi, не хочу,— скорився він.— I взагалi ти дарма непокоiшся. Тут справа не в тiлi. Душа болить. Щось мучить i бентежить мене. А що, сам не вiдаю. Та, мабуть, Айвори має рацiю: згодом усе перемелеться...

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Руперт ще не оклигав, коли американцi оголосили, що Олексiя переведено до шпиталю в Сполучених Штатах. Росiяни знову рiшуче запротестували, вимагаючи вiдправки його на батькiвщину.

Тому Руперта нiтрохи не здивувало, коли в недiлю о 6.30 йому подзвонила з Москви Нiна Водоп'янова i попросила допомогти.

— Алло, це мiстер Руперт Ройс? — запитала вона.

Джо перелякалась, як i тодi, коли пропав Руперт i вона щоденно ждала поганих вiстей. Почувши iм'я свого чоловіка, вiдповiла, що він спить. Хто його турбує так рано? Спокiйний, але чiткий голос росiянки нагадав їй, чого вона натерпiлася, ждучи повернення Руперта. Коли Нiна Водоп'янова пояснила, що хоче благати «мiстера Руперта Ройса», аби він визволив її чоловіка, Джо попрохала подзвонити години за чотири. Та Руперт сам з'явився в холлi, щоб дiзнатися, в чiм справа.

— Це з Москви, дружина твого росiянина,— прошепотiла Джо.— Я сказала їй, що ти спиш, iди лягай.

— Я ж уже встав.

— Так рано?

— В Москвi зараз день,— i він узяв трубку.

— А у нас ще й ранок не почався,— кинула вона, пiдсуюючи йому стiлець.— Могла б подумати про це!

Ніна Водоп'янова була так далеко, що голос її бринів, наче розмірені команди морського капітана, підсилені репродуктором. Вона допитувалась, чому він дозволяє американцям затримувати її чоловіка, ніби полоненого? Чому після того, як здійснив такий благородний вчинок, тепер потурає злочинницьким діям щодо бідолахи, котрий і так доволі натерпівся? Невже всі вони такі безжалісні й жорстокі? Невже йому самому байдуже?

Руперт не перебивав її. Сердитий голос жінки раз у раз кудись провалювався, а з ним і намагання бути витриманою й чемною. Ніна дратувалася і (як йому здалося) плакала.

— Ваша відповідальність за нього не скінчилась, коли він потрапив до американців,— кричала вона.— Ваше сумління мусить вам це підказати, містере Ройс.

Звернення до його сумління розсердило Руперта. Як вона сміє? Адже він зробив усе, що міг, для Олексія!

— Я говорив з американцями відносно вашого чоловіка,— роздратовано заговорив він у трубку.— Більше я нічим не можу зарадити.

— Коли говорили? Що ви їм сказали?

— Вимагав, щоб вони одпустили його додому.

Довелося повторити це кілька разів і, якщо вона й розібрала, то не подала виду, бо знову почала звертатися до його сумління й доброго серця.

— Дарма ви чіпаете мою совість,— прокричав він,— вона в мене чиста по відношенню до вашого чоловіка. Що ж вам ще треба від мене?

Та промовивши це, зрозумів, що чинить як самовдоволений дурень, хоч ніякого вдоволення не відчував. Становище Водоп'янова турбувало його, а почуття відповідальності за його долю не полишало ні на мить; проте він вважав несправедливими всі ці докори незнайомої жінки. Він міг би легко заперечити їй: «А хіба я не тягнув вашого чоловіка на собі через усю Арктику? Яке ж ви маєте право ще чогось вимагати?»

Однак він був ще надто кволий, щоб сперечатися; тому заукав у трубку, що зробить усе можливе.

— Отже, я можу покластися на вас, містере Ройс?

— Покластися? В чому? — розгубився він.— А, так, так. Можливо...— І, не почувши слів подяки, поклав трубку.

— В чому вона покладається на тебе? — спитала Джо.— Що ти можеш зробити?

— Не знаю, любя,— відказав він і поплентав до своєї спальні.

Джо розсердилась і пішла випустити Фіджа, котрий почувши з кухні голоси, дряпався і скавучав.

* * *

Руперт спробував ще раз поговорити з американцями, та Олтертон, якому він подзвонив, сказав, що нічого більше не в силі зробити: цією справою займається служба безпеки США.

Тоді подзвонив колишньому товаришеві по службі на флоті, давньому другові їхньої родини, а нині заступникові міністра іноземних справ, який повідомив, що американці навряд чи відпустять Олексія, аж поки росіяни не вмовлять китайців повернути чотирьох американських пілотів, котрих ті захопили кілька років тому як шпигунів.

— Хіба ж можна поводитись так з хворою людиною? — обурився Руперт. — Це просто нечесно!

— Слухайте, Руперте,— одказав його приятель. — До чого тут чесність? Адже йдеться про шпигунство! Чому б це раптом американці попустили віжки в «холодній війні», коли їх не попускають інші?

Він турбував усіх знайомих, що займали відповідальні посади, дехто обіцяв, але ніхто нічого не робив. Навіть умовив дядька, члена парламенту (якого вважав доволі легковажним), зробити запит у палаті громад, проте той зробив це так несміливо, а відповідь була така невиразна (мовляв, це стосується американців, і англійський уряд не хоче втручатися), що й тут ні на кого було покластися.

— Сміх, та й годі,— заявив він Джо, котра стежила за його спробами із співчуттям до Ніни Водоц'янової і одночасно з дивною ворожістю, якої не розуміла й сама. — Всі вони дурні,— сердився Руперт,— і я теж, бо вважав, що хтось мене послухає. Мабуть, треба вчинити добрий бешкет.

— Тобто? — спитала Джо.

— Влаштувати скандал.

— А що, коли він справді винен?

— У чому? — обурився Руперт.

— Не знаю. Але ти в такому стані, що я не радила б тобі братися за цю справу...

Руперт заявив, що чуває себе цілком добре. Він уже посперечався з чиновниками з міністерства, яке припи-

нило виплачувати йому гроші через три місяці після його зникнення. Віп зажадав компенсації за весь час. Вони нібито збираються платити йому половину, та дзуськи! Чинovníк з відділу соціального забезпечення, який завітав до нього, був дуже люб'язний, але сказав, що закон не переступиш: Руперт, одверто кажучи, занепав здоров'ям не на службі!

— Я дивлюсь на все це інакше,— заперечив Руперт. Він зателефонував доктору Айворі, чи не може той усе полагодити?

Айворі здивувався:

— Такий забезпечений чоловік і вимагає якийсь там смердючий фунт м'яса!

Мало хто відав, що Руперт переписав маєток на матір, але козиряти цим той не хотів. До того ж він знав формальне ставлення бухгалтерії до всього, і навіть його безпосередній начальник Філіпс-Джонс відмовився допомогти. Хай, але Руперт вирішив ні за що не поступатися.

Герой на жебрацькому становищі! А Джо ще до того докоряла:

— Я не можу викручуватись на п'ятнадцять фунтів у тиждень. Порахуй: прання білизни, газове опалення, діти, плата Анджеліні...

Як же вона зведе кінці з кінцями на сім фунтів? Він твердо вирішив не брати жодної копійки з рахунку, де було 3875 фунтів. А ще ж доведеться змагатися за Водоп'янова!

— Що ж ти будеш робити? — запитала Джо.

— Повідомимо пресу,— признався він, хоч добре знав, що це суперечить вимогам роботи в міністерстві, де жоден не мав права без дозволу начальства давати будь-яку інформацію. Та Руперт розумів, що звертатися до Філіпс-Джонса марно.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Руперт хотів привернути увагу до Водоп'янова, а привернув до себе.

«Герой Арктики нарешті порушив мовчанку»,— зчинили галас газети, повідомляючи читачів про все, що їм вдалося дізнатись. А те, що той закликав визволити Водоп'янова, було лише постскриптумом до їхніх легенд про блідого, надивовижу витривалого, багатого англійця, що

заховався в романтичному куточку й веде напрочуд скромний та непомітний спосіб життя.

Чи боявся він? Невже пригода, після якої досі не оклигав, була така виснажлива? Вони голодували? А чи не з'являлася в них думка з'їсти один одного? Хіба росіянин міг утриматися від такої спокуси?

Руперт чемно відповідав на всі питання газетярів, вперто повторюючи, що він пускає їх до себе з єдиною метою привернути увагу до росіянина. Він хотів переконати їх, що Водоп'янов ніякий не шпигун і американці мусять негайно відпустити його. Та, проглядаючи газети наступного дня, був вельми здивований і засмучений: вони багато писали про нього і дуже мало про Водоп'янова. Цього й треба було чекати: він хотів використати їх у своїх інтересах, а вони, неабияк досвідчені в подібних справах, хитро й ганебно використовували його. Їм потрібно було описувати його, а не російського льотчика.

Коли ж сенсаційність почала вщухати, одна вечірня газета послала до нього свого дописувача з метою «дещо уточнити». Що значать його заяви про Водоп'янова? Що за цим криється? Чи не зверталися до нього, часом, росіяни?

— Звичайно, що зверталися, — відповів він.

— Так. Виходить, ви танцюєте під їхню дудку?

— Дурниці. Я не цікавлюся їхніми намірами. Для мене важливо, чого хочу я.

— А ви зверталися до американців?

— Так.

— І не вірите, що Водоп'янов хворий і його не можна транспортувати?

— Вони ж перевезли його з Туле. Чому ж не бажають відпускати додому? Росіяни пропонували прислати літак.

— Навіщо ж відправляти? Якщо він літав так близько від їхньої бази, то, очевидно, не без наміру...

— Не думаю, щоб він шпигував, — закінчив Руперт свою розмову з доскіпливим журналістом, який лестився до нього, але з професійних міркувань заперечував всі його докази. Питання ставив руба й безцеремонно, що дратувало Руперта і тим самим загострювало розмову.

* * *

— Ні, ти тільки поглянь! — простогнав він, розгортаючи вечірню газету. Заголовок кричав: «Ройс, герой Аркти-

ки, визнає, що клопочеться про врятованого ним льотчика за вказівкою росіян!»

— Навіщо це їм? Та ще герой Арктики?

Джоанні подобалось.

— Це ж чудово — герой Арктики.

— Не дурій. Вони ж забули про головне.

Американські репортери теж відвідали його, і хоч вели себе по-дружньому, все перебріхували. «Ройс заявляє, що діє на власний розсуд», — повідомляло паризьке видання однієї нью-йоркської газети. Це обурювало: вони хотіли переконати, що він не здатен діяти без чийогось напучування.

— Ану їх к бісу! — він шпурнув газети й пішов поблукати садом, де було тепер сухо й безлюдно і все повільно вмирало разом із роком, що доходив кінця. «Хай він западеться, — подумав Руперт. — Це був паскудний для мене рік!»

Джо, яка гуляла з ним, охопила йому шию руками й тихо мовила:

— Не треба так дратуватися. Ти ще слабкий. Тобі не під силу визволити цього росіянина.

— Авжеж. Витягти його з криги було значно легше.

— Досить і того, що ти врятував йому життя.

Та він знав, що дружина не розуміє, чому для нього так важливо, щоб Водоп'янов повернувся додому.

* * *

Американці не звертали уваги на заяви Руперта. Здавалося, вони забули й про Водоп'янова. Зате росіяни, дізнавшись про все, оголосили, що хочуть присвоїти Ройсу звання Героя Радянського Союзу.

— Що? — спитав він Маєвського, котрий приїхав повідомити йому це.

— Герой Радянського Союзу, — повторив той, тиснучи йому руку. — І ви мусите прийняти нашу нагороду. Так, так. До цього часу ми ще нікому з іноземців не давали такого звання за мирних умов.

— Але як же я можу стати Героєм Радянського Союзу?

— Не знаю, але сподіваюсь, що ви погодитесь.

Дехто з друзів давно вже висловлював думку про нагородження Ройса, та він так опирався, що про це забули. То не було з його боку виявом снобізму. Він не бажав отримувати нагороду за вимушену хоробрість. У нього досить

їх з війни. От коли б йому дали медаль Полярника, то інша справа, адже їх видавали за вклад у дослідження Півночі, хоч навряд чи він заслужив її своїми мандрями з Водоп'яновим.

Бути Героєм Радянського Союзу!.. Це навіть дивно.

— Кумедно якось виходить,— сказав він Маєвському, хоч той не бачив у цьому нічого дивного.

Руперт пробачився за свою нетактовність.

— Це дуже високе звання,— пояснив Маєвський.

— Я розумію.

— Крім того, ми запрошуємо вас відвідати нашу країну, коли тільки побажаєте,— вас і всю вашу родину.

Руперту не хотілося бути нечемним, але пропозиція Маєвського присоромила його. Може, тому, що не зміг визволити Водоп'янова? Його сердило це, хоч і розумів обставини, проте вирішив усім на зло прийняти російську нагороду, яку odmовився взяти од своїх, до того ж і та й друга мало значили для нього.

— Добре,— озвався він.— Я беру вашу медаль.

Маєвський міцно обійняв його й вигукнув:

— От і чудово! Росіяни пишаються вами.

Руперт почервонів: йому знову було соромно, бо зрозумів, як росіяни ставляться до нагороди, що її він бере на зло дурням і тупакам, які тепер судитимуть його.

* * *

Вибрик Руперта, який погодився взяти російську нагороду й odmовився од англійської, зміцнив думку про нього як непокірного — особливо серед молоді, до якої він ставився з недовірою. І хоч багатіям, у межах світських канонів, як то кажуть, все дозволено, а преса поспішила оголосити, що він дістав на це дозвіл міністерства зовнішніх справ, що він не комуніст і навіть не соціаліст, проте... Його безпосередній начальник Філліпс-Джонс не на жарт розгнівався. Він звинуватив Руперта в порушенні присяги і заявив, що своїми виступами на захист російського льотчика той розголошує військову таємницю і навіть підриває безпеку.

— І зовсім ні,— одрубав Руперт.— Я не виказую жодних таємниць, а тільки захищаю Водоп'янова. Якщо ж ви не хочете повністю сплачувати мені гроші за час моєї відсутності, то я можу розглядати свою пригоду в Арктиці, як цілком приватну справу, і заявляти що завгодно.

— Це справа дуже особлива,— заперечив Філіпс-Джонс.

Розмова відбувалася в біло-блакитній приймальні шефа на Кінгсвей, і Руперт попрохав, поки видужає, перевести його до іншого відділу, щоб не треба було їздити аж у Бромлі. Зрештою він може поки що опрацьовувати наслідки своєї експедиції, на що не потрібен дозвіл Філіпс-Джонса. Та він усе ж вирішив повідомити його, як то кажуть, для годиться.

— Не знаю... чи це можливо,— холодно відповів той.

Такому запобігливому кар'єристові, як Філіпс-Джонс, поведження Руперта давно вже муляло, мов пекучий мазоль. Руперт вважає, що сумлінно виконує свої обов'язки і не шукає собі жодних переваг. Але той боявся, що він щось *зможе* або чогось *захоче* (як от зараз), і це дратувало Філіпс-Джонса і накликало на Руперта його немилість.

Руперту не терпілося діяти, і він зателефонував своєму приятелеві Артуру Уонскому, заступникові директора; він попрохав його надати якусь тимчасову посаду в іншому відділі, хоч би в геофізичному, що мав полярну секцію в Лондоні.

— Гаразд,— мовив Уонском, і Руперт, що вже трохи звик до своєї хвороби, засів у маленькій кімнатці біля пристані з чотирма молодими жінками, що готували перфокарти для обчислювальних машин. Він узявся за вивчення показників, нотаток і щоденників, які одшукали після аварії літака в Туле.

Саме тут навідав його молодий, вельми заклопотаний американець з ЦРУ і запропонував прогулятися вздовж берега.

— Нам слід з вами поговорити...— почав.

— Про віщо? Хіба тут не можна?

Двоє друзів Руперта, а також його двоюрідний брат і один троюрідний в чині віце-адмірала попереджали його, що американці весь час цікавляться ним з тих пір, як він узяв під захист Водоп'янова. Не забарилися й росіяни: вони посилали до нього кореспондентів, а він з охотою давав інтерв'ю, щоб дозволити тим, хто так ганебно повівся з ним після всіх важких пригод.

Та зараз він пожинав плоди своєї легковажності, бачачи перед собою цього надутого молодика з світлими очима і ухильною манерою розмовляти. Що це? Звичка таїтися, самовпевненість чи пиха? Ні, вирішив Руперт, споглядаючи його, це тон наляканого місіонера. У нього просте

й веселе обличчя, на яке він даремне зодягає маску вольового й важливого джентльмена. Руперт навіть відчув до нього симпатію.

— Добре, — погодився він. — Зачекайте хвилинку. Ось я тільки вкину ці журнали до сміття. Мій попередник, певно, схибнувся на приймачах. Тут «Новини радіо», «Радіотижневик», «Останні досягнення радіотехніки», «Електроніка й радіо». Ви що-небудь розумієте в цьому? — спитав він американця, який ще навіть свого прізвища не назвав; правда, про нього попередив телефоном Філліпс-Джонс.

— Мало... — ухильно відповів молодик.

— Як вас звати? — запитав Руперт.

— Олег Хансен.

— Олег? Це російське ім'я? А Хансен — шведське прізвище. Як вам дісталось таке сполучення?

— Я родом із Сіетла.

— Так, так... значить, з Сіетла.

— Еге ж.

Руперт був у спортивній куртці, але без кепі. Тому він узяв парасольку і вказав нею на двері.

— Ходімо.

Коли йшли людною вулицею, Хансен мовчав, а Руперт розповідав йому про лососів, що їх росіяни розводять тепер у Атлантиці — добре, коли приживуться! Та дарма старався! Цього похмурого чолов'ягу, мабуть, привчили розмовляти лиш по садах і парках, тому й мовчав, як пень, поки не опинилися в глухому місці.

— Ну от, — озвався Руперт, коли дійшли майже до прибережного парку. — Тут ми й поговоримо. Що вам потрібно від мене?

— Так, майже нічого, — поштиво, але незворушно мовив Хансен, — з вашого дозволу, я вас дещо запитаю...

— Будь ласка.

— Нам хочеться знати, містере Ройс, з якою метою зчинили ви отой галас навколо російського льотчика?

— Кому це *нам*?

— Хіба Філліпс-Джонс не повідомив вас, хто я?

— Так. Повідомив, що ви офіцер американської розвідки. Виходить, це розвідка хоче дізнатися?

— Так, або, вірніше, зацікавлені в цьому органи безпеки США.

— Що ж, мені нічого критися, бо я вважаю, що Водоп'янова слід відправити додому. Навіщо ви його затримуєте? Який у цьому сенс?

— Я не уповноважений відповідати, а лиш з'ясувати ваші настрої.

— Мої настрої?

— Так.

— Ого! Я зовсім не збираюся ділитися з вами своїми настроями, поки не знатиму ваших,— засміявся Руперт. Вони саме проходили повз статую Артура Саллівана¹, і Руперт вказав на неї Хансену.— О, я й забув про нього! Мабуть, його поставили тому, що тут був колись театр «Савой». Дивно! Зовсім вилетіло з голови.

— Водоп'янов дуже покалічився,— вів своєї Хансен.— Ми не хотіли ризикувати.

— Але ж перевезли його з Туле. З не меншим успіхом можна було відправити і в Росію, чи не так?

— Нічого не відаю,— розвів руками Хансен.— Я хочу тільки з'ясувати, чому ви здійняли такий галас?

— Я ж вам пояснив. Чому ви не відпускаєте його додому?

— І це все?

— А чого ви ще хочете?

— Ви ж пробули з ним деякий час. Можливо, дійшли згоди або про щось домовились...

Руперт розреготавсь.

— А ми й справді домовились.

— Про віщо?

— Вижити! За всяку ціну дістатися додому. От і все.

— Ви продемонстрували виключну мужність,— погодився Хансен. Йому подобався Руперт і не подобалось неприємне завдання, та все ж він мусив виконати його.— Проте справа не в тім. Невже вам справді потрібно було влаштовувати оту бучу й брати медаль од росіян? Я думаю, нам краще говорити відверто...

— Потрібно? Ні. Ви мене примусили. Якби відпустили Олексія, то я б мовчав.

— А його дружина телефонувала вам з Москви?

Руперт знову зареготав.

— Та в чому, нарешті, справа?

— Ні в чому. Звичайна передбачливість органів безпеки. Комусь хочеться знати: де криється причина такого дивовижного поведження?

— А що в ньому дивного? Не турбуйтеся. Все о'кей. Можете запевнити їх у цьому.

---

¹ Англійський композитор (1842—1900).

— Боюся, що не зможу. Хоч я й вірю вам, але не певен, що все гаразд.

— Отож ви не збираєтесь відпускати Водоп'янова?

— Нічого не відаю. Звідки мені знати їхні наміри щодо росіянина? Але боюсь, що все піде на гірше, коли ви будете опиратися... Застерігаю вас. Це дуже небезпечно...

— То ви допитувалися про мене?

Хансен почервонів, і Руперт пожартував:

— Негарно ви чините, негарно. Адже всі мої друзі — жахливі брехуни. Вони плестимуть про мене різні небилиці.

Хансен отетерів. Він не ждав од Руперта подібної легковажності, до того ж серйозно ставився до свого завдання, як і до співбесідника. Він мусить зрозуміти його.

— Головне в тім,— пробачливо звернувся він до Руперта,— що ви втаємничені про нашу оборону на Півночі. Багато знаєте про повітряні шляхи, радарні станції і сумісні дослідження верхніх шарів атмосфери. Бували на базі в Туле, вивчали принципи радіозв'язку, таємні коди...

— Лиш те, що ви дозволяєте знати англійцям. Коли ж навіть...

— Інтереси безпеки вимагають од нас перевіряти кожного, хто мав стосунки з росіянами, а ви, англійці, чомусь на це не зважаєте.

— А я й не знав! Хіба ж це погано?

— Досвід Кореї, де завербували наших кращих людей, свідчить, що треба рахуватися з фактом, пробачте, можливістью...

Руперт здивовано слухав.

— Ви гадаєте, що Водоп'янов міг мене завербувати?

— Ні, але задля безпеки ми не можемо нехтувати вашим спілкуванням з тим росіянином.

Руперт зітхнув.

— Бідолаха Олексій! Швидше вже я завербував його, коли вговорив не топитися.

Та Хансен був незворушний, і Руперт теж прибрав зосередженого вигляду, хоч і надсилу.

— Звичайно, ви маєте рацію,— звернувся він вельми серйозним тоном,— обережність ніколи не завадить. Але клянусь вам, Хансене, що Водоп'янов не вербував мене. Підходить?

— Не зовсім,— похмуро мовив Хансен.— Нас може заспокоїти лише ваша відмова од будь-яких стосунків з росіянами. Гадаю, ще не пізно...

— Що?

— Ну, тоді ми тільки залишимо вас під підозрою. Я зроблю все, що залежить од мене, але краще поверніть їм нагороду.

— Пізно. Я вже погодився взяти її.

— Отож-бо...

— Ви так вважаєте? — Руперт раптом зрозумів, що Хансен по-справжньому тривожиться за нього і хоче йому допомогти. Хіба ж можна сміятися з такої послужливої людини? — Але ж я не хочу бути таким невдячним, — сказав він.

— У подібних справах невдячність нікого не образить.

— Та це ж негідно буде з мого боку!

Хансен збентежився, хоч це й не значило, що він його зрозумів. Проте пообіцяв, хоч і без надії, зробити все можливе. Не він же вирішує такі справи.

— Авжеж, — мовив Руперт, і вони закрокували назад. Хансен мовчав. — Ви не турбуйтеся, я все розумію.

Руперт не знав, яке буде рішення і що від нього вимагалось, проте, коли американець пішов, подумав: «Ну й зануди ж вони!» Потім забув про все і з запалом сів до роботи.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Через тиждень Руперту обмежили допуск до таємних матеріалів. А він ще тільки освоювався з роботою. До того ж усе, що робив тут, у цій крихітній кімнатці на березі, здавалося чимось нереальним. Йому бракувало давнього товариша, Джека Пірпона, з яким працював чотири роки. Але зараз Джек перебував на півдні, в Антарктиці, і хтось інший мусив зайнятися його даними з острова Мельвіль. Руперта послали туди для вивчення нижніх повітряних течій і запуску балонів для фіксування радарями й стеження за верхніми шарами атмосфери, де течії були зовсім слабкі, а то й зовсім непомітні. Чи існує волога на висоті 80 тисяч футів? Яким чином утворюється погода, звідки беруться опади?

Дзвінок Філліпс-Джонса порушив його роздуми.

— Прошу вас зайти до мене, — наказав шеф. — Справа дуже важлива.

Руперт на диво охоче відклав роботу і закрокував берегом; через Мілтон-лейн, повз Темпль вийшов до своєї установи на Кінгсудей, де в нього спитали перепустку. В ліфті

подумав, чому це шеф так холодно й суворо говорив з ним? Шкода! Адже Руперту зовсім не хотілося сваритись, коли ото звернувся до Уонскома. Хто ж ще міг йому допомогти? Філіпс-Джонс поведився так, ніби й не знає Руперта, і останній розумів чому: йому не потрібні багаті й здібні любителі, а добре навчені й натреновані спеціалісти, дипломовані математики й фізики, які б наполегливо довели, що нові методи вивчення атмосфери (за кілька років) виключно базуватимуться на числах і розрахунках. І хоч Філіпс-Джонс сам не був математиком, він намагався революціонізувати цю справу.

Руперта примусили довго ждати, а коли впустили, Філіпс-Джонс простягнув йому депешу з міністерства, на якій червоним олівцем було позначено: «Терміново. Цілком таємно».

— Вам краще самому це прочитати, — звернувся шеф.

Руперт прочитав наказ заступника міністра про те, що він мусить піддатися перевірці на право допуску до таємної роботи і на цей час звільняється.

— Ви ж знаєте, — пояснив Філіпс-Джонс, — все, що ми тут робимо, вважається таємним.

— Ну й що? — здивувався Руперт.

Філіпс-Джонс тримався сухо й офіційно.

— Не знаю! — вигукнув він. — Я розмовляв із заступником міністра, він теж нічого не розумів. Проте американців бентежать ваші стосунки з росіянами.

— Американців? До чого тут вони? Не будете ж ви чинити так через те, що їм зайшла в голову якась дурниця?

— Вони мають підстави...

— Які? Вважають, що мене завербував Водоп'янов? Дурні, та й годі.

Філіпс-Джонс ждав цього, тому продумав усе заздалегідь.

— Американці, як вам відомо, пильно стежать за нашою роботою. Власне, вони мають право на це, бо ми користуємось їхніми базами й обладнанням.

— Дурниця! Острів Мельвіль належить Канаді, Гренландія — Данії, а північна крига — нікому. Ми користуємось лише їхніми радарми та релейними станціями в Туле. Навіщо ж таке говорити?

Філіпс-Джонсу довелося оборонятися, і тому він ще дужче розходився. Відмова в допускові значила цілковиту заборону користуватися будь-якими матеріалами. Оскільки

ки ж виправдати це було важко, він заявив, що мусить виконати вказівку міністерства.

— Виходить, я мушу кинути роботу, бо якась-там ідіотська розвідка США взялася мене перевіряти?

— Вас перевіряє не американська розвідка, а наша.

— Тоді це просто смішно, і я прошу звільнити мене від цього.

— Вказівка міністерства для нас — закон.

— Тоді ви такий же наївний, як і вони,— не втримався Руперт,— і хай мені грець, коли я з цим рахуватимусь.

У Філіпс-Джонса були крихитні рученята, одною з них він нервово поправляв окуляри в золотій оправі, боязко стежачи за Рупертом.

— Боюсь, що доведеться рахуватися, хоч би тимчасово...

— Це ще не доказ. Я просто не можу погодитись з таким глупством.

— Пробачте, але ви *мусите*. Я можу випросити для вас тимчасову перепустку.

— А я цієї не віддам, як би ви не просили,— спокійно заявив Руперт.

— Будьте ж розсудливим, бо інакше я накажу вартовим затримати вас,— вже ледве стримував себе шеф.

— Невже? — здивувався Руперт.

Та Філіпс-Джонс непохитно стояв на своєму. Служака мусив будь-що перемогти. Ройсові легко тримати себе так незалежно, й той навіть трохи схилився перед ним, проте мусив якось укоськати, щоб задовольнити вимогу своїх керівників.

— Це дуже серйозно, Ройсе,— мовив він.— І чим скорше ви зрозумієте, тим ліпше.

Сперечатися з ним далі було марно. Сердиті очі й міцно стиснуті губи викликали в Руперта напад шаленого гніву й огиди. Він вийняв перепустку, шпурнув на стіл і закрочував до дверей.

* * *

Руперт ще довго не міг заспокоїтись. Розмова з шефом вразила той нерв, який багато літ мучив його. Робота була стимулом, гарантом проти повернення до бездіяльного життя та безглузлого шукання якоїсь мети. Досвід батька завжди нагадував йому це, і зараз, у свої сорок років, він дуже боявся впасти на той же шлях. Та не менше лякала

його необхідність міняти професію. Джо сердилась і обурювалась не менш, ніж він:

— Це ж чорт зна що таке! Чому ти не підеш до американців та не заявиш їм, що вони поводять себе, як діти?

— А що це дасть? У всьому винен наш дурнувятий Філіпс-Джонс. Йому ж відомо, що це вигадки.

І він знову звернувся до Уонскома. Той не надавав цьому якогось значення. Чергова дурість контррозвідки! Йдеться, можливо, про звичайну перевірку, які вони влаштовують час від часу.

— Все це пропагандистські брехні,— заявив він,— або ж звичайна перевірка, про всяк випадок. Вони тільки й марять шпигунами,— закінчив з гідністю й перевагою військового моряка і порадив плюнути на Філіпс-Джонса та підшукати собі роботу в іншому відділі.

— Моє покликання саме в цьому,— одказав Руперт.— І я не можу гаяти часу, поки вони награються в розвідників. У мене зараз стільки роботи!

— Тоді доведеться ждати...

— Чого?

— Не знаю, Руперте. Йй-право, не знаю,— признався той.

Ніхто не відав, звідки саме надійшла вказівка перевірити Руперта. Заступник міністра показав йому листа з військового міністерства, що був копією того, який одержав Філіпс-Джонс. Друзі з того ж міністерства казали, що недовіра до всіх зараз у великій пошані: на будь-кого, хто спілкується з росіянами, дивляться, як на чорта. Проте вважали, що це необхідно, бо тільки так можна задобрити американців. А ті страх як налякані своєю поразкою в Кореї. До того ж уся робота Руперта пов'язана з діяльністю їхньої розвідки...

— Не треба було брати російську нагороду,— сказала Джо. Вона не гудила його, а просто хотіла знайти якесь пояснення всьому, що відбувалося. Злість проти американців поєднувалась у неї з незадоволенням Рупертом, котрий завів стосунки з росіянами.— Навіщо тобі це? — не вгавала вона.— Хто вони для тебе, ці росіяни?

— Ніхто,— погоджувався він.

— Тоді навіщо...

Йому важко було сперечатися з нею і навіть з самим собою. Тому вирішив махнути на все рукою, щоб не опинитися в становищі, ще гіршому, ніж на крижині. Там йому

загрожувала фізична смерть, а тут — моральна. Адже нищилися усі підвалини його життя.

Ні, він не дозволить їм вивести себе з рівноваги. Самодисципліна, якою керувався завжди, допоможе йому й зараз.

Проте він нізащо не хотів їм піддаватись, бо знав, що вся ця підла гра з брудними натяками й погрозами має лише одну мету — здолати його, примусити чинити так, як хочуть вони, за ласкавий дозвіл повернутися в установу. Отже, вирішив будь-що триматися. Правда, не минуло й тижня, як Водоп'янова випустили і навіть дозволили повернутися на батьківщину.

— Отже, Олексій вільний і їде додому! — радів Руперт.

Та це лише під'юдило Джо: вона не розуміла, чому він так опирається, чому не поверне росіянам нагороду.

— Ні! — вигукнув Руперт. — Якщо росіяни зробили мене героєм, то я ним і буду.

— Ти як дитя, — не вгавала Джо. — Гірше, ніж дитя. Навіщо тобі всі ці неприємності?

Вона не розуміла, що коли в ньому стикалися гідність і жадоба діяльності, гордість перемагала. Так було й зараз. Йому вже пізно міняти вдачу.

* * *

Але на цьому не скінчилося. Уонском заїхав до нього, погрався з Тесс, закурив люльку, випив трохи віскі й заявив:

— Коли вони вже заповзялися, то повік не довіряться. Розвідка — смердюче болото.

Він щиро обурювався, як і інші друзі. Отож порадив звернутися до одного типа в Хорнчерчі, що вів його справу.

— Це несусвітний дурень, проте тобі належало б піти до нього та поговорити начистоту.

Руперту ні з ким не хотілося говорити, але ж не можна було терпіти непевності, особливо тепер, коли Олексій повернувся додому. Тому він сів на автобус, доїхав до Хорнчерча і розшукав «несусвітного дурня», котрий сидів у своїй конторі на підвіконні, читаючи «Таймс». Волосся в цього «секретчика» було руде, хвилясте, а очі кололи тебе наче голки.

Руперт назвав себе і заговорив:

— Мені невідоме ваше ім'я, проте...

«Йолоп» не витримав:

— Як ви розшукали мене? Хто вам сказав?..

— Завжди хтось відає про те або інше...

— Але ж сюди забороняється входити!

— Можливо. Та коли я вже тут... Мені сказали, що це вам я мушу сповідатися, отож дозвольте.

Тому нічого більше не залишалося. Він назвав Рупертові своє ім'я — Ферфекс — і запропонував сідати. Потім узявся розглядати його і вмить заспокоївся, вважаючи себе знавцем людської натури. До того ж те, в чому звинувачували Руперта, було дурницею, і Ферфексу зоставалося лише мобілізувати весь арсенал професійної підозріливості, аби вловити хоча б тинь сумніву на обличчі опонента. Руперт хутко здолав його, і він признався, що для перевірки не було жодного приводу, окрім вимоги американців перевіряти кожного, хто спілкувався з росіянами. Руперт запитав, чи справді вони вірять, що Водоп'янов міг завербувати його?

— Таке цілком можливе, — сумно відповів той.

Руперт знову висміяв це і висловив гадку, що не може Ферфекс бути таким дурним.

— Ви ж англієць, а не янкі, — підкреслив він. — До того ж як у таких умовах він міг би завербувати мене? Одне-однісіньке, чого він прагнув, — це вижити!

Ферфекс пояснив, що американці просто бояться будь-яких контактів з росіянами.

— По суті все тепер залежить од вашого шефа, — закінчив він.

— Уонскома?

— Ні, од Філліпс-Джонса. Хіба не він керує вашим сектором чи відділенням. Я завжди все плутаю... — щиро признався він Рупертові.

— То все це витівки Філліпс-Джонса?

— Атож. Коли він заспокоїться, то ми — теж. Він мусить подати наші висновки міністру із своїм присудом.

— Хай би Уонском, він — вищий за посадою.

— Ні, сектором відає Філліпс-Джонс і мусить стежити за збереженням таємниць.

— Отак?

— Еге ж, — незворушно кинув Ферфекс. Його втаємничене серце не забилося, проте очі шукали співчуття. Хіба ж усі вони не солдати й не люди? Чи задоволений він?

Руперт не глянув на нього й не зрозумів, що бути таємним гвинтиком із втаємниченим серцем не так-то легко.

Він просто залишив його в оббитій фанерою кімнатці, за стареньким дубовим столом, з його уявою про всіх людей, що вони, мовляв, тільки й здатні порушувати закони.

* * *

Руперт був певний, що все скінчилося, проте Філіпс-Джонс вислухав його з подивом. Як йому вдалося розшукати Ферфекса? Хто йому сказав? І за яким правом він вирішив безпосередньо звертатися до нього? Руперту все це було дивно. Він відвідав його, і край. Та Філіпс-Джонс вважав це нечуваним, щоб людина під підозрою отак поводи́ла себе! Яким чином йому вдалося відшукати працівника військової розвідки?

— Хіба не все одно? — розсердився Руперт.

— Та це ж бунт! — вигукнув Філіпс-Джонс.— Ви втрачаєте почуття міри! Яке ви мали право?

Йому навіть відібрало мову, а Руперт не розумів, чого так казатися. Вони начебто розмовляли різними мовами. Те, що Рупертові здавалося цілком звичайним (звернення до тієї чи іншої особи без будь-яких посередників і зволікань), Філіпс-Джонс вважав крамолою. І як тільки він міг так вчинити? Що ж тут такого, думав Руперт, він просто хотів захистити себе.

— У всякому разі,— процідив той,— ми ще подивимось...

— Але ж Ферфекс казав, що все залежить виключно од вас. Не будете ж ви зволікати...

— Боюсь, що доведеться,— скривився той.

— Он як! Чого ж вам іще хочеться?

— Ви просто нічого не розумієте, Ройсе, і тому вам марно пояснювати, на чому базується вся наша робота.

Руперт тяжко зітхнув.

— Почнемо з того, що *вся* вона має таємний характер...

— Навіщо стільки повторювати?

— Буду повторювати, поки не зрозумієте. Невже не ясно, що навіть найменша підозра дає нам право звільнити того чи іншого працівника?

— Підозра, в чому?

— Яка різниця...

— Ні, ви скажіть, у чому мене підозрюють?

— Ні в чому, звичайно, але...

— Військова розвідка сказала своє слово. Отож мусите й ви,— ввічливо переконував його Руперт.

— Боюсь, що не зможу...

— Чому, хай йому біс?

— Поки що не можу, — уперто стояв на своєму Філіпс-Джонс.

Чого він добивається? Зберегти честь свого відділу чи показати себе аж надто пильним? А може, хоче навчити Руперта (згідно з своєю тупою уявою про обов'язок), як треба берегти військову таємницю? Руперт розумів усі намагання цього служачки, але ж ніякого розголошення таємниць не відбулося. Він знову зажадав од нього певної відповіді, та Філіпс-Джонс роздратовано повторив:

— Поки що не можу.

Руперт утратив самоконтроль.

— У чім же тоді справа? Якщо це не стосується військових таємниць, то що ви ще хочете од мене?

— Ви поводите себе надто ризиковано. Ви не могли втриматися, щоб не подати допомогу тому росіянинові, але ж слід було тримати себе достойно хоч потім. Не можна бути таким незалежним, коли ви хочете працювати в такому відділі.

— Ви маєте на увазі оту російську нагороду? — розреготався Руперт.

Філіпс-Джонс аж скипів.

— Справа не лише в цьому. Ви поводите себе так, наче ви тут хазяїн, а не я. Не думайте, що ми пропадемо без вас...

— Не розумію.

— Тоді слухайте. Ви працюєте тут лише завдяки своєму становищу та підтримці впливових друзів. Ви не так-то вже їй потрібні нам, Ройсе. Всі ми маємо солідну підготовку. Окрім вас, тут немає жодного без диплома.

— Я щось роблю не так?

— Не зовсім так, як треба. Навички у вас є, а от узагальнювати не вмієте.

— Яке це має відношення до комедії з допуском? — запитав Руперт, щоб повернутися до головного.

— Безпосереднє. Для нас усе важливо: *як* ви себе поводите, *як* потрапили в нашу установу, *як* працюєте! А ви аж надто незалежно себе тримаєте.

— Ви все перебільшуєте.

Філіпс-Джонс не витримав.

— Бачите. Ви тільки те й робите, що вказуєте мені. Годі! Ваше становище не має тут жодного значення! Ви не зможете тут далі працювати. Краще б зайнялися чимось ін-

шим — передбаченням погоди або ще чимось. Де ваша неосвіченість і надмірна активність нікому б не заважали...

— Навіщо говорити таке?

— Бо з мене *годи*. Все, що ви робите...

— Ви не маєте права гудити мою працю!

— Маю, бо ви мені не підходите.

— Неправда! — вибухнув Руперт.

— Ви гадаєте? Ви ніколи й не годилися для неї.

— Чому ж ви досі мовчали?

— Тому, що покривав вас, як і всі. У вас же скрізь друзі й покровителі... От коли ви зможете вести теоретичну роботу і коли ваші друзі перестануть втручатися в мої справи та вічно прохати за вас, тоді будете обзивати мене, як хочете, а зараз...

Руперт аж підскочив, так обурило його те, що всі його досягнення, його заповітну мрію так ганебно затоптували в багно. Проте він стримав себе.

— Ви не маєте права так говорити! Я багато зробив у Арктиці. Проте мені байдуже, що ви там базикаєте...

— Я вважаю вашу роботу незадовільною! — вигукнув шеф.

— Тоді нам більше нема про що говорити, — холодно мовив Руперт. — Вважайте мене звільненим.

Філіпс-Джонс глянув на нього такими гострими і водночас холодними очима, що Рупертові аж кольнуло в серці. Він подумав, чому цей тип так ненавидить його? Хіба він справді так погано себе поводив, так залежав від друзів, так зневажав авторитети, такий нездатний був до роботи? «Ні», — вирішив він. І був певен цього. А Філіпс-Джонс був певен і не певен, радий і не радий, святкував свою перемогу і чомусь не мав од цього насолоди.

— Немає жодної необхідності звільняти вас, — озвався він, прибравши начальницького вигляду, і водночас сумніваючись, чи правильно робить.

— У мене немає іншого виходу, — спокійно мовив Руперт. — Навіщо вам прикидатись?

— Гарзд, не будемо. Та коли перестанете спілкуватися з росіянами, все можна переграти.

— Я не спілкуюся з ними.

— А ота їхня нагорода?..

Руперт не міг зрозуміти, чому вона так допікає йому. Сердитесь, що він може чинити, як заманеться, і на це всі

дивляться крізь пальці? Проте не захотів поступатися перед ним і вийшов, не сказавши й слова. Хоч не так-то легко було відмовлятися од мрії всього життя!

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Різдво не було для Руперта якимось особливим святом. Коли ще жив його легковажний батечко, вони зрідка відзначали його в якомусь великому лондонському готелі. Мати святкувала куди веселіш, на французький або італійський манір, а Джо навчила його англійських звичаїв, що їх вона суворо дотримувалась.

Вона досі вважала себе християнкою, хоч і поганою, і водила дітей на різдвяну відправу до церкви св. Іоанна, а він супроводив їх, хоч і без будь-якої охоти: Джо вимагала од нього хоч раз у рік подавати дітям гарний приклад.

Руперт, як і його матінка, був швидше забобонним, аніж віруючим, проте він не любив релігійних суперечок. Джейн Харрісон і Фрейзер навчили його розуміти поганські й античні ритуали, походження свят тощо, і хоч він завжди ставився до всього з якоюсь раціоналістською недовірою, на дітей намагався не впливати.

І ось він сидить між Тесс і Роландом. Дівчинка злякано роздивляється навколо, міцно тримаючись за його руку, а Роланд ставиться до всього поважно й спокійно. Але про що він так напружено думає? Руперт перестав слухати пастора і взявся стежити за сином. Хлопець у всьому скидався на нього: такий же білявий, з такими же рисами обличчя. Проте натура в нього досить загадкова. Руперт не бачив у синові себе, хоч Джо повторювала це тисячу разів. Тесс — ото справді Джо.

Вона сиділа поряд, така лагідна і гарненька, й спочатку з недовірою ставилась до церковного ритуалу, та поволеньки ручка її розтислась, і мала поринула в те, що відбувалося навколо: в урочисту церемонію, в дзижчання органа й вакхічний хор,— і брала все це на віру, без будь-якої критики, а школяр Роланд ставився вельми скептично, і Руперт відчував, яка в ньому точиться боротьба.

— Навіщо ти стільки кидаєш у карнавку? — поспитав він пошепки.

— Я ж кидаю за всіх.

— А що він робить з такою силою грошей?

— Живе на них або бідним роздає,— одказав Руперт.— Принаймні, я так думаю.

— І так і тримає їх чи здає в банк?..

Роланд був ніби зачарований блиском монет — Руперт розумів, що його бентежить. Син його дуже ощадливий. Він кидав свої щотижневі півкрони в копилку і витрачав лише тоді, коли набиралося десять шилінгів, — купував собі конструктора, батарейки до ліхтаря або книгу. Руперт хвалив його за це, бо знав, як добре жити, коли привчаєш себе до певного бюджету. Життя стає упевненим і спокійним. А коли тринькаєш гроші, все існування набирає тривкого й тимчасового характеру, чого ніяк не може засвоїти Джо. Вона виросла в селянській родині, де рахували кожен цент. І тепер їй хотілося надолужити — отож часто тринькала гроші та все думала, що на її рахунок в банку більше, ніж насправді. І тоді спалахували суперечки й треба було перевіряти чекові корінці. Чому вона не записує витрат? Це єдине, в чому не можна на неї покластися — вона так легковажить грошми.

Руперт уявив собі, як після відправи пастор рахуватиме гроші і бідкатиметься перед жінкою:

— Не так-то й густо, моя люба.

Служба скінчилася, і вони попрямували до виходу. Прихожани впізнавали його. Руперт і досі був для них втіленням подвигу й романтики, а пастор навіть затримав його біля притвору. Ясний морозяний день обіцяв гарні святки. Джо ніжно поцілувала Руперта. Вона була рада різдву.

А він уже нічому не радів. Гадав, що це через хворі нирки, але не міг себе обманути. Адже утратив не лише роботу, а й те, чого прагнув усе життя. І все виявилось навіть гірше, ніж передбачав.

Це занепокоїло Джо, і вона мовила:

— Навіщо ти так караєшся? Якимось викрутимось... Навіть коли й не дістанеш іншого місця.

І замовкла, бо в них уже не раз виникали суперечки з цього приводу. Джо знала, що значила для нього робота, хоч так і не могла збагнути, що в ній такого особливого. До того ж її злило, що він утратив її через свою впертість, і вмовляла піти ще раз до шефа та все полагодити.

— Твій гонор завжди засліплює тебе, — докоряла вона. — А все можна було б закінчити миром.

Він не був певен цього, навіть не вірив, що Філіпс-Джонс захоче вислухати його. Хотілось повернутися на службу, покінчити з усім, але непокора, що нуртувала в ньому все життя, і зараз перемогла. Руперт не міг плазувати перед ним, як би це дорого йому не обійшлося.

Що ж стосується грошей, то Джо ніколи не вважала його відмову од спадщини цілком серйозною. Гроші нікуди не дінуться! Варто лише написати матері — і вони знову будуть їхні. Спокуса відмовитись од усіх обмежень та повернутися до безтурботного життя була аж надто велика. Руперта страшенно дратували ці намови Джо, при одній згадці про гроші на нього нападав жах і він сварився з Джо, а потім сердився на себе за нетактовність.

— Але ж це твої гроші! — кричала вона. — Що ти завжди вигадуєш? Чому боїшся й соромишся їх? Не розумію.

— Не треба про це, — благав він. — Навіть коли помиратимем з голоду, я їх не візьму.

— Нема дурних помирати з голоду, — сердилась вона. — А діти? Їм теж мучитися через оті твої кляті примхи? Їх навіжений!

— Авжеж, — тихо казав він. — Проте...

Джо не хотіла слухати, і хоч вона починала плакати, а він пробачався перед нею, миру й злагоди вже не було.

Це й засмучувало йому різдво. Руперт вирішив бути у всьому покладистим, бо ж любив жінку й дітей; родинне щастя мало для нього неабияке значення (адже саме пре це мріяв колись). Гроші лежали в банку, роботу він собі знайде, зате яке гарне нині різдво — сонячне, з тріскучим морозом, а в небі літаки залишають світлі, прозорі доріжки.

Він потерпить до Нового року. А потім знову розпочне боротьбу. Знову стане на прох зі своїм минулим, багатством і безтурботним життям, з усім, що вабило його, нащадка лінивого батька й легковажної матері.

* * *

Після Нового року він ще раз спробував повернутися на роботу. Шефові дзвонити не захотів, а подзвонив Артуру Уонському і попрохав полагодити справу.

— Кажіть, що хочете. Навіть, що я згоден з його вимогами.

— А чого ж ви зразу не погодились? На біса було лаятись з отим придурком?

— Я з ним не лаявся, — виправдовувався Руперт. — Він кричав про мою нездатність до роботи, про якісь там мої зв'язки. Хіба ж міг я мовчати?

— Авжеж, — неохоче погодився Уонском і обіцяв подзвонити, або хай краще Руперт через день чи два зайде до нього сам.

Руперт терпляче чекав, а коли завітав до Уонскома, то з першого погляду зрозумів, що справи його кепські. Вони стояли біля вікна, яке виходило у двір міністерства, і споглядали, як у кімнаті навпроти дівчата-шифрувальниці сиділи над апаратами і передруковували з довгих стрічок таємні дані.

— Проти вас виступає контррозвідка,— почав Уонском, гризучи мундштук, наче собака кістку.— А там мене не дуже-то слухаються. Чесно кажучи, я не знаю жодного, хто б міг вам допомогти,— ця контора нагадує спрута без голови. Слід йому випустити щупальці, і ніхто не дізнається, звідки вони. Я, правда, одшукав вам отого типа, але більше навряд чи зможу чимось допомогти.

— Але ж ми з ним усе з'ясували...

— Можливо. Адже ніхто не вірить, що росіянин справді міг вас завербувати. Проте Філіпс-Джонс хитріший за всіх. Він каже, що з цього боку ви, може, й справді поза всякою підозрою, але вже надто необережний і невитриманий для таємної роботи. Він заявляє, що ви накликали на його відділ немилість американців.

— Он воно як! Виходить, він вважає мене неблагонадійним.

— Еге ж. Це — маленький чинуша, який не має жодних прав. Та коли йдеться про перевірку кадрів, тут він, як то кажуть, велике цабе. В одній руці тримає гаранник неблагонадійності, а в другій — несусвітної дурості, і тут я, друже мій, нічого не вдію.

— А ви сказали, що я перепрошую його?

— Так. Але він розуміє, що таки свого досяг. Ви надто затягли справу. Треба було миритися наступного дня. Отож він і твердить, що ви непевна людина, бо це найголовніший козир у такій грі.

— А що ж тепер робити з моїми даними? Вони мають неабияке значення, і мені треба підсумувати їх.

— Звичайно,— скрушно похитав головою Уонском.— Але ви знаєте, що цей кретин утнув, коли ви щезли? Призначив іншого, щоб той перевірів ваші підрахунки: всі ж думали, що вам каюк. Я вчора пересвідчився, що на вашому місці сидить уже якийсь молодик і заново все длубас. До того ж у нього диплом і таке інше.

— Он воно що!

— Я дізнався про це надто пізно,— зітхнув Уонском.— Він все одно хоче збутися вас, і поки в нього в руках такий козир, нічого не поробиш. Клята неблагонадійність!

Для нього вона просто знахідка. Він завжди вважав, що вас підсунули йому.

Яка дурість, яка несправедливість! Отак калічити йому життя через якісь жорстокі перепони. Руперта дуплив гнів, відраза, свідомість, що його віддали на поталу.

Та він пересилив себе, бо знав, що вже нічому не зарадиш. На кого йому злитися? На отого пігмея? О, він би зрадив! Та Руперт не дасть йому для цього підстави. Він мовчки вислухав Уонскома, який назвав йому кілька поганеньких місць у інших відділах. І вирішив: «Ні, я не стану попихачем. Не діждетесь!»

— Справа в тому, — пояснював Уонском, — що ви поставили його в незручне становище з отим російським орде- ном. Це ж викликало цілу бурю з боку американців!

— Ви маєте рацію, — кивнув Руперт.

— Це смішно, проте...

Руперт подумав: а чи він сам не тієї ж думки? І його впевненість дедалі зростала.

— Було б непогано, якби ви заборонили їм величати себе російським героєм, — мовив Уонском. — Це матиме значення...

— Але ж вам відомо, чому я взяв ту нагороду.

— Знати не знаю...

— Слухайте, Артуре. Я хотів, щоб Водоп'янов повернувся додому! Лише цією думкою ми й жили з ним на кризі. Завдяки їй і врятувалися. Обидва. Може, я вчинив подурному, повівшись так з американцями, але іншого виходу в мене не було.

— Звичайно, але вже час кінчати з усім цим...

— Так-так. Лише незручно якось брати своє слово назад.

— Мусите, бо тоді миру між вами й Філіпс-Джонсом не досягти.

Руперт подумав, що й з Уонскомом — теж. Чому вони зняли таку бучу навколо ордену? Справа зовсім не в безпеці, бо ніхто й не сумнівався в його відданості. Ні Уонском, ні Філіпс-Джонс. Справа зовсім не в американцях. Ні, то було щось таке невловиме, що намагалось обплутати його, загнати в шори, і він мусить відбиватися з усіх сил.

— Я не можу ламати слова...

— Але ж чому? — вигукнув Уонском. — Тę цяцька нічого для вас не значить.

— Вгадали. Проте, коли ви всі так казитеся через неї, то я залишу її на спомин.

Уонском тільки здвигнув плечима.

— Тоді не ждіть, що вас помилують, і я тут нічим зарадити не зможу.

— Й не треба! — розсердився Руперт, бо знав напевно, що цей тип теж причетний до його поневірянь. Такий уже світ, що навіть друзі заради власного спокою й вигоди готові на підлість і зраду! Йому не хотілося вірити, що це так. Артур поведився, як заляканий чиновник, і Руперт пішов од нього з болем у серці. Щось не гаразд у світі, коли іноземний диктат може впливати на таких людей...

А Уонском довго ще стояв біля вікна й дивився на дівчат-шифрувальниць та питав себе: «Невже всі ми мусимо бути такими, як вони?» Йому важко, що довелося стати на бік тупого Філіпс-Джонса, та що поробиш? «Чого Рупертіві турбуватися? — вмовляв він себе. — На біса йому й ця служба, і Філіпс-Джонс, і всі ми?»

Руперт людина багата. Чи ж варто ризикувати задля того, кому робота — просто іграшка та розвага?

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Як газети довідалися про його звільнення? Ось до нього вперся товстий червонопокий журналіст з вусами, наче в моржа, заявив, що його звати Сандерсон і що він чув, ніби у Руперта Ройса якісь неприємності з допуском і таке інше...

Руперт отетерів. *Виходить, хтось усе вибовкав!* Але хто? Не інакше як Філіпс-Джонс, щоб насолити йому... Проте Руперт одкинув цю підозру. Чим дужче розп'якував Сандерсон, тим більше він переконувався, що доведеться захищатися не на жарт. Тому він завів Сандерсона до вітальні, де вони всілися за скляним столиком і де колишній відомий спортсмен, а зараз репортер скандальної хроніки почав переконувати Руперта, що надрукує усе у прийнятній та пристойній формі. І хоч Руперт ніколи не йняв віри таким пройдисвітам, розмова все ж таки продовжувалась.

— Вони вас вигнали? — одверто спитав Сандерсон.

— Ні. Я пішов сам.

— Чому?

— Хай поки що це залишиться таємницею.

— Навіщо таке благородство, коли вони вчинили з вами по-свинськи?

— І все ж я не хочу бути подібним до них.

Сандерсон гучно розреготався. Його велетенська туша гіпопотама аж здригалася при цьому. Він був веселий і добродушний, тому товариші по газеті прозвали його Санта-Клаусом.

— У нас було зовсім інше уявлення про вас, Ройсе. Точніше, ми намалювали собі портрет такого, знаєте, старосвітського романтичного дивака. Гадаю, ви не зіпсуєте його своїми нудними й непотрібними базіканнями про честь. Чому ви пішли? Може, через *слабке здоров'я*? — цинічно запитав він.

Руперт лише здвигнув плечима. Його зовсім не обходила честь, а те, що може скоїтися далі. Він знав, що, коли мовчати, буде гірше, і вирішив викласти все начистоту.

— Я пішов, бо мій шеф був незадоволений мовою роботою. А це дуже обмежений чоловік.

— Але ж вас *позбавили* допуску?

— Так.

— А чому? Що відбулося, поки ви сиділи в Арктиці? Вони підозрюють, що ви побували десь в іншому місці і займалися зовсім не тим, що кажете? Може, навіть в Росії чи десь-інде?

Руперт остовпів. Он як намагаються його ославити! А він думав, що патякатимуть лише про те, як його завербував Водоп'янов...

— Господи! Хто вам наговорив таких дурниць?

— Всяке говорять...

— Мене це зовсім не обходить!

— Я змушений буду все повторити, якщо не знатиму правди...

— Але ж це брехня! Правда лише те, що американці підозрюють, чи не завербував мене часом Водоп'янов. Я не жартую, цілком серйозно.

— Невже? Так-таки підозрюють?

— Можете звіритися у своїх друзів.

— Навіщо? Я вам вірю. А чому ви не повернете отой орден? Здається, од вас цього вимагали?

— Не знаю,— вже ледве стримував себе Руперт,— не повернув, і край.

— А це їм наче кістка в горлі?

— Авжеж.

— І вас витурили?

— Щось на зразок цього.

— І що ви збираєтесь робити?

— Не знаю...

Сандерсон знову розреготався. Він був у доброму гуморі. Таким, як Руперт, він співчував. Адже сам колись намагався вести чесну спортивну гру. Отож щирість і непоступливість Руперта імпонували йому. Руперт не був падлюкою, і це багато значило. Сандерсон ненавидів підлість із ненавистю товстуна до худорлявого.

— Хоч вас все одно можуть віддати під суд за таку одвертість зо мною,— мовив він, хитро дивлячись на Руперта, чи в того ще витримують нерви.

— Про що тепер жаліти...

— Ви, мабуть, більше не хочете мати справу з таємними паперами?

— Навряд, щоб цей допуск мені колись знадобився.

— Американці можуть зопалу зачинити перед вами всі двері. (Газета Сандерсона не любила американців).

— Краще про це не пишть.

— Чому? Тепер усе можливе.

— Хіба справа в одних американцях?

— Що ж,— зітхнув Сандерсон.— Я вже для вас постараюсь, Ройсе. Можете на мене покластися.

Руперт не дуже-то вірив, але йому хотілося, щоб Філіпс-Джонс хоч трохи відчув свою мізерність.

* * *

Джо не на жарт розсердилась і розгубилась. Про Руперта писали тепер те, чим лякали її з самого дитинства: шигунство, зрада і найстрашніші смертні гріхи,— ось що, на думку газетярів, вважалося «неблагодійністю». Як тільки Руперт міг докотитися до цього?!

— Якщо так далі буде,— бідкалася вона,— то люди цурагимуться нас, мов чуми!

Руперт запитав її, хто саме.

— Тобі ж не доводиться ходити по крамницях чи до знайомих. А як мені?

Руперт, що його Сандерсон анітрохи не засмутив, сказав, що йому байдуже.

— Звичайно, ти ж завжди ставиш себе над усіма.

— Але ж це — чорт зна яка маячня!

— Хоч він зобразив тебе таким підозріливим і дивним. Невже вони справді сумніваються, що ти пробув півроку на кризі?

— Сандерсон зумів це розмалювати.

— Тобі смішно, а він натякає, що ти таємно їздив до Росії, а не гинув у Арктиці.

— Хто ж йому повірить?

Та Джо твердила, що вона вмів читати і що його звинувачують у страшному злочині: навіть з роботи вигнали за це.

Вони полаялись, а коли ціла згряя оточила будинок і стала вигукувати: «Виходьте, Ройсе! Ми хочемо почути ваші свідчення», Джо розлючено вискочила до них і пообіцяла облити окропом. Тепер навіть небезпечно було випускати дітей або впускати молочника. Фоторепортери тримали на мушці всі вікна й двері і навіть пса, що люто рвався з цепу.

— О-о-о! — стогнала Джо. — І навіщо ти все це затіяв?

Руперт розумів, що йому таки доведеться впустити їх. Джо бачила це в його рішучому погляді й холодній байдужості, які завжди з'являлися, коли доводилось чинити самому собі наперекір. Її лякало, що він перестав бути чемним і поступливим, яким звикла бачити його, і тому поклала собі за краще ні в що не втручатися.

Він вийшов до воріт до репортерів, які мокли під дощем.

— Що це за натяки про вашу зраду, містере Ройс? Невже вони мають рацію?

Він повторив усе, що казав Сандерсону, а вони все допитувались про таємну поїздку до Росії, чи був він завербований і чому ним так зацікавились американці. Потім розпитували про Водоп'янова, російську нагороду, і врешті-решт хтось кинув здогад:

— Мабуть, усе це скоїлося через неї? Чи не збираєтесь ви повернути?..

— Я ж її ще не дістав.

— А вони кажуть, що погодились...

— Це так.

— Проте ви одмовитесь...

— Навіщо? Це ж буде нечемно з мого боку.

— Кажуть, вас запросили до Росії?

— Еге ж.

— І ви поїдете?

— А чом би й ні?

— Хіба вас пустять?..

— А хто ж може мене затримати?

— Три роки тому розвідка схопила Едмунда-Джексона в аеропорту, коли він збирався летіти на конференцію в Росію. Хіба з вами не можуть утнути те саме?

- Я ж не атомник.
  - Проте працювали в таємній установі.
  - Ну й що? Вони не можуть заборонити мені їздити, куди захочу...
  - Таки поїдете?
  - Захочу, то й поїду.
- І грюкнув хвірткою спересердя.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Руперт і в гадці не мав їхати до Росії. Він навіть забув, що росіяни запрошували його. Та ось одна брехлива газетка зчинила галас, що він нібито збирається до Москви за своєю Зіркою.

Руперт не побажав давати спростовання і, на вимогу Джо, не вийшов більше до репортерів. Уонском відповідав тепер на всі їхні запити. Він категорично заперечив, що Руперта позбавили допуску та звільнили за недовірою. «А чи вірите ви в те, що Ройс зовсім не був на кризі, а пересидів у Росії?» — «Дурниці!» — обурився Уонском і заявив, що Руперт пішов через сварку з начальником відділу. Руперт Ройс може працювати будь-де, навіть у таємних закладах. Його спитали про російську нагороду, та Уонском відповів, що це така дрібниця, про яку й говорити не варто.

Пізніше він подзвонив Руперту.

— Ну, здається, я нарешті вгамонив їх, — хвалився Артур і знову запропонував йому кілька посад — адже він має неабиякий досвід.

Проте Руперт, сам не знаючи чому, відчув до нього гидливість і навідріз відмовився, пояснивши Джо:

— Постарів я, до того ж надто необережний до їхньої «роботи».

— Тобі ж усього-на-всього сорок, — обурилась Джо, яка не терпіла будь-яких натяків на вік, оскільки їй теж за три роки сповнювалося сорок.

— Але ж це правда, — не вгавав він. — Подібна «робота» підходить для початкуючих шмаркачів, і мені нічого більше дурити себе.

За час хвороби він мав можливість добре все обміркувати. Гуляючи в садочку чи по схилах і видолинках Хемпстеда в товаристві Фіджа, що весело гавкав або шастав по кущах, він часто запитував себе: а чи слід бути таким на-

стирливим у своїх вимогах? Чи варт продовжувати роботу і так захоплюватися нею?

«Є ж і інші, може, навіть кращі справи в житті», — переконував він себе.

Проте він ніколи вже не повернеться до метеорологічного управління. Цей маленький світ раптом померк для нього. Філіпс-Джонс розтоптав його мрії, і Руперт сам зрозумів, що всі чотири роки він спирався на наукові знання Джека Пірптона, не маючи власних. Філіпс-Джонс має рацію. У нього немає належної освіти.

Отже, треба шукати щось інше. У сорок років не так-то й легко. Він навіть уяви не мав, з чого починати.

* * *

Після довгих мук Руперт згадав свою юнацьку пристрасть до археології та повернувся до неї, нічим не виказуючи, що зазнав краху.

Він щоденно відвідував Британський музей. Рання егейська й догомерівська культура завжди вабили його. Руперт знову перечитав Гомера й Есхіла, аби відновити в пам'яті епоху. Також познайомився з працями австрійського вченого Т. Г. Гомперца і в першому томі натрапив на згадку про грецькі колонії на узбережжі Чорного моря. Це здалося йому гідним уваги, і він вирішив узятися за справу.

Руперт дізнався, що за сім століть до нашої ери малоазійці почали заселяти береги Чорного моря, а в час розвитку грецької демократії ці колонії значно поповнились за рахунок бідняків та сміливців, що тікали з метрополії. Він уявляв собі грецькі поліси, що тяглися од стінів Дону до узбережжя Іспанії. Їх мешканці були, очевидно, дужими й хоробрими юнаками, а вплив грецької культури виявився до того бурхливим, що перемиг локальні традиції. Руперта дивувала настирливість і енергія тих людей.

Захопившись, він став дедалі глибше вивчати історію чорноморських поселень. Перш за все перечитав античні джерела: Гомера, Арріана, Геродота, Страбона, Плінія та Полібія. Він знайшов також згадки про ці поселення у всіх географів того часу. Проте в сучасних дослідженнях майже нічого не було, окрім непоганої розвідки про скіфів якогось Міннса.

У Страбона він натрапив на згадку про невеличкий, але таємничий острів у гирлі Дунаю під назвою Левка. Його також називали островом Ахіллеса. Тоді Руперт погортав

Арріана і виявив, що богиня Фетида подарувала своєму синові Ахіллесу острів і що той, очевидножки, жив на ньому та побудував храм. Мешканці острова приносили в жертву людей і кіз, і культ Ахіллеса панував там кілька віків.

Острів той, мабуть, існував і тепер, але трохи відсунувся од гирла Дунаю. Росіяни, яким він належить, звать його Зміїним. Одначе в Британському музеї Руперт так і не дізнався, що робиться на острові в наші дні і, як дилетант, почав на основі зібраних свідчень та здогадок творити власну історію острова, аби довести, що острів Ахіллеса, Левка і Зміїний — той самий острів. Коли це так, то варто потрудитись.

* * *

Джо байдуже спостерігала, проте не на жарт тривожилась за чоловіка. Газети на якийсь час вгамувалися, але вона розуміла, що втеча в археологію є намаганням Руперта забутись. Руперт не звик сумніватися й міняти свої наміри, і водночас Джо здавалося, що він аж надто легко взявся за нову справу. Хоч смутні голубі очі й схудле обличчя свідчили, що в ньому відбувається куди гостріша боротьба, аніж сам намагається вдати.

«І все ж, він признається мені у всьому», — вирішила вона. Її кидало в крайності: то хотілося втішити його, то виказати йому все. Та варт було їй виявити співчуття, як він знову замикався в собі.

— Нічого зі мною не трапилось, — сердито одказував він.

— Тоді йди до дідька!

Джо вже не могла стримувати себе навіть тоді, коли намагалася заспокоїти його.

Та якось він виказав себе, розмовляючи з Меріен Крейфорд. Джо охоплювали ревнощі, бо вони завжди обговорювали такі проблеми, про які жодне з них навіть не здогадалось би їй натякнути. Меріен спитала, що він зараз робить, і Руперт одверто відповів, що, мабуть, просто байдки б'є, хоч у його віці та з його поглядами важко було б знайти щось інше.

— А знаєте, Руперте, — мовила Меріен, — я досі не відаю, які ваші погляди.

Її лагідні очі пильно дивилися на нього: вона хотіла дізнатись, чи не потребує він допомоги.

— Це тому, що ви, як і решта, вважаєте мене непримирним, — заявив він. — Ви теж вважаєте мене диваком.

— А хіба не так?

— Звідки вам знати?

— Гаразд. Хай я помиляюсь. Але коли ви такий упертий, то в чім сенс вашої упертості?

— Цього я й сам не знаю. Проте іноді запитую себе: що нам перешкоджає жити, як ми хочемо? Та відповіді й досі не знайшов.

— Тому, що ви все зводите до моралі, — підсумувала вона.

Меріен була католичка з твердими переконаннями, що завжди дивувало в ній Руперта. Вона працювала лікарем у дитячій клініці й виконувала цілий ряд громадських навантажень: член педагогічної ради тієї школи, де вчився Руперт, член комітету охорони природи Хемпстеда, засідателька суду, активна фундаторка католицької місії, що об'єднала лепрозорій у Південно-Східній Африці.

— До чого тут мораль? — запитав Руперт. Він грав у доміно з Тесс поблизу каміна і ляснув її по пальчиках за те, що мала вхопила його фішку, аби поставити за свою. — Може, ви маєте на увазі релігію?

— Релігія вам теж не зашкодила б.

— Вона вже не має в собі моральних цінностей, які б допомагали жити.

— Можливо, — погодилась Меріен. — А де ж вони, ті цінності?

— Не знаю. Та й знати не хочу. Ви гадаєте, що все базується на моралі? А мене, наприклад, цікавить перш за все *мета*. Вона у вас є?

— Не можна відділяти мораль і мету! — вигукнула Меріен.

— Хай так. Проте, коли я гибів на крижині, мене мучила думка, що всі ми — дикуни, позбавлені мети.

Меріен начебто зрозуміла.

— Так, людина була й залишається вбивцею, — скрушно зітхнула вона.

— Справа зовсім не в тім. Я маю на увазі, що живемо ми не так, як слід. Нам не вистачає мети.

Меріен підхопила Тесс, яка поклала пальчика в рот і сонно спостерігала за ними.

— Ви ж — виключення, — під'юдила Меріен. — Отож можете собі говорити що завгодно.

— Дурниці.

— Чому? Вам же ніколи не доводилось здобувати собі кусень хліба.

— Я — звичайна людина. Не має значення, багатий я чи бідний. А от корисного так нічого й не зробив. Ось у чім річ. Невже всіх отак використовують, як мене?

— Тут нічим не зарадити.

— Чому?

— Бо не можна вичерпати людину до дна. У світі завжди не вистачатиме великих справ, аби прикласти до них весь геній людства. До того ж не всі здатні до творчої праці.

— Як можна таке говорити! — обурився він. — Переважна більшість людей здатна. Та вони лиш наполовину підготовлені до життя, як от і я. Більшість прагнуть до чогось кращого. Я це знаю! Я певен цього!

— Тоді вам би слід зайнятися політикою.

— Я ненавиджу її, — холодно одказав він.

Вже кілька років Меріен умовляла його віддати свій голос лейбористам, а Руперт оддавав його торі¹, бо не бачив між цими партіями жодної різниці.

— Всі ми вчилися в тих самих школах, — пояснював він, — і дотримуємось тих самих поглядів. Більшість лейбористів померли б з переляку, якщо б ця країна стала соціалістичною. Навіть ви, Меріен. Ви величаєте себе соціалісткою, а сами ненавидите соціалізм. Я не буду голосувати за вашу партію, бо вона — лиш бліда копія консерваторів. Вже краще мати оригінал.

— Якщо ви ненавидите політику, — мовила вона, — то не маєте права говорити ні про мету життя, ні про моральні підвалини. Моралізаторство передбачає або ж релігію, або політику.

— Це так. Проте я, мабуть, надто боягуз, щоб кинутися в бійку.

Навряд чи вона повірила. Зате у неї раптом з'явилася надія. Може, цьому принциповому дивакові, якого Меріен поважала, потрібна буде така сама рішуча підтримка в його боротьбі? І, може, він звернеться до бога?

Вона похитала головою.

— Ні, ви не боягуз.

— Але ж це правда, — заявив він. — Моє поведження з Філіпс-Джонсом та Уонскомом є першим свідченням цього.

---

¹ Консерватори.

— Не розумію.
— Навіщо тоді було рятувати собі життя? От що постійно мучить мене.

— Он воно як!

— Навіщо весь час я примушував себе сумлінно працювати та дотримуватись правил?

— Ви їх ніколи не дотримувались, Руперте.

— Навіщо таке казати! — знову обурився він. — Мені здається, що я все своє життя змарнував на дрібниці.

Вона розсміялась.

— А чому ви так боїтеся своїх грошей? Я поділяю обурення Джо з цього приводу.

— Бо ви їх ніколи не мали.

— А таки так, — мовила вона, обнімаючи Тесс.

— Ви не знаєте, яка шкода від них, — продовжував він. — Гроші примушують думати, що все на світі гаразд... Це зіпсувало й згубило моїх батьків, та й мені довго довелося змагатися з спокусою. Ще й досі не подолав її.

— З вашою силою волі?

— Так, — похмуро погодився він. — Але не в тому справа. Я довго був мізерним і нікому не потрібним працівником. Не таким уже й поганим, як думає Філіпс-Джонс, але просто дилетантом, який намагався бути кращим. Хоч так працює багато людей. Отримують посаду, сумлінно виконують обов'язки — ось і все. Прожив вік — глянь, і час помирати. І жодної тобі мети, аби лиш прожити сяк-так...

— А хіба цього мало?

— Невже вас влаштовує такий стан? Я знаю, ви хочете більше, хочете, щоб ваша робота мала певний сенс. Адже так, Меріен?

— Так.

— То чому ж і мені цього не прагнути?

— Мабуть, ви маєте рацію. Тому Джо й вимагас, щоб ви жили, як хочеться, та не думали про кусень хліба.

— Ні. Джо домагається, щоб я взяв свої гроші, бо вона, бачте, виростає в нестатках.

— То ви візьмете їх? — одверто спитала Меріен.

— Не знаю. Я взагалі не відаю, що робити.

— А чому ж раптом взялися за археологію? Думаєте, це вас задовольнить? Якась там Греція! Гадаєте, в цьому вихід?

Він похитав головою.

— Ні. Просто треба чимось заспокоїтись. До того ж, може, таки розкопаю що-небудь... То чому не повештатися по світу?

— Лише багатії можуть дозволити собі таке,— знову під'юдила Меріен.

Вони раптом помітили Джо, що мовчки стояла біля вікна. Вона зайшла взяти Тесс і, коли обоє замовкли, зауважила:

— Говоріть, говоріть. Я більше не заважатиму вам.

Руперт почервонів. А Меріен, як ні в чому, продовжила:

— Скажіть мені, Руперте, коли ви були багаті, вас ніколи не бентежило, що у вас стільки грошей, а у інших нема?

— Звичайно, бентежило. Але не з тієї причини я одмовився. Ні, зовсім не з тієї...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Не так-то легко було умовити Джо їхати з ним та з дітьми до Росії, оскільки він збирався вивчати грецькі колонії на Чорному морі.

— Ти ще раз хочеш усіх переконати, що ладен чинити, як завгодно,— обурювалась вона.— Нікуди я не поїду.

— Не в тому справа,— переконував він її, хоч саме з протесту вирішив їхати.

— Це жахлива країна,— заявляла Джо.— Навіщо тобі ми? Їхав би сам.

— Будь же розсудлива,— наполягав він.— Кажуть, на Чорному морі чудові курорти. Ти відпочинеш з дітьми, а я пошукаю колонії.

— А що, коли діти захворіють?

— Там є лікарі.

— Лікарі! — вигукнула вона.— Які там можуть бути лікарі?

— До того ж туди всього лише кілька годин літаком.

— Я не можу літати.

Джо капризувала, проте Руперт знав: ще трохи витримки, і він переконає її, звабить перевагами такої подорожі.

— Ти ж не можеш позбавити дітей радощів такої цікавої мандрівки. Якщо тобі не сподобається, одразу повернешся...

— Я певна, що не сподобається. Що там цікавого? І чому ми завжди повинні робити так, як ти хочеш? Кидаєшся сюди-туди, типовий дилетант!

Потім раптом схаменулася і розплакалась. Вибігла з дому, геть вимокла, і він простив їй образливе слово, бо не дуже-то на нього й зважав. Джо ніжно тулилась до нього в нападі каяття й схвильованості. Коли почувала свою вину, завжди намагалася загладити ласкою, і Руперт втішав її, кажучи, що це дрібниця. Врешті-решт заспокоїлась та з радісною посмішкою твердила, що він чудова людина.

Він заявив, що ця поїздка не так-то вже й потрібна. Проте Джо розуміла, що йому хочеться їхати, і дала згоду.

Руперт подзвонив до радянського посольства і, переговоривши з двома чи трьома незнайомими й надто стриманими людьми, з'єднався з Маєвським.

— Я вирішив їхати,— заявив він.

Той дуже зрадив і запросив його негайно приїхати. Особняк на Алеї мільйонерів здивував Руперта старовинною розкішшю. Він чомусь не сподівався бачити саме такий будинок, хоч і розумів, що це нерозумно.

— Отже, ви хочете відвідати нашу країну? — спитав Маєвський, привітно сміючись.

— Так,— відповів Руперт.— Якщо це можливо.

— Звичайно, можливо.

— Я маю на увазі, чи можливо те, що я надумав...

Руперт виклав йому свій план. Він хоче поїхати на Чорне море («Будь ласка!»). Хоче обрати якусь тиху місцину, де житиме його сім'я: дачу чи щось на зразок цього («Цілком зрозуміло!»). Та щоб хтось доглядав їх («Аякже!»), поки він шукатиме грецькі колонії («О, то ви цікавитесь археологією? Ми дамо вказівку нашим спеціалістам, щоб вам усе показали».)

— Ні, ні! Жодних спеціалістів мені не потрібно. Хіба що перекладача. Я неважно розмовляю по-російськи.

Маєвський запевнив, що все це легко влаштувати, хоч перш за все він має поїхати до Москви, де йому вручать Зірку Героя Радянського Союзу.

Та Руперт стояв на своєму.

— Навіщо все це? Запевняю вас, мені нічого не треба. Я хотів би, щоб усе було якомога скромніше.

— А чи нема у вас бажання оглянути наші північні метеостанції чи науково-дослідні інститути? Може, ваша дружина хотіла б відвідати школи?..

— Ні, дякую. Нам хотілося б побути день-два в Москві, а відтак — місяць на Чорному морі. Мене особливо цікавить острів у гирлі Дунаю на ймення Зміїний.

— Так, але він належить Румунії,— мовив Маєвський.

— Ні — Росії.

— Тоді обов'язково, містере Ройс. Ми все влаштуємо.

* * *

Руперт продовжував свої наукові пошуки, але ні од Мавського, ні з посольства жодної відповіді не надходило. Та для росіян, мабуть, це звичайна справа. Приятель Руперта Пол Пул жив деякий час у Москві. Здібний лінгвіст, він, окрім чотирьох іноземних мов, опанував ще й російську. Пол навчав офіцерів морської розвідки, як допитувати грецькою й чеською мовами, а тепер намагався зрозуміти психологію росіян, опинившись у Росії як турист.

— У Москві ви мусите зупинитися в «Націоналі» або в «Метрополі». Не погоджуйтесь на щось інше. Радянський дух можна відчутися й десь-інде, а в цих старих готелях досі висить павутина старої Росії.

Цей дипломований авантюрист довго розповідав Рупертіві про свої «захоплюючі» пригоди в Москві. Якось він поїхав до університету, зайшов туди без дозволу й «одверто» поговорив з десятками студентів, поки, нарешті, один з них не поцікавився, хто він. Студенти вважали його іноземцем, які вчать там. Іншого разу він записався в секцію веслування на річці Москві, видаючи себе за професора-комуніста, котрий вивчає в Ленінській бібліотеці рукописи Герцена. Він пристав до делегації бельгійських кондитерів, що знайомились з виробництвом, але був викритий, коли його попрохали виголосити промову на прийомі, бо зовсім не знався на цукерках. Правда, викрили його не росіяни, а бельгійці.

— І все ж це була чудова практика, — скрушно зітхав він. — Там треба бути на сторожі! Я одбрехався, коли мене викрили, нібито я французький делегат на конференцію і цілком випадково приєднався до чужої делегації.

— І вам повірили?

— Ще б пак, — зареготав Пол. — Довелося! Кому потрібні неприємності? Завжди треба поступатись, навіть коли знають, що ти брешеш...

Руперт почав потроху задумуватись, що ж справді являє собою ця таємнича країна.

Джо, навпаки, страшенно перелякалась і почала одмовлятися їхати до Росії. Та Роланд несподівано допоміг Рупертіві — адже він похвалився вже всьому класові, що їде до Москви.

— Ну, то як, їдете? — запитав якось Пол.

Руперт кивнув.

— Так, хочу все-таки поглянути на рештки грецьких полісів по узбережжю.

— Там є багато цікавішого, — таємниче натякнув Пол. — Тобі належало б *зайти до декого* перед від'їздом.

Руперт зрозумів, що має на увазі розвідник, але спершу не надав цьому значення. Зате був йому вельми вдячний, коли той порадив, що брати з собою в дорогу і як одягтися. Як і всі його друзі, Пол не вірив у брехні про неблагонадійність Руперта, хоч і знав, що той облишив службу, за віщось там посварившись з начальством. Друзі вважали, що Руперт розумно вчинив. Хто в цьому світі позбавлений недовіри? Навіть прем'єр-міністр, і той... До того ж важко зрозуміти, чому Ройс так довго нудився в метеорологічному управлінні. Філліпс-Джонс давно точив зуб на нього. І Руперт молодець, що кинув йому правду в вічі.

— Я теж не від того, — признався він Рупертові. — Але ж хіба можна дозволити собі щось подібне, не маючи рахунку в банку?..

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

За день до від'їзду його відвідав Пол і, вивівши в садок, почав переконувати:

— У мене є чудова пропозиція! Ось послухай! Якщо ти облишив метеослужбу, то чому б тобі не перейти до нас? Ти нам підходиш. З усіх боків. Не смійся! Почнемо з того, що наші тебе вважають неблагонадійним... — Пол аж захлинався від захоплення. — От чудасія! — вигукував він і взявся дражнити Фіджа, з яким вони заприятелювали. — Це може будь-кого пошити в дурні. Краще й не придума-ти. Крім того, твій потяг до археології дає можливість...

— Для чого? — поспитав Руперт, котрий давно вже клеїв дурня перед розумником Полом. Той чомусь вважав, що всі мусять бути обізнані з усіма таємницями його таємничої професії.

— Ти зможеш їздити, куди захочеш, — розписував Пол усі переваги. — До того ж у тебе незалежний вигляд — на всіх і на все тобі начхати... Крім того, в тебе гроші, незалежність...

Руперт добре розумів, про що йде мова, і чомусь зовсім не ображався, хоч його неодмінно розлютило б, якби це пропонував хтось інший.

— Навряд чи я здатен на таке...

— Дурниці! Я подумав про це лише вчора пізно ввечері, їдучи додому в автобусі, і довго лаяв себе, чому раніше не здогадався. Ну, то як, Руперте? Згода?..

Руперт засміявся. Він любив настирливість Пола.

— Ти ж добре знаєш, що за вдачею я вам не підхожу.

— Дурниці! — повторив Пол, адже це був його найпереконливіший доказ у всіх суперечках. — Це ж не розвідка, а морська контррозвідка! Під три чорти отих шпигунів з військового міністерства! Вони мов ті жандарми. Ні. Я цілком серйозно. Ти — колишній моряк, і я вже доповів про тебе Джулі Джонсону. Він «за». Отже, приставай до нас хоч зараз.

— Він що, тепер ваш начальник? — запитав Руперт, бо знав Джулі Джонсона ще з війни. Той із десятком моряків проскочив до Дьєпу, замаскувавши свій катер під французький. Його схопили, Джулі втік і повторив свою витівку під Шербуром, де позбувся одного ока. Тепер носив привабливу чорну пов'язку.

— Так, але не він хоче бачити тебе.

— А хто?

Пол любив несподіванки. Він переможно глянув на Руперта й заявив:

— Твій давній приятель, адмірал Лілл.

— То він ваш шеф?

— Я знав, що здивую тебе. Але май на увазі: це — між нами.

Адмірал Лілл був приятелем його батька, а ще більше — матері. Руперт знав його з малих літ. Це був аж надто соромливий чоловік з світло-блакитними очима, які лагідно кліпали від збентеження. Руперт не раз зустрічався з ним: хлопчиськом, потім юнаком, спочатку в Афінах, а пізніше в Парижі й Лондоні, і на війні. Лілл працював у морському штабі з 1926 року й ставився до Руперта дуже прихильно, хоч вони рідко зустрічалися, й ніколи не допитувались один в одного, хто чим займається.

— Ну, як? — запитав Пол. — Згода?

Руперт розумів, що не зможе одмовитись, до того ж його почала розбирати цікавість. Коли Пол заявив, що їхня машина одвезе його туди й назад, він кивнув.

— Чудово! — вигукнув Пол і погладив Фіджа. — Прекрасний спаніель, Руперте. Хоч у них завжди болять вуха. Скільки йому?

— Чотири роки.

- Гарний пес. І здоровий.
- Щоранку даємо вітаміни.

Руперт пішов попередити Джо, що їде з Полом до адміралтейства і повернеться за дві години.

Вони поїхали не до морського штабу, а до білого будинку по той бік Сент-Джеймського парку, де були розташовані казарми. Пройшовши метрів сто од головної брами, постукали в двері гарненького георгіанського особняка з еркерами. Їх упустила покоївка, і вони піднялися мармуровими сходами на другий поверх. В першій кімнаті сидів Джулі Джонсон з чорною пов'язкою на оці, а в другій — власне, то була чудова бібліотека з великим вікном — адмірал Дж. Б. Лілл. Волосся в нього геть побіліло, і весь він ніби зсохся та став менший на зріст; до того ж ще трохи й зіщулювся од несподіванки. Потім засміявся й заговорив:

- Привіт, привіт, Руперте!
- Вітаю вас, адмірале!

Вони були раді один одному і тепло поручкалися. Потім Лілл кивнув у бік Джулі й запитав:

- А ти пам'ятаєш Джонсона?

То була щира зустріч давніх друзів.

Крізь напіввідчинені двері Руперт побачив багато молодих жінок, що сиділи за сталеві-сірими столами, закиданими книгами. Вони більше нагадували студенток, аніж співробітниць особливого відділу морської розвідки. Стіл адмірала теж тріщав од книжок, карт, швидкозшивачів та паперу. Одну стіну кімнати займали стелажі з підшивками іноземних газет і журналів.

Руперт пригадав, що адмірал знав багато мов та був вельми освічений.

Вони заговорили про те, як давно не бачились: Руперт не зустрічав його сім років, а Джонсона — вісім. Колись Джулі захоплювався полюванням і пропонував Рупертові купити кількох поні — для полювання, а може, й для гри в поло, від чого той чемно odmовився.

- Ну як, купили тоді поні? — спитав він.

— Купив, — одказав Джулі, — хоч вони мене мало не розорили. Купив аж чотирьох, та виявилось, що на мої гроші чорта з два їх прогонуєш. Тоді продав за безцінь, аби позбутися.

Джулі був небагатою людиною, отже, він ніяк не міг простити багатієві, що той не захотів вступити з ним у пай.

— Скажіть, хай нам принесуть чай,— звелів адмірал.— А ви, Поле, оскільки вже Руперт тут, візьміть оцю писанину та вкиньте до пічки. Я погукаю вас, коли закінчимо.

Лілл із Рупертом лишилися самі.

— Як твоя матінка? — спитав адмірал.

— Нібито нічого. Хоч я вже місяців два її не бачив.

— Мабуть, страшенно налякалася, коли ти був на крижині.

— Її не так-то легко налякати. І все ж вона приїхала до Джо.

— Знаю. Я хотів її провідати, але саме був у від'їзді, чи то в Монтевідео, чи десь-інде. Коли прочитав про тебе, то знав, що ти видряпаєшся, хоч і не відав достоту, що з тобою скоїлось. І зараз не відаю.

— Навіщо ворушити минуле...— одмахнувся Руперт і запитав Лілла про його соромливу доньку — соромливість була їх родинною рисою.

Він пригадав, що мати розповідала йому про маленьку Джоеліну Лілл і її тихих соромливих дітей. Руперт посміхнувся: всі вони дуже йому подобались.

— Ти сідай,— мовив адмірал,— а я трохи розімнуса. Коли ходжу, легше думається. Я навіть частенько гуляю довкола, бо голова зовсім не варить.

— Вигляд у вас аж надто чиновний,— пожартував Руперт.

— Що ж,— одказав адмірал,— може, ми й робимо щось корисне, а може, й ні. Нам цього не видно.

Руперт засміявся. Він давно звик, що адмірал любить прибіднюватись.

— Та ні. Я кажу серйозно,— дорікнув йому Лілл.— Адже це зовсім нова ланка. Зовсім не схожа на те, що було, і нам трохи важко одразу визначити її завдання.

— Чому? Хіба є якась різниця між вами й іншими подібними закладами?

— Ми ще поговоримо про це.— Адмірал сів на оббитий ситцем ослінчик в еркері, у кожній рамі якого ніби було вправлено частку сонячного парку.— А поки що відносно тебе... знаєш, я був вельми здивований, коли Пол і Джулі прийшли до мене з пропозицією дати тобі завдання. І як я сам до цього не додумався?

— Дякую,— мовив Руперт.

— Не будь таким пісним, хлопче.— Адмірал добре знав Ройса, щоб уловити інтонацію його голосу. Він також знав кожную його позитивну рисочку і ваду.— Я кажу щиро. Ти

для нас просто знахідка, і я не можу заспокоїтись, чому досі не подумав про це. Мабуть, тому, що вважав тебе цілком задоволеним своїм покликанням.

— Яке там покликання? Воно вислизнуло у мене з-під ніг.

— Чув, чув,— засміявся адмірал.

— І все ж ви можете пояснити мені, в чім справа? — нетерпеливився Руперт.— Йдеться про якусь таємну роботу?..

— Ти від'їжджаєш завтра до Радянського Союзу?..

— Так, на «Балтиці».

— Чудово! Ти там побачиш багато цікавого. Отож придивляйся щонайпильніше...

— Я їду туди, щоб відшукати грецькі поселення на Чорному морі.

— Знаю. Та це, очевидно, тільки привід. Тобі потрібно побачити все! Адже це дивовижна країна.

— Не знаю, чи вистачить у мене часу. Росія надто велика і надто складна, щоб оцінити все одразу.

Адмірал підскочив.

— Не називай її Росією. Хай буде так, як вони самі себе величають: Радянський Союз, СРСР. Це дуже важливо, Руперте.

Руперт мовчав, знаючи, що адмірал підходить до головного. Хоч сам він ніяк не міг збагнути, в чім річ. Це один з відділів морської розвідки. Проте він виконував якісь інші функції, і адмірал лише намагався зберегти пристойність.

— Ти нічого не знаєш про нас?

— Ні.

— Тоді я тобі розповім.— Адмірал знову всівся на ослінчик; його короткі ніжки не діставали до підлоги.— Почнемо з того, що ми — військово-морська розвідка. Тобі це відомо. Однак ти не відаєш, що ми ведемо свою роботу зовсім по-новому. Ми почали ще п'ять років тому, але щойно тепер зрозуміли, як досягти бажаного.

Руперт кивнув, коли той питально глянув на нього.

— Звичайно, ми займаємося й тим, що всі. Розвідуємо, збираємо інформацію. Це легко робиться. Доводиться, щоб якось забезпечити себе, а потім копати вглиб. Тому-то ми й провадимо розвідку ґрунтовніше, ніж інші. Тобі цікаво?

— Так. Те, що ви кажете, досить несподіване. Проте чим я можу бути для вас корисний? Адже вам відомо, що мене вважають диваком...

— Це й робить тебе таким підходящим. Кажучи одверто, саме тебе нам не вистачає. Чому? Ти маєш досвід: довго жив за кордоном і можеш зрозуміти іншу точку зору й чужу для нас психологію. Збагнув?

— Ви маєте на увазі національний психічний склад? — запитав Руперт. — Національний характер?

— Хай так, — погодився адмірал. — Але будемо конкретніші. Оскільки ми відділ таємної розвідки, то теж мусимо отримувати дані, як і всі інші подібні заклади. Проте ми прагнемо більшого, і я спробую тобі пояснити. Ось ти, приміром, їдеш до Радянського Союзу. Це добре. Коли приїдеш, хто-небудь із наших попросить тебе роздивитися те або се — чи то радіостанцію, чи радар, не можу ручатись. Ніхто не заборонить їм давати такі доручення, та й навіть це? До того ж я хочу, Руперте, щоб ти поїхав туди як справжній дипломат...

Руперт підійшов до вікна і довго стежив за садівником, що зрізував верхівки тюльпанів лискучими ножицями. Чик-чик — і нема квіточки.

— Коли приїдеш до Радянського Союзу, — мовив адмірал, — ти мусиш придивлятися до всього ніби стратег, якому вирішувати долю цієї країни. З одного боку, треба враховувати, в чому вони сильні, а з другого — де їхні слабкі місця.

— А ви досі цього не знаєте?

— Знаємо, але тільки у військовому розумінні. А нам треба знати більше. Збагнув?

— Не зовсім.

— Коли ти дістанеш змогу вільно пересуватися по Радянському Союзу, як і по всякій іншій країні, то ні на хвилину не забувай, що вона являє собою в стратегічному та психологічному відношенні і що може дати тобі для глибшого розуміння кожне помічене явище або людина, з якою ти зустрінешся, — ти будеш просто вражений. Збагнув?

— Більш-менш.

— Ти мусиш по-своєму оцінювати все, що бачиш. Тобі потрібно навчитися з певною метою роздивлятися речі, людей, події, навіть дітей! Ти мусиш повторювати собі: «Якщо нам доведеться воювати з цією країною, то що треба про неї знати?» Або: «Що саме слід знати, коли ми візьмемо її у спільники?»

— А вам що ліпше хотілося б? — пожартував Руперт.

— Не смійся. Комунізм — не дуже-то приємна річ. Ти мусиш дивитися на все очима військового, дипломата,

пропагандиста, десантника, розвідника і, врешті-решт, стратега, що розробляє військову операцію. Збагнув?

— Здається.

— І тоді ти поглянеш на все зовсім іншими очима. Навіть захопишся цією розвагою. Почнеш робити справжню розвідку, цікавість до країни у тебе одразу зросте, відомості про неї збільшаться, а нам подася неоціниму допомогу. Отож коли почнеш надсилати нам свої звіти, то це не будуть спостереження вузьколобого військового оглядача, а всебічний аналіз психології народу, починаючи з його ставлення до уряду або відношення учнів до своїх шкіл та кінчаючи розташуванням телеграфічних стовпів у тій чи іншій місцевості, звичкою носити сорочки чи доглядати дітей. Усе це матиме для нас неабияке значення. Збагнув?

— Ще б пак! Непогано придумано...

Адмірал посміхнувся.

— Я знав, що ти схвалиш наші наміри. Ми ще маленька організація, хоч уже й маємо деякі досягнення. Тобі може здатися дивним, що цим займається морська розвідка. А чом би й ні? Це збиває всіх з пантелику. Але для цього нам потрібні саме такі люди, як ти. Незалежний та ще й багатий, хоч мені відомо, що ти відписав усі гроші матері. Ти можеш зібрати для нас чимало. І ми добре заплатимо тобі. До того ж у тебе є потрібні знання й широке бачення світу. Археологія — це просто знахідка. І навіть твій конфлікт із службою безпеки нам на руку, адже ніхто вже не запідозрить, що ти працюєш у них. Отже, все складається щонайліпше.

— То ви пропонувате мені роботу? — запитав Руперт.

— Звичайно.

— Щоб використати мої дивацтва?

Адмірал чомусь почервонів і одвернув очі.

— Так, Руперте. А якщо серйозно, то я добре знаю тебе і певен, що ти не підведеш. І не тільки в Радянському Союзі. Для тебе відкриті всі кордони. Навіть серед наших друзів і союзників доводиться вести таку роботу. Ти можеш поїхати до дружньої держави і теж принесеш нам велику користь. Ми з'ясуємо, що думають наші друзі та як нам поводитися з ними, щоб більше перехопити. Бачиш, як це важливо?

— Це складається на ведення психологічної війни?

— Ні, ні. Не кажи так. Це просто поглиблена розвідка. І коли нас цікавлять проблеми національної психології, то

це лиш один бік нашої діяльності. Ми не збираємось іти за Макіавеллі, а хочемо проникнути в душу нації, виявити її слабкі й болючі місця. Проте нам потрібні й звичайні дані — куди ведуть ті чи інші дороги, як завеликі порти, де містяться радари. Ми не відділяємо такої інформації, а приплюсовуємо до всього іншого. Тобто, нам потрібно якнайбільше даних про порти в сукупності з максимальним знанням національного характеру.

Руперт більше не дивувався, навіть тут стільки книг і журналів та чому у відділі стільки працівників, якими керує Дж. Б. Лілл, що володіє кількома мовами й добре обізнаний з життям багатьох народів і країн. Все це було необхідно для «глибокої» розвідки. Навіть оті його ініціали Дж. Б. більше відповідали вченому, ніж офіцеру.

— Отож, Руперте, — простодушно мовив адмірал, — ти будеш займатися значно важливішими справами, аніж звичайне шпигунство. Я знаю, що в тебе на гадці. Але ти мушиш побороти ці дурнуваті забобони.

Руперт кивнув. Він цінував задум адмірала та його необхідність. Він навіть уявив свою участь, але ніяк не міг переконатися, що такий уже необхідний адміралові.

Та той знав, чого хоче.

— Що ж, — мовив він, трохи подумавши, — я не вимагаю, щоб ти кидався сторч головою. Коли згоден, я зарахую тебе до штату, а там побачимо.

— Не треба, — вигукнув Руперт. — Я спершу обдумаю все...

— Я пропоную тобі добрі гроші. Ти ж зараз без роботи?

— Так, але якось викручусь, — поспішив заспокоїти його Руперт.

— Гаразд. До того ж я знаю: тебе цікавлять не гроші, а справа. Проте не хочу, щоб ти вважав це якоюсь службою. Захопишся і побачиш, як це цікаво. Лише той, хто захоплюється й розуміє важливість наших намірів, може бути для нас корисний. Ось і все, що од тебе вимагається. Коли виявишся саме таким, як я тебе уявляю, то певен, що ця робота буде тобі до серця. То як?

— Ви ж знаєте, адмірале, що в мене на все свої погляди...

— Мені вони не заважатимуть.

— А я чомусь завжди вважав, що робота мусить бути цілеспрямованою. Людина повинна приносити користь.

— Звичайно. А хіба це не корисно? Така робота вимагатиме од тебе напруження всіх сил і здібностей. І відда-

ватимеш ти їх не сяк-так, а до останку,— підкреслив адмірал.

— Можливо,— промимрив Руперт.— Але яка ж усе-таки мета?

Адмірал понурих голову. Він розумів, про що питають, і задумано ходив повз високі стелажі.

— Що ж,— мовив нарешті,— я мушу зізнатися, що кінцева мета такої розвідки — підготовка до знищення однією країною іншої. В наш час війна може призвести лише до цього. Гаразд, припустимо. Тебе це турбує? Але скажи мені: хіба кожна людина в нашій країні — все одно, працює вона на заводі, вчиться в університеті чи навчає фізиці талановиту молодь — не допомагає врешті-решт здійсненню цієї мети? Сьогоднішній світ — це боротьба різних суспільних систем. Що б ми не робили, ми беремо участь у цій боротьбі. Ми — проти них; наш спосіб життя — проти їхнього. Тому зараз важливо відрізнити характер суспільства од характеру кожної людини зокрема. Отож наша робота є лише виявом неухильного розколу, що відбувається в людському суспільстві. Ти згоден?

Руперт непевно мовчав.

— Можливо... Адже «холодна війна» точиться, що тут казати...

— Візьмемо хоча б твою роботу. Майже всі метеорологічні дослідження мають військове значення, особливо твої останні експерименти в Арктиці. Вивчення верхніх шарів атмосфери поблизу полюса дав багато для передбачення радіоактивних опадів.

— Атож.

— А хіба тебе це турбувало? Хіба ти вважав це непотрібним?

— Нітрохи. Може, воно і є невід'ємною часткою суспільного прогресу. Тоді я згоден. Я ж не ідіот, не пацифіст і не політичний недоумок. Я знаю, що відбувається жорстока боротьба.

— Тоді ти мусиш зі мною погодитись, що ми — часточка нашого суспільства і намагаємось робити те, що й воно: вижити.

— Я не заперечую суспільної вартості роботи розвідника,— одказав Руперт.— Вона необхідна. Проте це не значить, що я мушу нею займатися.

— А чому б ні?

— Не знаю. Нікому не хочеться бути шпигуном. Це просто під час війни, але дуже неприємно в мирний час.

— Хіба ж тепер мирний час? Невже ти не розумієш? І до того ж така робота дасть тобі все, чого бажаєш. Якщо ти підеш до нас, то дістанеш повну незалежність. Я знаю, що на тебе можна покластися, а ти використаєш всі свої здібності і навіть далі розвинеш їх. Адже, кажучи одверто, ти, може, перший раз у житті станеш по-справжньому корисним і діяльним членом суспільства.

Руперт засміявся.

— Ви аж надто все прикрашаєте! Навіщо?

— Ні. Таки так. Це найбільш приваблива робота, про яку тільки можна мріяти. Майже необмежене поле діяльності, та й самій роботі немає кінця. Повір мені, Руперте, щойно ти навчишся дивитися на все очима розвідника, обмацувати все кінчиками стратегічних нервів, то вже ніколи не кинеш цієї роботи. Все інше здаватиметься тобі нудним. Ти побачиш кожную країну, навіть свою власну, в іншому світлі. Твоя спостережливість незмірно зросте. Запевняю тебе, це пречудова, високоінтелектуальна й дуже потрібна робота.

— Я вірю вам, — одмовив Руперт. — Проте не думаю, щоб з мене вийшов справжній шпигун.

— Звідки тобі знати, коли не пробував?

— Дозвольте подумати...

— Але будемо вважати, що ми попередньо домовились, — наполягав адмірал.

— Не ловіть мене на слові. Дайте спершу розглянутись. Я хочу побачити все на власні очі.

— То, значить, згода?

— Що ж. Можливо...

— Коли хто-небудь з наших звернеться до тебе в Москві з невеличким проханням, ти допоможеш? Все може трапитись...

— Добре, — закінчив суперечку Руперт.

— Чудово. Я радий, що ти з нами, Руперте.

Руперт не був певен, що він так-таки зовсім з ними. Проте його захопила настирливість Лілла. Такий він уже чоловік — Дж. Б. Лілл. Коли після чаю, за яким обговорювали сімейні справи, він вийшов у парк, то раптом відчув, на превелике здивування, що все, про що казав йому адмірал, бентежить його і збуджує уяву.

Що ж, може, й справді все це так цікаво...

Частина третя

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Вони відпливли з лондонського порту на білому російському турбоелектроході «Балтика», і поки він стояв біля причалу, Маєвський під акомпанемент веселих маршів, що линули з суднової рубки, кричав їм знизу свої побажання. Джо тримала в руках величезний букет, подарований Маєвським, і з недовірою поглядала на російських матросів, капітана та стюардес, сумніваючись, чи зможуть вони владнати з таким велетенським кораблем. Матроси хвацько трималися, як усі матроси світу, та командний склад не був схожий на англійський. Капітан і його помічники поводили себе аж надто просто, навіть недбало, а стюардеси опікували пасажирів, ніби родичів.

Джо зарані знала, що все буде не так.

— Яке тут усе застаріле! — обурювалась вона, побачивши над койками оксамитові завіски. Їм надали три суміжні каюти, і всі ставилися до Руперта з особливою увагою й цікавістю. Вони взяли з собою Анджеліну, без якої Джо не могла, і та спала з дітьми. У Джо й Руперта була своя каюта, а крім того мали ще й третю — про запас.

— Може, містеру Ройсу схочеться перепочити, — пояснив помічник капітана.

«Як вони не схожі на французьких, італійських, американських чи англійських моряків», — думала Джо, і хоч було напрочуд тихо й спокійно, і навіть здавалося, що корабель рухається сам собою, вона ніяк не могла заспокоїтись.

— Ти краще поглянь, який це чудовий корабель, — втішав її Руперт. — Збудували його в Голландії, а вони добре його доглядають.

— Ні, тут чогось не вистачає... — бурчала Джо.

Вони поминули Копенгаген у неділю; зелені вежі, червоні дахи, невеличкі яхти, бензосховища «Ессо» здавалися такими європейськими, що Джо мало не заплакала, прощаючись з ними. Вночі повз них пропливали червоні вогні балтійських кораблів: радянських траулерів, маленьких лісовозів з тупою кормою, турбоелектрохода, точнісінько такого, як їхній. Море було тихе, свинцеве, північне. Та коли Джо побачила лєнінградський порт — чистенький і все ж якийсь непривітний, з давно нефарбованими будинками, — вона вчепилася в рукав Руперта.

— Яке тут усе похмуре.

Російські жінки на палубі махали хусточками й перегукувалися з тими, хто ждав їх на березі; їхні радісні дзвінки голоси ніби висловлювали щастя повернення з чужого світу. Нарешті вони вдома! Джо дивилася вниз і, незважаючи на веселу музику, була переконана, що їй тут не сподобається.

— Це чомусь нагадує мені війну,— зауважила вона.

* * *

Олексій Водоп'янов з дружиною і ще четверо чоловіків у довгих сірих дощовиках зустріли їх у Москві, на Ленінградському вокзалі. Руперт переконався, що всі його сподівання підтвердились і одночасно заперечувались. Краще було ставитися до всього, як повчав Ліля. Та він одразу відчув симпатію до цієї країни.

Руперт дуже зрадів, побачивши Олексія. Той гучно вітав його, важко шкутильгаючи на все ще неслухняних ногах. Олексій обійняв друга, тулячись до лица своїми шорсткими щоками і заливаючись сміхом, мовби це був найщасливіший день у його житті. Руперт легенько відсторонився. Але той знову схопив його в обійми, вигукуючи:

— Руперте. Ех, Руперте!..

— Драстуйте, Олексію,— вимовив, нарешті, Руперт.

Вони роздивлялися один одного, і Руперт дивувався, що Олексій такий кремезний і присадкуватий. Потім згадав, що ні разу не бачив його на ногах. Широке обличчя, густа кучма неслухняного чорного волосся, могутні обійми свідчили, що Олексій поправився — життя і щирість так і буяли в ньому. На відлозі піджака сяяли дві Золоті Зірки, і Руперт здивувався, що їх дві.

Забувши про всіх, Олексій радо дивився Рупертові в очі і ждав од нього такого ж щирого вияву почуттів на підтвердження їхньої дружби. Та Руперт згадав, що треба ж перезнайтись: Джо, діти, Анджеліна, дружина Олексія і його друзі мовчки стояли довкола.

— Джо,— мовив Руперт, беручи за руку дружину,— це Олексій Водоп'янов.

Олексій важко ступив уперед. Руперт помітив, що Джо відсахнулася, ніби боячись потрапити в його ведмежі обійми, але той тільки простягнув руку.

— Драстуйте,— вигукнув він.— А це ваші дітки, Руперте? — І, повернувшись до дружини, покликав: — Ніно!

Руперт лише зараз помітив тоненьку й гарну, але, як йому чомусь здалося, надто сувору й по-старосвітському зодягнену молоду жіночку, котра дивилася на нього з такою цікавістю, що він знітився. Вона рішуче, не по-жіночому подала свою руку, і на обличчі у неї не з'явилось й тіні кокетування.

— Щаслива бачити вас,— мовила вона.

Потім незграбно поцілувала дітей та простягнула Джо величезний букет хризантем.

— Ну,— вигукнув Олексій і повернувся, ніби щойно лише згадав про свої обов'язки,— а це мої друзі. Сашко! — покликав він, і наперед вийшов високий. Олексій щось сказав йому по-російськи і, обійнявши, додав: — Це мій давній друг, пілот Олександр Сергійович Некрасов. Борис! — покликав він знову і теж обійняв: — А це Борис Леонтіївич Горський — льотчик з іншої частини. А ось це теж мій давній товариш, знаменитий в Арктиці, бо побував на крижині з самим Шмідтом,— та й де тільки його не носило! — Борис Аполлонович Оржинківський...

Руперт тиснув руки, ніяковіючи, що на нього всі дивляться. Знявши капелюхи, росіяни вклонилися Джо, і Руперт наказав синові, ніби той чимось провинився:

— Роланде, привітайся!

— От і все,— мовив Олексій.— Ходімо!..

— А речі?..— почав Руперт.

— Не турбуйтеся,— вказав Водоп'янов на худорлявого чоловіка з цигаркою в зубах.— Він усе полагодить.

Водоп'янов повільно рушив на своїх ще непевних ногах, міцно тримаючи під руку Ройса; другою рукою він ухпився чи то за одного з Борисів, чи за Сашка.

— Як ви відчуваєте себе, Олексію? — запитав Руперт.

— Я приїхав аж з Чорного моря, щоб вас зустріти,— повідомив той.

— Невже?

— А тепер ми будемо там укупі,— радів Олексій.

— Чудово,— промимрив Руперт.

Вони пройшли ще кілька кроків, і Олексій геть змокрів від напруги, а на широких вилицях заходили жовна. Мусили зупинитись. Руперт помітив, що стискав в руці пучок маргариток, але звідки вони взялися, не пам'ятав. Він глянув на інших. Квіти були у Джо, Адакеліви й

дітей, навіть Ніпа тримала букет рожевих гвоздик; вона вела за руку Роланда, а Тесс чіплялася за Анджеліну.

— Олексію! — затурбувалась Ніпа.— Краще підждати. Хай подадуть машину сюди.

— Ні,— заперечив він.— Ходімо!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Руперт щодня сперечався з Джо про Москву, яка не сподобалась їм обом, проте кожному по-своєму. Їхнє перше враження од Росії було зовсім іншим, аніж сподівався Руперт. Він навіть почував якесь непевне роздратування і щось схоже на бажання якнайшвидше звідси втекти. Джо, яка одразу настроїла себе на ворожий лад, твердила, що все бачене перевершило її найгірші сподівання.

Вони пробули в Москві дві доби. Готель «Метрополь» виявився точнісінько таким, як його зображував Пол; тут і досі панував дух старої Росії. Похмурий і обшарпаний, він здавався уламком минулого.

Та Руперт приїхав сюди не заради Москви й Олексія.

Той радо повідомив, що буватиме з ним щодня. Так, очевидно, було заведено в росіян. Коли Руперт спробував заперечити, Олексій подумав, що він боїться його стомити.

— Ні, ні, Руперте, я вас не залишу.

Руперт відчув, що товариство Олексія гнітить його не менш, ніж Джо. Їх утомлювала його невичерпна життєрадісність. Він шкутильгав на своїх прямих ногах, і дві Золоті Зірки мелодійно бряжчали на його грудях. Варт їм було опинитися на чорній бруківці, що лискучим морем оточувала безбережну площу, яка обіймала цегляні стіни Кремля і збігала позазд казкової церкви до річки, як Водоп'янова одразу оточували люди, котрі добре знали його і Руперта.

— Англійський герой,— казали вони.

— Руперт Ройс,— докидали інші.— Англійський льотчик, який врятував Водоп'янова на полюсі.

— Бачите,— сміявся Олексій.— Ви справжній російський герой. Тут вас кожен знає.

Водоп'янов з охотою відповідав, коли до нього зверталися, й радів, що може втягнути до розмови Ройса. Люди плескали його по плечу, тисли руку й вигукували:

— Бажаємо щастя, товаришу Ройс!

— Дозвольте потиснути руку нашому другові, справжньому англійському джентльмену!

Якийсь час Руперт здригався од наближення кожної нової людини, і хоч тримав себе досить чемно та відповідав на рукостискання і вияв дружніх почуттів, під кінець дня признався Джо:

— Мені, мабуть, доведеться тут важко. Надто серйозно ставляться вони до героїв.

Джо погодилась, що тут просто жахливо. Вона побула день з Ніною Водоп'яною, і та починала дратувати її. Між ними вже відбулися сутички: Ніна з щирим серцем намагалася зацікавити її Москвою, яка не справила на Джо жодного враження. Вона неодмінно хотіла повести її до картинної галереї, музею чи на сільськогосподарську виставку.

— Ненавиджу музеї,— заявила Джо.

— Та ж нашу Третяковку знає весь світ.

— Ніколи й не чула.

Ніна була здивована й трохи пригнічена.

Коли вийшли на перехрестя головної вулиці, вона попередила Джо, що треба чекати зеленого світла.

— Навіщо це мені кажете? — обурилась та. — Чи, може, гадаєте, що в нас немає світлофорів?

— Я просто не знала, чи у вас такі вимоги, як у нас...

Потім вони сперечалися про те, як зодягнені перехожі, двірнички, що підмітали вулиці («Але ж вони на роботі,— заперечувала Ніна.— А вдома у них є доволі гарного одягу»); про автомати з газованою водою, де була одна склянка на всіх,— цього вже Ніна не захищала. Вона взагалі не могла більше спокійно відповідати на зауваження Джо, до того вони здавалися їй суб'єктивними. Проте все це ображало Ніну, і вона дедалі дужче замикалася в собі. Під кінець дня Ніна більше не висловлювала своїх захоплень Москвою, людьми і радянським державним ладом. Джо дратувала її.

— Справа не лише в тім, що всі ці люди якісь сірі,— говорила Джо Рупертіві, стомлено роздягаючись.— Їхня сірість страшенно одноманітна. Не дивно, що ми так ненавидимо комунізм. Цікаво, як тут було до революції? Не думаю, що гірше. А ти помітив, як усі жінки кудись поспішають?..

Він бачив те, що й вона, проте його дратував не зовнішній вигляд москвичів, а надмірна розкиданість цього велетенського міста. Тут були цілі зелені масиви, принадні, обсажені деревами проспекти й бульвари, широкі, схожі на гірські долини, вулиці, монументальні, але привітні

будинки. Він розумів, що вимагати затишку від такого міста було б нерозумно. І робив висновок, що масивність будинків спричинялась різким кліматом і характером цього північного народу. Зате університет, який дуже сподобався йому, свідчив про новий напрямок архітектури, що втілював найкращі досягнення і мрії цих людей.

— Подобається? — з гордістю запитав Олексій, коли вони розглядали величні вежі.

— Чудово, — відповів Руперт.

— Тридцять тисяч студентів!

— Уявляю.

— Може, заїдемо, подивимось?

— Ні, ні, — odmовився Руперт.

Він нагадав собі, що приїхав оглядати руїни грецьких полісів, а не нову споруду університету. Він приїхав сюди не за тим, щоб його дивували — навіть на користь Дж. Б. Лілла, — хоч і почував, що піддається спокусі.

— Тоді ходімо далі, — знову взяв його Олексій під руку.

Руперт поморщився: надто вже міцною була хватка цього росіянина.

* * *

Не встигли вони отямитись від усього, що бачили вчора, як уранці Олексій знову приїхав до них у «Метрополь», де довелось ждати цілу годину, поки подадуть рідко зварені яйця. Олексій тим часом розважав Джо своїми згадками про їхнє перебування на кризі, де він безперечно б загинув, якби Руперт не виявився таким хоробрим і наполегливим.

— Як гарно жити на світі! — вигукнув він, ждучи підтвердження Руперта. — Варт було все це вистраждати, чи не так? Чудово, що всі ми зараз тут, у Москві!

Джо майже не слухала: вона сердилась, що так довго не дають снідання, і ляснула Тесс, коли та зачухнула. Мала не плакала, але з докором глянула на батька. Руперт лагідно похитав головою й мовив: «Нічого». Вчора Тесс жалілася, що в неї болить живіт, та він завжди болів, коли їй хотілося повернути до себе увагу.

Не помічаючи їхнього настрою, Олексій заявив:

— Сьогодні, Руперте, вам вручать Зірку. О дванадцятій мусимо бути в Кремлі.

— А де ваша дружина? — запитав Руперт, боячись, щоб Джо не розвередувалась.

— Вона в інституті. А тітка готує нам святковий обід. Замочимо вашу Зірку.

— А що робити з дітьми? — спитала Джо: їй будь-що хотілося викрутитись.

— Візьмемо їх з собою, — заспокоїв Олексій.

* * *

Опівдні Руперту вручили Золоту Зірку у блідо-голубій залі Кремля. Голова Президії Верховної Ради, імені якого він не знав, сказав йому по-російськи, що він сміливець і що Радянська країна шанує мужніх людей.

— Людям властиво здійснювати героїчні вчинки, — мовив він, приколюючи Зірку до вилоги його сірого піджака. — І не лише задля своїх ближніх, а й для всього людства.

Він усміхнувся, глянув на Руперта своїми карими очима й потиснув руку.

Потім вони пройшли довгим коридором і опинилися на залятому сонцем майдані, де виблискували золоті бані кремлівських церков.

* * *

Водоп'янови мешкали біля колишнього аеропорту, і міністерська машина зупинилася в дворі, посипаному піском, де кілька чоловіків змагалися в доміно на довгому столі під великим навісом. Пустився дощ, і вони хутко затарабанили фішками, а коли задощило ще дужче, кинулися тікати.

— Ну й боягузи! — вигукнув Олексій.

Вони приєдалися на сходах до нього й Руперта.

— Льотчики! — гордо відрекомендував їх Олексій. І вказав Рупертові на опецькуватого сивого чоловіка. — Ось він облетів уздовж і впоперек Антарктику. Стрічався там з англійцями. Ми з ним великі друзі.

Руперт розумів, що потрапив у коло арктичних льотчиків, де Олексія знають і люблять. Хтось тиснув йому руку, хтось жартував, і всі дивилися на гостя з щирою гостинністю й пошаною, як люди, що знають ціну мужності.

Піднявшись сходами, зайшли до невеличкої квартири і всілися в кімнатці, яка була одночасно вітальнею, кабінетом і спальнею. Ніна, зодягнена в шовкову коричневу сукню, вітала їх так само радо, як і льотчиків. У незвич-

ному для англійців одягу вона здавалася тендітною, хоч у ній відчувався владний характер, який ніби позбавляв її жіночності. Трималася вона трохи насторожено. Це бен-тежило Руперта, він пожалів Ніну і вирішив попередити Джо, щоб та її навмисне не дратувала.

Ніна сказала, що запросила свого десятилітнього небожа Сергійка погратися з Тесс і Роландом.

— Сергійку! — покликкала вона.

Зайшов гарненький білявий хлопчик з такою ж прозорою шкірою, як у Ніни; щоки його були ніби з морозу, очі, вилиці, підборіддя — все таке російське, до того ж він, теж по-російськи, тримався з усіма, як рівня.

— Машо! — звеліла Ніна.— Принесіть, будь ласка, вино.

Вона хотіла відрекомендувати тітку Олексія, але той, обійнявши стареньку, пригорнув її до себе й пояснив:

— Колись я тікав од неї, а вона мене стьобала...

Він переказав сказане, і тітка посміхнулась.

— Навіщо так жартувати? Вони ще й справді повірять! Старенька метнулась до кухні, а він кричав їй услід:

— Але ж це правда. Сама знаєш!..

Олексій ледве зійшов сходами нагору, а тепер так само важко пересувався по кімнаті, розливаючи вино й горілку. Тесс тулилась на канапі до Джо й Анджеліни, а Роланд пішов із Сергійком на балкон, де вони фотографували один одного. Маша принесла гарячі пиріжки. Джо запропонували на вибір мускат, портвейн чи лимонад.

— Ні, ні, я не хочу горілки,— мовила вона.

Олексій цокнувся з Рупертом, і всі вихилили пекучу білу рідину та кркнули: «К-х-е!»

— Ще по одній?

— Ні, досить.

Олексій все одно налив, але Тесс шепнула матері, що хоче до вбиральні. Джо захвилювалась: вона не знала, чи є у них вбиральня...

Вона тихенько спитала:

— Може, подождеш?

Тесс заперечно хитнула голівкою, і Джо благально глянула на Руперта. Ніна помітила це й зрозуміла.

— Тесс, ходімо зі мною,— і вони вкупі з Анджеліною вийшли з кімнати.

— Вам подобається Росія, Руперте? — спитав Олексій, ніби вони щойно зустрілись.

— Так,— відказав той.— Дуже цікаво...

— Ви ще багато дечого побачите. Все, що захочете.

Зазираючи титка і щось сказала йому по-російськи. Олексій підвівся й застогнав. Зціпивши зуби, він ухопився за край стола.

— Тобі б краще посядіти,— звернулася Ніна.— Та не ний більше. Прощу тебе.

— Ет! — одмахнувся Олексій.

* * *

Вони сиділи за невеликим столом, уставленим прирідками, фруктами, вином, тортами, всілякими приправами, банками з ікрою, тацями з рибою й холодним м'ясом, помідорами й огірками, червоним перцем та вінегретом. Руперга вразила така сила наїдків. Титка обвела рукою стіл.

— Призволяйтеся, дорогі гості,— запросила вона.

Руперт полюбляв ікру і тому не заперечував, коли вона поклала йому на тарілку дві великі ложки, проте від третьої одмовився. Джо ще хотіла ікри, але Ніна поклала і їй, та ще сьомги й холодної осетрини з хрінном. Олексій поналивав чарки й виголосив тост.

— Любі друзі! Сьогодні у мене щасливий день. Мені завжди хотілося бачити Руперта у себе вдома, аби подякувати йому за те, що врятував мені життя. Чи не так, Ніно?

— Так,— серйозно відповіла вона.— Так.

— Ви мені друг на віки вічні, що б там не трапилось. Я п'ю за вас, вашу чудову родину й нашу віддану дружбу.

Він пошкунтильгав до місця, де сидів Руперт, обійняв його, цокнувся і випив, гулко крякнувши.

— Закусуйте,— командував він.— Ніно, поклади й Тесс сьомги. Місіс Ройс, беріть ще ікри.

Всі пожвавішали. Джо розчервонілася й стала на диво люб'язною до Ніни, від чого та ще дужче наїжачилась.

Руперт і Олексій обмінювались тостами. Руперт навіть підвівся й подякував Олексію, його дружині й тітці за гостинність та запропонував випити.

— За дружбу! — вигукнув Олексій.

— Так,— мовив Руперт, почувавши, як у нього зашуміло в голові.— За дружбу!

Джо відчула, що зовсім впилася, і вирішила пити тільки помаранчевий сік.

— У нас є яблучний,— холодно мовила Ніна і палила її з великої карафи.

Випили ще по дві. Анджеліна раптом підвелася й пішла до кухні. Всі чули, як вона говорила з Машею по-італійськи, а та відповідала по-російськи. Ніна покликала її й звеліла сісти за стіл.

— Навіщо, синьоро? Я хочу попрацювати.

— Але ж ви в гостях.

— Це вони в гостях,— вказала Анджеліна на Джо і Руперта.

— Хай,— мовив Руперт.— Вона звикла...

Анджеліна знову пішла до кухні та повернулась з величезною тацею піріжків.

Руперт помітив, як Роланд із Сергійком щось жваво обговорюють. Якою мовою? Він стежив за ними з цікавістю. Ніна, котра пила лише яблучний сік, серйозно сперечалась з Тесс, а потім (ніби для того, щоб уникнути розмови з Джо) взялась показувати, як розбирати матрешку.

— Вам подобаються росіяни, Руперте? — почув він голос Олексія.

— Так.

— Тоді вип'ємо.

Руперт здогадувався, чого жде од нього Олексій. Але він не може цього зробити! Олексій сподівався, що він підведеться й виголосить здравицю на честь Радянського Союзу. Та хіба ж може він вважати себе другом цієї країни? Це була б одверта брехня! Він друг Олексія і охоче пив за нього, його родину, товаришів, за їх гостинність, проте не бажав пити за те, що було йому зовсім чуже.

— За Лондон! — виголосив Олексій останній тост.

— Гарзд! — погодився Руперт, проте не запропонував випити за Москву, і раптом помітив, як Ніна уважно дивиться на нього своїми спокійними карими очима — одверто і трохи сумовито. Він зрозумів, що чимось розчарував її. Невже всі росіянки схожі на неї? Рівні з чоловіками і так нагадують їх? Він навіть почервонів. «Мабуть, я пуританин душею», — подумав, розглядаючи її та намагаючись одшукати хоч щось жіноче. Обличчя в неї було доволі гарне, та все псував одвертий і надто впевнений погляд. Жінка мусить бути насамперед жінкою, — вирішив він. Як Джо! Очі її завжди повинні обіцяти якусь незвідану таємницю.

— За дітей вашої і моєї країни! — виголосив Олексій.
— Так, за дітей! — визивно озвався Руперт і випив до дна.

Олексій не витримав. Він тільки здвигнув плечима і гулко розреготався.

— Ви справжній англієць, Руперте. Як тоді, на кризі. Нітрохи не відтанув,— посміхнувся він до Джо.— Та все одно ми — друзі навіки.— Хитаючись на кволих ногах, він підійшов до Руперта, обійняв його та погладив Роланда по голові.— Я люблю англіїців. Спокійних і холоднокровних...— І, знову засміявшись, повернувся на своє місце й ще раз виголосив тост за дітей, але з тихим сумом, ніби в його надійному світі раптом з'явилася тріщинка. Так і закінчився обід. Руперт уперто відмовлявся визнати щирий і цілеспрямований, але чужий йому світ Олексія.

«Ні! Все це не для мене»,— подумав він, коли повертався в готель.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Там на них чекав молодий англієць.

— Я приятель Пола Пула,— заявив він Рупертові.— Чи не могли б ви трохи прогулятися зі мною?

— Зараз?

— Еге ж. Справа невідкладна...

Руперт ніс на руках Тесс — у неї болів живіт; він поставив її на підлогу й сердито глянув на молодика. Той чимось нагадував студента — патлате волосся, окуляри; твидовий піджак. Таких можна зустріти на кожному кроці в англійських університетах.

— І чому ваша братія так полюбляє прогулянки? — зачитав Руперт.

— Що ви маєте на увазі?

— Яка різниця? Ходімо.

— А тут десь є поблизу скверик?..

— Знову скверик! — простогнав Руперт і розсміявся, бо молодик зовсім отетерів.— Скверик, то й скверик. А як вас звати?

— Колмен. Майкл Колмен.

— Гарзд, Колмене, ходімо.

Він звелів Тесс переказати матері, що скоро повернеться, і закрокував униз по вкритих стареньким килимом

сходах; у нього було таке враження, ніби він жив тут роками.

— Ви давно тут? — запитав молодика, коли вийшли на вулицю.

— Недавно.

— Ви студент?

— Щось на зразок цього.

Вони замовкли. Колмен боявся говорити, поки не зостануться наодинці, а Руперт з усмішкою пригадав Олега Хансена, американського агента в Лондоні. Як вони вишколені! І як добре, що існують сади і парки.

Починався недільний вечір. Московський натовп виніс їх крізь широке річище Красної площі до скверика, де в'юнилась довжелезна черга бажачих потрапити в Мавзолей.

Колмен гордовито ступав, піднявши брови, щоб окуляри не муляли перенісся.

«Точнісінько, як Хансен,— подумав Руперт.— І чого всі вони такі пихаті? Цей начебто трохи молодший, а ще більше дере носа. Невже це один із експертів Дж. Б. Лілла, стратег таємної дипломатії, котрий уміє безпомилково орієнтуватися в таємних закапелках чужої психології?» Руперт задоволено посміхнувся: «Зелене, отож, мабуть, ще дурніше».

— У мене мало часу,— почав він.— Вночі ми їдемо до Чорного моря.

— Саме тому я й вирішив з вами зустрітися...

Вони підійшли до лави у віддаленому кінці скверу. За спиною в них височів червоний мур Кремля. По один бік в пісочку гралися діти в матросках та довгих панчішках, по другий — продавщиця морозива в білому халаті розташовувала своє причандалля й уважно дивилася в їхній бік. Може, вона стежить за ними?

— Звідси не почує,— заспокоїв Колмен, помітивши, що Руперт уважно за нею стежить.

— Гаразд, що вам треба? — роздратовано спитав той.

Тепер, коли вони надійно заховалися, Колмен, здавалося, трохи пожвавішав.

— Ви бачили, як багато молоді в черзі до Мавзолею? — озвався він.

— Ні.

— Здебільшого там товпляться старі. А тепер всюди бачиш молодь. Це підрастає покоління 1945 року. Певно, у них народилося тоді багато дітей,— підкреслив він.

— Як і всюди,— зауважив Руперт.

— Так. Що ж стосується мене, то я народився, коли почалась війна.

— Невже?

Колмен уважно глянув на нього, потім видобув з кишені конверта і вийняв звідти невеличку карту.

— Це Чорне море,— пояснив він.

— Бачу.

— Розумієте, містере Ройс,— передихнув той,— нам хотілося б, щоб ви дещо роздивилися в цих місцях,— і обвів олівцем кілька позначок.

Руперт глибоко зітхнув.

— А що саме мушу я вистежити?

— Перш за все нам потрібно знати, які райони вважаються закритими,— пояснив Колмен.— Чудово, що ви зацікавилися грецькими полісами! Якби хто з наших був здогадався... Та думаю, впораєтесь і ви.

— Он як! — сонно протягнув Руперт і сів.— А що ж саме ви хочете?

— Подробиці потім,— промовив Колмен, стежачи за жінкою з морозивом.— Головне, що ви потрапите в такі місця, де після війни не зміг побувати жоден іноземець. Ті грецькі поліси розкидані по всьому березі,— він тицьнув у карту олівцем.— Я з'ясував це в довідниках.

— Ну?

— Нас цікавлять три речі, що доповнюватимуть одна одну. Перше — закриті місця, де завжди розташоване щось таємне. Друге — радары. Третє — і це найважливіше — система їх завчасного попередження. Ми знаємо, що радары є по всьому Криму, але нам треба знати напевне де.

— І ви хочете, щоб саме я це встановив?

— Ні, це не так легко. Але постарайтесь довідатись про їхню систему завчасного попередження.

— Але ж я тут гість...

— Ну й що? — перебив його Колмен.— Хай вас це не турбує, містере Ройс. Вони у нас роблять те саме. Це зараз звичайна справа. Всі добре розуміють, що розвідкою займаються обидві сторони, в міру своїх сил.

Руперт обурився, та помітивши зосереджений вигляд цього молодика, вирішив, що, може, він має рацію, як і Дж. Б. Лілл. Це гра без правил. Хіба вона не є продовженням суперечки капіталізму з комунізмом?

— *То й ви цим займаєтесь?* — спитав він, дивлячись на Колмена з цікавістю.

— Не варто розпитувати про таке. Але навіщо б тоді я заводив з вами цю розмову?

— Добре. Я все розумію.

— Хай вас ніщо не турбує,— полагіднішав Колмен.— Будь-хто чуває себе спочатку непевно. Але ж ви у вигідному становищі. Отож треба добути найточніші дані. Все, що помітите, потрібно зорієнтувати на місці. Проте краще не робити позначок на карті або ставити їх так, щоб вас не могли заідозрити, коли переглядатимуть речі. Обережність — перш за все!

— Чекайте,— перебив його Руперт.— Я ж не маю навичок розвідки на місцевості.

Той криво посміхнувся.

— А хто їх має? Краще просто імпровізувати: винюхуй, що можна і де вдасться. Ось і все. Хай вас не бентежить, що ви не спец. У вас такий досвід, що впораєтесь краще за інших, не турбуйтеся.

— Мені нічого турбуватись,— роздратовано буркнув Руперт. Він почав втрачати почуття гумору, бо зрозумів, що все це не жарти.

— А в чім же справа? Ви не хочете цим займатися? — запитав Колмен.

— Можливо,— задумано сказав Руперт.— Не розумію, чому ви покладаєтесь саме на мене?..

— Нам до зарізу потрібні ці дані. А у вас є можливість потрапити в ті місця, куди нікого не пускають. Невже ви одмовитесь?

Руперт мовчки розглядав Колмена, міркуючи, що він собою уявляє. Але того важко було розкусити, і він подумав про себе, потім про Дж. Б. Лілла, глянув на жінку з морозивом, на тих, що стояли в черзі до Мавзолею, спитав себе, що вони тепер значать для нього, одказав подумки: «Нічого» і вирішив, що Колмен правий. І Дж. Б. Лілл правий. Звичайно, не варто відмовлятися, але хотілося б, щоб в голові було трохи ясніше та спокійніше на душі. Ніколи більше не треба пити горілки...

— Я не відмовляюсь,— озвався він.— Кажіть далі. Я зроблю все можливе.

— Нам *треба* знати їхню систему завчасного попередження. Ми певні, що вона монтується десь на узбережжі, найімовірніше — в Криму. Ви ж знаєте, як виглядає антена радара...— Руперт кивнув. Він бачив їх у Туле.—

Коли помітите багато машин, що йдуть до закритої зони, придивляйтесь уважніше. Багато можуть підказати вантажники з балонами рідкого кисню. У горах поблизу Севастополя, мабуть, є ракетодром або радарна станція завчасного попередження. Отож пильно слідкуйте за всім, що видається вам підозріливим, а також за всіма закритими проїздами в околицях міста.

— А чи потраплю я в Севастополь?

— Потрапите, якщо захочете. Будьте обережні,— застеріг Колмен.— Вони пильно охороняють свої кордони: там у них достобіса прожекторів, шлагбаумів тощо. Чорне море — надто мілке для морської розвідки. Добре, якби ви змогли покататися на катері. Може б, вам пощастило помітити радарні антени.

— А що мені робити з цими даними, якщо я їх роздобуду? — все ще скептично запитав Руперт.

— Коли повернетесь, передасте їх Полу Пулу.

— Гаразд,— погодився Руперт,— зроблю все можливе. Вони підвелися, і Колмен взяв його під руку.

— От і добре. Ви для них знаменитість, і вони вам ні в чому не одмовлять. Використовуйте це до кінця.

Руперт поглянув на жінку з морозивом, яка знову дивилася в їхній бік.

— Отже, я можу покластися на вас? — запитав Колмен.

— Я ж обіцяв, що зроблю все можливе...

— Хочете морозива? — Колмен, нарешті, посміхнувся.

— Ні, дякую.

— А я з'їм.

Колмен підійшов до продавщиці і, пильно глянувши їй у вічі, купив порцію. Він уже хотів одійти, як вона звернулася до нього по-російськи, а потім до Руперта.

— Що вона каже? — повернувся той до Колмена.

— Каже, що впізнала англійського героя, котрий врятував у Арктиці російського льотчика. Пропонує вам порцію безкоштовно.

Жінка простягувала брикетик і усміхалась, показуючи золоті зуби,— жінка з іншого світу.

— Дякую,— мовив Руперт і взяв брикетик.

Він зрозумів, що вона впізнала його за Зіркою, і хутко одійшов, а вона щось говорила йому вслід.

— Дивний народ! — передихнув Колмен.— Краще я не буду вас проводити. Давайте попрощаємось.

Вони зупинилися біля черги до Мавзолею, кивнули один одному і розійшлись. Міліціонер у сипій формі уважно

глянув на Руперта. Той знову згадав про свою Зірку, одчепив її й поклав до кишені.

«На який біс мені ще це?» — глянув він на морозиво, що почало вже танути.

Коли переходив вулицю, що виводила на Красну площу, хтось раптом ухопив його за рукав.

— Пробачте! — то був Колмен.— Я забув вам дещо передати.

— Господи, як ви мене налякали! — Руперт навіть морозиво впустив.

Колмен пхнув йому щось до кишені.

— Що це?

— Ручка з таємним чорнилом.

Руперт перестав уже дивуватись.

— Навіщо вона мені?

— Знадобиться... Можна писати на будь-чому, крім пластмаси. І виявити зовсім неможливо...

— А якже потім проявити?

— Не відаю. Цим займається лише одна людина, там, у нас. Оддасте Полу Пулу. От і все...

Колмен пішов. Він, очевидно, зробив добрий гак, щоб ушквнути стеження. Руперту зараз дуже хотілося мати ясну голову, бо почував себе зовсім збитим з пантелику.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Водоп'янов дві доби тримався на ногах, поки доїхали до Чорного моря, а в кінці шляху звалився, утративши свідомість.

Майже на кожній станції він злавив, долаючи круті сходинки, і повертався з лакітками: якимись ягодами, малосольними огірками, круто звареними яєчками, смаженою куркою, раками, пляшками лимонаду та пиріжками з повидлом. На думку Джо, все це нікуди не годилося. Незвична їжа була для неї відворотна.

Всі в поїзді знали Водоп'янова і охоче з ним розмовляли. Руперт почував себе відповідальним за нього, бо Ніна полетіла літаком, щоб усе влаштувати.

Він слухав Олексія, дивлячись на безмежні простори, на бурі вагони, що миготіли за вікном, на телефонні дроти, селянські підводи, на жінок, які працювали в полі, дівчаток з веселими й кмітливими личками, котрі збирали суниці уздовж колії, хлопчиків, що пасли гусей, на глиняві хатки й похмуре небо.

Він ще нічого не розумів, але після дводенної подорожі збагнув, що мав на увазі Дж. Б. Лілл, говорячи, що ця країна кожного чимось захоплює і хвилює. Так, він мав рацію.

— Вам подобається Росія, Руперте? — не переставав дивуватись Водоп'янов.

— Дуже цікава країна, — без ентузіазму одказував він.

* * *

Третього ранку вони прибули на станцію Гагра; поїзд зупинився над молочно-білою каймою Чорного моря; о десятій вже було душно, як у пеклі. Вони хутенько винесли речі й вибрались на перон, бо поїзд стояв лише кілька хвилин. Їх зустріла Ніна Водоп'янова і ще якісь люди. Олексій раптом захитався й повалився на бік, ніби корабель, що, приставивши пасажирів, раптом сідає на дно.

— Олексію! — злякано вигукнула Ніна.

До них кинулись ті, що супроводжували її. Ніна миттю опанувала себе і послала одного з них подзвонити в санаторій.

— Олексю! — попрохала другого. — Виклич швидко допомогу!

— Зараз подзвоню, — кинувся той.

— Ні. Бери машину та їдь за ними. Скажи, що до Водоп'янова. — Почали збиратися люди, і вона погукала: — Товариші, розійдіться, будь ласка. — Потім до Джо, Анджеліни й дітей: — А ви підіть у затінок. Он туди. Ви теж, містере Ройс. Я все влаштую сама. Будь ласка...

Руперт не піддавався — він почував себе винним у тому, що сталося з Олексієм. Той лежав жовтий, ослаблий, тихий. Сили зраджували його, дихання дедалі сповільнювалось...

— Я знала, що це трапиться, — сердилась Ніна, підмощуючи хворому під голову, поки Руперт випростував йому ноги, — знала, — жалібно повторювала вона.

— Я дуже жалкую...

— При чім тут ви! Це його вина. І моя. Не треба чекати. Ви наші гості. Їдьте собі. Анатолію Леонтіювичу, одвезіть їх на дачу! Не ждiть нас. Ми відправимо його до санаторію.

Та Руперт продовжував стояти.

— Ви все одно нічим не зарадите, — наполягала вона.

Він зрозумів, що перед ним зараз зовсім інша Ніна Водоп'янова. Оця її тендітність нічого не доказує, і коли вона їй дозволяла Джо верховодити собою, то тепер зась. Ніна дивилася на нього гострим поглядом своїх ясних очей, в якому блимало недовір'я, а може, й неприязнь.

— Йдіть з Анатолієм Леонтійовичем,— повторила вона.

То було прохання, але в її дзвінкому голосі лунали владні нотки.

* * *

Їм надали біленьку дачу з фарбованою підлогою, просторою ажурною верандою й садом, де, окрім дерев і квітів, було безліч всілякої городини, а поїд тинном, мов сторожі, височіли кипариси. Плакуча верба геть закривала один бік дачі і вранці берегла її од сонця. Вона лагідно шелестіла у надвечір'ї, а під нею ховалася маленька хижа, де мешкала одноока доглядачка тітка Марфа.

Щоб дістатися вкритого галькою пляжу, треба було перейти залізничну колію, спуститися звивистою стежкою та перетнути шосе — тоді перед очима простягалось море.

Першого ж дня, коли повернулися додому опівдні, тітка Марфа довго не відчиняла хвіртку. Ніна кликала її, та старенька ніяк не могла знайти ключа. Ройси стояли під палючим сонцем і чули, як вона бурмоче собі під ніс:

— І куди він міг запропаститися!..

Нарешті, полізши за пазуху, таки знайшла. Потім довго ще сміялась над своєю старістю й забудькуватістю.

Ніна повідомила, що буде тепер з ними цілими днями. Джо запротестувала, кажучи, що це зовсім не потрібно.

— Для цього мене послали сюди,— рішуче мовила Ніна,— ми з Олексієм мусимо турбуватися про вас.

Олексій прийшов до тями; він лежав нагорі, в санаторії, звідки виїхав їх зустрічати; тепер знову оцинівся в ліжкові і лежав неперушно на спині. Йому ліпше, повідомила Ніна, але відвідувати його ще не можна. Зараз, коли він зліг, Ніна більше не губилась і не стояла збоку — виявилось, що вона аж надто рішуча, з вольовим характером; вона сумлінно виконувала всі свої обов'язки щодо гостей, проте, як помітив Руперт, ставилась до них із деяким розчаруванням та недовірою.

Він зрозумів це, коли спробував полагодити з нею відносини і заявив, що Роланд почуває себе тут як удома. З першого ж дня п'ять стрижених хлопчаків — діти місце-

вих жителів — підглядали за його сином поверх огорожі; згодом вони перескочили в садок. Тітка Марфа хотіла їх вигнати, та Руперт заборонив. Тепер синок його кудись з ними побіг, хоч наближався час обіду.

— Він швидко знайшов собі друзів,— закінчив Руперт.— І це добре.

— Так, діти не знають забобонів...— підкреслила Ніна.

* * *

Відносини між ними дедалі загострювались.

— Треба перевести Тесс на діету,— сказала Ніна, дізнавшись, що в малої болить живіт.— Я викличу лікаря.

— Я сама знаю, що робити,— відрубала Джо.— Не потрібні мені ваші лікарі.

— Проте обережність не завадить,— наполягала Ніна.

— Невже ви вважаєте, що я буду байдужа, коли йдеться про здоров'я моїх дітей?

Ніна почервоніла, а Руперт, бачачи, що між жіпками здійсмається буря, спробував розрядити атмосферу.

Джо заявила, що ніхто не примусить її полюбити Росію, бо тут усе погано. І він подумав, що в неї виключний хист бачити все в чорному світлі.

Руперт запитував себе, чи довго ще буде вона коверзувати. Якщо так піде далі, то вони й місяця не висидять у цій країні.

До того ж Тесс стало гірше. Її морозило, і вона плакала, що не може стояти через біль з лівого боку. Ніна кинулась потемки до санаторію по лікаря. Молода лікарка прибігла, захекавшись, оглянула Тесс і мовила, що в неї початкова форма коліту, і тому слід посадити її на діету. Джо не йняла віри, а коли та пішла, заявила:

— Який там коліт? Це дизентерія!

— Ні! — злякалася Ніна.— Не може бути!

— А чому ж? Хіба це їжа, яку ми тут їмо? А мухи...

Їх таки було багатенько на веранді...

— Не дивно,— бурчала Джо,— адже у вас скрізь такий бруд.

— Нас ждатимуть завтра в Тбілісі,— озвалася Ніна, щойно вони zostалися з Рупертом наодинці.— Та коли Тесс хвора...

— Хто сказав, що ми їдемо до Тбілісі? — здивувався Руперт.

— Вас і вашу родину запрошують туди знавці стародавньої Греції.

— Але ж я нічого про це не знав,— сердився він.— Скільки разів я повторював, що не бажаю зустрічатися з вашими вченими!

— А коли запрошують...

— Мене цікавлять грецькі поліси, а не вони!

— Це дуже цікаві люди. Вони так захоплені вами...

— Надто багато у них захоплень, як і у всіх тут,— вихопилось у нього, і Руперт одразу ж пошкодував.— А що являє собою Тбілісі? — спробував він притамувати свою печемність.

— Чудове місто, столиця Грузії. Вам воно мусить сподобатись.

— Що ж,— сухо мовив він.— Тоді поїдемо. Але коли ж нарешті я побачу грецькі поселення?

— Коли повернемось. Це входить до нашої програми. Аби лише Тесс не захворіла...

* * *

Тесс було краще, і Руперт, незважаючи на передчуття, умовив Джо поїхати до Тбілісі,— йому все ж таки хотілось відвідати це славне місто. Подумав і про Роланда: хлопчикові слід побувати скрізь. На превеликий подив, Джо дала свою згоду. Їй не сиділося на місці.

Вони їхали поїздом цілу ніч, а вранці, коли сонце вже пещадно палило, на тбіліському пероні їх зустріла група смаглявих чоловіків у просторих білих костюмах та чорнооких жінок з букетами квітів. Серед них визначався кремезний грузин з чорною кучмою, що скидався на тигра; його відрекомендували Руперту як видатного антрополога. Ройсів одвезли в автомобілях до велетенського будинку на горі, де жінки в білих халатах одвели їм гарненькі кімнати з просторими верандами, звідки одкривалась велична панорама Кавказьких гір.

— Яка краса! Рай, та й годі! — вигукнула Джо, дивлячись зверху на чудовий сад, де росли яблуні й персики.

Ніна пояснила, що тут завжди відпочивають гості грузинського уряду.

— Хвала богові, що ми гості уряду,— засміялась Джо.— Мені подобається тут.

Руперт запитав, скільки днів їм доведеться затриматись.

— Тиждень, а то й два, якщо побажаєте.

— Тиждень! Ви мене просто дивуєте,— він уже ледве володів собою.— Я не можу гаяти тут цілий тиждень! Вам же відомо, чого я приїхав до Росії.

— Вони будуть засмучені, якщо ви поїдете раніше.

— То ж доведеться їх засмутити.

Ніна образилась і не хотіла слухати його аргументів.

— Вам не подобається тут? Ваша дружина...

— Тут гарно, але ж я приїхав сюди у справі. Ми можемо пробути тут... щонайбільше до завтрашнього вечора.

— Не розумію.— Ніна глянула на нього, але побачивши, що він мовчить, тільки здвинула плечима.— Тоді доведеться їм подзвонити,— і пішла до телефону.

Діти zostалися внизу з Анджеліною. Вони кликали Джо в сад: шеф-повар у білому чепчику видобув для них з коробки під столом цілий виводок цуценят.

— Які манюсінькі! — щебетала Тесс.

Та раптом скрикнула від болю. Руперт і Джо кинулися вниз. Анджеліна тримала дівчинку на руках, а та корчилась та хапалась за бік.

— Знов болить,— пожалілась вона.

— Люба моя! Рідна моя! — бідкалась Джо, беручи її на руки.

Тесс показали трьом грузинським професорам, і після уважного огляду найстарший серед них заявив:

— Це може виявитися серйозним...

— Що?

— Їй треба полежати,— докинув молодший. Він чомусь нагадував Джо механіка, хоч і розмовляв по-французьки.— Поки що важко сказати напевне... Але гадаю, це не дизентерія. Може, запалення товстої кишки. Дівчинку треба покласти до лікарні й зробити рентген.

Джо була проти.

— А коли це необхідно! — сказав старий.— У всякому разі, хай полежить. Поки що пропишемо їй синтоміцин.

— Не треба їй синтоміцину! — втрутився Руперт.

Джо, наперекір йому, заявила, що, коли в дитини запалення, треба дати.

Вони сперечались й потім. Сталося те, чого так боявся Руперт: Джо заявила, що повезе дитину додому.

— Ти певна цього? — домагався він.— Навіщо так панікувати?

— А ти що, хочеш покласти її в тутешню лікарню? Вона й так підчепила тут якусь невідому хворобу!

Вони стояли на веранді. Лагідне сонце гріло їм спину, а внизу Роланд та Анджеліна гралися з пуденятами. Водій стирав м'яку пилюгу з блискучої чорної машини. Ніна, пригнічена всім, ходила між яблунь навмання. Під ними росли жовті польові квіти, вона нагнулась, зірвала одну з них. Руперту хотілося побачити її лице. Про що вона замислилась? Чи, стиснувши зуби, готується виконати свій неприємний обов'язок?

— Якщо ти вважаєш, що треба, то їдьмо,— підкорився Руперт.

— Тобі їхати не потрібно,— буркнула Джо.— Я ж бачу, чого тобі хочеться...

— Я приїхав сюди у справі і хотів би довести її до кінця.

— А як бути з Роландом?

— Хай залишається. Йому корисно бачити нові місця.

Джо раптом взяла його під руку і схвильовано мовила:

— Пробач мені, Руперте. Я хотіла, щоб мені тут усе сподобалось. Справді. Та що поробиш! А Тесс таки хвора...

— Розумію,— примирливо сказав він.— Я постараюсь скоротити свою поїздку і повернутися додому.

— Навіщо? В цьому немає потреби.

— Я теж не можу сказати, що мені тут подобається,— продовжив Руперт.— Та все ж хотілося б відвідати грецькі поліси. І тоді я одразу повернусь.

— Ти скажеш їй про все? Адже ти вмівш з нею ладнати краще, ніж я.

— Добре. Гадаю, вона не сприйме це як образу для себе. І чому, в біса, всі вони такі чутливі?

* * *

Спершу Ніна мовчала. Потім кивнула: так, вона все розуміє.

— Що ж,— мовила примирливо, відтак додала:— Як жаль. Ваша поїздка тільки почалась. Наші лікарі доглянуть Тесс. Адже у нас чудові лікарі. Ми приставимо няню до неї...

— Завжди так, коли діти хворі,— пояснював Руперт.— Та й ліпше хворіти дома.

— А може, вмовите дружину побути хоч тиждень?

— Навряд. Якщо ми повернемося завтра до Гагри, Джо встигне на московський літак. Влаштуйте, щоб їм не довелося ждати лондонського.

— Звичайно, але...

— То зробіть?

Ніна засмучено кивнула.

— Як жаль,— повторила вона, і Руперт відчув до неї співчуття.

Щоб розвіяти гнітючу атмосферу, він погодився піти на вечерю, влаштовану на його честь грузинськими вченими. А до того оглядав місто, яке грузини вважали другим Парижем.

Та він залишився при своїй думці. Хоч тут теж були обсажені деревами бульвари, але вели вони вгору; текла річка, але то був аж надто стрімкий гірський потік. Тбілісі мав свої чари — мальовничу панораму гір, широких полонин та ясно-блакитного неба. Тутешні жваві чорноокі та повногубі люди нітрохи не скидалися на знеможених мешканців Парижа. То не були паризькі *ділки*, в них почувалася весела безтурботність, навіть легковажність і такий гарячий темперамент, що його не могла погасити навіть старість.

Руперт помітив, як вони ставляться до Ніни — чемно, навіть галантно, але все ж таки не так, як до своїх співвітчизниць.

Руперт згадав Дж. Б. Лілла та його завдання, хоч розумів, що з першого ж дня опирався адміралові, не бажаючи бути підглядачем. Йому зовсім не хотілося дивитись на цю країну чужими очима. Він намагався зберегти незалежність і самостійність своїх поглядів, і досі йому це вдавалось. Та завдання Лілла було підступніше, аніж він сподівався. Рупертові важко було дивитись на росіян інакше, як хотів адмірал,— таємне споглядання та його зловісна мета приємно дратували. Цікаво було визначити рушійні сили, що керували цією країною, з'ясовувати собі, чим ці люди дужі і чим слабкі. Все, що він помітить, може стати підтвердженням або запереченням можливості виграти або програти наймогутніше змагання в історії. І все ж, як це не було цікаво, невпинно муляла думка: чи має право людина стати поза цим конфліктом двох світів, що змагалися один з одним з неймовірною силою? Відповідь напрошувалася сама собою: «Ні». Хіба ж можна сховатися од прямого вибуху?

І Руперт мимохіть намагався вловити й запам'ятати те, що потрібно було Дж. Б. Ліллу.

— Ви не хвилюйтесь,— вивела з роздумів його Ніна.— Тесс скоро поправиться.

— Авжеж, — поспішно одказав він.

Вони їхали в машині. Руперт уважно глянув на супутницю: з деяких пір він почав придивлятися до неї. Чи не помітила вона чогось на його обличчі? Чи не підозрює його?

Руперту неприємно було почувати себе винним перед нею.

— Олексій правду говорив: ви порипаєте в роздуми і нічого не бачите навкруги, — зауважила вона. — Пробачте, коли перебила...

Вона ніби намагалась влізти йому в душу; йому це було неприємно, бо почував себе злочинцем. Проте не довго карався...

* * *

Вони вечеряли високо в горах у Ценеті. Тбілісі сяяв, мов зоряний пил, далеко внизу у гірській долині. А вгорі голубіли окутані снігом верхівки Кавказьких гір.

На відкритій веранді невеличкої вілли стояв стіл, заставлений наїдками, і один з гостей, автор старогрецького словника, співав грузинську народну пісню. Викладач англійської мови на ймення Ніко наспівував тихенько її переклад у вухо Рупертові, він казав, що то пісня грузинського вояка — бранця персів.

Тости були звичайні, коли пили з бокалів, і вельми урочисті, коли пропонували випити з рога. Головуючий — його звали тамада — надавав слово кожному: тому, хто говорив, наповняли ріг, і він мусив випити його до дна. Вино здавалось легким і терпким.

Професор Ніко, що сидів поряд, характеризував йому кожного з гостей, — хто він, яке посідає місце в науці, скільки йому років.

— Пийте, містере Ройс! — припрошував він. — Розважайтесь. Ви — серед друзів.

Потім попрохали Руперта заспівати. Він глянув на Ніну, яка почувала себе тут так само самотньо, — їх захопило, мов дві легенькі тріски, в цьому грузинському морі, і Руперт відчув до неї тепло. Та що йому заспівати?

— Ні, — одмовився він. — Я не вмю.

— Просимо, — наполягав Ніко.

— Наші пісні не пасують до ваших гір.

— Але ж ми любимо Шекспіра.

Ніко заспівав англійською мовою, і гітарист підхопив мелодію, ніби вона була йому добре знайома.

На якусь мить любов до батьківщини заповонила його зігрите сонячним вином серце, і Руперт ледве стримався. За все своє життя він ще ні разу так бурхливо не почував себе англійцем. Чому? Цього він і сам не розумів.

Схожий на тигра професор, який був тамадою, послав Рупертові ріг, наповнений вином. Той знехотя встав, глянув на Ніну й почав:

— Я відчуваю себе тут самозванцем..

Ніна схилила голову, а він не зводив з неї очей.

— Я не знавець античної культури...

— Ну й що? — всі загомоніли. — Зате ви наш друг!

— ...Я навіть не чув про Грузію, поки не приїхав сюди. І, може, й не приїхав би, коли б не місіс Водоп'янова...

— Bravo! — закричали вони, і Руперт хотів спостерегти, чи викликали в неї його слова хоч краплю задоволення, чи згладили вони оті прикрощі, що він їй завдавав. Та вопа не підвела голови, і Руперт вирішив, що то вино (він випив його вже зо два літри) настроює його на мінорний лад, — і так йому раптом схотілося, щоб Ніна звела свої ясні очі та дала зрозуміти, що рада його намаганням помириться з нею.

Вона й не глянула на нього, і Руперт коротко подякував за гостину й висловив жаль, що не може довше зоставатися в цьому чудовому краю, але сподівається ще колись повернутися.

— Ласкаво просимо! — загули всі.

Він випив і знову заслухався їхньої пісні, а потім дивився, як вони танцюють. Вряди-годи його погляд милувався ніжним серпанком теплої ночі та примарними обрисами снігових вершин.

Руперт не помічав, як плине час, та коли після нових тостів і пісень схотів підвестися, відчув, що ноги йому не служать. Голова була ясна, а ноги — ніби відняло.

Іх з Ніною посадили в машину. Учені махали й співали прощальну грузинську пісню. Машина покотила вниз білою дорогою, над самим краєчком глибокого урвища — до Тбілісі, що сяяв у даліні, ніби посипаний зоряним пилом.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Джо полетіла. Проте в останню мить, дивлячись у вікно літака на Руперта й Роланда, котрі стояли на розпеченому гудроні поряд з Ніною, відчула раптом, що робить помилку.

— Я повернуся, коли Меріен скаже, що Тесс ніщо не загрожує, — гукнула вона Рупертові.

Той сумно кивнув, бо знав, що вона його просто втішала.

— Ви не повернетесь, — заперечила Анджеліна, якій хотілося zostатися. — Місіс Ройс думає тільки про себе, — кинула вона Рупертові, несучи дівчинку по трапу.

Заревли двигуни, літак злетів і почав набирати висоту. Джо плакала: вона одразу відчула свою самотність, а ще дужче турбувалася за сина й чоловіка, котрих полишала в цій таємничій і чужій країні.

* * *

А на землі шпигун Ройс намагався збудити в собі цікавість до оточення. Дивно, він робив це проти власної волі. Де знаходиться аеропорт і яка його потужність? Місцезнаходження — Адлер, він малий і не може мати стратегічного значення. На під'їзних шляхах не помітно жвавого руху, не видно ні цистерн з розрідженим киснем, ні радарних антен. Руперт розсміявся сам із себе. Яке це глупство! Проте відомості розвідувального характеру, і дуже цінні, тут можна добути. Може, Ніна дасть йому потрібну інформацію?..

В якій мірі, наприклад, вона репрезентує погляди й настрої радянських людей? Ніна дуже цікавила його, але зараз він уже не міг розрізнити, де просто цікавість, а де розвідницька доскіпливість, тобто вивчення таємниць російського характеру, що так бентежив Дж. Б. Лілла.

Вони повернулися в Гагру, і весь день Руперт почував себе не гаразд. Джо не слід було їхати. Він сидів на пляжі, а навколо товпились люди та розпитували його про Англію. Ніна запитала, чи не набридають вони йому, та Руперт продовжував чемно бесідувати з ними. Додому повернувся пізно, повечеряв і зразу ліг, почувуючи себе зовсім самотнім.

Вранці вони залишили Роланда з місцевими хлопчиками, а самі поїхали до одного з грецьких поселень на березі Сухумської бухти. Туди було сорок кілометрів. Щоб розважити Ніну, Руперт почав розповідати про грецькі поліси, хоч це зараз навряд чи її цікавило.

— А чому ви так ними захоплюєтесь? — питала Ніна, ледве стримуючи нудоту од частих заворотів машини на крутих віражах.

— Тобто?.. — дивувався він. — Адже Греція — колиска нашого світу.

— А де колиска Греції? — не вгавала вона. — Чому ви захоплюєтесь саме нею, а не Єгиптом або Ассірією, котрі набагато давніші?..

Руперт ніколи над цим не замислювався, і тому зовсім отетерів. Очевидячки, його цікавила не абстрактна ідея спадкоємності культур чи сподівання зробити відкриття, а щось значно глибше. І ось Ніна хоче переконати його, що все це має сумнівне значення.

— Бачите, — невпевнено почав він. — Греція була для свого часу незвичайною країною. Стародавній грек — людина в повному розумінні цього слова. Навіть у їхніх богах було тільки людського, а сама людина вважалась напівбогом.

— Ну й що?

— Не знаю, але вони ніколи не пасували перед труднощами. Хоч і були марновірними, боялися всіляких дурниць, як фатум або приворот, зате не схилялися перед дійсністю.

— У Греції було рабовласницьке суспільство, — мовила вона.

— В Афінах, а потім і по всій Елладі вільні громадяни були рівні перед законом. Ці мужні й сміливі люди мали свої вади, але в них сильно було розвинене почуття колективу, відданість обов'язку, прихильність один до одного. І головне — вони вірили у все це.

— Навіщо шукати так далеко? Ви можете віднайти це й у нас. — Він посміхнувся. — Не смійтеся! Ми теж хочемо, щоб наші люди поважали колектив, рівність, обов'язок. Греки не завжди викликали захоплення. Ось ви говорите про Ахілла. А в ньому сидів звір, і він поводив себе як розбещене дитя. Не можна захоплюватись мпнуплим лише заради того, що воно минуле!

Її вже геть захитало. Руперт побачив, як лице в неї поблідло, а очі помутніли. Він ждав, що вона спинить машину, та куди там! Тоді він спинив сам і запропонував їй трохи перепочити. Ніна зійшла до невеличкого струмка і довго лежала, важко дихаючи, на холодному камінні, а він розважався, кидаючи гальку в воду та стежачи, як автобуси з туристами здираються в гори по розпеченому серпантину шосе.

— Чому ж ви не зберегли оті грецькі чесноти в себе? — запитала вона, скидаючи взуття.

— Ми їх бережемо.

— Та у вашому світі панує насильство і жорстокість, в ньому дуже мало героїчного. Кожен у вас думає тільки про себе. Ви потураєте, щоб ваших дітей робили жорстокими. У нас, навпаки, ще змалечку вчать поважати одне одного, суспільство, бути добрими друзями.

— Не такі-то ми вже й погані, — буркнув він. — Хіба ж Роланд жорстокий?

— Звичайно, ні. Але це в нього від вас. Добрі люди залишаються добрими скрізь.

Він засміявся.

— Ви, мабуть, ніколи не здаєтесь...

Вона не зрозуміла його і навіть не усміхнулась.

Коли поїхали, Руперт взявся аналізувати свою суперечку з нею. Чи це те, що потрібно Дж. Б. Ліллу? Чи може воно придатися для стратегії психологічної війни? Чи вважатиме адмірал характерними одвертість Ніни та її найвніше захоплення буттям і поглядами своїх співвітчизників?

«Навряд, — подумав він. — Певно, треба бути аж падто спритним і спостережливим, аби встановити, чим небезпечний для заходу спосіб життя і мислення цих людей...»

В Сухумі він дійшов висновку, що легше виконати завдання Колмена, оскільки грецький поліс знаходився під водою, в межах нинішнього порту, де стояло багато військових кораблів.

Важко було думати про греків, коли його увагу заповнили військові проблеми. До того ж ця поверхова розвідка навіть давала йому насолоду. Він давно вже не розглядав порту з професійною цікавістю: розміри, глибина, захисні споруди, уразливі місця, причали, фарватер тощо.

Він стояв і роздивлявся, а Ніна терпеливо чекала. Та ось Руперт посміхнувся й одійшов. «Хай цим цікавляться інші, — подумав і вирішив оглянути поліс, заради якого

прибув сюди, — Діоскурію, найдальший східний порт Понта Евксінського.

* * *

Заступник голови і кілька членів міської Ради провели їх до готелю, а потім в музей, що відображав історію Сухумі.

Невеличкий відділ був присвячений античному періоду. Завідувачка показала Руперту грецький надгробок, викинутий на берег кілька років тому; на ньому із зв'язаними руками стояла померла мати хлопчика, а поперед неї з розкритою книгою в руках сиділа мачуха, символізуючи те, що дитині буде кому давати настанови. В музеї зберігалися також горшки, невеличкі амфори та інше начиння.

Завідувачка розповіла про соціальні стосунки в стародавньому місті, що про них Руперт майже не знав. Зате добре уявляв собі його романтичну історію: саме тут Мітрідат, останній цар незалежної Малої Азії, провів цілу зиму, намагаючись згуртувати Колхиду й північні племена для відсічі Помпею й пануванню Риму; йдучи залами музею, Руперт розповідав Ніні про силу й хоробрість легендарного царя:

— Мітрідат славився своїм ненажерством і тим, що розмовляв двадцятьма мовами. Він збирав витвори мистецтва і утримував при дворі грецьких учених. Він роздавав призи кращим їдцям і поетам. Він так насичив своє тіло отрутами, що ніхто не міг його отруїти, і, коли римляни завдали йому поразки, царю довелося наказати галльському найманцю, щоб той заколов його царським мечем.

— Чудовисько! — вигукнула Ніна.

— Зате герой!

Ніна не стала сперечатися. Вона розпитала дещо в завідувачки і заявила:

— Ваш Мітрідат дійсно був хороброю людиною, але він забив свою матір і власних дітей, одружився з сестрою, а потім убив і її. Він власноручно зарізав усіх своїх наложниць, щоб ті не дісталися римлянам. Ніхто не вірив йому, всі ненавиділи, і вбити себе наказав йому рідний син. От вам і герой!

— Не можна так розуміти історію, — обурився Руперт. — Герої античності заклали підвалини нашому героїзмові. Вони хотіли позбутися варварства, хоч самі були напів-

варварів. Для того часу це була революція, а будь-яка революція жорстока.

— Чому ж ви не захоплюєтесь революціонерами нашого часу?

— Який цинізм! — здивовано вигукнув він.

— Не смійте так говорити! — кинула Ніна, густо почервонівши.

Руперт пробачився, адже він не хотів її образити.

* * *

Його познайомили з місцевим аматором підводного спорту. Адже все, що зосталося од Діоскурії, було під жовтуватою плівкою моря, в западині бухти. Аматор мав човна з підвісним мотором і два кисневі апарати. Він позичив Рупертові ласті й саморобну карту дна бухти.

— Ні,— мовила Ніна, коли вже стояли на пляжі в оточенні відпочиваючих.— Ні, ви не повинні спускатися під воду. Це небезпечно, Руперте, не треба!

— А чому? — запитав Руперт.— Я вмю поводитись з аквалангом. До того ж я приїхав, щоб побачити цей поліс.

Зчинилась суперечка; хтось застеріг Руперта по-англійськи:

— Тут пірнати небезпечно. Серед руїн легко заблудитись, і самому вам нізащо не вийти.

Аматор мовчав, стоячи збоку та ждучи кінця суперечки. Ніна наполягала на своєму, а більшість її підтримувала.

— Кисень шкідливий,— зауважив хтось.— Од нього гинуть водолази.

Руперт знав це. В англійському військовому флоті не один водолаз загинув через неполадки в кисневих приладах. Та його вразило те, що всі так турбуються про нього.

— Ходім,— рішуче кинув він.

— Не треба,— благала Ніна.— У вас же немає досвіду.

— У мене він є. Ось слово честі.

Ніна не вірила. Вона вже добре знала його, щоб сумніватись у всьому. І мала рацію, бо Руперт звик до аквалангів на стисненому повітрі, а не з розрідженим киснем.

— Будь ласка, Руперте,— вмовляла вона.— Що я скажу Роланду, коли раптом скоїться біда? Що скажу вашій дружині?

— Гаразд, гаразд,— відмахувався Руперт.

Він закотив штани, вкинув туплі до човна, допоміг Ніні

сісти і вкупі з аматором відіпхнувся од берега. Михайло, як звали аматора, ввімкнув мотор.

Руперт вважав, що вони попливуть далеко в море, та, перетнувши бухту, Михайло спинився поблизу купальників.

— Тут? — здивувався Руперт.

— Приблизно,— одказав Михайло.

— Гаразд,— підвівся Руперт і попрохав Ніну одвернутись.

Він скинув штани, натягнув сині шорти і ласты, а Михайло приладнав йому на спині кисневий апарат та пояснив Ніні, як користуватися ним.

— Не затримуйте дихання,— переклала вона,— та випускайте час від часу кисень. Для цього відкручуйте кран доостанку, а потім закручуйте знову. А коли не вмiсте, то це дуже небезпечно. Краще не лiзте в воду.

— Годi. Спитайте в нього, що робити пiд водою.

— Він каже, що сьогодні ви навряд чи щось побачите: надто вже мутна вода. Хiба що намацаєте...

— Що саме?

— Дахи будинків,— пояснив Михайло і показав Рупертовi на картi їх розмiщення.— Їх засмоктало в багнюку. Отож будьте обережні.

Руперт кивнув і натягнув маску. Дихнувши кілька разів, відчув присмак аміаку.

— Михайло триматиме вас за руку й покаже, де вони.

Руперт глянув на неї, посміхнувся і перекинув ногу за борт.

Михайло скочив за ним, і обидва пірнули.

Ще до того Руперт побачив, що вода мутна, та коли опинився під нею, здивувався, що нічого не може розгледіти. Пірнувши глибше, опинився в суцільній темряві. Навіть трохи розгубився.

Рука Михайла намацала його руку і потягла вниз. Він затримав дихання, але згадав, що це небезпечно, а тим часом росіянин тягнув його дедалі глибше.

Та ось рука наптовхнулася на щось тверде.

Михайло продовжував тягнути і, хоч Руперт почував себе непевно, він сміливо рушив уперед і згодом намацав якесь склепіння, окремі цеглини й рівну поверхню — мабуть, дахи.

Руперт був романтиком: поклавши руки на ці вкриті багнюкою цеглини, він раптом відчув биття назавжди втраченого, але все ще живого світу.

— Чудово! — вигукнув він, і вода ринула йому в рот. А росіянин тягнув ще далі, поки не досягли округленого даху. Руперт зовсім утратив самоконтроль і все мацав та мацав, ніби хотів обійняти руками те місто. Але Михайло почав штовхати його нагору.

Вони вигулькнули на поверхню, підпливли до човна й залізли в нього, мокрі, незграбні.

Лице Ніни аж сяяло від радості.

— Нарешті!

— Це просто чудово! — пояснював Руперт. — Навіть ліпше, ніж я собі уявляв.

— А Михайло казав, що ви нічого не побачите.

— Так навіть краще, — вів своєї Руперт. — Місто поховане під тисячолітнім намулом.

Аматор запитав, чому краще.

— Бо колись ви зчистите намул і знайдете місто у всій своїй первозданній красі. Намул збереже його.

Ніна переклала, і Михайло кивнув.

— Так, ми неодмінно це зробимо, — заявив він. — Але для цього доведеться осушити бухту, де відпочивають тисячі людей.

Потім запитав Руперта, чи не досить уже на сьогодні.

— Ні, ні. А є тут ще щось цікаве?

— Кажуть, далі — інша частина міста. Водолази твердять, що знаходили там амфори, проте мені нічого не траплялося.

— Давайте спробуємо, — вигукнув Руперт по-російськи.

— Не треба, — прохала Ніна. — Годі!

— То ну-бо, Ніно, не псуйте мені настрою. Нема чого турбуватися. Ходімо, Михайле.

Той запустив мотор, і вони знову од'їхали ярдів на сто. Од крейсера саме одходили дві шлюпки з матросами. Чотири підводні човни стояли поряд біля понтона.

Руперта злякало, що він так близько од них з аквалангом.

— А пірнати тут дозволяється? — запитав він.

— Так.

Руперт напнув маску, і Михайло застерезив, що тут дуже глибоко і потрібно частіше відкривати кран. Якщо Руперт відчує запаморочення, треба негайно виринати.

Ніна драгувалася під своєю парасолею, а вони знову скочили через борт і сховалися під водою. Руперт одразу пустився на дно, та його чомусь все не було. Він задихав

частіше і продовжував працювати ногами, ноки раптом не відчув щось липке і не збагнув, що досяг дна. Густий памул огорнув його, противний і слизький.

Цього разу він десь загубив Михайла. Тому взявся наосліп обмацувати дно. Йому здавалось, що плаває в киселі. Та ось натрапив на уламок цегли і запхнув його в шорти.

Захоплення було дужче за обережність, і Руперт забув про все на світі. Повітря одгонило тухлим, та він не звертав уваги. Похопився лише тоді, коли потемніло в очах. Намацавши кран, одкрутив його, але нудота не одходила. Тоді вдарив ногами об дно, щоб виринути. Але зробивши коло, зрозумів, що не йде вгору. До того ж у темряві годі було визначити напрям. Його вже так нудило, що хотілося здерти маску, і лише величезним напруженням волі стримав себе.

Знову одіпхнувся й запрацював ногами; до поверхні було далеко, а йому ставало дедалі гірше. Руперт відчув, що втрачає свідомість.

Сидячи під парасолею, Ніна побачила, як він виринув з похиленою на плече головою, і зрозуміла, що йому кепсько. Погукала Михайла, але той, виринувши та не побачивши Руперта, знову пірнув.

Тоді вона кинулась у воду. За кілька помахів рук досягла місця, де потонув Ройс і, коли голова його з'явилася на поверхні, вхопила за волосся та почала кликати Михайла.

— Гаразд, — почувла нарешті, — я тримаю його.

Михайло здер з Руперта маску й потягнув до човна. Той довго лежав без тями на дні, потім він виблював і, відкривши очі, побачив над собою Ніну. З неї патьоками стікала вода.

— Руперте...

Він знеможено сів і, поглянувши на їхні злякані обличчя, збагнув, що сталося.

— Я дуже шкодую... — промимрив ледь чутно.

Ніна підвела його, а Михайло зняв акваланг.

— Як ви себе відчуваєте? Що трапилось? — допитувалась Ніна.

— Уже все добре. Мабуть, я втратив свідомість — забув одкрутити кран...

— Так, — potwierдив Михайло. — Або ж відкрили не до кінця.

Руперт винувато глянув на Ніну. Вона ніяк не могла заспокоїтись; одяг і волосся були геть мокрі, а шия й лице

горіли, обіччені палючим сонцем. Коли їхні погляди зустрілися, Ніна раптом зітхнула й одвела очі.

— Треба негайно одвезти вас на берег,— затурбувалася вона.

— Та мені зовсім добре,— запевнив він.— Передайте Михайлові, що я дуже шкодую... то була виключно моя вина.

Аматор теж перелякався, але ні на мить не втратив самовладання; Руперту було навіть приємно з цим мужнім і відданим юнаком.

— Я одвезу вас на той бік,— запропонував Михайло,— і ми поглянемо на рештки турецької фортеці. Там і відпочинемо, принаймні, поблизу не буде стільки цікавих.

— Але ж ми пливли звідти,— здивувалася Ніна.

— То й що? Причалити ліпше там.

Ніна кивнула. Тепер вони всі розуміли одне одного. Навіщо іншим знати про те, що трапилось? Михайло запустив мотор. Коли пропливали повз підводні човни, Руперт запитав себе, чи може він визначити їхній тоннаж, силу і озброєння. Він глипнув на Ніну і опустив очі.

Вона пригладжувала мокре волосся.

— Як ви себе почуваете? — тепер запитав він.

Вона лиш кивнула і глянула на свій мокрий одяг.

Гаряча хвиля вдячності й поваги до неї зіграла Рупертів серце. Як дивно, подумав він, за одну мить Ніна одплатила йому за все, що він зробив для її чоловіка протягом шести місяців. Він розумів, що міг би втонутися, якби вона вчасно не витягла його. Рупертів хотілося висловити їй свою подяку, та нараз побачив, що крізь мокре плаття видно все її тіло.

Він одвів очі й нічого не сказав.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Руперт зателефонував Джо із санаторія для працівників Півночі. Тут відпочивали жінки й чоловіки, схожі на лапландців, а також російські льотчики, геологи та метеорологи. Всі вони висловлювали захоплення пригодами його й Олексія.

— Як чуває себе Тесс? — кричав він у трубку на весь санаторій.

— Краще,— почувся нерозбірливий голос.— Меріен встановила те ж, що й російські лікарі. Запалення товстої кишки. Але вона не вважає це небезпечним.

— Може, покласти її в лікарню?

Він повторив кілька разів і не розібрав відповіді, та здогадався, що Джо, певно, сказала: «Так. З'ясується за кілька днів». Потім почув:

— Зараз вона в садочку, грається з Фіджем.

Про повернення в Радянський Союз навіть не згадала, і Руперт чомусь радів. Все говорило за те, що без неї краще.

В Лондоні було ще рано, а в Гагрі вже пообідали, і він розумів, що заважає іншим відпочивати. За розпорядком всім належало спати. Та звістка про Тесс була для нього радісною, і Руперт розсівся в кріслі біля великого круглого стола, накритого плюшевою скатертиною, і завів мову з кількома відпочиваючими. Дехто з них задавав такі складні питання про його перебування в Арктиці, що він навіть не міг на них відповісти.

— Як пояснити, що ви дрейфували в протилежному напрямі?

— Знати не знаю,— сказав він до Ніни. Хоч розумів питання, та не наважувався відповісти по-російськи, а Ніна переклала.— Може, прибережні течії йдуть там назустріч океанським.

— Я знав радиста, що летів з Водоп'яновим,— заявив худорлявий в окулярах.— З Сергієм ми товаришували з дитинства. Бідолаха.

Руперт пригадав жовту, задубілу на морозі фігуру, що коцюрбилася в кутку kabіни під горою навігаційних журналів та приладів. Йому стало моторошно, і він помовчав.

Всі пішли проваджати його й по черзі тиснули руки на прощання; одна з жінок мовила по-англійськи:

— Я така рада, що вашій дівчинці краще.

— Ви ночуватимете тут? — запитав він Ніну.

— Ні, в корпусі, де лежить Олексій.

Руперт досі почував відповідальність за нього. Тому спитав, що думають про його стан лікарі? Чи зможе він колись нормально ходити?

— Вони кажуть, що зможе,— запевнила Ніна.— У нього ніщо не пошкоджене, лише атрофовані м'язи та нерви на ногах. Лікарі певні, що це минеться, коли він берегтиме себе. А ви ж знаєте, який він!..

— Такий-бо вже! Що поробиш!

— Знаю,— мовила Ніна.— З тих пір, як він повернувся, я що тільки не робила, аби вгамонити його, та дарма.

— Можна мені навідатн його? — який уже раз просив Руперт, та Ніна знову відповіла обіцянкою:

— Звичайно. Але сьогодні йому дають заспокійливе і не слід збуджувати його. За кілька днів він устане.

— Вам, певно, було не з медом з тих пір, як він повернувся...

— Я цього б не сказала. Олексій ніколи не стомлює мене, навіть коли хворий. Він завжди всім задоволений. І який біль не мучить його, не рюмсає.

— Що правда, то правда, — потвердив Руперт.

Вона засміялась:

— Ви знаєте це не згірш од мене.

— Навряд, — заперечив Руперт. — Проте він завжди тримав себе в руках, навіть коли я починав казирися. Ми жодного разу не посварились, хоч Олексій мусив почувати себе дуже кепсько. А знаєте, що він хотів себе втопити, аби дати мені можливість врятуватись?

— Ні, зовсім не знала. Але це дуже скидається на нього. Зате тепер часто повторює: «Ройс — оце людина! Плигнув один з літака на кригу!» — Ніна замислилась: — У нас всі захоплюються вами й Олексієм. Я — теж. Ви мужні люди.

Йому стало незручно, і Руперт почав розпитувати про санаторію: хто користується ними.

— Всі, хто добре працює.

— У вас головне робота?

— А що ж іще? Так, у нас всіх цінують по роботі.

Вона знову була насторожена, а в її тоні з'явилася неприязнь.

Він пошкодував. Зовсім не хотілося дратувати її, але так виходило. Бо не міг одрізнити просту цікавість од пильної уваги до цієї країни, заповіданої Дж. Б. Ліллоу. До того ж Ніна так хвилювала його, що навіть хотілося трохи подрочити її, аби поглянути, як вона це сприйме.

— З виду всі вони «інтелігенти», так, здається, у вас кажуть?

— Ні, серед них більшість — робітники. Дехто з жінок, яких ви бачили, працюють у їдальні нашої станції на Новій Землі.

— Це там, де ви випробовуєте атомні бомби?

— Ми їх більше не випробовуємо.

— А де ви були в Арктиці? — поцікавився він.

— Скрізь. Навіть на дрейфуючій крижині.

— З обов'язку? Чи як дружина Олексія?

— Звичайно, з обов'язку. Жінки не можуть їздити за чоловіками. Я проваджу культурно-освітню роботу. Минулої зими об'їхала всі наші станції.

Він мимохіть подумав, що слід розпитати її про радянську Арктику. Вона добре все знає, і кілька хитрих запитань могли б допомогти з'ясувати місцезнаходження зимівок. Ніхто в Англії не знає, де вони.

«К бісу!» — лайнувся про себе.

Йому стало гидко, що міркує як справжній шпигун, хоч думки, нав'язні Дж. Б. Ліллому, все дужче непокоїли його. І він майже з професійною цікавістю розглядав одноколіїну електричку, риболовецьку флотилію, що пропливала вранці повз берег, та розпис руху автобусів. Звернув увагу також на те, що всі дороги ведуть до прибережного шосе. Лише одна виляса вгору — до озера Ріца.

— А чому в гори немає більше доріг?

— Тут надто м'які ґрунти, — пояснила Ніна. — Часто бувають зсуви та обвали. Навіть ця дорога зовсім нова.

До війни, розповіла Ніна, в цих місцях були болота й розплідники малярії. Мочарі висушили, посадили евкаліпти й проклали шосе.

Цікаво, чи знають у військовому міністерстві, що боліт більше не існує, а дорога простяглася уздовж всього побережжя?..

Вечері Ніна повела його в Стару Гагру, де був курорт ще за царату. Все виглядало солідно й старомодно; над ботанічним садом височів готель на швейцарський манір. Вони погуляли алеями парку, де юнаки й дівчата співали російських пісень або читали в тьмяному світлі жовтих ліхтарів.

— Чому вони всі тут, а не на березі або в горах?

— У нас люблять гуляти в парках.

Тоді, коли навколо такий тихий рай, дивувався Руперт, така краса диких гір і гаїв! А відтак подумав: дикі й необжиті місця мало цікавлять росіян. Англія — суцільний парк, тому його співвітчизники мандрують по світові в пошуках самотності. Росія — вельми дика й непричесана країна, а її люд тулиться до затишку й світла, як у цьому маленькому паркові на березі моря.

«Адмірал мав рацію!» — впрішив він, зробивши такий висновок про так званий російський характер.

Вони поверталися додому під розлогими евкаліптами понад шосе. Часто гримотіли автобуси, ущерть набиті людьми. Лунала російська пісня, і Руперт знову підсуму-

вав: «Іхні пісні дзвенять повсюди. Росіяни люблять триматися купи».

«Так, він має рацію!» — знову згадав Дж. Б. Лілла. І роздратовано подумав, що йому тепер не втекти од адмірала: все в цій країні таке незвичайне, все будило до себе цікавість і викликало здивування.

Але навіщо йому все це вивчати?

Конечну мету адмірала він знав, і не сприймав її всерйоз. Хіба ж вірить зараз хто-небудь у можливість війни? Його більше турбувало те, чи зуміє він щось запам'ятати, не потуючи на папері. Свідомість злочину перешкоджала довірити щоденнику оці свої наївні, але щирі спостереження. А раптом це небезпечно? Та як же тоді все затямити?

«Ні,— вирішив він,— не буду записувати». І посміхнувся, згадавши про ручку Колмена.

— Чому ви смієтесь? — поцікавилась Ніна.

— Та так... згадалось... — одбувся він, вважаючи себе зрадником.

Вона спокійно взяла його під руку.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Він картав себе за підозріливість до Ніни, та коли перед від'їздом до них приєднався ще один попутник, це зовсім збентежило Руперта, і він вирішив бути обережнішим.

Ніна час від часу зникала, і Руперт був певен, що вона не тільки навідує Олексія, але й радиться з кимось стосовно нього. Коли Руперт що-небудь прохав або пропонував кудись поїхати, вона неодмінно відповідала: «Я подумаю», а сама йшла й поверталася з відповіддю. З ким вона радилась? Куди ходила? Він почував, що кожен його крок кимось скеровується. І чому вона не пускає його до Олексія? Такі підозри не давали спати. Іноді поведінка присутніх здавалась йому дивною. Хоч він розумів, що все це наслідок розбурханої уяви. Шкода тільки, що ніколи так і не дізнається, де правда, а де ні.

У цьому куточку Чорного моря не було вже чогось цікавого, і він нагадав Ніні, що головною метою його є Зміїний острів у гирлі Дунаю.

— Це надто складно, — заявила вона.

— Але ж Маєвський пообіцяв мені, що все влаштує.

— Можливо. Проте доведеться подождати. Давайте відвідаємо тим часом Фанагорію.

Так звалася найбільш відома грецька колонія — місто на Тамапському півострові, яке, очевидно, було основним поселенням стародавніх греків, і росіяни постійно вели там свої розкопки.

— Острів більше цікавить мене, — наполягав Руперт.

Вони довго сперечались, і він заявив, що не бажає більше сидіти в Гагрі. Якщо не можна одразу їхати на острів, то він хоче відвідати Крим та оглянути залишки дрібних колоній поблизу Севастополя.

— Побачимо, — мовила вона і знову щезла за розпеченою колією.

Руперт дивився, як Роланд грає в шахи з сусідськими дітьми; двоє з них непогано розмовляли по-англійськи. Хлопчики заприятнилися і говорили між собою дивною сумішню російської й англійської. Руперт спробував, де вони навчилися.

— В школі, — відгукнувся старший.

— У якій?

— Тутешній, — докинув маленький Вахтанг.

Вона містилась на тій самій вулиці та займала найкращий і найбільший будинок у всій окрузі.

Крізь розчинені вікна Руперт бачив мікроскопи й кінопроектори і одразу ж подумав: чи всі тут школи так гарно обладнані, чи, може, це якась особлива — йому знову стало сумно, що наслідують Дж. Б. Лілла.

— Завтра їдемо на озеро Ріца, — сповістила Ніна.

— А коли на острів?

— Це теж з'ясується завтра.

* * *

Навіщо їм їхати на Ріцу? Ніна зашарілась, і Руперт вбачав у цьому певну ознаку. Їхали «Победою» вздовж моря, потім над бистрою річкою піднялися вгору; Руперт боявся, що Ніну знову захитає. Та вона, хоч і зблідла, жваво розповідала Роланду про казковий куточок — Піцунду, де в давнину спинилися льодовики. Про це свідчили доісторичні сосни, що збереглися в гаях. Вона змальовувала печери, де, за легендою, жив Прометей, там і досі збереглися наскельні зображення кам'яного віку. Ось кінчилися субтропіки і простяглися альпійські луки.

— Ви любите всіх учити, — зауважив Руперт. — Наче французи.

— Але ж це цікаво,— мовила Ніна.— У дітей так мало часу: вони швидко стають дорослими. Оглянешся — їй ніколи вчитися. А тобі не цікаво, Роланде?

— Іноді,— одказав хлопчик; з дорослими він замикався в собі.

Роланду хотілося бути з друзями біля моря, та Руперт наполіг, щоб він їхав. Отож малий і досі сердився.

Озеро виявилось чистим, прозорим і дуже гарним. А чи немає тут десь радіолокаційних систем?.. Готель був повний туристів, вони юрмилися на тому боці холодного озера, де витікала річка, що стрімко збігала до моря. Руперта й Ніну зустрів директор готелю; їх покатали на швидкісному човні уздовж скелястих берегів. Ніна запитала Руперта, чи любить він ловити форель і, коли той кивнув, повідомила, що один з лікарів обіцявся взяти його з собою.

Обідали на веранді. Потім до них підійшов лікар — високий юнак. Одверто дивлячись на Руперта, він заявив:

— Я Федір Миколайович Папанін. Теодор, Тедді,— додав по-англійськи.— Ви мене розумієте? — І запропонував французькою: — Allonsy ¹.

— Куди?

— Ловити рибу.

— А спорядження?

— Все є,— відповів Федір, дивлячись йому прямо в вічі.— Тедді always ready ².

Він рушив, ніби вони вже все домовились, і ошелешений Руперт поплентав за ним. Пройшли прямо через кухню («Я тутешній дієтлікар»,— кинув Федір) і опинилися у дворі. Там він узяв якийсь пакунок.

— Наживка... Ікра,— пояснив.

Потім узяв два довгих вудлища й почимчикував через сесняк над водоспадом. Вони довго спускались тінистими, сирими й прохолодними стежинами, крутезним схилом футів на п'ятсот. Федір подолав його за одним духом, а Руперт ковзався й падав, намагаючись не відставати. І все одно той далеко обігнав його й каменем котився вниз, піднявши вудки та щось приказуючи на ходу.

— Я скручу собі в'язи! — гукав Руперт, але Федір його не чув.

---

¹ Ходімо (франц.).

² Завжди напоготові (англ.).

Руперт з'їхав на животі й нарешті наздогнав його. Той обернувся й здивовано глянув на викачаного в багнюку англійця.

— Ви впали? Це не гаразд...

І поміг Руперту почиститись. За цим ухопив свої вудлища й знову гукнув:

— Ne tombez pas! ¹

Руперт заспотикався схилом. Попереду гримотіла річка. Та втриматись годі було, і він полетів прямо до неї.

— Тихше! — застеріг Федір.

Він спокійнісінько сидів на камені, розмотуючи вудки, і в очах Руперта, який стрімко нісся до води, усе це закарбувалось, наче фотознімок.

Федір поклав на дорозі свою довжелезну вудку й, перецпившись через неї, Руперт упав сторчголов у м'який мох.

— Ви трохи не впали в Wasser ², — констатував він, показуючи, як пірнають, та ще й додав: — Буль-буль! — Потім підбадьорив: — Нічого, Руперте. Вставайте.

Руперт підвівся. Федір смикнув його за рукав і показав на купу каміння посеред річки. Там вигравала проти сонця форель.

— Forellen ³, — мовив Федір, даючи йому вудку. — Teddi always ready. — Його худорляве лице сміялось, пасмо світлого волосся затуляло одне око. — Наживка. — Протягнув він Рупертові пакетик з червоною ікряю. Той пхнув його до кишені своїх колись білих штанів. — Advance! ⁴ — наказав Федір.

Ще не оговтавшись і важко дихаючи, Руперт підняв довжелезну вудку й опустил гачок з балабухою ікри. За якусь мить піймав форель.

— Raus! Raus! ⁵ — репетував Федір.

Руперт смикнув з такою силою, що риба затріпотіла в кроні дерева у нього над головою.

— O merde! ⁶ — вилаявся Федір і поліз на дерево.

Не встиг Руперт підвести очі, як риба вже лежала біля його ніг. Він витер руки об штани й вирішив трохи перепочити, та Федір не вгавав:

— Ну що? Подобається?

---

¹ Не падайте! (Франц.)

² Вода (нім.).

³ Форель (нім.).

⁴ Гайда! (Франц.)

⁵ Тягніть! Тягніть! (Нім.)

⁶ Чорт! (Франц.)

— Так,— сказав Руперт і вирішив, що треба продовжувати.

Він поліз до кишені, набрав ікри, начепив нову балабуху й закинув. Проте Федір застеріг:

— Потихше. Вони дотумкали: дуже кмітливі риби.

Це було так. Риба не клювала.

— Сідайте,— шепнув Федір.

Руперт сів, а той прилаштувався поруч; тримав свою вудку так близько, що гачки майже чіплялися.

— Ось!

Федір нагнувся й вихопив вудку Руперта з води. На гачку тріпалась невелика форель. Він кинув її за пазуху і одразу ж піймав іншу, поки Руперт і змигнути не встиг.

За якихось п'ять хвилин вони виловили всю стаю. За пазухою в обох було вже рибин із двадцять, і Руперт подумав: «Дурні маленькі ненажери!» Він гудив форель, що та давала себе так легко впіймати, хоч гудити слід було перш за все себе. Коли б він спробував ловити на ікру в маєтку своїх родичів на Тесті або Северні, його пристрелили б як злісного порушника правил риболовлі. Він спробував пояснити це Федору, але той тільки засміявся:

— Тут вас ніхто не стрілятиме. Адже форелі тьма-тьмуца, а їжі не вистачає. Вона все одно не виросте.

— Можливо, й так.

Вони підвелись, і Федір закрокував униз, поклавши вудку на плече та перескакуючи з каменя на камінь. Руперт старався не відставати, але щоразу наскакував на його вудлице. Та тільки сповільнював крок, Федір гукав:

— Вперед! Не затримуйтеся!

Вони перетнули широкий рукав. Федір стрибав, наче гірський козел, та раптом став і сумно повідомив Руперту:

— Знаєте, вчора помер наш славетний *chanteur*¹ Вертинський.

Руперт кивнув і опинився у воді, бо камінь, на який збирався ступити, був зайнятий Федором. Вода виявилась крижаною. Руперт одштовхнувся й виплив, а Федір погнався за його вудкою.

— Ось вона! — почув він його радісний голос.

Руперт здерся на скелю та взявся ловити напівживу рибу, що випала у нього з пазухи.

---

¹ Співак (*франц.*).

— Порядок! — хоробро вигукнув він. — Чого ж ми гаємось?

Федір сумно глянув на нього й запропонував свою сорочку.

— Ні, ні. Я хутко обсохну, — чемно відмовився Руперт, одгортаючи з лоба мокре волосся.

Федір кивнув і промовив:

— Там, далі, більший вир. І Forellen крупніші.

Вони знову поскакали, і Руперту здалося, що то річка біжить за ними і ніяк не може перейняти. По дорозі закидали в кожную вирву. Федір тулився поруч. Коли після другого змушеного купання Руперт напхав повну сорочку рибою, Федір заявив, що час додому.

Руперт оглянувся на високі гори, порослі сосняком, і вирішив, що їм не дістатися туди й за п'ять годин, коли взагалі зможуть іти.

— Я вже не вилізу туди, — признався він.

— Ми поїдемо, — заспокоїв Федір і хутко закрокував до шосе, де ходили автобуси.

Ось показався один, напханий туристами. Водій посигнавив і промчав мимо. За ним виринув інший, люди вітали їх веселими вигуками, та водій не зупинив. Перш ніж з'явився третій, — вони чули, як він гурчав під гору, — Федір одбіг ярдів на п'ятдесят і став на дорозі, піднявши руки; водій змушений був притормозити. Федір підбіг до нього й, киваючи в бік Руперта, щось говорив. Коли покликав, Руперт кинувся, мов хорт. Він здогадався, що Федір умовив водія чимось на зразок: «Це англійський герой — Руперт Ройс!»

І герой з двома довжелезними вудками та дохлою рибою в мокрій сорочці, з кишеними, замашченими червоною ікрою, в розідраних і зашмарованих штанах, з брудними ногами й злиплим волоссям, поліз до автобусу. Його зустріли радісним «ура!».

Дівчата вітали його з уловом, юнак узяв вудлища, і, всівшись, Руперт з приємністю слухав їхніх пісень.

А що ж Тедді?

Він підсів до гарненької дівчини й готовий був розмовляти з нею до ранку.

Руперт зітхнув і подумав: «Тедді always ready!..»

Коли приїхали, він зібрав рибу, що повипадала з-за пазухи, всі знову закричали «ура!», кожен потис йому руку. Хитаючись, він ледве доплентав до готелю.

— Ви що, впали в річку? — здивувалась Ніна.

— Дурниці, всього-на-всього раз чи два.

— Вам треба переодягтися.

Федір знову запропонував йому свою сорочку. Руперт одмовився, вважаючи за краще одступити у власному озброєнні, а Ніна побігла купувати йому одяг. Сорочка виявилась нижче колін, і Роланд аж качався зо сміху.

Руперт і сам ладен був розреготатись, якби Ніна не проговорилась, що Федір поїде з ними.

— До Гагри? — запитав він.

— Так. І до Криму теж.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ

Ніна додала, що він, мабуть, поїде з Федором, а вона, коли зможе, наздожене їх: Олексій все ще потребує догляду.

— Мені дуже шкода,— пробачилась вона.— Зовсім не хотілося б вас покидати.

— Я розумію.

— Він же такий невгамовний...

— Мені це відомо.

Та ввечері вона сказала, що Олексієві дали санітара і що все вирішилося само собою.

Перед від'їздом вони навідали Водоп'янова.

Руперт пересвідчився, що все гаразд. Олексію дозволили вставати, і він грав на балконі в карти з іншим інвалідом, якому відрізали руку, а шию борознив глибочезний шрам.

— Знайомтеся. Це мій приятель Микола,— притримав Олексій його за рукав, бо той хотів тікати.— Він теж побував у Арктиці, де на нього впала бочка з гасом і мало не розчерепила голову.

Микола мляво посміхавсь, намагаючись видертись.

— Не йдіть. Посидьте з нами,— припросила Ніна.

— Тут надто пече,— муркнув він і пішов.

— Соромливий, мов дівча,— пояснив Олексій.— Хоче побратись з тутешньою сестрою, а духу не вистачає. Просить мене освідчитись. Не заперечуєш? — усміхнувся він до Ніни.

— Не треба. Він ще образиться...

— Він не розуміє по-англійськи. Зате розмовляє німецькою і японською. Якось я спитав у нього, чи не був він закоханий у японку, і він розповів, що в Японії була відома письменниця Мурасакі. Він запевняє, що ніколи чогось подібного не читав. Просто диво. Японські жінки, на його

думку, пишуть краще, ніж чоловіки. Каже, що з радістю одружився б з японкою, коли б у житті такі були.— Олексій весело розсміявся.— Бідний Микола. Ти б допомогла йому, Ніно.

— А чим він займається? — поспитав Руперт. (Його зацікавило, що міг робити в Арктиці знавець японської мови).

— Він іхтіолог. Добре розуміється на рибах, а от у жінках — ні. Бідолаха... І ось тепер боїться, що жодна на нього не гляне. Треба, щоб він перестав думати про своє каліцтво. Все це дурниці, вмовляємо ми його. Ти ж герой! Ні, ми таки обкрутимо Миколу. Хоч йому більш за всіх подобається моя дружина.

— Не мели дурниць,— обірвала Ніна.

Олексій підвівся і всадив її в крісло.

— Мені вже ліпше,— мовив він.— Не турбуйся. Ось ще трохи полежу й наздожену вас у Криму.

— Бачите,— пожалілася Ніна і, повернувшись до чоловіка, пригрозила: — Якщо ти це зробиш, я покину тебе. Ось побачиш!

— Вам не можна перевтомлюватись,— підтримав Руперт.

— Чому? — запитав Олексій і лягнув себе по лобі.— Головне, щоб отут все було гаразд, правда ж, Ніно?..

Він був у гарному настрої і ще довго смішив їх, розповідаючи, як гуси посадили літак, коли той пролітав над їхнім гніздовиськом. Навіть божився, що це правда.

* * *

Коли під час руху Федір нагадував розпрямлену пружину, то за інших обставин полюбляв спокійно стежити або слухати і навіть з першого погляду здавався тухтієм.

Та Руперт вважав його своїм Жавером — таємним шпигом, який не спускатиме з нього ока. І що коли, на кшталт знаменитого прототипу з роману Гюго, він якось візьме та й схопить його?

На білому лайнері, що ним вони пливли з Сочі до Ялти, Федір вмовився в кріслі, читав книгу «Життя Матвія Кожем'якіна». У нього тільки й було речей, що білий плащ та чорна валізка. Ніна, здавалось, не терпіла його. Вона з найменшого приводу сперечалася з ним, а Федір, поважно висловивши свою думку, незворушно слухав далі, чим тільки драгував її. Ніна величала його «Федір Миколайо-

вич», і що більше вони сварилися, то частіше вона це повторювала. Але говорили так швидко, що Руперту годі було щось розібрати.

Федір довгенько спостерігав за Роландом, перш ніж наважитись з ним заговорити. Потім узявся показувати йому, як «ковтати» монети й олівці, навчив робити бісиків з паперу та підписувати своє ім'я задом наперед.

— А може, хлопчина не хоче знати ваших фокусів, — сердито мовила Ніна.

— Їм це завжди подобається, — наполіг Федір. — Зви мене «дядько Тедді», — звернувся він до Роланда.

— Добре, — з охотою погодився хлопчик, чим немало здивував батька.

Федір розмовляв з Роландом по-англійськи, але відмовився говорити з Рупертом, коли довідався, що той трохи розуміє російську.

«Спробуйте вийти в море!» — радив адмірал Лілл, а за ним — Колмен. Ну, ось він у морі, та що з того? Берег, хоч і недалеко, геть запнутий туманом. Де ж оті кляті радары й антени?.. Новоросійськ справив приємне враження, але в ньому було надто мало пароплавів. Фарватер дозволяв заходити в порт навіть великим танкерам. Десяток торпедних катерів шикувався біля причалу, а неподалік стояли чотири доволі місткі й витривалі човни; що чомусь називалися «Рятувальними».

— Що значить «Рятувальний»? — звернувся він до Ніни.

— Той, що рятує потопаючих.

В умовах сучасної війни, подумав Руперт, вистачить однієї чи двох бомб, щоб зруйнувати такий порт, і в душі покепкував: «Ну ж бо, Тедді, чи вгадаєш ти, про що я думаю?» Цей російський Жавер навряд чи пролізе йому в голову. «Хоч Тедді й always ready, тут йому зась...»

Він вирішив дати бій цьому, з виду спокійному й незворушному росіянину, який дратував і насторожував його. Ким би він там не був, але нітрохи не скидався на лікаря, що, за словами Ніни, приставлений до них, аби Руперт чи Роланд часом не захворіли, як ото Тесс...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Одного тихого спекотного дня, десь у серпні, Колмен одшукав «англійського героя» на даху цементової насосної станції, де той ніжився на сонці в оточенні цілої

зграї дітей, що смажили на багатті рибу, спійману гарпуном.

Руперт залюбки спостерігав їх кмітливі й рішучі личка й біляві голівки. І хоч Роланду теж не бракувало волі, Руперта вельми дивувала ота настирливість цих гірських дітей. Двоє з них курили, а коли хтось намагався непомітно витягти з вогню кавалок риби, всі інші дивились на нього з суворим осудом.

Роланду в цьому дивному середовищі надавалися всі переваги: йому дозволяли тягнути рибу та їсти, коли заманеться, і він користувався цим з дивною самовпевненістю.

Це був хлопчачий світ, куди не пускали дорослих. Руперт поглянув на Ніну, потім на Федора. Ніна сердилась, що хлопці курять, а Федір пробував заприятелювати з ними, пірнаючи в їхніх масках та полюючи саморобними гарпунами, але наковтався води і облишив.

— Куди тільки дивляться їхні матері? — не вгавала Ніна.

— Вони ж усі працюють, — заперечував Федір. — До того ж хлопці не роблять нічого поганого.

— Ви хотіли б бачити таких шибеників у себе? — звернулася Ніна до Руперта.

— Я волів би бачити їх будь-де, — одказав той.

Ніна постійно виявляла таку жагу бавитися з дітьми, що Руперт подумав, чому в неї нема власних? Та раптом уздрів Колмена — той стояв над самою водою, парячись у своєму твидовому піджаці.

— Хелло, Колмене! — підвівся він.

— Хелло, містере Ройс.

Колмен несміливо наблизився, ніби мацаючи ґрунт під ногами. Він глипнув на Ніну, потім на Федора і вчепився гострими очима в Руперта.

Руперт відрекомендував його, як свого знайомого студента, а відтак запитав, удаючи здивованого, що він тут робить.

— Я прибув до Ялти з туристською групою. Ми оглядали санаторій, і нас повідомили, що тут відпочиває «англійський герой»... от я й вирішив побачитися... Проте у мене обмаль часу — на мене чекають.

— Я проведу вас...

І, пробачившись перед Ніною й Федором, накрив голову й плечі рушником та пішов з Колменом кам'янистою стежкою.

— Я так і знав, що обов'язково зустріну вас,— почав Колмен.

Потім пояснив, що приїхав з групою іноземних студентів до санаторію неподалік од Ялти. Одшукав Ройса, щоб де в чому попередити.

— Тиждень тому вони затримали на Україні двох німців — дружину й чоловіка. За віщо — не знаю, але вони намагалися щось там фотографувати. Я пригадав, що забув вас попередити. Отож будьте обережні з фотоапаратом!

— У мене його нема,— розлютився Руперт,— на біса турбувати через якісь дурниці!

— От і добре,— вів своєї Колмен.— Будьте обережні, містере Ройс. Німців застукали, як немовлят. Вони так розпитували — типові німці!.. Роздивилися щось путяще?..

— Нічого я не бачив!

— Не сумуйте. Там, нагорі, можна дещо підглянути.— Колмен кивнув у бік Ай-Петрі, що, мов сердита квочка, розвісивши скелясті крила, закривала півнеба.— Ви ще не були там?

— Ні.

— Підіть і гарненько роздивіться. Заради цього можна й ризикнути. Та ще ради Севастополя. У них тут обов'язково є військові об'єкти, отож будьте уважні.

— А вам не небезпечно тут появлятися?

— Нітрохи. Я ж відпросився, щоб вас навідати. Сам гід сказав мені, що ви тут. Проте застерігаю, містере Ройс, будьте якомога обережніші. Вони за всіма стежать. Навіть за вами. До того ж хитро вміють викривати, що ти за птиця. Ті двоє німців удавали з себе мистецтвознавців і мали чудові зв'язки.

Руперт помітив, що Ніна піднімається вгору за ним, і поспішив розпрощатися.

— Нас цікавлять перш за все радари,— підкреслив Колмен.— Особливо сферичні антени. Вони мусять бути поблизу Севастополя... Ми покладаємось на вас.

Колмен потис йому руку і вскочив до автобуса, що чекав біля брами санаторію.

— Руперте,— сказала Ніна, підходячи,— я хочу поговорити з вами про Роланда.

— Що трапилось?

— Я вважаю, що його слід влаштувати до «Артеку». Навіщо йому водитися з такими дітьми.

— Що ви? То дуже гарні хлопці.

— Гарні-то гарні, але в «Артеку» йому було б цікавіше.

— Чому?

— Там діти багато дечому вчаться: самі турбуються про свій побут, грають в цікаві ігри, читають книжки, ходять на природу, влаштовують концерти.

— А де той табір?

— Тут, недалеко. Роланду мусить сподобатись. А коли поїдемо до Севастополя, нам буде спокійніше.

— Я думав, що ви залишитесь з ним...

— Ні, я поїду з вами.

— Я запитаю в нього. Якщо він схоче, то гаразд.

* * *

Роланд подумав і сказав:

— Ну що ж, коли там цікаво, то я згоден.

Руперт признався, що не знає, та Ніна все вирішила за них. Вона пішла до свого таємного порадника і заявила, що все полагоджено.

Вранці вони поїхали машиною до «Артеку». Дорога в'юнилась повз виноградники, потім проскочили чистеньку Ялту і, поминувши оксамитові схили гір, спустилися на узбережжя.

Табір виявився чудовим місцем відпочинку для тисячі дітей в червоних краватках. Хлопчики й дівчатка мешкали в справжніх палацах, оточених парками й садами з асфальтовими доріжками. Над морем височів білий павільйон з колонадою. Три групи дітей одразу заволоділи Рупертом, Роландом і Ніною. Карапуз із волоссям їжачком та дівчинка, трохи старша, з двома чорними кісками, вхопила Руперта за поли й потягли до головного корпусу, де в спальнях стояли біленькі ліжечка, а меблі було оббито червоним плюшем. Потім одвели його в парк, де діти водили російські хороводи під гармоньку. Тут були негри й китайці, монголи й таджики, а також мальовничі лапландці. Ніде не видно доглядачів, самі діти.

Руперт запитав дванадцятилітню дівчинку, яка вміла говорити по-англійськи, чи ведуть з ними політичні бесіди.

— Атож.

— А про що саме?

— Про Леніна.

Одну з кімнат звали Ленінською. Руперт пішов до начальника табору і став його розпитувати. Так, тут провадять бесіди про політику, як і з усіма радянськими дітьми.

— Це мені не подобається,— заявив Руперт Ніні.

Ніна переклала, і начальник сказав, що Роланд може не відвідувати цих бесід. Та важко було б відсторонити його од інших занять — змагань, роботи в гуртках, літературних диспутів, піонерських лінійок тощо.

— А є тут книги англійською мовою?

— Звичайно, є. Теккерей, Джек Лондон, Смоллет, Честертон, Діккенс, Драйзер.

— Ну, в них небагато політики,— полегшено зітхнув Руперт,— хай тоді відвідує й бесіди.

— Ми їх тут, власне, нічого не вчимо,— переклала Ніна,— а надаємо право самим учити одне одного. Ось чому важко було б одмежувати вашого сина од їхніх численних розваг і турбот.

— Що ж, ризикнемо.

Невже англійське виховання не вистоїть протягом одного тижня проти їхньої пропаганди? Руперт був певен, що вистоїть.

Він спитав Роланда, чи хоче він залишитися.

— А чом би й ні? — одказав хлопчик.

Руперт знав, що гордість не дає йому відступати, хоч малий дуже сумнівався, і, коли вже прощалися і Роланд зостався з валізкою перед дверима, Руперт і сам не знав, чи добре він вчинив. Джо не схвалила б цього. Вже сидючи в машині, побачив, як діти оточили Роланда: дівчинка з кісками взяла його за одну руку, маленьке китайча — за другу.

Не встигла машина од'їхати, як Руперт згадав про Дж. Б. Лілла, Колмена й радарні станції, що розташовані десь у горах. Чомусь навіть охопив страх: якщо росіяни схоплять його, що станеться з Роландом? Чи не зоставлять вони дитину як заручника? І чи дозволять коли-небудь повернутися в Лондон?

Ці сумніви так налякали бідолаху, що він уже хотів зупинити авто та їхати рятувати сина.

— Не турбуйтеся так,— мовила Ніна.— Нічого з ним не трапиться. Він хлопчик міцний.

Вона знову вгадала його думки.

— Авжеж,— тільки й спромігся одмовити Руперт.

І вирішив, що росіяни нізащо не схоплять його — адже він усе триматиме в голові. А туди їм проникнути зась.

Так, вони не вгадають, що він думає,— лише Руперту Ройсу це буде відомо. Хоч насправді його думками часто керували адмірал Лілл, Ніна, Федір. Невже він потрібен і тим, і другим?

Часто йому навіть здавалося, що лінія фронту проходить десь у його голові.

За завданням Колмена він попрохав Ніну одвезти його на Ай-Петрі. Ніна з охотою погодилась. І ось він задумано дивиться на густу мережу локаторів, що розбіглися по схилу. Це були не ті сферичні антени, яких так розшукував Колмен. Але за їх розміщенням Руперт робив висновок, що вони є ланкою цілої системи стеження, бо були скеровані на південь і на захід. А де ж ті, які звернені на схід і на північ? Може, там, за горою? Внизу біліла кайма Чорного моря, а біля самих ніг під густими хмарами ховалася ущелина. Верхівка гори виявилась зеленим лугом, помережаним безліччю стежок і доріг.

Якщо поблизу й немає великих радарних антен, то пристрої завчасного попередження можуть міститися потойбіч.

— Може, прогуляємось он туди? — спитав він Ніну, вказуючи на пологий спуск, що оперізував гору.

— Англійці люблять ходити пішки,— мовила Ніна, встаючи.

— Чекайте нас тут! — гукнув він Федорові, який розлігся під чавунною кулею на гранітній підставці, що увічнювала геофізичний рік. Почувши Руперта, той одразу підхопився й пустився бігти стежкою вниз.

— Не треба так швидко,— попрохав Руперт.

— Я люблю темп,— одказав Федір і поскакав, наче гірський козел.

Після риболовлі Руперт дізнався, що раптові спалахи енергії в цьому спокійному чоловікові є наслідком його погляду на те, як треба берегти здоров'я. Він був не тільки дієтлікарем, а й фахівцем з питань фізкультури. Його метод взяли на озброєння радянські спортсмени й працівники багатьох галузей, в тому числі й дослідники Арктики. Треба цілком розслабити м'язи, коли відпочиваєш, і напружувати їх до краю, коли рухаєшся. Такі контрасти корисні для людського тіла.

За якусь мить вони побачили його вже на протилежному схилі, і, коли Руперт, підійшовши, ніби байдуже глянув навколо, Федір лукаво підморгнув:

— От бачите. Нічогісінько нема — лише трава й гори, а ген увизу — знову ж таки вода.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Вони сиділи на балконі Руперта, стежачи за прожекторами, що пронизували чорну ніч і обмацували темпе море в пошуках порушників морського кордону.

Внизу, на яскраво освітленому майданчику, масовик санаторію вчив хлопців і дівчат нового танцю; оркестр у складі трьох чоловік та акордеоніста награвав пісеньку про Чорне море.

— Раз-два-три... Раз-два-три...

Масовик Саша кружляв у парі з дівчиною, і ніч розтигло ритмічне шаркання ніг по бетону.

— Товариші! — вигукнув Саша, ляскаючи долонями.— А тепер давайте всі вкупі!..

Федір запитав:

— А чому ви з Ніною не йдете танцювати?

— Я вже й не пам'ятаю, коли пробував,— одбувся Руперт.

«Друг я їм чи ні?» — міркував Руперт. Він був другом цієї чарівної ночі, цих двох людей, Ніни й Федора, що сиділи з ним на балконі, масовика Саші, всіх, хто танцював; був другом Тетяни, молоденької офіціантки. Сьогодні вранці вона плакала, закривши лице долонями, бо хтось подзвонив, що її небіж Костя отруївся консервами і потрапив до лікарні. Вона трохи не збожеволіла од розпуки. Коли небезпека минула, Тетяна не знала, куди подіти себе од щастя. Вона сіла за його столик, пила з ним каву й розповідала про себе. Йї двадцять три. Чоловіка вбили хулігани. Та хіба це озлобило її? Ні, вона завжди і скрізь захищає свою країну, коли їй задають питання, як ото Руперт... Вона сумлінно працює, вибиваючись із сил. Бо ж робота в неї нелегка, а Руперт цінував труд. Весела й кмітлива, Тетяна жила у злагоді зі своїм світом. Більше того, вона була палкою захисницею його.

Чи вважав він її своїм другом? Так, як і Ніну та Федора. Хоч вони лише окремі індивідууми, а не суспільство з його ідеями. Коли хтось із них каже: «Ви наш друг», то має на думці перш за все: «Друг радянського ладу».

Ні, він ще не справжній друг їхнього ладу. В душі він навіть цьому противився.

Над головою в них шелестіли тисячі ластівок, що гніздилися під покрівлею. Знизу долинав сміх. Відпочиваючі облишили танці й затіяли якусь веселу гру. Руперт зіперся підборіддям на зігріте сонцем поруччя й дивився вниз. Він побачив Тетяну, яка щасливо розважалась і геть позабула всі свої прикрощі.

— Он наша Тетяна,— звернувся він приязно до Ніни.

Ніні подобалась Тетяна, і вона перехилилась та гукнула її. Тетяна підвела голову, засміялась і показала їх своїм друзям. Руперт відчув себе радісно й приємно. Його милувала ця сердечність, якась особлива щирість і теплота.

— Ви таки маєте рацію,— сказав він раптом Федору.

— У чім?

— Вам, росіянам, завжди притаманне щось своє, особливе. Ви даєте життю саме те, що робить його вагомим — від народження і до смерті.

— А це добре? — засміявся Федір.

— Мабуть, що так,— одказав Руперт і знову подумав про Дж. Б. Лілла.

Чи не ці давні риси російського характеру пошукував адмірал? Можливо! Та Руперт уже бачив глибше: радянський характер значно складніший. І він оце вперше зрозумів, що саме потрібно Ліллу.

Він ясно і чітко уявив собі, якою силою в руках розвідки є розуміння рис характеру уявного ворога,— не випадкові спостереження, а глибоке знання того, що робить кожную націю самобутньою; може, росіяни назвали б це «російською душею», хоч біс зна, як охрестили б це англійці. Чи є якесь визначення по-англійськи? Коли і є, то щось дуже черстве. Оця сухість, яка різнить англійців од росіян, мабуть, і становить одну з вад англійського характеру, що її Лілл намагається подолати в собі, доскіплюючись, чому радянські люди так прагнуть захопити своїми ідеалами весь світ.

* * *

Вранці Руперт знову перегукувався з Джо через Європу. Він сказав, щоб вона не їхала, бо вже майже закінчив те, що планував. Ось відвідає Севастополь, а потім сподівається потрапити на острів Ахіллеса, і край. Навіщо їй з Тесс мучитись таку дорогу? Коли повернеться, то повезе їх на місяць до Франції. «Як там Роланд?» — запитала

вона. Він не признався, що Роланд у таборі, і йому стало совісно. Але як це поясниш телефоном? Зате все інше вони з нею вирішили, і Руперт полегшено повісив трубку.

До Севастополя збиралися їхати через два дні. Проте наступного ранку, коли повернулися з пляжу, Тетяна повідомила, що дзвонили з Гагри — Олексій упав і покалічився.

— І все?

— Я так і думала, що ви захочете знати більше, але та лікарка нічого не схотіла пояснювати, мовляв, я йому не родичка — хай жінка приїздить.

Ніна поблідла, в очах були розгубленість і страх.

— Я ж лише вчора розмовляла з ним. Він був цілком здоровий.

— Та він же впав,— нагадала Тетяна.

— Лише вчора він говорив, що починає ходити. Горе мое! — забідкалась вона.— Треба було сидіти з ним та не пускати.— Але тут же опанувала себе і мовила до Руперта: — Мабуть, щось серйозне, коли мене викликають...

— Боюсь, що так.

— Ви ж знаєте, який він! От вони й не змогли його втримати. Коли повернувся з Америки, я кілька місяців чатувала біля нього. Він ніяк не хоче змиритися, що ноги хворі.

Руперт несподівано зрозумів суть радянського шлюбу. Він бачив Ніну й Олексія, коли вони були вкупі, спостерігав за кожним окремо і дійшов висновку, що хоч їх поєднувало старе, як світ, кохання, обоє були незалежніші, ніж чоловік і жінка в Англії. У Ніни свої громадські обов'язки, у Олексія — свої, обоє вони захоплені роботою й не вимагають одне від одного якихось жертв, як це буває на Заході. Він не знав, чи доводиться їм чимось поступатись. Може, й так. Але ж сім'я, мабуть, нічого не втрачає, коли жінка так само незалежна, як і чоловік...

Звичайно, кожна сім'я — темний ліс, та Руперт здогадувався, що Ніна, яка схилилась перед чоловіком, незважаючи на його вибрики, була за радянськими поняттями відданою дружиною, як, між іншим, і за англійськими канонами.

Тепер вона була так само перелякана і стурбована, як була б і Джо в подібному становищі. Та й сам він не на жарт турбувався. Останнім часом, правда, мало згадував Олексія. Розлучившись з ним, одразу ж забував, поки Ніна не нагадувала про чоловіка. Тоді розповідав їй щось про

Їхню зимівлю в літаку та важку подорож по кризі. Але знав: йому буде дуже боляче, коли що трапиться з Олексієм — той запалив його своїм вогнем і освітив життя якимось новим, досі небаченим світлом.

— Можливо, я щось допоможу?

— Ні. Я негайно їду до Сімферополя, може, ще втраплю на адлерський літак.

— То і я...— почав він.

Ніна нагородила його вдячною посмішкою.

— Якщо ви справді хочете їхати, то будь ласка. Олексій тільки й розпитує про вас, коли б я йому не дзвонила.

* * *

Вони просиділи всю ніч у залі сімферопольського аеропорту, який нагадував залізничну станцію і був переповнений, як і вона. У всіх валізи, клунки, діти. Літаки прибували й відлітали, а людей ніби й не зменшувалось. Нарешті Ніна з Рупертом діждалися свого рейсу і на світанку одлетіли.

Ніна сиділа, бгаючи в руках згорток із сендвичами, і, щоб забутись, розпитувала про Джо й дітей.

— Я полюбила вашого хлопчика,— говорила вона.— Гарний, серйозний і поводить себе не так, як наші діти: уважно слухає, і, видно, що йому цікаво. Він показав мені «таємний» паспорт, який заготовив на той випадок, коли тікатиме з дому.

— Тікатиме?!

— Не бійтеся. Всі діти марять про самостійність. Отож і граються таким чином. Як у справжнісінькому паспорті: ім'я, прізвище, зріст, вік, особливі прикмети, а там, де «заняття» — «Мандрівник, сирота, неодружений».

Руперт засміявся. Він любив сина.

— Він викапаний ви, а донечка схожа на вашу красуню дружину.

Руперту було приємно, що Ніна вважала Джо красунею. Та він знав, що «красуня дружина» є вельми обтяжливим володінням, чого не можна було сказати про Ніну. Тендітна й делікатна, вона була надто незалежна, щоб бути чийось «солодким тягарем».

— У вас немає дітей? — запитав він.

— Ні,— мовила вона. Руперт не допитувався чому, та вона відповіла сама: — У мене була донечка... чотири роки...— Ніна замислилась, і тому здалося, що літак рухає-

ться надто повільно і в ньому нічим дихати.— Вона захворіла на менінгіт і вмерла. Я ждала тоді другу дитину. З горя втратила й цю... Мене так тоді порізали, що вже ніколи не матиму дітей.

— Нещастя! — вирвалось у Руперта.

— Так. Якби не Олексій, я б наклала на себе руки. Він ні на мить не полишав мене, а коли оклигала, забрав до Арктики, де робив тоді ризиковані польоти на одну з дрейфуючих станцій; він знав, що в мене буде роботи по горло та ще й доведеться хвилюватися за нього й інших. Я навіть вивчила морзянку, щоб знати, де вони.

Він не знайшов, що казати, але подумав, чому досі йому здавалося, що росіяни не здатні на такі ж почуття, як англійці. Яка дурниця! І пригадав жартівливе зауваження Федора: «Життя кожного росіянина схоже на російський роман. Ось чому ми так любимо героїв своєї класичної літератури».

Поки що це було так.

* * *

Олексій був при свідомості, але якийсь млявий. Побачивши їх, він нітрохи не здивувався. Ніна зайшла перша, а потім послала за Рупертом. Коли останній переступив поріг палати, де лежало кілька хворих, у нього стислося серце од страху, що побачить конаючого росіянина.

— А-а, друже! — мляво проказав Олексій. Він простягнув руку і обійняв Руперта з такою силою, що той сам мало не випустив дух.

— Пам'ятай, що англійці не люблять обійматися,— зауважила вона, і Руперт відчув, що в неї полегшало на душі.

— Вони роблять це тільки на футболі,— пожартував він.

Все було гаразд, і Ніна взялась за чоловіка, який сам завинив у своєму «нещасті».

— Всього два дні як підвівся і вже ганяв м'яча,— розповідала вона Рупертові, а Олексій лиш дивився на них та весело посміхався.— Перечепився через камінь, і всі думали, що помирає. Що мені з ним робити?

— Чого так сердитись? — бурмотів він, долаючи дію снотворного.— Жалієш, що не вмер?

У нього була перев'язана голова, а руку припнули до ліжка, зате другою він цупко тримався за Ніну.

— Зламав два пальці і розбив голову,— прошепотіла

вона.— Олексію! — звернулась по-російськи.— Через тебе ми мусили летіти сюди з Криму. Як тобі не совісно!

— Таж зі мною все гаразд,— виправдовувався він.— Трохи не пощастило. Радий вас бачити, Руперте.

— Хіба ж тобі можна ганяти м'яча,— ніжно корила Ніна.

Та Олексій спав уже сном немовляти. Він був щасливий, що поряд із ним свої. Вві сні продовжував стискати Нінину руку.

* * *

Жінка-лікар запевняла, що Олексій зовсім поправився й за кілька днів ходитиме. Турбуватися не треба. Вона шкодувала, що викликали Ніну, хоч тоді в нього майже спинилося серце. Зараз життя знову буяє в ньому, і з ним тепер ладу немає, хоч зв'язуй...

Вони пробули в Гагрі цілий день, пообідали з лікарями й сестрами, а відтак повернулися в Адлер і чекали до ранку в залі для пасажирів. До свого санаторію дісталися лиш ополудні наступного дня, і Тетяна зустріла їх радісною посмішкою: вона знала, що все обійдеться.

Федір теж радів, але по-своєму. Він повідомив, що машину замовлено на завтра і вони їдуть до Севастополя, як і планувалось.

— Якщо ж ви дуже стомились...

Вони таки притомилися — адже не спали дві ночі. Але хто в цій країні зважає на втому? Від неї тут просто одмахувались, як од мухи. Руперт сказав, що коли Ніна згодна, то й він, проте подумав, чи заслуговують адмірал Дж. Б. Лілл і Колмен таких жертв.

Все, здавалося, пішло своїм побитом. По дорозі до Севастополя, де з Рупертом мало не трапилась біда, Ніна сказала, що мусить виконати одну свою обіцянку. Тому вона зоставить Руперта на пляжі, а сама піде до Байдарського плато, де виступатиме перед виноградарями.

— А чому б мені не поїхати? — запитав Руперт.— Це дозволяється?

Ніна почервоніла. Руперту тепер дедалі дужче подобався оцей маків цвіт на її ніжному личку.

— Будь ласка, коли хочете,— згодилась вона.

Біля Байдарських воріт їх зупинив мотоцикліст. Тут дорога звертала в гори й вела до Севастополя, Балаклави та місць кривавих січ безлічі ненажерних війн.

— Хто ви й куди їдете? — зажадав міліціонер.

Федір спокійно пояснив, і машина покотила вниз, до бетонного водосховища; потім вони побачили гори, повті виноградною лозою.

— Це все посаджено після війни, — мовила Ніна. — За кілька років вони даватимуть більше вина, ніж уся Франція.

Руперт вислуховував подібні заяви з деяким недовір'ям, хоч виноградники займали сотні гектарів і простягалися, скільки сягало око. Його зацікавило, чому Ніну запросили саме сюди.

— Тутешній директор працював колись у нашому міністерстві. Це наш давній друг, і я не могла йому одмовити.

Вони проїхали невеличкий виселок з будинками-близнюками, критими гофрованим залізом. Дорога вела до довжелезних білих гамазеїв, ймовірно, складів.

«Миру — мир!», — прочитав уголос Руперт.

Це гасло було скрізь: на червоних стягах, на стінах будинків, над ворітьми фабрик, його викладали білою й червоною цеглою на залізничних насипах та в міських парках, щоденно друкували в газетах. Руперт бачив його і на в'їзді до «Артеку».

Кількасот жінок і чоловіків ждали приїзду Ніни. Вони зустріли її радісними оплесками, оточили, дарували квіти. Хтось вручив і Рупертові букет гладіолусів. Натовп рушив до білого гамазею, де по один бік стояли машини, а по другий — мішки й знаряддя. Решту помешкання чисто підмели й обладнали під залу, з лавами, трибуною й червоним полотнищем на всю стіну.

«Миру — мир!» — знову побачив Руперт.

Федір торкнув його за лікоть і вказав на інший плакат: «Ми створили умови для справді вільної праці. Ленін».

Що хотів Федір: перекопати його в благородстві праці чи викликати іронічне зауваження? Руперт сидів з квітами на сцені, поряд з директором, секретарем парторганізації й Федором. Збоку була невеличка естрада з мікрофоном, і завклубом представила гостей.

— Товариші! — пролунав жіночий голос.

Гамір у залі стих.

Ніну вітали голосними оплесками, потім, стоячи, вітали англійського гостя, Героя Радянського Союзу Руперта Ройса.

Ніна підійшла до трибуни і вийняла з кишені конспект. Вигляд у неї був аж надто зосереджений.

— Товариші! — трохи голосніше звичайного почала вона.

Руперт подумав, як поставився б до всього цього Дж. Б. Лілл: до мужніх молодих облич навкруги, до тендітної жінки на трибуні, до сердечної зустрічі, яку йому влаштували...

Він навіть не чув, що говорила Ніна; до його свідомості досягали окремі слова. А вона розповідала про холодну Північ і гарячий Південь, про людей, що клечать гори виноградниками. Завойовники Арктики шанують їхню працю. «Ваш виноград — живе втілення сонця, і ми, трудівники далекої Півночі, тамуємо спрагу за ним солодкими плодами вашої праці». Руперт часто розрізняв слова: «соціалізм», «радянська людина», «майбутнє», «комунізм».

— Ви все розумієте? — спитала його дівчина в білій спецівці.

— Так,— поспішив він запевнити її.

Ніна тепер читала свого вірша. Зал нагородив її оплесками, і Руперт теж відчув, що схвилюваний. Він бачив, як жінки на перших лавах втирали сльози. Вони слухали Ніну з величезною увагою й захопленням. Ніна повернулася і глянула на нього. Руперт побачив її бліде лице й сяючі очі, і йому здалося, що він ніколи ще не бачив подібної жінки. Правда, за якусь мить це відчуття щезло, і перед ним знову була добре знайома Ніна, внутрішній світ якої він ніяк не міг осягнути.

Руперт повернувся до Федора.

— Тедді, це справді непогані вірші? — запитав він.

— Не знаю,— повагавшись, відповів Федір.— Може, вірші й неважні. Але справа не в цьому. Я й сам не розумію...

Руперт збагнув, що все залежало од самої Ніни, од її ставлення до цих людей. Всі вони були схожі на неї, і Ніна зуміла полонити їхні серця, зачепити якусь дуже чутливу струну.

Оплески стихли, Ніна глибоко передихнула. Руперт побачив, як випрямились її худенькі плечі й напружились сильні — для такої стебелиночки — руки, вкриті веснянками; він не міг розгледіти її очей, але знав, яким чистим блиском вони сяють — блиском ясної й світлої душі.

— А вам сподобались? — озвався Федір.

Руперт непевно кивнув. Незважаючи на погане знання російської мови і навіть припускаючи, що вірші слабенькі, він не міг чимось заперечити їхнього змісту — поваги до

людської праці і переконаної віри в краще майбуття. Хто б не погодився з цим?

— Авжеж,— мовив він з якоюсь роздратованістю на самого себе,— я цілком згоден з тим, що вона висловила.

В очах Федора спалахнули смішинки. Він бачив глибше, ніж Руперт передбачав. Те, що визрівало між ним і Ніною, не уникнуло цих хитрих, спостережливих очей.

* * *

Невже якийсь там віршик міг отак схвилювати його? Руперта чомусь обурила сама думка про це, і, щойно вони рушили, як він узявся робити нотатки ручкою Колмена в записнику; бліде молоко стікало на папір і миттю висихало.

«Ці гори,— почав він,— ніби навмисне створені для війни».

Вони під'їжджали до Севастополя, долаючи крутий схил кам'янистої гряди, що півколом обіймала Балаклаву. З верхівки, де тепер височить Пам'ятник радянським звитязцям, розкривалась панорама казкової долини і гір, що стіною прикривали Балаклаву, яка (за вагомим висловом Федора) була закрита для туристів. На півночі виднілися Інкерман і Севастополь.

Він пригадав історію Кримської війни і, дивлячись на голі гори, думав, скільки бойовиськ спізнала ця земля. Тут було безліч висот, хвилястих горбів, урвиськ і западин, а над усім панував довжелезний кряж, що прикривав місцевість, яку англійці свого часу прозвали Севастопольським нагір'ям; скільки століть сходились тут люди у кривавих січах!

Руперт глянув у бік Севастополя. Десь тут, очевидно, zostалися сліди конки, що її англійці проклали од Балаклави до своїх тилів,— «найважчі шість миль на шляху од Портсмута до Севастополя».

Ніде жодного деревця, ні ознак будь-яких поселень чи пам'яток старовини — лише пам'ятник бовваніє ген-ген, а по схилах кучерявляться виноградники. Два тисячоліття воєн спустошували ці місця, тут назавжди опав густий пил кривавих січ, та земля була плодюча, а теплі пагорки незмінно ждали робочих рук.

Руперт писав таємничим пером Колмена поміж рядками путівника «Чорноморське узбережжя Радянського Союзу». Федір і Ніна пішли оглядати пам'ятник. Руперт, який

навіть чути не хотів про війну, відмовився; він зостався під пекучим сонцем на краю величезної воронки і робив записи для адмірала: пам'ять починала здавати, і він уже позабував геть усе, що вразило його в перші дні.

Тут, нотував він, усе навколо дихає війною.

Схили пагорбів густо пориті воронками-ранами останньої війни. Федір воював у цих місцях. «Водієм танку», — пояснив він. Бився на цих висотах; перед останнім боєм, казав Руперту, можна було читати вночі, така сила гармат, мінометів і «катюш» освітлювали місцевість, палячи все живе у стані ворога.

— Ми витурили німців на півострів Херсонес, — розповідав він — де ви збираєтесь шукати грецькі поліси. Загнали їх на вузьеньку смужку суші: п'ятдесят тисяч, з танками, гарматами й автомашинами, та суден для порятунку у них не було. Ми розкремсали їхню групу. В цій нашій мій танк підірвався. (У нас було понад двісті танків). Тоді я вискочив з гармашем — він теж уцілів, — і ми залізли в німецький танк з величезною вирвою на боці; водій був ще живий, та нам ніколи було няньчитися з ним. І ось нас бабахнуло знову, й наші санітари ніяк не могли зрозуміти, чому ми опинилися у ворожому танку, поряд із німцем.

Руперт запитав, як він став лікарем.

— Лежав у шпиталі. Війна кінчалася, і ми з хлопцями вирішили вчитися на лікарів. Всі ми були танкістами; до війни один працював на тракторі, другий — машиністом в Одесі, третій електриком... П'ятеро таки досягли мети — стали лікарями. Дехто повернувся до своєї попередньої праці. Двоє, на жаль, потяглися до пляшки. А що стало з рештою, не відаю, — скрушно зітхнув Федір.

Федір сумував, дивлячись на ці висоти. Ніна уважно слухала. Чи не збирала вона факти для нових віршів про радянську людину, в той час як Руперт збирав дані для психологічної стратегії адмірала Дж. Б. Лілла?.. Хоча хто може ручатися, що не стратегії взаємознищення?

Це пригнічувало його. Побачивши Ніну й Федора, він сховав ручку.

— Треба поспішати, якщо ми хочемо сьогодні оглянути Севастополь і Херсонес, — мовила Ніна

Вони наближались до Севастополя. На контрольному пункті їх не зупинили. Федір звелів водієві їхати на Малахів курган, який під час Кримської війни був вузловим пунктом всієї оборони. На верхівку піднялися пішки. Старий форт перетворився в музей, а старі гармати й досі були звернуті на південний схід і цілились на англійські та французькі окопи. Зверху добре видно було севастопольську бухту.

Руперт роздивлявся навколо з величезною цікавістю. Федір умовляв його їхати на півострів, але той не поспішав. Він уважно вивчав кожну цяточку на горах.

— Коли ми зайняли Севастополь, тут не було жодного цілого будинку,— розповідав Федір.— За десять літ місто виросло заново.

Під ногами біліло чудове нове місто.

— А що знаходиться по той бік?..— запитав Руперт.

— Давайте сходимо та подивимось... Тут було дуже гарно перед Кримською війною. А після неї залишилося лише чотирнадцять будинків. Тоді місто відбудовували цілих п'ятдесят років... А це ось — дуже знаменита бухта,— наголосив Федір, коли вже спускалися вниз,— вона могла б вмістити весь флот Англії і Франції, а то й Сполучених Штатів, якби їм тільки вдалося сюди дістатися.

Вони спускалися доріжками гірського парку, а потім по схилу бухти, що лежала перед ними, мов голубий металевий щит. В порту вирувало життя. Біля причалів вишикувалися підводні човни.

Вони прогулялися пішки. Федір умовився з водієм, що той під'їде за ними до музею.

Коли, нарешті, опинилися там, їх затримав міліціонер.

— Хто це? — вказав він на Руперта. Ніна, яка тримала останнього під руку, хотіла пройти, але вартовий її не пустив.— Ні,— мовив він,— спершу поясніть, хто цей іноземець?

— Це англієць, Руперт Ройс,— озлилася Ніна.

— Севастополь і Херсонес закрито для іноземців,— заявив міліціонер.— Як він сюди потрапив?

— Це ж Руперт Ройс,— повторила Ніна.— Хіба ви не знаєте, що він наш друг?

— Йому не можна бути в Севастополі. Прочу зачекати.

— Та ж...

Міліціонер одкликав Ніну, і вони зайшли до канцелярії музею. Федір сів на одну з тумб біля входу й спокійнісінько витирав хусточкою лице, ніби це його зовсім не обходило.

— Чому мені не можна тут бути? — здивувався Руперт. — Хіба не замовили перепустки?

— Ніна Сергіївна все полагодить, — заспокоїв його Федір.

Та з канцелярії лише долинала сердита сварка.

— Якщо не можна, то ходімо...

— Ні, зачекаємо, чим воно скінчиться.

Ось нарешті вийшов міліціонер, а за ним розлючена Ніна.

— Вам доведеться піти зі мною, — наказав він Рупертові.

— Куди? — обурився той.

— До нашого відділку.

— Ще цього не вистачало! Якщо мені не можна тут перебувати, то я згоден їхати звідси негайно.

Ніна переклала. Проте вартовий поправив кашкета й рішуче заявив: «Ні!» Панові Ройсу доведеться піти з ним.

— Та я ж лише сьогодні розмовляла з секретарем міськкому, — наполягала Ніна.

— Такий порядок, — не здавався вартовий. Він уже встиг викликати машину. — Вам доведеться поїхати, — повторив Рупертові.

— Федоре Миколайовичу! — почала благати Ніна. — Поясніть же йому...

— Що тут пояснювати, коли він такий упертий, — спокійнісінько одмовив Федір. — Ідьте, а я тим часом розшукаю секретаря міськкому.

Руперт з Ніною сіли в машину, і вартовий повіз їх до відділку. Федір перевальцем закрокував у іншому напрямку, і це здалося Рупертові аж надто підозрілим. Якби він хотів рятувати його, то кинувся б з усіх ніг.

Машина зупинилася в чистенькому завулку. Вони зішли, і вартовий одвів їх до кабінету, в якому сидів офіцер.

— Ви розмовляєте по-російськи? — звернувся той.

— Ні. А де моя перекладачка?

— Вона прийде трохи згодом... Що це у вас за книга, містєре Ройс?

«Виходить, він знає про мене!» Руперт відповів, що то путівник.

— Дозвольте глянути.

Руперт раптом відчув, яка небезпека загрожує йому. Кілька сторінок були списані ручкою Колмена. В голові зринали окремі фрази: *«Підходи до Севастополя не охороняються. На схилах жодних оборонних споруд. Балаклава — закрите місто...»*

Все це були наївні спостереження, та експертиза одразу встановить, що він записував таємним чорнилом. А це вже злочин. Невже його судитимуть?..

Йому так і кортіло сховати ручку, що виглядала з кишени, та якось стримав себе. Надто багато зараз од неї залежало!

— Англійською мовою,—сказав офіцер, гортаючи книгу.

Якби поглянув на світло, то неодмінно засвідчив би сліди «чорнила», хоч Руперт і намагався писати ледве-ледве. Яка дурнувата вигадка, ці ручки! Невже таким чином можливо вирішувати долю світу?..

— В Євпаторії, навпроти товарної станції, є пам'ятник російським воїнам, що билися проти англійців і французів у 1854 році. Це дуже старе місто,— казав офіцер.— Ви відвідаєте його?

— Не знаю.

— Тепер це дитячий курорт. Там найм'якший клімат у всій країні. В піску жодної пилінки, поблизу немає заводів, температура завжди помірна. Сотні тисяч дітей їдуть туди щороку.

Руперт кивнув, а той погортав путівник і глянув на нього.

— Хіба ви не знали, що в Севастополь не пускають іноземців, містере Ройс?

— Знав. Проте я вважав, що нам дали дозвіл. Це не моя...— Він не міг пригадати слова «турбота», й натомість сказав «робота».

— Ну, а Херсонес? Хіба ви не знали, що туди не пускають навіть наших туристів?

Так Руперт випадково дізнався «з авторитетних джерел» те, що хотілося знати Колмену; та й Лілл міг бути задоволений. Коли цей півострів закрито навіть для радянських туристів, то на ньому розміщено щось дуже важливе.

— Ні, не знав.— Руперт вперто підшукував слова.— А мене саме цей півострів цікавить. Я приїхав до Радянського Союзу, щоб побувати в грецьких полісах. Херсонес — одне з найцікавіших місць.

— Розумію...— Путівник все ще був у його руках.— Посидьте, будь ласка.— І вийшов, забравши з собою книгу.

Пальці Руперта потяглися до ручки Колмена. Та він стримав себе, хоч не міг вгамувати хвилювання. Його підвела власна нерозсудливість. І знов пригадав, як арештували отих німців. «У них доволі засобів, щоб з'ясувати, хто ви насправді», — натякав Колмен. Руперт подумав про Роланда і ще дужче захвилювався. Найбільше постраждає хлопчик. Хоч і Джо, й Тесс, і навіть Ніна... Федора він ненавидів. Мабуть, усе це його витівки. Адже саме він довів його до музею й так нагло кинув. Ніна жічого не відала. Та вона, звичайно, виплутається, бо все це стосується тільки його...

Руперт ще довго картав себе: так, мовляв, мені й треба, навіщо зробив таку дурницю...

Раптом двері відчинилися, і вбігла Ніна.

— Руперте! — крикнула вона, наче йому й справді щось загрожувало.— Я так шкодую.— Її чисті очі висловлювали щире каяття.— Це я винна. Коли дзвонила секретареві міськкому, то нічого не сказала про Херсонес, бо вважала його частиною Севастополя. Пробачте, я так шкодую...

— Нічого,— втішив він її.— Ми можемо йти?

— Так. Федір Миколайович був у секретаря міськкому, і той сам сюди дзвонив. Сказав, що це військова зона... Як мені спокутувати свою вину?

— Та годі вам так побиватися. Ходімо!

За спиною стояв вартовий, котрий привіз їх сюди. Вигляд у нього був присоромлений.

— Я так озлилась на оцього. Мусив же він чути про вас. Навіщо тягти сюди, коли варт було сказати, що Херсонес закрито, і ми поїхали б.

— Нічого,— нетерпелививсь Руперт.— Годі й думати про це.

— Та ж ми можемо ще оглянути місто. Подивимось діораму...

— Ні, ні, їдьмо до саваторію.

— Зостаньтесь! — прохала Ніна, поки вони спускалися східцями в супроводі вартового.— Я ніколи не прощу собі, коли ви так нічого й не побачите...

Руперт взяв її під руку.

— Офіцер, котрий мене допитував, забрав англійського

путівника, що я придбав собі в Ялті. Його можуть мені повернути?

Ніна звернулась до вартового. Той миттю кинувся назад, а вони ждали його на східцях. Ніна тримала Руперта за руку, і йому приємно було відчувати її теплу долоню.

— Черговий, котрий узяв вашу книгу, пішов, — повідомив вартовий. — Ми одішлемо її вам до санаторію.

— Вона потрібна мені зараз!

— Ми купимо іншу, — запропонувала Ніна.

Руперт розумів, що йому не так важливо повернути книгу, як зважити своє становище. Чи не перебільшує він небезпеки? Може, це просто збіг обставин? А коли його підозра має підставу? Тоді треба будь-що вимагати повернення путівника.

— Мені потрібна ця книга, — повторив він Ніні.

— Навіщо? Купимо іншу.

— Нічого не знаю. Вони мусять її повернути.

Ніна знову звернулась до вартового. Той повернувся ще раз, потім сказав, що говорив з черговим по телефону. Він залишив книгу на столі, але хтось її взяв.

Руперт вирішив, що наполягати марно, навіть небезпечно.

— Гаразд, — стенив він плечима. — Хай і так, ходімо подивимось вашу панораму. Опієля повернемося, може, знайдеться...

— Чудово! — зраділа Ніна. — Хоч, я гадаю, ми змогли б купити її. Вони є у будь-якій книгарні.

— Англійською мовою?!

— Так. Наші студенти користуються ними.

Руперта зросив піт, і Ніна відчула його хвилювання.

— Не треба сердитись. У нас бувають недогляди. Навіщо приймати все так до серця?

Вони вийшли на вулицю, де ждала машина; поряд з водієм сидів Федір і читав книгу в синій обгортці. Руперт аж здригнувся.

— Вона у Тедді! — вигукнув він.

— Я купив російський путівник, — проказав той, байдуже споглядаючи Руперта. — От чудасія! Я досі не знав, що Севастополю дав ім'я Суворов і що це по-грецьки означає: «Чудове місто». А ви знали це? — спитав він Руперта, коли той сідав у машину.

— Нічого я не знав, — буркнув Руперт.

Він намагався розгадати цю людину. Клеїть дурня чи вдає з себе простачка? Мабуть, навмисне підстроїв усе?

Що він може знати? Чому придбав цього путівника російською мовою? На худорлявому, спокійному обличчі Федора годі було щось розібрати. Та, можливо, подумав Руперт, і його власне лице скаже не більше. До того ж Тедді й не відає, як мучить його совість.

«Боже, ну і встряв же я!» — ганив він себе. Хоч не це було головне, а той душевний розлад, який виник у нього після всіх пригод. Боротьба двох світів відбувалася тепер у його власному серці. Це він добре розумів.

Машина одвезла їх до іншої гори і, висівши з неї, вони опинились у круглій будові та побачили панораму оборони Малахового кургана. Тут було зображено всі подробиці битви: солдати, великі й малі гармати, ядра, лікарі в закривавлених ґартухах, розбиті окопи, генерал у зеленому кітелі, а біля підніжжя — англійські й французькі загони під білими хмарками вибухів. Все так мистецьки виконано, що Руперт раптом відчув себе у вирі бою.

«Війна, одна війна! — сумно хитав він головою. — Весь цей край ніби навмисне створено для війни».

Війни одного століття переходили у інше, і кров багатьох солдатів насичила ці казкові пагорби. Тепер вони вийшли на повітря. Яке щастя — знову опинитися під гарячим промінням мирного сонця! Поїхали до відділку, але книгу так і не знайшли. Ніхто не знав, де вона поділась, одначе пообіцяли, що обов'язково знайдуть та надішлють йому, де б він не був.

Руперт поклав собі негайно їхати додому. Одлетить завтра ж. Треба тікати, поки вони не виявлять оті його дурнуваті записи, які говорили про те, що край цей — дуже зручна арена для нової січі, нового братовбивства й кровопролиття.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Проте вранці він заспокоївся і вирішив зостатись.

Він не міг допустити, щоб страх і свідомість провини здолали його. О третій годині ночі, знемагаючи од духоти та дослухаючись до монотонного плюскоту хвиль, Руперт ніяк не міг позбутися страху. Зате о сьомій, коли поголився та викупався й стояв на скелі, дивлячись на гладеньку поверхню лагідного моря, уже знав, що не злякається.

Хай це безглуздо, хай вони візьмуть його, але тікати ганебно.

Він полишить цю країну, тільки відвідавши Зміїний острів, заради чого приїхав сюди. Правда, Ніна все ще викручувалась, кажучи, що туди можна дістатися лише сейнером. А рибальські човни, як на гріх, туди не ходили. Вона все кудись бігала, щоб порадитись. Аби виправити свою севастопольську похибку, пропонувала йому їхати до Фанагорії, Євпаторії, Феодосії та в десятки інших грецьких полісів. Ні, одказував він, тільки Зміїний, на більше нема часу.

Федір щез.

— Він скоро повернеться, — запевняла Ніна.

Це Рупертові не подобалось.

Нарешті вона все влаштувала.

* * *

Він намагався щоранку читати російські газети. Весь світ був тепер для нього «закордоном». Ніби десь на іншій планеті росіяни здобули перемогу на Олімпійських іграх, а становище в Бельгійському Конго, очевидно, призведе до розколу Африки. Чи є Катанга частиною Конго? Лумумба й росіяни вважали, що так. Англія, Америка, Франція, Бельгія — навпаки.

Руперт, звичайно, міг критися, в душу не влізеш, але сховатися од гадки про «Путівник», що його саме якийсь севастопольський хімік досліджує в розчині, він не міг.

Ввечері слухав передачі Бі-Бі-Сі. Спершу вважав, що йому зумисне поставили цей потужний приймач, та, коли Ніна запросила його на вечірку до безрукого інженера, одруженого з гарною жіночкою, котрій доводилося годувати його з ложки, підносити до рота чарку, зачісувати, оскільки руки було відтято аж до плечей (тяжкий інвалід, яких так багато в цій країні після нищівної війни), Руперт побачив у нього точнісінько такий самий.

Руперт на кожному кроці думав про Дж. Б. Лілла, бо такий був його душевний стан. Він вирішив сказати адміралу, що неможливо поєднувати в одній особі обидва види таємної розвідки. Щоб точка зору була неупереджена і спостережник міг випитати все, що хотів, не варто займатися дрібницями, які цікавили Колмена: це заважало серйозним роздумам і наражало розвідника на небезпеку. Військова розвідка була пов'язана з найвищим нервовим напруженням, а для виконання психологічних завдань адмірала потрібен був цілковитий спокій.

Зате, дратуючись, він дедалі уважніше придивлявся до Ніни — до її щирого поводження, одягу і навіть ходи. Вона, очевидно, зовсім не зважала на панчохи, коли й зодягала їх. Не берегла їх на прогулянці, як європейські жінки. Всі росіянки такі. Але від цього вони нітрохи не гірші. Його уява про тутешніх жінок поступово мінялася. Марно було б порівнювати з секретарками й продавщицями Лондона цих міцних і надивовижу ставних жінок, рум'янощоких селянських дівчат чи навіть міських чепурух. Правда, секретарок і продавщиць у санаторії не було, а переважно, здається, студентки, фабричні робітниці, вчительки, інженери й геологи. Якось він поспитав, їдучи в автобусі, чим займаються їхні попутниці. Ніна всіх обійшла і розпитала від імені «англійського героя». Шестеро виявились геологами, дві — інженерами-електриками, дві — студентками інституту іноземних мов, чотири — робітниці консервної фабрики і дві — водіями тролейбусів. Жодної продавщиці або секретарки! «Мабуть, тут менше друкують, менше продають і купують», — подумав він.

Руперт також почав не на жарт цікавитись, як кохають у Росії, хоч і не розумів, чи це власна допитливість, чи намагання здивувати Дж. Б. Лілла; він придивлявся до закоханих на вулицях Ялти, на пляжах, в кипарисових алеях. Ні, любов скрізь та сама. Хоч закохані — різні. Тут вони позбавлені сексуальної реклами і не так зацікавлені у вияві статевої емоції, проблем, які на Заході проходку не дають.

Він вважав, що може робити подібні висновки, адже виховувався в аж надто розбещеному середовищі і добре знав, як поводять себе там жінки. Лиш багатії знають, якими тупицями, неосвіченими й невихованими, а іноді й просто відразливими можуть бути багатії. Він добре розумів, чому пориває з цією кастою і прагне потрапити до середовища менш забезпечених, навіть обмежених, але таких, що принаймні зберегли моральні принципи і головне — віру й любов до праці.

Та пішовши з роботи, позбувся й цього. Віру в гроші втратив давно. Ось чому так звані природні переваги того класу, в середовищі якого народився, вмерли у ньому назавжди. А тепер йому навіть здавалося, що похитнулася його безмежна любов до науки...

Чому?

У цій країні, чужій і далекій, було щось таке, що підривало твою віру, хоч і нічого не давало навізміна. Він був

певен переваги свого світу — люди там краще їдять, ліпше виховані й освічені (хоч і в цьому почав сумніватися). Проте, побувши два-три тижні в цій країні, раптом почуваш себе так, ніби потрапив на Марс або проплавав довгий час у відкритому морі. Твій погляд на світ стає гострішим, і від цього все раптом починає втрачати попередній зміст, хитається твоя віра в непорушні ідеали. І хоч адмірал настроїв Руперта на свій лад і спрямував його очі в потрібному напрямку, він чомусь усе брав під сумнів і не вірив, що росіяни з їх радарями та морськими фортецями такі вже справді смертельні вороги, як їх вважає Дж. Б. Лілл.

Що ж йому далі тут робити? І чи варт взагалі ризикувати, затримуючись ще на день чи на годину.

Цього він не відав. Але дуже хотілося додому. Він скучив за Джо й Тесс. Ніна з Тетяною одшукали його на балконі, коли він, задерши ногу, читав листа од Роланда; в розповіді хлончика звучали російські нотки, і це дратувало і непокоїло Руперта. Він узяв дрібку мурах, яких назбирав уранці, і почав годувати ними ластівок.

— Можемо завтра їхати! — зраділо повідомила Ніна. — Усе гаразд, Руперте. Ввечері з Одеси відпливає судно-лабораторія. Ми полетимо з Сімферополя о дев'ятій. В Одесі нас зустріне машина й одвезе на судно. За добу будемо на острові. Федора Миколайовича не ждатимем.

— А де ж це Тедді? — похмуро запитав Руперт.

— Помчав до Севастополя, — пояснила Ніна. — Повернетесь завтра, та ми поїдемо без нього.

Руперт аж підскаочив.

— А чого він поїхав?

— Не знаю. Якісь там справи... Та ми обійдемося і без нього.

— Руперте! — гукала Тетяна. — Ходімте. Вистигне обід.

Він слухав Тетяну. Йому подобалось, що та зве його на ім'я. Одного разу спитав, чому не просто «товариш», як решту.

— Та вона ж вас любить! — відповіла Ніна. — Всі вас тут поважають. Тому ви для них просто Руперт.

Ця любов лестила йому, хоч він і не розумів її. Чи була це просто російська сердечність, чи все це наслідок радянського виховання, коли люди відчули свою єдність? Він боявся відвернути доскіпливістю дружнє ставлення Тетяни. Приємніше було відчувати її прихильність, і він сподівався, що й вона почуває це з його боку. Руперт, на

диво самому собі, щоразу відкривав у собі все нові й нові риси, але задумуватись над цим не хотів. Не варто було ускладнювати і так заплутане життя.

Він помив руки і сів за стіл.

— Ніно,— звернулась Тетяна,— а чому ви не обідаєте з Рупертом? Я подаватиму вам сюди.

— Не треба.

Ніна тепер мимохіть дратувала Руперта. Вона бачила, що його щось тривожить, але не відала, що саме. Звичайно, і уяви не мала про його сумніви відносно Федора, пригоди в Севастополі й путівника.

* * *

Рано-вранці вони одлетіли з Сімферополя, злочасний Севастополь zostався далеко позаду. Сівши на маленькому розпеченому аеродромі Миколаєва, незабаром прибули в Одесу, запнуту сірою хмарою пилуги. Велике буре місто розкинулось на бурій рівнині, і його омивало мілке жовте море.

Руперт тримався чемно, але відчужено — між ним і Ніною знову постала стіна недовіри, хоч він розумів, що це смішно. Ніна мовчала. Зрідка питала його поради, але все вирішувала сама і лиш говорила йому, що робити. Вона цілком була заклопотана своїми обов'язками гіда, і Руперта це влаштовувало, бо не хотілося чимось обтяжувати себе; ось відвідає Зміїний острів, обстежить його в міру можливостей, а потім забере Роланда й поїде додому.

— А чому ви так поспішаєте? — обережно спитала вона.— Ще ж у Фанагорії не були. Там найцікавіші розкопки...

— Та, мабуть, досить,— сухо одказав він.

Ніна старалася йому догодити і так само підкреслено, як господиня, намагалася розвіяти поганий настрій, хоч сама сердилась і дивувалась. «Що трапилось? — здавалося, запитували її очі.— Чому ви раптом так охололи до мене?»

Він знав, чого вона хоче: продовження дружби. Та він уперто дивився на цей світ очима адмірала. Одеса була відкритим портом, але «Победа», яку за ними прислали, одвезла їх у військовий док, оточений високою огорожею. Машину довелося лишити за ворітьми, а самим довго йти у супроводі вартового. Вони поминули шість невеличких

підводних човнів, що стояли на якорі (нова конструкція) та два есмінці, а потім побачили дивну рухому платформу з високим краном — певно, вантажний пристрій для якихось складних і великих механізмів. Може, для ракет? А може, для дизелів, що рухають підводні човни? Очевидно, росіяни придумали нову систему двигунів, що знімаються, і це забезпечує найкращий спосіб експлуатації: двигун знімається і ставиться новий, як на моторному човні. Чи то в Ньюкаслі, чи в Клайді за таким принципом будували велике вантажне судно, а для невеличких підводних човнів — це просто чудово.

На них чекав сейнер, який, судячи з оснастки, був пересувною лабораторією риболовного промислу. Біля трапа їх зустрів капітан — невисокий, але кремезний, у сорочці захисного кольору та без кашкета на голові. Він виглядав так само міцним, як і тумба, до якої було принайтовано сейнер. З млявою посмішкою назвав Рупертові своє ім'я — Кирпотін. Йому було років під тридцять. Одвівши Ніну й Руперта до їхньої каюти, трохи постояв у дверях та порозмовляв з ними, пояснюючи призначення численних шафок і шухляд, коли запрацював двигун, і судно рушило.

* * *

Руперт пам'ятав, що його друзі з англійського військового флоту ставилися до російських кораблів із змішаним почуттям зневаги й пошани, адже ніхто з них до пуття не знав, що вони з себе уявляють. Крейсер «Свердлов», який під час свята коронації зайшов до плімутського порту з допомогою локатора, багатьох здивував. Коли ж згадати ще атомний криголам та чудових супутників, що кружляють довкола землі, то лише дурень може сумніватися, що росіяни мають атомний підводний флот і що вони — чудові моряки.

Руперт у цьому не сумнівався, але, збагнувши, що росіяни покладаються на споконвічні традиції, трохи здивувався. Наявність традицій у британському флоті була для нього звичайною справою. А звідки вони взяли в росіян? Поміркувавши, він дійшов висновку, що й СРСР з його морськими просторами теж мусить мати подібні навички. Дехто з його друзів по Арктиці був переконаний, що росіяни знають навігацію більше за інших; він десь читав, що їхній велетенський рибальський флот значно

сучасніший, ніж у будь-якій іншій країні. Ось і зараз у нього виникло враження, ніби їхнє судно керується само — без наказів з капітанського місточка, без звичного антагонізму між верхньою й нижньою палубами, без найменшого вияву влади, що притаманно, хоч і менше, ніж будь-де, всім без винятку англійським кораблям.

Іноді здавалося, що капітан — єдина людина на сейнері. Він ствердно заявив, що обов'язково йтиме повз Зміїний острів, оскільки прямує до гирла Дунаю, де вони вичатимуть життя морської риби.

Найбільш, пояснив він, цікавлять їх оселедці. Вони поводять себе інакше в прісній воді, аніж у морській. Дрифтерібальські судна для морського промислу, що мають багато сітей та йдуть за вітром і течією, — погано пристосовані для цього. Оселедці збиваються в гирлі Дунаю восени, і треба виробити новий метод їх вилову в таких умовах.

Ніна з Рупертом забули свої незгоди. Їх захопила лабораторія, де молоді жінки сиділи над картами, рурками, мідними решетами й черпаками. Обоє дивилися на все широко розкритими очима. Правда, інтерес Руперта був чисто практичний. Ніну ж більше приваблювала романтика праці рибалок.

— Тут всюди мілина, — пояснила їй дівчина в білому халаті. — Зате на південь од Криму глибина сягає двох з половиною тисяч метрів. Колись на цьому місці було прісне озеро, та потім сюди вдерлося Середземне море і знищило прісноводних, які впали на дно й до сьогодні отруюють все речовинами розпаду. Отож ми весь час шукаємо межу між життям і смертю в нашому морі.

«В нашому морі...» Руперта завжди дивувало це російське слово «наш», його вживали щодо людей, річок, друзів, обов'язку, майбутнього. В устах цієї дівчини воно означало своє, домашнє море.

— А як тут рухаються течії? — запитав Руперт.

— Проти годинникової стрілки. І всі не дуже прудкі.

— А Середземне море й досі вдирається сюди? — поцікавилась Ніна.

— Води Чорного моря плинуть по поверхні Босфора. А на глибині двадцяти метрів, назустріч їм, тече Середземне море. Це дивовижне явище.

Тим часом на морі з'явилися брижі, і Руперт помітив, що Ніну знемагає морська хвороба. В маленькій лабораторії було душно, пахло рибою та препаратами, тому він

вивів її на палубу. Ніна взяла його під руку і стала вдихати свіже повітря.

— Як же ви мандруєте на Півночі? Там же справжнє сіньке пекло.

— Мене завжди захитує,— призналась вона.— Та колись обов'язково звикну і почуватиму себе гаразд.

Ніна вставалася Ніною. Її віра в світле майбутнє так само непорушна, як і переконання, що вона обов'язково здолає хитавицю. Все неодмінно переміниться, набуде досконалості, навіть її вестибулярний апарат.

— Ви рідкісна жінка,— сказав він, милуючись її тонким лицем.

Вона посміхнулася і стиснула його лікоть: вони знову були друзями.

* * *

Руперт ліг на горішній полиці, щоб не турбувати Ніну. Він одягнув під ковдрою піжаму й гукнув, що готовий. Ніну й досі вудило, проте вона погасила світло. Судно хитало, хвилі гулко билися об борт, і Руперт швидко заснув.

О другій годині ночі його розбудив капель Ніни.

— Може, вам чимось допомогти? — озвався він.

— Пробачте, я вас розбудила?

— Нічого. Вам не гаразд?

— Ні, краще.

Вони помовчали. Судно гримотіло, і Руперт подумав, що йому, мабуть, не вистачає глибини, до того ж у нього надто плоске дно, щоб відбивати натиск прибережних хвиль; тому його хитає за будь-якої погоди.

— Чудово любити море, як його люблять моряки,— почувся млявий голос Ніни,— а не ненавидіти його, як я.

— Моряки теж ненавидять,— заспокоїв він.— Тільки дурень може любити щось таке брутальне й непокірне.

— Тоді я, мабуть, дурна,— сонно промимрила вона.

Руперт засміявся. Ніна мовчала, і він вирішив, що вона спить.

Рано-вранці стали на якір, і хтось погукав їх за дверима: «Товариші! Приїхали». Ще було темно. Ніна хутко підвелася. Руперт — теж і навіть устиг поголитися. Потім поспідали копченою ковбасою й шинкою. Меланхолійний капітан пояснив, що погода була надивовижку чудова. Тепер їх висадять на берег, а десь опівночі заберуть, якщо

не вранці. Капітан хотів дати їм матроса, проте Руперт подумав, що то буде новий наглядач, і рішуче заперечив.

Домовились про все інше: їм зоставлять їжу, спальні мішки, лопату й кілька ракет, щоб дати знати суднові, коли воно прибуде опівночі.

— Ми можемо й запізнитися, але не турбуйтеся,— мовив капітан, ніби його дивувала їхня цікавість до цього клаптика землі посеред моря.— Ми вас не покинемо.

Вийшли на мокру палубу. Судно злегка хитало, а в теплому ранньому морі, ніби посипаному рожевою пудрою, вони побачили острів. Він був усього-на-всього з квадратну милю завбільшки. Прямо перед ним височіла скеляста гряда, а в глибині бовванів пірамідальний горб.

— Такий маленький? — здивувалась Ніна.— Я думала, він більший.

— Я теж,— признався Руперт.

Їх спорядження лежало на палубі. Капітан лаштувався пристати, хоч Руперту здавалося, що вони мчать із сказженою швидкістю. Та біля самих скель судно раптом затремтіло всіма фібрами, легко одскочило, й вода винесла його ніс на пісок.

Спустили дві дошки, Руперт і Ніна взяли речі й збігли по хитких мостинах, згинаючись під тягарем. Одразу ж дошки прибрали, й судно позадкувало в море. Капітан самотньо стояв на палубі, а коли вони йому помахали, швиденько пішов на місток.

— Ну от,— мовила Ніна.— Тепер ми з вами на безлюдному острові, єдиному в Чорному морі.— І змахнувши руками, побігла, залишаючи глибокі сліди на піску.

— Треба б спершу поховати кудись речі,— гукнув Руперт,

Він підібрав лопату, спальні мішки, накинув на плечі важкий рюкзак і, не даючи Ніні пособляти, закрокував угору рівчаком. Ніна одразу ж відстала.

— Еге ж, добре опинитися знову на землі? — весело щебетала вона.

— Вперед! — скомандував він.

— До чого ж я люблю землю! — раділа Ніна.

* * *

Руперт зупинився на вершині горба й роздивлявся навколо. Скрізь лише пожухла од спеки трава і хмари птаства, що кружляло над берегом. Де ж йому краще копати?

Хоч все це й скидалося на казку, чомусь здавалося, що саме тут може вирішитись його доля. Коли він знайде хоч уламок античного посуду, його уява надасть цьому уламкові такого значення, що він нарешті вирветься з загадкового кола Дж. Б. Лілла. Зрештою, найбільшого успіху в археології досягли аматори, а варт йому лише захотіти, і він знову стане багатим та зможе зайнятися цим по-справжньому.

Отож, роздивляючись навколо, Руперт почував таке піднесення, ніби в нього раптом виростили крила. Всі тривоги кудись одійшли. Він забув Лілла і Колмена, забув про путівник і загадкове зникнення Федора. Навіть Джо й діти перебували десь на задньому плані. Так, од цього острова багато залежить, і він дав себе заповонити радісним сподіванням.

Вони сховали речі в розколинку скелі й почали оглядати острів з якоюсь дитячою наївністю, весь час усвідомлюючи, що вони тут самі, посеред цього теплого зеленкуватого моря; попереду ще цілий день, а може, й ніч на острові. І хоч Руперту дуже хотілося щось знайти, його водночас не полишало веселе почуття, ніби вони просто приїхали погуляти. Ось вони поснідають, потім поплавають та вляжуться на піску проти ласкавого сонця. Та Руперт не міг дозволити собі таку розкіш: він знову згадав про мету, що його привела сюди.

Він так далеко заїхав, щоб одшукати рештки храму Ахіллеса. Може, десь тут, під шаром землі, лежить статуя героя, висічена античним майстром. Треба тільки розібратися, де казка, а де історія. Легенда свідчила, що богиня Фетида¹ подарувала цей острів своєму синові Ахіллесу, що він тут жив і пас кіз. Одначе стародавні поганські міфи, в основі яких, напевно, була історія якогось реального героя або воїна, ніколи не пов'язувала Ахілла з морем.

— Отож,— казав він Ніні, поки вони сиділи під пекучим сонцем на горбі,— Ахілл поселився тут, мабуть, значно пізніше. Він завжди був найулюбленішим героєм чорноморських поселень. І все ж я не можу збагнути, де і як вони могли влаштувати ігрища на його честь. Дивно. Адже тут немає жодного обтесаного рукою каменя.

— Руїни могло засипати землею.

---

¹ Богиня моря у греків.

— Ні. Тут навіть немає місця, де б міг стояти подібний храм. Верхівка острова скоріше вивітрилась, аніж обвалилась. Якби тут було колись селище або храм, ми неодмінно знайшли б що-небудь.

— Ви засмучені?

— Не дуже, — засміявся він. — Врешті-решт, це була лише мрія.

— Тоді навіщо було їхати сюди?

— Мабуть, я теж романтик, — признався він. — Ахілл одив із тих героїв, що їх сам бог велів оточувати романтичним ореолом. Мітрідат, хоч і не сподобався вам, був реальною людиною зі всіма людськими слабостями і вадами. Ахіллес — напівбог Золотої доби. Він найхоробріший і найщасливіший серед вояків Агамемнона. Якби не він, не здалася б Троя. Перш ніж почати війну, грекам довелося розшукати Ахілла. Він виграв найжорстокіші січі з троянцями, захопив за дев'ять років двадцять одне місто, а коли його друг Патрокл був убитий Гектором, викликав останнього на бій, здолав його у смертному герці й поволік за своєю колісницею.

— Який жах!

— Під час поховання Патрокла він приніс у жертву не тварин, як звичайно, а двадцять рабів. Ось, очевидячки, єдиний відгомін варварства, що зберігся в Гомера — він сам соромився цього.

— Ахілл був капризний, наче дитина.

— Всі греки такі. Це було ознакою їх героїчної й щирої натури.

— І ви ними захоплюєтесь? Ви — такий серйозний і розсудливий.

— А чом би й ні? Ми живемо в світі, який знехтував усі надбання, де панують гроші, брудне політиканство й жага насильства, яка не має нічого спільного з хоробрістю або честю. В нашому житті так мало краси. А в них було багато, попри всі оті варварські забобони.

— Краще спитали б, чому у вашому світі не залишилось нічого святого, — мовила Ніна повчальним тоном.

— Ми не раз питаємо себе... але не знаходимо відповіді.

— Тоді оцініть *наші* досягнення.

— О ні! Звиняйте! — вигукнув він. — Ваш комунізм нітрохи не кращий за капіталізм.

— Неправда!

Він тільки мляво посміхнувся.

— Гаразд. Навіщо нам сперечатися, коли ми не в силі чимось зарадити...

— Ви надто швидко здаєтесь.

— Я ніколи не здаюсь! І щоб вам доказати, роздивлюся уважніше.— Ставало жарко, і він зняв сорочку. (Ніна сиділа під парасолькою).— Припустимо, що я грецький архітектор і хочу поставити тут храм,— де краще?

— На узвишші,— запропонувала Ніна.— Десь отут. Давайте глянемо ще з того боку.

— Спершу треба визначити, де шукати. Якщо тут будували храм або каплицю, то десь на сході, куди падає ранішнє сонце. Тобто, там, де ми висіли; в давнину те місце теж було, мабуть, для цього найзручніше.

Сонце пекло в голову, і він обмотав її сорочкою. Рушили голим схилом униз. Чайки кигикали над берегом. Підійшовши до скель, стали уважно оглядати верхівки, чи немає де обробленого людською рукою каменя або черепка. Руперт зрідка копав. Спершу обстежили урвище, потім берег. Стоячи у воді по коліна, з туплями в одній руці і парасолькою в другій, Ніна весело мовила:

— Ми ніби шукаємо грибів. Росіяни люблять збирати гриби. Особливо восени.

— Давайте оглянемо весь острів поблизу берега,— запропонував Руперт.

Зодягли купальні костюми й подибали далі.

Та вода й сонце вабили до себе, і вони знову стали двома дітьми, що бавились на березі. «Та й чи так уже важливо ганятися за примарами минулого?» — подумав Руперт. Його знову опанували сумніви. Ніна йшла над самою водою, збираючи мушлі та одганяючи чайок. Ось вона знайшла гніздо пеліканів, і це обрадувало Руперта: у всіх храмах Ахіллеса вони вважалися священними птахами, охоронцями олтаря. Його азарт відродився.

Стало нестерпно жарко, і вони попливли. Обідали в невеличкій розколині між скелями. Судновий кок не пошкодував для них червоної ікри, сьомги, в'яленої й копченої риби, та ще й надавав зварених яєць, курку, яблук, чорного хліба, голландського сиру, дві пляшки солодкого — вже аж надто — рожевого мускату і два великі термоси з водою.

— Не дивно, що рюкзак такий важкий,— засміявся Руперт.

Вони ніжилися в затінку, поки йому не здалося, що він марно гайнує час. І знову побрів островом, зазираючи в кожную шпару.

— На Півночі,— сказала Ніна, чалапаючи за ним під парасолькою,— мисливці вірять, що коли йти та думати про звіра, то неодмінно на нього натрапиш. А про що ж думати мені? — засміялась вона.— Храму тут і в помині нема.

— Добре,— мовив він.— Я знаю, що ви мені не вірите. Отже, давайте так: я шукатиму черепки, а ви монети.

— Монети?

— Так. Вони бувають усюди.

— Та вони ж дуже малі...

— Нічого. Шукайте.

— Гарзд! — весело погодилась вона, і, опустившись на коліна, стала обстежувати кожну грудочку.

Потім раптом засміялася, скочила й побігла, а він уперто продовжував рити, лаючи себе, що поперся в таку даль за якоюсь химерою.

* * *

Було душно. Зайшовши за горб, він побачив Ніну, яка солодко спала під парасолькою. Вона розкрила очі, посміхнулася і вказала пальцем на обрій.

— Блискавка,— пояснила йому.

Там простягнулась чорна смуга, яку час од часу розтинали громовиці.

— Поспіть ще трохи,— сказав він.

— Ні. Буде гроза. Нема чим дихати.

Він теж це відчував. Море стало свинцевим, небо потемніло, гроза грізно насувалась. Ніна пішла сховати одяг і рюкзак, а Руперт вибіг на скелю й раптом побачив на схилі поблизу берега залишки якогось житла.

Він здогадався, що за останньої війни там, очевидно, стояла батарея; спустившись, побачив сховок, збитий із дубових колод та вкритий бляхою. Судячи з усього, тут була позиція 80-міліметрової зенітної батареї. Навколо валялися металеві ящики з-під набоїв.

«Жаль,— подумав він,— навіть тут усе засмічено рештками війни». Поряд валявся колючий дріт — найбридкіше її свідчення.

Він хотів викупатись, та почув голос Ніни.

— Дивіться! — гукнула вона, виринаючи з-за скелі та держачи щось у руці.— Гляньте, що я знайшла! Ви таки мали рацію, Руперте.

На долоні в неї лежав шматочок олова чи бронзи, і хоч він був геть заліплений землею, дуже нагадував старовинну монету.

— Грецька, — одразу визначив Руперт. З одного боку було бородате обличчя, з другого — колісниця і кілька грецьких літер. Він знав розміри тетрадрахми і статера; ця монета нагадувала александрійський статер. — Де ви знайшли?

— Я хотіла зірвати травинку, — пояснила Ніна, ведучи його. — Монетка виявилася під корінням.

— Вам пощастило! Це може бути важлива знахідка.

— От бачите. А я спершу вам не вірила.

Ніна так хвилювалась, що коли він узявся копати, петерпляче розгрібала землю руками. Руперт її зупинив.

— Я буду рити, а ви просіюйте землю крізь пальці.

— Гарзд.

Ніна не на жарт захопилася. Вони оглядали кожную грудочку, а коли їй попадався камінчик, Ніна так довго його розглядала, ніби самим поглядом могла перетворити на монету.

Пойняті запалом, вони забули про час і не звертали жодної уваги на задуху. Раптом розітнувся удар грому, ніби рик велетенського звіра, що одганяв їх од своєї печери.

— Почалось! — злякано мовила Ніна. — Дивіться!

На північному сході все небо затягло сизими хмарами: почорніла земля, спохмурніло море, і навіть сонячне проміння, що осявало їхні обличчя, здавалося темним. Море збурунилось, наче од гігантського поштовху, і блискавка розколола чорний світ сліпучим ятаганом.

— Мерщій! Треба все поховати, — кинувся Руперт.

Вони побігли, і хмари геть зашнули сонце, а громовиці сліпили та оглушували їх.

Дощ почався тільки згодом. Це було ще тільки попередження бурі. Руперт і Ніна бігли островом, гублячи речі, спотикаючись та підтримуючи одне одного; забігли під накриття, вмиваючись потом. Руперт глянув угору — дах був як решето.

— Забув лонату! — похопився він і вибіг.

— Не треба! Верніться! — гукала Ніна навздогін.

Блискавка рубанула золотим мечем по шапці горба. Руперт помахав рукою й побіг: буйство стихії відродило в ньому хлопчиська. Але хутко захекався. Знайшовши

лопату, постояв, дивлячись, як бурханія вітру кремсає хвилю. Ніби смерч раптом наскочив, а потім усе стихло.

— Чудово! Ану мерщій! — підганяв він себе вголос.

Перша велика крапля, ніби свинцева куля, полосула його по плечу.

— Руперте! — вискочивши з-під даху, гукала Ніна.

Він кинув споглядати грозу і побіг; чорне небо розколосся, й линув дощ. Вхопивши Ніну за руку, Руперт потяг її схилом, а на них падали теплі потоки води.

Під дощем Руперт взявся оглядати дах. Він вирівняв лопатою гнуті листи й позакладав камінням прогалини. Мокре волосся падало йому на лоба. А тут ще й Ніна рюм-сала: вона боялась грози. Море шугало на скелі валами мутної води й бурої піни, і згодом нічого не було видно крізь густу пелену чорного дощу.

— Руперте! — зойкнула Ніна, коли блискавка врізалась у землю зовсім поруч.

— Не бійтеся! — вигукнув він і підсковзнувся. Земля геть розкисла, а дощ переможно тарабанив по лопаті.

Вбігши під накриття, Руперт став біля Ніни, мокрий, ледве переводячи дух. За кожним спалахом острів здригався, а стіни їхньої хижі дрібно тремтіли.

— Недарма греки вірили в Зевса і Гефеста, — жартував Руперт. — Це гра титанів. Ось вони зараз наскочать на нас.

— Не кажіть так. Мені страшно.

Він скуйовдив їй волосся і засміявся.

— Вас вони не зачеплять.

— А що, як блискавка впаде на хижу?

— Чому обов'язково сюди?

— Страшно, — повторила Ніна й дала йому рушника втертися.

Перший напад вітру там, на горбі, був лише пробою сил. Тепер шаліло справжнє пекло, — вітер трощив гігантською рукою, намагаючись новалити хижу або підняти її в повітря. Веселий бог розважався, а хижа стійко трималася. Крізь шпари струміло гаряче повітря, дощ стівав патьоками по стінах, проте підлога залишалася сухою, та й зверху вже не текло. Ніна хотіла причинити двері, а Руперт волів дивитися на герць олімпійських богів у здібленому й мутному морі.

— Сейнер не прийде в таку погоду, — мовила Ніна, запинаючись блузкою, щоб не бачити блискавиць. — Ненавиджу грозу!

— А скільки може тривати шторм?

— День, а то й два.

— Ну, що ж, у нас їжі вистачить.

Ніна мовчки кивнула. Руперта дивувало, що вона так боїться. Він і сам іноді здригався, але цікавість була сильніша за переляк.

— Давайте поїмо, — запропонував він і, не ждучи її відповіді, взявся розпаковувати рюкзак. Перш за все вийняв пляшку рожевого мускату. — Вип'ємо? Може, воно оджене блискавки... Адже для чогось іншого — надто солодке.

Ніна хоч і не пила, кивнула.

— І все-таки наш кок дещо забув, — промовив Руперт. — Немає штопора.

Ніна взяла од нього пляшку й пошукала ножа. Вона встромила лезо в корок і, підваживши його, легко витягла.

— От дивина! — вигукнув він. — Ніколи й не бачив чогось подібного.

Ніна все ще мовчала. За кожним спалахом вона затуляла очі й здригалася. Лише ковтнувши трохи вина, заговорила:

— Не люблю блискавиць. У них є щось неприродне... Уб'є, не питаючи, і шукай вітру в полі...

— А хіба не все одно, як бути вбитим? Кожна нагла смерть дурна. Чим, скажімо, блискавка гірша од автобуса, що не слухається керма.

— Може, й так. Але я б не хотіла померти од блискавки.

— А як би ви хотіли? — пожартував він.

— Од старості, — серйозно мовила вона. — А коли вже судилося вмерти раптово, то хоч за щось путнє. Можна померти й наглою смертю, але за те, в що віриш над усе.

Так, смерть од блискавки була б надто безглуздою для неї. Але ця жінка, що так боялася блискавки, ладна була піти на все заради своєї віри в комунізм.

— Ви нагадуєте мені перших християн, — засміявся він, смачно уплітаючи ковбасу.

Грім так торохнув, що дах, здавалося, мало не впав їм на голови.

— Дурниці! — нашорошилась Ніна. — Я не вірю в бога. Невже ви вірите?

— Іноді — так, а іноді — ні. Я скоріше вірю в сили природи, тобто в поганських богів. Вони добріші й людявіші за наших.

Руперт з усмішкою стежив за Ніною — вона вся стислася од страху перед безглуздям природи. І водночас він заздрихав її наївній вірі в розумне влаштування, її волі, впевненості, переконанню, що всіх людей її країни поєднують нерозривні зв'язки. В ній він бачив те, чого раніш не зустрічав у жодній жінці, в жодному чоловікові, і йому здалося, що не дарма угледів оті риси первісної християнки.

Ніна відчула себе в безпеці лише з настанням темряви, коли гроза одійшла в море і про неї нагадували велетенські вали та віддалений гуркіт грому.

В хижі було сухо й темно, тільки блискавки зрідка осявали її сліпучим, жовтим світлом. Хижа збита на совість і, на думку Руперта, простоїть ще довго, хоч ті, хто її спорудив, давно зложили голови в нерівному бою. Руперт із Ніною переодягнулися й, простягнувшись на долівці, взяли розповідати одне одному про себе. Він дізнався, що до їхньої зустрічі Ніна не розмовляла з жодним англійцем. Звідки ж вона так добре знає мову?

Ніна вчилася в Московському інституті іноземних мов. Чому ж тоді стала лектором на Півночі? Спершу була вчителькою англійської мови. Її послали туди по закінченні інституту. Там зустріла Водоп'янова і одружилася. Прочитала кілька лекцій про російських і англійських поетів на далеких зимівках. Тоді Управління запропонувало їй постійно провадити цю роботу... Ніна спитала його про Джо, і, коли він відповів, гірко промовила:

— Вона ж марнує своє життя. Хіба вам не здається, що їй хотілося б жити цікавіше? Може, боїться одверто про це сказати, адже у вас подібних жінок вважають поганими дружинами й матерями? У вашому світі такий закон.

Її слова чомусь роздратували його. Чи не тому, що він розумів їх справедливість? Руперт навіть дивувався спостережливості Ніни — адже вона була жінкою з іншого світу. А Ніна продовжувала розпитувати, як вони зустрілися, чи багаті і як почувають себе багатії в країні, де стільки бідних? Він не сперечався з нею, але отетерів, коли Ніна сказала:

— У нас теж можна бути багатим. Можна мати власний будинок, лише не дозволяється заробляти гроші на грошах, тобто пускати їх в оборот.

Йому приємно було лежати в темряві і сповідатися перед нею. Вряди-годи виходив, щоб глянути на чорне небо, чи не перестав дощ, та щоразу повертався й влаштувався поряд із Ніною, знаючи, що од себе не втечеш.

* * *

Потім переконував себе, що у всьому завинила їхня самотність, незвичні обставини й бурхання стихії, яка збудила почуття. Хоч сила, що кинула їх у обійми, виявилась дужчою навіть за стихії.

Спочатку це був випадковий, дружній дотик. Ніні здавалося, що коли вона візьме його руку, так буде спокійніше й безпечніше. Та хіба можна вгамувати серця! Вони потяглися одне до одного, вже ледве стримуючи хвилювання. «Ні, ні!» — запручалась Ніна.

Руперт боявся того, що мало статися, проте не міг себе перебороти. Коли вона обм'якла, знесилившись, він наказав собі: «Ти мушиш покласти цьому край!..»

Але піти не зміг, хоч знав, що діє проти її і своїх власних переконань. До того ж так її поважав, так захоплювався її відданістю своїм ідеалам. Та обоє зайшли вже надто далеко, і спину не було. Натомість спинився час...

* * *

Коли ж настав день, дивувався, як двоє порядних людей могли собі дозволити таке.

Адже досі між ними нічого не було — ні загравання, ні прихованого потягу. Саме буря згуртувала все і кинула їх одне до одного. Та коли вони снідали і потім знову взяли за вже непотрібні пошуки монет, він розумів, що все значно складніше.

— Я винна перед вами й вашою дружиною, — озвалася Ніна. — Я ніколи собі цього не прощу...

— Не кажіть так! — змолвив він.

Чи думала вона про чоловіка? Чи любить його? Він знав, що любить. Вони стояли на горбі, дивлячись на руду піну й водорості, що прибило до берега, і Руперт бачив, як Ніна плаче. І знав чому — вона зрадила саму себе.

— Не треба, — попросив він, хоч знав, що це нітрохи не зарадить, і йому теж стало боляче.

— Пробачте, Руперте! Пробачте мені ці сльози.

Якби вона поводитись інакше, легко сприйняла те, що сталося, вважала все жартом або знову віддалася пристрасті, він, певно, зненавидів би її і все життя картав би себе за таку дурну пригоду. А сором, що мучив їх, збудив глибоке почуття, якого він досі не знав.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Олексій ждав їх у санаторії. На потилиці білів чималий шмат пластиру, а два зламані пальці було забинтовано. Санітар Гриша весь час благав його трохи посидіти.

Він зустрів їх у холі, гукаючи з усіх сил:

— Ніно! Руперте! Ось я! — ніби не вони його тут шукали, а він їх.

— Ну, — мляво сказала Ніна, — що ти тут ще накоїв?

— Нічого, — невинно мовив Олексій. — Мені дозволили їхати.

— Це так? — запитала вона Гришу, сумовитого абхазця, який, здавалося, змирився з усім на світі, навіть з несподіваними вибриками Олексія.

— Так, — зітхнув він. — Мені звеліли супроводити товариша Водоп'янова і доглядати за ним.

— Як можна бути таким невгомним, — докоряла Ніна. — Бачиш, до тебе змушені були приставити окрему людину. Ти всім завдаєш клопоту. Наче дитина.

— Дурниці, — розреготався Олексій. — Там раді були мене збутися. А Гриша мені зовсім не потрібен. Гришо, — звернувся він до абхазця, — марш додому. Ти мені набрид.

— Не можна, Олексію Олексійовичу, — сумно посміхнувся Гриша. — Не маю права.

— От бачите! — радісно озвався той. — А там мені було нудно й самотньо.

Він весело посміхнувся до всіх.

— Ходімо, — рішуче мовила Ніна. Взявши валізу, вона звернулася до Руперта. — Дозвольте нам посидіти у вашій кімнаті. Йому високо здиратися сходами.

— Яке там високо! Я вже ходив.

Руперт уважно стежив за Олексієм: йому хотілося знати, чи не ревнощі пригнали його сюди. Та ні, Олексієві не властиві були ні ревнощі, ні підозри. Він надто вірив у себе і був непохитно переконаний у вірності дружини, відданості друзів і особливо мрійника Руперта Ройса.

Зате Руперт із здивуванням відчув, що ревнує його до Ніни.

Йдучи широким напівтемним коридором, Олексій сперся на його руку своєю перев'язаною правоцею. Другою рукою — па знак покоря, а може, з молодечтва — намагався взяти Нінину валізку, та вона сердито заперечила.

Відчуваючи Олексієву хватку, Руперт уявляв себе в'язнем, прикутим наручниками до жандарма, і настирливо думав про те, що завтра ж поїде геть або найпізніше після завтра.

* * *

Трохи перегодом він попрохав Ніну замовити розмову з Джо і Роландом. Він мусить їхати — адже зробив усе, задля чого приїздив.

— Так, — кивнула вона. — Ви маєте рацію. Треба їхати.

Вона навіть не намагалася затримувати його; почуття обов'язку зрадило її, і це зламало його волю.

«Треба триматися! — наказував він собі. — Всьому кінець. Я допустився неоправної помилки, але тепер уже нічим не зарадиш».

Та дарма намагався себе втішити. Його моральні принципи нагадували її, і ніщо не могло примусити його забути те, що сталося.

— Роланд біля апарату! — гукнула Ніна.

Руперт підійшов і мимохіть відзначив, що вони знову з Ніною наодинці. Олексія одісяли перепочити. Та щойно він почув голос сина, як усе інше одступило геть.

— Це ти, батьку?

Оте «батьку» було досить манірним. Мабуть, Роланд перебував у тому стані, коли любив удавати дорослого.

— Так, — крикнув у трубку Руперт. — Як ти себе почуваш?

— Цілком добре. Що-небудь трапилось?

— Ні. Я хочу попередити тебе, що нам час збиратися додому.

Роланд помовчав.

— Куди? В Англію?

— Звичайно.

— Добре, — холодно мовив Роланд. — Коли треба, то треба.

Руперта дратували його відповіді.

— В чім справа? Тобі не хочеться?

— Хочеться. Але коли?

— Щойно дістанемо квитки на літак.

— А можна мені лишнитися тут до четверга?

— Навіщо?

— Я беру участь у двох виставах... В п'єсі Шекспіра «Буря» і в «Мудреці з Оза».

— Російською мовою?

— Наполовину. Якщо я поїду, то все зірветься. Можна мені лишитися?

Руперт не знав, як він витримає ще цілих чотири дні...

— Гарзд,— мовив він.— А як ти себе почуваш?

— Нічого, дякую.

— Тоді я приїду за тобою в п'ятницю.

Вони сухо попрощалися, і Руперт повісив трубку. Ніна питально глянула на нього: що сказав Роланд?

— Йому там напрочуд добре,— одказав Руперт.— Хоче лишитися до четверга. Отже, замовляйте квитки на п'ятницю.

Вони теж ставилися одне до одного з підкресленою чемністю, та дивна річ: чим дужче стримували себе, тим більше розпалювали пристрасть, якої перше не почували. А це, в свою чергу, штовхало їх до інтимності, що її вони намагалися уникнути.

— А тепер можна викликати до телефону Джо? — запитав він.

— Доведеться чекати до одинадцятої вечора. А зараз, якщо я вам більше не потрібна, піду вгамую Олексія.

— Дякую, мені нічого не треба.

— Тоді я піду.

— Гарзд...

Ніна йшла, не бажаючи цього, і він теж не хотів її відпускати. Бо раптом усвідомив, що за останні кілька тижнів був тільки з нею, і ось зараз вона піде до іншого... «Що вона там робитиме? — питав себе.— Як буде триматися? Невже так само, як і перше?..»

— Ніно! — вигукнув він.

Вона невпевнено озирнулась.

— Що?

— Де Тедді? — запитав він, думаючи про інше.— Вже повернувся з Севастополя?

— Так, але поїхав знову, коли дізнався, що нас немає. Не знаю, де він зараз. Здається, у свого приятеля. Він приїздив з ним у Севастополь... А що? Він вам потрібен?

— Ні. Я просто подумав, куди він запропастився.

— Повернеться. Не турбуйтеся,— мовила Ніна. І поспішила одійти, скориставшись тим, що Тетяна принесла обід.

Думки про Федора й англійський путівник трохи одволікли Руперта. Що завгодно, лиш би не думати про Ніну!

Істи не хотілося, але, поважаючи турботи Тані, він сів за стіл.

— Чому Ніна й Олексій не обідають з вами? — спитала вона.

— Не знаю. Може, тому, що я їх не запросив.

— Я запрошувала Ніну, але вона відмовилась. Може, ви посварились?

— Ні. Просто вона вважає, що Олексієві треба відпочити.

Невже й Таня все знає?..

* * *

Руперт з Ніною просиділи цілу годину на балконі, ждучи, поки дадуть Лондон, а навколо синіла тиха літня ніч. Та ось він почув нетерпеливий голос Джо, який доніс пахощі далекого англійського літа.

— Здрастуй, Джо! — розітнув його голос північну дрімоту.— Як ся маєш?

Та голос Джо кудись пропав, і він знову закричав, щоб його повернути.

— Джо, ти мене чуєш?

— Коли приїдете? — запитала вона.— У тебе навіть голос став російським... Ти був на острові? Я щойно отримала твого листа...

— Так,— одповів він, здригаючись од самої згадки про той острів.— Ми були там. Ти чуєш? Повернемося десь за тиждень...

— Я чекала вас сьогодні або завтра. Роланд біля тебе? І знову потонула в нічному безгомінні.

— Ні, він спить!

Він досі не признався їй, що Роланд у таборі. Хай потім. Коли Джо знову виринула на хвилю, він почув, що Тесс ось уже два дні в лікарні.

— Чому? Я вважав, що вона давно здорова...

Їх роз'єднали, і він передав трубку Ніні. Вона деякий час посперечалася з операторкою і потім заспокоїла його:

— Вони з'єднають вас ще раз.

— Джо каже, що Тесс у лікарні.

— Тоді подождемо.

Знову всілися на балконі, що повис над безмежною синявою моря, яке мерехтіло в місячному сяйві, і лиш вряди-годи сліпучий промінь прожектора краяв його, наче святковий пиріг.

— Навіщо ждати? — озвався Руперт.— Ви, мабуть, стомилися.

— Нічого...

Вона знову була аж надто послужлива й гостинна. Зате він ледве стримував себе — її самодисципліна збуджувала те, що вже не можна було собі дозволити. Спокій ніяк не повертався до нього, і Руперт сподівався, що голос Джо поставить усе на місце. Але Джо — це Джо. Голос її був спокійний і безликий, якою здавалася тепер і вона. Одне її тепле слово, і рівновага повернулася б, та Джо не вміла говорити подібних слів. Все у неї було надто тверезе й помірковане, навіть кохання.

— Олексій не здивується, коли прокинеться? — запитав він.

— Ні, — тихо мовила Ніна. — Він знає, де я.

— Я дуже шкодую, Ніно... — з відчаєм мовив він.

— Тепер це вже стосується лише мене...

Так. Але в нього все так непевно! Голос Джо розбудив усі його сумніви. Він давно знав, що у них різні натури й погляди на світ. Та тепер почав розуміти й багато іншого. Ніна ставала дедалі ближчою й ріднішою йому. І якою б не була та слабкість, що з нею вони обоє змагались, вона породжувала між ними дивну спорідненість, якої Руперт досі ні з ким не відчував.

— Не треба так каратися, — лагідно мовила Ніна.

Жінки на диво спокійні, подумав він. У всякому разі, вона так виглядала, хоч Руперт не йняв віри. Телефон визволив його од подальших допитувань, на які все одно жодної відповіді не було. Руперт ще раз почув незворушний голос Джо і чомусь знову ждав, що віднайде в ньому порятунка. Та де там!

— Вони поставили Тесс дуже болісну клізму, — повідомила вона. — Потім зробили аналізи й заявили, що вона здорова.

— Чудово! — вигукнув він. — Я постараюсь приїхати якнайшвидше.

— Добре, тільки не летіть.

— Чому?

— Кажу тобі, не лети... з Роландом. Поїздом їхати з Москви всьому-на-всього два дні.

— Гаразд, — пообіцяв він і рантом відчув дивну полегкість.

Руперт давно вже вважав, що справи його кепські, а коли Ніна вранці прочитала йому коротке повідомлення з газети «Правда» — Олексій саме намагався ввіймати метелика своїм брилем, — він не на жарт перелякався.

«В п'ятницю затримано так званого англійського «студента», який насправді виявився агентом іноземної розвідки і перебував у Москві як шпигун. Затриманий збирав екопомічну й військову інформацію. Він зізнався в своїх діях і викрив інших агентів...»

— Як його звати? — підскаочив Руперт.

— Тут не сказано, — байдуже кинула Ніна і взялась читати йому про події в Конго, од якого, за твердженням газети, американці намагалися відколоти Катангу. Потім прочитала про наслідки запуску радянського супутника з тваринами на борту, який приземлився два тижні тому.

— А Тедді не повернувся?

Вона здивовано глянула на нього.

— Здається, він у Москві? А чого ви так турбуєтесь?

— Скучив за ним...

Він знав, що після повернення Тедді йому буде каюк: Та що поробиш? Ніна замовила квитки на п'ятницю. Коли пощастить, він прилетить увечері до Москви і сяде в недільний лондонський поїзд.

Хоч Федір неодмінно з'явиться ще до цього, а може, Руперта затримають у Москві...

Йому дедалі важче було приховувати свій неспокій. Може, це й викликало хворобу, бо вранці бідолаха прокинувся в лихоманці. Все тіло було наче побите й страшенно нило. «Грип», — подумав він. Але од Ніни й Тетяни приховав, коли вони з'явилися, як звичайно, несучи сніданок. Та хвороба говорила сама за себе: він не зміг навіть висидіти за столом.

— У вас жар, — сказала Тетяна.

— І вигляд зовсім хворий, — додала Ніна.

Він безсило кивнув. Обидві звеліли йому лягати, і він з приємністю заповз під простирадло.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Ніна й лікарі не на жарт перелякалися. Вони не пускали до хворого навіть Олексія. Входити до кімнати дозволялося лише Тетяні. Бідолаху ізолювали саме тоді, коли

він уже звик, що до нього часто заходять люди, аби повідомити, як вони раді з ним познайомитись. Тепер Ніна нікого не впускала.

Зате з'явилися лікарі. Їх було дев'ять, і вони приходили один за одним. Він вважав, що всі вже надто серйозно ставляться до його хвороби, хоч почував себе вельми кепсько. Сестри мацали його пульс, брали кров, лікарі міряли тиск, слухали серце й легені.

— Годі з мене! — сказав він Ніні наступного дня.

— Але ж вони мусять виявити, що з вами.

— Я й сам це знаю.

Вона похитала головою, бо була до того стривожена, що ні на хвилину не залишала його. Засинаючи вдень, він достеменно знав, що вона сидить у вітальні, читає й боїться, щоб він її не одіслав.

— Лікарі досі не знають, що у вас. Доведеться зробити рентген.

— У мене грип, — наполягав він.

І солодко потягнувся в ліжку. Тепер йому нічого турбуватися. Ніна тут, і вона все для нього зробить. Біля цієї жінки з капітановим волоссям він почував себе в безпеці. Зате вночі, коли залишався сам, його мучив страх, дихати ставало важко, хоч жар уже майже спав і жодних ознак чогось серйозного не було.

Отже, він вирішив, що серйозно захворів.

Вранці лікар-рентгенолог — чорноока вірменка — спитала, чи може він зійти до її кабінету.

— Звичайно, — одказав він, хоч сумнівався в цьому.

Накинувши халат та ледве пересуваючи ноги, поплився на перший поверх. Ніна кудись запропала, і в темному кабінеті його зустріла лише лікарка, що розмовляла по-французьки, і дідуган у гумовому фартусі. Коли вони його відпустили, Руперт насилу здерся сходами до своєї кімнати і знову ліг; прокинувся од ходи Тетяни, яка принесла йому курку.

— Чоловіки слабкодухі, Таню, — сказав він. — Жінки значно витриваліші, чи не так?

— Це тому, що ми легко можемо виплакаться, — пояснила вона.

Руперт засміявся. Він знову почув непереможний голос Росії. Звідки у них така сила?

Ніна повернулася з десятим лікарем, жінкою, що чимось скидалася на англійську селянку, худенькою, змороною і, очевидно, розумною. В руках у неї були рентгенівські

знімки. Ніна сказала, що це лікарка з Ялти, Долідзе, і взялась перекладати її запитання. Чи хворів він на сухоти?

— Ні.

— Вас часто просвічували?

— На флоті і після повернення з Арктики.

— І нічого не виявили?

— Ні. А що?

— В родині ніхто на сухоти не хворів?..

Руперт відказав, що батько його помер од цієї хвороби 1935 року в Пенангу. І хоч добре знав, який фах у лікарки, не йняв віри, що в нього сухоти.

— Не може бути! — звернувся він до Ніни. Вона лиш сумно глянула на нього. — Що каже лікарка? — спитав.

— Каже, що у вас зовсім недавно був спалах і що він, можливо, продовжується. Ми не можемо приховувати це од вас. У вас всі ознаки цієї хвороби.

— Я в це не вірю, — опирався він.

— Тепер усіх виліковують! — заспокоювала Ніна. — У нас є потрібні ліки. Як і у вас, в Англії. Звичайно, лікування забере деякий час... Не треба тільки хвилюватися. Прощу вас!

— Я не хвилююсь, а просто не вірю...

Зате Ніна вірила. Він бачив це по її стурбованому обличчю, по тому, як вона розмовляла з лікаркою і з її рішучості будь-що допомогти.

Вона брала на себе відповідальність і за нього, й за його здоров'я, й за безпеку, і він зрозумів, що тепер нікуди од неї не втече.

* * *

Знеможено лежачи в ліжкові, Руперт мав тепер можливість усе обміркувати й зважити як слід. Хотілося вирвати Колмена з свого серця і назавжди забути про шпигунські наміри Дж. Б. Лілла. Який сенс у тому, що він допомагатиме їм плести тенета проти Радянського Союзу, коли й сам от потрапив у тенета жахливої хвороби?

Він кляв також Філіпса-Джонса і Пола Пула, адже це через них потрапив у пастку. Але скільки не думав, не міг знайти заспокоєння, хоч вірив, що коли дійде до звинувачення, Ніна стане за нього горою. Вона ні за що не дозволить Федору так легко заволодіти ним!

— А що як їй підкаже обов'язок?.. — І він спробував стати на її місце, вони ж бо так були схожі одне на одного.

Ні, вона зрозуміє, що дурнуватий запис у путівнику — просто випадковість.

Ніна поїхала за Роландом. Всі лікарі погодились, що, коли температура не підскочить, Руперта можна буде переправити в Москву, де його оглянуть відомі лікарі.

Він з нетерпінням чекав повернення Ніни, змагаючись у шахи з Олексієм. Той руйнував рішучими наскоками обережні комбінації суперника і одверто з цього радів, що дратувало Руперта. Тепер він пересвідчився, що в будь-якому змаганні енергія Олексія неодмінно здолає його. Це теж була їхня, російська риса. І саме це перш за все мусить знати Дж. Б. Лілл: якщо коли дійде до війни, росіяни — Руперт був певен цього — переборють і подолають все, вони — витриваліші за інших, вірять у свої сили і краще вміють пристосовуватись до обставин. Поряд з ними Руперт почував себе виходцем з іншого, зманіженого світу.

— Ага, прогавили! — радо вигукнув Олексій. — Так мені дуже легко вас побити.

Він знав усі основні дебюти, тому Руперт не встиг зробити й трьох ходів, як мусив здатися.

— Добре. Ваше зверху, — роздратовано мовив він.

— Давайте ще. Тільки починайте ось так. Це дуже відомий дебют.

— Ви ж знаєте всі ходи й виходи з нього.

— Ні, та й ніхто не знає.

— Гарзд, — погодився Руперт. — Піду пішаком, а потім посуну слона, як ви радите.

Хоч наперед знав, що програє, але злорадно втішив себе тим, що переможе в серці Ніни. Тут уже Олексієві не допоможуть оті дебюти й продовження, бо все вирішує невідчутна нервова спорідненість, яку не поясниш ні розумовою гармонією, ні навіть фізичним потягом. Якщо це можна назвати коханням, то він закоханий у Ніну, а вона в нього. Але ж хіба можна кохати двох жінок водночас?

Навряд. Бо в нього не було сумніву, що досі кохає Джо.

— Вас щось відволікає, — докорив Олексій. — Шахи вас зовсім не цікавлять.

— Пробачте. З мене поганий шахіст.

— Та це ж так просто. Ви — як Ніна: вона завжди питає, навіщо ставитися до гри так серйозно? А я відповідаю: гра тренує увагу, вчить розраховувати свої дії. Адже ви штурман, Руперте, і вам належить добре вміти грати... Хоч Ніна вважає це марнуванням часу. — Він почав скла-

дати до шахівниці фігури.— Знаєте, вона останнім часом дуже за вас турбується.

— Я завдаю їй багато мороки.

— Ні! Єдина морока для неї — це я. Мені здається, вона вже втомилась від мене. Я замучив її.— Вигляд у Олексія задуманий і стривожений.— Сьогодні вночі їй було кепсько... Колись вона дуже хворіла...

Руперт не бажав слухати, але цікавість перемогла.

— Вона не така вже й міцна, як удав. Коли Ніна чимось пригнічена, сили зраджують її, і вона стає дуже нервова.

Руперт боявся глянути йому у вічі: невже він усе знає й хоче його застерегти? Ні, він просто виказує йому свої тривоги щодо Ніни.

Глянувши нарешті, Руперт зрозумів, що той нічого не відає, окрім того, що Ніну щось мучить, і це, мабуть, нагадало йому велике горе, коли померли діти й Ніна хотіла кинутись під поїзд.

— Коли я поїду, їй стане легше,— мовив Руперт.— І вам буде спокійніше. Вона надто серйозно ставиться до цих обов'язків.

— Авжеж,— стурбовано кивнув Олексій.

* * *

Роланд навдивовижу спокійно сприйняв хворобу батька. Він тепер виглядав зовсім як російський хлопчик. Можливо, таке враження справляла нова звичка носити сорочку, його зачіска і червона краватка. Він привіз із собою силу книг, фотографій і значків. З ним прибуло двоє друзів. Лежачи в ліжкові, Руперт провадив серйозну розмову з дівчинкою років дванадцяти із золотими кісками; вона, очевидно, міцно заволоділа Роландом. Хлопчик був однолітком сина і, судячи з розмови, мрійник і фантазер. Він здебільша мовчав, та це, мабуть, і подобалось Роланду. Між собою вони розмовляли по-російськи, і Руперт здивовано дослухався, як вільно, хоч і по-дитячому, Роланд вертає гучними словами.

— От молодець! — похвалила Ніна.— Чуєте, як чеше?

— Як тобі це вдалося? — дивувався Руперт.

— А що тут такого! В «Артеку» всі діти говорять по-англійськи. Їх в школі вчать.

Впевненість сина чомусь одразу заспокоїла Руперта. Йому здалось, ніби він раптом визволився з темряви. Бо останнім часом почував себе зацькованим,— не дивно, що став усе перебільшувати.

— Чудово,— весело мовив до хлопчика.— Тепер можемо їхати додому.

— А запалення легень у тебе пройшло? — запитав Роланд.

— Так. Майже...

* * *

Речі вже було спаковано; Ніна про все потурбувалась — про квитки, машину, навіть про сумні проводи. Вона їхала з ним до Москви. Десятки людей прийшли попрощатися, закидали його подарунками; хтось навіть приніс велетенського кавуна.

Особливо шкода було розлучатися з Тетяною. Руперт і сам не розумів, що прихилило її до нього — симпатія, закоханість у Ніну чи відданість своїй справі. Він теж поважав працю, вірив у її значення і велич, але такого святого ставлення до обов'язку досі не бачив. І знав, що Тетяна ні над чим не задумується — їй не треба було сушити собі голову над тим, що диктується природою й оточенням.

Вона плакала, втираючи хусточкою очі, й гаряче цілувала Ніну. Руперта зрадила його звичайна стриманість, і він доторкнувся губами до її щоки. Тетяна обняла його й міцно поцілувала.

Зоставалось попрощатися з Олексієм і, очевидно, назавжди. Навряд чи вони зустрінуться ще коли. Олексій теж хотів їхати до Москви, проте Ніна вмовила його лишитися — адже Руперт серйозно хворий і потребує спокою.

Все ж Олексій проводжав їх до вокзалу в Сімферополі.

— Як мені шкода розставатися з таким другом! — говорив він, обіймаючи Руперта.

Руперт подумав, що коли він поїде з Росії, ці слова дружби, вагомі й значимі, що доходять до самого серця, будуть для нього закликком до вірності. І вони більше не лякали його, не здавалися пустими по відношенню до людини, яка вирішила будь-що зберегти свою особистість і відгородилася від усього залізними мурами. Тепер він почував себе з Олексієм вільно й радісно, слова про дружбу більше не лякали його — він уже не боявся, що вони вимагатимуть од нього якоїсь певної відповідальності.

Почуття, що мучило його, було іншого роду. Федір так і не повернувся, і Руперт не знав, чи минула небезпека. Хоч, може, всі його страхи — витвір збентеженої уяви од почуття власної провини?

Він одійшов, коли Ніна прощалася з Олексієм. Можливо, вони простилися раніш, бо зараз обнялися тільки для годиться. Ніна прохала Олексія бути обережним, і він обіцяв:

— Не турбуйся. Я ждатиму тебе.

Потім пошкунтильгав до Руперта і міцно обійняв його. Руперт побачив сльози на очах росіянина, і йому стало ніяково.

— Ви гарна людина, Руперте! — бубонів Олексій. — Я ніколи не забуду, що ви для мене зробили. Ніколи не забуду вас. Тільки не піддавайтесь лікарям, добре?

Руперту й самому хотілося гукнути: «Ти теж чудовий хлопець, Олексію! Я ніколи тебе не забуду!»

Та англійська стриманість взяла гору, і вони тільки мовчки обнялися.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Два дні в задушливому купе з Ніною й Роландом виявились нестерпними, і, коли прибули до Москви, Рупертові погіршало. Як він не рвався додому, але їхати не міг. Він благав Ніну негайно відправити його поїздом чи літаком, та вона була непохитна. До того ж їй ще потрібно було влаштувати справу з візою.

— Вам гірше, — наполягала вона. — Ви погано виглядаєте.

— Тим швидше мені треба їхати, — мляво опирався Руперт.

— Я боюсь одпускати вас такого хворого. Я ж не можу їхати з вами до Лондона. Цілих два дні в дорозі — все може трапитись...

— Тоді відправте мене літаком.

Тим часом з газет, що їх вона читала йому, Руперт дізнався, що затримано ще двох: американського туриста з валізами, повними релігійних листівок, і німця, котрий мандрував шляхами України у власному авто. У нього знайшли фотоапарати й записники з описами військових споруд під Одесою. «Слава богу, хоч цей не мав відношення до Колмена», — потішав себе Руперт. Про це свідчили фотоапарати — але ж німці завжди нерозлучні з ними, і навіть Колмену навряд чи вдалося б одговорити їх. «Ще не одного спіймають!» — сказала Ніна.

— Ви обіцяли Джо, що не летітимете, — нагадала вона, коли він знову заговорив про від'їзд.

— Але ж виникли непередбачені обставини...

Вона похитала головою. Руперт лежав у готелі «Пекін»; за вікном простягалась мокра після дощу Москва; автомобілі злизали калюжі, наче велетенські тигри — молоко.

— Годі Роланду байдикувати,— зайшов він з іншого боку.

— Я розмовляла по телефону з Федором Миколайовичем. Він сказав, що коли вам не можна буде їхати, ми знайдемо когось, хто б відвіз Роланда додому.

— Ні, ні! — вигукнув Руперт.

Йому стало млясо. Якщо Федір хоче одіслати Роланда, значить, справи його кепські. «Коли вже алочинець у тебе в руках, хлопчика можна й одпустити»,— подумав він.

— Не одсилайте Роланда без мене! Джо збожеволіє. Як вам могло прийти таке в голову?

— Гаразд,— одказала Ніна.— Поговоріть про це з Федором...

Вона сиділа у нього на ліжку в старосвітському номері готелю «Пекін», який був усе ж таки кращий за «Метрополь»: номери чисті, просторі і, незважаючи на претензійне обладнання, досить зручні. В сусідній кімнаті Роланд малював автопортрет. В «Артеку» його навчили вживати олійні фарби, а Ніна купила ґрунтований картон.

— Хіба Тедді в Москві? — запитав Руперт.— Чим він займається?

— У нього тут сім'я. Завтра він прийде до вас.

Руперт одкинувся на подушки й задумався. А потім глянув на її щире обличчя й вирішив:

«А що коли я їй усе розповім? Поясню, як по-дурному вплутався, що вчинив і чого — ні, може, вона мене зрозуміє?»

— Що кажуть тутешні лікарі?

— Те ж, що й доктор Долідзе, але вони чекають даних рентгену й аналізів. Сьогодні ми поїдемо до тубдиспансера.

Руперт скривився.

— А що думаєте ви?

— Ох, Руперте. Я так за вас боюсь, що вже й сама ледве жива.

Руперту здалось, що вона одкине геть свою стриманість і впаде з плачем йому на груди.

І раптом відчув, що *справді* хворий на сухоти. Лікарі знають своє діло. Так, справи його кепські.

— Мабуть, я сам у всьому винен,— заговорив він.— Можна мені задати вам одне питання...

— Будь ласка.

— Чому ви поставились до мене з такою підозрою, коли я приїхав?

— Що ви?

— Але ж це так.

— Дурниці! — обурювалась Ніна, але вже спокійніше додала: — Це було зовсім інше. Просто мені хотілося, щоб ви виявились таким, яким змалював вас Олексій. Я боялась, що ви раптом не такий...

— А який?

— Я ж нічого про вас не знала, хоч я вірю в людей. У що тоді вірити? Коли знаєш, що твоє життя залежить од людяності інших... Я так захоплювалась вами! Ви так героїчно вчинили щодо Олексія. Але я сумнівалася, що люди з вашого світу можуть бути такими, як ви. Хіба можна стати другом того, кого не знаєш? Ось що мене бентежило. Адже, коли нема повного розуміння, не може бути й дружби.

— Навіть з боку Героя Радянського Союзу? — Вона почервоніла. — Тоді ви, очевидно, маєте рацію, — заспокоїв він.

— Ні, я таки помилялась... — І, помовчавши додала: — Як усе-таки нелегко — бути просто людиною!

— А раніш ви цього не знали?

— Ні. Лише завдяки вам я зрозуміла, як це важко. Досі мені і в голову не приходило, що можна так ставитись до людини з іншого світу. Ніколи не думала, що буду щаслива лише з того, що ви існуєте. Так, щаслива...

Очі її наповнились слізьми. І він зрозумів, що вже нічого не розкаже. Ніколи!

Раптом вона весело розсміялась і стисла його руку.

— Знаєте, що мене найбільше дивує?

— А що?

— Ми з вами дуже схожі одне на одного, хоч я вірю в комунізм, а ви — ні. Я схожа на вас, Руперте, більше, ніж будь-хто в світі. Ніби ми з вами знаємо таємницю життя і вона порівну схована в вас і в мені. Я все запитую себе, чому? Звідки таке відчуття?

— І я не розумію.

— Не знаю напевно, але думаю, що ви мрієте про таке ж майбутнє для всіх людей, як і я. Хоч і розумію, що ви зі мною ні за що не погодитесь. Але вірю в це навіть проти здорового глузду й нормальної логіки.

— Авжеж,— мовив він.— Я з вами не погоджусь. Але до чого тут здоровий глузд і логіка?

— Бо одного почуття мало. Воно може обманювати.

— Але ж може й не обманути.

— Дай боже,— сказала вона, легенько вивільняючи пальці з його руки, бо її знову покликав Роланд.— Я б не знесла, якби це почуття мене обманювало і ми стали ворогами.

* * *

Тубдиспансер містився в старому цегляному будинку. Вони заїхали в двір, де під хирлявими деревами стояли ковбані, й Руперт відчув, що ця лікарня, як усі лікарні світу, просякнута хворобою і смертю.

Його одразу ж повели до приймальної, де було кілька м'яких тапчанів.

— Роздягайтеся,— мовила по-англійськи молода лікарка.

Руперт скинув штани й черевики й збентежено глянув на Ніну, та в її погляді світилася тільки тривога.

— Накиньте піджак, тут холодно, можна й застудитись,— звеліла вона.

Та лікарка повела його в рентгенівський кабінет, обладнаний навдивовижу по-сучасному. Спершу просвітили груди, потім поставили перед рухомим екраном і зробили знімки з боків. Нарешті зміряли температуру, принесли одяг, і він подивав за лікарем уздовж темного й гнітючого коридору.

— Невеселе місце,— шепнув він до Ніни, коли зайшли в кабінет професора.

— Лікарня надто стара. Зате професор дуже відомий.

Меблі в кабінеті теж були старосвітські — шкіряні фотелі й канапа, а сам професор нагадував чаклуна.

— Ви, мабуть, були непоганим спортсменом? — звернувся він до Руперта російською мовою.

— Ні, я мало цим займався,— одказав Руперт.

— Професор цікавиться, чи досі ви почували себе здоровим? — пояснила Ніна.

— Більш-менш.

Професор глянув на знімки й погортав історію хвороби.

— Важко сказати...— почав він.— Треба спершу допевнитись...

— А все ж, як ви вважаєте? — спитав Руперт.

— Рано щось говорити. Ми зробили тільки перші спостереження. Потрібен час. А як ви себе почуваете?

— Не ліпше, ніж виглядаю, — він надто стомився, щоб продовжувати розмову. Потім йому раптом сійнула думка, і він запитав: — Може, мені краще негайно їхати додому? А ви надішлете свої висновки...

— Не раджу, — похитав головою професор. — Зараз головне для вас не перевтомлюватись. Поїздка може зашкодити.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Вигляд у Федора був зловісний і таємничий. В костюмі, плащі та м'якому капелюсі він здавався зовсім іншою людиною. Поводив себе сухо й агресивно.

— Як це ви захворіли? — різко спитав.

— Дивне запитання! Звідки мені знати?

Федір стенив плечима, потім глянув на Ніну, яка не знаходила собі місця од хвилювання. Очі Федора повернулися до Руперта — він, очевидно, про все догадався.

— Чому ви не сядете? — звернувся він до неї.

— Не знаю, — пробелькотіла вона. — Я вам потрібна?

— Так, адже я не зовсім розумію мову Руперта, а мені треба з ним поговорити...

В Криму вони виробили досить дивний метод: Руперт говорив російською або англійською, а Федір розумів усе й відповідав по-російськи. Так було доти, поки не зачіпали якихось складних і важливих проблем.

— Тоді я залишусь, Федоре Миколайовичу...

— Чому ви так поспішаєте додому? — ліниво почав Федір, звертаючись до Руперта.

— Я виконав усе, задля чого приїздив, — відказав той.

— Ви ж не оглянули й половини грецьких поселень. Не побували навіть у Фанагорії...

— Мені потрібен був лише Зміїний острів, і все, що я там шукав, я знайшов, — хоробро заявив Руперт, не бажаючи бути мишою в пазурах кота. Він буде одвертим, хоч і не скаже правди. Не треба брехати хоч самому собі, якщо не хочеш заплутатись остаточно.

— Знайшли? Що саме?

— Ознаки того, що там побували греки.

— І все?!

— Можливо, й ні,— признався Руперт, радіючи з того, що наміри противника, хоч і небезпечні, починають виявлятися.— А що ж, по-вашому, я ще шукав?

Федір мляво посміхнувся. Він раптом згорбився і простягнув ноги.

— Знаєте, Руперте... Ви, мабуть, дарма гаяли час.

— Он як?

— Авжеж. Хіба не можна було дізнатись у наших спеціалістів, чим завдавати собі стільки клопоту...

— Самому цікавіше пошукати. Особливо, коли знаходиш. Спитайте Ніну. Правда, вам радісно було, коли знайшли монету, Ніно?

Та Ніна, очевидно, вирішила триматися збоку. Вона тільки кивнула. Вигляд у неї був збентежений, і їй краще хотілося б піти. Чи з сорому за Федора, чи з страху, що має статись щось надто жорстоке, а можливо, й трагічне? Федір не звертав на неї уваги. Він був спокійний, зосереджений і холодний.

— Хай так,— мовив він,— але мені не раз хотілося вас запитати: чи варто було їхати в нашу країну лише для того, щоб глянути на рештки мертвого світу?..

— А чом би й ні? Не всі ж цікавляться сучасними чварами й політикою.

— А ви?

— Не цікавився, коли їхав сюди. Не так, як ваші люди. Федір розсміявся.

— Всі ви на Заході чомусь вважаєте, що ми тільки й цікавимось політикою...

— А так,— обірвав його Руперт.— Ви ж нічого не бачите, крім комунізму й капіталізму.

Федір підвівся й скинув плащ. «Це буде довга січа»,— подумав Руперт.

— А що ви знаєте про комунізм і капіталізм,— почав Федір,— коли десь блукаєте в сивій давнині...

— Не так-то й багато. Але, певно, трохи більше, ніж до свого приїзду сюди.

— Наприклад? — Федір повісив плащ на спинку стільця й закинув руки за голову.

— Зараз не треба мене розпитувати, бо я ще й сам не розумію гаразд..

— Вам нічого боятися. Можете говорити сміло.

Руперт пильно глянув на нього. Чого він хоче? Чи просто помучити, чи щось таки вивідати в нього? «Схоже, що я змагаюсь з ним за життя,— театральню подумав Ру-

перт,— але плазувати й кривяти душею не стану. Буду казати правду, бо іншого виходу нема».

— Боятись? — перепитав Руперт.— А чого мені боятись?

— Не знаю. Але більшість тих, що приїзять сюди з Заходу, чомусь поводять себе так, ніби бояться нас і нашої дружби. Вам хіба не було боязко...

— Так, трохи,— одказав Руперт, глянувши на Ніну. Невже й вона відчула в ньому отой страх? Він пригадав, з якою підозрою ставився напочатку до неї і її чоловіка. Так, тепер весь світ пойнятий недовірою.— Проте це, мабуть, не так страх, як підозра,— пояснив він.

— Яка різниця... Хіба одне не походить від другого?

— Можливо, але...

— Ви й досі вважаєте, що нас слід боятись?

Руперт відчув, ніби його раптом ударили обухом по голові. Легко сказати «ні», рятуючи свою шкуру, а ще легше кинути «так» із молодечтва, щоб приховати правду.

— Ні,— одказав він.— Я не думаю, що ми мусимо боятися вас, тобто Росії. Але повинні боятися комунізму, а це майже те саме.

— Цікаво! Але ж комунізм не тільки російське завоювання.

— Ні. Проте закордонні комуністи підкоряються вашим наказам.

— Звідки ви взяли? Як можна таке говорити? — втрутилась Ніна; це його здивувало, і Руперт вирішив, що бореться не за одне, а за два життя: за фізичне, якому загрожує Федір, і за духовне, поєднане з Ніною, незважаючи на всі незгоди, нерозуміння й забобони.

— Не знаю,— признався Руперт.— Але чому всі вони думають і завжди чинять, як ви?

— Тому, що вони комуністи,— підкреслила Ніна.

— Все було б зрозуміло,— не втримався він,— якби це робилося не так одверто.

— Всі ми боремося проти спільного ворога,— мовив Федір.— Наша країна — перша соціалістична держава, і кожен капіталіст хотів би бачити її поваленою й розбитою. Тому, які б завдання не стояли перед комуністами інших країн, для них найважливіше, щоб існувала ця держава. Їм над усе потрібно, щоб ми вистояли в цій боротьбі,— повторив він.

— От вони й чинять, як накажете,— не здавався Руперт.

— Нам не доводиться їм наказувати. Вони все самі розуміють,— почув він тверду відповідь Федора і раптом збагнув, що непогано розуміє російську мову. Серце його прискорено билось од хвилювання, бо розумів, що потрапив у глухий кут і що йому доведеться змагатися з двома опонентами.

А Федір вів своєї:

— Тепер уже все позаду. Ми не потребуємо чиеїсь допомоги. Ми досить дужі, щоб захистити себе, і комуністи інших країн можуть займатися своїми справами.

Руперт здвигнув плечима. Все це, по суті, зовсім мало його цікавило.

— Ніхто не вимагає, щоб ви стали комуністом,— продовжував Федір.— Все, що ми хочемо од вас і від будь-кого,— не готувати війни проти нас.

Останні слова Федір вимовив зовсім тихо, і Руперт кинув швидкий погляд на Ніну, шкодуючи, що вона не пішла, адже вони підходили до головного...

— Чому ви гадаєте, що ми готуємо проти вас війну? — спитав він, усе ще намагаючись бути сміливим і перш за все правдивим.

— У нас стільки доказів, що ми не можемо думати інакше.

— Ви маєте на увазі шпигунство?

— Шпигуни є у всіх,— зітхнув Федір.— Це не такий уже тяжкий злочин, як змови й заколоти, що плануються у вас нагорі.

— Про це я нічого не відаю...

Федір глипнув на нього.

— А коли б знали? Якби це залежало од вас, то готували б війну?

Руперт хотів був викрутитись, але якась дивовижна впертість підбурювала його.

— Так,— признався він.— Мабуть, я теж затіяв би проти вас війну.

Ніна злякано глянула, так її образила ця зрада.

— Але ж чому, Руперте? Як ви можете таке говорити? — не втрималась вона.

— Вислухайте мене. Я певен, що ваші політики й генерали планують війну проти нас не тому, що збираються нападати, а тому, що такий тепер світ. Нам доводиться планувати проти вас, а вам — навпаки. Що поробиш?

— Та це ж цинізм!

— І одначе це правда. Від цього нікуди не втечеш.

— Добре,— примирливо сказав Федір.— Але скажіть мені, Руперте, який з цього вихід? Чи ви вважаєте, що так мусить бути вічно?

— Якому дурневі це потрібно? — обурився Руперт.— Невже мені хочеться, щоб атомний вогонь спалив мою дружину й дітей?

— Ну то як же? — прищурився Федір.

— Не знаю. Йй-право, не знаю. Я досі мало над цим замислювався.

— Це тому, що ви ненавидите політику,— холодно вкинула Ніна.— Хай інші думають за все. Вони й віднаджують вас од політики: так їм легше чинити, що заманеться.

— Гаразд. Я не маю рації,— почав здаватися Руперт.— Але політика в обох наших країнах сприймається по-різному. Ви будете на ній все своє життя, культуру й освіту. А в Англії вважається, що кожен тверезий чоловік мусить тікати від неї, як од чуми — тому що на дев'яносто відсотків вона брехлива, а на останні десять — взагалі казна-що.

— І все ж ви дозволяєте іншим вирішувати вашу долю,— зауважила Ніна.

— Так, тут ви маєте рацію.

Він не хотів сваритися з нею. Сама лише думка про це була йому ненависна.

Федір, здавалося, був цілком байдужий до їхньої суперечки; Руперт кинув на нього палкий погляд і ворухнувся в ліжкові, ніби закликаючи викласти всі свої карти.

— Деякі поводять себе нерозсудливо,— спокійно мовив Федір.— Надто нерозсудливо...

— Всі ми люди,— перебив його Руперт.

— Це не виправдання,— озвалась Ніна.

— Розумієте,— вів далі Федір,— деякі люди потрапляють у сумнівне становище, не думаючи над тим, що роблять, не зважаючи своїх вчинків і не замислюючись, до чого це може привести. Ось у чому небезпека, чи не так, Руперте?

«Збрехати чи викласти все, як на духу?» — подумав Руперт.

— Війна може початись і тому, що чесні люди не задумуються над своїми вчинками,— говорив далі Федір.

— Може, в цьому наша трагедія,— погодився Руперт.

— Так, чесна людина, як от ви, може накоїти багато лиха, коли вважатиме децю своїм обов'язком.

Руперту це не сподобалось.

— Що ж ви пропонуєте? — процідив він.— Обговорити, в чому полягає мій обов'язок?

— А чом би й ні? Якщо це обов'язок чесної людини, то його не принизить будь-яке обговорення. Коли ж вона просто не розуміє свої помилки, то їй слід допомогти, чи не так?

«Для чого він напирєє на мою совість? — міркував Руперт.— Може, хоче врятувати мене та вказує вихід?.. Чи це його нова пастка, хитрий хід, щоб вибити в мене з-під піг останню сходинку — віру в те, що я виконував обов'язок?..»

Руперт розумів, що треба бути чесним хоча б перед собою. Це давно вже мучило його, і сумління вимагало відповіді. Навіть коли не брати до уваги те, що він робив для адмірала (оті непевні спроби шпигунства, які здавались йому несуттєвими), чи не зрадив він самого себе, погодившись на таку роль, не принизив свою гідність?

— Бачите,— почав він,— кожен мусить дивитися на все відкритими очима не тільки для того, щоб зрозуміти свій обов'язок, а й щоб знайти вихід із жахливого оточення, перш ніж увесь світ перетвориться на атомний пил...

Федір замислився.

— Що значить «дивитися на все?» — запитав він, наголошуючи на слові «все».— Дивитись можна по-різному. Аби якомога більше побачити?.. До речі, чи багато ви тут побачили? Що ви знаєте, приміром, про нашу країну?

— Дуже мало,— признався Руперт.

— То як же ви зможете дивитись на неї відкритими очима?

— Я ще можу багато дечого дізнатись. Ніколи не пізно,— Руперт почував, що вони підходять до головного. Федір уперто думав, і Руперту все ще здавалось, що йому загрожує біда: ось-ось відчиняться двері, знайде якийсь здоровило з ордером на арешт, а поки цього не сталося, він поспішав виказати все, що наболіло.— Розумієте... кожен з нас не бог, у кожного бувають помилки. Навіть у вас і в Ніни.— Та, глянувши на неї, подумав, що навряд, бо вона сиділа тихо, наче дитина, болісно відчуваючи, що за цією перепалкою приховується якась жорстока й непримиренна боротьба, кінець якої може вирішити і її долю.— Той, хто спізнав і пережив у вашій країні стільки, як я, не може бути байдужим. Я, мабуть, перемінився. Звичайно! І всі мої думки... Хоч я ще не знаю, як саме...

— А-а! — насмішкувато протягнув Федір.

— Я не хочу, щоб вашу країну знищили,— рішуче заявив Руперт,— і, мабуть, не зроблю нічого поганого задля цього. Мені не подобається комунізм. Але побачивши, яких людей ви створили з його допомогою, я утратив страх перед ним. І коли ви кажете, що страх — це підозріливість, а підозріливість — це страх, то я позбувся й того, й іншого, хоч, може, ще й не цілком. Та не в цьому річ.— Він повернувся до Ніни.— Розумієте, Ніно, ви нічого не знаєте про мене і таких, як я. А ми ще менше знаємо про вас...— Ніна спробувала заговорити, але він перебив її.— Дайте мені закінчити!

— Будь ласка,— похопилась вона.— Будь ласка! — Йй, мабуть, таки хотілося в цим покінчити.

— Ніхто в цьому не винен, крім нас самих. Що стосується мене, то я йшов утровою стежкою: дозволяв, щоб за мене думали газети й усілякі фахівці з міжнародних проблем. І я вірив будь-яким вигадкам і дурницям, навіть не задумуючись. І якщо беру зараз усе під сумнів, то лише тому, що зрозумів: так далі продовжуватись не може. Інакше я зостався б набитим дурнем.

— Всі ми іноді помиляємось,— добродушно вставив Федір.

— І все ж,— перебив його Руперт,— ви не зробите з мене комуніста. Навпаки! Коли я їхав сюди, то відмовився від спадщини, а зараз їду додому з рішучим наміром повернути свої гроші. Не знаю навіщо. Досі я не був капіталістом, але тепер можу ним стати.

— Не зможете! — запевнив Федір.

— А чому? Всі мої утопії були фальшивими, всі погляди непевними. Тепер я потребую грошей. Хочу, щоб моя жінка й діти жили по-людськи. Кожен має право на це, то чому б не почати з власних дітей? Що ж стосується мене, то я, перш за все, мушу з'ясувати, що й до чого. Для цього теж потрібні гроші. Недарма світ не розумів сам себе. У нього не вистачає на це ні часу, ні витривалості. Нехай я стану капіталістом, але наберусь терпіння й докопаюся до суті. Десь же мусять вона бути...

Федір підвівся, посміхаючись.

— Не вийде з вас справжнього капіталіста, Руперте. Та й чого ви досягнете, ставши експлуататором? Ні! Я навіть не можу уявити вас розжирілим капіталістом.

І став одягати плащ. Нерви у Руперта були натягнуті, як струни. Федір ще трохи повагався. Задумано дивлячись

на Ніну, він, здавалося, щось вирішував, та коли розкрив рот, щоб заговорити, у двері постукали.

Пізно! — майнуло в голові у Руперта. Це його доля стукає в двері! Він аж похолов.

Ніна одчинила, і на порозі справді з'явилася його доля, але в образі сина.

— Роланд! — вигукнула Ніна. — Де ти так забруднився?

Він був весь мокрий і заліплений брудом з ніг до голови.

— Ми гуляли в футбол, а поліцейський каже, що в саду грати не можна...

— Переодягнись! — наказала Ніна. — Мерщій! Глянь, на кого ти схожий!

Роланд навіть не подивився на батька і, зрозуміло, не помітив, як той повертається до життя. Хлопчик радо дозволяв Ніні наказувати йому, що робити, він серцем почував її особливу любов до нього, не таку, як турботи батьків. Руперт глипнув на Ніну і зрозумів, скільки тепла у цієї матері, яка втратила своїх дітей. Роланд був для неї не тільки сином коханого, а й її власним сином.

— Руперте! — почув він голос Федора.

— Що?

— Як ви відчуваєте себе? — Той пильно дивився на нього.

Руперт навіть забув, що хворий, що його мучить лихоманка, що воля його підірвана хворобою. Та раптом на нього наринала хвиля бадьорості.

— Добре, — одказав він. — Зовсім непогано.

— Чому ж ви не встаєте?

Руперт глянув на загадкове обличчя Федора і всоте спитав себе, що він за один?

— А й справді! — заявив він. — Я, мабуть, уже встану.

— Як ви гадаєте, у вас таки сухоти?

— Це у вас треба спитати. Ви ж лікар, а не я.

— А я питаю у вас.

— Ні, — одказав Руперт, — я не вірю, що в мене сухоти. І хай мені грець, якщо повірю.

— Чудово! Я теж вважаю, що нічогісінько у вас нема. Коли така людина, як ви, раптом розклеюється, причину слід шукати ось тут, — Федір постукав себе по серцю. — Я думаю, у вас нема нічого серйозного, з чим ви не впералися б самі.

Руперт лунко зареготав.

— Так, Тедді! Ви маєте рацію.

— На мій погляд, все, що вам було потрібно, — це добре посперечатись, чи не так?

Невже він оце займався з ним психотерапією? Невже з'явив цю суперечку з метою розбуркати його, підняти настрій і зігріти задубіле од страху серце? Невже Федір такий чутливий і так глибоко знає людську душу?

— Ніно! — крикнув той. — Я вже йду.

— Зараз, — озвалась вона і повернулась до кімнати.

— Одішліть його завтрашнім поїздом, — порадив Федір, беручи її під руку.

— Але ж лікарі...

— К бісу лікарів! Хай їде додому. Це для нього найліпші ліки. А коли затримається тут, то, може, й назавсім...

Ніна кивнула, хоч Руперт і не був певен, що вона зрозуміла його слова.

— Я прийду проводити вас на станцію, — пообіцяв Федір.

— Дякую, — одказав Руперт. — Ви мене дуже підтримали, Тедді. Не знаю, як і дякувати...

— Ой! — Федір простяг руку до кишені. — Я й забув вам передати. Мені дали це в Севастополі, коли я повертався туди.

Він вийняв синій путівник Руперта.

— Тут годі шукати чогось цікавого, — вів далі Федір. — Не розумію, чого ви так жалкували за ним.

Руперт мовчки взяв книжечку, а коли двері за Федором зачинилися, полегшено зітхнув.

— Знаєте, Ніно, мені нелегко буде прощатися з такими друзями...

Вона лише лагідно глянула на нього.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Цього разу Ніну зрадили передбачливість і витримка: коли вони з Рупертом прибули на станцію, часу залишалося дуже мало, до того ж ніяк не могли знайти носильника.

— Ми спізнаємось! — у відчаї вигукнула Ніна і, вхопивши важку валізу, потягла сама.

Сумні години розлуки вона провела, як у лихоманці: оформляла візи, купувала квитки, віднадувала відвідувачів, що хотіли обов'язково бачити Руперта. Крім того, треба було потурбуватись, щоб принесли з пральні білизну, почистили Роланду черевики, спакували книги,

викликали лікаря, який би дав Рупертові дозвіл їхати. Професор послав свою молоду асистентку, яка чомусь довго не йшла.

— Боже! Я вже думала, що ви ніколи не прийдете,— хвилювалась Ніна.

Лікарка сердилась, що її одірвали від більш важливих справ, і сухо мовила Рупертові:

— Приїхавши в Лондон, підете в тубдиспансер. Аналізи дали негативні наслідки, проте у вас гостре недокрів'я.

— Значить, це не сухоти?

— Судячи з усього, ні,— неохоче мовила вона.— У вас їх ніколи й не було.

Ще один тягар слав у нього з душі. Руперт глянув на Ніну — лице його проясніло.

— Слава богу! — зраділа вона.

— Проте цілком можливо, що у вас склероз легень,— попередила лікарка.— Отож ви мусите звернутись у диспансер...

— Що значить склероз легень? — запитав він, і не чекаючи відповіді, додав: — Я й знати нічого не хочу.

Якщо в нього немає сухот, то все інше — дурниці. Федір має рацію: він легко впорається з усім.

— Коли відчуете слабість, прийміть ось ці таблетки.

Руперт узяв їх, потиснув руку лікарці й покликав Роланда — той знімав усе з балкона камерою, яку подарував йому Федір.

Всю дорогу в машині Ніна тримала руку Руперта.

— Я така рада,— щебетала вона.— Адже я так за вас турбувалась.

— А Тедді таки вгадав,— одмовив Руперт.

— Еге.

— А чому він їздив до Севастополя?

— Не знаю... Здається, читати лекцію морякам про фізкультуру...

«Мабуть, я ніколи не знатиму правди»,— подумав Руперт.

Коли підбігли до новенького синього вагона, Ніна ледве пробралась крізь натовп пасажирів, що юрмилися в дверях і на пероці. Купе було заставлене подарунками: квітами, іграшками для Роланда, пакунками для Джо і Тесс.

Ніна перевірила речі й лише зараз дала волю сльозам, що вже давно душили її, адже для неї все на цьому кінчалося...

Вони вийшли на перон. Зоставалась усього-на-всього хвилина. І ось обоє помітили Федора, який біг до них, хитаючись на довгих ногах.

— Все гаразд? — запитав він Руперта по-англійськи.

— Так. Ледве встигли. Усе гаразд.

— Тоді прощайте, — мовив Федір.

Руперт потис йому руку і ще раз зазирнув у вічі, сподіваючись розгадати цю людину. Ні, мабуть, йому не вдасться це ніколи...

Потім настала черга Ніни. Вона не могла одверто говорити з ним при всіх, не мала права навіть обняти його. Руперт поклав їй щось у руку. Глянувши, вона з жахом побачила Золоту Зірку.

— Мабуть, я не заслужив її, — пояснив Руперт. — Я не повинен був її брати...

— Ні, ні! — вигукнула вона, плачучи та стискаючи його руку. Потім помітила Роланда й кинулась цілувати його; сльози падали хлопчикові на лице, і він злякано дивився на Ніну. — Йди, любий! — ледве видавила вона, почувавчи, як усередині щось обірвалось.

Свисток. Руперт підняв Роланда на сходинку і скочив за ним. Поїзд рушив. Ніна закрила лице руками, щоб ніхто не бачив її сліз.

«Чи повернусь я ще коли? — подумав Руперт. — Хто зна... Та чи й посмію?» А що чекає на нього вдома?.. Усім доведеться дати відповіді — і Джо, і Ліллу, й самому собі.

— Ой, скільки у нас подарунків! — вигукнув Роланд, заходячи в купе. На його щічці zostалися патьоки од Ніниних сліз.

Як тепер жити без неї? Не бачити її, не почувати поряд себе... Він притулив до грудей голову сина і взявся цілувати його.

Під стукіт коліс повз вікна пропливали умиті дощем московські околиці. Він вийшов у тамбур, зламав об залізну стінку підступну ручку Колмена і вишпурнув її геть.

Нове життя треба починати чистим, годі чіплятися за минуле!

ПІДСТУПНА ГРА

РОМАН

Частина перша

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Спершу я взявся писати історію Руперта Ройса в більш традиційній формі, з хронологічною послідовністю подій, бажаючи показати, що з ним сталося за той недовгий час, протягом якого я так близько його знав.

Та це не виправдало себе. Руперт поставав блідою тінню, Джо (його дружина) виглядала нерозумною істотою, і лише такі особи, як Фредді (його брат у других), здавалися вдалими персонажами в усій цій історії. Отже, виходило все навпаки, і через те я мусив переписати свій твір наново, в іншій формі. А це таки чимала морока, бо дуже важко показати, що відбувається з людиною, коли вона проходить через незвичайну *crise de conscience*¹, яка геть змінює все її життя. Я не надаю цьому вислову особливої ваги, а просто вживаю найбільш відповідний термін, якого бракує в англійській мові.

Поклавши собі описати все так, як бачив, я хотів узяти за взірець такого оповідача, якого Скотт Фіцджеральд вивів у «Великому Гетсбі» під ім'ям Ніка Карравей. Але я не Карравей з американського Середнього Заходу, а Руперт Ройс, певна річ, аж ніяк не Джей Гетсбі (мені смішно про це й подумати). І все ж часом, коли Карравей розповідає в «Гетсбі» про своє власне життя, я відчуваю якусь дивовижну спорідненість з ним. «Ми поринули в зимову ніч, і за вікном вагона розгулявся справжній сніговій, наш сніговій, і тремтливі сніжинки билися в шибку, і тьмяні вогні маленьких вісконсінських станцій перебігали повз нас — і ось нараз у повітрі війнуло гострим, буйним холодом. Ми вдихали його на повні груди, повертаючись після вечері через холодні тамбури, і на якусь дивовижну хвилину невимовно усвідомили свою невіддільність від цього краю, а тоді знову геть розчинилися в ньому. Це мій рідний Середній Захід — і немовби знову повернули назад бентежні

---

¹ Кризу свідомості (франц.).

поїзди моєї юності, і вуличні ліхтарі, і дзенькіт дзвіночків у морозній темряві...»

Читаючи ці рядки, я всім своїм еством відчуваю, що хотів сказати автор, і мені аж перехоплює віддих. І хоч я не англієць, а австралієць і *мій* Середній Захід ніколи не бачив жодної сніжинки, проте приклад Фіцджеральда спокушає й мене зважитись на такі злети думки і я сподіваюся, що теж зможу пояснити, як нерозривно я зріднився з іншою країною і яким беззастерезним англійцем був Руперт Ройс.

І ось уже переді мною постає проблема: як самому лишитися поза межами цієї історії, котра фактично не моя, а Руперта Ройса? Цілковито досягти цього я не зможу, бо про більшість відомих мені речей дізнався від самого Ройса чи від Джо. Мене пов'язали з ними дуже близькі стосунки, та й не тільки з ними, а майже з усіма, хто причетний до того, що сталося. Задушевність, що виникла між нами, хоч я й австралієць, не повинна дивувати: часом англійці радніші звірити свою англійську душу австралійцеві, аніж бодай на мить дати зазирнути в неї комусь із своїх ближніх. Звичайно, і я старався цінувати дружбу, яку вони виявляли до мене на таких умовах, і не вживати її собі на користь. Та все ж маю підозру, що, втілюючи образ Ройса й показуючи його так, як бачив сам, я подекуди збиваюся з безстороннього тону й даю волю власним почуттям. Коли так, я постараюся надалі якомога стримувати себе, хоч іноді ці англійці аж надто мене дратують; отож я сумніваюся, що мені вдасться зовсім уникнути в цьому творі суб'єктивних оцінок і особистих упереджень.

До того ж є ще одна проблема — політика. Щодо політики я маю — чи принаймні мав — дуже певні, хоч, може, й дещо цинічні погляди. Ідеології та «ізми» ніколи не лякали мене так, як вони, з усього судячи, лякали Руперта, коли він був у моїх літах (мені двадцять вісім — волею випадку майже стільки ж, як Нікові Карравею у «Великому Гетсбі»). Але, можливо, тут просто дасться взнаки різниця між нашими поколіннями.

Труднощі з політичною стороною справи полягають у тому, що я краще обізнаний у політиці, ніж Руперт, хоч він ставиться до неї куди поважніше, та й літами набагато старший за мене. Те, що з ним сталося, було, по суті, наслідком майже наївного бажання знайти ідеальне розв'язання світових проблем, — тим-то він і вскочив у таку халепу з адміралом Ліллом і з отою росіянку, Ніною

Водоп'яноюю, тим-то вони з Джо й опинилися зрештою на граці жахливої катастрофи.

Бідолашна Джо! Вродлива, чесна, не оцінена належним чином, та водночас нещадна до себе. Бідолашний Руперт — сліпий і затягий, хоробрий і скромний, та водночас надзвичайно гордовитий. Що ж до мене самого, то я, як і Руперт, належу до роду Ройсів, але Руперт народився багатий, а я — без шеляга за душею, отож у сімнадцять років подався в море й плавав на вітрильниках, що добували перли (такі й досі є в Кораловому морі), на танкерах, баржах, рейсових суднах, драгах, океанських буксирах, а колись мав навіть і власне двощоглове суденце, проте незабаром позбувся його, бо плавати на малих суденцях (коли ви робите це не для розваги) — майже те саме, що й зазнати катастрофи на морі.

Та я аж ніяк не вважаю себе за потерпілого, дарма що плавав на стількох суднах і не раз наражався на небезпеку. Я завжди мав перед собою певну мету, і так само, як для Конрада й Джека Лондона, для Капітана Маріета й Стівенсона, досвід мав для мене суто матеріальну цінність: я накопичував його з тим, щоб згодом викласти все те на папері.

Отож видається дивним, що, вперше пробуючи писати, я не чіпаю нічого із своїх морських пригод, а зображую багатого англійця, героя, шпигуна, зразкового чоловіка й батька, що був дуже засмучений тим становищем, в якому опинився й він сам та й взагалі весь світ, і майже всупереч здоровому глузду намагався знайти якусь раду. Гадаю, я починаю з Руперта тому, що це для мене легше, що все воно свіже в моїй пам'яті й що, незважаючи на свій модний, хоча й цілком виправданий, юнацький скептицизм, я несподівано для себе багато чого навчився, спостерігаючи, як зрілий мужчина шукає сенсу життя.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Руперт почав працювати у Ройсів майже в той самий час, що й я. І хоч як мені подобається уявляти, ніби я з'явився в будинку ройсівської компанії, як Мартін Іден — з матроською торбиною і в грубій куфайці, — та насправді прийшов туди в дорогому синьому костюмі, бо мені потрібна була робота. Я мав намір призбирати грошей, щоб прожити на них років зо три, а до того ж, звісно, хотів набути досвіду. Так я переконував самого себе, хоч добре знав, що

навряд чи встояв би перед спокусою, коли б трапилась якась краща нагода.

Фредді Ройса зацікавив цей бідний далекий родич з Австралії, і він повіз мене до себе додому повечеряти разом з його дружиною Пеггі та племінницею Пепі — дев'ятнадцятирічною дівчиною, що згодом завдала мені чимало прикрощів. Ми гомоніли про всяку всячину аж до другої години ночі, і Фредді вирішив уже наступного дня взяти мене у свій відділ фірми «Ройс».

На той час Фредді шукав свіжих заповзятливих людей, яким міг би довіряти, людей, за його власними словами, здібних та досвідчених — не в справах, а в житті, — таких, сказав він навпростець, що прагнуть троцити дощенту старі методи. Фредді саме збирався докорінно змінити геть усе в родинній суднобудівній фірмі, отож Руперт — один із старших Ройсів — і я, представник молодшого покоління, мали стати провісниками нової доби в історії ройсівської компанії й узяти в свої руки кермо оновленого підприємства. Тепер мені смішно про це згадувати, але мушу признатися, що тоді я не сміявся, так само як і Руперт, що пристав до справи, переслідуючи власну мету.

Насправді початок цих подій зовсім не збігається в часі з першою появою Руперта у фірмі «Ройс», але я розкажу про них в такий спосіб, бо для мене все почалося саме з цього. Більшість того, про що піде мова далі, стало мені відоме згодом, коли я ближче познайомився з Рупертом і нас дедалі тісніше єднала спільна робота над багатьма речами, а надто над отим Рупертовим планом продажу росіянам ройсівських суден в обмін на їхню нафту.

Одного ранку, десь близько одинадцятої, Фредді привів його до мене й сказав:

— Ну от, Джеку. Я ж казав вам — щось та нагодиться. Це Руперт, один з ваших кузенів, дядьків чи щось таке. Він — найславнозвісніший у родині, має дещо на думці, і ви зможете йому прислужитися. Познайомтесь, і він розкаже вам, що й до чого.

Ми приязно подивились один на одного, хоч на перший погляд він, як на мою австралійську мірку, видався трохи холоднуватим. Але це враження скоро розвіялось. Я зрозумів, що він просто сором'язливий, хоча й була в ньому якась підсвідома гордовитість, котра, проте, часто навіть приваблювала, бо я ніколи не бачив, щоб він виказував її в поведженні з людьми. Ця гордовитість виявлялася хіба

що в його ставленні до речей і обставин. Він завжди наближався до зачинених дверей так, наче думав пройти просто крізь них, і лише потім, немовби поміркувавши, відчиняв двері. Своє дуже дороге пальто й сірого фланелевого костюма носив недбало, комір пальта був звичайно наполовину відкочений — чисто випадково, а не навмисне, — а краватка пов'язана косо. Різко окреслені обриси мармурово-білого обличчя й кощавого носа надавали йому неприступного вигляду, але голубі очі були лагідні, зичливі та жваві, і здавалося, ніби вони скорше слухають, аніж споглядають вас. Його русяве волосся було сухе й дуже чисте, та й весь він виглядав чистим, завжди напрочуд чистим, хоча й нерідко був неуважливий.

Сидячи на краєчку письмового столу й застромивши руки в кишені пальта, він запитав мене, в який спосіб я належу до Ройсів (як і решта членів родини, він ніколи про мене не чув). Я розповів йому, як перед тим і Фредді, що мій дід Ройс приїхав до Австралії вже в похилому віці, геть пересварившись з родичами («не діставши ані шеляга спадщини»), і в сімдесят п'ять років одружився з двадцятидворічною австралійкою, яка народила йому сина, цебто мого батька. Старший Ройс помер, коли моему батькові було вісім років, і залишив молоду дружину й хлопчика напризволяще. Ті невеликі гроші, що лишилися після нього, моя австралійська бабуся вклала в місцеву газету в Моллі, що в штаті Вікторія, і сама провадила її видання, аж поки збанкрутувала під час депресії. Мій батько, тоді ще зовсім юнак, покинув своє рідне глухе містечко й подався до Мельбурна, де став постачальником плавучих рефрижераторів у порту. Він одружився з фермерською дочкою, що під час депресії теж приїхала до Мельбурна в пошуках роботи. Я народився вже тоді, як депресія доходила свого кінця, а коли мій батько помер від білокрів'я, мені минуло вісім — так само, як і йому на час дідової смерті.

— Моя мати добре знає весь ройсівський родовід, — зауважив Руперт, вислухавши мене, — але б'юсь об заклад, що про цих Ройсів їй нічого не відомо. Чому ж ваш батько ніколи не спробував віднайти зв'язки зі своїми родичами в Англії?

— Треба стати на місце мого батька, щоб це зрозуміти, — відказав я. — Він ніколи не знав жодного з вас, але ненавидів геть усіх.

Руперт засміявся й промовив:

— З вигляду ви справжній австралієць, але де подівся ваш акцент?

— Все при мені, не турбуйтеся,— відповів я трохи ображено.

Він швидко позирнув на мене, але далі зачіпати мене не став. Та й взагалі ніколи не піддрочував мене і не говорив до мене отим розв'язним тоном, яким англійці часом звертаються до австралійців; отож і я ніколи не дозволяв собі жодних грубощів щодо нього. Він завжди був дуже делікатний, хоч, дивлячись на нього, таки можна було повірити, що він здужав би тягти якогось хворого росіянина добру сотню миль до полярній кризі й не звалитися з ніг.

Він і насправді таке зробив, і саме цей вчинок круто повернув усе його життя: з нього зробили просто-таки героя, і то цілком заслужено,— адже він дослівно викараскався з лабетів смерті, витягнувши з собою і росіянина. Навіть Джо, його дружина, втратила будь-яку надію, коли все показувало на те, що він загинув у розбитому літаку чи пропав безвісти в північних льодах. А він прожив цілу полярну зиму в фіюеляжі розбитого літака, доглядаючи паралізованого російського пілота на прізвище Водоп'янов, а після того на саморобних санчатах витяг росіянина з небезпеки, витративши на цю подорож майже два місяці.

Пригадую, коли він чудом віднайшовся й про нього зчинили стільки галасу (якого він терпіти не міг і намагався всіляко уникати), я ще подумав: от би мені познайомитися з цим чоловіком,— і дуже втішався, що він з родини Ройсів. І мушу сказати, що коли вперше його побачив, він цілком відповідав моїм уявленням, хіба що виглядав скорше надто впертим, аніж надто дужим. То було моє найперше і найбільш тривке враження про нього: затята на своєму людина, яку нелегко в чомусь переконати,— і це враження виявилось слухним.

Вирятувавши з біди росіянина, Руперт сам зазнав непередбачених знегод. Американці затримували росіянина в Туле під тим приводом, ніби він ще надто слабкий для подорожі, але насправді як своєрідного заложника служби безпеки; і, зчинивши увесь отой галас за його звільнення, Руперт чи то сам залишив свою роботу у військово-морському метеорологічному управлінні, чи то втратив її. З Рупертової поведінки завжди було важко зрозуміти, чого він позбувався сам, а чого його позбавляли, бо, коли треба, він ладен був покинути що завгодно, хоч про його дружину Джо я б не наважився цього твердити.

Мушу сказати з самого початку, що Руперт за своє життя вже багато чого позбувався. На час отої своєї пригоди він не був багатий, бо за п'ятнадцять років перед тим відмовився від усіх своїх акцій у роїсівському підприємстві (вартість їх сягала двохсот п'ятдесяти тисяч фунтів). Віддав їх своїй матері, що мала вп'ятеро більше, бо гадав, що роїсівські прибутки здобуваються в нечесний спосіб і йому краще житиметься без них. Отакого коника викинув цей чоловік, і ніхто не міг перекопати його: ні навіть Джо, що гостро сперечалася з ним, ані його матір, яку Руперт дуже любив, але рідко коли слухався.

До того ж він мав надмірну повагу до праці — до будь-якої праці. Можливо, то була своєрідна реакція на нехіть до неї його батька, але Руперт рішуче постановив собі жити тільки власною працею — саме це й спонукало його віддати весь свій статок матері й піти працювати в метеорологічне управління. Та досить було отієї історії, і він зостався без діла, бо не мав досвіду роботи — я кажу про ту інженерну чи наукову роботу, яка його приваблювала. Отож і погодився поїхати до Росії за дорученням спеціального відділу Адміралтейства, який очолював близький друг родини, адмірал Дж. Б. Лілл, що любив вважати себе за другого батька Рупертові, хоч сам Руперт завжди сердито заперечував це. Руперт їхав до Росії на запрошення росіян; ті мали надати йому звання Героя Радянського Союзу за те, що він урятував їхнього льотчика. Для Лілла це була дуже зручна нагода використати Руперта як таємного агента, і той погодився. Мене завжди дивувало, як він міг погодитись на таке; я не розумію цього й досі.

Коли Фредді вперше звів нас до купи (це трапилось за кілька тижнів після того, як Руперт приїхав з Москви), він мав такий самовпевнений та безтурботний вигляд, що тепер, повертаючись до цього думкою, я не можу не захоплюватись цією рисою його суто англійської вдачі — адже він і тоді вже мав досить серйозні неприємності.

За час перебування в Росії Руперт змінив свої наміри. Кожен, хто їде до Росії з одною думкою, повертається звідти з іншою: з доброю замість поганої чи навпаки, — і це, мов мерехтливий екран, відбиває несталість нашого життя. На мій погляд, Руперт поїхав туди як чесна людина з брудними намірами, ще й тим бруднішими, що його запрошено в гостину. Одначе він, як видно, не був надто упереджений і, незважаючи на те, що Джо там одразу не

сподобалось, з невідомих причин привернувся душею до Росії.

Однією з тих невідомих причин була російська жінка на ім'я Ніна Водоп'янова, дружина льотчика, якого він урятував. Ніна Водоп'янова вчинила такий вплив на Руперта, що він зрікся завдання, яке виконував для Лілла, і намагався якось спокутувати своє дворушництво.

— Росіяни чудово знали, що я роблю, — сказав він мені, коли через півроку ми летіли над Росією до Китаю, — а проте відпустили мене додому.

— Чому? — підозріливо запитав я. — Тільки тому, що захоплювалися вашим подвигом?

— Ні, — відказав Руперт. — Тому що в них навдивовижу розвинене чуття міри.

Звичайно, то була неабияка великодушність — дозволити йому виїхати. Але зв'язок Руперта з Ніною Водоп'яною і його подальша відмова давати будь-яку інформацію адміралові Ліллу й навіть зважати на свій «обов'язок» так налякали Лілла та його начальство, аж вони вирішили, що Руперта там «обробили», що він не встояв і, можливо, нехай і незумисне, зрадив двох англійських студентів, один з яких був його зв'язковим, і експерта по косметичних товарах, — усіх їх заарештували в Москві одразу ж після від'їзду Руперта.

За день перед тим, як я познайомився з ним у роїсівській фірмі, Руперта викликав до себе адмірал Лілл, і, мабуть, саме з цього й починається насправді описувана історія — з отої розмови між ним і Ліллом у будинку в Грін-Парку, який справляє таке велике враження на кожного.

Я знаю цей будинок, бо згодом і сам був туди запрошений, щоб дістати належне враження й відповісти на «конфіденційні» Ліллові запитання щодо Руперта — «для його ж таки добра, ви розумієте». Оця риса чи не найдужче лякає мене в англійцях — таємна поліція під такою собі джентльменською машкарою. Як на мене, то я б віддав перевагу гестапо, бо отакі поширені в Англії претензії на шляхетність, якими маскується навіть насильство і справжнє обличчя влади, вже при найменшому зіткненні з ними пригнічують куди дужче, ніж це уявляє собі більшість недопитливих людей. Коли йдеться про інші країни, ми обурюємося на саму гадку про допити, стеження та інші методи служби безпеки, зате у себе вдома, здається, дуже

легко миримся з цим, і мене завжди вражає, коли в нас наважуються піднести голос проти «таємної поліції» десь в іншій країні.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Будинок, в якому працював Лілл, був одним з отих білих особняків георгіанської доби, що примикають ззаду до Сент-Джеймського парку і мають такий вигляд, наче вони переживуть усе на світі: будь-які знегоди, навали й революції. Вони — немовби перебільшене втілення так званої англійської вдачі. Годі й шукати кращого місця для людей, що споглядають світ, маючи на меті лиш одне, одне-єдине: будь-що зберегти англійський лад таким, яким він є і яким нібито був споконвіку, — щоб ніяких тобі збочень, ніяких нових ідей, ніяких змін переконань.

Такими ж, власне, були підвалини аристократичного виховання, що його дістав і сам Руперт; отож, піднімаючись білими сходами до кабінету Лілла, де було повно всіляких набутків шпигунської думки, він уже тепер мусив почувати себе зрадником, що зрікся віри, яку сповідував усе життя.

Знервовано й очікувально вони обмінялися кількома чемними фразами, в яких Лілл, як звичайно, претендував на роль «другого батька» Руперта.

— Вигляд у тебе не такий вже й кепський, — сказав адмірал, сумирний літній чоловік, під блідою подобою якого ховалася тверда вдача.

— Я вже цілком здоровий, — озвався Руперт (у Москві він був захворів).

— А що там з тобою сталося?

— Росіяни гадали, що в мене сухоти.

— Хай бог милує! — вигукнув адмірал. — А ми вже почали думати, що вони тебе не відпустять.

Руперт не хотів повертатися, навіть і подумки, до тих останніх кількох днів у Москві, коли лежав хворий і вважав, що його таки заманили в пастку.

— Ні, вони не мали наміру затримувати мене, — сухо мовив до адмірала, — здається, навіть раді були, коли я поїхав.

— Цікаво... — сказав адмірал.

В кожному слові, яке вони вимовляли, вчувалося граничне напруження, бо обидва розуміли, що попереду в них — головний двобій, і з нетерпінням чекали його. Адмі-

рал чекав, щоб його опанував гнів, Руперт чекав звинувачень. І коли старий таки почав звинувачувати його (як завжди, користуючись своїм правом «другого батька»), Руперт заявив, що його пригоди в Росії Лілла не стосуються.

— Але ж як можна отак од нас відкинутись! — заперечив адмірал. — Ти не можеш бути таким безвідповідальним.

— О, ще й як можу, — сказав Руперт. — Отож облишмо краще цю тему.

— Я не можу її облишити, — наполягав адмірал. — Те, що ти вчинив, надто небезпечно, щоб заплющити на нього очі.

— А що я, власне, такого вчинив? І чого це ви раптом так розлютились?

— Ти дуже погано повівся.

— Дурниці...

— Це несерйозна розмова, Руперте.

— Послухайте, — сердито мовив Руперт. — Вони знали, що я шпигун, і все ж відпустили мене.

— Чому? Чому вони тебе відпустили? Можеш ти мені сказати?..

— Звідки я знаю?

Адмірал налив у чашки чаю, сів на оббитий ситцем диванчик біля вікна і звернув погляд на парк, на чорні таксі й лімузини на вулиці, на міністерських службовців у котелках і з парасольками, що проходили доріжками серед квітів і зникали в жовтавому туманному серпанку англійської осені.

— Що зробила з тобою та жінка? — запитав адмірал. — Принаймні це ти повинен мені пояснити.

— Яка жінка?

— Ота росіянка, Ніна Водоп'янова.

— Ви анітрохи не кращі за американців, — сказав Руперт, намагаючись стримувати гнів. — Вони вважали, що Олексій Водоп'янов охмурих мене, коли я тягнув його по кризі. А тепер, здається, і ви вважаєте, що його дружина заморочила мене, коли ми були разом на Чорному морі.

— А хіба це не так? Вона ж таки явно змінила деякі твої погляди.

— Я сам змінив свої погляди, — сказав Руперт. — І тепер єдине, чого я хочу, це виправити свою помилку. Я не мав права їхати туди шпигувати, коли мене приймали як гостя. То була брудна справа.

— Нині такий час, Руперте, що де там вибирати, брудна справа чи ні. Ти знав це, коли їхав туди.

— А тепер знаю куди більше. Я не шпигун і ніколи не зможу ним бути. Вам неприємне це слово, адмірале, але зрештою все зводиться до цього, скільки б ви не просторікували про *спеціальний характер* вашого відділу й про *спеціальну* інформацію, яка вам потрібна.

— Ми не те саме, що...

— Це не має значення,— перебив його Руперт.— Є чітка межа того, що можна зробити з вашим способом мислення. Годі й намагатися сягнути далі. Найбільше, що ви можете зробити з вашою розвідкою,— це затятися на своєму. А росіяни навчили мене, що треба шукати якогось виходу, і я волю робити саме це.

— В який спосіб? *Не можеш* же ти вважати, що їхній шлях — це і є вихід. Ніколи такому не повірю.

— Ні. Я знайду свій власний шлях, власним розумом.

— Це все ота жінка, правда ж? Я знаю, це вона.

Вони сердито засперечалися про Водоп'янову. Мені відомо не все, що вони казали один одному, але знаю, що Лілл закликав Руперта до чуття міри, бо він, мовляв, і сам має неприємності з начальством, яке з усього переконане, що з Рупертом сталося найгірше.

— Хай собі думають, що хочуть,— сказав Руперт.— Тут я нічого не можу вдіяти, та й, зрештою, мені нема до них діла.

— Тобі не може не бути до них діла,— похмуро сказав йому адмірал.— Тепер ти належиш до нашої системи, отож тебе не тільки вважають за ненадійного, а й практично триматимуть під невсипущим наглядом, аж поки ти не прийдеш до тями.

— Під наглядом? За що? Що страшного в тому, що я змінив свою думку чи навіть відмовився шпигувати для вас?

— Навряд чи в наш час треба це пояснювати, Руперте.

— Авжеж.— Руперт добре знав, що цього не треба пояснювати, бо й сам адмірал, і його начальство останнім часом жили в непогамовному, перебільшеному страху перед зрадою когось із їхнього середовища. Історія з Бергессом, Макліном і Філбі дала їм чимало підстав для сумнівів. Коли раніше вони могли сліпо вірити в те, що непохитність їхніх братів по класу й однодумців не має меж, то тепер їх найбільше непокоїла можливість (а отже, й імовірність) зради зсередини, глибоко зсередини.

За цих обставин Лілловому начальству не лишалося нічого іншого, як вважати, що так воно й сталося з Рупертом. Ні те, що він не мав нічого спільного з Бергессом, Макліном і Філбі; ні те, що замолоду не встрявав до політики та й взагалі не цікавився нею; ні те, що до отої своєї подорожі ніколи не мав ніяких зв'язків з росіянами й навіть не намагався щось приховати,— жоден з цих факторів не брався до уваги в тих страшних висновках, що їх Ліллові «шефи» вивели з його незвичайної поведінки.

Вони зважали на очевидні речі: знайомство з отією росіянкою, його відмову працювати далі на Лілла, арешт трьох агентів (один з яких був зв'язковим), той факт, що росіяни легко відпустили Руперта, хоча й знали, що він шпигував,— оце й був кістяк того пугала, яке вони собі спорудили, а відтак постановили взяти Руперта під такий суворий контроль, що нагнав би страху на кожную нормальну людину, аби вона взялася за розум.

Руперт почав відчувати на собі такі самі утиски й обмеження, які свого часу спричинилися до вигнання й забуття Бергесса, Макліна та Філбі. Не допомогло й те, що він був з високого роду, багатий і «наче син» адміралові. Усе переважив страх перед загрозою нової пробоїни в броні отого георгіанського особняка. Рупертові не давали попуску й не збирались відступатись від нього, аж поки він не прийде до тями.

Того дня адмірал навпростець виклав йому присуд: його не тільки беруть під постійний нагляд, але й встановлюють суворі запобіжні обмеження на все, що йому вільно робити. Він не має права виїздити за кордон без спеціального дозволу, ні в якому разі не повинен заходити в контакт з жодним росіянином чи з радянським посольством, з комуністами, з організаціями, які мають щось спільне з ними чи підтримують їх, а також з тими, що борються за мир. Йому заборонено брати будь-яку участь у політичному житті й працювати там, де це пов'язано з державними таємницями, включаючи й родинну фірму Ройсів — не тільки тому, що вона виконує великі урядові замовлення, але й тому, що Фредді та старий дядечко Рендольф є членами комітетів стратегічного постачання при уряді й НАТО.

Не знаю, що сказав Руперт Ліллові, вислухавши цю його заяву. Коли я одного разу запитав його про це, він тільки засміявся:

— Сказав, що виїду за кордон, коли сам захочу.

Та це був усього-на-всього жарт, за яким насправді ховався гнів. Руперт відчував, що вони намагаються забрати владу над його думками, і, виходячи з адміральського білого особняка, вже твердо поклав собі начхати на всі їхні заборони. І отой його план укласти великий контракт з росіянами на будівництво суден, з яким він прийшов до Фредді, власне, й був першим випадом проти адміралових приписів.

Чому він надумав таке вчинити?

— Не кажучи вже про Лілла, — відповів він, — я почував себе зобов'язаним зробити що-небудь, аби спокутувати свою злочасну поведінку в Росії.

У такий от добре поміркований спосіб усе й почалося.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Коли Руперт з'явився в фірму «Ройс», щоб запропонувати Фредді свій план продажу суден росіянам, йому довелося додержатися певних правил етикету, пов'язаного з родинною ієрархією. Я цього уникнув, бо нічого не знав про їхні порядки, отож і пішов просто до Фредді. Але Руперт, з його пунктуальною повагою до всяких правил, насамперед звернувся до дядька Рендольфа (лорда Беркхемстеда), що як голова правління формально очолював родинну компанію, хоч насправді терпів поразку в запеклій боротьбі за майбутнє підприємства Ройсів, яку він із своїм племінником Фредді (директором-розлорядником і його заступником).

Навряди чи варто доскіпуватися, хто там чий дядько, але дядечко Рендольф був дядечком Рендольфом для всіх, у тім числі й для мене. Справжнім дядьком він доводився Фредді, бо був братом його батька, а батька Руперта з ним пов'язувало тільки двоюрідне родство; що ж до мого батька, то тут зв'язки були такі далекі, що годі про них і говорити.

Але в родині дядько Рендольф вважався за найстаршого.

То був дуже дразливий старий, і, як розповідав мені Руперт, передусім Рендольф сказав йому таке:

— Тобі не до душі наше діло. Певно, ти такий же, як і твій батько, а він був справжнє казна-що.

— Не більше, ніж ви, — одрубав Руперт, знаючи, що піддаватися старому не можна. — Що ж до роботи, то працювати я люблю, — провадив далі, — а коли й не до душі мені ваше діло, то, певне, тому, що я нічого про нього не знаю.

— Тоді чому ж ти хочеш пристати до нього?

Руперт подумав: цікаво, чи знає щось Рендольф про адміралові приписи, а коли знає, то що саме, — адже Рендольф і Лілл давні друзі. А втім, «друзі» — чи не занадто тепле означення для знайомих Рендольфа: для них треба б було винайти якесь інше слово.

Виказати дядькові Рендольфу справжні причини свого наміру Руперт не міг, отож обмежився однією з них.

— Коли я думаю брати роївські гроші, — сказав він, — то, певне, мушу хоч якось їх відробляти.

— Немає сенсу працювати, коли тобі не до душі робота, — хрипко й уривчасто мовив Рендольф.

Руперт вдався до дипломатії.

— Дуже небагатьом до душі їхня робота, — зауважив він.

◆ Мені немає діла до тих «небагатьох», — відрубав дядько Рендольф. — Ти не можеш у нас працювати, коли не любиш цієї роботи.

— То спробую її полюбити, — не вгавав Руперт.

Рендольф скептично подивився на нього й мав на те підстави. Він був здоровий дідуган сімдесяти дев'яти років, від якого завжди злегка пахло парфумами, проте вигляд мав енергійний і так само енергійно говорив — казали, тому що замолоду трохи заїкався, але тоді ж таки переборював цю ваду, прибравши собі, попри властиву його класову манірність, оцей навальний і стрімкий спосіб розмови. Відтоді й застосовував його і в діловому житті, і в залицянні та одруженні, і в розведенні коней та биків, і на фермі, і в сироварні, і в спорудженні озер. Дядько Рендольф вважав, що через нестачу поверхових вод уся Англія років за п'ятдесят геть висохне, і єдину раду проти цього вбачав у штучних озерах. Вклавши чималі гроші, він викопав три таких озера на своїх трьох тисячах акрів землі в Уошбурні, в Оксфордширі.

— Фірмі «Ройс» не потрібні люди з химерними ідеями, — провадив він далі як міг навальніше.

Та Руперта не так легко було залякати.

— Ви перебільшуєте, дядечку Рендольфе, — мовив він. — Мої ідеї не такі вже й химерні. Просто я хочу працювати.

— Бізнес — це тобі не авантюри, — заявив старий.

— А чому ви гадаєте, що мене ваблять авантюри? — запитав Руперт полегшено, бо вже збагнув, що дядька Рендольфа турбують тільки його полярні пригоди. — Навіщо ж вірити отим дурницям, які ви читали в газетах про мою подорож до Північного полюса?

— Он як? В такому разі, що ти тямиш у капіталовкладеннях?

— Нічого.

— Так само як і в керівництві підприємством,— саркастично докинув Рендольф.— Адже тобі ніколи не випадало чимось керувати, чи не так?

— Так...

— А як там твоя сім'я? Я вже хтозна-відколи не бачив Джо. Та й дітлахів твоїх не бачив. Які вони в тебе?

— Хлопчик схожий на мене, а дівчинка — на Джо.

Старий занотував щось в своєму записнику на столі червоного дерева. Вони сиділи в старовинному кабінеті вікторіанського стилю один проти одного, мов два шахісти в лихому гуморі. Будинок ройсівської компанії стояв проти церкви Сент-Мері-Екс, майже поряд з Балтійським банком, дуже тісно зв'язаним фінансовими інтересами з фірмою. Кабінет Рендольфа являв собою залишок вікторіанської доби, де й досі панував дух пошани до кам'яного вугілля. Руперт добре знав, що сучасні потужні джерела енергії, з якими йому належало мати справу, були десь інде. А тут нанизу, в кабінеті Рендольфа, над яким нависав старомодний фасад, царина грошей нагадувала льох. Знав, що, піднявшись нагору, до Фредді, він побачить наймодерніші зали для нарад, піднесені до самого неба; а втім, і небо там було переділене блаженськими стінками: там сиділи за друкарськими машинками секретарки, там — технічні експерти, рекламні агенти, оператори обчислювальних машин, а в тісних скляних загородках — два десятки молодих адміністративних працівників. А втім, і старий нанизу був по-своєму франтуватий. Він носив накрохмалений білий комірець, туго зав'язану краватку і двобортний піджак, схожий на морський кітель, з носовичком напoxваті. Але дядько Рендольф аж ніяк не був морським мандрівником і ніколи не залишав Англію без доконечної потреби, навіть терпіти не міг морських подорожей — байдуже, чи то на своїх суднах, чи на якихось інших.

— Наступної суботи привозь свою сім'ю до нас в Уошберн,— звелів він Руперту.

— На чай?

— Ні. На цілий день. Можете виїхати поїздом о дев'ятій двадцять. Якщо не маєш своєї машини.

— Приїдемо поїздом,— сказав Руперт. Машини він не мав.

— Я вишлю когось на станцію, щоб зустріли вас.— Це було заради Джо. Для самого Руперта старий ніколи б такого не зробив. Але до гарненьких жінок був не байдужий.— Гляди, щоб отой таксист на станції не підбив тебе на поїздку з ним. Він злупить фунт, а я не хочу, щоб ти платив цьому здирикові. Треба буде подбати, щоб у нього забрали права.— В агатових очах старого заблищали насмішкуваті вогники.— Фло буде рада тебе побачити,— сказав він.— Ти ж у нас тепер щось ніби герой, чи не так?

— Не будемо говорити про всі ці дурниці, дядечку Рендольфе,— вимогливо мовив Руперт.

— Найліпше заняття для такого, як ти, це політика, за прикладом Артура й Пола.

— Але ж я не маю наміру вдаватися в політику,— відказав Руперт.— Я хочу пристати до діла Ройсів, от з цього й почнемо.

— Найкраще, що ти зможеш робити для нашої компанії, це стати політичним діячем і боротися проти прихильників загальноєвропейського ринку. Саме там вирішується доля фірми, а не в отих бісових грандіозних планах, що їх плекає Фредді.

— Яка політика може врятувати вас від спільного ринку? — запитав Руперт.— Тільки не ваша партія. Адже там усі стоять за нього.

— То урядова кліка, а не партія. А ти сам не поділяєш цих поглядів?

— Ні. Принаймні поки що.

— Тоді ти можеш стати нам у пригоді. Мені досить замовити слово декому, і тобі знайдеться десь місце. Ти ще відносно молодий.

— Але ж я не належу до торі,— сказав Руперт, знаючи наперед, яке буде дальше запитання.

— А хто ж ти? — спитав дядько Рендольф.

— Не знаю, але здається, схиляюсь більше до соціалістів. Останнім часом мені стало важко визначати свої політичні симпатії.

— Мушу тобі сказати, що з соціаліста користі нам буде мало. Досить з нас і одного в родині.— Його єдина дочка Кеті стала комуністкою і пішла з дому.— Поміркував би ти як слід відносно політичної кар'єри. Я можу поговорити про тебе з Кріклвудом.

— Ні, не треба! — твердо відказав Руперт.— Дозвольте мені самому подбати про своє політичне обличчя.

Рендольф знизав плечима.

— Ну що ж, як хочеш. А тим часом піди нагору до Фредді, подивись, чи не знайдеться там чогось для тебе. Адже вся наша сила тепер там,— саркастично докинув він.— Саме туди ти й намірявся з якимсь проектом, чи не так?

— Еге ж.

— Він знайде тобі діло до смаку, будь певен.

— Сподіваюся,— сказав Руперт.

Він не дуже зважав на старого і його грізний вигляд — адже ця розмова була чистою формальністю. Руперт зберігав порох для Фредді, що фактично керував тепер фірмою. Саме Фредді був людиною, яка могла запровадити його план в життя.

* * *

Руперт ішов до Фредді з дуже простим планом дій. Чимале місце в цьому плані посідав висновок, якого він зовсім недавно дійшов: добрі давні часи для Британії, і, зокрема, для фірми «Ройс» — однієї з найбільших суднобудівних і судноплавних компаній — минули без вороття. Побувавши в Росії, він не міг не збагнути, що нерозумно дивитись на цю країну, яка відроджується, мов фенікс, і вдавати, ніби тобі до цього байдуже. Цю очевидну істину Руперт осягнув не одразу, але зрештою таки осягнув.

Фредді розумів усі ці речі не гірше за Руперта, але розумів їх по-своєму. Тим часом як Руперт прагнув розв'язати проблему, Фредді в основному шукав шляхів, щоб пережити її і обернути собі на користь. Він був майже одного віку з Рупертом, одягався і жив підкреслено по-сучасному, хоча також носив хусточку напихваті. Але Фредді був справжнім зубром. На своєму робочому столі він не держав ні паперів, ні тек, ані навіть пера чи олівця — лише п'ять телефонних апаратів різного кольору, з допомогою яких підтримував прямий зв'язок з верфями, біржовими маклерами, технічними консультантами, банками й страховальними компаніями. Замість паперу й пера на стіні позад нього висіла велика шкільна дошка, завжди вкрита складними начерками й підрахунками, де він перекреслював червоною крейдою невігідні варіанти. Складалося враження, що Фредді працює тільки стоячи й ніколи не сідає за стіл. Кабінет його являв собою довгу світлу кімнату (чи, власне, половину кімнати) з голими стінами, опоряджену цілком по-модерному: чорні шкіряні канапи й неяскраві килими на підлозі.

Я вже був знайомий із звичаями Фредді, тому знав, що він одразу ж сказав Руперту:

— Ходімо до зали засідань.

І перший рушив з кабінету в подвійні двері, що самі безшумно зачинилися за ними. Двері вели до білої зали з розкішною голубою з позолотою стелею і такими самими колонами, що підтримували легке склепіння. Майже всю його площу займав масивний стіл у вигляді підкови, а ніші між колонами були заповнені портретами одинадцяти покійних Ройсів — ретельно виписаними й дуже схожими. З відкритого краю великого стола стояв менший, старовинної роботи столик, що немовби замикав підкову, з'єднуючи її кінці; а над ним висів портрет схожого на морського мандрівника чоловіка в молодих літах — дядька Рендольфа, що насправді терпіти не міг моря.

Найвизначнішою частиною зали був «кавовий куточок» — невелика прямокутна ніша з вікном, де стояв квадратний столик і чотири плюшевих капаки. Він скидався на розкішний кабінет у якомусь дорогому старовинному ресторані.

— Можемо випити кави,— сказав Фредді Руперту, коли вони сіли в цьому куточку.— Єво! — гукнув він, і з-за невидимих дверей вийшла молода офіціантка.

За дверима була сучасна кухня з обслугою із п'яти чоловік.

— Люблю, коли вона отак появляється,— засміявся Фредді.— О цій порі ми звичайно п'ємо тільки каву, алкоголю уникаємо. Але ви можете замовити все, що забажаєте.

— Мене цілком влаштовує кава,— мовив Руперт до Єви, і вона зникла за дверима.

Руперт озирнувся навколо й сказав, що ідея з кавою йому подобається.

— Це останнє, що ми зберігаємо із старого кавового будиночка,— зауважив Фредді.— Я можу зрозуміти, чому в ті дні всі справи починалися за кавою. Це ж бо чи не найкраще в нашому ділі, Руперте, що його можна робити де завгодно, треба лиш мати голову на плечах. За тих давніх днів Ройси видобували ідеї просто із своїх циліндрів: раби, м'яса,— саме з цього вони починали, та й сам я міг би повторити це, якби була потреба.

Вони балакали про всяку всячину й придивлялися один до одного.

Перед тим вони зустрічалися всього кілька разів, здебільшого мимохідь; зустрічі ті були приємні, але не збуджували взаємного інтересу для дальшого знайомства. Фредді завжди подобався всім своєю щирістю й природністю поведінки, і хоч тепер він, як і Рендольф, говорив трохи пишномовно, проте ніколи не напускав туману (хіба що в справах) і завжди відверто розпитував про все, що його цікавило, окрім жінок. Він був уже п'ятнадцять років щасливо одружений.

— Ну, то як вам велося на полюсі? — спитав він Руперта, наливаючи йому кави.

Звичайно Руперт дуже неохоче ділився своїми спогадами про північ, навіть із Джо, і, можливо, то була помилка з його боку. Він вважав, що це його особиста справа, яка нікого не стосується, але в цьому впертому небажанні говорити про своє була певна частка егоїзму, особливо коли йшлося про людей, що потребували й заслуговували пояснень. Я не вбачаю в цьому проявів жорстокості до інших — просто таку вже стриману вдачу він мав.

Але з Фредді він не дуже й крився, бо той детально розпитував геть про все: і скільки було градусів морозу; і як він визначав місцезнаходження (адже крига весь час дрейфувала); і що являв собою той росіянин; і як заварилась потім уся ота каша з відділом безпеки військово-морської метеослужби, з росіянами й американцями; і як росіяни нагородили його орденом.

На останні запитання Руперт відповів:

— Я розкажу вам про все це згодом, Фредді, коли поясню, що хочу робити тут, у вас.

— Гаразд, — сказав Фредді. — І все-таки яких дивовижних пригод *ви* зазнали, поки всі ми тут сиділи по своїх домішках.

— Не робіть із мене любителя пригод! — озвався Руперт. — То була чиста випадковість. І не думайте, будь ласка, ніби все воно було мені страх яке приємне. Аж ніяк.

— Зрозуміло, — мовив Фредді. — То яка ж у вас до мене справа? Хочете пристати до нашого діла?

— Так.

— Ну, це неважко. Маєте щось конкретне на думці?

— Так, але біда в тому, Фредді, що я майже нічого не тямлю в суднах.

Фредді знизав плечима.

— Знати судна — це не головне. Головне — знати діло, а це означає: мати ділове *чуття*. Якщо ви його маєте, все інше не так уже й важить.

— Боюся, що й цього мені бракує.

— Звідки ви знаєте? — запитав Фредді й налив ще по чашці кави.— А може, воно у вас природжене. Так чи інакше, для початку потрібна тверда вдача, а цього вам, як видно, не позичати. До речі, про вдачу. Чому ви років із десять тому відмовились од усього свого капіталу в нашому ділі? Я давно хотів про це спитати.

— Я вважав, що ці гроші приносять мені більше шкоди, ніж користі,— відказав Руперт.— Ото й тільки.

— Гроші задля грошей нікому не приносять користі,— зауважив Фредді.— Я бачу, в цьому ми знайшли спільну мову.

— Абсолютно! — potwierдив Руперт.— Гроші ніколи не повинні бути самоціллю.

— Згоден! — жваво підхопив Фредді.— Кожен, хто займається просто накопиченням, заслуговує на те, щоб йому відтяли праву руку. Якщо ви нічого не робили, щоб набути ці гроші, то було таки найліпше їх зректись. А ще краще з вашого боку, що ви прийшли до мене просити роботи, коли надумали забрати їх назад.

Руперт засміявся. Його потішило те, що Фредді поставився до всього з почуттям гумору.

— Але це тільки почасти так,— застеріг він.— Справжня причина мого приходу зовсім інша.

Відновлюючи в пам'яті ті дні, я завжди нагадую собі, що Руперт тоді тільки-но повернувся з Росії, де зазнав незвичайних пригод. Не знаю достеменно, що він сказав Фредді, чи, точніше, знаю, що, але не знаю як, бо, подібно до всіх англійців його класу, він дуже неохоче говорив про свої політичні погляди, хоч би які вони були тверді. Не думаю, що на той час Руперт пішов далі серйозної віри в ідею мирного співіснування: чи то відчуваючи докори сумління за своє шпигунство, чи то під впливом Водоп'янової — сказати важко. Коли я згодом познайомився і поговорив з Ніною Водоп'яною, то зрозумів, яка вона насправді старомодна, як віддана ідеалові самопожертви в ім'я шляхетної справи.

Що ж до Руперта, то він сказав Фредді приблизно таке:

— Слухайте, Фредді, Лілл гадає, що росіяни завербували мене, і наклав на мене довгу низку обмежень. Одне з них стосується фірми «Ройс». Сам я не збираюся на них

зважати, але доводжу це до вашого відома, аби ви знали, на що йдете.

Фредді не виказав ані тіні тривоги.

— Лілл — однодумець Рендольфа і приятель вашої матері, але на мене його вплив не поширюється і він не може накидати мені свою волю.

— І все ж усе це пов'язане із службою безпеки, — наголосив Руперт. — Я працював на нього в Росії.

— Ну й начхати, — сказав Фредді. — Якщо ви й працювали на нього, а потім передумали, то мені до цього байду-жсінько. Справа ваша. Аж доти, доки ви не використовуєте фірму «Ройс» для допомоги росіянам.

— Але ж якоюсь мірою саме до цього я й веду, — сказав Руперт.

— Що?

Руперт розказав Фредді про свій план будувати судна для Росії. Мовляв, він читав, що наступного місяця має приїхати радянська торговельна делегація, яка, між іншим, сподівається закупити судна на суму тринадцять мільйонів фунтів стерлінгів. От він і хоче спробувати скористатися з цієї нагоди й зробити деякі практичні кроки.

— До того ж, — закінчив він, — мені гидко танцювати під Лілловою дудку. Це вже заходить надто далеко.

— Йому, як видно, ні на мить не дають спокою росіяни, — зауважив Фредді. — Та, зрештою, така його служба.

— Можливо, але ці методи вже застаріли.

— Он як? А що ж тоді годиться?

— Я не певен, але мені здається, що ми повинні дозволити їм самим вирішувати свої справи.

— Якби ж то вони, хай їм чорт, тільки цим і займалися! — з почуттям промовив Фредді.

— Якщо ми будемо й далі вживати до них Ліллові методи, вони ще менше захочуть займатися тільки своїми власними справами. Я зрозумів, що не такі вже вони темні, як нам хочеться думати.

— Ну гаразд. Але чому це вас так турбує? — запитав Фредді.

— Ще й сам не доберу. Просто я подумав, що ця справа — річ цілком реальна, то чому б не ризикнути?

— А ось я суто практично поясню вам чому, — сказав Фредді. — По-перше, наша нинішня політика щодо росіян така: не будувати їм нічого стратегічно корисного — скажімо тих-таки кораблів. По-друге, на той час, як ви розв'яжете проблему кредиту (росіяни прагнуть довготермі-

нових кредитів, а наш уряд не схильний їх надавати) і спроможетесь обминути всі урядові перестороги, що траплятимуться на кожному кроці, все воно буде ні до чого, хоч би ви навіть ревно переслідували свою мету й мали добрі шанси дістати це замовлення.

— А що — така велика конкуренція?

— Не в тому річ. Здебільшого трапляється так, я пам'ятаю це на прикладі Джека Сінглтона: ви працюєте, як чорт, вкладаєте силу грошей у кошториси й таке інше, навіть домагаєтесь зрештою тих чи інших кредитів — або в приватному порядку, або ж офіційним шляхом, — але здебільшого це тягнеться так довго, що хтось встигає перехопити у вас замовлення. Себто якась інша країна. Бо в нас надто високі ціни й надто великі терміни поставок. Це вже на карб профспілкам: всі оті їхні дурні обмеження щодо суднобудівної промисловості призвели до того, що будувати судна в нашій країні стало надто дорого. А втім, це лиш одна з причин. Ну що, вас це не лякає?

— Якщо я за місяць залагоджу це діло з росіянами, — запитав Руперт, — ви візьмете замовлення?

— Послухайте, — мовив Фредді з раптовою підозрою, — ви що — маєте на них якийсь особливий вплив?

— Аж ніяк. Але чому б не спробувати? Невже перспектива на тринадцять мільйонів фунтів нічого не варта для фірми?

— Звичайно, варта. Одне-два пристойних замовлення від росіян були б щасливою нагодою завантажити наші верфі в Беркхемпстеді. Вони зараз працюють на половину потужності, звільнено близько двох тисяч робітників. А з першого числа наступного місяця звільняємо ще двісті чоловік. Але старий буде проти цього діла.

— Хоч верфі й стоять без роботи?

— Ну, це нас не так уже й турбує.

— Чи можемо ми збудувати росіянам будь-які потрібні їм судна?

— Все, крім океанських лайнерів. Можемо збудувати будь-які сухогрузні судна, рефрижератори, танкери, самохідні баржі — будь-що місткістю до двадцяти п'яти тисяч тонн. А вище нас легко забивають японці — так, їхня фірма «Ішіміцу» будує для нас рудовоза на сорок тисяч тонн. Але й наші беркхемпстедські верфі роблять непогані судна — аби тільки не надто великі чи надто спеціалізовані; та й вимоги щоб були розумні і не суперечливі. А росіяни звичайно замовляють суто спеціальні речі, а тоді

починають смикати. Отож і виходить, що навряд чи варта справа заходу.

— І все ж дозвольте мені спробувати щастя.

Фредді засміявся.

— Чому б вам просто не піти й не розчеребити Ліллу голову? Чи не було б це легше?

— Ви гадаєте? — озвався Руперт. — Кумедна річ: якби він не намагався наставляти мене на розум, я, можливо, ніколи б і не почав думати.

— А ви певні, що все це для вас не тільки нагода помститися Ліллові?

— Та не так уже й певен. Але я хочу взятися до цього діла, Фредді.

Фредді знову засміявся.

— Гаразд, беріться, — мовив він. — Я не проти добрячої бійки, особливо на такому рівні. Терпіти не можу всіх отих старих чортів. Справжнісінькі динозаври. Я згоден на торгівлю з росіянами, але за однієї умови: ви будете займатися тільки ділом, і воно даватиме *нам* добрі прибутки. Час тепер такий, що, мабуть, нам скоро доведеться самим просити росіян, щоб вони торгували з нами.

— Мені потрібна буде технічна консультація...

— Про це не турбуйтеся, — сказав Фредді. — Я дам вам кабінет і необхідну допомогу. За вами тільки контракт, усе інше не ваш клопіт. А укладення контракту рідко пов'язане з технічними тонкощами, тому в це не залазьте. Дійте на власний розсуд.

Руперт допив свою каву й сказав:

— Гаразд. Отже, згода?

— Так, але передусім вам треба укоськати Рендольфа, — відказав Фредді. — Якщо ви не поладнаєте з ним, він чинитиме вам перешкоди в Беркхемпстеді. На верфях його слово й досі важить більше, ніж моє.

— Але ж які в нього *можуть* бути заперечення?

— Гадаю, політичні. Хоч як це смішно, він залюбки перевозитиме росіянам вантажі й навіть страхуватиме їхнє зерно на величезні суми, але будувати для них судна — це вже ні. Колись ми пробували завести про це мову, та все марно. І цей старий бовдур ще хоче й далі будувати судна за такої шаленої конкуренції, яка склалася на світовому ринку. А от я взяв би та й вилучив увесь капітал із наших верфей. Продав би геть усе й вклав гроші чи то в нафтоперегонну чи ще в яку справу. Нам узагалі треба облишити будувати судна — нехай їх будують японці.

Вони роблять це краще й дешевше, ніж ми. Оце і є одна з причин наших незгод. Він запросив вас до Уошберна?

— В суботу.

— Це вже щось та значить. Він натуркає вам повні вуха про розбрат у родині. Матимете повне уявлення, а тоді й вирішуйте, з ким вам по дорозі.

— Наскільки я знаю, в нашій родині завжди точаться якісь суперечки,— мовив Руперт.— Але невже дійшло до того, що треба вибирати, до кого приєднатися?

— Абсолютно. Причому всім вам, навіть і вашій чарівній матусі. Рано чи пізно майбутнє фірми «Ройс» доведеться вирішувати родинним голосуванням і для кожного з нас це буде питання життя чи смерті, не менше.

Отож Фредді привів до мене Руперта й призначив його моїм начальником. На той час я вже десь зо два місяці бродив з відділу до відділу фірми «Ройс», мов та нікчемна блішка, що заплуталась у великому й складному годинниковому механізмі, намагаючись збагнути, як він діє. Та все дарма. Щоразу, як я зустрічався з Фредді, він умовляв мене не втрачати терпіння.

— Скоро неодмінно нагодиться щось цікаве,— казав він.

І ось саме тоді, коли мені все це вже остобісіло і я ладен був тікати світ за очі, з'явився Руперт зі своїм планом і своїми проблемами. Нам з ним дали секретарку й окремих кабінет за склянкою перегородкою, з великим вікном, що виходило на Сент-Мері-Екс, на одному поверсі з кабінетом Фредді.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Причини, чому Руперт раптом надумав забрати назад свої гроші, доволі темні, але я зрештою розважив, що він вдався до цього головним чином заради своєї дружини Джо. Вона ж бо завжди хотіла, щоб їхні статки були при них, а він, закохавшись у Росії в Ніну Водоп'янову, як видно, почував себе винним і вважав за свій обов'язок зробити для Джо щось важливе.

Я абсолютно певен, що до того Руперт ніколи в житті не подивився на жодну жінку, крім Джо, а ще більше певен, що й Джо за п'ятнадцять років заміжжя і оком не скинула на іншого мужчину, хоча й мала доволі палкий темперамент. Вони обоє були задоволені одне одним і суворо додержували моралі.

Але разом з тим Джо знала, що Рупертові великі рішення завжди спричиняються якимись істотними змінами в ньому або чийсь вагомим впливом. Це її непокоїло, і вона весь час допитувалась, чому це він зненацька змінив свої погляди на оті гроші.

— Я ж сказав тобі, — відповідав він. — Просто розважив, що мати гроші не так уже й погано, коли вживати їх на діло.

Це звучало не дуже переконливо.

— Нехай так, — підозріливо вела своєї Джо. — І все ж мені хотілося б знати, що сталося з тобою в Росії.

Підозріливість була вродженою рисою Джо: так вона й жила, мов сполоханий звірок, який мусить повсякчас стерегтися небезпеки з кожного боку.

Руперт відбувався смішками.

— Ну чого б ото я турбувався, — розраджував він її. — Росіяни знову зробили з мене капіталіста. Тобі б тільки радіти з цього.

Я бачив, як Джо вдивлялася в Рупертове спокійне обличчя з притаманним йому виразом *poblesse oblige*¹, а тоді невдоволено знизувала плечима.

— Ну що ж, коли ти не хочеш сказати мені, що сталося, то я й не питатиму більше.

— Слово честі, Джо, — відказував він, — тут немає ніяких таємниць.

Та все ж якась таємниця, очевидно, таки була, одначе Джо, хоч їй і довелося залишити Руперта в Росії в товаристві Ніни Водоп'янової (саме тоді захворіла їхня дочка Тесс, і з цієї причини Джо повернулася додому), все ж не мала серйозної підозри щодо Руперта й тієї росіянки.

Я багато разів був свідком таких розмов між ними — в тими чи тими відмінностями, — але оцю, про яку щойно розповів, почув уперше, коли Руперт запросив мене до себе додому на обід. Ми поїхали в метро, а потім піднялися пішки до їхнього старого будинку в Хемпстеді. Що до мене, то я радніше взяв би таксі, але Руперт завжди намагався (часто аж надміру) жити так, як усі, марно витрачаючи на це силу часу й енергії.

Джо була дуже мила жінка, але така несвідома своїх справжніх можливостей, що вся її снага й чесність нерідко пропадали даремно, виливаючись у бездонну прірву жіночого темпераменту, в раптові недобрі спалахи, про які вона

---

¹ Шляхетність зобов'язує (франц.).

тут-таки шкодувала, бо ненавиділа всяку жорстокість. І єдина серйозна сварка вийшла у нас із Рупертом саме тоді, коли я дорікнув йому, що він ніколи не спробував дати зрозуміти Джо, що з ним діється насправді. Але загалом вони були доброю парою, і секрет їхньої подружньої злагоди, як я гадаю, полягав у тому, що вони не зважали ні на чію мораль, окрім своєї власної, а це майже завжди давало чудові наслідки.

Коли ми прийшли, Джо зосередила всю увагу на мені, проте не забувала обдаровувати Руперта променистою усмішкою, хоч він цього й не помічав. То були свого роду лестоці — наче й після п'ятнадцяти років подружнього життя вона думала тільки про нього.

— Гадаю, ви вмієте їздити верхи, — мовила вона до мене.

— Ні, — признався я. — Що завгодно, тільки не це.

Вона з цікавістю розглядала мене.

— Який жаль, — сказала на це. — Я думала, всі австралійці їздять верхи.

Джо не вклдала в свої слова справжнього почуття, і тому на її зауваження можна було не реагувати.

— В усякому разі, — провадила далі, — діти будуть раді з вами познайомитись. Руперт часом такий нерозумний. Йому байдуже до своїх родичів. Добра половина їх живе буквально за два кроки, але він ніколи не завдасть собі клопоту побачитися з ними. А дітям же потрібні всякі там дядечка й тіточки. Я завжди хотіла мати дядечка в Австралії, щоб він приїхав і забрав мене з собою на вівчарську ферму серед чагарів, де, як хтось мені казав, навіть до вбиральні треба їздити верхи. Який чудовий край для малечі!..

Джо мала рацію. Я й сам провів дитинство на Меррей-рівер (воно багато чим було подібне до дитинства Тома Соєра) і вважав австралійські чагарі справді прегарним місцем для виховання дітей.

Доки подадуть обід, Джо послала нас прогулятися у садок, і ми рушили через помешкання старого будинку. Колись він належав Рупертовій матері, а коли Руперт одружився, вона одписала будинок йому. Сам Руперт хотів найняти квартиру, але Джо запряглася, що покине його, якщо він відмовиться жити в будинку. Він мусив поступитись і навіть переписав право власності на її ім'я. Отож і тепер ішов через будинок так, наче все тут належало не йому. Він взагалі ніколи не виказував почуття власності. У ставленні до маєтності Руперт явно мав якийсь

серйозний гандж, хоч загалом їхній родині таке було аж ніяк не притаманне.

То був особняк пізньогоорганської доби, з великою садбою, комфортабельний і пишний усередині, але знадвору вже трохи побляклий, мов лондонське осіннє листя. Джо порядкувала в ньому разом з дівчиною-італійкою з Калабрії, на ім'я Анджеліна, котра, як і сама Джо, народжена була владарювати й настільки вросла в їхню сім'ю, що сварилася з ними, забуваючи про всякий послух, і мала свої суворі вимоги до поведінки Руперта. Анджеліна й Джо завжди сперечалися через кожну дрібницю, знаходячи в цьому чималу втіху.

Щоб потрапити в садок, ми пройшли через помешкання до оранжереї, де пахло рибою і собаками. Руперт завжди скаржився, що там тхне фермою, а Джо відказувала на це: «Ну що ж, я й сама з ферми». І то була правда, коли можна назвати фермою їх родинний масток у Кумберленді.

У садку мати Руперта, що приїхала до них у гостину чи то з Парижа, чи з Женев, чи ще звідкись, де звичайно проводила цю пору року, походжала по вогких квітниках у садівницьких рукавицях та елегантному паризькому костюмі від Пату чи Шанеля і садовими ножицями з нержавіючої сталі відтинала все зайве, що траплялося їй по до-розі: сухі галузки, зів'ялі квітки, довгі пагони.

— Ти ж зіпсуєш собі туфлі, — сказав їй Руперт.

— Ой! — Вона подивилася на свої чепурні туфельки на високих підборах. — От нещастя! Я зовсім забула.

— Така втрата, — докинув Руперт.

— Не будь моралістом, — зачіпливо, але лагідно сказала його мати. Тоді помітила мене. — А то оце *ви* і *є!* — мовила й, звівшись навшпиньки, поцілувала мене в підборіддя. Вона була напрочуд безпосередня жінка.

— Я вже докопалася до вашого походження, — провадила вона далі. — Певно, ваш дідусь — той один, що зник десь із сотню років тому з чияюсь шпагою і мундиром, чи то відбив у когось дівчину або що. Він був тоді військовим, а після того, як заплямував себе, всі думали, що він подався в ченці, бо потому багато років жив у Палестині. До Австралії він поїхав, як видно, зовсім старим, і схоже на те, що був двоєженцем. Можливо, батько ваш — незаконна дитина. Ваш дід розтрицькав усі свої гроші ще замолоду, дарма що належав до нечистої, як тоді вважали, лінії родини — до тої самої, що й Фредді. Ця гілка виросла на порожньому місці. Отже, ви ближчі до Фредді, аніж до Ру-

перта. Але з вигляду ви справжній Ройс. Б'юсь об заклад, що ви маєте й іншу нашу сімейну прикмету — довгого великого пальця на носі.

Я засміявся. Руперт мовчав, навіть не вступився за честь мого батька. Він розумів, що для мене краще приймати його матір такою, яка вона є, і я радо це робив. А втім, відповісти їй я так і не встиг, бо вона вже втратила до мене інтерес.

— Колись,— мовила до Руперта,— я любила безладні англійські садки, але тепер мені до вподоби, щоб скрізь панував порядок. Як по-твоєму, Руперте,— чи не тому, що я надто довго жила у Франції?

— Я й гадки не мав, що тебе цікавить садівництво.

— Та не те що цікавить, а все ж, бач, якась розвага. У нас в Оржевалі є один старий вуглепромисловець з Шарлеруа, що купив отой великий білий будинок поряд з моїм. То коли до нього не прийдеш, хай навіть і холодно надворі, він завжди каже: «Даруйте, люба, але мені треба опорядити півонії, поки не випогодилось». От і ходиш з ним по садку, а він знай клацає ножицями. Я завжди була певна, що він байдужий до садівництва, тож і спитала якось, навіщо це йому, а він і каже: коли, мовляв, сидиш удома й попиваєш віскі — ти ніщо. А от коли ти пораєшся в садку — ти вже щось, бо коли люди хочуть з тобою побалакати, то мусять ходити слідком за тобою. Ти завжди маєш перед ними перевагу.

Руперт засміявся.

— Ти й так завжди маєш перевагу,— сказав матері.— Отже, тобі ні до чого ходити по садку, підрізаючи квіти.

— Але я останнім часом тільки те й роблю,— мовила вона й клацнула ножицями по павутинню.

— Чи знаєш ти, що робиш? — з надією в голосі запитав Руперт.

— Уявлення не маю,— відказала стара,— але ніякої шкоди не чиню, бо не чіпаю нічого живого. Я навіть гусіні вбити не годна, хоч павуків терпіти не можу. А вони справді безпечні?

Важко було не замилюватися її простодушністю. Мабуть, нікого в світі не обдурили б оці її садівницькі замашки, бо вона, з усього судячи, ніколи в житті не мала потреби зосереджувати на чомусь свою увагу. Багатство вселило в неї дитячу впевненість, і життя її минало приємно, а час для неї нічого не важив; отож вона майже завжди жила собі безтурботно, мов школярка. Шкіра в неї

була така ж прозора, як і в Руперта; одягалась вона виключно в haute couture¹ і дбала тільки про себе, хоча черствою егоїсткою й не була.

— Можете звати мене просто Крістін,— мовила вона до мене й, кладнувши ножицями, зігнула відцвілу троянду.

— Троянди треба зрізати нижче,— сказав їй Руперт.

— Ти ж сам нічого не тямиш у садівництві,— заперечила вона.— До речі, ти хоч розумієш, що занедбав Джо?

Руперт позирнув на мене й твердо сказав матері, щоб не втручалася в його сімейні справи.

— Але ж я весь час спостерігаю за тобою,— не вгавала вона.— Ти не приділяєш їй достатньої уваги. А жінки терпіти не можуть надто зайнятих чоловіків. І не люблять, щоб на них дивилися тільки як на господинь, навіть і Джо. Особливо Джо. Отак, знаєш, і розпадаються подружжя...

Руперт лагідно забрав у неї ножиці.

— Голос досвідченої людини,— мовив потому.

Її власне подружнє життя тривало заледве п'ять хвилин і зазнало краху не через брак уваги з боку чоловіка. Коли я зрештою зрозумів, що можу запитати Руперта про що завгодно й дістати одверту відповідь, він розказав мені, що шлюб між його батьками просто розпався на друзки через те, що вони не мали анінайменшого взаємного інтересу геть ні до чого. Це й було, як видно, однією з причин, чому він прагнув простоти й внутрішньої сталості в своєму житті і чому сприйняв такі суворі моральні погляди на одруження.

Коли Джо гукнула нас до столу, ми пішли в дім і взялися до обіду — витвору Анджеліни, який вона подавала з войовничим брязкостом, стежачи за мною очима: чи сказав я «дякую» і чи всміхнувся до неї, коли вона щось мені підносила. І я робив це, бо інакше не міг — так усе в них було по-домашньому.

Незабаром повернулась із школи Тесс, їхня дев'ятирічна донька — приїхала в таксі,— і Джо зустріла її такими словами:

— Ах ти ж мала шахрайка! Ти чому пішла без берета?

— Ти несправедлива, мамо. Сама ж казала, що берет потрібен тільки під дощ. А сьогодні дощу немає.

Я спостерігав за Рупертом. Він лише краєм вуха слухав і те, що казала Тесс, і те, що казала Джо, і те, що казала його мати, але було в цій його неуважливості щось тер-

---

¹ Вишукане вбрання (франц.).

пиме, що, як видно, надавало жінкам упевненості, бо про що б вони не говорили, він ні разу не виказав і тіні незгоди, і мені здалося, що в його присутності вони всі почувають себе дуже надійно.

Рупертова мати приїхала з Оржеваля, містечка поблизу Парижа, щоб переписати на нього всі фамільні акції, облигації, страхувальні поліси, поточні рахунки та інші банківські документи, які Руперт передав їй п'ятнадцять років тому. То були суто сімейні справи, але під час обіду вони невимушено розмовляли про них, і я спочатку почував себе трохи ображеним: на мене зовсім не зважали, ніби мене там і не було. Насправді ж, гадаю, ніхто мене не ігнорував — цим вони наче прийняли мене до свого кола й виявляли довіру. Але австралійці завжди схильні підозрівати англійців у нетактовності.

Потім Руперт запитав у матері про свого батька — яким той був замолоду.

— Твій батько? — здивовано перепитала мати.

— Ну, а про чийого ж би я ще питав? — одрубав Руперт.

— Не дратуйся. Ти ж мене хтозна-відколи про нього не розпитував.

— Не стався до мого запитання надто серйозно, — попередив Руперт. — Це просто з цікавості.

— Він мав такі самі, як і в тебе, манери, відзначався такою ж впертістю, і очі в нього теж були достоту як твої — голубі і дуже гарні. (Це їй у нього подобалось). І сумлінністю та чесністю дуже нагадував тебе, хіба тільки не був таким високоморальним.

— От і добре, — мовив Руперт. — Але я таким його не пригадую.

— Ти пам'ятаєш його з тих часів, коли він уже став жертвою родинного суперництва, — загадково сказала мати.

— Це ти про оту справу Тобіаса проти Рендольфа?

— Я вже забула, хто з них кого позивав, — відказала вона, тоді взяла до рота маслину, пожувала її, а кісточку недбало виплюнула собі на тарілку. За столом Крістін мала дуже погані манери, як, власне, і всі Ройси: часом вони накидалися на їжу мов собаки. Але то був у них не родинний, а класовий гандж. Я часто дивувався, чому Руперт такий вибагливий до їжі. Мабуть, це була своєрідна реакція: робити речі, що суперечили його вихованню, і вважати їх правильними.

— Між Ройсами завжди точилося запекле суперництво, просто на ножах усі були один з одним, — провадила далі

Крістін.— Завжди! А в той час це було якось там пов'язано з гноєм і німцями.

— З гноєм?

— Ну, з добривами. Йшлося про Південну Америку, залізниці, порти. Здається, Рендольф хотів будувати щось у Венесуелі разом з німцями. Він завжди любляв німців, а твій батько казав, що їй близько не підійшов би до жодного з них, бо їм довіряти не можна. Все це було так давно,— мовила вона, а тоді, значливо притишивши голос, наче збиралася відкрити нам якусь таємницю, докинула: — А знаєте, щодо німців він таки мав рацію.

Засміявся тільки я, бо всі інші вже звикли до її манер.

— Але що змушувало його марнувати своє життя в отих безглузких мандрах по всьому світу? — запитав Руперт.— Пригадуєш, одного разу він мав забрати мене з Пірея до Суєца, а опинились ми зрештою аж у Шанхаї.

— О, він завжди кудись їздив. У цьому теж винні Ройси. Вони всі без кінця гризлися між собою, хотіли усунути його з дороги, отож і посилали то в Пернамбуко, то в Ліму — це десь аж у Перу, то ще хтозна-куди. Так було напочатку, а далі вже він сам мандрував. Бо ненавидів Англію.

— Чому?

— О боже, хіба ж я знаю? А чого це ти раптом через стільки років так зацікавився? Я гадала, що все це ти давно знаєш.

— Я ніколи не знав достеменно, що зробили йому Ройси, а що він сам собі зробив.

— То й що?

— От і цікавлюся, бо й сам збираюся в них працювати.

— На бога, для чого тобі в це встрявати? Ти ж не бізнесмен.

— Звідки ти знаєш?

— Не роби дурниць. Ти з твоєю скрупульозністю щодо грошей просто непридатний до таких справ. І взагалі, чому ти маєш працювати за свої ж гроші? Я ніколи цього не робила.

— Якщо не бути скрупульозним щодо грошей, мамо, і не заробляти їх працею, вони зжеруть тебе самого,— сухо, але рішуче відказав Руперт.

— Ви тільки послушайте його! — глузливо вигукнула Крістін.— Мене ж вони не зжерли! А втім, як на мене, пристати до справи Ройсів усе ж краще, ніж взагалі відмовлятися від цих грошей. Ти мусиш подумати про Джо.

— Так, він і справді мусить подумати про Джо! — твердо промовила сама Джо. — Тільки їжте, будь ласка, капусту, бо як ми не з'їмо, то Анджеліна віддасть її собаці, а спаніелям капуста шкідлива, хоч він її і любить. Від неї в собак заводяться трав'яні глисти.

Потому підвелася й пішла по щось до кухні.

Крістін підозріливо поглянула на Руперта.

— Сподіваюсь, ти не збираєшся трохи подержати ці гроші в себе, а тоді знову їх усі віддати, га? — спитала пошепки.

— Все може бути, — піддражнив він її. — Ще не знаю.

Вона сердито розрізала картоплину.

— І думати не смій! Це нечесно, так поводитись. Жорстоко й безжально, особливо щодо Джо.

— Заспокойся...

— Якщо ти так зробиш, — провадила вона далі, — то присягаюся, що ніколи більше з тобою не розмовлятиму. До того ж тепер ти маєш набагато більше, ніж раніш. Ти хоч знаєш, скільки я тобі призбирала за останні десять років?

— Певно, тисячі...

— П'ятдесят вісім тисяч, — мовила Крістін.

— П'ятдесят вісім тисяч чого? — спитала Джо, заходячи назад до їдальні.

— Фунтів стерлінгів, — відповіла Рупертова мати. — Руперт тепер має близько трьохсот тисяч, навіть більше, а коли я помру, матиме ще багато разів по стільки.

— Боже мій! — сказала Джо, ставлячи на стіл блюдо з гарячим. — Я й не знала, що так багато. Знала тільки, що всі гроші сім'ї у вас, Крістін. — Тоді звернулася до чоловіка: — А ти просто негідник, Руперте, що ніколи не казав мені, який ти багатий.

Вона підійшла до Руперта й обняла його за ший, а він лагідно всміхнувся до неї і, як я догадуюсь, легенько погладив по литках.

— Але все це капітал, Джо, — попередила її свекруха, — а капітал чіпати не можна. Ніколи!

— Я й не хочу нічого чіпати, — щасливо й твердо відказала Джо. — Тим більше, що ми врешті-решт маємо цілком досить, і більш ніж досить, і ще чимало крім того.

— Ти завжди мала досить, — зауважив Руперт.

— Не будь такий прискіпливий, — озвалася Джо. — Я хочу бути багатою.

— Тобі ніколи не доводилося так уже турбуватися про гроші, — не вгавав він.

— Але ж ти сам завжди бідкався, переглядаючи рахунки за опалення, за телефон, податкові повідомлення і таке інше.

— Ну, коли вже ти, Руперте, надумав повернутися до Ройсів, — знову заговорила Крістін, — вони повинні призначити тебе одним з директорів, це твоє спадкове право. Тоді ти зможеш наполовину жити коштом фірми й заощадити ще не одну тисячу.

— Час би вже тобі стати дорослою людиною, — відказав їй на це Руперт.

— Але ж на те й гроші, — правила своєї мати, — щоб ухилятися від податків і боронити їх від чужих зазіхань. Люди такі жахливі шахраї. Як же інакше зберегти свої статки? Ось чого тобі треба вчитися, Руперте, а не якогось там бізнесу.

Та Руперт уже не слухав її.

Тим часом, як Джо з Крістін і далі жваво гомоніли про гроші, він ставав усе непроникніший, немовби вимкнув слух і з власної волі викинув із голови всіх жінок на світі з усіма їхніми балачками.

Спочатку це здалося мені розумним, але насправді звичка була погана, бо така його поведінка щодо Джо розділяла їх саме тоді, коли підтримка дружини важила для нього найбільше. І коли зрештою настав такий час, я переконався, що Руперт ніколи не давав Джо справжньої нагоди проявити себе.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Я знав усе, що робив Руперт, починаючи впроваджувати в життя свій план, але дуже важко було визначити, що саме переважало на той час у його душі — чи то бажання спокутувати свою нечесну гру щодо росіян, чи досить тверда, хоча й прихована впевненість, що світ треба якось рятувати, чи його боротьба з Ліллом за своє право на власні погляди.

Мене особисто план продажу суден росіянам анітрохи не хвилював і навіть не цікавив, аж поки ми не поїхали на розмову до містера Осипенка, що очолював радянське торговельне представство у Великобританії.

Та перед тим, як ми в призначену годину вирушили до Осипенка, стався невеликий інцидент, що зіпсував настрій

Руперту. Того ранку він прийшов дуже похмурий і, навіть не скинувши пальта, узяв телефонну книгу. Відшукавши потрібний номер, подзвонив до Хемпстедського поліцейного відділку й поскаржився, що якісь двоє ведуть спостереження за його будинком з машини, котра стоїть у провулку майже навпроти. Мовляв, вони стовбичать там уже три дні: чи то хочуть пограбувати будинок чи, може, чатують на його дітей. Він сказав номер машини й зажадав, щоб завтра тих суб'єктів там не було.

— Як вони можуть загрозувати вашому будинку чи вашим дітям? — недовірливо запитав я, коли він поклав трубку. — Адже вони зовсім не криються.

— У тім-то й річ, — мовив Руперт. — Просто це мої друзі із служби безпеки намагаються мене пристрашити.

Навіть і тоді вже він розказав мені дещо про Лілла (хоча й не все), бо від самого початку вважав, що критиця — значить, почувати за собою провину, і твердо вирішив не приховувати нічого, що з ним траплялося. Ті спостерігачі нічого, власне, й не спостерігали, а мали на меті стривожити його й скомпрометувати в очах сусідів. І, як я зрозумів, цей грубий психологічний прийом мав успіх, бо Руперта непокоїло, як усе це вплине на Джо та їхніх дітей.

— Рано чи пізно вони зачеплять мою сім'ю, — сказав він, — але боятися цього ще трохи передчасно.

Отже, того ранку, коли ми з'явилися до Осипенка, Руперт був трохи занурений у свої думки.

Осипенко жив на вогкому Хайгетському горбі, невче в невеликому радянському світі. Тільки-но ви вступали в браму й рушали вгору брукованою під'їзною алеєю до готичного вікторіанського особняка посеред великої садиби, як навіть англійське повітря немовби змінювалось, а в самому старому будинку з червоними килимовими доріжками на рипучих сходах вас оточували російські обличчя, і ви враз опинялися так близько від Москви, що, здавалось, могли почути кремлівські куранти. І кумедна річ — піднімаючись сходами, ми таки почули їх з радіоприймача.

Містер Осипенко був огрядний чоловік із золотим зубом, і хоч я бачив і багатьох англійців з золотим зубом спереду, проте це видавалось мені прикметою саме росіян. Я припустився помилки, характерної для більшості людей Заходу, коли вони зустрічаються з росіянами такого типу: думав, що він викаже радість чи якусь особливу зацікавле-

ність тим, що до нього на розмову прийшли англійці, але на містера Осипенка це ніби й не справило ніякого враження і на обличчі його не відбилосся ні радості, ні невдоволення. Він поводився, як і всі ділові люди на світі, й коли не зважати на російські меблі в його кабінеті, російські шоколадні цукерки в синіх обгортках, російське печиво й горілку в російських синіх чарках, то все було так само, як і скрізь.

Очевидно, Осипенку було цікаво познайомитися з Рупертом, бо після того, як він урятував їхнього льотчика, росіяни мали його за справжнього героя. Але містер Осипенко досить довго прожив в Англії і навчився поводитись, як англієць, отже, крім побіжної російської усмішки, не було ніяких інших проявів почуттів.

Руперт відрекомендував мене як свого колегу й дуже діловим тоном пояснив мету нашого приходу. Він, мовляв, чув, що до Англії приїздить радянська торговельна делегація, яка, крім інших товарів, має намір закупити судна на тринадцять мільйонів фунтів стерлінгів. Отож, фірма «Ройс» хотіла б збудувати якусь частину їх, коли буде така можливість.

— Я певен, що таке цілком можливо,— сказав містер Осипенко,— якщо умови будуть прийнятні.

— А які ж ваші умови? — майже різко запитав Руперт.— Саме це ми й хочемо з'ясувати.

Осипенко лише на мить загаявся з відповіддю.

— Не можу вам точно сказати, містере Ройс,— мовив він,— бо й сам ще не знаю, що їм потрібно. Десь тижнів за три до Англії приїде з делегацією наш міністр.

— Це мені відомо,— сказав Руперт.— Але я хочу, аби ви знали ще до його приїзду, що наша фірма зможе збудувати майже будь-які потрібні вам судна. Бажано б зрушити цю справу з місця вже сьогодні, якщо можливо.

— Ми добре знаємо фірму «Ройс»,— ухильно зауважив містер Осипенко.

— Ми ще ніколи не будували для вас суден, але...

Осипенко перебив його:

— Ні, не будували. В тридцять сьомому році ми хотіли замовити вам два зерновози. Тоді ви будували дешево...

Тепер перебив Руперт.

— Так, знаю,— мовив він,— знаю, що ми відмовилися і що мій дядько Рендольф прилюдно висловив деякі образливі зауваження. Початок поганий...

Містер Осипенко налив горілки у високі чарки.

— Це не має значення,— сказав і подав кожному з нас по чарці.— Тоді ви не хотіли вести з нами справ, а тепер світ змінився, і ви хочете. Ми розуміємо.— Він підняв свою чарку.— Тож за взаєморозуміння!

— О, за це з охотою! — жваво озвався Руперт, і ми випили.

Мені подобається горілка — це найчистіший із спиртних напоїв, і коли п'єш її одним ковтком, відчуваєш майже таку саму насолоду, як від крижаної води,— хоч загалом, як австралієць, я більше полюблюю пиво. Поки Руперт викладав свої загальні міркування, я взяв цукерку — російську цукерку — і з'їв її, а тоді подумав собі, що навіть російська цукерка має присмак чогось незвіданого, якогось зовсім іншого світу.

Мене вже й раніше вражала Рупертова обізнаність у тому, про що він тепер говорив. Я дивувався, звідки він знає стільки всяких речей про судна, нехай навіть і служив під час війни на торпедних катерах. А знав він і справді багато, хоч, власне, ця галузь нашої справи була доручена мені. Та чи не найбільше дивувало мене те, як професійно говорив він про ділову сторону питання. Я навіть почав думати, що він і справді має якесь підсвідоме ділове чуття.

Осипенко сказав, що взагалі укладення контрактів на будівництво суден ґрунтується в дві проблеми: по-перше, терміни поставки і, по-друге, вартість — вона, звісна річ, має бути в розумних межах.

— Власне кажучи,— додав він,— до суден я не маю відношення. У нас є спеціальна організація, «Судноімпорт», от з нею вам зрештою і доведеться мати справу.

— А хіба не ви представляєте її в Англії?

— Не зовсім так. У нашому штаті є співробітник, який виконує її доручення, але він усього-на-всього щось на зразок зв'язкового.

— Чи може він допомогти мені більше, ніж ви? — запитав Руперт.

Осипенко похитав головою.

— Чесно кажучи — ні. Вам доведеться пройти звичайну в таких випадках процедуру.

Руперт спитав, що то за процедура.

— Нічого складного,— відказав Осипенко.— Ми знаємо, що саме можуть робити різні суднобудівні фірми в усьому світі. Коли нам потрібне якесь судно — скажімо, сухогруз чи драга, ми визначаємо певні вимоги до нього, а тоді

вирішуємо, які саме фірми і в яких країнах можуть збудувати те, що нам потрібно, і звертаємося до них усіх з пропозиціями.

— Ну, це цілком ясно.

— Е ні, постривайте! — сказав містер Осипенко і вперше посміхнувся.

Ми наготувалися слухати далі.

Містер Осипенко погрозово стукнув по столі пухким пальцем.

— Ваші виробничі методи, містере Ройс, безнадійно застаріли, і ви, по суті, не можете конкурувати з продуктивнішими суднобудівними фірмами, такими, як італійські, японські чи шведські. Англієці будують добрі судна, але, даруйте на слові, ви будете їх дуже непродуктивно, дуже дорого й дуже повільно. — Містер Осипенко здвигнув своїми огрядними плечима. — Ви зрозумійте, мене це не стосується. Я просто по-дружньому кажу вам, як воно є.

Я визнав за потрібне «виправити» це, коли говорити по щирості, цілком правильне спостереження.

— Але ж ми більше не будуюмо суден кожне на свою мірку, — сказав Осипенкові. — Тепер ми уніфікували багато наших проектів, так що можемо робити цілі секції однотипними й взаємозамінними, і це чималою мірою компенсує наші дорогі методи. Навіть проектуємо судна із змінними палубами, щоб укладати вантажі просто в трюм, — це дозволить провадити вантаження в кілька ярусів. Єдиний наш недолік порівняно з японцями й італійцями, — саркастично докинув я, — це наші дурні профспілкові обмеження, яких японці й дня не терпіли б; тим-то вони й будують судна дешевше.

— Не зовсім так, — заперечив Осипенко. — У японців досконаліші виробничі методи. А втім, я не знаю, яких заходів вживаєте ви з метою поліпшення економіки виробництва, — додав він, — бо, як я вже казав, це не моя галузь. Та й, зрештою, можливо, це не матиме значення...

— Чому? А що ж тоді матиме значення? — запитав Руперт.

— Цього разу, містере Ройс, ми виставляємо одну умову, дуже важливу.

— А саме?

— Ми закупимо в Англії судна на тринадцять мільйонів фунтів стерлінгів, якщо Англія візьме в нас навзамін нафту на цю сумму.

— Саме від цього залежатиме купівля?

— Абсолютно!

— Але ж це дуже ускладнить справу.

— Знаю. Але не ми в цьому винні. Почнемо з того, що ваш уряд не хоче надавати нам довготермінових кредитів, як усім іншим. А це змушує нас вести розрахунки шляхом товарообміну. Отже, якщо ви хочете з нами торгувати, вам *доведеться* на це піти, бо платити готівкою ми не збираємось.

— Але ж є й інші способи оплати.

— Так, золотом,— з притиском мовив Осипенко.— Ви завжди хочете, щоб ми віддавали вам своє золото, навіть за якісь там гвинтики. Ніякого обміну, тільки золото! І хоч загальний баланс виходить на нашу користь, ви все ж не даєте нам змоги купувати те, що ми хочемо. Чому? Адже з усіма іншими ви ведете взаємовигідну торгівлю. Ми прагнемо торгувати, але не хочемо витратити свої стерлінгові й золоті запаси в обмін на жіночі сукні,— ви ж сподіваєтеся саме цього. Кепська політика, дискримінаційна. Адже ви добре знаєте, що так діла не буде.

— Згоден,— відказав Руперт.— Але ж, певно, такі самі проблеми виникають у вас скрізь.

— Тепер уже ні. До того ж не з суднами. Японці й шведи надають нам вигідніші кредити, та й на довший час, отже, якщо у нас не вийде в Англії, ми зможемо укласти контракт десь-інде.

Вони завелися сперечатись, і Осипенко ще раз повторив, що цього разу головна умова буде саме така: *нафта за судна*,— а як ні, то взагалі не буде діла. Хіба що, звісно, Руперт зумів переконати свій уряд скасувати обмеження щодо довготермінових кредитів, але це йому навряд чи вдасться, бо це політична лінія НАТО.

Обмінювались чемними зауваженнями про погоду й випивши ще по чарці горілки, ми попрощалися з містером Осипенком й одразу ж поїхали поділитися своїми утрудненнями з Фредді, який сказав:

— Вони, чорти, розумні, але дарма. Великі справи не робляться за одним заходом.— Тоді застеріг Руперта, щоб той не дуже натискав, бо може бути ще гірше, далеко гірше.

— Та я ще й не натискаю,— відповів Руперт.— Але як же все-таки з отими довготерміновими кредитами?

Фредді похитав головою.

Це політика. Американці кажуть, що кредитування на десять-п'ятнадцять років — це своєрідна допомога. Тих янки не дуже турбує наша доля, отож вони й зробили це політичною лінією НАТО, а ми прийняли її, бо не мали іншого вибору. Якби zostалися в самотині, то втратили б куди більше.

— Але ж росіяни все-таки дістають якісь кредити, — заперечив Руперт.

— Тільки на чотири-п'ять років, не більше. При закупці таких великих об'єктів, як судна, це майже все одно що платити готівкою, отже, їх це навряд чи влаштує.

— І ніяк не можна цього обминути?

Фредді знову похитав головою.

— Ви можете спробувати влаштувати кредит приватним порядком, в якомусь торговельному банку, але однаково потрібно буде схвалення уряду через департамент забезпечення зовнішніх кредитів, а вони знов-таки не дозволять більше п'яти років, та ще й на обмежену суму, — отже, це не вихід.

— Ну, а з нафтою як?

Фредді промовисто застогнав.

— У певному розумінні ще важче. Але, мабуть, це єдина ваша реальна надія. Кляті нафтові компанії — самі собі уряд і закон, і ніхто не доведе в країну ані краплі нафти без їхньої ласкавої згоди. Оце з ними вам і доведеться зіткнутись.

— Гаразд, розпочнемо переговори про товарообмін, виходячи з наявних умов.

Фредді засміявся.

— Ну що ж, оскільки у вас нема жодної надії змінити кредитну політику уряду, спробуйте якось завезти в Англію цю нафту шляхом товарообміну. Давайте! Це буде вам добрячий іспит, повірте.

— З чого мені починати в такому ділі? — запитав Руперт. — З уряду, який, очевидно, має санкціонувати найменший довіз російської нафти, чи з нафтових компаній?

— У цьому питанні різниці між ними ніякої, — відказав Фредді. — Але краще почати з хлопців із міністерства. У них там є всякі комісії, що мають у цих справах чималий вплив. Я сам засідаю в кількох таких комісіях. До того ж серед нафтової верхівки існує суперництво, яке нам, можливо, вдасться обернути собі на користь. А той росіянин сказав, які саме судна їм потрібні?

— Ні, але побіжно згадав драги.

— Боюся, щоб драги не віднесли до стратегічних товарів.

— Навіть звичайний човен за певних умов може відіграти стратегічну роль,— зауважив я.

— Ви мені кажете! — вигукнув Фредді.— Оце ж і є їхній незмінний аргумент. Ну що ж, спробую все-таки протоптати для вас стежечку. В кінці цього тижня запрошу пообідати якогось міністра — Хаурта чи ще кого.

— А він із суднобудівників чи з нафтопромисловців? — спитав Руперт.

— Геть загруз у нафті,— відповів Фредді.— Але стережіться його, Руперте. По суті, він нам супротивник, бо на сьогодні нафтові компанії — наші найбільші клієнти і водночас суперники на морських шляхах. Отже, пильуйте.

Ми вийшли від Фредді й повернулися в свою скляну комірчину. Руперт став біля вікна, дивлячись на сірий туман, що здіймався над вузькою горловиною Чіпсайду, а я сказав:

— Схоже на те, що й ми з вами по вуха загрузнемо в цих нафтових справах.

— Еге ж,— озвався Руперт.— Сказати правду, такого я не сподівався.

В тоні його не чулось ентузіазму, і це мене здивувало, бо самому мені до душі була перспектива позмагатися з нафтовими компаніями, і тепер увесь наш план викликав у мене жвавий інтерес. Треба поплавати на танкерах, щоб належно оцінити ту втіху, яку відчуває людина перед лицем запеклої боротьби з якимось нафтовим колосом, нехай навіть її шанси на перемогу дорівнюють нулю. Але Руперта наступна боротьба, як видно, вабила куди менше, ніж мене.

— В чому річ? — запитав я його.— Вас лякає опір?

— Та ні, не те,— відповів він.— Надто вже далекими манівцями доводиться йти до мети. Кому охота зв'язуватися з нафтовими компаніями? Я хочу одного — укласти контракт на наші судна.

— А мені охота зчепитися з нафтовими компаніями,— сказав я.

Він обернувся од вікна.

— З чого це ви стали такий войовничий?

— Хто — я? — щиро здивувався я, бо досі не хто інший, як він, виказував всі ознаки войовничості, а я щойно тільки почав її поділяти.

Він знизав плечима й сказав:

— Ну що ж, коли без цього не можна, будемо діяти так. Я зрозумів, що тепер він нізачо не відступиться від свого; ясно мені було й інше: до цього мимоволі спричинились і оті двоє в машині перед його будинком.

— Боюся, що ми з вами встрянемо в неабияку халепу, Джеку,— замислено мовив Руперт.

Я з радістю погодився. Справді-бо, що може бути ризикованіше й небезпечніше, ніж боротьба з НАТО й нафтовими компаніями? Та кінець кінцем ця боротьба завела нас ще далі, ніж ми сподівалися, хоч у більшості того, що сталося згодом, був винен Фредді. У мене вже тоді викликали підозру його заповзятливість і готовність допомогти у розв'язанні нашої проблеми обміну суден на нафту. А от причину цього я зрозумів набагато пізніше. Так само не розумів її тоді й Руперт, якому вся ця історія заподіяла куди більше шкоди, ніж мені, бо я не ризикував нічим, принаймні напочатку.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Тут я мушу трохи ухилитися вбік, бо вважаю за потрібне перше ніж провадити далі свою розповідь, з'ясувати два моменти, що стосуються мене самого. Один з них — моя прихильність до Пені Ройс-Кемпбелл, єдиної онуки старого Рендольфа, дочки Кеті Ройс, яку родичі викреслили із своїх сердець, не давши їй ані пенса (як видно, Ройси полюбляють таке поводження з ближніми); другий — свідомість своєї політичної провини.

Можливо, декому видасться неподобним, що я в двадцять вісім років захопився дев'ятнадцятилітньою дівчиною, з якою познайомився у Фредді. А втім, у наші дні англійка в дев'ятнадцять років уже не дитина, тим більше така, як Пені,— висока на зріст, яскрава молода особа в ажурних панчохах, з підмальованими під єгиптянку очима й усіма іншими прикметами нинішнього покоління. Мені це подобалось, і часто, ідучи вулицями Челсі, де тоді жив, я думав собі, що все-таки в англійській буржуазії ще відчувається вогник — в усякому разі, в дівчатах. Мені ніколи не набридало споглядати мальовниче розмаїття трохи загадкових молодих облич, уборів, туфельок, чобітків, рухів і поз,— усе воно засліплювало мене молодістю й красою. Звісно, далеко не всі ці юні створіння належали

до заможного класу, а виходили й звідкись із низів,—я знав їх цілком досить, щоб це розуміти. Траплялося, що й деякі з багатших ураз втрачали свою чарівність, тільки-но відкривали рота, бо від них годі було щось почути, крім дурного дитинного белькотання. Але таких було небагато, а щодо Пепі, то вона взагалі являла собою щасливий виняток і хоч нерідко теж напускала на себе загадковий вигляд, проте вдачу мала тверду й войовничу, а коли в розмові трохи заїкалася (як і дядько Рендольф: певно, це було спадкове), то хмурила свої густі брови, намагаючись чітко вимовляти кожне слово, і ви бачили перед собою дівчину з сильним характером, непохитну в своїх поглядах, нехай часом й неймовірно хибних, зате твердих, що нічого спільного не мали з дитинністю. Вона жила власним розумом і ні перед ким не схилялася.

Біда була лише в тому, що, захопившись вольовим і гордовитим молодим личком та всім яскравим, трохи екстравагантним виглядом цієї довгоногої дівчинки, я забрав собі в голову стати таким собі сучасним Пігмаліоном і перетворити її в досконалу жінку, тоді як вона не тільки не поступалася, але й взагалі не визнавала моїх претензій. Мабуть, я з самого початку хотів бути господарем становища й намагався прибрати її до рук, а вона до такого, як видно, не звикла, і хоч, можливо, це було єдине, що їй подобалось, проте змиритися не могла. Виявилось, що вона сильніша, ніж я гадав, а я — слабкіший, ніж уявляв собі, і зрештою мені аж дух забило, коли я збагнув, як багато вона для мене важить.

Друге, на чому я хочу спинитися, те, що сказав Осипенкові про профспілкові обмеження в британському суднобудівництві. Я й сам не зовсім вірив, що оті «обмеження» справді були причиною наших економічних труднощів, але все ж сказав так, бо не хотів, щоб ми *завжди* виглядали неправими перед росіянами.

Оце, мабуть, єдине, що мене спонукало, бо сам я надто довго плавав простим матросом на будь-якому судні й думати не міг про себе інакше, як про члена профспілки. Жоден судновласник ще не давав команді вільно дихнути свіжим морським повітрям, якщо його до цього не змушували, а, як мені відомо, суднопромисловці нічим від них не різняться. Звичайно, є тут і деякі відмінності. Ще й досі плаває по морях чимало суден, які набирають матросів працювати в трюмах по багато годин, живучи в бруді та смороді й харчуючись мов худоба. Згоден, я дивлюся на це

з точки зору моряка, але спробуйте-но самі вмитися потом під розжареними зорями Могадіско або ж гарячої тропічної ночі постояти на рейді в Пернамбуко на якійсь старезній грецькій посудині, зафрахтованій «Смітом і Коннелі» чи ще якими лондонськими цяцями, а потім, коли настане ваша черга заступати на вахту, спуститися в оте смердюче пекло! Спитайте будь-кого в трюмі, чи дуже раді вони з того, що греки позбулися профспілок. Навіть ройсівське судно, приписане до гонконзького порту, з дуже охайним китайським екіпажем, може бути брудною клоакою, настільки відвратною (як оте, на котрому плавав я сам), що навіть гидкий і нудотний дух розтопленого мастила в машинному відділенні видається куди приємнішим за нічні випари твоєї власної койки десь у далекосхідному порту.

Одного разу я поділився деякими з цих думок із Фредді, сподіваючись, що він буде якось обстоювати честь компанії, але він погодився зі мною і сказав:

— А що ми можемо вдіяти? Спробуйте-но за такої конкуренції у вантажному судноплаванні, яка існує в південно-східній Азії,— з усіма отими бісовими японцями, філіппінцями, тамтешніми голландцями,— створити на судні людські умови для команди і щоб водночас воно окупало себе. Більшість суден, що й досі виходять у плавання,— це старий мотлох, який давно слід розбити на брухт, але хто може собі таке дозволити? Я не можу...

Отож я почував себе винним, що виступив проти профспілок, нехай навіть і на суші, бо профспілка — єдина підпора моряка в боротьбі з судновласниками, хоч яка вона часом і ненадійна, адже в більшості моряцьких профспілок по всьому світі верховодять продажні чиновники, що сидять у портах, не показуючи й носа в море, і вершать брудні махінації з судноплавними компаніями.

Оце ті два моменти, на які мені хотілося звернути увагу читача,— не з якихось там особливих причин, а просто тому, що на той час вони займали мої думки. Я почав серйозно упадати за Пепі, з якою вряди-годи зустрічався в Лондоні, і не міг пробачити собі того, що сказав Осипенкові, бо побоювався, чи не вплинула вже на мене ота моя багата скляна клітка у Ройсів, така несхожа на темний корабельний трюм, де треба було тримати вантажі від зсувів під час хитавиці в Індійському океані. Доводилося переконувати себе, що в обох випадках наміри мої чисті й що лояльністю своєю я ні в якому разі не поступився,—

можливо, щодо чогось іншого я й не такий стійкий, але лояльність — моя сильна риса.

Руперт на той час теж мав свої турботи. Йому треба було переконати дядька Рендольфа виявити до плану операції з росіянами хоча б терпимість, але, побувавши в Уошберні й поговоривши із старим, він зрозумів (так само, як і я), що конфлікт між Рендольфом і Фредді геть виключає будь-яку терпимість з боку першого.

Тієї суботи ми вирушили до Уошберна всі разом, бо тітонька Фло — дружина Рендольфа — подзвонила по телефону й запросила і мене приїхати з Рупертом та його сім'єю, і хоч я вже був в Уошберні раніше, все ж не міг стримати суперечливого почуття обурення й гордості, побачивши знову цю величезну садибу, що розкинулася, мов якийсь феодальне володіння, в одній з мальовничих Чілтернських долин. І подумав собі, що хоч зовні Англія й невпізнанно змінилася, але влада й багатство так і лишилися там, де вони були завжди, дарма що мільйон нових честолюбців обзавівся «ягуарами». Велич і пишність цього маєтку, його беззастережний вплив на всіх, хто жив на багато миль навколо, не залишили в мене жодного сумніву щодо віддавна усталеної могутності того суспільного класу Англії, до якого всі австралійці (в усякому разі ті, що поважають себе) мають почувати ненависть. Але в той же час я мимоволі відчував радість, що хоч якимсь краєм належу до цього можновладного роду.

Не дивно, що в мене виникали такі думки — адже я заглядав у цей світ іззовні, а от Руперт дивився на нього зсередини й поводився так, наче зовсім не помічав Уошберна. Мабуть, тому що таке оточення було йому добре знайоме від самого дитинства. Зате Джо, що походила з біднішого кумберлендського поміщицтва, незмінно захоплювалась усім баченим, і оця різниця в ставленні спричинилася до сварки між ними, коли повертались додому.

Обідали ми в Уошберні у так званій «другій кухні» — ретельно та пишно опорядженому приміщенні, що й справді було другою кухнею в цьому дбайливо збереженому палаці на п'ятдесят чотири кімнати, в яких ніхто не жив. І за столом, і над усією прислугою панувала тверда рука тітоньки Фло. То була справжня леді часів доброї старої Англії, спокійна й витримана, у строгому вовняному вбранні, до якого, здавалося, не беруться ніякі життєві дрібниці, як ото до гуски вода. Я помітив, що хоч вона

й чемно слухала Рендольфа, свого чоловіка, проте тримала його в шорах. Я їй видимо сподобався, і вона сподобалась мені. Тут відіграла певну роль і моя добре продумана невимушеність, дозволена в Англії австралійцям; отож тітонька Фло взяла мене під руку й повела довжелезними дзеркальними коридорами, оздобленими африканськими фіалками, розпитуючи про моїх батьків, про дитячі літа, і мушу признатися, що я не шкодував слів на змалювання своїх пригод на берегах річки мого дитинства та свого босоногого бунту проти школи й рідного містечка. Тітонька Фло зрозуміла, що я набиваю собі ціну, але все воно було правда, і вона це теж знала, тому й зауважила, що мені випала щаслива нагода уникнути англійського виховання. Вона ж таки перша запропонувала, щоб дядько Рендольф почав регулярно надсилати моїй матері в Австралію грошову допомогу — «помірну компенсацію» за приналежність до Ройсів, але я сказав, що мати буде цим незадоволена, і навіть мусив признатися, що вона розгнівалася на мене, коли я, приїхавши до Лондона, пішов працювати до Ройсів і взагалі визнав будь-який кривий зв'язок з ними.

— Така надмірна гордість,— сказав я тітоньці Фло,— це суто австралійська риса.

— Ну, не думаю, щоб тільки австралійський,— мовила вона.

То був м'яко висловлений докір. Я засміявся і сказав:

— У такому разі я більше не згадуватиму про гордість, а ви не згадуйте про компенсацію.

— Розумію! — погодилась вона.

Але я відчув себе грубим неотесою і зніяковіло замовк.

Після обіду, під час якого Рендольф жадібно поглинав страви, не озиваючись ні до кого ані словом, ми залишили Джо, вдягнуену до верхової їзди, в товаристві тітоньки Фло, конюха й двох хлопців із стайні, що мали садовити дітей на поні,— Джо збиралася вчити їх їздити верхи. А самі — я, Руперт і дядько Рендольф — сіли в джип і поїхали оглядати складну помпову систему, з допомогою якої Рендольф (спонукуваний страхом, що Англія загине від посухи) видобував воду із своїх трьох тисяч акрів землі, щоб наповнити вже четверте штучне озеро. Він сказав, що хоче розвести в цьому озері якусь просту породу риби.

— З озерною фореллю не варто морочитись,— пояснив Рендольф.— Я завів в озері Фло швейцарську форель,

а вона тільки жиріє і нічогісінько не робить. Тепер думаю піднустити туди кілька видр, нехай дадуть їй гарту.

Ми сиділи на приступці біля його саморобного озера й сперечалися про справи фірми Ройсів. Дядько Рендольф лаяв Фредді за його революційні плани перетворення фамільного суднобудівного підприємства на щось інше, не знати й що саме.

— Йому тепер байдуже до суден,— бурчав він.— Хоче все спродати й вкласти капітал у нерухоме майно, в полімери та нейлон.— Рендольф рвучко випростав свою довгу ногу й показав Рупертові на нейлонову шкарпетку: мовляв, чи може бути щось ганебніше?

Руперт не сприйняв його слів серйозно.

— Уявити собі не можу, щоб Фредді хотів ліквідувати фірму,— мовив він.— Та й, зрештою, ви ніколи цього не дозволите.

— А я тобі кажу, що саме до цього він веде,— не вгавав Рендольф.— Він твердить, ніби часи розквіту британського судноплавства відійшли в минуле. Мовляв, прибутки тепер надто малі й не виправдовують витрат. Як на нього, треба розпоршити капітал. Він хоче припинити будівництво власних суден і купувати їх в Японії. А гроші вкласти в щось інше. В що завгодно, аби лиш мати двадцять відсотків зиску на кожний пенс капіталу. Він просто-таки схибнувся на грошах, як і все нинішнє покоління.

Ми вже одійшли від озера і стояли тепер, як я помітив, серед поля, а навколо, скільки сягало око, були горби, видолинки, річечки, гаї, мисливські заповідники, ферми, хутори, стайні, будинки, хліви, сади,— і все це належало Рендольфу.

— А проте часи розквіту британського судноплавства таки минули,— зауважив Руперт.— І всі це розуміють, дядечку Рендольф, отже, Фредді нічого не вигадав.

— Та я й сам розумію. Але хіба це причина, щоб покинути все й тікати?

— Він каже, що хоче тільки реорганізувати...

— Він хоче загальноєвропейського ринку! Хоче мати зиск з фабрик і заводів! Навіщо це? Перший-ліпший школяр знає, що ми пропадемо без розумної комерційної політики й без людей, здатних її обстоювати.

— Я завжди гадав, що мета розумної комерційної політики — поширювати свою торгівлю, де тільки можна і як тільки можна,— зауважив Руперт.

Старий пустив повз вуха ці багатозначні слова й показав на протилежний бік долини, де трактор тягнув за собою силосорізальну машину.

— Ні, ви погляньте на цього клятого ідіота! — заволав він.

Силосорізка зигзагами, мов та змія, рухалася за трактором униз по схилу, тряслася й погрозово торохкотіла.

— Я ж казав йому, дурневі, щоб він керував уздовж схилу, а не згори. Вчора тільки казав. Він же поламає осі! Ні, не хочу на таке й дивитися!

Ми сіли в джип, і Рендольф сердито й відчайдушно погнав униз крутим ослизлим путівцем, тоді натиснув на гальма біля порослого травою закутка. Знову вийшли з машини, і Рендольф гучно плеснув у долоні, так що в повітря шугнуло з десяток наполоханих куріпок.

— Це щоб не засиджувались на місці, — пояснив він.

Ми піднялися вогким схилом і сіли на оцинкований стічний жолоб. Дядько Рендольф показав на Джо з дітьми, що були десь за півмилі від нас, по той бік струмка. Джо навчала дітлахів, роблячи короткі проїздки галопом, і ми чули, як вона роздратовано вигукує:

— Ну ж бо! Давайте!

— Що давати? — спитав я Руперта.

— Та нічого, просто вона умовляє їх скакати слідом, — пояснив Руперт. — Тесс поскакала б, а от Роланд надто обережний.

— Є одна обставина, на яку Фредді анітрохи не хоче зважити, — сказав Рендольф, відвертаючи нас від цієї маленької сімейної ідилії. — Це та роль, яку фірма «Ройс» завжди відігравала в комерційній політиці Англії. Ми ніколи не захоплювались великими пасажирськими рейсами, а в скрутні роки не вдавались до жодних побічних витребеньок, як ото Кунард і ще дехто, до всяких там готелів, авіаліній та інших дурниць. Ми завжди самі будували більшість своїх вантажних суден, самі експлуатували їх, страхували де могли, мали в колоніальних портах власні склади, ліхтери, запаси палива. Завжди прагнули, щоб наші інтереси в світовій торгівлі й судноплавстві становили єдине ціле й були невіддільні від поточної морської політики нашої країни. В минулому столітті ми мали найбільше складів у китайських портах, ми перші збудували відкриті сховища для каучуку в Малайї, перші спорудили спеціальні судна для перевезення перуанської селітри й фосфатів Океанії, проклали в Нікарагуа першу залізницю

для доставки лісоматеріалів у глибоководні порти. Оце справжні здобутки,— різко мовив він,— і хоч гроші теж мають велику вагу — вони, так би мовити, сировина для наших капіталовкладень,— проте ніколи не були і не є нашою єдиною метою. А от Фредді хоче всього цього зректись, бо йому, бачте, аби тільки швидше й більше нажитися, на чому завгодно. Хоч би й на нейлоні! — з болем докінчив Рендольф.

Він знову плеснув у долоні, і сполохана куріпка кинулася навітки, мов заєць, перше ніж важко злетіла над землею, мало не зачепившись за живопліт. Коли ми повернулися до машини, Руперт вирішив скористатися з слушної нагоди.

— Коли ви хочете торгувати, дядечку Рендольф,— сказав він,— то я пропоную збудувати кілька суден для росіян.

— Чув я вже ці розмови,— озвався Рендольф.— Та хто б це не пропонував, я ніколи не погоджуся.

— Чому? Не можна ж отак відкидати доброго покупця.

— Вони для нас не покупці, затям собі.

— Ви ж перевозите їхній цукор, і зерно, і добрива, страхуєте їхні сухі вантажі...

— Це чиста комерція. А судна — річ така, що їх можна використати як завгодно, тому я нізащо не робитиму їх для росіян. І з чого раптом ти надумав їм помагати? Чому це так цікавить тебе?

— Облиште свої підозри,— відказав Руперт.— Просто я подумав, що непогано б налагодити з ними нормальні ділові стосунки.

— Ти їздив туди, чи не так?

— Так.

— І вони просили тебе посприяти цьому? Так мені казали.

— Не зважайте на те, що натуркав вам Дж. Б. Лілл,— спокійно промовив Руперт.— Це моя власна ідея. Справа цілком законна, хоч би як ви на неї не дивилися. Отож не примішуйте до неї Ліллових вигадок.

— Мені байдуже, що там каже Берті Лілл. Я тільки хочу знати, чого ти так за них учелився.

— Я ж вам сказав. Ви повинні зрозуміти одну річ, дядечку Рендольф. Не можна більше вважати їх паріями. Ті часи давно минули без вороття. Тепер росіяни рівні серед рівних у світі.

— Е, ні. Для мене вони такі ж парії, як були, і завжди ними залишаться. Вони намагаються купувати судна де тільки можуть, щоб підірвати наше становище на морях. Хочуть самі стати могутньою морською державою. На сьогодні вони десь на восьмому чи десятому місці, а через десять років вийдуть на друге чи третє. Що тоді?

— Вони все одно там будуть, хоч допоможете ви їм, хоч ні.

— Звісна річ, будуть, але без моєї допомоги. Я не збираюся підтримувати їх заради якогось там десятимільйонного замовлення. Нізащо в світі.

Коли ми вже поверталися до будинку, Руперт зробив ще один захід:

— Чому ви все-таки не хочете, щоб я спробував дістати в росіян кілька замовлень для наших верфей у Беркхемпстеді? Адже їх усе одно хтось забере — як не ми, то японці. Навіщо ж упускати свою вигоду?

— От нехай японці й забирають. А я на таке своєї згоди не дам, і край.

— Але ж послухайте, дядечку Рендольф...

— Ти собі берися до чого хочеш! Берися, коли зможеш, — роздратовано перебив його старий. — Якщо зможеш! Дійте разом із Фредді, коли вже вам така охота. Але я стромлятиму вам палиці в колеса де тільки можна, так і затам собі.

Руперт сказав, що не хоче сварки в родині.

— І я не хочу. Але як її уникнути з цим Фредді? Він кругом неправий, а тут ще й ти пристав до його гри.

— Зовсім ні. Я веду свою власну гру. І з грою Фредді вона не має нічого спільного, що б там не було.

— Як на мене, це одне й те саме, отже, можеш сподіватись од мене тільки найгіршого. Якщо ти замислив це разом із Фредді, ти неприторенний дурень. Рано чи пізно всю фінансову політику й майбутнє фірми буде поставлено на голосування в родині, і отоді побачиш, що я зроблю з твоїм Фредді. Побачиш!

Ми повернулися до будинку, а Руперт і далі сперечався зі старим, доводячи нелогічність його позиції. Але Рендольф стояв на своєму й сердито повторював, що до росіян він «і близько не підійде» (улюблений вислів усіх Ройсів), а якщо, мовляв, Руперт буде наполягати, то цим він тільки сприятиме Фредді, отому нахабному авантюристу й опортуністу, який своєю безпринципністю доведе фірму «Ройс» до погибелі.

До Лондона ми поверталися розчаровані, в огорнутому клубами пари вогкому поїзді. Руперт так розізлився на старого, що сказав мені:

— Фредді мав рацію. Рендольф нічим не кращий за динозавра. Та й Лілл своє діло зробив.

— Обминути його вам не вдасться, це ясно, — потвердив я.

— Ви гадаєте? — сердито спитав Руперт. — Дарма, знайду якусь раду.

— Без згоди старого суден не збудувати, Руперте.

— Поки що ні. Але, мабуть, я таки виступлю проти нього разом із Фредді. В усякому разі, коли дійде до діла, стоятиму на своєму до кінця. Та передусім нам треба якось розв'язати цю кляту проблему з нафтою.

— Рендольф засідає в отих нафтових комісіях, — попередив я.

— Та знаю я, знаю! — озвався Руперт. — Але я знайду якийсь спосіб його обминути — і квит. Може, нас підтримають оті приятелі Фредді в міністерстві.

— Можливо, — сухо зронив я.

— Ну, не будьте такий похмурий, — сказав Руперт.

Ми обидва були похмурі, зате Джо, що перед тим виходила в коридор разом із дітьми, повернулася до купе радісно збуджена.

— Я й забула, яке в них там чудове життя, — мовила вона. — Давно вже мені не випадало такого приємного дня.

Джо мала на думці не отой величезний старовинний будинок, повний добра, мистецьких витворів і прислуги, а стайні з кіньми (ще не навчившись як слід ходити, вона вже скакала на поні за кумберлендськими хортами просто через поля вівса й ріпи, і навіть того дня мені було досить мигцем побачити її в сідлі, відчайдушну й розшарілу, щоб зрозуміти: це природжена вершниця). А тепер і діти теж зажадали собі поні, особливо Тесс, яка своєю відчайдушністю видимо пішла в матір.

— Дітям *корисно* їздити верхи, — рішуче сказала Джо.

Руперт погодився. Але я дочув у голосі Джо оту невисловлену фразу: «*Адже тепер ми знову маємо гроші*», — яка так часто звучала останнім часом в їхніх розмовах, наче це могло зробити їхнє життя багатшим і повнішим чи дати їхнім дітям більше радості та щастя й краще підготувати їх до самостійного життя.

Я бачив, як Руперт намагається уникнути цієї теми. Він дивився у вікно вагона й, очевидно, міркував, чи правильно робить, особливо по відношенню до дітей. Чи не є це оте саме розтління грішми, від якого він намагався втекти все своє життя? Оця зваблива спокуса мати дедалі більше, оці двері в життя, що їх ніби розчиняють перед людиною гроші, але насправді завжди зачиняють, як ото було з ним самим.

— Я не маю нічого проти, щоб вони їздили верхи,— сказав він Джо,— але буде дуже погано, якщо їх вабитиме все інше, пов'язане з цим в Уошберні.

— Це при такому батьку, як ти? — спитала Джо.

— Коли зростаєш у такій атмосфері, то мимоволі звикаєш до неї,— заперечив він,— і вона розбещує тебе. Я це знаю...

Його діти були аж ніяк не розбещені. Після того, як він зрікся роївських грошей, сім'я жила на його платню — безбідно, але далеко не розкішно,— і діти раділи з усього нового, навіть і з оцієї подорожі залізницею. Роландові було тринадцять років, Тесс — дев'ять. Хлопець жив у своєму потайному, сповненому думок світі, а Тесс мала материнську вдачу — збудливу й чутливу до зовнішнього середовища. Тепер вона стояла в Руперта між колінами, похитуючись у такт руху поїзда, горнулася до батька й чекала, щоб знову трапився якийсь тунель чи міст, а коли поїзд в'їжджав під темне склепіння, лоскотала Руперта по ребрах своїми маленькими ліктиками. Роланд був у коридорі: раз у раз витираючи рукавом запітнілу від його подиху шибку, він, як видно, грав у якусь тільки йому відому гру, відгородивши нею дорослих від свого світу, а себе від їхнього. При цьому він не дивився ні на кого вовком, а просто був самостійний і незалежний.

— Чому ти завжди торочиш, що вони можуть розбеститись? — запитала Джо.

— Бо не хочу, щоб вони росли так, як я,— відказав Руперт.

— То, бога ради, віддай знову всі свої гроші, і будемо жити в злиднях.

— Не лютуй,— сказав він.— Я не збираюся знову зрікатися цих грошей.

— Тоді чому ж ти раптом повертаєш на те саме щоразу, як ми приємно бавимо час? — запитала Джо.— Про що це ти розмовляв там з дядечком Рендольфом?

— Відносно продажу суден росіянам.

Джо з розпачем застогнала й обернулася до мене.

— Останнім часом усе наше життя крутиться навколо росіян. Навіщо це тобі? — мовила вже до Руперта. — Навіщо? Я ж тебе знаю. Ти завжди намагаєшся підігнати все під свої теорії, то що вже вигадав знову?

— Ніякі це не теорії, — відказав Руперт. — Слово честі, Джо, я просто хочу бути практичним.

— Часом ти аж надто практичний.

— Себто я мав на думці, що хочу зайнятися практичною діяльністю. Мені вже за сорок, а в такому віці людині слід мати якесь розумне діло. Марно проживати свої гроші не годиться, просто не годиться.

Досі я й не думав про вік Руперта, а тепер усвідомив, що він і справді не може вважати прожиті літа плідними. Навіть оті кілька років у метеослужбі, хоча й були для нього приємні, але минули марно, а коли людина переступає за сорок і не має за плечима нічого кращого, це напевне повинно змінити і її погляди на весь навколишній світ. То був один з небагатьох випадків, коли мені стало жаль Руперта, бо чого-чого, а жалоців він звичайно не потребував.

— Не вірю, твій вік тут ні до чого, — сказала Джо. — Мабуть, щось надзвичайне сталося з тобою в Росії, судячи з того, як ти поводишся, відколи повернувся.

Руперт промовчав, а я вже зібрався був вийти з купе, коли Джо заговорила знову:

— Ти ж їздив на якийсь там острів з отою росіянкою...

— Ти знала, що я збирався поїхати на цей острів. Тимто й залишився там.

— Не думай, що я така вже дурна.

— А говориш нісенітниці, Джо. Все перебільшуєш...

Я вже вийшов у коридор, але встиг помітити, що очі Джо заблищали від сердитих сліз. Тесс із спокійною цікавістю дивилася на матір, гаряча вдача якої майже завжди знаходила вихід у сльозах, а розрізняти тонкощі цих сліз у кожному окремому випадку дівчинка, як я гадаю, ще не завдавала собі клопоту, отож тихенько вийшла слідом за мною, і я почув, як вона сказала Роланду в коридорі:

— Це, мабуть, її розтрусило в поїзді, то я вийшла, щоб воно все на мені не окошилось.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Тепер, коли все вже минуло, я часто запитую себе: чи обстоював би Руперт свій план торгівлі з росіянами так ревно, якби Лілл просто не чіпав його? А втім, можна б запитати й інакше: чи Лілл не чіпав би його, навіть коли б Руперт не так завзято домагався своєї мети? Людська душа — цінний здобуток, і обох їх немовби підхльостував страх, змушуючи надто бурхливо реагувати на дії супротивника. Та наскільки переляканий був Лілл, я по-справжньому збагнув лише тоді, коли один з його експертів, такий собі Лайонел Ренд, виступив з підступними нападками на Руперта у вельми поважній та інтелектуальній газеті «Уорлд».

Ренд був в «Уорлді» фахівцем з російських питань, і от одної неділі він опублікував статтю про таємничу арктичну пригоду, що занепокоїла офіційні кола Великобританії. В статті йшлося про те, як Руперт урятував російського льотчика Водоп'янова, і Ренд наголошував, що одне питання й досі залишилося без відповіді: *а що робив Водоп'янов у тих полярних краях?* Офіційна точка зору, за його словами, була така: Водоп'янов зазнав катастрофи, коли летів на зустріч з російським атомним підводним човном. Американці знали, що в тому районі саме перебував російський підводний човен, і їх дивувало, чому він не підібрав свого льотчика. Чому росіяни мовчки спостерігали, як англієць у нелюдських муках рятує Водоп'янова, і чому не звернулися до американців з проханням влаштувати пошуки? Що ж до переходу Ройса через крижану пустелю, який, коли вірити фактам, може зрівнятися хіба що з експедицією Нансена, то надто багато що в ньому не може бути простежене й прийняте на віру без додаткових роз'яснень самого містера Ройса, а він відмовляється про це говорити (з цілком зрозумілих причин). У світлі відомих фактів весь цей перехід виглядає, по суті, майже чудом, отож чимало темних моментів і нез'ясованих питань щодо славнозвісного переходу Ройса з Водоп'яновим буде порушено в книжці під назвою «Загадкова мандрівка Руперта Ройса», що має вийти друком через півтора місяці.

Я читав Рендову статтю, сидячи перед газовим коминком у своїй кімнаті того недільного ранку, і плювався від обурення з її «тонкої» іронії. «Уорлд» (на відміну від «Обсервера» й «Санді таймс») завжди претендувала на звання найбільш інтелектуальної, незалежної і нелицемірної

з усіх недільних газет, та як на мене, її залежність і лицемірство просто виражалися в інших формах. А від її поваги до самої себе часто аж сміх брав. І вже певна річ, що одним з найповажніших її авторів був Ренд, отой спеціаліст по Росії, який завжди достеменно знав, що діялося в Кремлі минулого тижня. Його обізнаність з ухвалами, що їх приймав на своїх таємних засіданнях за залізними дверима ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу, була просто-таки феноменальна. Мене завжди приводили в захват його джерела інформації.

Коли я подзвонив Руперту, щоб висловити кілька гострих зауважень на адресу Ренда, він сказав мені, що Ренд — один із співробітників адмірала Лілла і що велика частина отих його відомостей походить не тільки з Ліллової установи, але й з широкої англо-американської мережі радіорозвідки, що підслуховує всі передачі в Росії, аж до внутрішніх розмов по радіотелефону і зведень погоди.

Гадаю, що на той час телефон Руперта теж був уже під контролем, але це не завадило йому сказати, що Ренд щопонеділка має звичай зустрічатися за обіднім столом з таким собі Гледменом, членом парламенту від лейбористів, і вони обговорюють здобуту інформацію. Той Гледмен, мовляв, також співробітник Лілла і голова комісії Палати громад по дружніх зв'язках із східними союзними країнами. Руперт перед від'їздом до Москви й сам був на одному з таких настановчих обідів у Гледмена в Палаті громад; мав бути там і ще один чоловік, на прізвище Кантро, але він чомусь не прийшов. І от виявляється, що цей самий Кантро й написав «Загадкову мандрівку Руперта Ройса», яка незабаром мала вийти друком. Правду ж бо кажуть: який тісний цей світ!

Наступного дня в конторі Руперт трохи доповнив свою розповідь. Сказав зокрема, що Лілл очолює дуже складну службу референтів і експертів — щось на зразок постійної настановчої комісії, яка визначає, на чому в той чи інший поточний момент робити наголос в інформації про Росію, і що найперші його «покупці» — кілька «знавців Росії» з недільних газет.

На той час я вже знав, що спонукало Руперта до непокори, але, правду кажучи, трохи співчував і Ліллу, бо розумів, як багато відомо Руперту і як вільно може він скористатися з цього в своїй прикрій маленькій війні з Ліллом, що дедалі більше набувала особистого характеру й спричинялася до взаємної ненависті.

Я спитав Руперта, яка реальна небезпека ховається за всією цією історією. Мовляв, коли вже вони хочуть примусити його мовчати, то чому не посадять у Тауер чи не віддадуть під суд якогось таємного трибуналу?

— Навряд чи вони можуть заарештувати мене за такою підозрою. Єдине, чого вони хочуть,— це затулити мені рота. Яка дурниця! Та й кому я що скажу?

— Навіть коли так...— почав був я.

— Якщо їм буде треба, вони хоч завтра посадять мене за ґрати,— перебив Руперт.— Але мені нема чого приховувати й нічого вони не доведуть. Отже, мене не лякає загроза викриття, розумієте?

— Тоді чого ж саме вони од вас хочуть?

— А хто їх знає,— відказав він.— Мабуть, щоб я визнав свою помилку чи покався в гріхах.— Він знизав плечима.— А може, вони й мають рацію,— докинув потому.

— Що? — вражено вигукнув я.

— А втім, хай їм абищо,— сказав він.— Я тільки хочу, щоб вони дали мені спокій.

Я запропонував Руперту піти до редакції «Уорлда» й натовкти пику Рендові. Він подивився на мене й запитав:

— Невже ви вірите в такі методи?

Запитав серйозно, неначе справді зважував мою пропозицію.

— Тільки коли п'яний,— відказав я.

Руперт кивнув головою.

— Мабуть, що так,— погодився нібито знехотя.

І я зрозумів, що добре розрахований удар Лілла таки досяг мети.

Та за всім цим ховалося ще щось, чого я так і не дізнався. Трохи ближче познайомившись з їхньою сім'єю, я почав підозрювати, що між Ліллом та матір'ю Руперта колись щось було і що в Руперта тепер пробивалася назовні чи то давня дитяча неприязнь (недарма ж бо він завжди так рішуче відкидав Ліллові намагання бути йому «другим батьком»), чи то якась довго тамована незгода в чомусь важливому, що тільки тепер знайшла свій вихід. Але що воно було, я так і не дізнався, бо Руперт ніколи не хотів про це говорити.

Так чи інакше, а Лілл мав усі переваги, бо його рука сягала скрізь.

Навіть коли ми пішли до Фредді, щоб познайомитися з «хлопцями з міністерства» й побалакати відносно нафти, то й там зіткнулися з одним із вірних помічників Лілла.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Фредді жив у модерному бетонованому особняку, спорудженому славнозвісним австрійсько-американським архітектором. Як і в його конторі, в будинку не було нічого зайвого: у просторих кімнатах з подвійними вікнами й великими, мов галявини, килимами стояли лише найнеобхідніші меблі, вишукано прості й зручні. Фредді любив новочасне життя й добре знався на ньому. І хоч мої враження від Фредді та його дружини Пеггі не дуже глибокі, проте зі слів самої Пеггі я дізнався, що досить точні.

П'ятнадцять років тому Фредді одружився з милою добродібною дівчиною високого стану й жив з нею щасливо аж до останнього часу. Вона була бліда сухорлява блондинка й завжди видавалася Фредді дуже привабливою. Він завжди милувався й пишався нею, аж поки не так давно збагнув, що в їхнє життя втрутилося щось стороннє. Проживши з дружиною в любові й злагоді п'ятнадцять років, він підсвідомо відчував, що Пеггі завела якийсь роман і хоч це, мабуть, щось скороминуще й неглибоке, проте реальний факт.

Він не ставив під сумнів свої суто чоловічі достоїнства, бо знав, що не в цьому річ, хоча й було цілком ясно, що дружина знайшла з кимось іншим те, чого, як видно, не міг дати їй він сам, хай би навіть вони прожили разом і двадцять років. А згодом випадково побачив і того чоловіка — себто того, кого вважав за свого суперника. Якось йому довелося о незвичній годині проїжджати по Джермін-стріт, і раптом Джексон, його шофер, постукавши в скляну переділку машини, сказав:

— Онде місіс Ройс, сер. Зупинитися?

Фредді лише мигцем побачив супутника Пеггі, але встиг помітити й вираз обличчя дружини. І саме воно вразило його куди дужче, ніж отой чоловік. Обличчя Пеггі було радісно збуджене, сповнене жіночої спокуси й любосного поклику, знадливе й покірливе,— він сам ніколи не бачив його таким, чи, принаймні, давно вже не бачив.

— Ні, ні,— квапливо відповів шоферові.— Не турбуйтеся. Вона зайнята.

Вони поїхали далі в потоці вуличного руху, і Фредді, перед очима якого все ще стояло збуджене обличчя дружини, так і не роздивився її супутника.

Увечері, коли вони одягалися до обіду, він сказав Пеггі, що бачив її на Джермін-стріт.

— Он як? А з ким я була? — озвалася вона.

— З якимось мужчиною.

Він саме застібав її на спині сукню. Пеггі обернулась, подивилася на нього своїми глибокими правдивими очима й промовила:

— А, то це мій коханець.

Вона завжди була правдива, але правда, сказана жартома, часом не менш прикра, ніж брехня.

— Чи не надто він гладкий для такої ролі? — зауважив Фредді.

На цьому розмова й скінчилась, але тепер він уже знав напевне те, про що раніше тільки підсвідомо здогадувався, і хоч йому навряд чи важко було б з'ясувати, хто той чоловік, робити цього не хотів. Якби дізнався, довелося б вживати якихось рішучих заходів, а розривати шлюб після п'ятнадцяти років щасливого подружнього життя йому зовсім не хотілося. Отож він ні про що не розпитував Пеггі, не дошукувався правди, але тепер майже щоразу відчував, коли вона віддавала данину коханню десь-інде.

Щодо Пеггі, то вона не була певна, чи він щось знає. В усякому разі, перший час поводитися так, ніби й гадки не мала, що він може здогадуватись. Твердо постановила собі нічого не давати взнаки. Не вносила в їхнє життя ані сліду своїх таємних пригод, не ходила на побачення в незвичний час, не вигадувала ніяких приводів. Запитуючи себе, чи менше вона тепер любить Фредді й чи менше цінує його (а вона його таки дуже любила й цінувала), мусила визнати, що її ставлення до нього анітрохи не змінилося.

Чому ж тоді вона завела роман на стороні?

Чи була то просто жага пригод, властива нашому часу? Чи викликана буденністю подружнього життя бажання чогось нового, незвіданого: літа ж бо минають, то чом би не дозволити собі одну-дві невеличкі пригоди, перше ніж постарієш і станеш нікому не потрібна як жінка? Чи, може, їй бракувало якоїсь перчинки, що її не знаходила в стосунках з чоловіком, часом надто неуважним, зануреним у свої справи, а то й надто впевненим у собі? Вона й сама не знала. Її мучили докори сумління, але вона легко погамувала їх. Вона не була піддатлива чи зрадлива й відчувала, що не в цьому річ: просто з отим чужим могла робити те, на що ніколи не зважилася б з власним чолові-

ком. Віддаватися любощам серед дня була для Фредді нечувана, ба навіть неможлива річ, а з тим, другим, якого й подумки не називала своїм коханцем, вона могла лягати в ліжко хоч би й о десятій годині ранку й навіть не стереглася завагітніти, як це завжди було з Фредді, незважаючи на страх прижити дитину поза домом. Спочатку вона думала, що Фредді ні про що не здогадується, але згодом допевнилася, що її досконала система конспірації десь дала тріщину. Вона й гадки не мала, де саме схибила, але Фредді явно знав щось істотніше, ніж могла йому відкрити ота випадкова зустріч на вулиці.

— Отже, для нього це вже не таємниця, — з філософським спокоєм сказала собі Пеггі. — Ну що ж, нічого тепер не вдієш, чи не так?

Йй дуже хотілося довідатись, що саме він знає, але й без того вона мала напихваті скільки завгодно пояснень, а якщо вони не допоможуть — тисячу виправдань чи навіть і зустрічних звинувачень, щоб примусити боронитися його самого.

Отак вони й жили, додержуючи тонкого взаємного нейтралітету. Не сварилися, нічого не пояснювали один одному, але їхнє подружнє життя дедалі втрачало зміст, і вони навчилися задовольнятися тільки його видимістю. Стосунки між ними стали такі ж поверхові, як і слова, що їх вони казали одне одному. Вони, як і раніш, виявляли ніжність, навіть щось наче любов, але та ніжність походила тепер лише від бажання зберегти звичний плин життя, прожити день до вечора, не заглядаючи далі. Обов розуміли: якщо вони порушать цей повсякденний розмірений уклад, все полетить у безодню.

І все ж Фредді було приємно повертатися додому, приймати ванну і слухати, як дружина незворушним, суто англійським тоном повчає його не пити більше одного коктейлю до приходу гостей. Звичайно він брав його з собою в ванну й чверть години лежав там, розслабившись, потягуючи холодний мартіні з горілкою і відчуваючи, як його залишають денні турботи й напруження. Все воно неначе змивалося з нього разом з брудом. Він аж очам своїм не вірив, скільки того бруду набиралося на ньому за день у чисто вилизаному кабінеті.

— Мабуть, я дуже пітнію, — казав він Пеггі.

— Забагато споживаєш цукру, — відказувала вона.

Він витирався, надягав чисту білизну — то була одна з найбільших утіх його життя, — свіжу сорочку, костюм

і черевики, які зашнуровував на ньому камердинер Пітер, родом із Вест-Індії, а сам тим часом допивав коктейль. Потім вирушав до кухні подивитися, що там готують до прийому гостей — урочистого чи у вузькому колі. Там його радісно вітав собака, іноді чекали листи від дітей з пансіону, Пеггі розказувала про їхні новини або ж про якийсь світський скандал (обоє це полюбляли), а потім він переглядав вечірню газету, аж поки чувся дзвінок і одна з покоївок ішла відчиняти двері першим гостям.

— З Рупертом ти знайдеш спільну мову, — сказав він Пеггі. Вона підбивала на дивані подушки перед тим, як сісти; була ще в золочених пантофельках, що їх скидала лиш в останню мить і взувала ненависні туфлі. — А загалом він великий дивак.

— Я завжди вважала його одним із найсимпатичніших Ройсів, — озвалася вона.

— Хіба не всі ми симпатичні?

— Я рада, що він тобі так подобається, — мовила Пеггі, відпивши трохи коктейлю з його склянки. — Це в тебе щось нове — прихильно ставитись до інших Ройсів. Руперт і Джек для тебе добра знахідка.

— Зроби собі сама, — сказав він, забираючи у неї свій коктейль.

— Це ти п'єш уже третій сьогодні. От я й допомагаю тобі, щоб менше вливав у себе цукру.

— Не третій, а другий. Я ж цілими днями й краплі до рота не беру, а після роботи це добра розрядка. Нині модно говорити про геть запрацьованих адміністраторів. Це добра рекламна вигадка, але часом таке можна сказати й про мене. А Руперт, здається, таки стане мені в добрій пригоді, — провадив далі. — Можливо, він ще й покаже себе як найкращий у нашій родині. Інші, включаючи й моїх дурноверхих брагчиків, усі скроєні наче на замовлення фірми «Ройс», але насправді не мають хисту до нашого діла, Пег. Ні один. А цей, здається, має. Джек теж хлопець путящий, але не ставиться до справи серйозно.

— Але ні той, ні другий не ділки старого гарту, — зауважила Пеггі.

Фредді зітхнув і поклав ногу на ногу.

— Я завжди кажу, і це таки правда: таких ділків, як були колись у Сіті, більше не лишилося, хіба що десь у нижчих сферах. Дні людей типу старого Рендольфа минули. Тепер у Сіті повно старих йолопів, так само як і в уряді. Отож нам і потрібні не вони, а такі, як мій кузен Ру-

перт і отой морячок Джек. Диваки і впертюхи, по-своєму честолюбні, що живуть сьгоднішнім днем. Коли мене питають, що таке добрий працівник на своєму місці, я завжди відповідаю одне: це тямуща сучасна людина. Мені начхати, коли він напочатку й не обізнаний з ділом, — не в цьому суть. Головне — що він собою являє. Врятувати нас від хаосу може тільки сильпа особа. Отака людина нам і погрібна — заповзятлива, наполеглива, така, що не відступиться від свого, що вміє бачити в перспективі не тільки гроші й комерцію задля комерції.

— Одне слово, така, як ти, любий.

— Ні. Я надто занурений у комерцію і гроші. Але загалом майже сягнув цього ідеалу.

— Не прибідняйся. Таких, як ти, на світі дуже мало.

— Можливо. Але не все ще видно простим оком.

— Ну, тобі, значайно, видніше.

— Ет, годі тобі до мене чіплятися! В усякому разі сьгоднішню вечерю я влаштував для того, щоб Руперт і Джек могли напосісти на Хаурта, адже він із тих міністрів, з якими їм доведеться мати справу. Якщо Руперту вдасться здійснити оту божевільну операцію з росіянами, за яку він так ревно вхопився, — а наполегливості йому, здається, не позичати, — я залишу його при собі. Можливо, він та сама людина, якої я чекав усі останні роки і якій можу безмежно довіряти.

— Будь обережний з Рендольфом, — застерегла Пеггі. — Він не дурний.

— Знаю, але якщо фірма Ройсів сподівається вижити серед вовків, яким дано волю в Сіті, хтось має скрутити старому в'язи, щоб усунути його з дороги, інакше нам самим скрутять в'язи.

— Ну, хто-хто, а ти вцілієш, — заспокоїла його Пеггі.

— Ніхто тепер не вціліє, якщо діятиме сам-один, навіть і я. Слово честі, Пеггі, деякі з отих диявольських махінацій, що затіваються останнім часом, загнали б на слизьке й самого Рокфеллера.

Почувся дзвінок, і Пеггі підхопилася з дивана, щоб узутися замість пантофель вузькі вечірні туфлі. Фредді сидів незворушно. Раніше він ніжно плеснув би дружину по незатягнутій у корсет сідниці. Здавалося, Пеггі цього й чекала. Але тепер усякий такий інтимний жест виглядав би скорше зумисним, аніж безпосереднім, і Фредді його не зробив. Пеггі, як видно, пошкодувала про це.

Він уже знав наперед, що на кінець вечора буде трохи напідпитку і тоді відчусь справжню гіркоту й образу на Пеггі. Дехто упивається, щоб забутись, але з ним було навпаки: алкоголь розковзував серце, і воно завжди починало боліти. Вже тепер він жадав, щоб швидше настало завтра, бо тверезий добре володів своїми нервами, не давав собі попуску, нікому надто не довіряв і тільки так почував себе по-справжньому впевненим. Тільки зовсім тверезий він міг не думати про Пеггі.

Він сумовито подивився вслід дружині, що квапливо вишла з кімнати. Тоді допив свій мартіні й гукнув:

— Луїзо! Везить уже, будь ласка, столик з напоями.— А почувши голоси за дверима, сказав сам до себе: — Отой іще німець! Така вже клята пунктуальність. Час би навчитися кращих манер.

Він сподівався до приходу гостей випити ще один коктейль, але загалом був готовий їх приймати і тут-таки підвівся назустріч панові Гуго фон Опфельну. Той мав стати (коли все піде добре) його спільником в одній хитромудрій комбінації, яка в разі успіху повинна була (над тілом поваленого Рендольфа) затьмарити найграндіозніші химери лондонського Сіті за всі часи.

* * *

Того вечора гості за столом були багаті, гречні, випещені. Дами красувалися в розкішних туалетах, і я чув, як одна сказала другій:

— Елізабет більше не живе з ним, бо він поїхав в Антигуа до пташок. Але вона присягається, що він її не покинув, а тільки зрадив.

Усі засміялись. На те й влаштовуються звані вечері.

Пепі Ройс-Кемпбелл була запрошена задля мене: Пеггі радо сприяла нашому зближенню. Сидячи навпроти мене за столом, Пепі зауважила:

— У вас руки справжнього моряка. Он які величезні!

Це було нетактовно з її боку, бо всі одразу подивилися на мої руки. Вони в мене й справді мов кувадли (матроська праця дуже швидко розвиває м'язи пальців і долоні), і хоч загалом я статурою високий і сухорлявий, як Руперт, проте руки порушують усі пропорції.

— Це від чесної праці, — вступився за мене Фредді.

Я подивився на Пепі з погрозою: постривай, мовляв, ось я тобі покажу! — та вона заціплюю посміхнулась до мене,

а тоді перевела свої єгипетські очі на Гуго фон Опфельна й сказала, що Німеччина збирається розв'язати нову війну і що видавничий та хімічний концерни Опфельна, мабуть, сподіваються нажити на ній мільйони. Брови Пепі було суворо зведено до купи, вона з притиском вимовляла кожне слово, і заява її прозвучала цілком серйозно. Але фон Опфельн був джентльменом і відказав:

— Не будемо ворушити минуле, міс Кемпбелл. Не треба думати одне про одного найгірше.

— Ми ніколи не будемо довіряти німцям,— сказала Пепі.— Ви всі такі кровожерні.

Мене аж посудомило, але тоді я ще не знав, які безжальні ці люди в поведженні одне з одним і як легко вони зносять взаємні образи. Грубощі виглядали в них цілком природно, і, мабуть, отак вправляючись у найгіршому, вони доводили свою шкіру до повної нечутливості, та й не тільки до випадів з власного середовища, а й з боку всіх чужинців. То були дуже дійові вправи.

Коли дами разом з Пепі перейшли до іншої кімнати, за скляним столом, освітленим чорними парафіновими свічками, залишилося шестеро чоловіків. Камердинер Фредді, Пітер, подав коньяк. На одному краю стола Фредді завів розмову з німцем, полишивши на нас з Рупертом міністра Хаурта й ще одного добродія, на ім'я Джулі Джонсон. Той Джонсон був давній знайомий Руперта по флоту. Одне око мав незряче й носив на ньому чорну пов'язку. Тепер він перейшов до Лілла й був одним із перших його помічників. А про людське око працював у Хаурта й засідав з ним у комісії по морських нафтоперевезеннях, яку що два тижні відвідував і Фредді (тут я мусив нагадати собі, що Ліллові люди були не скрізь, але помічати їх я став тільки тепер завдяки Руперту; ну, і звісна річ, що Лілл теж був моряк).

На той час коктейлі й вино розв'язали всім язика, і міністр почав піддражнювати Руперта щодо його славнозвісної полярної мандрівки.

— Моя дев'ятнадцятирічна дочка вважає, що це просто чудо. Але ви певні, що вас не підбрав російський підводний човен?

Руперт нічого на це не відповів, а запитав Хаурта, чому уряд накладає обмеження на довіз російської нафти в обмін на англійські судна.

— Бо це вістря російського клина, мій друже,— відказав Хаурт.

— Якого ще клина? — спокійно запитав Руперт. — Росіяни хочуть довести нам менше одного відсотка нашого річного споживання нафти. Це не сягає навіть нашого щорічного приросту в імпорті цього виду палива. — Він добре приготував своє домашнє завдання.

— І все ж це вістря клина, ви й самі знаєте.

— Навряд чи можна сприймати це серйозно, — не вгавав Руперт.

— Але ж ви розумієте, що торгівля з росіянами — це, власне, вже політика, а не комерція. То який же у вас тут інтерес? — спитав Хауерт.

— Я хочу продати їм роївські судна.

— Судна — стратегічний товар.

— Так само, як і нафта для росіян. Отже, обмін справедливий.

— У вашій особі вони мають чудового адвоката, — добродушно зауважив Хауерт.

Руперт подивився у зряче око Джулі Джонсона й почально промовив:

— Я виступаю адвокатом фірми «Ройс».

Хауерт сказав, що в світі багато проблем, куди важливіших від продажу роївських суден.

— Хто-хто, а ви мали б це розуміти, — дорікнув Руперту.

— Я розумію тільки одне: ви боїтеся торгувати з росіянами, — уже з викликом промовив Руперт. — Навіщо ви чините стільки перешкод, коли йдеться про цілком законні речі?

— Облиште, Ройсе, не будьмо наївними.

— Наївними щодо чого? Щодо суден чи нафти? — спитав Руперт. — Ми ж з вами навіть думаємо про різні речі. Ви про нафту, а я — про збут суден.

Обидва забагато випили, і Руперт уже не приховував своєї неприязні до Хауерта: ним заволоділа ота вроджена зверхність, притаманна його класові, хоч я догадувався, що справжньою причиною цього був Джулі Джонсон. І все ж, як на мене, Руперт перебирав міри. Грубощі йому аж ніяк не личили.

— Та ну, не будемо сваритися, — раптом промовив Хауерт з добродушністю справжнього державного мужа. — Ви вважаєте мене за невігласа, а я — вас. І йдеться тут не про ваші судна чи інтереси нафтових монополій, які я вміло обстоюю. Йдеться про політику. Тож давайте або сперечатися саме про політику, або взагалі облишмо цю розмову.

— Ви маєте рацію,— визнав Руперт. До нього знову повернулося почуття гумору, але до суперечки про політику він був надто слабо підготовлений, і тому замовк, а Хауерт звернувся до Гуго фон Опфельна:

— Гуго! Ви так і не розказали мені, що зробили з Уайтхедом, коли в сорок першому році зняли його з «Графа Шпее»...

— Е, ні, постривайте,— спинив його Фредді.— Ми ще не закінчили розмови.

— Ну, то поквартесья,— сказав Хауерт.— Бо я хочу ще поговорити й з Пейгі.

Він підвівся, узяв з вази апельсин, обчистив його і, кинувши шкуринки на стіл, став шумно жувати, неухважливо поглядаючи на Фредді. Тоді став розпитувати мене, хто я та що, але я слухав його краєм вуха й відповідав не думаючи, бо водночас дослухався до розмови між Рупертом і Джулі Джонсоном.

— Я бачу, Джулі, ви добре поінформували про мене міністра,— сказав Руперт.

Я не дочув відповіді Джонсона, але здогадався, що той скромно применшив свої заслуги.

— А ота книжка про мене буде тепер офіційно схваленим читвом? — провадив далі Руперт.

— Це дуже брудна писанина,— сказав Джулі.— Радив би вам, Руперте, щось вдіяти, поки її не випустили в світ.

— Щось та вдію,— запевнив його Руперт.— Але якщо ви думаєте використати цю книжку, щоб перешкодити моїм діловим намірам чи вивести мене з рівноваги, то краще не робіть цього.

Джулі погрозово нахмурив своє професіональне потаємне обличчя з чорною пов'язкою на оці.

— Ми вдаємося до цього лише тоді,— мовив він,— коли ситуація стає надто ризикованою і може обернутися для нас небезпекою. А тоді вже байдуже, про кого йдеться.

— В даному разі йдеться *про мене*,— сказав Руперт.— Але я не втручаюсь у ваші справи, отож не втручайтесь й ви в мої. Вони вас не обходять.

Хауерт почув його останні слова й обернувся. Всі ми, розпашілі й добре налиті вином, підвелися з-за столу, збираючись приєднатися до дам. Хауерт по-дружньому взяв Руперта під руку й казав:

— Знаєте, так ви далеко не зайдете. Зважте на те,— провадив далі,— що в комісії по стратегічному паливу

засідає сам старий Рендольф, та навіть і він не хоче й слухати про ваш намір обміняти судна на російську нафту. То чим же можу допомогти вам я?

— Ви ж не Рендольф,— ви — уряд,— наголосив Руперт.— Обрано вас, а не його.

Хауерт засміявся.

— Якщо вам пощастить переконати старого,— сказав він,— можливо, ви переконаєте й мене подумати над цим. Але я певен, що з Рендольфом вам нічого не вдасться.

— Хто знає,— мовив Руперт і зціпив зуби.

Тим часом ми нарешті приєдналися до дам.

* * *

Того вечора я був закоханий. Провівши Пепі додому, в її чепурну й охайну двокімнатну квартиру в Челсі (я сподівався побачити там страшенний розгардіяш, бо тоді ще не знав, яка Пепі організована й вимоглива до себе), я дорікнув їй за грубість під час вечері й суворо зауважив, що так поводитись негоже. При цьому зробив дурницю, нагадавши, що їй тільки дев'ятнадцять років.

— Ні, це *ви* не вмієте поводитись,— зачіпливо відказала вона.— Ви ж тільки-но вихопилися з своїх диких хащів.

— То виходить, що ми там краще виховані,— згорда промовив я.

Вона засміялася. Ми стояли в пальтах посеред вітальні й сперечалися, неначе хотіли в'ясувати, чи дійдемо якоїсь згоди, перше ніж робити щось інше.

— Ви жахливий буржуа,— сказала Пепі.— По-вашому, говорити те, що думаєш, негоже. Але ж це чистісінька облуда. Вам краще повернутися до Австралії, де геть усі такі самі буржуа.

— Пепі! — промовив я.— Ви самі не тямите, що говорите. Ваша зумисно груба поведінка аж ніяк не замінює інтелекту, на який ви претендуєте.

— Ха! — глузливо пирхнула вона.— А хто це каже? Якийсь морячесько з великими претензіями! Я завжди говорю те, в що вірю. Б'юсь об заклад, ви вважаєте, що я була груба з тим німцем. Ну, а коли й так, то що? Він це розуміє. А ви — ні. Я скажу те саме де завгодно, а от ви — ручуся, що ні.

Пепі була пацифісткою, і її вже не раз притягали до суду за участь у демонстраціях Комітету за ядерне роззброєння й Комітету ста, тому я не міг відмовити їй у гро-

мадянській чесності, але мав підстави закидати, що вона шукає в цих виступах тільки сильних почуттів. Ми вже й раніше сперечалися про це.

— В усьому, що ви робите, вас вабить тільки чуттєва сторона,— сказав я.— Оті паціфістські демонстрації приємно збуджують вас, і оце справжня причина, чому ви їх так любляете.

— А що, коли й так? — спокійно озвалася вона.— Хіба погано жити почуттями? Я завжди ними живу. Власне, інакше жити й не можна. Я хочу звідати в житті геть усе.

Пепі скинула пальто, і навіть у рухах її відчувалася ота непримиренна й трохи безжальна правдивість.

Вона сіла на канапу, підібгала ноги й прочитала мені невеличку в'їдливу лекцію про важливість почуттів у людському житті. Сказала, що сама не боїться ніяких переживань і хоче спізнати й відчутти все, що можна. «А що в цьому поганого?» — раз у раз запитувала вона. Призналася навіть, що колись прожила три тижні, перевдягнувшись чоловіком (у наш час це не так уже й важко) і що то була для неї наука на все життя.

— Чоловіки — боягузи,— рішуче провадила далі.— Всі вони страшенно лицемірні. Послухайте тільки, що вони говорять жінкам, а що — між собою, це ж просто жах! От я однаково розмовляю з усіма, і з чоловіками, і з жінками, а для чоловіків світ наглухо переділений на дві статі й над усе в них важить секс. Я й сама нічого не маю проти сексу, але ж вони роблять із нього справжній культ. Навіть не намагаються досягнути розумом і підкорити собі, як це робить більшість жінок.

Я зняв пальто й кинув на стілець. Мене дратувало в пій оце поєднання зовнішньої ніжності з душевною суворістю, якій годі було протистояти. Та й вигляд вона мала не дівчини, а жінки, незважаючи на дитячі бровенята, куці спіднички й недбало виставлені довгі ноги в ажурних панчехах. Одначе я знав, що їй дев'ятнадцять, а не двадцять дев'ять, і знову спробував повестися з нею, як з дівчиною, але вона не приймала мого тону.

— Ви просто не розумієте жінок,— дорікнула мені.

— А ви ще ніяка не жінка,— сказав я.— У вас нема чого розуміти.

Вона зневажливо знизала плечима.

— А в чому, по-вашому, полягає жіноча суть? — запитала.— В сексі? То я стала жінкою ще в шістнадцять років, але що це доводить? Сексом у наш час нічого не

вимірюється, хоч усі про нього стільки говорять, навіть і я. День і ніч тільки про одне й чуєш, уже в зубах нав'язло. Я не знаю, що має являти собою жінка, але знаю, що я не дівчинка.

— Тоді навіщо ви одягаєтесь, як дівчинка?

— Так мені більше до вподоби.

— У вас завжди такий вигляд, наче ви хтозна-скільки не милися.

— А у вас такий, н-наче ви нікому не вірите. Н-нікому в світі!

Я вперше почув, як Пепі заїкається, і хоч це було ледь помітно, вона дуже розсердилася, з чого я зрозумів, яких постійних зусиль коштує їй говорити нормально.

— Ось бачите, до чого ви мене довели! — напустилася вона на мене.

А потім сердито замовкла й сиділа, міцно стуливши уста й втупивши очі перед себе, наче мене там і не було. Я спробував розворушити її якимсь зауваженням щодо її дразливості, але вона пустила мої слова повз вуха і, тільки коли я підвівся й рушив до дверей, заговорила знову:

— Ні, не йдіть, Джеку. Я вже не серджуся.

— То не ігноруйте мене, — сказав я.

— Хай йому чорт! — мовила вона. — Я ж зовсім не хочу отак вас кривдити.

— А ви мене й не кривдите, — заперечив я.

— Ні, кривджу, — наполягала вона. — Мабуть, вам уже до смерті набридло, що я весь час гніваюся. Ну йдіть сюди, я буду хороша. Я не хочу бути грубою, дурною і самовпевненою, але на мене щоразу таке находить, особливо коли стомлюся.

Вона знову стала приязною, лагідною та веселою, і коли між нами зрештою й дійшло до любовців, то це трапилось без будь-якого попереднього наміру, але й не випадково. Пепі була досвідчена в коханні й віддавалась йому до кінця, на відміну од багатьох жінок, що поступаються лише малим, а решту тримають про себе, неначе цим боронять останні залишки матриархату від повної загибелі. А Пепі була надто певна себе, щоб стримуватись, і в цій її щедрості відчувалася любов. Ідучи від неї тієї ночі, я знав, що закоханий у неї, але щасливим себе не почував, бо то було тільки кохання до Пепі й нічого більше, тоді як Пігмаліон у моїй душі жадав набагато більшого; і я вважав себе ошуканим, бо знав напевне: мені ніколи не перетворити Пепі в ту жінку, якою я хотів би її бачити.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

У понеділок Руперта запросив до себе містер Осипенко, і той повернувся з Хайгета дуже задоволений: росіяни таки дали йому, перше ніж будь-кому іншому, специфікації на потрібні їм судна. І хоч Рендольф усе ще стояв на нашому шляху нездоланною перепорою і мав більшу владу на верфях, ніж Фредді, хоч російська нафта так само залишалася головною проблемою, ми вперше відчули, що чогось усе-таки досягли.

Суднові специфікації — дуже наочні документи. Якщо ви колись плавали на судні, то могли помітити в капітанському сейфі цілу купу паперів, кожний з яких являє собою своєрідний ключ до отих тисяч технічних пристроїв, якими оснащене судно, і здебільшого всі ті пристрої ретельно й дбайливо продумані. Я ніколи раніше не бачив специфікацій замовника, і от тепер у нашій конторі Руперт читав їх мені вголос, а я дивився у вікно крізь зимову імлу на брудні, закаляні птахами дахи лондонських автобусів перед церквою Сент-Мері-Екс і почував себе Уїлфрідом Бішопом, що, вмовившись на своєму сідалі в конторі, мріє про романтичні світи. І поки Руперт читав, гортаючи аркуші цигаркового паперу, я встиг збудувати це судно й обжитися на ньому.

— Це має бути плавучий рибоконсервний завод по переробці улову у відкритому морі, — сказав Руперт.

Я уявив собі нудотний сморід і насичену духом прянощів гарячу пару. А Руперт уже читав далі:

— Судно призначене для прийому свіжої риби від риболовецьких траулерів (я враз почув весь отой гвалт і подумав, яка то мука для палубних матросів поночі, та ще й в неспокійному морі, коли траулери вивалюють свій улов у трюм); для переробки її на консерви в бляшаній упаковці, засолу оселедців, виготовлення з відходів та з непридатної до споживання частини улову кормового борошна й риб'ячого жиру (ото чорна робота!); для швидкого заморожування риби та зберігання готової продукції у трюмах до передачі її транспортним суднам чи доставки в порт (при цьому я побачив перед собою величезний вкритий памороззю трюм, де гуркіт машин і кожен стук на палубі відлунює громом у вухах тих, хто там працює); для постачання риболовецьких суден льодом, паливом, водою, продовольством, рибальськими снастями, — читав далі

Руперт, — для подання їм медичної допомоги, культурного обслуговування та проведення невідкладного ремонту (за всім цим я бачув майбутній екіпаж).

Руперт прочитав решту п'ять сторінок технічних характеристик, розподілених по багатьох рубриках: дальність плавання та умови навігації, тип і клас судна, основні виміри та спеціальні вимоги, швидкість, місткість трюмів і цистерн, потужність холодильних пристроїв, експлуатаційні правила й нормативи.

Отак, від початку до кінця, він прочитав специфікації на кожне судно. Дві з них були на плавучі консервні заводи, третя — на вантажний рефрижератор, а четверта — на транспортний рибохолодильник. Усе це мали бути великі судна досить складної конструкції, особливо плавучі рибоконсервні заводи.

Прочитавши все до кінця, Руперт, як і я, на якусь мить немовби сам поринув в оту морську атмосферу й сказав, що легко може уявити собі життя на цих суднах, які стоять на якорі десь за багато миль від берега в сірому, розбурханому північному морі. Траулери, розгойдувані хвилями, битимуться в борти, і промерзлі люди в цератових спецівках з каптурами над очима вантажитимуть рибу з палуби на палубу.

Руперт аж здригнувся і сказав:

— Ні, це не для мене. Терпіти не можу північних морів.

Детально обговоривши специфікації, ми понесли їх до Фредді, але той подивився на них зовсім інакше.

— Не так уже й багато їм потрібно, правда ж? — сухо мовив він, проглянувши першу специфікацію. — Головні двигуни — дизелі Бурмейстера і Уейна, швидкість — п'ятнадцять вузлів... — Він прикинув, скільки льоду знадобиться на вісімсот тонн риби. — Ну, і плюс склади для готових консервів. Оці два великих обійдуться нам надто дорого, Руперте. Забагато побічних замовлень, складне устаткування і все таке інше. Цього нам не потягти, та й строки поставки, як на такі речі, надто малі.

— Ну, а рефрижератор? — спитав Руперт. — Адже там нічого особливо складного — просто велика порожня коробка з холодильним агрегатом у трюмі.

— І там є свої проблеми, але гадаю, це нам підійде. Треба тільки спочатку дещо з'ясувати.

Фредді зняв трубку з синього телефонного апарата на своєму порожньому столі й повернув синій важіль на па-

нелі з різнокодірними вимикачами, пояснивши, що це прямий зв'язок з Аленом Беарінгом у Беркхемпстеді.

— Алене, — сказав він, — ми тут одержали від росіян специфікації... Від *росіян*, кажу! Їх чотири. На рефрижератор, п'ять тисяч тонн брутто, на рибовоз, дві шістсот, і на два плавучих консервних заводи.

Ален щось довго пояснював і задав чимало запитань.

— Усе по пунктах, як належить, — відповідав Фредді. — Замовляють усе, навіть оснащення... Ні, не знаю, — сказав на чергове запитання. — Ми не зможемо одержати побічних замовлень у такі строки, та й коштуватиме це нам занадто дорого. А ось з рефрижераторами можна спробувати. Так чи інакше, я вам надішлю сьогодні ці папери. Якомога швидше підготуйте мені свої висновки, але не кажіть нічого старому Філбі, щоб нам не перешкодив Рендольф. Так, я сам йому скажу...

Фредді поклав трубку.

— Усе так, як я й думав, — мовив до нас. — Плавучі заводи — надто спеціальні судна, і з ними не варт морочитись, коли нема гарантованого замовлення. Що ж до всього іншого, то мінімальний строк поставки — двадцять три місяці, навіть при тому, що верфі на сьогодні заваптажені лиш наполовину. Нас затримують побічні замовлення. Але щось для початку ви вже маєте, — додав він. — А ціну визначимо згодом.

— Як на мене, то краще нічого не казати росіянам, поки ми не зможемо назвати свою ціну, — адже це найперше, про що вони спитають, — сказав Руперт.

— Сумніваюся, — заперечив Фредді. — Мені здається, що на цій стадії росіян передусім цікавитимуть строки поставок, а двадцять три місяці — не так уже й погано, повірте.

— А чи не можна буде трохи скоротити, якщо вони налягатимуть?

— Трохи можна. Але головною проблемою для вас залишається нафта. Тут вам доведеться поморочитись, Руперте.

— Я знаю.

Руперт вибачився перед Фредді за те, що нічого не добивсь од Хаурта, але той не став йому дорікати.

— Е, Хаурт просто дурень, — мовив зневажливо, — а до того ще й негідник. Він був перший, хто спав мені на думку, а насправді все вирішуватимуть люди, що плавають трохи глибше, ніж якийсь там урядовець.

— Політики чи нафтопромисловці? — запитав Руперт. — Очевидно, з промисловцями мені буде легше дійти згоди. А політиків терпіти не можу.

Фредді трохи подумав.

— Днями я їду на нараду в Амстердам, то там буде такий собі професор Альфред де Кок, що має безпосереднє відношення до визначення європейських квот на нафту. Він експерт нафтового консорціуму з питань рентабельності. Здається, його слово в цих справах вирішальне, і якщо вам пощастить його переконати, він, можливо, вплине й на інших. Отож їдьте-но ви обидва зі мною і спробуйте його умовити.

Ми погодились, бо розуміли, що не досягнемо нічого, поки не здолаємо цю нафтову перепону.

Того дня я обідав у Руперта і слухав, як Джо збуджено розповідала йому, що їй подзвонила Кеті Ройс-Кемпбелл (мати Пепі) й сказала, що вирішила продати комусь із родини старий Толл-хауз — свій будинок поблизу Уошберна, — може, Руперта це зацікавить. Джо давно вже мріяла про будинок поза містом, де діти могли б їздити верхи, і казала про це Пеггі й тітоньці Фло. І от тепер об'явилася Кеті з цією чудовою нагодою.

Руперт не уважно кивав головою, не виказуючи ніякого інтересу до слів дружини. Він не мав бажання обзаводитись другим будинком, та й, власне, взагалі нічим.

Але такої щасливої нагоди не можна було пропустити.

— Нам треба завтра ж поїхати туди, — наполягала Джо. — Будинок звільниться тільки у вересні, але гроші потрібні Кеті негайно. У них вимер майже весь приплід джерсійської худоби — від молочної гарячки чи ще від чогось там, — і якщо ми не купимо будинок, його забере хтось інший з родичів.

— Завтра я зайнятий, — озвався Руперт. Він проводив багато часу в адміралтействі, намагаючись розшукати своїх давніх впливових приятелів, що змогли б допомогти йому з отією російською нафтою.

— Ти став *страшенно* зайнятий останнім часом, — сказала Джо, нараз розгнівавшись. — Особливо коли я прошу тебе щось зробити.

— Ану цить, — жартівливо мовив він.

— Ти на мене не цитькай, — відрубала Джо. — Знову гайнуєш час на дурниці. Я знаю.

— Ти, як завжди, все перебільшуєш, — дорікнув їй Руперт.

— Перебільшую? Від тебе тільки й чекай якогось безглуздя. Мабуть, якщо ота нісенітна витівка з росіянами провалиться, в нас знову буде не життя, а пекло.

Він збагнув, що повівся нерозумно.

— Хай це тебе не турбує, Джо,— мовив лагідно.

— А мене воно й не турбує,— відказала Джо.— Аніскі-лечки.

— Ну, гаразд, гаразд,— поступився він.— Завтра поїдемо подивимось, що там Кеті продає. Фредді теж колись хотів купити той будинок, але вона йому не продала.

— Мені продасть,— рішуче заявила Джо.

Наступного дня ми поїхали туди всі разом, і хоч я вже знав Кеті та її чоловіка, Скотті, однак, думаючи про їхні політичні погляди, не міг не дивуватися, як вони знаходять спільну мову з Джо і навіть з Рупертом. А втім, дивуватися було нічого, бо всі вони добре знали, як треба розмовляти одне з одним. Я дістав наочний урок того, що свобода спілкування в Англії існує тільки всередині певного класу, незалежно від політичних поглядів. Досить опинитися за межами свого класу — і ця свобода враз зникає, які б не були твої політичні погляди.

Як на мене, Кеті була найпривабливіша з усіх Ройсів. Як і Руперт, вона мала таку саму манеру ходити, не помічаючи нічого перед собою, так наче їй геть байдуже до всього навколо й до себе самої; тож легко було уявити, як вона порвала з батьком (але не з матір'ю, бо й досі бачилася з тітонькою Фло). Яка з неї була комуністка, я не знаю, в усякому разі, індивідуалізму їй далеко не бракувало. Мабуть, напочатку певну роль відіграв у цьому Рендольф з усіма своїми володіннями, збудивши в Кеті якийсь протест, але з часом від нього лишилася тільки впертість, якої не могло повністю приховати лагідне й дуже невимушене поводження. Колись я чув, як вона сперечалася з Пепі, бо анітрохи не поділяла доччиного пацифізму. Навіть жорстоко висміювала його, хоча й робила це в своїй звичайній млявій манері. Та, зрештою, і Пепі знала, чого можна сподіватись од матері. Коли я одного разу засперечався з Кеті про комунізм (мовляв, мені не до вподоби його методи, якими б там не були наслідки), вона сказала:

— Ви надто залякані. Приватна власність — ідіотизм, і *єдині*, хто хоче його позбутися,— це комуністи. Більше мені нічого й не треба.

На той час я вже знав, що якась душевна роздвоєність притаманна всім Ройсам: очевидно, багатьом із них не

давали спокою їхні гроші, певно, тому, що частково брали початок з работоргівлі. Кеті не розводила щодо цього ніяких теорій — їй було досить власних припущень, простих і переконливих. Вона й далі твердо стояла на отій точці зору, яку висловила тоді мені.

Її чоловік, Скотті, червоновидий, гарячої вдачі фермер, свого часу воював у Іспанії (мені це здавалося неймовірним), а тепер жив собі у вузькому світі ділових паперів, книг обліку надоїв, газет, журналів, книжок, телевізора, собак, пляшок і рушниць. Коли Скотті починав про щось говорити, спинити його було важко, а він усе дужче й дужче розпалювався і дедалі червонів на виду. Та дивна річ — той-таки Скотті виявляв куди більшу терпимість до паціфізму дочки, аніж Кеті. Безтурботна, зичлива, з успадкованою манірністю заможного класу, вона, проте, надто зневажала своїх ворогів, яких так добре знала, і не могла піти з ними на компроміс, а отже, не могла піти на компроміс і з власним батьком, і з усім, що він обстоював.

Кеті повезла нас у своїй малолітражці оглядати старий ройсівський Толл-хауз. То був кам'яний будинок, зведений ще у вісімнадцятому столітті якимось Ройсом, що збирав мито за користування прилеглою дорогою і каналом, нині давно вже занедбаними. Кеті успадкувала його від своєї бабусі. Вона погоджувалася продати будинок Руперту, але за однієї умови: щоб за нею лишилося право відкупити його назад, якщо Руперт колись надумає продати; до того ж у документах на будинок було записано, що він може бути проданий тільки комусь із Ройсів.

— Рендольф теж має його на оці, — сказала Кеті. — Хоче розчистити старий канал, щоб наповнити одне з отих своїх химородних озер. Але йому я не продам.

— Який чудовий будинок! — захоплено мовила Джо.

Будинок був простий, але приємний з вигляду, і одразу мені сподобався; одначе Руперт ледве позирнув на нього. В садибі стояв приземкуватий корівник, з якого можна було зробити стайню. Ми сиділи в кухні з дружиною одного з найманих робітників, що тим часом жив у будинку, а у вересні від'їжджав з сім'єю до Австралії, і коли Пепі сказала, що я сам австралієць, та жінка спитала мене, чи не знаю я там такого містечка Свонхілл на річці Меррей.

— Дуже добре знаю, — відповів я.

— То оце ж туди ми їдемо, — сказала вона. — Там потрібен доглядач джерсійської худоби.

Далі ця молода, кмітлива з вигляду жінка спитала мене, чи є там школи для дітей.

— Я маю на увазі пристойні школи,— додала вона.

Я подивився на цю англійку, що жила за годину їзди від Лондона, згадав, яка сільська школа в Уошберні, та й середні школи трохи далі в окрузі — у Бейсінгстоку чи Оксфорді,— і просто не знав, що їй відповісти.

— Навіть тридцять років тому,— сказав нарешті,— ви могли б здобути в тому глухому містечку кращу й сучаснішу освіту, ніж ваші діти колись матимуть тут.

Вона була вражена й потішена, зате Пепі голосно засміялася, не ймучи мені віри. Я аж почервонів од гніву, та навіть і Кеті сказала:

— Облиште, Джеку. Це вже якась фантастика.

В деяких речах англійці надто темні, щоб з ними сперечатися, отож я не став нічого доводити, хоча й не подарував Пепі її посміху. Певно, це було в неї від матері, але Кеті завжди говорила так щиро, спокійно й зичливо, що одразу ставало ясно: вона просто нездатна когось образити, а от Пепі могла дуже образити людину, часто цілком свідомо.

— То як, чи купуєте? — запитала Кеті в Руперта.

— Якщо Джо хоче...— одказав він.

— Хочу! — озвалася Джо.

— Гаразд,— сказала Кеті.— Документи у Скотті. Оформимо все потім, але гроші мені потрібні до п'ятнадцятого числа цього місяця.

Будинок із землею коштував шість тисяч, і Руперт погодився. Тепер Джо мала свою замську садибу, і обоє, здавалося, були щасливі — принаймні на той час.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Сидячи в особистому літаку Фредді, ми намагалися задавати розумні запитання про наступну нараду в Амстердамі.

— Це таке собі зборисько фрахтовиків і нафтопромисловців, де вони мають визначити взаємовигідні фрахтові ставки на перевезення рідкого метану,— пояснював нам Фредді.— Нафтові компанії вимагають низьких ставок, а ми прагнемо вагнати ціну. Вони не хочуть нести додаткових витрат на паливо, стоянки в портах, утримання екіпажу й страхування, тим часом як наша мета — принаймні поділити ці витрати порівну. Отож і будемо виборювати

своє. З одного боку голландські, англійські й французькі нафтові компанії, з другого — голландські, шведські, німецькі, французькі й наші судноплавні.

— Оце вже й маєте невеличкий загальноєвропейський ринок, — сухо зауважив Руперт.

— На такому рівні ми завжди його мали, — сказав Фредді.

Пробиваючись крізь хмари, наш літак різко сіпнувся.

— Гоп! — мовив Фредді. — То вам і досі не до душі ідея приєднання до шести держав? — запитав Руперта.

— І думати про це не хочу, — відповів той.

— Я так і не бачу сенсу у ваших доказах.

— Надто багато вигадують на цьому німці, — оце все, що я можу сказати.

— Це не аргумент, — заперечив Фредді. — На таке тепер ніхто не зважає.

Літак жалісно завив і, розтинаючи носом хмари, взяв курс униз, до сімдесяти островів і п'ятисот мостів старовинного й багатого торгового міста, що розкинулось на величезній піщаній дамбі по берегах Зюйдер-Зее. Прогудівши над передмістями, він, мов качка, що сідає на воду, випростав пласкі ноги й приземлився.

Ми стали чекати. Фредді мав дивовижний звичай спокійно дожидати, поки все прийде до нього само собою. Він простояв біля літака не більше хвилини, як нас оточили офіційні особи, обслуга, машини. Так само спокійно дождав він і згодом у готелі «Ройял-Амстердам», де все теж влаштувалося само собою.

— Ви добрий приклад того, чому панує панівний клас, — іронічно сказав йому Руперт.

— Усе це тільки кебета, — озвався Фредді, поплескавши себе по голові. — А ось погляньте, приміром, на Джека: він же природжений моряцюга.

Фредді не сказав обслузі ні слова, і все ж ми тут-таки пройшли через митницю й іміграційний пункт, наші речі двічі повантажили й розвантажили, а нас одвезли в готель, зареєстрували й провели в наші номери, де на Фредді вже чекали з десяток телеграм і секретарка. Все робилося само собою, як і сподівався Фредді.

Решту дня, за його словами, він провів на нараді, а для нас з Рупертом була передбачена велосипедна прогулянка, огляд картин Рембрандта в Рійкс-музеї і пухкі дівчата, що подавали нам пиво в оздоблених мармуром кафе. Ми дивилися на білий зимовий туман і смугляві обличчя навколо,

і я подумав, чи додасть щось іще один день, марно згаяний у цьому голландському місті, до інших змарнованих днів мого життя,— мені ж бо вже двадцять вісім років, а я ще й не брався до того, що поставив собі за мету.

Наступного дня ми пішли з Фредді до обшитої дерев'яними панелями зали для нарад у будинку якоїсь там міжнародної страхувальної компанії і побачили за великим підковоподібним столом огрядних голландців, огрядних німців, худого й жилявого француза, червонолицих скандинавів і двох бездоганно вдягнених англійців.

— Які ж ми все-таки, чорт забирай, типові,— прошепотів мені Фредді.— Навіть і ми з вами, і Руперт.

Відрекомендовувати нас він не став, і нарада тривала далі.

— Ото де Кок,— мовив до нас Фредді й показав на астматичного голландця, що смалив коротку сигару й дивився на світ крізь товсті скельця окулярів, хоч, здається, не бачив майже нічого навколо.

Дебати велися трьома мовами. Фредді майже не подавав голосу, окрім тих випадків, коли його про щось запитували, та ще раз встряв у коротку суперечку з одним із німців щодо простою суден та строків вантаження і розвантаження.

— Дітерль,— сказав він німцеві,— ви ніколи не зрозумієте, як важливо надати капітанові судна право вільно трактувати ці строки, принаймні на англійських суднах. Якщо примусити його чіплятися за букву правил при вантаженні, він робитиме те саме і в морі, а ви на цьому тільки прогадаєте.

Німець похитав головою.

— Правила на англійських і німецьких суднах не однакові й ніколи не будуть однаковими.

— Амінь! — докинув Фредді й припинив суперечку.

Ми довго слухали, як вони торгуються, і я побачив, що Руперт здивувався не менш від мене, коли раптом усі повставали і Фредді сказав:

— Гарзд, от і по справах.

Нарада скінчилася.

Квапливо потиснувши один одному руки, присутні почали розходитись, а Фредді підвів нас із Рупертом до професора де Кока й відрекомендував як своїх «кузенів і найближчих помічників». Відтак голосно сказав Руперту:

— Професор трохи тугий на вухо, йому треба кричати.

Професор де Кок посміхнувся, показавши жовті зуби, а я здивувався з того, як вільно й водночас шанобливо поводився Фредді з цим дивним чоловіком. Той жестом запросив Руперта сісти. Фредді також сів, але трохи осторонь від нас, серед густого тютюнового диму, що стояв над столом-підковою.

— Я зовсім не глухий,— сказав Руперту по-англійськи професор де Кок.— Фредді завжди жартує, тож можете мені не кричати.

Професор був огрядний і сам майже кричав, а це свідчило, що він таки глухуватий, і тому Руперт підвищив голос.

— Професоре, Фредді сказав, що ви саме та людина, яка може мені допомогти.

Професор заперечливо підніс руки, але тут же знову зронив їх на коліна.

Руперт як міг коротше й зрозуміліше розповів йому про пропозицію росіян постачити Англії нафту в обмін на судна.

Професор кивнув головою.

— Росіяни завжди любляють обмін,— сказав він.— Селянська торгівля.

— Сама операція не становить труднощів,— пояснив Руперт, позирнувши на Фредді, який знизав плечима й одвернувся, щоб показати свій нейтралітет.— Головна проблема — імпорт нафти. На це потрібна санкція англійського уряду.

— Що-що? — перепитав професор.

Руперт забув, що треба кричати, отож голосно повторив:

— Санкція англійського уряду!

— Але ж я не даю санкцій вашого уряду,— заперечив де Кок.

— Знаю,— відповів Руперт,— але мій кузен Фредді каже, що ви готуєте ухвали нафтового консорціуму про квоти імпорту, а вже на їх підставі англійський уряд буде вирішувати це питання. Отже, ваше слово багато важитиме.

— Не зовсім так! — прокричав у відповідь голландець.— Я не маю безпосередніх зв'язків з вашим урядом і не консультую його. Принаймні в таких питаннях.

— А хто ж тоді? — спитав Руперт.

— Добрий десяток мішаних комісій у Лондоні,— одказав де Кок.

— Але ж ви експерт з питань імпорту нафти.

Професор знову підніс свої пухкі руки.

— В такому ділі, містере Ройс, ніякий експерт не потрібен. Ніхто навіть не потурбується запитати мою думку. А все-таки, скільки нафти росіяни хочуть експортувати в Англію? Сподіваюся, не дуже багато...

— Близько трьох мільйонів тонн.

Професор знизав плечима.

— Крапля в морі. Це навіть менше, ніж становить ваш щорічний приріст імпорту. Отже, справа не в кількості.

— А в чому ж? — прокричав Руперт.

— Коли йдеться про росіян — у політиці. Як завжди.

— Хай і так, але чого тут сахатися? Адже все, що пов'язане з нафтою, — це політика, чи не так?

Професор посміхнувся. Вискалені страчні зуби надали йому потворного і водночас симпатичного вигляду.

— Сахаються тільки полохливі коні, — мовив до Руперта. — А ми ж не коні, чи не так?

— Звичайно, що ні, — одказав Руперт і знову подивився на Фредді. Той зосереджено курич лютюлку й старанно упикиав будь-чиїх поглядів.

— В усякому разі, містере Ройс, я також маю на думці саме політику, пов'язану з нафтою, а не якусь там іншу. — Професор махнув рукою, неначе відкидав геть оту «якусь там іншу політику». — Вам відомо щось про загальносвітове становище з нафтою?

— Небагато.

— То ви повинні знати, що всі великі держави за винятком Китаю контролюють величезні запаси нафти: Америка, Росія, Англія, Франція, Голландія.

— А Німеччина?

Де Кок чи не вперше пильно подивився на нього.

— З цього погляду Німеччину можна вважати партнером Франції чи сателітом Америки.

Фредді голосно засміявся.

На обличчі професора майнув подив.

— Споживання нафти, — провадив він далі, — це показник могутності й економічного стану будь-якої країни. Сподіваюся, це ви розумієте?

— Мабуть, усі це розуміють, професоре. До речі, те саме можна сказати й про судноплавство. Але до чого ви хилите?

Де Кока явно заінтригував хід думок Руперта.

— А знаєте, хто через вісім-десять років буде найбільшим виробником нафти?

— Безсумнівно, росіяни.

— Точно. Абсолютно так. Їх щорічний приріст видобутку становить на сьогодні чотирнадцять і дві десяті процента, а споживання разом із союзниками зростає вдвічі менше. За шість років вони легко випередять Америку в загальному видобутку, а за десять матимуть змогу експортувати на світові ринки величезну кількість нафти. Тепер ви розумієте, до чого я веду? — запитав він Руперта.

— Так. Ви не хочете допустити їх до своїх західних ринків.

— Атож. Ви добре все зрозуміли.

— Можна задати вам одне нескромне запитання?

— Безперечно, ви його задасте.

— Чи може політика, пов'язана з нафтою, бути незалежна від отої іншої?

— Не завжди. Здебільшого вони взаємозв'язані.

— Себто, визначаючи політику щодо імпорту, вам часто доводиться йти на серйозні поступки, зумовлені міжнародним становищем?

— Майже завжди,— визнав професор.— В Ірані, Єгипті, Венесуелі, Алжирі. Політична ситуація в нафтоносних країнах неодмінно впливає на нашу політику.

— Як вам відомо, професоре, британське суднобудівництво й судноплавство також має свою політику і свою вагу.

Професор звів на нього очі.

— На сьогодні суднобудівництво скрізь стоїть на досить низькому рівні і в ньому панує жорстока конкуренція,— говорив далі Руперт.— А оскільки в інших країнах уряд краще субсидує суднобудівників, нам важко з ними конкурувати. І коли ми дістаємо таку пропозицію, як оце від росіян, то навряд чи можемо її ігнорувати, правда ж?

— Так. Але суднобудівники повинні самі давати собі раду,— сказав професор.— Нафтові компанії і без того ваші найбільші замовники на судна й фрахт...

— Я знаю.

— ...Отже, чи не забагато ви од нас хочете, містере Ройс, коли просите відчинити росіянам потаємні двері до нашого нафтового святилища, аби лиш дістати змогу будувати їм судна?

Метафора видалась мені трохи чудернацькою, але суть була цілком зрозуміла.

— Навіть і в такому разі,— не вгавав Руперт,— має бути якась золота середина між тим, що добре для вас і що добре для нас, і навпаки...

Тут я помітив, як задоволено пахкає Фредді своєю люлькою.

— У тім-то й річ,— сказав професор.— Це головна проблема всієї міжнародної торгівлі, і на те й існують уряди, щоб регулювати такі питання.

— В такому разі,— швидко запитав Руперт,— чи будете заперечувати ви особисто або нафтові компанії проти імпорту в Англію цієї російської нафти?

— У вас там і так перевиробництво бензину,— зауважив професор.— Незабаром вам доведеться скоротити його на дванадцять процентів.

— З тих нафтопродуктів, що їх хочуть постачити нам росіяни, бензин становитиме лише десять процентів щорічного довозу,— уточнив Руперт.— А це менше, ніж потребує на день один тільки Лондон.

Професор важко відкинувся на стільці й обернувся до Фредді.

— Ну, Фредді! Що мені сказати вашому кузенові?

Фредді засміявся.

— І не питайте, професоре. Він таки загнав вас у глухий кут.

— Але все ж тут повинна вирішувати логіка,— сказав професор.

— Яка логіка? — спитав Руперт.

— А така, що на сьогодні в імпорті російської нафти до Англії жодної логіки немає. Отак воно.

— Така й буде ваша порада?

— Ні, я не стану нічого радити. В цьому ділі мої поради їм не потрібні, містере Ройс. Поговоріть з вашими політичними діячами, такими, як Грешем-Браун чи сер Перігрін Бендіго з Атлантичного комітету. Нехай вони вам допоможуть добитися потрібного рішення. А ви хіба не член Атлантичного комітету, Фредді?

— Я — ні. Там засідає Рендольф. А я — в паливно-транспортній комісії.

— З якого ж дива ви надумали звернутися до мене?

— Бо ні Рендольф, ні я не очолюємо міжнародних нафтових компаній,— швидко відказав Фредді.

Професор засміявся і, підвівшись, сказав:

— Я теж ні, Фредді. Зустріньтесь з сером Пінком Бендіго. Саме він — та єдина людина, яка вам потрібна, друзі.

Він перейшов до полірованого буфета червоного дерева й відімкнув його ключиком на ланцюжку. Я думав, що він хоче дістати якісь важливі документи, але професор, понишпоривши в буфеті, повернувся з пляшкою віскі й склянками.

— Віскі,— сказав, посміхаючись усім своїм гладким обличчям.— Це те, що всім нам потрібно.

Фредді залишив свою нейтральну позицію і приєднався до нас. Ми з Рупертом здивовано перезирнулися: невже усе вже скінчилось, так само раптово, як і ота нарада фрахтовиків?

Професор щедро налив кожному.

— На здоров'я,— мовив, коли випили.

— Х-ху! — озвалися ми.

— Ще по одній?

— Ні, дякую,— відказав Фредді.— От хіба що з льодом.

— Нема льоду,— скрушно мовив професор.— У службові години з льодом не п'ємо,— докинув по тому й сам засміявся з свого жарту.

У доброму гуморі ми рушили до дверей. Професор обіймав за плечі Руперта й Фредді.

— Хороші ви хлопці,— зітхнув він, по-дружньому стискаючи їхні плечі.— Так приємно побачитись з моїми друзями Ройсами.— Тоді загадково спитав: — Ви все розказали своєму кузенові, Фредді?

Фредді з удаваним переляком звів брови.

— Всього я не кажу *нікому*, навіть самому собі.

— Я про родинні секрети,— лукаво докинув старий, та для мене це тоді ще нічого не говорило.

— Та ні,— відповів Фредді.— Руперт, бачте, теж не все мені каже.

У машині Фредді відкинувся на сидінні й полегшено зітхнув.

— Ох, ці нафтові компанії! — мовив з огидою.— *Тонко-сьозі крокодили*, як спересердя назвав їх на одній нараді Джек Сінглтон. То знаєте, що вони зробили другого дня?

— Ні.

— Прислали йому листа, де говорилося, що він протягом року може безкоштовно заправляти свою машину в будь-якій країні Західної Європи. Отак вони завжди — наче мають на совісті кривавий злочин і бояться, щоб їх не викрили.

— За професором я такого не помітив,— заперечив Руперт.— Не знаю навіть, чи добивсь я од нього чого-небудь.

— Нейтралітету,— сказав Фредді.

— А яка з того користь?

— Ну, це вже непогано. Адже він не розтрощив вас, правда? Принаймні не буде втручатись, коли ви вдастесь до політиків. Отже, ви досягли багато більшого, ніж гадаєте.

— Мені так зовсім не здається. А що, всі ваші ділові розмови кінчаються так само непевно, як і ця?

— Тут важливі нюанси, Руперте. Тільки в контрактах ставляться всі крапки над «і», а більша частина справді великих операцій ніколи ніде не фіксується. Ви тримались дуже добре. От тільки одну можливість все-таки упустили...

— Всього одну? Ви мене дивуєте.

— Коли він сказав, що нафтові компанії є найбільшими замовниками суднобудівників, ви могли нагадати йому, що тут є й друга сторона справи: ми чи не найбільші *їхні* покупці нафти, а то й найбільші, коли вважати й флот.

— Я про це навіть не подумав.

— Нічого, говорили ви дуже логічно.

— Певно, всі чули про славнозвісного Пінка Бендіго,— зауважив Руперт,— а от хто такий Грешем-Браун?

— Не більш, ніж різдвяний пудинг, та ще й без запечених монеток,— відказав Фредді.— Не витрачайте на нього часу. Ми неодмінно знайдемо когось кращого, ніж цей старий педераст.

— А чому б не вдатися до Бендіго?

— Ні! — майже сердито відрубав Фредді.— Я не хочу залучати до цього діла Пінка.

Ми вже під'їхали до готелю «Ройял-Амстердам». Фредді сидів і чекав. Шофер-голландець вийшов, оббіг навколо машини й відчинив йому дверцята, а тоді ще й козирнув навздогін. Двері готелю теж самі розчинилися перед нами, мов за помахом чарівної палички.

Це доведене до досконалості лакейство навколо Фредді дедалі дужче дратувало мене. І я був здивований, коли за обідом у товаристві Фредді й чотирьох голландців виявив, що Руперт дивиться на це інакше.

— Дивна річ,— сказав мені Руперт у ті приємні хвилини, коли обід уже доїдено, всі життєві знегоди забуто й на душі панує спокій,— але сьогодні один з тих небагатьох днів, коли я почуваю себе справжнім Ройсом.

— Це через Фредді, перед яким самі відчиняються двері?

— Так, але не тільки. І через усе, що я побачив сьогодні. Я зрозумів, у чому їхня сила,— сказав він.— Вони чудово правлять світом, і все це майже без шуму, без метушні...

— І переносять надра цілих континентів з однієї півкулі на другу, ні на кого не зважаючи,— саркастично докинув я.

— Так, але треба ж комусь це робити; то чому б не їм? А чому б не мені? Чи не вам? Ми змогли б робити це не гірше, то ради чого ж я оце метушуся?

— Тоді чому б вам не вгамуватись і не стати справжнім Ройсом? — запитав я.

Та він мене вже не чув. Товариство за столом було не дуже симпатичне й навіть не цікаве, а Амстердам унизу за вікнами скидався крізь дзеркальні шиби на якесь зелене марево, наче все його неонове вбрання плавало ген під водою.

— Просто не можна не захоплюватись тим, як вони все це роблять,— знов обізвався Руперт.

Я бачив, що його захоплення щире. За обідом ми пили горілку — поганий голландський звичай, — і сухувате бліде обличчя Руперта розшарілося, а голубі очі суворо блищали. Я запитував себе: невже його справді вабить те, як ці люди правлять світом? Можливо, що й так. У ньому ще залишалося чимало від отих «справжніх» Ройсів, хоч як він не силкувався придушити в собі ці риси. Отож міг-таки захопитися цими можновладцями, нехай би навіть вони були геть нецікаві як люди, зате добре вміли правити світом без шуму й метушні.

РОЗДІЛ ДВНАДЦЯТИЙ

Так само, як буває між супротивниками в справжній війні, у поєдинку між Ліллом і Рупертом настав період затишшя; якийсь час навіть здавалося, що Руперт узяв гору — так одверто він нехтував усіма накладеними на нього заборонами. Можливо, Лілл усе ж таки переконав своїх таємничих начальників, що Руперт не являє собою небезпеки й що нема потреби надто жорстоко його утискати, — в усякому разі, конфлікт між ними, коли не вважати наступного виходу книжки Кантро, начебто згасав сам собою — хоч би тому, що від самого початку був очевидно сміховинний, навіть і при всій отій тривожній атмосфері у зв'язку з історією Бергесса-Макліна.

Одначе потім сталося щось таке, що знову розпалило ворожнечу, ще й дужче, ніж перед тим, і надало їй цілком реальних форм, яких не було раніше.

Одного дня Лілл сам заявився до Руперта в контору з'ясовувати стосунки, і отоді мене вперше безпосередньо втягнуто в цю справу — власне, тільки тому, що я був там присутній. Ми обидва сиділи в нашій скляній клітці, заглибившись у свій новий катехізис — добірку книжок, журналів і газет, виписаних із Балтійської бібліотеки. Руперт хотів дізнатися про все, що пов'язано з нафтою, і ми ретельно вивчали літературу на цю тему: книжки про поклади нафти, про видобуток і торгівлю, про нафтові компанії, про капіталовкладення, конкуренцію і політику в цій галузі.

День у день ми не давали їй хвилини перепочинку нашій секретарці, місіс Інгремс, і вона вже почала переймати Рупертову систему роботи, що полягала в надзвичайно ретельній підготовці всього необхідного. Місіс Інгремс — англо-індіанка середніх літ, з голубувато-сріблястим волоссям — дістала цю роботу в правлінні ройсівської фірми в Лондоні після того, як її місце в калькуттській конторі перейшло до питомого індійця, що не мав жодних домішок англійської крові.

— Будете ви бідні, — сказав Фредді Руперту, переводячи місіс Інгремс до нас, бо хоч вона була багатодосвідчена й надійна секретарка, проте мала таку похмуру вдачу, що ніхто не міг її довго терпіти. Одначе Руперт умів чудово ладнати з жінками: він ставився до всіх однаково, а їм, мабуть, здавалося, що це щира привітність. Так чи інакше, а місіс Інгремс не дуже сердилася на нас.

— Ми вдавалися до послуг цих мішанців в Індії, — пояснив Фредді, — бо вони на голову вищі від простих тубільців, але водночас доволі улесливі, щоб коритись англійцям — будь-кому з англійців. А втім, я не нарікаю на Неру за те, що він позбувається їх. То була доба Рендольфа, не моя. Нехай собі Індія належить індійцям. Тим краще для нас. Ми тепер робимо там більший бізнес, надійніше вкладаємо капітали й маємо більший вплив, аніж будь-коли за останні тридцять років — адже тепер їм не треба лізти в бійку з нами. Те саме згодом буде й в Африці, дайте час.

Отож Фредді дуже ліберально ставився до англо-індійців, так само як і до євреїв, греків та вірмен, що втратили роботу в єгипетській конторі фірми «Ройс», коли до влади

прийшов Насер. Деякі компанії, казав він, особливо великі нафтові концерни, повелися зі своїми тамтешніми європейськими службовцями, як із собаками, хоч дехто з цих людей заощадив їм мільйони, а то й надбав для них мільйони вигідними операціями на місцевих ринках, ухиллянням від сплати податків і розумною торгівлею.

— Нафтові компанії взагалі не мають ні совісті, ні честі,— з огидою заявив він...

Місіс Інгремс відчинила скляні двері нашого кабінету. Я чекав, що за нею з'явиться посильний з черговою пакою книжок і журналів, але вона сказала:

— До вас якийсь джентльмен...

— А, ось де ти, Руперт!

Відсторонивши місіс Інгремс і всміхаючись, мов добрий дядечко, на порозі став адмірал Лілл.

Руперт перевернув книжку, яку перед тим читав, і не міг приховати свого подиву.

— Оце сюрприз, адмірале,— промовив повагом.— Яким це вітром вас занесло аж сюди?

— Подумав, що треба заглянути, побачити, як тобі тут ведеться,— відказав адмірал, поклавши згорнуту парасольку на край письмового столу, а капелюх — на маленький столик поряд. Тоді скинув своє важке синє пальто й віддав місіс Інгремс, що стояла наготові.— Хвилиночку,— зупинив її і витяг з кишені пальта якийсь аркуш паперу.

Руперт познайомив нас, і адмірал (дуже бравий старий, з вигляду аж ніяк не зловредний, а тільки вкрай насторожений) чемно привітався до мене, наче я справді щось для нього важив, а відтак сів ближче до Руперта й сказав:

— Щось ти надто закопався в науку, як на бізнесмена.— Тоді позирнув на купу книжок перед Рупертом, дбайливо насадив на ніс окуляри й прочитав уголос: — «Нафта і риночні ціни», «Нафтові родовища та їх розробка в різних районах».— Певно, штудіюєш для отої своєї операції з росіянами? — запитав адмірал.

Руперт відказав без усмішки:

— Про це неважко здогадатися.

Адмірал зніяковіло засміявся.

— Як мати?

— Дуже добре. Повернулася в свій Оржеваль.

— Я знаю. Був там минулого тижня.

Мені здалося, що Руперт хотів був запитати: «Чого?» — але, мабуть, передумав і, спокійно дивлячись на адмірала,

мовчки чекав. Цього вичікування його навчидо іноземне виховання. Англіїці в таких випадках мають звичай вести незначущу розмову, а по той бік Кале люди вміють мовчки вичікувати, щоб змусити співрозмовника про щось говорити.

— Ну як, чи подобається тобі бути великим ділком? — запитав адмірал, стараючись говорити по-дружньому.

— Великого ділка з мене ще не вийшло, — холодно відповів Руперт, і його сухорляве обличчя видалось мені ще сухішим, ніж звичайно. Потому показав пальцем на книжки. — Ви, мабуть, добре обізнані з цими справами, адмірале, — мовив трохи офіційно. — В одній з оцих книжок говориться, що капітал усіх нафтових компаній світу становить близько двохсот мільярдів фунтів стерлінгів, і це ще, мабуть, применшена цифра. То як вам це подобається?

Адмірал слухав його з поблажливою усмішкою.

— Ти можеш так само сказати, що всі європейські уряди мають разом двісті мільярдів фунтів, і запитати, як нам це подобається. В такій площині гроші перестають вимірювати будь-що взагалі.

— Але ж має все-таки бути якась різниця між нафтовими компаніями й урядами, — заперечив Руперт. — А то ми навіть не знатимем, чиє зверху.

— Ну звісно, — визнав адмірал. — Але на це можна дивитися й по-іншому. Ось візьмімо, приміром, оту твою російську нафту. Чи розумієш ти, що росіяни двічі вигадують, якщо тобі вдасться здійснити свій план? Вони дістануть судна і водночас здобудуть зовнішній ринок для своєї нафти. Чи думав ти колись про нашу нафтову політику з цього погляду?

— Зате ми дістанемо вигідне замовлення, — зауважив Руперт.

— Можливо, що й так, — зітхнув адмірал. — І все ж облишмо економічні суперечки. Ти в цих питаннях не бозна-який сильний, та й щодо себе я сумніваюся... О, дякую! — мовив до місіс Інгремс, що подала йому чашку чаю. (Дивна річ — як ото деякі люди викликають до себе шанобу й запопадливість: Фредді, приміром, — і Лілл теж належав до таких). Повільно розмішуючи ложечкою чай, він почекав, доки місіс Інгремс вийде з кабінету, а відтак позирнув на мене й сказав:

— Я не хотів би видатись нечемним, Руперте, але чи нема тут якогось куточка, де ми могли б поговорити вічна-віч?

Я підвівся, щоб залишити їх, але Руперт рвучко обернувся до мене й звелів:

— Сядьте, Джеку! З вашого дозволу, адмірале, я не хочу ніяких розмов віч-на-віч. Або все у відкриту, або взагалі нічого.

Адмірал прохально поглянув на мене, і я знову встав, почувачи себе м'ячиком у пінг-понгу, бо Руперт тут-таки сердито мовив:

— Ні! Залишайтеся тут. Він однаково все знає,— обернувся до Лілла.— Отож нам з вами нема чого ховатися по кутках.

Адмірал був видимо ображений, але стримався.

— Гаразд, Руперте,— процідив крізь зуби.— Але ж має все-таки бути якась межа твоїй зухвалості.

— Тоді не провокуйте мене на цю зухвалість,— одрубав Руперт.

Адмірал не зреагував на його грубу відповідь.

— Ось що я хотів тобі сказати,— провадив він далі.— Чи знаєш ти, що твоя знайома, місіс Ніна Водоп'янова, є членом радянської торговельної делегації, яка вчора прибула до Англії?

— Ніна? — вражено вигукнув Руперт.— Що вона тут робить?

Адмірал спокійно пив чай.

— А про це я хотів спитати тебе.

— Звідки мені, в біса, знати,— мовив Руперт.

— Вчора вранці вони прибули в Глазго, але ти, очевидно, зустрінешся з нею наступного тижня в радянському посольстві, на прийомі на честь торговельної делегації.

— Вона завжди хотіла побачити Англію,— сказав Руперт. Він був видимо збентежений і ще не опанував себе.

— В такому разі вона досягла свого.

— Це чудово,— твердо промовив Руперт.

— А я гадав, що вона співробітниця міністерства північних морських шляхів,— гнув своєї адмірал.— Так ти сам мені казав одного разу.

— Коли я був у Росії, вона працювала там.

— В анкеті, яку вони надіслали нам два тижні тому, вона значиться технічним службовцем міністерства зовнішньої торгівлі.

— Вона дуже добре розмовляє по-англійськи,— зауважив Руперт.— Але чому це вас так непокоїть? Чому?

— Я прийшов поговорити з тобою, бо знаю, як Джо не любить цю жінку, отож і хотів усе тобі сказати віч-на-віч.

Я сидів, уткнувши носа в книжку, але побачив, як Руперт спалахнув од гніву.

— В цьому немає потреби,— спокійно відказав він.— Джо має добре серце і швидко забуває свої антипатії.

— От і добре.

Я волів би провалитися крізь землю, щоб уникнути цього дурного становища, але мимоволі захопився тим, як вони по черзі завдавали ударів один одному.

— Цілком очевидно, що росіяни прислали її сюди із спеціальною метою,— провадив адмірал.

— Я ж вам сказав,— знову пояснив Руперт,— вона дуже добре говорить по-англійськи.

— Атож, вона добре говорить по-англійськи, але в наш час половина Радянського Союзу добре говорить по-англійськи. А от я собі так міркую, Руперте, що все це має якесь відношення до тебе.

— У ваших міркуваннях нема ніякого сенсу, адмірале.

— Е, ні, в них чимало сенсу, якщо подивитися на все з правильної точки зору,— не вгавав адмірал.

— Тоді вважайте, що я не хочу дивитися на це з правильної точки зору,— відрубав Руперт.

Лілл поставив на стіл порожню чашку.

— Боюся, що її приїзд багато чого прояснює, Руперте. Я чимало думав про це, і дійшов лиш єдиного висновку: все воно *напевне* має відношення до тебе. А знаєш, що вважають американці?

— А яке їм бісове діло до цього?

— Їм здається, що місіс Водоп'янову прислано сюди, щоб, так би мовити, підстьобнути тебе...

Руперт засміявся:

— Ой, облиште, адмірале!..

— Я кажу серйозно,— мовив адмірал, навіть не всміхнувшись.

Вони так захопилися, що зовсім забули про мене.

— І ви самі справді так думаєте? — запитав Руперт.

Лілл замислено помовчав.

— Надто багато прецедентів доводять, що нічого смішного тут немає і що все може статися. Тому я тепер не відкидаю нічого, хоча б яким воно здавалося сміховинним. Власне, я прийшов попросити тебе про одну річ: зроби мені ласку, пообіцяй, що не будеш бачитися з цією жінкою ніде, крім звичайних ділових зустрічей, на які ми згодні заплющувати очі.

— Ви ж добре знаєте, що я ніколи такого не пообі-
цяю, — сердито відказав Руперт.

Адмірал чекав, доки він заспокоїться.

— Власне кажучи, — не вгавав Руперт, — коли ви вже
так її боїтеся, то навіщо ж пустили сюди? Могли б забо-
ронити їй в'їзд.

— Я не так боюся цієї жінки, як тебе, — відповів адмі-
рал. — Я бачив її і мушу визнати — в ній щось таки є.

— Щось таки є! — передражнив його Руперт. — Що ви
сподіваєтесь од мене на це почути? Що я закохався в Ніну
Водоп'янову і став її жертвою?

Адмірал узявся за капелюха.

— Не всі будуть такі згідливі, як я, — попередив Рупер-
та. — Отже, май на увазі: я не беру на себе відповідаль-
ності за те, що може статися. Американці кажуть, що лю-
дина іноді й сама не помічає, як їй накидають інші погля-
ди. Кажуть також, що тепер узяли собі за правило вжи-
вати будь-яких заходів, аби запобігти цьому. — Адмірал
якусь мить вагався, тоді додав: — Принаймні ти мусиш по-
дбати, Руперте, щоб у всій цій історії не постраждала Джо.

— Ви зловживаєте моїм терпінням, — сердито сзався
Руперт. — Зробіть ласку, не приплутуйте сюди Джо.

Адмірал безнадійно махнув рукою. Я допоміг йому на-
дагти пальто, і він здивовано обернувся.

— Ви австралієць, чи не так? — сказав і потиснув
мені руку.

На цьому й скінчилося прощання, бо Лілл пішов, не
зронивши більш ані слова; зате ми почули, як він чемно
сказав «до побачення» місіс Інгремс, що напевно не заба-
рилася відчинити перед ним зовнішні двері.

Руперт підвівся й стурбовано заходив по кімнаті, а я,
поклавши ноги на підвіконня, дивився на нього й думав
про щойно почуту розмову. Коли б не знати всіх деталей
їхньої сварки, ця розмова сама собою мало про що гово-
рила. Адмірал гадав, що я нічого не знаю, а мені на той
час було вже багато чого відомо про подорож Руперта до
СРСР з таємним завданням. А от про Ніну Водоп'янову
я знав дуже мало й наперед чекав неминучої зустрічі
з цією жінкою, через яку, очевидно, все життя Руперта
пішло шкереберть.

Руперт добре вмів приховувати почуття за отим своїм
незворушним англійським обличчям, і навіть після візиту
адмірала я майже не добачив у ньому змін; одначе знав,
що це вплинуло на нього, хоча й не міг би сказати, як саме.

Він досить суворо повівся з Пепі, що приїхала зі мною того вечора до них у Хемпстед і попросила його пожертвувати п'ятдесят фунтів для Комітету ста, який вирішив провести наступного місяця сидячу демонстрацію протесту біля бази бомбардувальників у Брайзнортоні.

— І не сподівайся, Пепі,— похмуро мовив Руперт.— Усе це скінчиться для тебе тюрмою, як і для всіх отих навіжених. То чого б я мав сприяти цьому?

Та Пепі не хотіла здаватися.

— Це не аргумент,— заперечила вона.— Ви просто упереджені.

— Як я бачу, у вас немає жодної надії на когось вплинути, то навіщо ж дурно гаяти свій час?

— Нічого подібного,— не вгавала Пепі.— А ви що — хочете, щоб ваших дітей спалили живцем? — докинула спокійно.

— Хто це говорить про такі страхиття за столом! — обурилася Джо.

— Дітям це на користь,— в'їдливо сказала Пепі. Роланд і Тесс сиділи обабіч неї, і в такий спосіб, на думку Джо, вся малеча була разом.

Роланд дослухався до розмови, передаючи батькові тарілки й пильнуючи за спанієлем Фіджем, що примудрявся нишком стягати з наших колін серветки й злизувати з них крихти їжі. Вибравши тиху хвилину, Роланд розповів Пепі, що хтось із Комітету за ядерне роззброєння таємно збирав гроші в їхньому ліцеї і він теж дав півкрони.

— Та що ти кажеш! — потішено вигукнула Пепі й, нахилившись, смачно поцілувала його.— Оце молодець!

— А мені ти нічого про це не казав,— дорікнула синові Джо.

Та Роланд знову замкнувся в своєму потаємному світі й зосереджено взявся до солодкого. Більше про це ніхто не згадував, одначе, коли опівночі ми почали прощатися, Джо дістала з сумочки п'ятифунтову банкноту й віддала Пепі.

— З однією умовою,— сказала стурбовано.— Візьми ці гроші, Пепі, але не чіпай мого сина. Дуже тебе прошу, не памагайся впливати на нього.

— На бога, Джо! — запротестувала Пепі.— Навіщо мені на нього впливати. Він і так уже знає куди більше од вас.

Але гроші все-таки взяла й поклала в кишеню. Руперт засміявся і, взявши під руку Джо, пішов провести нас до воріт.

— Можливо, ти й робиш те, що треба, Пепі,— сказав він, коли ми зачинили за собою важку залізну хвіртку.— Але стережися,— докинув похмуро.— Ти чиниш навперекір деяким дуже наполоханим людям, і, якщо зможуть, вони таки живуть тебе зі світу.

Пепі тільки засміялась на це, і ми рушили вниз схилом горба. Але я знав, про що думав Руперт, стоячи отам біля хвіртки разом із Джо: він намагався вгадати, що саме може тепер вдіяти йому Лілл.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

На той час я вже не раз чув про сера Перігріна Бендіго в зв'язку з нашою справою — не тільки від де Кока, але й від інших знайомих Руперта, що всі, як один, казали: Пінк — єдина людина, яка може нам допомогти. Тож зрештою Руперт вирішив, що нам таки треба поговорити з Бендіго, і яюсь, коли Фредді повіз нас обідати до свого клубу, сказав йому про це.

Фредді злякано змахнув руками, відкидаючи цю ідею.

— Бога ради, не вплутуйте в це Пінка Бендіго,— сказав він.

— Чому? — запитав Руперт.

— Бо в мене з Бендіго поставлено на карту куди більше, ніж ота російська нафта й кілька суден. Ось почекайте трохи, то побачите, що я маю на думці.

Добродій, якого Фредді підсунув нам натомість, звався лорд Най і був схожий на замороженого оселедця. Як і Галіфакси, Солсбері та нащадки інших придворних родин, Наї протягом століть зберігали фамільні риси — от тільки очі в цього Ная скидалися більше на очі голодної форелі, тим часом як усі покійні Наї нагадували невситимих тигрів. Він стояв на чолі ієрархії колоніальних капіталовкладників (каучук, оливо, мідь, какао, цукор, спирт і фосфати з усіх країн Британської співдружності); а оскільки я належу до тих, кого англійці й досі називають колоніальними підданцями, мені було цікаво познайомитися з цим Наєм. Власне, я взагалі вважав повчальним для себе знайомство з будь-ким із справжніх володарів Англії, бо, незважаючи на моє суто австралійське упередження проти них, мені завжди здавалося, що вони розумні й всебічно розвинені люди, які просто не можуть не бути добре начитаними й по-справжньому освіченими. Дехто з них такі

й були, але більшість, як я пересвідчився, поєднували в собі й розум і дурість водночас. За п'ять хвилин, проведених у товаристві Ная, я зрозумів, що він дурень дурнем в усьому, окрім власного інтересу, і, пригадую, я ще запитував себе: невже отакі люди ось уже п'ятсот років правлять Британією?

І все ж він був одним з небагатьох, кого Фредді посправжньому боявся, тож, мабуть, чогось таки я не добачив, дивлячись на нього лише з загальнолюдської точки зору.

Ми зустрілися з ним у клубі-казино Болдвіна в п'ятницю ввечері, коли там відбувалася щорічна зустріч гуртка «П'ятірка», що налічував усього п'ять членів (один з них був Фредді). Вони приходили до Болдвіна не грати, а просто посидіти з дружинами та приятелями за вечерею в розкішному півпідвальному ресторані, а потім, коли дружини й приятелі йшли нагору пограти, залишалися за столом і ділили між собою світ.

Ми вирушили туди *en famille*¹: з матір'ю Руперта, що приїхала з Оржеваля, з Пеггі й Джо; тільки Пепі відмовилась іти з нами. Коли я запросив її, вона скривилась і сказала:

— Проживу й без цих вражень. Нічого я там не побачу, крім п'яних родичів. А такого щастя можу почекати й до шістдесяти років, коли стану нікому більше не потрібна.

Ми чудово повечеряли в окремому кабінеті цього старовинного георгіанського будинку і перед тим, як піднятися нагору, де йшла гра, завернули в затишний куточок побалакати з Наєм — довготелесим, схожим на кістяк суб'єктом, що раз у раз хижо осміхався. Я вже мав нагоду перемовитися з ним під час вечері й дійшов висновку, що це довершений взірець негідника. Руперт ще не був знайомий з Наєм, і Фредді відрекомендував його:

— Це мій кузен Руперт. Той, що був на Північному полюсі.

Най байдуже позирнув на Руперта й сказав:

— Коли ви загубилися, я був членом уряду, і ми з інтересом стежили за вашими пригодами.

Руперт був здивований.

— Он як? А що ж викликало до мене інтерес уряду?

---

¹ Всією сім'єю (франц.).

— Американці вважали, що ваш військовий літак, перше ніж зазнати катастрофи в їхньому повітряному просторі, сідав на кригу, а тоді знову злетів,— сухо пояснив Най.

— Ні. Я стрибнув з парашутом,— сказав Руперт.— Крига була надто нерівна, щоб сісти літакові.

— Такий був і наш висновок,— зауважив Най.— Але й ми якийсь час вважали, що на той час поблизу полюса був російський підводний човен.

Я побачив, як Руперт враз наїжився.

— І той човен забрав мене до Росії, чи не так? — спитав він.

Най холодно засміявся, немов підохочуючи самого себе.

— В таке міг повірити хіба що дурень,— сказав він.

— Дуже радий це чути,— мовив Руперт.

Коли Руперт сказав Наві, що хоче поговорити з ним відносно пропозиції росіян обміняти нафту на судна, той відповів, що вже чув про це.

— Одначе вам ніколи не переконати наших нафтовиків,— навпростець сказав Най.

— А чи не могли б ви якось вплинути на них? — запитав Руперт.

— Не бачу такої змоги,— відказав Най.— Та й не знаєць я щодо цих російських пропозицій.

Руперт подивився на Фредді, поглядом прохаючи підтримки.

— Усе це політика, Наю,— втрутився до розмови Фредді,— а в цій галузі ви таки могли б щось зробити.

— Це тільки з одного погляду,— байдуже мовив Най, уже відходячи од нас.— Як на мене, то вам тут більше став би в пригоді Пінк Бендіго.

Фредді не наполягав, навіть застережливо глянув на Руперта, і Най пішов собі. Нам не лишалося нічого іншого, як піднятися нагору, де ми могли приємно згаяти час за грою в товаристві багатіїв.

Як і всі австралійці, я люблю грати, але, побувавши в далекосхідних портах, де повно китайців, людина втрачає інтерес до закладів на кінних перегонах і починає віддавати перевагу гострим відчуттям, що їх збуджують незліченні китайські азартні ігри, хитромудрі й водночас захоплюючі, і хоч я завжди любляв рулетку, проте грати в цій тепличній атмосфері не мав ніякої охоти. Руперт тут-таки з огидою подався геть, залишивши Джо біля столу з чеком на сто фунтів, якого їй обміняли на готівку в білій із золотом касі, що містилась у картинній галереї клубу, де ви-

сіли полотна Рейнольдса й Зоффані. Я стояв і дивився, як Джо за п'ять хвилин програла майже всі свої гроші, тоді дав їй ще десять фунтів, і ми перейшли до столу, де грали в «шмен-де-фер». Отут я й зрозумів, з чого обурювалася Пепі. Якась густо напудрена літня жінка з низько декільтованими кощавими й ластатими грудьми, на яких виблискували діаманти, доводила, що вона ставила на банк, а розпашілий чоловік з червоними губами, який сидів навпроти, заперечував, що на банк ставив він, і вони завелися сваритися. Всі присутні за столом поділилися на два табори, і випадкова сутичка за п'ятсотфунтовий виграш почала набирати неприємного характеру, хоча ніхто не підвищував голосу й взагалі все було начебто тихомирно.

Жінкам такі речі більш до вподоби, ніж чоловікам, отож, заражений розтлінними ідеями Пепі, я пішов звідти й розшукав Руперта, який сказав мені, що хоче забратися кудись подалі, де не буде чути отого «suivez»¹. Ми рушили до бару, але по дорозі нас гукнула Пеггі. Вона тримала під руку якогось чоловіка з напрочуд гарним обличчям, та коли ми підійшли ближче, воно неначе розлізлося на клапти. Бездоганно вдягнений, він міцно тримався на ногах, але все ж був геть п'яний.

— Як по-вашому, хто б це міг бути? — запитала нас Пеггі.

Руперт розгублено кивнув головою незнайомцеві, якого мав упізнати, але не впізнавав.

— Це брат Фредді, Гледвін, ще один ваш кузен, — сказала йому Пеггі.

Дивовижне самовладання цілком тверезої людини поєднувалось у Гледвіна з порожнім, невидючим поглядом п'янезних очей.

— А, то ви Гледвін, — мовив Руперт. (Коли я згодом піддражнив його цим зауваженням, він відповів: «А що інше я міг сказати?»)

Гледвін мовчки, з підкресленою гідністю вклонився і дуже рівно пішов од нас.

— Він намагався позичити в мене сто фунтів, — пожалілася Пеггі. — А онде його третя дружина, Джоан. Хочете з нею познайомитись? Колись вона була манекенницею, Джоан Кашмір...

---

¹ Робіть ставки (франц.).

Джоан і справді скидалася на манекен: вона раз у раз прибирала безглузді застигли п'язи, щоб виставити в найвищійсшому світлі то своє обличчя, то шию, то фігуру.

— Ні, дякую,— сказав Руперт.

Ми пішли в бар, сіли на червону плюшеву канапку й взялися читати вечірні газети, що їх дав нам бармен. Попиваючи кампарі з лимоном, що мало приємний гіркуватий присмак, ми чекали, поки жінки облишать гру. Руперт був дуже мовчазний, і я зрозумів, що він стривожений розмовою з Наєм і теж почав боятися його.

Коли прийшла Джо й попросила в Руперта ще один чек, він відмовив їй; вони почали сперечатися, і стало ясно, що час уже рушати додому. Пеггі сказала, що програла триста фунтів.

— Я ніколи не виграю,— бідкалась вона.

Залишивши Рупертову матір у колі знайомих (вона по-троху вигравала), ми сіли в «ролс-ройс» Фредді й насамперед завезли додому Пеггі. Коли Руперт проводжав її до дверей будинку, я почув, як вона сказала:

— Я хотіла б колись поговорити з вами, Руперте. Мені потрібна порада чоловіка.

— Коли вам завгодно, Пег,— невимушено озвався Руперт.— А про що йдеться?

— Та про...— Але раптом передумала й сказала:— А втім, пусте, забудьмо про це.

— В нашій родині забагато секретів,— поскаржився мені Руперт, коли поїхали далі, до мого дому, чи точніше до мебльованих кімнат у Челсі, де я оселився, заощаджуючи гроші, за що мені добряче перепало від Пепі.

Джо заглибилась у свої сердиті думки про п'ятдесят фунтів, яких не дав їй Руперт і тим зіпсував увесь вечір. Руперт і собі сердився на неї, й таким чином вечір закінчився сваркою.

— Сподіваюся, Фредді пощастить з Наєм більше, ніж мені,— сказав Руперт, коли я вже виходив з машини.— А як ні, то я буду змушений сам удатися до Пінка Бендіго, хай навіть це й не до смаку Фредді.

— Ви ж і не сподівалися попутного вітру, чи не так?— спитав я.

— Мабуть, що ні,— відказав він, коли машина вже рушила.

Я почекав, доки вони зникли з очей, а відтак пройшов по Кінгз-роуд і, сівши в таксі, подався назад до Болдвіна. На душі в мене було так погано, що навіть отой клуб здавав-

ся приємнішим за мою мебльовану кімнату. Фредді я знайшов у барі, разом з рештою «п'ятірки», ще не п'яного, але дуже близького до того. Я трохи побалакав з одним яхтсменом, що був серед них, — він мав шістдесятифутову шхуну, себто найменший вітрильник, який варто мати, — а тоді підсів до Фредді. Невдовзі до нас підійшов Най і теж сів поруч.

— Ви знаєте, Фредді, — сказав він, — отой ваш кузен — дуже дивний суб'єкт.

— А що ж у нього такого дивного? — обережно запитав Фредді.

— Чи відомо вам, що один час серйозно вважалося, ніби він завербований росіянами?

— Та хто ж би цьому повірив! — зневажливо мовив Фредді.

— Американці й досі певні, що він не робив ніякого переходу по кризі, а просто його підбрав російський підводний човен, а вже потім він повернувся на острів Мелвілл разом з їхнім пораненим льотчиком. Якийсь наш розумник навіть написав про це книжку.

— Невже ви прислухаетесь до вигадок старого негідника Лілла? Та й хто повірить такій нісенітниці...

— Берті Лілл тут ні до чого, — заперечив Най. — Мені казав про це Рендольф.

Фредді вилаявся.

— Отож, Фредді, навряд чи розумно з вашого боку вплутувати в таку історію фірму «Ройс», ви й самі це знаєте.

Фредді мовчки заплющив очі й не став сперечатися. Тепер і для нього вечір був зіпсований, тому я зрештою обличив свій намір, і ми разом поїхали додому.

Я не знав, чи збирався Фредді сказати про цю розмову Руперту, чи ні, але сам вирішив розповісти йому все й наступного дня так і зробив.

— Але навіщо старому знадобилося виносити це за межі родини й нападати на мене? — запитав Руперт, коли ми прийшли до Фредді, щоб почути його думку.

— Не тільки на вас, — сказав йому Фредді, — але й на мене. Рендольф знає, що я підкопуюсь під нього, от і підкопується тепер під мене. Він має спільників, і Най — один із них.

— Най мене не відстрашить, — рішуче сказав Руперт.

— Ну що ж, дійте далі, — невесело мовив Фредді. — Але бога ради, Руперте, займайтеся тільки своєю справою і не

робіть нічого такого, за що вони могли б зачепитися, бо це зробить моє життя ще важчим, ніж воно є тепер. Най — небезпечний мерзотник.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Наближався час зустрічі Руперта з Ніною Водоп'яною, і я бачив, як він хвилюється; але мене брала цікавість, і я почав розпитувати його про Ніну. Спитав, хто вона насправді, і Руперт одказав:

— За фахом — погана поетеса.

Я засміявся.

— Можете собі сміятися, Джеку, — сказав він, — але це щира правда. Хоч одного разу я був свідком, як, виступаючи перед виноградарями Криму, вона буквально полонила аудиторію своїми жахливими віршами.

— То чому ж ви вважаєте, що вони жахливі? — запитав я.

— Бо вони таки жахливі, — наполягав Руперт. — Щось там про російських робітників, які, мов ті боги, працюють на благо світу, прокладають шляхи для нових поколінь і плекають честь соціалізму, наче ніжну виноградну лозу, і так далі, і так далі. Терпіти не можу отаких словес.

— Ви людина Заходу, — зауважив я. — Вони й не були розраховані на те, щоб вразити вас.

— Але вони мене *вразили*, хоча й видались мені сміховинними, — сказав Руперт. — У них вона виробила для себе цілий моральний кодекс загального братерства.

— Такі речі тепер не в моді.

— Знаю. Але їй бракує розуміння реального життя. Отож декому тут легко буде виставити її на посміх.

— А хто ж би це, в біса, хотів таке зробити?

— Знайдеться якийсь ідіот, — відказав Руперт. — А вона таки щиро вірить у свої моральні засади.

Я сприйняв його слова за такий собі жарт і засміявся, але потім збагнув, що він серйозно тривожиться за Ніну, й подумав, що, мабуть, ця росіянка й справді мала на нього певний вплив.

Познайомившись з нею на прийомі в радянському посольстві, я спочатку відчув деяке розчарування: адже людина з незвичайною репутацією в житті ніколи цілком не відповідає тому образу, що створився у вашій уяві. Я поїхав на прийом разом з Рупертом і Джо. Руперта й раніше запрошували до радянського посольства з інших

урочистих нагод, але він незмінно відмовлявся заради Джо. Цього ж разу йшлося про справи, і Джо виявила великодушність. Коли Руперт сказав їй, що серед членів торговельної делегації буде Ніна Водоп'янова, Джо тільки пильно позирнула на нього, але нічого не сказала й тут-таки погодилась. І Руперт повіз нас до посольства в своїй малолітражці, яку поставив поміж «ролс-ройсів», машин дипломатичного корпусу й приватних лімузинів, що вишикувались обабіч вулиці перед брамою посольства.

Кам'яні східці вели до готичного ганку посольства, і щоразу, як розчинялися двері, у вогку зимову темряву надворі вливався ріденький струмінь електричного світла, а голі віти високих платанів біля брами зроняли на землю краплі вологи. У вестибюлі стояла черга до гардероба. Ми роздягнулись, і вбраний у червону ліврею церемонімейстер з випещеними вусами голосно назвав наші імена по слові, його дружині місіс Солдатовій, приїжджому міністру та його заступникові. Міністр подивився на Руперта оцінюючим поглядом технічного експерта, а перекладач пояснив йому, хто це такий. Ми потиснули руки, і господарі якусь хвилю постояли коло нас перед буйним вогнем у мармуровому каміні цього старовинного англійського будинку.

— А де ж ваша Золота Зірка? — запитав Руперта міністр.

Я знав, що Руперт віддав свою медаль Героя Радянського Союзу Ніні Водоп'яновій, прощаючись з нею на вокзалі в Москві, та й однаково не міг би носити іноземну нагороду в своїй країні.

— Забув надягти, — відказав Руперт.

— Він дуже скромна людина, — пожартував посол.

Його дружина легенько торкнула Джо за рукав.

— Він завжди такий?

Пишаючись Рупертом, Джо відповіла:

— О, так. Завжди!

Руперт почервонів.

В цій великосвітській обстановці Джо мала просто-таки неперевершений вигляд. Вона була напрочуд гарна: гладко зачесане назад густе чорне волосся відкривало ясне благородне чоло й дивовижно чисті очі, і я подумав собі: «Водоп'янова повинна бути неабиякою жінкою, коли може суперничати з нею». Я зовсім забув про вередливу й нестриману вдачу Джо. А вона виглядала такою щасливою в ролі зірки дипломатичних прийомів, що мені мимоволі подумалось, чи не це її справжнє покликання.

Коли ми зайшли в довгу багатолюдну залу, вже сповнену дипломатичним гомоном і тютюновим димом, якийсь невеличкий на зріст чорнявий добродій з бистрими очима, що, здавалося, добачали все (і на все дивилися ніби жартома), звернувся до нас:

— О! Всі, як є, Ройси. Дуже приємно. Містер і місіс Руперт Ройс, містер Джек Ройс. Добрий вечір. Зараз я принесу вам вина, а біля столу, будь ласка, порядкуйте самі.

Як і Руперт, я вже озирався довкола, шукаючи очима Ніну Водоп'янову. Навіть не знав, яка вона з себе, але це тільки додавало цікавості пошукам. Що ж до Руперта, то він того вечора не відставав од мене ні на крок, наче потребував моєї підтримки. Опинившись у багатолюдній залі й не бачачи ніде Водоп'янової, він, як видно, відчув полегкість. А може, Водоп'янової там і зовсім не було.

Біля столів, по кутках і в бічних кімнатах юрмилося стільки людей, що важко було пройти. Ми поклали собі на тарілки смаженої качки. Крім того, на столі була заливна курчатина, буженина, солодощі, невеличкі бутерброди з ікром, шинка, велика ваза з фруктами. Вдома Руперт бойкотував фрукти з Південної Африки, наслідуючи приклад подруги Джо, доктора Мерієн Крейфорд, і я почув, як Джо шепнула йому на вухо:

— Б'юсь об заклад, що й це південноафриканські.

Руперт засміявся і з неприхованою любов'ю подивився на дружину.

— Не будь такою колючою.

Ми всі взяли по тарілці з закусками, а молодий чорнявий аташе, що так люб'язно нас зустрів, повернувся з кількома келихами к'янті. Він підвів до нас двох членів торговельної делегації і, немовби обертаючи все на жарт, почав перекладати зауваження, якими ми обмінювались, майже притиснуті одне до одного в натовпі. Теми їх були такі: а) погода в Англії; б) погода в Москві; в) погода на Чорному морі; г) подорож делегатів до Англії і їхні перші англійські враження. Обидві зали мали вихід у вишукану оранжерею з чорно-білою кам'яною підлогою і фонтаном. Там ми розійшлися з нашими новими знайомими. Я впізнав серед присутніх кількох англійських міністрів, а Руперт познайомив мене із своїми давніми друзями з міністерства закордонних справ. До Джо підійшли дві дружини дипломатичних урядовців.

— Джо! — вигукнули вони. — От не сподівались! Ти що тут робиш?

Одна була її троюрідною сестрою, друга — подругою, і вони повели Джо до дружини ще одного кузена — члена парламенту від партії торі, що мав якесь відношення до торговельної палати.

Тим часом ми з Рупертом усе ще шукали очима Ніну Водоп'янову. Натовп притиснув нас до стола в кутку, але зрештою ми вибралися звідти; Руперт поставив свою тарілку, і з келихами в руках ми пустилися в пошуки по кімнатах цього гарного англійського будинку, де скрізь панував бездоганний порядок.

Не знаю, чого я чекав від прийому в радянському посольстві та й взагалі від дипломатичного прийому як такого. Колись у Пернамбуко я побував на радянському танкері й виявив, що він мало чим різниться від будь-якого іншого танкера за винятком хіба того, що там було чистіше й командував ним капітан молодший віком, ніж я на той час, та й усі члени екіпажу виглядали не більш як на дев'ятнадцять років, у тому числі й кілька жінок. А каюти екіпажу видалися нам просто розкішними. І все ж відчувалося на тому судні щось невизначно особливе, так само як от і в цьому радянському будинку в Англії. Здавалося, в цих обшитих панелями стінах дихаєш не вологим англійським повітрям, а суто російським, неначе за віконницями старовинного англійського будинку буває справжній сибірський сніговій. Вдивляючись крізь тютюновий дим у кінець довгої зали, позад головами натовпу й жіночими зачісками, я немовби бачив там далекий радянський світ; але нараз він зник з очей, скоро я вгледів десь попереду Джо, що весело перемовлялася з чотирма чи п'ятьма англійками, які принесли сюди з собою власний «великий світ».

І тут я почув голос, що його й чекав почути того вечора:

— Руперте! Це ви?

— Здрастуйте, Ніно, — спокійно мовив Руперт і потиснув їй руку.

Я сподівався побачити жінку, чимось дуже схожу на Джо. Чому — й сам не знаю. Можливо, крацу з себе, піж Джо, але щось у тому ж роді. А Водоп'янова була невисока на зріст, проста з вигляду, з каштановим волоссям і жвавими відкритими очима. Мені одразу пригадалися старі групові фотографії російських революціонерів, які я колись бачив, — так знімалися тільки росіяни й тільки революціонери. Серед них завжди була якась гарненька жінка, але якщо тих чоловіків згадують як героїв, то по жінках в історії революції, мабуть, не лишилося

й спомину — адже її творять чоловіки. В очах цих жінок читається цілеспрямованість, жіноча строгість, душевна цнотливість, свідомість свого обов'язку й вірність великій і благородній справі, якій вони щиро й безкорисливо віддали все, що могли. Такі самі очі були і в Ніни Водон'янової, і хоч моє враження від отих старих фотографій, безсумнівно, перебільшене, проте ці трохи старомодні жінки завжди здавалися мені гідними захоплення. Ніна поводитися спокійно, цілком упевнено й водпочас делікатно, але була явно не на місці в цій дипломатичній теплиці. І от дивна річ — поряд з нею і Руперт нараз набув загадковості, неначе й він належав не до цього, а до якогось іншого світу.

Я пильно, мов заворожений, спостерігав за ними.

Вони обмінялися поглядом, який у щасливого подружжя свідчить про куди глибшу духовну спорідненість між чоловіком і жінкою, аніж просто шлюбний зв'язок. Я певен, вони й не догадувалися, що виказують себе, і навіть забули в ту мить, де вони.

— Як Роланд? — нерішуче запитала Ніна.

— Дуже добре, — відказав Руперт. — Тепер він вчиться у французькому ліцеї.

Зараз мені смішно пригадувати ці банальні фрази, але тоді вони не здавалися мені такими банальними. Я вже зовсім намірявся був тихенько зникнути, щоб вони могли дати волю своїм почуттям, коли раптом не знати звідки, наче якимсь чаром, з'явилася Джо, і Руперт аж на виду змінився з подиву: мабуть, і йому було невтямки, як це Джо примудрилася наспіти так скоро. Чи, може, ми троє стояли там довше, ніж нам здавалося?

Ніна рвучко обняла Джо, і, побачивши їх разом, я вже не мав сумніву, котра з них сильніша, а котра слабкіша, котра має в житті певну мету, а котра погрузла у вузькому світі своїх особистих інтересів і не бачить перед собою жодної перспективи. І коли я отак порівняв їх, мені стало жаль Джо.

Розмовляючи, їм доводилося перекрикувати навколишній гомін, аж поки Джо здогадалася повести Ніну до оранжереї, під пальму, де було трохи тихіше. Руперт поплентався слідом, мов собака, а за ним і я, намагаючись угадати, що буде далі.

Та нічого особливого не сталося. Джо запросила Ніну до обіду на середу, але та сказала, що не певна, чи вдасться їй прийти, бо, можливо, її не буде в Лондоні.

— У вас є телефон? — спитала Ніна й пообіцяла подзвонити наступного дня і сказати точно.

Джо попросила Руперта, щоб він записав собі в блокнот призначений на середу обід, але він не почув її.

— Руперте, — різко мовила до нього Джо, — ти що — заснув?

— Що таке?

— Ти зможеш у середу заїхати по Ніну до їхнього торгпредства, якщо вона буде вільна? — спитала Джо.

— Ну звісно.

Тут якомусь росіянину негайно знадобилась перекладачка, і Ніна, вибачившись, одійшла від нас.

Ми трохи почекали її, але вона не поверталася. Тим часом хтось відрекомендував нас мадам Коріній, молодій дружині російського дипломата, що була вдягнена так само вишукано, як і Джо. Власне, й усі інші присутні росіянки не відрізнялися вбранням чи манерами від західних жінок. Я завжди звертаю увагу на те, як одягнуті жінки, отож примітив, що на мадам Коріній була дуже елегантна сіра сукня з важким срібним кольє; запам'ятав, як була вдягнута Джо і навіть місіс Солдатова, дружина посла (до речі, дуже мила жінка), а от що було на Ніні Водоп'яновій, ніяк не міг пригадати, скоро попрощався з нею. Не міг пригадати навіть кольору її вбрання, хоч добре запам'ятав кожен рис обличчя.

У мене майнула думка, що, мабуть, Ніна не зовсім типова серед сучасних молодих радянських жінок, котрі виглядають майже так само, як і їхні західні сестри. Потім я згадав про Пепі і, незважаючи на її екстравагантність, вирішив, що вона й Ніна — дві жіпки, яких справді можна порівнювати, бо вони єдині з усіх знайомих мені жінок були так очевидно захоплені якоюсь ідеєю.

Коли ми вже прощалися, Ніна квапливо підійшла до нас, усміхнулася до Джо й сказала:

— Так, я буду у вас в середу. Ви, Руперте, заїдьте по мене о третій до торгпредства.

— От і добре, — мовив Руперт.

— Просто чудово, — підтвердила Джо чарівним оксамитовим голосом.

— Олексій просив передати вам вітання, — сказала їм Ніна.

Олексій був її чоловік, той самий, якого врятував Руперт, — енергійний і життєрадісний російський богатыр, коли вірити Рупертовій характеристиці, — і мене цікавило,

що могло пов'язувати Ніну з такою людиною. Але з'ясувати це я не мав ніякої надії. В усякому разі, моє уявлення про Ніну було тепер досить повним, щоб захопити мене, і я чекав нагоди докладніше розпитати про неї Руперта. Та по дорозі додому почув, як Джо сказала йому:

— Ти не вважаєш, що Ніна мала дуже елегантний вигляд?

— Аж ніяк,— коротко відказав Руперт.— Навпаки — зовсім не елегантний.

— Як ти можеш так казати? Б'юсь об заклад, що її костюм куплений у Лондоні чи Парижі.

Але Руперт не схотів більше говорити про Ніну, і мені здалося, що Джо образилась, хоч я й не був у цьому певен.

Повернувшись до своєї мебльованої кімнати, я застав там Пепі. Чекаючи мене, вона їла диню, яку знайшла в холодильнику. Вона сказала, що їй потрібні гроші заплатити за квартиру, і хоч я ніколи не питав її, на що вона живе (загалом вона вважалася студенткою одного з другорядних коледжів при Лондонському університеті), проте здогадувався, що їй сплячують якусь допомогу із спадкових родинних фондів, що їх завжди було у Ройсів близько десятка.

— А що ти робиш зі своїми грішми? — спитав я, не маючи великої охоти розлучатися з власними, бо знав, що ніколи не одержу їх назад.

— Ой, не задавай дурних запитань,— відказала Пепі.

— Тоді не буде тобі ніяких грошей,— твердо мовив я.

Вона допитливо подивилася на мене, немовби вимірюючи мою рішучість. Відтак, збагнувши, що я раптом виявив трохи сили волі, промовила:

— Гаразд. Я скажу тобі, чого я не роблю зі своїми грішми. Я не витрачаю багато на себе, а коли вже щось витрачаю, то це не на вітер. Ну як, ти задоволений, серденько?

Вона знала, що я буду задоволений. Знала, що завжди перехитрує мене й візьме гору, а легко домігшись свого, починала лащитися до мене. Принаймні так я все це собі уявляв. Вона завжди була щедра на ласку, але часом я мимоволі думав, що вона обдаровує тебе тим, чого ти зовсім і не просив.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Ми з Рупертом розподілили свою роботу приблизно так: я відповідав за справи, пов'язані з будівництвом суден,

а він — за переговори щодо нафти. Отже, саме мені випало йти на розмову з експертом по суднах, що прибув з радянською торговельною делегацією.

Борис Крилов чекав на мене у вестибюлі. Ми сіли у великій порожній вітальні, що, як видно, правила там за клуб. Крилов, як і багато росіян, був приземкуватий, опасистий; під час війни служив у флоті, що ним росіяни оперували на Ладозькому озері, і при обороні Ленінграда втратив ногу. По-англійськи він розмовляв з помітним американським акцентом. Коли я розказав йому, що десять років проплавав по морях, здебільшого простим матросом на старих вантажних суднах, він аж підхопився з місця.

— Оце молодець! — вигукнув і тут-таки звелів принести пляшку горілки й склянки.

Фредді дав мені орієнтовні кошториси на всі судна, які ми могли збудувати, і строки поставок. Це мало означати нашу попередню згоду на підряди. Я передав папери Крилову, а він згорнув їх і недбало поклав у внутрішню кишеню, навіть не проглянувши. Відтак спитав, чи може фірма «Ройс» збудувати тристатонні лісовози — чи це не замалі для нас судна.

— Не думаю, що замалі, — відказав я, здивований таким поворотом. — Чому?

— Можливо, нам буде потрібно з п'ятдесят таких суден, — провадив далі Крилов. — Вони для нас економічно вигідніші, бо можуть заходити вище, в невеликі річкові порти, яких так багато у нас на узбережжі.

— А як же з тими суднами, на які ми вже прийняли замовлення? — спитав я. — Ви ж бо щойно поклали до кишені кошториси на них.

— Е, — сказав Крилов і махнув рукою, не меншою, ніж моя. — Ми вважаємо за краще замовити вам сухогрузні судна. А ті надто спеціалізовані й не такі вигідні для вас.

— Ви хочете сказати, — вражено запитав я, — що наші підряди на два плавучих рефрижератори нікому не потрібні?

— Та ні, потрібні, — неуважно одказав він, — але наврод чи варт говорити про них, поки ви не згодні взяти в обмін нафту. Вчора містер Бенсон із вашої торговельної палати заявив, що нашої нафти ви не візьмете.

Я знав, що наша розмова рано чи пізно торкнеться нафти, хоча й не думав, що це станеться так скоро. Отож сказав йому, що питаннями нафти займається Руперт і, як ми сподіваємось, їх незабаром буде розв'язано позитивно.

Містер Крилов недовірливо знизав плечима.

— Гаразд, — мовив він. — Дасте мені знати, коли будуть якісь зрушення.

І хоч я спробував ще раз перевести розмову на оті рефрижератори, одначе досягти чогось ніяк не міг. Ми випили горілки, і Крилов розказав мені, що близько знайомий з Водоп'яновим й що Ніна страшенно прив'язалася до Рупертового сина, бо своїх дітей не має. Сказав також, що росіяни збираються видати книжку про Руперта й Водоп'янова. Ми знову цокнулися склянками, і Крилов, випроставши свій алюмінієвий протез, який тихенько рипнув, сказав мені:

— Ви моряк. А моряки завжди добрі друзі нашої країни, чи не так?

— Абсолютно так, — відказав я, і ми розсталися друзями на все життя, але справа моя не посунулася від того ані на крок.

Руперт не здивувався, коли я розповів йому про цю зустріч, хоча й був явно розчарований. Щоб трохи потішити його, я сказав, що росіяни мають видати книжку про нього й Водоп'янова.

— Причому доброзичливу, — додав, підігрітий горілкою.

— Краще б дали вони всій цій історії вмерти своєю смертю, — озвався Руперт. Тоді розказав, що вчора ходив радитися до Парка, адвоката фірми Ройсів. Колись я познайомився з ним у Фредді — своїми грубими окулярами й хрипким голосом він нагадував шофера таксі.

— Гледмен згоден змінити розділи про перехід по кризі, — розповідав Руперт, — якщо я відкрию їм, як мене обробляли росіяни. Тоді вони навіть підуть на те, щоб дати книжці іншу назву: «Російські нагороди Руперта Ройса».

— Дуже мило з їхнього боку. І ви погодились?

— З якої б то речі? Адже це дурниці.

Я засміявся.

— Мені, Джеку, не до сміху, — сказав Руперт.

— А ви не можете притягти їх до суду за наклеп?

— От про це ж я й радився з Парком. Він сказав, що, можливо, я виграю справу, але врешті-решт моє ім'я і репутація все одно загинуть без вороття.

— Тягніть їх до суду! — войовниче вигукнув я.

Руперт похитав головою.

— Джо цього не знесе.

— Але ж вони брешуть. До суду їх! — повторив я, все ще трохи напідпитку.

Холодні голубі очі Руперта з хвилину пильно розглядали мене, але він навіть не посміхнувся. Тільки знову похитав головою і похмуро мовив:

— Нехай видають.

— А як же Джо?

— Доведеться нам пережити це,— відповів Руперт.

* * *

Звичайно, я постарався, щоб і мене запросили в середу на обід, де мала бути Ніна Водоп'янова. Ще ніколи будинок Руперта в Хемпстеді не мав такого урочистого вигляду, не був сповнений таким теплом і затишком, якими може потішити взимку старовинний лондонський особняк, коли цього захочуть господарі. М'який ворс нових килимових доріжок на сходах пружно вгинався під ногами, зручні старі меблі виблискували, наче невідвладні часу. Вікна були чисто вимиті, у каміні яскраво палав огонь, на стінах красувалися куплені Рупертом дорогі зразки модерного живопису (смак до якого з'явився у нього не знати звідки), скрізь сяяли вишукані й дорогі світильники — недавнє надбання Джо,— а сервант з фамільною порцеляною, що коштувала величезні гроші, мав просто-таки розкішний вигляд. Багатий чайний сервіз уже був розставлений напохваті, поряд з величезним блюдом тоненьких, аж прозорих бутербродів, швейцарськими вазами з шоколадом, цілою горою заборонених у домі південноафриканських фруктів, оранжерейних персиків і винограду, силою-силенною квітів,— і все це надавало старому будинкові комфорту, багатства, надійності, доброго смаку, одвічного й неминущого суто англійського духу.

Ніна подзвонила по телефону й сказала, щоб Руперт не заїжджав по неї: вона затримується на нараді з питань авіасполучення і приїде в таксі. Але привезла її машина радянського посольства, і ми з Рупертом побачили це з вікна другого поверху, де пили коктейль і розглядали свіжу тріщину, що з'явилася на стіні старого будинку. Ніна саме говорила щось шоферові, а потім подивилася навколо: на великий будинок на відлюдному пагорбі, на залізні ворота, розлогий сад з вогкими газонами, на голі дерева, чорні від вологи в зимових сутінках.

Коли російська машина поїхала і Ніна вже збиралася відчинити високу залізну хвіртку на розі садиби, до неї раптом підійшла черниця у повному вбранні й щось

~~сказано~~ заговорила, і ми побачили, як ~~здивовано~~ розглядає її Ніна.

Потім черниця повернула від хвіртки й повела Ніну за собою.

— Що за чортівня! — мовив Руперт.

Ми трохи почекали, сподіваючись, що Ніна зараз повернеться. Але вона не поверталась, і ми кинулися вниз, а коли вже підбігли до дверей, Джо запитала нас:

— Що сталося?

— Нічого, — відказав Руперт. — Ми на хвилиночку.

Вибігши за ворота, ми побачили Ніну й черницю, що стояли на колінах просто на землі трохи вище по схилу. Потім вони встали й, жваво розмовляючи, піднялися якимись східцями. Ми обидва були надто заінтриговані, щоб втручатися, а жінки тим часом начебто потиснули руки одна одній. Черниця, всміхаючись до Ніни, намагалася дати їй щось, а та відмовлялася. Та коли ми рушили до них, Ніна все ж узяла ту річ, потиснула черниці руку й квапливо збігла східцями, а черниця подалася в інший бік.

— Як це все розуміти? — вражено запитав Ніну Руперт.

— То була католицька черниця! — відказала вона.

— Я знаю. Але що сталося?

— Я ще ніколи в житті не бачила черниць.

— Але що там між вами було?

Ми вже зайшли у хвіртку й простували бічною доріжкою до будинку. Ніна церемонно привіталася зі мною за руку, тоді випростала ліву долоню, в якій тримала щось загорнуте в хусточку.

— Черниця сказала мені, що коли йшла нагору, хрестик, якого вона носить на шиї, одірвався і впав просто в стічну канаву. То вона попросила мене піддержати решітку, поки дістане його звідти. Дала свою рукавичку, щоб тримати ту залізку і десь там у грязюці знайшла хрестик.

— Чому ви не покликали мене?

— Вона була така засмучена, і я розгубилась. Спочатку я навіть не зрозуміла її. А коли вона витягла з грязюки свій хрестик, то спитала мене, чи я не італійка. Я сказала: «Ні, я з Радянського Союзу». Тоді вона стала дуже приязна, почала вибачатися, потиснула мені руку й дала оце... — Ніна розгорнула хусточку й показала нам якийсь медальйон.

— Це святий Антоній, — сказав Руперт, і ми зайшли у двері парадного ганку.

— Що сталося? — запитала Джо, палко привітавшись з Ніною й поцілувавши її.

— Ніна допомагала черниці шукати хрестик, що вив у стічну канаву навпроти будинку Бауортера.

— Який незвичайний випадок, — мовила Джо до Ніни. — Але чому вона звернулася саме до вас?

— Мабуть, тому що нікого іншого поблизу не було, а сама вона пробувала його дістати, але не змогла. Вона мала дуже засмучений вигляд.

Ніна була все ще під враженням тієї пригоди й звернулася до Джо:

— Пробачте, Джо, але де можна помити руки? І ось хусточку треба б випрати.

— Анджеліні буде цікаво про це почути, — сказала Джо, беручи брудну хусточку пучками пальців.

— Ніна ніколи в житті не бачила черниць, — пояснив я.

— А, ну звичайно, — мовила Джо. — Адже у вас в Росії їх немає.

Вона повела Ніну нагору до ванни, щось голосно говорячи їй.

* * *

Мені важко відновити в пам'яті всі події того вечора, бо Джо, як видно, поставила собі за мету приголомшити Ніну достатком і матеріальними перевагами західного світу.

Коли ми сиділи перед вогнем і дожидали, поки Джо з Ніною повернуться наниз, Руперт, дивлячись на стелю, похмуро промовив:

— Спальні просторі, у ванні одна стіна дзеркальна й тут же ціла виставка флаконів з ароматичними солями, парфумів, пудри...

Я засміявся, а Руперт тільки зітхнув, і ми мовчки чекали далі.

З'явилася Ніна й весело мовила «хелло», наче силкуючись погамувати почуття, яке по-зрадницькому виказували її очі. Але природна витримка завжди брала в ній гору, і вона похвалила чудовий англійський будинок Руперта.

— О, це все заслуга Джо, — недбало одказав він. — Адже це її будинок.

До кімнати зайшла Тесс із спанієлем Фіджем.

— Тесс! — вигукнула Ніна.

Дівчинку заздалегідь попередили, щоб поводитись чомпо, але вона все забула й підбігла до Ніни так, наче тільки п'ять хвилин тому її бачила.

— Цей Фідж зовсім здурів,— сказала вона.— Він обмочив новий стілець Анджеліни.

Анджеліна саме внесла до кімнати велику тацю з чаєм; з грюкотом поставивши її на стіл, вона кинулась нагору зі словами:

— Quel rogo di cane. Caragnaccia! ¹

Джо сердито гукнула щось їй навздогін, а відтак і собі подалась нагору, й хвилини п'ять усе крутилося навколо Анджеліни, собаки й Тесс. Джо владно й голосно давала якісь накази. Навіть мене це почало нервувати, а Ніні, як я помітив, від усієї тієї сцени з собакою, служницею і дитиною стало зовсім не по собі.

— Даремно ви берете все це надто близько до серця,— сказала вона Джо, бо та вже якось встигла дати зрозуміти, що клопочеться тільки задля Ніни.

— Цього вимагає елементарна чемність,— церемонно озвалася Джо.

Нарешті втрутився Руперт.

— Ну от що, Джо, годі вже елементарної чемності,— сказав він їй, щоб не дати їй заперечити, спитав Ніну, як там Олексій.

— Себто як його здоров'я? — додав квапливо.

— Значно краще,— відказала Ніна, притишивши голос.— Але ноги ще не згинаються, і ходить він дуже кумедно. Одначе вже знову літає.

Вона тримала Тесс за руки й замилювано дивилася на неї. Тоді сказала дівчинці, що привезла їй подарунок; то віддати його зараз чи почекати, доки Роланд вернеться із школи?

— Краще почекати,— відповіла Тесс.— Роланд дуже заздрисний. А що воно таке?

— Казати не можна,— відповіла Ніна.— А хочеш, дам тобі зараз.

— Ні, почекаю,— рішуче мовила Тесс.— А я вас добре пам'ятаю. У вас був чорний пудель з кривою ніжкою, правда ж?

Тесс почала вигадувати, і Руперт уже хотів прийти на допомогу Ніні, але та взяла кривого пуделя на свою відповідальність.

— Правда,— відказала.— Я рада, що ти пам'ятаєш.

— А де тепер той собачка? — підозріло спитала Тесс.

— Удома, вечеряє,— впевнено відповіла Ніна.

---

¹ Свиня, а не собака. Паскуда! (Італ.)

- Ніжка в нього одужала?
- Так.
- А котра була хвора?
- Права. Ми її добре вилікували.

Звичайно Джо терпіти не могла таких неблиць, що їх часто дозволяють дітям, але цього разу змовчала, бо Руперт пильно стежив за нею.

Роланд приїхав із школи у фольксвагенівському автобусі, і ми почули, як він жбурнув на підлогу в кухні сумку з підручниками й гукнув: «Я вже дома!» (це призначалося не для нас, а для Анджеліни, щоб подавала обід). Я спостерігав за Ніною, чекаючи, що буде далі й що робитиме Джо.

Джо дуже любила сина. Відтоді як усі почали вважати, що Руперт загинув десь серед північної криги, хлопець пройнявся ранньою відповідальністю щодо матері, і вони ніколи більше не сварилися, що було досить дивно, зважаючи на схильність Джо до безпричинних сварок. Але сьогодні в домі була інша жінка, із зовсім чужої країни, жінка, що любила його батька й доглядала самого Роланда ті кілька тижнів, коли Руперт лежав хворий; що втратила колись єдину дочку й не могла більше мати своїх дітей, а тому прикипіла серцем до цього чемного англійського хлопчика так само, як і до його чемного англійського батька.

Роланд уже носив довгі штани і хоч потайки виховував у себе сильний характер, одначе був не від того, щоб при нагоді трохи похизуватися. Він чемно подав руку, злегка вклонився, мов той французький дипломат, і поважно мовив:

— Здрастуйте, тітонько Ніно.

Той сентиментальний образ, що зберігся в пам'яті Ніни, і її бажання знову побачити хлопчика, очевидно, перебільшили для неї важливість цього моменту, і, здавалося, вона тепер не знала, як з ним поводитись,— чи, може, її просто бентежила присутність Джо.

— Здрастуй, Роланде,— серйозно відповіла вона.— Ну, як живеш?

— Дуже добре, дякую.

Ніна взяла свою чорну сумку й відкрила її.

— Тепер я можу дати вам обом ваші подарунки,— сказала вона.— Ви не заперечуєте, Джо?

— Звичайно, ні.

Ніна дала кожному по невеликому пакуночку: Тесс одержала емальовану музичну шкатулку, що відкривалася з чотирьох боків і грала щораз іншу балетну мелодію, а Роланд — російський золотий годинник з календарем. Хлопець переможно подивився на матір.

— Ось і знайшовся спосіб обминути батька,— сказала Джо, бо Руперт нізащо не дозволив би своїм дітям такої розкоші.

Ніна стурбовано запитала:

— Щось не так?

— Ні, ні, все так,— запевнив її Руперт і додав, майже з погрозою дивлячись на дружину: — Джо просто пожартувала.

Але я знав, що Джо знайде нагоду помститися. Діти були щасливі. Тесс дістала настанову поцілувати Ніну, а Роланд статечно потиснув їй руку й сказав, що йому завжди хотілося мати російський годинник з календарем.

— Дуже хотілося,— додав він.

Розмовляючи з Роландом, Ніна спитала, чи не забув він російську мову. Роланд сказав, що не забув, бо тепер вивчає її в ліцеї. Але тут Джо, користуючись своєю материнською владою, звеліла дітям іти: Тесс вона послала купатись, а Роланда — готувати уроки; отже, своєї нагоди Джо таки не проминула.

То була вже справжня війна, хоча й тільки з одного боку. Поведінка Джо не залишала ніяких сумнівів щодо її мети, а Ніна не могла нічого вдіяти. Ця суто жіноча ворожість сковувала Ніну, і вона дедалі більше почувала відповідальність радянської людини, яка мусить бути обачною, щоб не принизити свою гідність якимось жіночим вибриком чи порушенням правил етикету. Досі вона не припустилася жодної похибки, коли не вважати того, що за російським звичаєм залишила ложечку в чашці, але, збагнувши це, зараз же зробила по-англійському.

Руперт з сумом спостерігав усю цю картину й, певно, дивувався в думці, з чого раптом розпалилось таке криваве бойовисько. Якщо він і чуввав перед тим якесь химерне задоволення двоєженця, бачачи обох жінок під одним дахом, то тепер, перед лицем реальності, від цього не лишилося й сліду. Бо насправді реальною була тільки Джо. Вона міцно стояла на рідному ґрунті. І перемагала без особливих зусиль.

Закріпити її перемогу мав приїзд Фредді й Пеггі. Адже Фредді був не тільки справжній капіталіст і великий ділоц, але й чарівний чоловік, що анітрохи не скидався на якусь страшну потвору. Джо не забарилася сказати Ніні, що це двоюрідний брат Руперта, відомий магнат, що представляє інтереси фірми «Ройс» в усьому світі, і, власне кажучи, один із тих, кого мають ненавидіти всі комуністи.

Фредді був уже трохи напідпитку, але тримався чудово і настрої мав веселий, приятний і доброзичливий. Одне слово, показав себе з найкращого боку. З Ніною він повівся дуже шанобливо, а вона чим дужче старалася зберегти гідність, тим ставала привабливіша. Руперт подав усім коктейлі, і я помітив, як обережно пив Фредді — так, ніби чогось боявся. Водночас він розпитував Ніну про її англійські враження, цікавився її думками про архітектуру, моди, людей і взагалі про Лондон.

— Найбільше мені сподобались оті квартали невеликих котеджів, — одказала Ніна.

— Та що ви, вони ж жахливі, — зауважила Джо. — Принаймні більшість їх. У вас буржуазні смаки, Ніно.

Ніна всміхнулася на її жарт, але то була силувана, не-смілива усмішка.

Джо влаштувала надзвичайно вишуканий обід, який приготувала її нова куховарка, і Анджеліна сердито подавала на стіл, бо перед тим клялася, що ніколи не візьме на себе роль *serveuse*¹, якщо готуватиме хтось інший. Срібло й кристаль, що колись належали Рупертовій матері, стіл з прозорою скляною стільницею, м'який килим, світло й тепло — усе було багате й розкішне, а запечений окіст, здавалося, захрумтів уже тоді, коли тільки-но підняли високу срібну накривку.

Фредді позирнув на пляшку з вином і кинув промовистий погляд на Руперта. Той легенько кивнув головою в бік Джо. Пеггі розпитувала Ніну про російські гроші («Карбованці, так?»), — про одяг, косметику, кабінети краси, перукарні. Так, усе це є в Радянському Союзі.

— І машини такі, як у нас? — запитала Пеггі.

— Авжеж, — відповіла Ніна.

— Але ж у вас є ще Великий театр! — заохочувала її до розмови Пеггі. Вона також включилася в те диво-

---

¹ Подавальниця, офіціантка (франц.).

вижне змагання й пильно придивлялася до Ніни, яка, відповідаючи на її запитання, часто червоніла й затиналась.

— А ви член Комуністичної партії? — поцікавився Фредді за десертом, що складався з ананасів, вишневого лікеру й фруктів.

— Так, — відказала Ніна й почервоніла.

— Ви любите ананаси, Ніно? — запитала Джо.

— Так, люблю...

Час від часу Руперт намагався якось розрядити атмосферу, але зрозумів, що тут він не владен, і просто пустив усе на самоплив, сподіваючись, що добродушна цікавість Фредді допоможе Ніні якось виплутатись.

— Якщо у вас в Росії уже комунізм, — провадив далі Фредді, — то яка ж рація чи, краще сказати, мета бути комуністом? У чому полягає тепер ваша справа? Чи ви й досі прагнете світової революції?

— Світова революція — не наше завдання, — похмуро озвалася Ніна, втупивши очі в стільницю. — Кожен народ сам робить свою революцію.

— Усе це я знаю, — весело сказав Фредді. — Але як по-вашому — чи довго можуть співіснувати капіталізм і комунізм?

— Гадаю, що довго, — миролюбно відказала Ніна. — Ми не хочемо війни.

— А от як ви вважаєте, Ніно, — наша країна потребує революції? — запитав Фредді в своїй жартівливій і гречній манері, але цілком серйозно. І тут же вибачився, що назвав її просто Ніною — чи вона не заперечує?

Ніна сказала, що не заперечує, і всміхнулася до Фредді, але з усього було видно, що вона збирається з думками. Іншим разом вона була б краще підготовлена до суперечки, але на той час Джо вже добре пошарпала її нерви.

— Про всю Англію сказати не можу, — повільно промовила Ніна. — Та й не мені про це судити. А от по вас таки не видно, щоб вам потрібна була революція. Але хто знає? Все може статись і без революції.

— Та ми не такі вже й кровожерні, — докинула Джо. — Хіба що тільки на полюванні, яке я дуже люблю.

Фредді зітхнув.

— І все-таки ми могли б піти й на революцію, повірте. З мене вийшов би непоганий комуніст. Я визнаю всі види плановості, добре господарювання, розумне використання

резервів, продуктивну працю і навіть згоден, що конкуренція економічно не вигідна. Хіба не такі самі й ваші заводи?

— Звичайно. Але ми дивимось на все це з іншої точки зору.

— Ну от,— весело докінчив Фредді.— То, може, Ніно, я й сам у душі комуніст. Чи можливе таке?

Джо засміялася.

— Це з вашими трьома чи чотирма будинками, тисячами найманих робітників, добрим десятком слуг, кількома мільйонами в банку, власним літаком, яхтою, «ролс-ройсом» і всім іншим, що ви маєте? — не без гордощів сказала вона.

Ми всі засміялися. Не сміявся тільки Руперт, і я зрозумів, як болісно він відчуває кожен удар, завданий Ніні, і як бажає їй уникнути найгіршого чи принаймні ігнорувати це приховане глузування.

— Не сприймайте їх надто серйозно,— сказав він Ніні, коли всі встали з-за столу.

— А я й не сприймаю,— одказала вона, але навряд чи хто їй повірив.

Після обіду Фредді знову почав задавати їй запитання, але тепер Ніна відповідала тільки «так» чи «ні» і, тільки-но минув належний за етикетом час, підвелася й сказала, що їй треба їхати, то чи не можна викликати таксі.

— Побудьте ще трохи,— сказав Фредді,— а тоді ми вас одвеземо. Де ви оселилися?

— В готелі «Глостер»,— відповіла Ніна.

— Де це?

— Недалеко від нашого посольства.

— А, десь у Кенсінгтоні чи Бейзвотері,— мовив Фредді.— Це нам по дорозі.

— Не хочу завдавати вам клопоту,— відмовилася Ніна.

Вона вже навіть почала робити помилки в англійській мові, і тоді Руперт сказав:

— Я сам відвезу вас.— (Цим він принаймні рятував її від «ролс-ройса»).

— Ні,— вперто мовила Ніна.— В цьому нема потреби, Руперте.

— Все одно відвезу,— наполягав Руперт.— Фредді, ви почекаєте, доки я повернуся, гаразд? Я скоро.

— Добре,— відказав Фредді.— А я думав, що росіяни люблять сперечатись аж до ранку.— Він потиснув Ніні

руку їй, замислено всміхаючись, поплескав її по плечу, ніби хотів показати, що розуміє все, навіть і комунізм.— Ви незвичайна жінка, голубонько. Шкода, що наші комуністи не такі, як ви.

Вона не відповіла дотепом на дотеп. Сухо попрощалась з усіма, і Джо повела її вниз, щоб допомогти їй знайти пальто, бо Анджеліна, чимось ображена, покинула посуд і пішла спати. Руперт рушив слідом за ними, але Пеггі притримала його за руку й прошепотіла:

— А вона таки гарненька, Руперте, і вміє за себе постояти. Але страх яка вразлива, отож будьте обережні.

Руперта, мабуть, аж пересмикнуло від її підкреслено інтимного тону, але він кивнув головою, надягнув пальто й спустився вниз, де чекала на нього Ніна. Я стояв біля сходів нагорі й бачив, як Джо раптом поцілувала Ніну — так, наче виявляла до неї жорстоку великодушність чи все їй прощала. Але Руперт мовчки пройшов повз Джо, ніби й не бачив її, вивів Ніну надвір і посадив у свою маленьку машину.

Наступного дня Руперт запитав мене, що казали про Ніну після того, як вони поїхали. Я відповів так, як воно було: ніхто нічого не казав, бо після отого напруження, спричиненого відчайдушною боротьбою Джо за свій дім і чоловіка, всі відчували полегкість і були раді, що все нарешті минулося.

— І Джо нічого не казала? — не вгавав Руперт.

— Джо страшенно перелякана через вас і Ніну,— м'яко пояснив йому я.— Ви можете пишатися, що вона так воювала за вас.

— Джо воює аби тільки воювати,— зневажливо мовив він і додав, що все це виглядало досить безглуздо.

— А що сказала про це Ніна? — запитав я.

— Ясно, що нічого,— сердито відповів Руперт. Тоді сказав, що Ніна мав інший клопіт. Коли вони приїхали до готелю, він запропонував провести її у вестибюль, але Ніна благально мовила:

— Ні, прошу вас, не треба.

— Чому? — здивувався він.

Вона якусь мить вагалась, а тоді сказала:

— Це було б необачно.

— А мені байдуже, обачно чи необачно,— мовив Руперт.— Бога ради, Ніно, не треба почувати себе ні в чому винними.

— Та ні, я не про те,— озвалась вона.— Пам'ятаєте, у Москві вам здавалося, що всі стежать за вами. А от за мною тут справді стежать, куди б я не пішла. Якийсь молодий англієць. Можливо, він і зараз десь тут...

Руперт зрозумів, у чому річ, але йому все ще не вірилось.

— Не може бути,— сказав він.— Чого б то йому стежити за вами?

— Не знаю, але він завжди десь поблизу, тому краще не йдіть зі мною.

Та для Руперта в його теперішньому настрої це було тільки заохочення, і він таки настояв на тому, щоб провести Ніну. У вестибюлі старого готелю сидів лише портьє-ірландець, який дав Ніні ключ і пішов викликати для неї ліфт. Отож Руперт попрощався, і Ніна піднялася до свого номера. Та коли він рушив до дверей, у вестибюль, сміючись і жартуючи, зайшли троє молодих англіїців, і один з них так швидко позирнув на нього, що Руперт одразу ж догадався, хто він такий.

Руперт вийшов з готелю вкрай розлючений на Лілла, а оскільки він уже й до того був сердитий на Джо, ситуація складалася небезпечна, бо він явно поклав собі захищати Ніну будь-якою ціною.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Я спостерігав, як Руперт день у день ходить то до адміралтейства, то до якогось клубу, то на прийом чи званій обід, де бували його давні знайомі з високих сфер. Але, так само, як і він, я розумів, що головну роль у нашій справі відіграють не політики, а нафтові компанії. Одного разу я почув, як він надсаджує голос, розмовляючи по телефону з кимось з Італії, а наступного ранку, після наради з Фредді, він сказав мені, що о третій годині до нас завітає один італієць.

— То прошу вас, Джеку, нікуди не йдіть,— додав він.

— А хто він такий? — запитав я.

— Константін Верокіо, глава італійської компанії «Нафта»,— відказав Руперт.— Сьогодні вранці Бек подзвонив мені й сказав, що вилітає своїм реактивним літаком із Генуї до Цюриха, а о третій пообіцяв бути у Фредді. Гадаю, ви чули про нього...

Звичайно, я чув про Верокіо. За останні п'ять-шість років він прославився не менш, ніж Енріко Маттеї з кон-

церну «ЕНІ», тим, що намагався встановити в Італії самостійну нафтову політику, незалежну від американських і англійських компаній. Як і Евріко Маттеї, він пропонував нафтоносним країнам Близького Сходу п'ятдесят чи навіть шістдесят процентів паю в розробці кожного джерела, і це викликало шалене обурення англійських та американських компаній, які звичайно забирали собі дев'яносто процентів акцій. Руперт колись переклав мені статтю з італійського нафтового журналу, де йшлося про американський план підриву політики Верокіо шляхом створення політичної опозиції в Італії і фінансових, збутових та інших перешкод скрізь, де тільки можна. Але похитнути становище Верокіо їм не вдалося, бо він був упертий, багатий і розумний.

Що найбільше подобалося Фредді (й було основою незалежної поведінки Верокіо) — те, що капітал італійця брав початок з фамільних суднобудівних верфей у Генуї і Савоні, які займали тепер одне з перших місць у світі по виробництву середніх танкерів. Руперт і його мати добре знали всю сім'ю Верокіо. Фредді теж був знайомий з ними й дуже схвально прийняв ідею Руперта залучити Верокіо до нашої операції з російською нафтою.

— Век імпортує дедалі більше російської нафти в Італію, — пояснив мені Руперт, — і водночас намагається налагодити збут італійських нафтопродуктів у нашій країні й в усій Європі.

— Ви казали йому, що ми хочемо придбати у росіян нафту, але нам перешкоджають?

— Йому не треба цього казати, він і сам знає.

О третій годині до кабінету Фредді зайшли Верокіо й англієць у крапчастій краватці-метелику, на прізвище Формен, за словами Фредді, багатий і спритний ділок з хімічного концерну «Карбід і добрива». Ми вже півгодини чекали на них у Фредді, який того дня був навдивовижу мовчазний, замислений і млявий. Його явно щось турбувало. Не дзвонили телефони, послужлива й мальовнича секретарка не заглядала, як звичайно, в подвійні двері, а Фредді, спершись ліктями на свій порожній стіл, тихенько насвистував щось про себе та раз у раз поглядав на нас із Рупертом. Ми розмовляли про те, якими популярними стали останнім часом далекі мандрівки на маленьких суденцях, — я рішуче засуджував їх, бо надто вже багато людей вирушають у кругосвітні плавання в горіхових шкаралупках, а тоді розписують свої пригоди: яких вони за-

знавали несправностей, як збивалися з курсу, як у них розлазилися на клапті вітрила, — немовби заохочують цим і інших борознити моря й океани, покладаючись тільки на власну хоробрість, на відміну од старого Фосса, що робив це із знанням справи, як моряк, а не бродяга.

Верокію був чоловік десь при початку середніх літ, з передчасно посивілим волоссям, що надавало йому молодшого вигляду. Усе в ньому вабило зір суто італійською красою: і бездоганна зачіска, і гарні очі, і блискучі зуби, а комірець на засмаглій шиї був такий сліпучо-білий, що я відчув себе просто нечупарою. По-англійськи він говорив чудово й передусім вибачився перед Рупертом за те, що мусять поспішати, бо того ж вечора має повернутися до Генуї.

— Моєму бідолашному чотирирічному малому завтра робитимуть операцію апендициту, — пояснив він, — і дружина страшенно потерпатиме, якщо мене не буде поруч.

Ми висловили надію, що операція мине щасливо.

— Авжеж, але мені треба якнайшвидше покінчити тут зі всіма справами, — наполягав Верокію.

— Гаразд, — бадьоро сказав Руперт. — Тоді не будемо гаяти часу на попередні балачки, а одразу візьмемось до суті.

Відчуваючи приховане нетерпіння Верокію, ми швидко перейшли до зали для нарад і сіли в кавовому куточку. Верокію озирнувся довкола й сказав, що залюбки вип'є чашку чаю з молоком по-англійськи, а Формен скривився й попросив вермуту. Для нас, Ройсів, Фредді замовив каву, а тоді відрекомендував мене гостям як свого «далекого кузена».

— Чи багато ви досягли, щоб зняти заборону з довозу російської нафти? — запитав Верокію.

— Та ні, — визнав Руперт. Приємно було бачити цих двох молодих аристократів капіталу за роботою. — Це така проблема, що тут не кожен схоче лізти в бійку. Всі бояться.

Верокію кивнув своєю красивою головою.

— Це я розумію, — мовив із знанням справи. — Але все ж які у вас перспективи, Руперте?

— Щиро кажучи, поки що ніяких, — відповів Руперт. — Нафтові компанії наклали вето, і наші політики не хочуть втручатися.

Формен спитав Руперта, з ким він розмовляв на цю тему, і той крок за кроком виклав усе, що робилося досі.

— То вам ще добре повелось, — зауважив Формен. — А з моїм секретарем у тих нафтових комісіях і вітатися не

хочуть, хоч часом я щотижня обідаю з доброю половиною цих персон. Просто не бажають розмовляти на цю тему.

Верокію перебив його:

— Цілком ясно, що ви зможете досягти більше, ніж Формен,— сказав він Руперту,— і саме це викликає в мене інтерес до вашої пропозиції. Вам відомо, що наша компанія, так само як і «ЕНІ», прагне розгорнути свою торгівлю в Англії, як гуртову, так і роздрібну, а Формен згоден фінансувати будівництво мережі збуту. Але тут є свої труднощі. Ми не маємо в Англії власних нафтоочисних підприємств, а будувати їх на сьогодні нам не вигідно — це й довго, й дорого. Отже, десь до тисяча дев'ятсот шістдесят восьмого року завозити неочищену нафту ми не зможемо. А для початку можна б завозити очищену нафту, бензин, дизельне паливо, і ми з великою охотою придбаємо їх де тільки можна, в тому числі й в Росії. Отож, якщо вам вдасться ввезти до Англії ці продукти, ми закупимо їх у вас до останньої краплі. Більше того, якщо ми налагодимо тут свою мережу збуту, ми беззастережно згодні залучити до цього фірму «Ройс» і зробити вас, — обернувся він до Руперта, — одним з директорів правління, надавши чималий пай акцій і право ухвального голосу. Що ви на це скажете?

— Такі речі стосуються фірми, і їх ви погоджуйте з Фредді, — відповів Руперт. — Мені потрібна тільки ваша згода перекупити в нас російську нафту, якщо ми ввеземо її сюди. Коли ви згодні, я можу знову звернутися до політиків і сказати їм, що маю певного покупця на цю нафту, а оскільки Англія приєдналася до європейської нафтової угоди, то нашому урядові, мабуть, таки доведеться дозволити вам придбати її, зважаючи на відповідні угоди Італії з «Бі-Пі» й «Шелл»¹.

Верокію промовисто скривився.

— Єдина біда, Руперте, що, як вам відомо, існують дві угоди.

— Знаю, знаю... Ви маєте на увазі, що є угода офіційна й є цілком таємна. Але...

— Так-так, саме таємна, — перебив його Верокію. — Офіційна загальноєвропейська угода — дуже пристойна і з усіх поглядів законна й справедлива. Ми надаємо «Ессо», «Шелл» і «Тотал» право збуту в Італії за умови, що Італія користуватиметься таким самим правом в Америці, Англії і Франції. Але насправді все вирішує ота таємна

---

¹ Великі англійські нафтові компанії.

угода, що визначає обсяг збуту й ціни, а ці питання не підлягають ніякому урядовому контролю, бо погоджуються в чисто приватному порядку.

— Так само як і оті наші довоєнні угоди про будівництво суден, Веку,— піддражнив його Фредді, бо Верокіо аж надто серйозно говорив про свої італійські справи.

— Гірше! — гаряче заперечив Верокіо.— Знамениті нафтові «Сім сестер»¹ — поза всяким контролем у будь-якій країні, повірте мені, Фредді. Ота наша маленька картельна угода щодо суден у тридцяті роки була дитячою забавкою проти їхніх нафтових угод.

Верокіо говорив так швидко, неначе його реактивний літак уже гудів надворі, готовий везти його додому до сина; та згодом Руперт розповів мені, що Верокіо завжди знаходить привід приїжджати й від'їжджати, коли йому заманеться, щоб без будь-яких зволікань переводити розмову на свої інтереси, ніби все інше нічого не важить. Він і справді належав до тих людей, що не люблять ні на кого покладатися і все роблять самі. Зараз він був засмучений загибеллю свого друга Енріко Маттеї з «ЕНІ», палкого поборника незалежної нафтової політики Італії, якого, за словами Верокіо, вбили оасівці, американці й конкуренти-нафтовики. Вони ж убили Бустані, ліванського нафтового комерсанта, що став їм більше не потрібний і плутався під ногами. Обидва загинули в загадкових авіакатастрофах, яких зазнали їхні приватні літаки.

— А тепер у них на черзі я,— сказав Верокіо.— Але все, що вони роблять, тільки погіршує їхнє становище. Зрештою, Європа вже тепер може мати власну нафту, навіть без таких людей, як Маттеї і я.

— Ну, ви їх переживете, Веку,— весело промовив Руперт.— Так що не турбуйтеся.

— А я й не турбуюся,— процідив Верокіо крізь свої штучні зуби.— В усякому разі, моя персона нічого тут не важить.

— Але нам усім бракуватиме вас,— докинув Фредді.

Верокіо засміявся.

— Це в мені заговорив італієць,— мовив він.— Так от, Фредді, якщо ми погодимся взяти у вас російську нафту тут-таки, в Англії, ви маєте лиш один спосіб добитися від вашого уряду дозволу на імпорт: змусити його виконувати

---

¹ Найбільші міжнародні нафтові концерни.

європейську нафтову угоду. Але для цього вам доведеться повернути до справи увагу громадськості, як ми зробили в Італії. Чи згодні ви вдатися до такого політичного тиску?

Руперт сказав, що взагалі він не схильний отак поспішати в справах, як Верокію.

— Але я зовсім не від того, щоб зчинити за це громадську бучу,— додав він.— Чому б ні? Якщо вона не піде на шкоду фірмі.— І запитально позирнув на Фредді.

— Робіть усе, що хочете,— озвався Фредді.

— Браво! — бадьоро мовив Верокію.— Гадаю, серед ваших соціалістів знайдеться чимало охочих зажити на цьому політичний капітал.

— Не поспішайте, Веку,— спинив його Фредді.— Не думаю, що соціалісти стануть обстоювати інтереси фірми «Ройс».

— Для них суть справи не в фірмі «Ройс»,— жваво заперечив Верокію.— Вам треба тільки дати вашим політикам зрозуміти, що в країні є ринок збуту для цієї дешевої російської нафти й бензину. Громадська думка буде на нашому боці, бо ніхто не відчуває симпатії до великих нафтових концернів.

— Але це небезпечна політика,— втрутився до розмови Формен.— Вона може легко обернутися проти вас самих.

— Чому? — запитав Верокію і нараз прибрав ще типовішого італійського вигляду: плечі стенулися, брови злетіли вгору, руки майнули в повітрі.— Якщо не напірати на це в політиці, то взагалі ніколи нічого не досягнеш. Нафтові концерни неависні всім, і це ваш найкращий козир.

— Згоден,— підтакнув йому Руперт.

— А що, коли та ж таки громадська думка запідозрить, що і в суднобудуванні не все чисто? — запитав Формен.

— Громадська думка заправляє свої машини й мотоцикли не продуктами суднобудування, а бензином. Їй нахати на судна, бо вони не зачіпають її безпосередньо.

— Не певен, що це справедливо щодо Англії,— застеріг Фредді.

— Більше того,— провадив далі Верокію, не беручи до уваги його заперечення,— вам треба наголосити на тому, що наявні поклади нафти в колоніальних країнах не вічно належатимуть Англії.

— І ви гадаєте, що перспектива довозу російської нафти видасться від цього кращою? — недовірливо запитав Формен.— Сумніваюся, щоб усе було так просто.

— Але так воно і є...

— По-моєму, Век має рацію,— обізвався Руперт, і хоч вони ще хвилини десять сперечалися, проте все, що треба, було вже сказано. Внаслідок цього Верокію знайшов в особі Руперта кращого спільника, ніж Формен. Формен не хотів вдаватися до політики, принаймні не в такий спосіб, як це робили італійці, тим часом як Руперт ладен був ризикнути. Отож погодився, що коли про їкню умову стане відомо, вживе всіх політичних заходів, яких тільки зможе, аж до тиску на уряд через соціалістів.

— От і добре,— сказав Верокію й допив свій холодний чай, наполовину розведений молоком. Відтак підхопився з місця й знову заспішив до свого бідолашного малого, полишаючи нас із нашим лінивим англійським дозвіллям; а деталі, мовляв, обговоримо потім,— як звичайно кажуть, дійшовши взаємної згоди.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Я співчував Джо, але водночас мені важко було пробачити їй грубе поводження з Ніною. Рятувало Джо в моїх очах хіба що її невдоволення з самої себе.

— Я така погань,— скрушно сказала вона Меріен Крейфорд, що жила трохи вище на тій же горі. Меріен була найближчою подругою Джо (згодом і я заприятелював з Меріен, і більшість того, про що йдеться далі, почув саме від неї). На той час вона працювала лікаркою в клініці, була доброю католичкою і належала до лейбористської партії, до Хемпстедського товариства соціальних реформ і до лікарської асоціації ООН. То була чутлива й дуже людяна жінка, і коли хтось бодай словом згадував про жахливі умови життя в нинішньому світі, в її лагідних очах відбивався щирий біль.

Меріен щойно повернулася з Мадагаскару, де провела три місяці, вивчаючи стан соціальної і клінічної гігієни на завдання Всесвітньої організації охорони здоров'я. Джо прийшла до неї через хвіртку в задньому паркані й, сидючи за чаєм в ультрамодерній кухні, призналась, як погано повелася з Ніною Водоп'яною, хоча йшла до Меріен, щоб поговорити про інше.

— Мені потрібно лиш одне,— бідкалась вона подрузі,— щоб мій чоловік був нормальний. А він просто доводить мене до нестями.

— Але ж він найнормальніший чоловік з усіх, кого я знаю,— заперечила Меріен.

— Ой, де там! Якби ж то він хоч іноді казав мені, що в нього на думці,— провадила Джо.— Тоді я принаймні знала б, у чому річ. Але він вважає, що я цілком щаслива, бо ми тепер знову маємо гроші й збираємося купити будинок в Уошберні. Тепер я ходжу мити голову до перукарні замість робити це самій, маю рахунки в крамницях, найняла нову куховарку, придбала для дому багато потрібних речей, машину, мені не доводиться більше турбуватися про гроші, про рахунки за газ, про майбутнє дітей, і він гадає, що з мене цього досить, бо я дурна. А цього *не досить*. Я, звісно, рада все це мати,— збуджено говорила вона,— а от він анітрохи не радий. В тому-то й біда з ним, Мерієн. Він ніколи не задоволений усім, як воно є.

Мерієн лагідно поглянула на неї.

— Тепер такий час, Джо, що важко бути задоволеним. Так усе складно — не добереш, що й до чого.

Джо урвався терпець.

— Але навіщо ж псувати собі життя всякими труднощами? Він же *сам* усе ускладнює. А тепер стало ще гірше, ніж будь-коли, і я просто боюся за нього.

— Чому? Що відбувається тепер?

— А так, тебе ж тут не було... Тільки позавчора один його знайомий перестрів мене біля станції метро — і, здається, не випадково. Він сказав, що Руперт повівся дуже нерозумно...

— Хто це сказав?

— Військовий лікар, з авіації, ти повинна його пам'ятати. Той, що приходив до мене розказати про Руперта, коли він пропав безвісти. То він каже, що хтось там у міністерстві розпитував його про Руперта: в якому він був стані, коли повернувся з Арктики,— чи справді виснажений, чи, може, просто симулював. Ти тільки подумай. Тільки *подумай!*

— Але ж це дурниці. Я сама тоді бачила Руперта...

— Все дурниці,— перебила її Джо,— але ці дурниці трапляються. Я не знаю, чого вони хочуть. Якийсь тип на прізвище Кантро написав про Руперта наклепницьку книжку, і всі газети враз напалися на нього.

— Але чому?

— *Не знаю я чому!* — закричала Джо. Тоді сказала: — Ні, знаю. Тому що його так цікавлять росіяни. Якби ж то він викинув з голови цих чортових росіян! Від них у нас останнім часом просто життя немає. Псують усе, чим ми могли б собі тішитись.

Тепер уже й Мерієн занепокоїлась, хоча й сумнівалася, чи слід сприймати спалах Джо так серйозно.

— Ти справді гадавш, що вони заідозрили його в чомусь, бо він цікавиться росіянами?

— Авжеж! А чому ж би ще? Він каже, що це справи, але чого б то йому раптом мати з ними якісь справи?

— Не хвилюйся,— заспокоїла її Мерієн.— Якщо річ тільки в цьому, Руперт дуже добре дасть собі раду.

— Тільки не з цією жінкою, де там йому! — злісно мовила Джо.— Нехай я справді невитримана, дражлива й лиха,— провадила далі,— але ж він одружився зі мною, то нема чого тепер нарікати. Можливо, вона — сама досконалість, ну а я — ні, і не хочу такою бути!

Мерієн заходилася прибирати зі столу чашки.

— Руперт ніколи не покохає іншу, Джо,— сказала материнським тоном.

— Ой, не про це ж мова,— заперечила Джо.— Не все вимірюється коханням, Мерієн.

— У шлюбі повинно бути так! — (Мерієн була неодружена).

— Тільки заміжня жінка розуміє, яка це дурниця,— сказала Джо.— Кохання може бути без розуму. Ось візьми ти Пеггі Ройс. Вона дуже кохає Фредді, але це не перешкоджає їй спати з іншим чоловіком, якого вона зневажає і який намагається ошукати Фредді в справах. Тепер вона нишком ходить до психіатра, аби з'ясувати, чому таке робить, а той каже: тому, що кохає свого чоловіка. Ти тільки уяви собі! Він навіть запропонував, щоб вона розказала про все Фредді й привела і його на психоаналіз.

— Он як...— непевно мовила Мерієн, бажаючи захистити хоч би жіночий прошарок медиків.

— Кохання тут ні до чого,— рішуче заявила Джо.— Я знаю, з Рупертом станеться щось жахливе, передчуваю це, і він сам буде в усьому винен, бо такий уже дурний і впертий. Але що тут вдієш?

— Я поговорю з ним,— пообіцяла Мерієн.

Коли ми повернулися з Беркхемпстеда, де показували містеру Крилову ройсівські верфі, Мерієн запросила Руперта поснідати з нею в зоопарку. У неї були особливі, хоча й цілком розмежовані, взаємини з Джо і з Рупертом.

— То чим ви тут займалися від літа? — запитала вона його.— Що поробляли весь цей час і чому ваша поведінка так непокоїть інших?

— А кого це вона непокоїть і хто вам про це сказав? — в підозрою поцікавився Руперт.

— Джо, звичайно,— відповіла Меріен.— Хто ж би ще?

— І вона просила вас поговорити зі мною при першій же нагоді?

— Ні-ні! Це я сама надумала, Руперте, бо вона дуже тривожиться за вас.

— Тоді спочатку поїмо, а тоді вже будете говорити,— сказав Руперт.— Бо в мене вже добряче судомить у шлунку.

Меріен була своєю людиною в зоопарку, бо кілька років тому проводила тут якісь наукові спостереження над мавпами. Коли вони з Рупертом поснідали (він наполіг на тому, що платитиме сам), вона повела його до мавп'ячих терас, де гукнула на ім'я велику мавпу-ватажка й дала їй банан.

— Кожного разу, як іду сюди,— сказала Руперту,— сподіваюся побачити, що його вже скинуто й він сидить собі тихенько десь у кутку, мов ображений стариган. Але в нього величезний запас життєвої снаги й досконалі ішіальні мозолі.

— Досконалі що?

— Сідниці,— пояснила вона.— Послухайте, Руперте, ви схильні ставитись до Джо, наче до якоїсь комахи.

Руперт подивився на червоний зад мавп'ячого ватажка і спитав:

— Про що ви говорите, Меріен? У чому річ?

— Вам слід би краще зберігати свої таємниці,— м'яко сказала вона.

— Кожному слід зберігати свої таємниці,— погодився він.— Але які саме таємниці ви маєте на увазі?

— Чесно кажучи, я й сама не знаю, Руперте,— відповіла Меріен,— але, по-всьому, Джо відомо щось таке, що ви намагаєтесь од неї приховати. В усякому разі я сказала їй, що ви людина з високими моральними засадами.

— Дуже вам вдячний,— сказав Руперт і раптом засміявся. Для Меріен вони завжди були наче брат і сестра під личиною моральності, і Руперт проти цього не заперечував. Він дуже приязно ставився до Меріен і не відхилив її втручання, бо знав, що вона добрий друг і щиро прагне допомогти.

— Але вам слід би спробувати пояснити Джо свою поведінку,— провадила вона далі.— Принаймні це ви просто повинні для неї зробити.

— Часом людині потрібна якась нова мова, аби пояснити, що з нею діється,— відказав Руперт,— а я її ще не навчився. От у цьому, мабуть, і біда.

— Тоді вам доведеться пояснити це мовою самої Джо,— наполягала Мерієн.— Інакше вона ніколи вас не зрозуміє.

— Тим-то все воно так важко,— скрушно промовив він,— або й зовсім неможливо. Джо, як ви знаєте, не вміє слухати.

— Але ж це просто вада спілкування,— сказала Мерієн, підбадьорливо стискаючи його лікоть, і вони рушили до виходу з мавп'ячого королівства.— Вам треба спромогтися здолати її. Ви повинні це зробити.

Руперт сказав, що сумнівається, чи зможе, бо з Джо стає дедалі важче про щось розмовляти, не наражаючись на неминучі сварки, які відчужують їх одне від одного.

Це дуже засмутило Мерієн.

— Я так люблю вас обох,— мовила вона,— і не можу собі й уявити, що ваша сім'я розпадеться, як це трапляється нині з багатьма. Тож прошу вас, Руперте: зробіть щось. Не давайте цьому зайти надто далеко, бо може бути пізно, перш ніж ви це збагнете.

Руперт розумів, що вона має рацію, але навряд чи бачив хоч якийсь вихід із скрутного становища, та й присутність Ніни аж ніяк цьому не сприяла. Повернувшись того дня до контори, він зателефонував у Мілан Верокію і сердито щось кричав йому по-італійськи, а тоді шпурнув трубку й схопився руками за голову.

— Аби ж то знати, як повернеться вся ця клята історія! — вигукнув з розпачем.

— Чому ви не кинете все? — спитав я.

— Хотів би кинути,— відповів він,— але не можу.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Коли Верокію оголосив у Генуї про свою угоду з фірмою «Ройс», це викликало таку сенсацію, що я аж здивувався. Зате Руперта це анітрохи не здивувало: він сказав, що, зрештою, все так і передбачалося.

Я прочитав повідомлення в «Таймс» під час свіданку. Воно було надруковане на першій сторінці під великим заголовком: «Угода між Ройсами й Верокію щодо російської нафти. Європейські династії суднопромисловців дійшли згоди в новому починанні». Газета писала, що від Ройсів директором нового об'єднання призначено Руперта, який

відповідатиме за виконання угоди. Говорилося й про те, що фірма «Верокіо» давно вже намагається запровадити незалежну нафтову політику Італії, але особливий інтерес у лондонському Сіті виникає до несподіваного кроку відомої англійської фірми, бо така угода, пов'язана з імпортом російської нафти, видається незвичайною і, безперечно, збудить великий громадський резонанс. Чи справді це означає виклик «Семи сестрам» нафтового світу з боку двох могутніх суднобудівних концернів, що мають у своєму розпорядженні солідні ресурси й до того ж можуть будувати власні танкери?

— Просто чудово! — вигукнув Фредді, коли ми зайшли до нього в кабінет. І хоч він знав, що Руперт сам погодив розголошення угоди з Верокіо й багато разів телефонував з цього приводу в Геную і Мілан, проте здавався аж надто схвилюваним наслідками. — Можете не шкодувати слів для преси, — сказав Рупертові, — тільки пильуйте, щоб не виходити за межі нафти й операції з росіянами. Не залазьте в інші матерії щодо фірми «Ройс» чи політики.

У залі для нарад зібралось близько п'ятнадцяти репортерів, переважно завсідників Сіті. Керівник відділу інформації ройсівської фірми Гордон, в окулярах з голубими скельцями, що старанно наслідував усі манери Фредді, відрекомендував Руперта як героя, котрого *всі* пам'ятають з його арктичної мандрівки та врятування російського льотчика, і сказав, що той відповість на запитання у зв'язку з нафтовою угодою. Якийсь худий елегантний репортер у куртці з верблюжої вовни підвівся й запитав, яка справжня мета цієї операції: мовляв, за нею неодмінно має ховатися щось інше.

— Чому? — озвався Руперт. — Ми хочемо продати судна, а росіяни хочуть продати нафту. Ми хочемо торгувати. Біда тільки в тому, що англійський уряд не дає дозволу на імпорт російської нафти, бо надто боїться нафтових компаній, от ми й намагаємося вжити власних заходів. Згідно з європейською нафтовою угодою Англія повинна дозволити італійцям продавати у нас свою нафту, а наша угода з Верокіо передбачає, що цю нафту буде одержано з Росії.

— Чи має це означати, — запитав інший репортер, шотландець, — що ви хочете взяти гору як над англійським урядом, так і над нафтовими компаніями?

— Ми хочемо завезти нафту, — відповів Руперт. — Хочемо відкрити для англійських автомобілістів нове джерело

бензину, а натомість одержати для своїх суден новий ринок збуту — Росію. То скажіть мені, що тут поганого.

— Але хіба в нас і без того імпорт нафти не перевищено на тринадцять відсотків? — спитала невелика на зріст жінка. — Принаймні так кажуть нафтові компанії.

— Судячи з наших цін на бензин, цього не скажеш, — відпарив Руперт, і я знову позаздрив його витримці й підготовці. — Так чи інакше, а перевищення імпорту тут ні до чого. В Англії напевне знайдеться ринок для російської нафти, і фірми «Верокіо» й «Ройс» готові використати його.

Репортери нетерпляче зашаруділи папером і зажадали дальших подробиць, але Руперт відмовився щось додати, і вони почали запитувати Фредді, чи згоден він з тим, що сказав його кузен про нафтові компанії.

— Добра половина вас — свої люди в Сіті, — відповів Фредді, — і ви добре знаєте, як наші друзі-нафтовики не люблять конкуренції і який вплив мають у високих сферах! — Він промовисто звів очі до неба.

Всі засміялися, а хтось вигукнув:

— А як подобається конкуренція фірмі «Ройс»? Ви її більше любите?

— Так, ми за конкуренцію, — відказав Фредді ображеним тоном. — Ви чудово знаєте, яке жорстоке суперництво доводиться витримувати англійським суднобудівним і судноплавним компаніям у всьому світі.

— То ви оголосили нафтовим компаніям відкриту війну чи ні? — допитувався шотландець, і Фредді підштовхнув ліктем Руперта.

— Якщо вам завгодно трактувати це так, я не можу перешкодити, — промовив Руперт, — але я такого не казав.

Я почув, як Фредді зраділо шепнув:

— Дуже добре!

— Всі ви знаєте, — провадив далі Руперт, — що Англія не може існувати, не ведучи жвавої торгівлі, хоч подобається це великим нафтовим компаніям, хоч ні. Оце і є передумова нашої угоди з фірмою «Верокіо» щодо російської нафти. Візьмемо нафту — продамо свої судна. Все дуже просто.

Він говорив дуже переконливо, і, здається, більшість цих професіональних скептиків таки повірила йому, бо їхні звіти були переважно досить прихильні, хоча й не позбавлені звичайної сенсаційності. Отже, ми мали всі підстави бути задоволеними, незважаючи навіть на те, що

дядько Рендольф зателефонував Руперту й звинуватив його в безчесній спекуляції ім'ям і майбутнім фірми Ройсів. Руперт намагався щось заперечити, але старий гримнув у трубку:

— Я тобі не вірю! Нікому з вас більше не вірю!

Перекопати політиків виявилось не так-то й легко. То була Рупертова частина роботи, не моя; і я трохи зловтішно спостерігав, як він намагається привернути на наш бік своїх родичів-торі, що засідали в парламенті. Йому не вдалося перекопати жодного, та навіть коли він узявся до соціалістів, то дуже скоро зазнав розчарування, бо вони поставились до його плану так само байдуже, як і консерватори. Єдиним, хто згодився порушити це питання в парламенті, був адвокат-лейборист Седрік Солт, хоч перше враження він справив на Руперта несприятливе. Руперт зустрівся з Солтом у нього вдома, на Фінчлі-роуд. Приїхавши туди зимового дня, він побачив, що малий член парламенту, голий до пояса, миє надворі свою машину.

Вони зайшли в дім, і, поки Солт натягав на своє хирляве тіло сорочку, Руперт пояснив йому, що, на його думку, треба натиснути на уряд, аби він визнав за Верокію право (обумовлене європейською нафтовою угодою) збувати російську нафту в Англії.

Вони сіли пити чай, який подала господиня, і Солт, що трохи нагадував лихе чортеня, лукаво позирнув на Руперта.

— А ви знаєте, Ройсе,— мовив він,— між вами, суднопромисловцями, і нафтовими компаніями істотної різниці немає. І ті й ті — кровожерливі акули, і вам усім слід би порубати голови.

— Коли ви так вважаєте,— сказав Руперт,— то навіщо ж погодились підтримувати нас?

— Я не збираюся вас підтримувати,— обурено заперечив Солт.— Ви хочете використати мене, а я — вас. Але не сподівайтесь, що я обстоюватиму в палаті громад інтереси Ройсів. Дідька лисого!

Солт був верткий, мов ящірка, і його обличчя й руки ні на мить не залишалися спокійними. Виховання йому не бракувало, але він любив, щоб його вважали за такого собі самородка.

Зав'язалася запекла суперечка про мету всієї операції. Солт доводив Руперту, що наївно сподіватися, ніби парламентський запит з цього приводу переконає уряд.

— Я можу зчинити галас у палаті громад,— сказав він,— але це анітрохи не вплине на отих китів з торговельної па-

лати чи кабінету міністрів. Вони прислухаються тільки до рекомендацій своїх комісій. А хто засідає в тих комісіях? Ті ж таки верховоди нафтових компаній. Якщо ви хочете чогось досягти, вам треба розірвати це зачароване коло.

— Можливо, мені й вдасться це зробити, якщо ми виставимо всю цю справу в парламенті у політичному світлі,— не вгавав Руперт.— Ви там не уявляєте собі, як бояться нафтові компанії неохвальної громадської думки. Мов огню.

— То й що? — відказав Солт.— А знаєте, Ройсе, чим здолає вас уряд?

— Ні, не знаю.

— Давнім і випробуваним англійським методом — бездіяльністю. Цілковитою бездіяльністю. Ми з вами захрипимо від крику, всі палатимуть обуренням, уряд пообіцяє взяти наш запит до уваги і так далі, і так далі, а потім засушить його на пні, мов мертвий листок.

Проте після багатьох заперечень Солт таки погодився зробити запит у палаті громад, і за два дні Руперт, Джо і я зайняли місця на галереї для гостей, щоб почути, як Седрік Солт заганятиме уряд на слизке.

Він був дуже кумедний з вигляду, однак в політичних питаннях виявляв неабияку хоробрість. На жаль, в очах англійців зовнішність людини надто часто затьмарює її душевні якості. Солт швидко запалювався гнівом, але водночас мав добре розвинене почуття гумору. Почав він з того, що запитав відповідного міністра, чи може той хоч раз подивитися на світ не крізь окуляри нафтових компаній.

Як і всі присутні в залі, ми засміялися.

— Чи не скаже нам шановний пан міністр, чому накладено заборону на імпортування нашої країни російської нафти й чи не суперечить це європейській нафтовій угоді? — провадив далі Солт.— А також чи немає між консервативним урядом і трьома головними нафтовими компаніями таємної згоди, яка оберігає їхню трикляту монополію?

Члени палати реагували на слово «триклята» обуреним гомоном, але міністр зберігав спокій.

— Наша нафтова політика базується на стратегічній основі,— сказав у своїй відповіді міністр.— Було б граничним безглуздом звертатися по нафту до Росії, коли ми маємо змогу одержувати її з більш дружніх країн, і вельмишановний член парламентської опозиції знає це не гірше за мене.

Запит є запит, і він має бути сформульований дуже майстерно, щоб усі збагнули його приховану суть. Отож, коли Солт запитав, чи довго ще, на думку міністра, наявні джерела нафти в колоніальних країнах залишатимуться «дружніми», в залі знову зчинився галас, що вилпився в одну з горезвісних парламентських сутичок. Я почув збуджені вигуки з середніх лав, а на задніх то тут, то там підхоплювалися з місць якісь одержимі, викрикували щось нерозбірливе й одразу ж безслідно зникали. Нарешті голова відновив порядок, порадивши високоповажному представникові від Престіна, містеру Фліту, який розлючено вимахував руками, під час запитів згортати крила, щоб не злетіти в повітря.

Обидві сторони відповіли на це сміхом, і в такий спосіб усе вгамувалося.

Джо була приголомшена.

— І оце все, що вони тут роблять? — запитала вона Руперта, коли ми спускалися кам'яними сходами Сент-Стіфенс-холу. — Та це ж найдурніше зборисько, яке я тільки бачила в житті. Невже вони справді ставляться до всього цього серйозно?

— А хіба *ти* не ставишся до цього серйозно? — похмуро озвався Руперт.

— Так, але я ніколи їх не бачила, до того ж ми самі їх обирали. Боже, яка комедія! Яка несусвітна комедія!

* * *

Наступного дня Руперт зателефонував Фредді, який знову подався до Амстердама ділити світ, і сказав, що йому таки доведеться звернутися до Пінка Бендіго, бо іншого вибору немає.

— Оскільки в цих справах вирішують не політики, та й громадська думка нічого не допомагає, мені залишається тільки поговорити з людиною, яка має вирішальний голос, інакше все буде ні до чого.

— Можливо, ви й маєте рацію, — знехотя визнав Фредді, — але я все-таки побоююся вилутувати сюди Пінка і маю на те свої підстави. Він небезпечніший за будь-якого політика, я вже казав вам.

— Я вам вірю, — сказав Руперт. — Але ніхто з політиків нічого не зробить, якщо не дістане на те його згоди, це абсолютно ясно.

Фредді ще мить повагався, про щось міркуючи, тоді промовив:

— Ну гаразд. Але спершу я сам з ним поговорю і влаштую вам зустріч. Добре б вам узяти з собою і Джека, щоб дещо занотував із розмови. Я не хочу пускати вас на це самого.

Після обіду Фредді подзвонив сам і сказав, що домовився з Бендіго й той прийме Руперта наступного дня.

— Але там буде і Най,— попередив він,— отже, бога ради, стережіться. У супрязі ці двоє найдужчі з усіх, з ким вам будь-коли доводилося чи доведеться зіткнутись.

— Чого саме, по-вашому, мені треба стерегтися? — запитав Руперт.

— Не знаю напевне, але, бога ради, будьте дуже обережні. Не встрявайте з ними ні в які суперечки з приводу нашої фірми.

— Ну, до цього навряд чи дійде.

— Я знаю, але вони здатні на все. Ви не могли б зробити мені ще одну послугу, Руперте?

— Ну звісно.

— Спитайте, будь ласка, Джо, чи не схоче вона поїхати наступного тижня в Кортіно разом з Пеггі, покататися на лижах. Я сам не зможу, то непогано б їм з'їздити вдвох. Джо вміє кататися на лижах?

— Так.

— То як ви на це дивитесь?

— Я спитаю її.

— От і добре. Днями я повернусь і все влаштую. Вони можуть полетіти моїм літаком.

Поклавши трубку, Руперт сказав мені:

— Мабуть, це наш останній шанс, Джеку, і я радий, що ви підете зі мною.

Дивився він не на мене, а кудись у недосяжну далечінь, і мені чомусь здалося, що він уже наперед готується до поразки.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Я спитав тітоньку Крістін, що за людина Пінк Бендіго, бо вона добре його знала. Тітонька Крістін приїхала на кілька днів погостювати, і ми разом сиділи за сніданком, а о другій Руперт і я мали зустрітись з Бендіго.

— О, він *дуже* приємна людина,— сказала вона, неначе хотіла вкласти в це визначення щось таке, що мало нас

розважити.— Але має злочасний звичай закохуватися в одружених жінок, щасливих у шлюбі, хоч які б вони були дурні чи негарні. Інших просто не визнає. Оце таке в нього кумедне глупство, і він не раз потрапляв через це в чималу халепу. А щодо всього іншого він нічим не примітний...

Тітонька Крістін мала суто дитячий хист до напрочуд наочних характеристик. Саме такий і був Бендіго — не примітний. Деякі тузи Сіті, що їх я зустрічав у Фредді, справляли враження грубих мужлаїв, інші являли собою довершений взірець людини безжальної, чи розумної, чи мовчазної, але я виявив, що наймогутніші з них, як правило, були найменш показними з вигляду. Пригадую, одного вечора, коли ми з Пепі прийшли в гості до Фредді, я побачив там двох представників славнозвісних банкірських родин, і, хоч сам я ніколи не чув про них, Пепі сказала, що ці дві родини тримають у своїх руках майже всі міжнародні розрахункові банки в Англії. Обидва були розумні й привітні, та нічим не вирізнялися серед інших, хіба лише особливою цікавістю до всього.

До цієї категорії належав і Бендіго — приємний, легкий у поведженні чоловік, з яким кожен почував себе невимушено, — і все ж Фредді дуже боявся його, навіть більше, ніж Ная. Мене дивувало чому. Можливо, тому, що Бендіго був людиною при тілі, тим часом як Най скидався на засушеного коника. Здоровий і нормально розвинений, Пінк цілком відповідав своєму прізвиську¹. Він був одягнений у коричневий костюм і поводився з вишуканою гречністю, властивою лише небагатьом з англійського вищого світу.

Ми з Рупертом приїхали на Сент-Джеймс-стріт, до будинку, схожого на аристократичний клуб, який насправді був оселею Бендіго; та коли нас провели всередину, опинились у домашній конторі — з дворецьким, секретаркою, кабінетом з шкіряними кріслами, книжковими шафами, дерев'яними панелями на стінах та зручними й гарними меблями. Секретарка була гожа з личка, але мала надто товсті ноги. Бендіго з Наєм уже чекали на нас. Як звичайно, нам було запропоновано віскі, але ми віддали перевагу горілці й опустилися в глибокі шкіряні крісла, в яких відчули себе геть безпорадними, наче з нас повитягали хребти. Пінк Бендіго відразу ж заходився розпитувати Руперта про справи ройсівської фірми, а Най сидів мовчки й слухав.

---

¹ Гра слів: «pink» (англ.) означає «рожевий».

— Я дуже люблю Фредді,— промовив Пінк, помалу відпиваючи віскі.— А скажіть, Руперте, скільки лишилося Ройсів, що мають право голосу в компанії?

— Та, здається, чоловік п'ять чи шість,— відповів Руперт.

— Я маю на увазі повноправних компаньйонів.

Це був родинний секрет, і запитувати про таке не годилося.

— Навіть не уявляю собі, скільки нас там є,— сказав Руперт.

Пінк засміявся.

— Мені не слід було про це питати. Але в Сіті лишається все менше великих родинних компаній: Пілкінгтони, Спайсери, Баррінгтони, кілька банкірських династій. Отож нас і цікавить,— провадив він далі так само приязно,— чи довго ще Фредді й Рендольф зможуть вести справу, як родинну, особливо в судноплаванні. Капітал нині потрібен великий, а здобути його дуже важко.

— Ви явно щось випитуєте,— різко мовив Руперт.

— Хіба?

— Тоді до чогось ведете, то чого ж не кажете навпростець?

Ми з Рупертом так повгрузали в свої крісла, що майже не бачили нічого навколо, одначе обидва помітили, як секретарка зачинила щось на зразок невеличкого стінного бару, й здогадалися, що вона ввімкнула мікрофон. Отже, нашу розмову десь записували. Фредді частенько робив те саме у своєму «кавовому куточку».

— Молодчина Фредді! — з почуттям у голосі промовив Пінк.— Усе щось затіває, крутиться в різні боки. Але б'юся об заклад, що він усіх вас держить у невіданні, особливо Рендольфа. Російська нафта! — Пінк багатозначно засміявся.— Старий аж гонки скаче, тільки-но про неї почує.

Руперт не виявив охоти підтримати розмову про Рендольфа й навпростець запитав Бендіго, чому той не хоче допустити російську нафту в Англію.

Пінк подивився на нього замислено, навіть трохи стурбовано.

— Якби це була поодинокa, виняткова операція з російською нафтою,— одказав нарешті,— то воно б ще сяк-так. Але...

Він позирнув на Ная, й той докинув:

— Нам здається, Ройсе, що за цим ховається щось іще.

Ми гадаємо, що цією операцією Фредді хоче замаскувати якісь інші свої наміри.

Руперт відказав Наю, що не може заборонити йому гадати.

— Але,— знов обернувся до Бендіго,— оскільки я знаю, що саме ви вирішуєте, яку нафту уряд може дозволити завезти в нашу країну, то мені немає рації звертатися до когось іншого. І нічого іншого за цим не ховається.

— Можливо, що й ні,— погодився Бендіго.— Але чи знаєте ви, в чому найбільша складність такої обмінної операції, як ваша?

— Мабуть, не знаю.

— Якщо ви укладете такий контракт з росіянами,— сказав Пінк,— на вас ляже персональна відповідальність і за другу, російську сторону. Це неминуче в будь-якій операції такого роду.

— Навіть у Сіті,— наголосив Руперт,— росіяни мають чудову репутацію щодо виконання кожної букви контракту.

— Я маю на увазі не контракт,— заперечив Бендіго.— Йдеться про відповідальність, яка не обумовлена жодним контрактом. Ви ж добре знаєте, що росіяни роблять усе з політичних міркувань.

— Наші судна вони купують не з політичних міркувань.

— Можливо, але свою нафту хочуть нам продати з міркувань політичних.

— Чому ви так вважаєте? Чому не хочете сприймати все це так, як воно виглядає?

— А ви сприймаєте так?

Руперт подумав.

— Ні. Мабуть, що ні,— визнав він.— Але ж не можна заборонити всю торгівлю тільки тому, що ви підозрюєте другу сторону в якихось таємних намірах. Як тоді бути, скажімо, з німцями?

— В наш час треба чітко визначити, на чьому ти боці, якщо хочеш вести комерцію в такому масштабі. Розподіл сил у світі на сьогодні доволі ясний.

Руперт знизав плечима.

— Це не для мене. Я волю залишатися нейтральним.

— Я передбачав, що ви можете це сказати,— зауважив Пінк.— Але там, де йдеться про судна й про нафту, не можна залишитися нейтральним. Це неможливо, Руперте.

— Згоден, судна — це стратегічний товар,— визнав Руперт.— Але чи було колись таке, щоб світові нафтові ком-

панії та навіть і політики відмовились продавати свою продукцію ворогові? Ви ж самі завозили нафту в Німеччину і Японію до самого початку війни.

— Це різні речі.

— Ні, не різні.

Вони трохи посперечалися про принципи та привілеї міжнародної торгівлі, і мені вже здалося, що Бендіго можна переконати. Але тут знову втрутився Най.

— Чому ви особисто так зацікавлені в цій операції? — запитав він Руперта.

— Яке це має відношення до нашої розмови? — відповів той запитанням на запитання. — Ідеться про чисту комерцію.

— Беручи до уваги деякі факти з вашого недавнього минулого, ми вважаємо, що маємо право поставити вам таке запитання. Ваша поведінка дуже дивна, — сказав Най.

— Моя поведінка стосується тільки мене особисто, — заявив Руперт, насилу стримуючи себе, — і не має ніякого відношення до цієї справи.

Бендіго встав і тепер ходив по кімнаті, про щось міркуючи.

— Не подумайте, що ми упереджені проти вас, Руперте, — повільно промовив він. — Але ви повинні зрозуміти, що ваша особиста роль в усьому цьому надзвичайно важлива. Зрештою, це ви поставили питання про російську нафту на обговорення громадськості, отож вам доведеться нести відповідальність за наслідки, якщо все воно обернеться проти вас.

— Що обернеться проти мене? Я навіть не розумію вас.

— Я знаю, тут є й інші зацікавлені сторони, — обережно вів далі Пінк. — Але як тільки ви приплутали до цього політику, то поставили під сумнів і ваші власні мотиви. Це був нерозумний крок.

— Я не маю наміру обговорювати мої мотиви, — одказав Руперт. — А от щодо ваших мотивів, — саркастично мовив він, подивившись на Ная. — І ваших, — обернувся до Бендіго, — то чи такі вже вони незаймано чисті?

Пінк не образився, але Най продовжував наступ:

— Ви вже мали неприємності і в своїй родині, і з Ліллом...

— Ой, не туліть ви сюди Лілла! — сказав Руперт. — Я навіть слухати цього не хочу.

— Облишмо Лілла, — знову обізвався Бендіго. — Але ми хочемо знати, що приховано за цією безглуздою витівкою

Фредді з нафтою. Бо вона таки безглузда, і ви самі це знаєте.

— Ви весь час намагаєтесь переконати мене в цьому,— сказав Руперт.

— Фредді щось замислив.

— Ні, неправда.

Най підвівся й сказав Бендіго:

— Марна трата часу.— Відтак знов обернувся до Руперта й подивився на нього своїми холодними риб'ячими очима.— Це Фредді навчив вас так говорити?

— Фредді тут ні до чого,— відказав Руперт, уже змирившись з поразкою.— Це мій власний задум.

— Ну що ж,— мовив Най.— Мені вас жаль. До побачення, Ройсе.— Не звернувши жодної уваги на мене, він рушив із Пінкового кабінету з шкіряними кріслами, і невидима секретарка точно в належну мить розчинила перед ним двері.

Руперт і собі встав, збираючись іти, але Бендіго затримав його.

— Чому ви не викинете з голови всі ці химерні ідеї щодо росіян? — спробував вплинути на Руперта.— Вони не мають реального майбутнього, повірте.

Я відчував, що Руперту сподобався Пінк. Але він тільки посміхнувся й відповів:

— Ви знову переконуєте мене.

— Я знаю,— сказав Пінк.— Але ж нікому не потрібно, щоб фірма «Ройс» устрила в якусь непевну політичну справу з росіянами. Верокію нехай собі, вони італійці.— Він злегка притримав Руперта за руку.— Якби ми тільки знали, навіщо Фредді це робить, то почували б себе певніше і, можливо, навіть спробували б чимось допомогти.

Руперт рішуче попростував до дверей.

— Я не знаю, які у Фредді секрети,— мовив він,— а отже, не можу сказати вам, що він має на меті.

— Тут допоміг би найменший натяк, навіть здогадка. Він зараз в Амстердамі, щось там залагоджує, і ми маємо приблизне уявлення, що саме.

— Тоді чого ж ви питаєте мене?

— Ви могли б зробити йому послугу. Вам напевне відомо, що він намагається ввести фірму «Ройс» у пай з голландцями й італійцями. А якщо не відомо, то можу по секрету вам сказати, бо не всім вашим родичам це сподобається.

— Чого ви хочете од мене? — знову запитав Руперт.

— Ідеться про голландську філію фірми «Кальтекс»? Руперт засміявся.

— Слово честі, не знаю,— сказав він, розуміючи, що Пінк, власне, й не сподівався на відповідь. Він хотів побачити, яка буде реакція, і Рупертів сміх прозвучав цілком переконливо.

Пінк зітхнув і відчинив перед нами двері.

— Схоже на те, що ви й справді дуже мало знаєте,— розчаровано мовив він, але все ж провів нас до ганку і, вже стоячи на східцях, додав, що треба б нам днями якось візратися й пообідати втрюх.— Ви хороший хлопець,— сказав він Руперту, дивлячись на нього згори вниз.— Але я все життя знаю Фредді, й Пеггі також, і здається мені, що Фредді збирається пошити всіх вас у дурні. І ви особисто багато на цьому прогадаєте. Так чи інакше, а прогадаєте, Руперте, можете мені повірити.

— Можливо,— відповів Руперт, і ми вийшли на Сент-Джеймс-стріт. Він не обізвався більше ані словом, аж поки ми не повернулися до своєї квартири. І тільки там запитав мене, чи зробив я якісь записи.

— Дещо зробив,— одказав я.

— А втім, це тепер ні до чого,— мовив він.— Старий таки загнав нас у глухий кут. Більше податись нам нікуди.

Частина друга

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

Ми знали, що відмова Бендіго зводить усе нанівець: російська нафта не потрапить до Англії, наших суден воли не купуватимуть,— і ми не в силі були чимось зарадити.

Але спинитись не могли — розгін був надто прудкий. До того ж найголовніше чекало попереду. Ніна Водоп'янова повернулась після відвідання Бірмінгема й переказала телефоном, щоб Руперт неодмінно зайшов о десятій годині ранку до радянського торгпредства.

— Це може віщувати і добре, і зле,— сказав він.— Дарма вона не покличе.

— Може, хоче з нами порадитись?

— Ні, не в цьому справа...

Руперт мав рацію. Коли він повернувся од Ніни, то геть занепавав. Ніна чекала його біля під'їзду торгпредства

в Хайгеті і, хоч па вулиці мрячило, повела до холодного парку, де мерзли під дощем буки й араукарії.

— У мене неприємності,— почала вона.— Я досі мовчала, але далі не можу...

— Давайте спершу сховаємось від дощу? — Ніна геть промочила ноги й заляпала брудом панчохи.

— Нічого,— кинула вона нетерпляче.— Я не хочу, щоб нас бачили вкуші. Хтось із англійців...

— Он воно що? Хто ж це так зацікавився вами?

— Мене хочуть викрасти,— ледве вимовила вона.

— Що?!

— Так... Мене попередив один чоловік.

— Англієць?

— Атож. Він усе намагався підійти, коли я залишалась одна. У Бірмінгемі спокою не давав. Навіть по телефону...

— Що він вам говорив? Чому ви вважаєте, що вас хочуть викрасти?

— Він говорив про вас, Руперте.

Їх обдало холодним душем з голого віття, і Ніна вкрила голову шарфом, а Руперт утерся хусточкою. Та на душі в нього було ще холодніше.

— Двічі, коли я купувала панчохи, а потім яблука, він намагався відтерти мене й затягти кудись. «Мені потрібно з вами поговорити, Ніно Сергіївно». Знає навіть, як мене по батькові. Та це — англієць. Він заявив, що у вас неприємності з держбезпекою і що вам потрібна моя допомога. Це так, Руперте?

— Звичайно, що ні.

— Він ще торочив, що всі знають про наші стосунки і, щойно я поїду, вас арештують.

— Дурниці! Невже ви йому повірили? Плюньте на все, Ніно.

— Так, але ж він знає дещо. Знає! — вигукнула вона.— Каже, що я зіпсувала вам життя і завдала силу неприємностей, проте можу допомогти, якщо чесно зізнаюсь його друзям...

— Не слухайте ви його, бога ради, і не звертайте на нього уваги!

— Я не слухаю його,— обурилась вона,— але ж він мене переслідуює.

— Покличте поліцію.

— Що ви! Адже він сам, мабуть, поліцейський.

— Можливо. Проте, коли ви покличете постового, він одразу відчепиться.

— Але ж тоді мені доведеться давати пояснення... Навіщо нові клопоти?

— Вислухайте мене спершу,— палко звернувся він, беручи її під руку.— Це просто шантаж. Вони нічого про вас не знають. Їм хочеться, щоб ви почали виправдовуватись або захищати мене. Ви йому що-небудь казали?

— Ні. Але ж це неподобство! — знову вигукнула вона.— Він доводить мене до того, що я ладна його вбити! — Од гніву навіть заплющила очі.— Ні, все це мене таки тривожить. За його спиною стоять інші. Він може будь-що вчинити зі мною, коли застукає одну. Що тоді робити?.. Не можу ж я піти проти своїх... не кажучи вже про нас.

— Авжеж,— мовив він лагідно, тиснувши її руку до серця.— Заждіть, дайте мені подумати...

Вони мовчки крокували гравієвою доріжкою.

— Ви ще нікому з делегації не говорили?

— Навіщо? Як можна все пояснити, не вплутуючи їх? Повторюю, я не хочу наражати їх на небезпеку. Він, між іншим, згадував і Джо...

— Джо? — Руперта ніби вдарили ножем.— А до чого тут вона?

— Лякав, що хтось неодмінно викаже їй... І все це, негідник, плескав таким улесливим і співчутливим тоном,— Ніну аж пересмикнуло.— Я ненавиджу його. Отой солодкий голос та підступну улесливість!

— Не треба хвилюватися. Це все через мене...

— Я теж так думаю. Чого ж вони хочуть?

— Надто все заплутане... Я сам винен. Хоч мені боляче, що й вас уплутують, і навіть не знаю, як вам допомогти. Принаймні зараз.

— Тоді я мушу допомагати вам.

— Як? Ви збираєтесь з ними говорити?

— Ні! Ні! — злякано зойкнула вона.— Нізащо в світі! Це ж мої вороги. Як ви могли подумати? Та я б їм очі видряпала!

— Тоді годі про них думати. Я зроблю все, що можу.

— Будь ласка. Коли ж вони спробують затримати мене чи кудись одвезти, я їм не дамся.

— Вони не посміють,— запевнив він.

— Хто зна? Проте я їм до себе навіть доторкнутися не дам.

— Не вистачало ще нам цього клопоту...

Вони мовчки йшли далі, нараз Руперт тихо мовив:

— Ви мені скажете правду, коли я у вас дещо запитаю?

- Звичайно.
- Чого ви приїхали до Англії?
- Щоб побачити вас,— відповіла вона.— Аби пересвідчитись, що я не помилилась. Мені було так самотньо, коли ви поїхали. Я стільки про вас думала, і от вирішила, що не знайду собі спокою, поки не побачу вас та не допевнюся. Адже я так вірила вам...
- А чому раптом почали сумніватись? Я, наприклад, не сумнівався ні на мить.
- Так, так. Але ж ви не вірите в те, що я...
- Навіщо ви так...
- Не вірите! І я боялась, що зраджую не тільки себе... Ось чому мені було так боляче.
- Нічого ви не зрадили! — обурився він.— Не смійте так думати!
- Я намагалася... Але для цього й треба було зустрітись з вами.
- Але ж ви мені нічого не сказали... Навіть не розпитували!
- Я хотіла спитати, коли була у вас. Та раптом відчула, що винна перед Джо, а ви перед нею. Вона мала підстави так розмовляти зі мною.
- Ні, не мала.
- Я завивила перед нею.
- Чому ж ви раніш мені не сказали?
- Тепер вони забули про все на світі, крім того, що їх поєднувало.
- Навіщо? Мені потрібно було пересвідчитись, що ви достойний і чесний. От і все. Зараз я знаю це напевне.
- Нічого ви не знаєте! Навіть тепер.
- Знаю. Все, що мені потрібно...
- І те, що ви зі мною зробили?
- Вона міцно стисла його руку й кивнула.
- Ви перевернули все моє життя.
- Я цього не хотіла.
- Та я й не шкодую.
- Тоді я рада, хоч ми й негарно вчинили.
- Він розсміявся:
- Ви просто диво! До того ж така сувора моралістка, яких я досі не зустрічав...
- Я буду любити вас завжди, Руперте. Може, й це треба цього говорити. Проте я розумію під цим не те, що звичайно мають на увазі. Інше. Більш вагоме. Тільки ви і я знаємо це.

— Так.

Він не хотів повторювати, що кохає її, але Ніна й так розуміла: все, що почуває вона, почуває й він.

Очевидно, Лілл зробив дурницю, переслідуючи Ніну, бо Руперт тепер любить її більше, ніж будь-коли. І більше, ніж до того, думав, як уберегти її. Ось чому він зателефонував адміралу й зажадав, щоб той прийняв його.

* * *

Адмірал торжествував. Він зустрів Руперта у невеличкій банкетній старовинного особняка, що правила за кінозалу. Лілл переглядав китайську плівку про збереження води й кольоровий югославський мультиплікат.

— Я просив би вас зробити мені послугу, адмірале...— почав Руперт, ледве стримуючи себе.

— Чому ж, ти допомагав мені, а тепер я можу відповісти тобі тим же.

Адмірал був у доброму гуморі. Світло погасло, і він наказав:

— Одну лампу зоставте, Гріне. Я потім вимкну сам.

Невидимий Грін щось буркнув, і Руперт залишився з адміралом у напівтемряві. Вони зручно всілися в оберткових кріслах, і той запитав:

— Що ж то за послуга?..

— Навіщо ви переслідуєте Ніну Водон'янову? Чого вам од неї треба?

— Пожди хвилинку. А що трапилося з нею?

— Якийсь тип чіпляється до неї і заявляє, що я опинився в небезпеці. Єдиним порятунком для мене нібито є її щире зізнання, що було між нами в Москві, чи щось на зразок цього.

— Неприємна історія, скажу я тобі.

— Груба робота, і до того ж невміла. Навіщо ви все це затіяли?

Адмірал потер свого делікатного носа.

— Чому обов'язково ми?

— Надто вже видно вашу руку.

— Можливо. Але цією росіянкою цікавляться й інші.

— Хай. Проте всі вони зв'язані з вами. Отож це не виправдання.

Адмірал зоставався на диво спокійним.

— Ти лестиш нам, хоч це й не зовсім так. Звичайно, війна нервів не знає жалю. Ти сам розумієш.

— Ви вже розповідали мені про війну нервів, але цього разу переграли. Навіщо вплутувати жінку? Вона нічим не завинила...

— А чому б і не вплутати? — спитав адмірал. — Всі ми беремо участь у цій війні. І вона — теж. Всі вони — наші вороги.

— Чув, чув. Але облиште Водоп'янову, зробіть мені ласку.

Адмірал ляснув себе по колінах.

— Нізащо! Я нікому не можу робити поступки — ні тобі, ні їй, ані собі!

— Вона вам нічим не загрожує.

— Звідки мені знати?

— Запевняю вас, — вигукнув Руперт, утративши самовладання. — Та ви й самі не вірите.

— Мушу вірити, — задумано мовив адмірал. — Згадай, що ти робив у Радянському Союзі. Хіба вони не стежили за тобою?

— Бо я шукав їхні радари!

— А вона, мабуть, шукає наші.

— Дурниця! Ви самі знаєте, що це дурниця.

— А ти думав над тим, що я тобі казав? — спитав адмірал. — Може, ти і є причиною її приїзду...

Руперт раптом відчув себе ізольованим від усього світу. В цій залі з чудовою художньою оздобою варт було лише заговорити про таємні речі, і все твоє життя ставало примарним, ніби його ніколи й не було.

— Ви перебільшуйте, — відповів він адміралові.

— Слухай мене, Руперте. Росіяни нічого не роблять без певної мети. І Водоп'янова теж перебуває тут не без наміру.

— Виходить, я теж небезпечний і мене слід кинути за ґрати, — визивно мовив Руперт. — Чому ж вам не зробити цього та не покінчити з морокоюю?

— Що ти! — докорив адмірал. — Ми лише хочемо вберегти тебе од фатальної помилки, яка обійдеться й тобі і нам вельми дорого.

— Яких тільки дурниць ви тут не вигадуете!

— Дозволь мені спершу пояснити, — стримано мовив адмірал. — Вона має на тебе вплив, інакше ти не прийшов би за неї просити. Отож вона не менш вартісна здобич для нас, ніж ти був би для них. Навіть більше...

Цього Руперт не ждав. Думка, що Ніну можуть вважати

здобиччю війни нервів і брудних махінацій, була для нього несподівана. Тоді Ніні загрожує велика небезпека!

— Ну, то от щб, адміралє! — кинув він, застібаючи пальто. — Коли ви хоч пальцем торкнете Водоп'янову, я розповім росіянам про ваше шпигунське кубло. А якщо не їм, то ще комусь.

Адмірал ухрпив його за рукав.

— Не смій так жартувати! Ти хочеш загнати мене в безвихідь? Ти й так уже порушив усі свої зобов'язання, і я досі терпів... Але май на увазі, я теж можу розсердитись...

— Вам потрібен я, адміралє. Ви хочете, щоб я покаявся й схилився перед вами, лиш тоді ви почуватимете себе в безпеці. Та не діждете! Крім того, я не дозволю вам тероризувати Водоп'янову!

Адмірал роздратовано заявив, що він просто вражений такою безглуздою поведінкою.

— Кидаєш нам виклик, Руперте? Краще візьми свої слова назад...

— Ні.

— Твоє захоплення цією росіянкою цілком засліпило тебе. Май на увазі, що не я вирішуватиму твою і її долю. На мене й так тиснуть...

Руперт махнув рукою.

— Я не бажаю цього слухати, адміралє!

— Що ж, — із жалем мовив адмірал. — Тоді не минути лиха.

— Ви й так не мало вже горя завдали мені, — одказав Руперт. — Тепер спізнаєте й на собі...

Адмірал був ошелешений. Вони розійшлися ворогами. Ніколи ще Руперт не чув себе так вільно, як у ту мить, коли вийшов з палацу-в'язниці.

— Чисте повітря не криє в собі таємниць, — гірко посміхнувся він.

Та, мабуть, лише хотів підбадьорити себе.

Йому схотілося також заспокоїти Ніну, і він подзвонив їй, але почув, що вона десь поїхала. Тоді зателефонував до радянського торгпредства. Там йому відповіли, що Ніна в посольстві. А коли добився й туди, відповіли, що Ніна захворіла й не в силі з кимось розмовляти.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Я полаявся з Пепі, бо вона надто вже захопилась своїми пацифістськими справами; наближалася пасха — свято миротворців. Я сердився, що вона не ходить зі мною на розваги, а тягне до якихось облуплених підвалів, де збиралися її анархо-пацифістські одностудці. До себе Пепі їх не пускала. І не бажала ховати в своєму домі їхні листівки.

Мене вітали скрізь лише тому, що я приходив з Пепі. У всіх дівчат, пісних і фальшивих, що хизувалися своїми «принципами» й інтелігентністю, було написано на виду, що вони аж пишуть, так хочуть пізнати таємниці сексу. Всі вони врешті-решт вискочать заміж, народять по трос дітей, стануть освіченими матронами й почнуть виховувати таких самих інтелігентних та «принципових» нащадків. Мене чомусь більше цікавили юнаки, котрі менш хизувалися, але майбутнє яких важко було вгадати. Дехто з них визначався талантом і водночас досвідом не по літах. Коли розглядати кожного окремо, то вони вабили мене більше, ніж усі разом, на вулиці, з плакатами над головою.

Найдужче дратували мене дві дівочі років по тридцять. Спортсменки з виду, вони приковували своєю поведінкою погляди всієї округи, бо добре знали, чого хочуть, і виявляли неабияку мужність у суперечках, де не треба було кидатись навкулачки, — адже боротьба була легальною й безпечною, як звичайно в Англії. Я був певен, що варт їх позбавити захисту отих чистеньких і нахабних поліцейських, як вони одразу напустять у штанці, бо весь їх дутий пацифізм і відмова од насильства є породженням типово англійським. Навіть як ватажки загонів, що вимагали одностороннього роззброєння, вони суворо дотримувались англійських традицій.

Пепі охоче виконувала доручення цих заводійок, яких звали Айсен і Пріс, а я сварився з нею, вважаючи всю їхню біганину непотрібною.

— Смійся! — одмахувалась Пепі, не зважаючи на мою злість. — Що ти взагалі розумієш? Адже вони твою шкіру рятують.

— Вони ж марнують своє життя! — вигукнув я.

— А кому яке діло? — засміялась Пепі.

Я заявив, що перестану поважати її, коли вона й далі буде на побігеньках у цих дівок.

— Ти просто ревнуєш мене до них.

Тут я не витримав. Накричав, що вона ні дідька не розуміє в політиці, ще менше — кому можна довіряти, а кому ні.

— Ці дві дурепи тільки й уміють виголошувати протести! А який толк?

— Годі тобі, Джеку, — примирливо мовила Пені. — Де твоє звичайне почуття гумору?

Я справді утратив його, і хоч вона щосили намагалась мене розсмішити, продовжував стояти на своєму. У мене знайшлись би вагомі докази, та почував себе перед нею таким немічним, що нічого й не придумав. До такого стану могла довести мене тільки вона, бо вірила мені, а я їй — ні.

Дома Пені була ласкава зі мною, щоб іще дужче підкреслити, який я дуренький.

— А чим тобі не подобається решта? — спитала вона.

— Усім, — буркнув я розсерджено.

Я так і пішов од неї, не помирившись. Треба показати їй, що в мене теж є принципи, і більше до неї не ходити, вирішив я.

* * *

Ми кілька днів нічого не чули про Фредді, та якось він заявився до Руперта. Останнім часом я постійно обідав там, коли нас не затримували справи. Іноді він зумисне запрошував мене, щоб уникнути причінок Джо. Одного разу навіть спитав мене про вдачу Пені, і коли я відповів: «Не дай боже!» — злорадо зареготав.

— Це ще нічого, — заявив він, — коли б у них тільки була хоч крапля логіки! Настрій, як погода, змінюється п'ять разів на день: то одне в голову лізе, то інше... А ти живеш наче між двома електродами.

Отож саме тоді я мусив бути ізолятором, хоч, на щастя, Джо була в доброму гуморі — вона щойно отримала від Кеті купчу на Толл-хауз. І хоч займати його не можна було до вересня, будинок належав їй. Джо з радістю вивчала рух на тамтешніх дорогах, щоб узнати, де краще їздити верхи. Пролунав дзвінок. Фідж весело загавкав і побіг зустрічати гостя. Анджеліна впустила Фредді, котрий, узявши спанієля на руки, гладив йому вуха й морду.

— Привіт! — гукнув він ще з порога підкреслено весело. — Саме устиг до кави.

Ми раді були бачити його, а він нас. Він скинув пальто і пожбури в його в куток. Потім заявив, що приїхав особисто запросити Джо їхати з Пеггі до Кортіно і пояснити чому.

— Завтра тут зчиниться буча. У мене й у вас переріжуть телефони, й почнеться навала непрошених гостей. Отож, Джо, вам ліпше поїхати...

— А в чім справа? Що тут відбувається?

Ми всі завмерли на мить, але Фредді тільки посміхався. Він був надто збуджений, чи вже десь добряче хильнув перед обідом. Усім своїм виглядом він нагадував людину, що затамувала подих перед стрибком.

— Попри всі мої симпатії, серденько, я не можу поки що нічого сказати. Завтра довідаєтесь.— І глипнув у вікно, чи не підглядає хто з вулиці.— Руперте, налийте мені чарочку. За останні десять днів у мене вся голова всохла, а ще мушу триматися сьогодні й завтра.

Руперт налив йому добрячу порцію коньяку.

— Випийте зі мною,— звернувся Фредді до нас.— І ви, любя. Сьогодні такий день!

Нікому не хотілося псувати йому настрої, і ми випили, навіть не відаючи, за що. Він покуйовдив Фіджа, і той загарчав.

— То поїдете з Пеггі? — спитав Фредді.— Дітей догляне Руперт і ваша італійка.

— Я вирішила їхати, ще коли ви дзвонили мені з Амстердама,— відповіла Джо.— Ми з Рупертом учора вночі погиркалися через це.

Фредді нахмурився.

— Не турбуйтеся,— заспокоїла Джо, рада, що в домі нарешті весело.— Ми помирилися... принаймні — я.

— Гаразд. Домовитесь про решту з Пеггі телефоном. Я побоявся дзвонити...

Фредді важко передихнув, зодяг пальто, поцілував Джо і вивів нас з Рупертом на вулицю, де його ждало таксі.

— Руперте,— тихо мовив він.— Оскільки завтра мені потрібен буде хоч один друг нашої родини, я розраховую на вас. Ви єдиний, кому можна вірити. Я не кажу, Джеку, про вас, бо ви не є членом правління.

— Авжеж,— шепнув я, хоч нічого не второпав.

Руперт мовчав, заклопотаний долею Водоп'янової, та все ж жартома запевнив Фредді:

— Гаразд, я горою стоятиму за вас, Фредді. А що ви намислили?

— Хай це буде для вас громом серед білого дня, — засміявся той. — Я попереджаю тільки вас двох, аби відчуті хоч якусь підтримку. Зрозуміли?

— Авічогісінько, — признався Руперт. — Та можете покластися на нас.

— Сьогодні ми вже не побачимось, — заявив Фредді. — Довелось і од власної машини відмовитись. Надто багато цікавих. Зустрінемось ввечері на прийомі НАТО. А завтра — що буде, те буде...

Фредді сів у таксі, і водій рвонув з місця, навіть не питаючи, куди везти. Мабуть, той найняв його на цілий день.

— До вечора! — гукнув Фредді.

* * *

Прийом, що про нього казав Фредді, мав відбутися в Одлі-Мерісон-хауз (Мейфер). Його влаштовували на честь західнонімецьких генералів і адміралів, якихось німецьких промисловців, судовласників та політичних діячів. Вважалося, що запрошує секретаріат НАТО, але, як пояснив Фредді, то був ще один крок англійського уряду до пом'якшення відносин між обома країнами перед вступом Англії до Спільного ринку.

— Нерозумно ставитись погано до німців, хоча б з ділових міркувань. Ось чому вам треба ціти, — заявив Фредді Руперту, котрий відмовлявся, незважаючи на вимогу Джо. — У вас надто упереджений погляд щодо них.

Руперт нагадав його власні заяви про німців.

— Я не кажу, — признався Фредді, — що всі вони подобаються мені. Дехто любить італійців, французів, швейцарців, навіть, на диво, англійців; та ви коли-небудь чули, щоб хтось признався в симпатіях до німців? Хоч ми мусимо бути обачними й сприймати їх такими, як вони є. Вам, Джеку, теж слід мати це на увазі. Ви ще зовсім юнак, і вам доведеться жити з ними в злагоді.

Я сказав, що буду далекоглядним, принаймні сьогодні. Мені хотілося побачити так званий прийом НАТО, а оскільки я посварився з Пепі й вирішив витримувати характер, то міг робити що завгодно. Джо з Рупертом мали приїхати пізніше, отож я пішов туди з Фредді та Пеггі; я — в білій сорочці й червоному галстусі, Фредді — з своїми численними нагородами, на диво бравий і поважний.

Одлі-Мерісон-хауз сяяв вогнями; незважаючи на дощ, кілька десятків цікавих товклися біля мармурових сходів,

і їх одганяли поліцейські. Таким чином утворився прохід для гостей, що виходили з лімузинів у шикарних сукнях і мундирах, оздоблених золотом, орденами й медалями. Швейцар у лівреї одчиняв кожні дверцята, супроводив під великою парасолею гостей, а потім зачиняв дверцята, й авто від'їздило.

Нагорі перед нами розчинилися масивні двері, і ми уздірили яскраве видовисько: велетенську, позолочену й залляту світлом мармурову залу. Лакеї в шовкових панчохах одвели нас до роздягальні з безліччю дзеркал, після чого ми приєдналися до вельможних паній і панів, розцяцькованих стрічками й орденами, що репрезентували військо всіх західних країн: Англії, Франції, Греції, Туреччини, Америки, Данії, навіть герцогства Ліхтенштейн та ще бозна-кого. Вони з'явилися, як на парад, віддані слуги своїх королев, королів і республік, представники сухопутних, морських і повітряних сил, посольств, концертів, церков і НАТО. Господарів було п'ятеро, а поряд стовбичили їхні жінки. Отож, коли я побачив цих розцяцькованих солдафонів та їхніх розмальованих пав, то аж здригнувся й мовив сам до себе: «Ні, друже, це не для тебе!»

Мажордом у червоній лівреї нахилився, щоб спитати наші імена, потім вигукнув їх, ніби лягнув гарапником. Фредді та Пеггі вже звикли до цього, а я аж шарахнувся з переляку, хоч у цьому гаморі й тисняві навряд чи було щось чути.

Сніжно-біла зала з позолотою нагадувала бонбоньерку, а всі ці мундири, шовкові сукні й діамантові оздоби — яскраві обгортки цукерок, напханих у неї.

— Ах, як мені подобається! — вигукнула Пеггі. — Еге ж, гарно?

— Аж дух спірає, — злостився Фредді.

У мене теж сперло дух од цієї розкоші, і я загубив у натовпі Фредді та Пеггі: їх поволик кудись військовий, схожий на лицаря в обладунку. Діставшись бару з закусками, я взяв собі на тарілку шмат лососини й качки, випив шампанського і взявся закусувати.

З'явилися Руперт і Джо. Вигляд у них був чомусь стривожений, і мені здалось, що вони сваряться. Джо виглядала напрочуд гарно в своєму атласному платті. Чорне волосся, обличчя кольору вранішньої роси, прозора шкіра й насторожений погляд чарівних очей.

Руперт підкликав мене і заявив, що бачив, як поліцей-

ські потягли Пепі до своєї машини. Треба спробувати її визволити.

— Чому? Що сталося?

— Вона влаштувала демонстрацію біля під'їзду. А ви не знали?

— Й уяви не мав. Вона мені нічого не говорила.

Трапилось те, що я мусив би передбачити, якби керувався не почуттями, а здоровим глуздом. Коли Руперт із Джо вийшли з машини, то почули за спиною гамір і вигуки. Вони зупинилися на східцях і обернулись. З натовпу вирізнілась чимала кількість демонстрантів. Вони повиїмали сховані під пальцями гасла й голосно загукали: «Наці, забирайтесь додому!», «Геть фашистських генералів!» Один транспарант нагадував про злочини якогось з німецьких гостей, на другому було зображено Шпейделя поряд з Гітлером. Поліція одразу накинулася, замиготіли кийки, якась жінка впала, мужчина продерся крізь кордон, його повалили під ноги німців, що саме виходили з машини, а він гукав: «Геть додому! Геть додому, вбивці!»

— Такий жах! — не могла заспокоїтись Джо.

Руперт сказав, що вони просто заклакли од несподіванки, та хтось раптом узяв його за руку й підштовхнув.

— Вам ліпше не затримуватись, сер. Бачите, що тут відбувається, — вмовляв поліцейський інспектор.

А його підлеглі розганяли натовп. Руперт побачив високу дівчину з мокрим руським волоссям, яка щось знавісніло кричала. Йому здалося, що то Пепі. Тоді він побіг униз східцями. Дівчина стояла поряд з кількома хлопцями, вони міцно взяли за руки, й поліцейські ніяк не могли їх розділити.

— Руперте, — почув він зойк Джо. — Вернися!

— Та то ж Пепі, — пояснив він.

— Не може бути! («Я певна, що то була не вона», — продовжувала наполягати Джо).

Поліцейський обхопив дівчину за шию й накинув їй на голову плаща, троє інших допомогли йому ввіпхнути її в фургон. Зчинилася справжня бійка, й інспектор знову потурих Руперта нагору.

— Настійно раджу вам зайти в дім, сер, поки ми тут не наведемо лад...

— Я певен, що то була Пепі, — повторював Руперт, стоячи посеред зали.

— Ну й що? — розсердилась Джо. — Чим ти можеш зарадити? Вона звикла до цього.

— Ми мусимо з'ясувати, чи не поранено її,— не вгавав Руперт.

Джо гнівно облишила нас і попростувала до двох паній, що здаля віталися з нею.

— Невже Пепі нічого вам не казала? — дивувався Руперт.— Все це було ганебно. Якийсь поліцейський дав їй коліном під здухи...

— Що я можу сказати... адже ми з нею посварились.

— Я б на вашому місці сховався до поліцейського відділу та з'ясував, Пепі то чи ні,— переконував він мене з такою настирністю, що я знову озлився.

— Навіщо? Джо має рацію: Пепі звикла до цього.

Руперт, як справжній джентльмен, не міг погодитись зі мною, хоч і я таки думав по-іншому. Взявши пальто, він вийшов і запитав поліцейського, куди одвезли арештованих. Я сів у таксі й поїхав до відділку, де саме складали протоколи. Коли спитав, чи є серед затриманих Пепі Ройс-Кемпбелл, двоє юнаків закричали: «Так, так, вона тут!» Але сержант заявив, що побачення з нею мені не дозволять. Їй доведеться ночувати в камері.

Тоді я взяв таксі й повернувся на прийом, де моє ім'я оголосили вдруге. Розшукавши Руперта, доповів йому про все.

— Я одразу її впізнав, хоч вигляд у неї був біснуватий,— промовив Руперт.

Я кивнув, і ми знову поринули в проблеми НАТО.

* * *

Для мене це було нове, привабливе видовисько, а Руперта все дратувало, наче тісний піджак: незручно, але скинути не можна, й доводиться терпіти. Приїхав він сюди заради Джо. Адже їй не вистачало цього, коли у Руперта не було грошей і вони не могли провадити життя, притаманне їхньому суспільству. Джо походила з дворянської родини, бідної, але відносно, як розуміють бідність англійські землевласники. Зросла вона на кордоні з ворожими шотландцями, проте весело провела юність, танцюючи на мисливських балах, заручинах і весіллях, що їх влаштовують на фермах, аби розважитись. Виходячи за Руперта, вона сподівалась на світське життя і, мабуть, дуже його кохала, коли від усього одмовилась. Тепер насолоджувалась, і схожа була на метелика з китайської казки, котрий ніколи не вмирав, а щодня знову народжувався.

Вигляд у неї був такий щасливий, а в Руперта — роздратований і похмурий. Йому гидкий був цей світ, що не знає турбот і зневіри.

Тут було безліч друзів, котрі радо віталися з ним, але Руперт від мене не відходив. Лише тітонька Фло його посправжньому обрадувала.

Ми вже зо три години стовбичили під вікном, коли раптом його торкнулася веснянкувата рука, і Руперт побачив незнайому жінку, в якої були дивовижні зелені очі на замарнілому обличчі.

— Добри вечір, — невпевнено привітався Руперт.

— Ви мене не впізнаєте?

— Ні... — але раптом згадав. — Дофф Стонхем!

Це була його кузина, яка замолоду шалено скакала верхи; в їхньому мальовничому й просторому домі Руперт провів найбільш щасливі роки після втечі з Ітона. Його вразила та зміна, що відбулася з колись гарненькою дівчиною, яка була на два роки старша за нього, а виглядала на всі шістьдесят. Руперт не познайомив нас, але вона миттю забула про мене.

— Невже я так перемінилась? — хрипко спитала.

Він не міг приховати здивування, і мені здавалося, що її рука, вся у веснянках та діамантах, благала: «Пожалій мене! Не суди надто суворо!»

— Люба Дофф, — щиро мовив він. — Я так часто згадую вас.

— А ви нітрохи не змінилися. У вас завжди була міцна голова.

— Як ся має Пітер? — спитав він про її брата.

— Все хазяйнує. Навіть носа нікуди не потикає.

Дофф полишила домівку під час війни, вийшовши за графа Сонса — багатого нащадка маєтку в десять тисяч акрів; він оселився в замку XVII століття з підземними ходами, що вели до стаєнь, гамазеїв, парників, озера й сусідніх ферм. Їх вирив якийсь із Сонсів, котрий ненавидів сонце й вітер та поклав собі ніколи не дивитися на світ божий. Я подумав, може, й вона цим заразилася, але тітонька Крістіна розповідала мені згодом, що нікому й не снилося таке шалене й бучне життя.

— Я хочу познайомити вас із своєю дружиною, — сказав Руперт.

— Ми вже знайомі, — ухилилась Дофф, — вірніше, ваша матінка колись показувала її мені. Вона дуже гарна, Руперте, я рада за вас. Мабуть, і дітки гарні, і все гаразд...

В її словах не було заздрощів, ніби це говорила колишня весела й доброзичлива Дофф. Хоч вона, звичайно, розуміла, що ми про неї думаємо.

— Сільським дівчатам не слід полишати село,— призналась вона Руперту.— Ми не такі витривалі, як городянки.— Відтак засміялася, провела рукою по обличчю й додала: — Жахлива, еге ж? Та пізно плакати. Добре, що я вас зустріла.

І хутенько одійшла, ніби боячись, що ми почнемо співчувати їй.

Зустріч з нею справила на Руперта велике враження. Він раптом злякався за Джо. Було пізно, а вона ще танцювала. Руперт заявив, що час додому.

— Зараз?

— Еге ж.

— Але чому?

— *Пора.*

Він узяв її під руку, попрощався з Фредді й одмовився взяти його «ролс-ройс».

— Господи! Вічно в тебе якісь примхи,— розсердилась Джо.— Все не так, як у людей! Я тебе просто не розумію.

Він тільки й кинув «ну й гаразд» і, коли попрощався зі мною, став говорити їй, як добре, що вони купили Толлхауз. Джо вже зовсім нічого не розуміла, бо ж не відала, що він хоче врятувати її від долі Дофф. Простуючи додому, я вирішив негайно одружитися з Пепі й одвезти її на Суву, де найліпший клімат у тропіках. Англійці гнітили мене, і хотілося бути од них якомога далі.

Може, на мене вплинула самотність, а може, й кохання. Мені було все важче без Пепі, без її кмітливості й незалежності. До того ж, як і Руперта, мене лякало майбутнє: що мене жде в цій розманіженій і консервативній країні.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Десь о восьмій годині наступного ранку посланець приніс Рупертові довгу телеграму: її прийняла Анджеліна й побігла нагору до хазяїна. Руперт взявся читати, навіть не закінчивши гоління.

— Що там? — сонно спитала Джо.

— Телеграма од Фредді.

— Що трапилось? — злякано підвелася вона.

Руперт сів на ліжко й прочитав:

«Дорогий Руперте. Сьогодні о дев'ятій ранку я віддаю в газети повідомлення, копію якого надсилаю восьми членам нашої родини — директорам акціонерного товариства — й чотирьом іншим, включаючи вас, що здійснюють опіку, а також двом директорам — не членам родини, секретареві нашої компанії й скарбникові.

Повідомлення сповіщає: «Управляючий і заступник голови правління британської суднобудівної, торговельної й транспортної акціонерної компанії «Ройс» і суднобудівних доків «Ройс-Беркхемпстед», а також імперської фрахтової й судновласницької компанії «Ройс», що має відділення в Лондоні, Бомбеї, Сінгапурі, Гонконгу й Сіднеї, закінчив переговори з «Юнайтед Стейтс ойл» (ЮСО) та німецьким хімічним і гірничим концерном «Рейніше фарбверке» про злиття їхніх капіталів, промислових підприємств, ринків збуту, кораблів, сировини, копалин та всього іншого й утворення єдиного акціонерного товариства або корпорації, що буде зареєстрована в Лондоні, Балтіморі й Гамбургу з однаковими правилами для кожної з трьох компаній...»

Джо скочила з ліжка.

— Саме на це Фредді весь час натякав?

— Пожди. Ще не все.— І Руперт зачитав далі: «...Я хочу інформувати всіх наших директорів, що це злиття передбачає серйозні зміни для фірми «Ройс», як тут, так і за кордоном. Родинне товариство, яке провадило торгівлю на протязі майже двохсот п'ятдесяти років, мусить розпастися, оскільки наші партнери — американці й німці, що мають солідні капіталовкладення в різних країнах у царині транспорту, нафти й виробництва хімікатів,— є цілком звичайними товариствами. Ось чому компанію «Ройс» буде розпущено, а натомість організовано акціонерне товариство, що потім зіллється з нашими німецькими й американськими партнерами й утворить концерн ЮРФ — за першими літерами об'єднаних компаній».

— То він ліквідував фірму «Ройс»? — Джо зовсім прокинулась.

А Руперт незворушно читав: «Володіючи значно більшими капіталами, «Юнайтед Стейтс ойл», як і «Фарбверке», мають намір витратити великі суми на розбудову підприємств фірми «Ройс», у зв'язку з чим капітал теперішніх директорів фірми значно збільшиться, як і вся їхня власність. Якщо таке злиття відбудеться, доля кожного з компаньйонів фірми «Ройс» з капіталу нової фірми

збільшиться згідно з сьогоднішнім курсом приваймні в чотири рази, а відтак ще більше, завдяки ширшим можливостям і засобам, що їх ми набудемо вкупі з «ЮСО» й «Фарбверке». Термін прийняття чи відхилення цього проєкту — вісім тижнів, рахуючи від сьогодні. Підпис — ваш покірний слуга — у всіх справах компанії Фредерік Холланд Ройс».

— Що це означає?

Руперт потім розповів, що він реготав, мов навіжений.

— Господи! Він усе ж таки зважився. Це і є та бомба, яку Фредді нахвалявся кинути! Об'єднав фірму з двома чудовиськами.

— Але ж чому фірму «Ройс» буде розпущено? Він відмовляється нею керувати?

— Так, скасовує сімейне керівництво. Ми тепер станемо звичайним акціонерним товариством, часткою «ЮСО» й «Фарбверке». Та дзуськи...

— Чому? Фредді знає, що робить.

— Не дуже. Він думає, що збільшення капіталу в чотири, а то й п'ять разів підкупить членів родини, та я в цьому сумніваюсь

— Йду об заклад, що Фредді виграє! — запально мовила Джо.

— Рендольф уб'є його.

— Фредді і його підмовить, — кинула Джо, одягаючи халат.

— Ніхто не подасть свого голосу за таке.

— Грошкики все можуть! Що привабливіше за купу золота? Фредді зна, куди гне.

— Гроші, звичайно, сила, проте ніхто не схоче віддати родинну фірму німцям та американцям. Рендольф не дозволить. Він давно сподівався од Фредді якоїсь підлоти, як і всі ми.

— А я цілком на боці Фредді, — випалила Джо.

Руперт тільки здивовано глянув на неї; за сніданком вони ще трохи посперечались, а потім він викликав таксі, бо за ворітьми вже юрмилися репортери. Щойно вийшов, як його закидали питаннями і взялися з усіх боків фотографувати. Біля правління їх було ще більше. Вони вигукували: «Спекулянти!», «Продали англійську фірму іноземцям!», «Зрадили англійське судноплавство!», «Скільки ви гребонули на цьому?»

— А як же відносно вашого контракту на російську нафту? — крикнув хтось за його спиною.

— А справді, що тепер буде? — пробурмотів він, заходячи до кабінету.

Я зрозумів це, коли Руперт показав мені телеграму.

— Господи! — зойкнув я.— Коли він злигається з тими бандитами, фірмі кінець!

Руперт глянув на купу телеграм і повідомлень, що їх місіс Інгремс поклала на стіл,— цілих п'ятдесят,— од установ і людей, про яких ми ніколи й не чули, а дві — од міністрів. Телефон за дверима не вгавав.

— Що їм відповісти? — з відчаєм запитала місіс Інгремс.

— Хай дзвонять Фредді,— одказав Руперт.

— Вони пробували, та він не бажає ні з ким розмовляти.

— Тоді одсилайте їх до Гордона, у відділ преси.

Ми сиділи мовчки. Руперт тільки задумано на мене поглядав.

— Ну от, Джеку, остання надія, що лишалася після відвідин Бендіго, теж ляснула. Треба забиратися геть.

Чим мені було його втішити? А казати правду не хотілося. Хай Руперт сам зрозуміє те, що я давно вже збагнув. Фредді з самого початку дурих нас. Мені здавалось, що Руперт навіть боїться собі в цьому признатися.

Викликав усе сам Фредді, котрий удав, що його мучить сумління.

Він прийшов ополудні. Зачинив скляні двері, ніби одмежувавшись од усього світу, сів і поклав ноги на підвіконня. Рум'яне обличчя його посіріло, вигляд мав зовсім хворий і втомлений.

— Ну? — звернувся до Руперта.— Що скажете?

— Скажу, що не вийде...

Фредді хотілося спати, очі аж сльозилися од безсоння.

— Кажуть, що од безумства до патхнення всього-навсього один крок,— почав він.— Отож, якщо я діяв за патхненням, то мушу мати ясну голову...

— Ніхто вашим баєчкам не повірить! — вигукнув Руперт.

— Ви погано знаєте членів нашої родини,— криво посміхнувся Фредді.— Усі погодилися. Я добре все зважив, і лише Рендольф, Кеті й, можливо, ви будете опиратися. Та, сподіваюсь, вас переконає, що це неминуче і навіть вигідно.

— Неминуче,— погодився Руперт,— але навіщо мати справу з «Юнайтед Стейтс ойл» та «Фарбверке»? Навіщо, Фредді?

— А яка різниця?

— Ви ж не зможете їх контролювати.

Фредді признався, що зараз у нього єдине бажання — випити; він попросив місіс Інгремс принести з конференц-залу пляшку горілки, вермут і льоду та нікого до них не пускати.

— Що вас ще турбує? — запитав.

— «Фарбверке», — відповів Руперт.

— А що ви маєте проти нього?

— Не дурійте, Фредді! «Фарбверке» покрив себе ганебною славою ще п'ятдесят літ тому, а тавро Нюрнберзького процесу досі не змито з старого Хінкеля: це ж він виробляв газу для таборів смерті й користувався рабською працею на своїх заводах.

— Не судіть, то й вас не судитимуть, — огризнувся Фредді. — Всі ми одним миром мазані. Ви бачили наші доки в Шанхаї й Кантоні до війни?

— Ще зовсім малим.

— Тоді мусите знати, що місто Шанхай, приміром, було чимось на взірць концентраційного табору або гетто фірми «Ройс» та інших. Весь міжнародний сеттльмент існував завдяки рабській праці чоловіків, жінок і дітей. Вас обурює, що німці нищили європейців, а не чорних або китайців, от і все, — різко закінчив Фредді.

— Можливо... Але навіщо це? Адже Ройсам не загрожує крах.

— Не базікайте, як Рендольф. Ми вже ледве животіємо. Така гігантська фірма, як наша, мусить плодити інші чудовиська, коли не хоче збанкрутувати. Іншого виходу нема.

Зайшла місіс Інгремс з горілкою, вермутом і скалками льоду; Фредді приготував усім мартіні та взявся мішати свій коктейль склянкою паличкою. Секретарку одіслав по лимон.

— Добре, — промовив, поміркувавши, Руперт. — Я не заперечую. Але що буде з моїм контрактом на російську нафту?

— Я за цим і прийшов, — агресивно почав Фредді. — Розумієте, я скористався з вашої нафти, суднобудівельної афери та угоди з Верокіо, аби одвести очі Бендіго й Наєві та збити їх з пантелику.

Руперт поставив свою склянку.

— Я підозрював це, хоч і не вірив.

— Не думайте, що я вас просто дурив, — захопився Фредді, дивлячись на заплакане од дощу вікно. — Ні. Але

ви самі пособили мені, коли запропонували контракт з росіянами. Власне, вирішальну роль зіграла угода з Верокію, котрою мені вдалося прикрити свої наміри.

— А в чому ж виявився обман?

— Ні в чому.

— Не викручуйтесь.

— Я ж пояснив вам, як скористався вашим планом. Лише двоє, крім Рендольфа, мали доволі сили й зацікавленості, аби зірвати мої переговори з «ЮСО» та «Фарбверке», — Бендіго з нафтовими компаніями і Най з політиканами. Я боявся дати їм хоч найменшу підозру, що змовляюся з «ЮСО» та «Фарбверке». Коли б вони знали, що затівається така афера, то негайно вжили б заходів. Я робив вигляд, що планую звичайну комерційну операцію з голландцями й італійцями, а російською нафтою займався лише для виду.

— І допомгло? — сухо звернувся Руперт.

— Ще й як! — одверто признався Фредді. — Вони, правда, розуміли, що угода з росіянами несерйозна, проте гадали, що я цею прикриваюся, і спіймалися на гачок.

— А чому ви мені не признались?

— Бо це змусило б вас брехати.

— Ви маєте на увазі мою розмову з Бендіго й Насм?

— Якби ви знали, що я намислив, то не зіграли б своєї ролі.

— Добре, що я хоч так допоміг вам. — Руперт, мабуть, не ждав такої підступності од Фредді; його дружнім почуттям завдали підлого удару.

Та Фредді сердито огризався:

— Не прикидайтесь овечкою! Ви скористалися з мене так само, як і я з вас. Адже ви прагнули задовольнити своїх росіян, чи не так?

— Можливо. Але я чесно вас попередив.

— Отож мовчіть. Я хочу, щоб ви мене зрозуміли, Руперте. Бо коли все вгамується, ми ще будемо з вами працювати.

— Я хочу здійснити угоду з росіянами, — рішуче мовив Руперт.

— От і добре! Зараз усе легше, ніж будь-коли.

— Чому?

— Най із Бендіго зроблять усе, щоб перешкодити мені. Вони поставлять на ноги уряд, казну, вдадуться до політичного шантажу — словом, не зупиняться ні перед чим. Хіба ж вони можуть дозволити таке об'єднання?

— Ну, ну...
— Коли ж уряд це благословить, справи підуть по-іншому. Отоді ви й здійсніте свою угоду з росіянами.

— А що скажуть члени нашої родини?

— Нічого,— запевнив Фредді.— Пручатиметься тільки Рендольф. Решта...— він зневажливо знизав плечима.

Руперт вказав рукою на газети, що лежали перед ним.

— А як ви поборете опір преси?

— Пусте! — вигукнув Фредді.— Я виграю. Може, й не без труднощів, але виграю. Можна мені на вас розраховувати?

Руперт допитливо глянув йому в вічі.

— А як мені знати,— одказав він,— що ви знову не пошите мене в дурні?

Фредді рвучко скинув ноги з підвіконня й трохи помовчав, нахмурившись.

— Так, це було підло,— признався він.— Але я спокутую свою провину.— У дверях затримався.— Я не жартую, Руперте,— кинув урочисто.— Ви з Джеком не пошкодуєте. Слово честі, що ви дістанете більшу й відповідальнішу роботу, котра вас задовольнить...— І зачинив двері, не доказавши.

Руперт розлив решту горілки.

— Як ви гадаєте, Джеку? — спитав задумано.

Обличчя було похмуре, а за звичним спокоєм віяло холодом і сумом.

— Все залежить од того, чого ви домагаєтесь? — відказав я.

— Щиро кажучи, тільки угоди на російську нафту.

— А фірма?

— Що стосується її, то Фредді правий,— мовив байдуже.— Мені потрібно подумати, як чинити, коли підтримаю його.

— Ви ж і так вельми багаті,— вирвалось у мене.

— Авжеж,— понуро згодився він.— Та мушу признатись, мені все остобісіло.

— Тоді чому б вам не махнути на все рукою? — запропонував я.— Це можна зробити зараз, або ніколи.

— Не можу поки що,— видушив він, хоч, на мій погляд, пропозиція Фредді була йому не байдужа.

Як і мені.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Я цілий ранок добивався телефоном до Пепі, та її не було. Коли ж знайшов у обідню перерву, вона саме сиділа в ванні. Довелось одчиняти мені двері, і Пепі сердилась, що замочила свій гарненький килимок. Тоді вона знову зачинилась, а я чекав, поки скінчить.

— Мене аж нудить від смороду в тих поліцейських камерах. Потім ніяк не одмиєшся. Навіть їжа одгонить хлоркою, ніби ти спала в громадській вбиральні,— жалілась вона.

Пепі нітрохи не дивувало, що я прийшов, а її мокре волосся й непідмальвовані очі зовсім обеззброїли мене. Вона раптом стала маленькою й беззахисною, і я спитав, що тепер буде — адже її вже якось засудили умовно до ув'язнення й попередили, що наступного разу примусять таки відсидіти.

— Судитимуть,— сказала вона.— Мене випустили на поруки, і твої приятелі Айєн і Прісс обурені, що я погодилась. Та я не визнаю себе винною. Коли судитиме отой негідник Молсуорсі,— він завжди тяжко карає тих, що виступають за ядерне роззброєння,— я йому покажу, де раки зимують! Навіщо піддаватися такому падлюці!

У мене вистачило глузду не лізти до неї в душу; навіть спокійно вислухав її звинувачення, що повівся негречно минулого разу. Як не дивно, вона не лаяла, що я пішов на прийом, і навіть розпитувала, що там було. Нудота? Призналась, що бачила Джо й Руперта, а поліцейські тусали її коліньми в низ живота — улюблений спосіб розправи з жінками.

— У мене тепер все болить. Не смій торкатися мене хоч місяць.

Я розповів, що ходив до відділку, аби визволити її, але вона вже знала це од своїх друзів.

— Дивно! — посміхнулась вона, та я не образився.

Мені було так легко з нею і так приємно, що вирішив мовчати.

Я не падав до її ніг і не благав їхати зі мною. Їй, звичайно, таке і в голову не заходило. Пепі так захопилася своєю боротьбою, що коли я не бажав її втратити — а я цього дуже не хотів,— то мусив потурати всім її примхам і захопленням.

Ми з нею мирно пообідали, а потім я пішов, щоб укупі з Рупертом відпровадити Джо й Пеггі на аеродром. Пеггі

любила літати вночі, бо боялася дивитись у вікно; тому о десятій вечора ми чекали в Гетвіку дозволу на виліт літака Фредді. Сам він годину тому одлетів до Америки на кілька днів. Поки ми ждали, я одвів Джо до телефону, і вона подзвонила Анджеліні, щоб запитати, як там діти, чи вже лягли й чи доглянуті без неї. Я бачив, як Джо криється, й розумів, що їй зовсім не хочеться кудись їхати. Тому всіляко намагався її розвеселити. Вона призналася, що не хотіла б залишати сім'ю, хоч розуміє, що їм з Рупертом треба відпочити одне від одного.

В залі для пасажирів Пеггі щебетала Руперту, як вона заздрить йому і Джо, яка в них чудова сім'я тощо.

— Ні, я *мушу* забрати дітей з інтернату,— закінчила вона.— Просто злочин віддавати їх туди у вісім років!

— Я сам це спізнав,— погодився Руперт.

— Ви з Джо молодці, що тримаєте своїх дома.

Вона ждала од нього співчуття, і Руперт терпляче слухав. Я одійшов, хай собі поговорять, а Руперт, розповідаючи потім, дещо пом'якшив, хоч основного не втаїв.

— Мені давно хотілося порадитись з вами,— призналась вона,— бо ви єдиний нормальний чоловік з тих, кого я знаю.

— А Фредді? — здивувався він.

Пеггі посміхнулась і заявила, що саме про Фредді й збирається говорити.

— Я хотіла вас запитати, що вчинить Фредді, коли дізнається, що я обманюю його.

— Як? У прямому розумінні?

— Дурненький, як жінка чоловіка.

Руперт відчув себе незручно.

— Не знаю, Пег... Мене не варто таке питати. Йї-право, не знаю.

— Але ж у вас з ним майже однакові погляди відносно моралі, хоч і зовсім різне ставлення до життя. Тому я й запитала.

— Ні, ви помиляєтесь. Я навряд чи схожий у чомусь на Фредді.

— Ну, а як би сприйняли це *ви*?

— Не знаю. Будь-хто може допуститися помилки... Раптове захоплення...

— Та ні ж бо. Це тягнеться вже давно.

— Невже? А я вважав, що ви живете з ним у злагоді...

— Так,— мовила вона байдуже.— Але я б хотіла сама йому все розказати, щоб потім не докопувався, хто та чому...

— Не треба,— вигукнув Руперт.— Нічого йому не кажіть!

— Чому?

— Бо чоловіки ніколи цього не прощають.

— А жінки?— обурилась Пеггі.— Жінки хай терплять?! Та він все одно вже знає...

— Ви певні?

— Звичайно! Хоч не підозрює, хто *він*. Смішно, але ми можемо спокійнісінько ладити одне з одним, поки Фредді не дізнається, хто він. Він думає зовсім на іншого. Та коли здихається отих своїх неприємностей, обов'язково докопается. Ось чому я хочу сказати йому. І особливо зараз, коли в нього стільки клопоту. Тому й запитую вас, як він до цього поставиться? Що б ви зробили, коли б Джо отак влипла та призналася вам?

Руперт глибоко вдихнув і видихнув.

— Не кажіть Фредді,— повторив.— Адже він поки що зовсім не певен...

— Певен. І буде гірше, коли він дізнається, хто це. Особливо тепер.

Руперт не став допитуватись, але Пеггі призналась:

— Це Пінк Бендіго.

— Ви збожеволіли!

— Можливо,— спокійнісінько одказала вона.— Я й сама ще не знаю чому. Бо ж нікого не любила, крім Фредді, та й не полюблю.

— Хіба ви не знаєте, що Фредді боїться його?

— Може, це й привернуло мене спершу до нього. Але в нашому середовищі це звичайне явище. Ніби якась пошесть. Хоч мені гидко, і я все-таки признаюсь... Фредді дужче зненавидить Пінка й подолає його.

Руперт тільки похитав головою.

— Розумію,— зітхнула Пеггі.— Нерозумно, так? Але що тепер робити? Фредді не буде допитуватись. Він ніколи мене не судить, а просто мовчить.

— Ви доб'єте його, коли скажете,— переконував Руперт.— У нього й так доволі неприємностей.

— Можливо. Але я мушу вилізти з цього багна. Бо інакше збожеволю...

— Пробачте, Пег. Я не знав, що вам так кепсько.

— Дякую, що хоч вислухали мене...

— Що? — запитала, підходячи Джо.

— Як мені зараз важко,— одказала Пеггі.

Джо не допитувалась: її турбовало своє.

— Я подзвонила Мерієн та попрохала зайти оглянути Роланда, він так захрип. Ще, чого доброго, захворів.

— Нічого з ним не трапиться;— заспокоював Руперт.— Ідь, ми без тебе не пропадемо.

— Мерієн обіцяла посидіти, поки ти не повернешся.

Руперт ще раз заспокоїв її. Пілот дав знак, і він поцілував дружину, а Пеггі — його, шепнувши:

— Крім Фредді, ви — єдиний, кого я щиро люблю й кому довіряю...

Він ніжно потис її руку, жінки попрощались зі мною й забрали свої пальта.

— Боже, як я ненавиджу все це! — раптом розплакалась Джо.

— Заспокойся,— мовила Пеггі, беручи її під руку.

Руперт так нічого й не второпав. Колись він знав, чого хоче Джо, а зараз, знеможений та заскорублий од боротьби, перестав розуміти сльози й почуття і тільки дивувався, коли когось проривало.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Передчуття краху не полишало нас цілий тиждень, і, хоч ми вже звикли до подібних несподіванок, доводилось приймати безліч рішень, які, зрештою, зводилися до одного.

Я маю на увазі не родинну постанову на самочинний захід Фредді і навіть не те, що, *faute de mieux*¹, Руперт підтримав його. Справжній крах починався з Ніни Водоп'янової, хоч і трохи пізніше.

На початку скандалу з фірмою «Ройс» Рупертові довелося найважче, та й мені перепало через відсутність Фредді. Лише за кілька днів газети збагнули, що трапилось, і, хоч не всі гудили Фредді, теревені про долю фірми й про те, як це відіб'ється на традиційних поглядах європейців щодо Британії — володарки морів,— врешті-решт зводились до того, що Фредді зрадив Англію. За змістом цих статей можна було судити, яка з газет належить Наєві й Бендіго або підпорядкована їхньому контролю.

Щодня з ранку до вечора нас переслідували газетярі та всілякі агенти, маклери й фінансисти, і ми відповідали на сотні телефонних запитів з Америки, Німеччини, Італії,

¹ Не маючи іншого виходу (*франц.*).

Франції. Доведені до відчаю, дременули геть та плюнули на все, як і Фредді. Треба сказати, що він дуже завбачливо вилетів з Лондона. Коли ж повернувся, то найважче було вже позаду, хоч і божився, що в Балтіморі йому теж були непереливки.

Він з'явився десь третього чи четвертого дня й нагло заявив:

— Я ж казав, що таке скоїться! Тому й одіслав Пеггі та Джо. Але заспокойтеся, ще тиждень, і все вляжеться. Ось побачите.

Численні візити й вимоги членів родини Ройсів теж не давали спокою Руперту — декого він бачив уперше в житті, коли вони вдиралися до нашої скляної клітки. Рендольф зловісно мовчав, бо діяв у спілці з Наєм та Бендіго, а решта членів родини страшенно лютувала або сміялася (переважно жінки); проте Руперт або ж уникав зустрічі з ними, або прохав подождати повернення Фредді. Якось уранці до нас заскочив двадцятип'ятилітній молодик з краваткою гвардійського полку і взявся вчитувати мені, думаючи, що я Руперт.

— Дай йому по шиї, Джеку! — не втерпів Руперт.

Я вже збирався це зробити, але наш гвардієць — кузен — пустився навтьоки.

Одначе на двох інших подібних зустрічах мене не було, і хоча Руперт дуже яскраво й гаряче розповідав мені потім, йому все ж таки не вдалося відновити всіх подробиць, і я змушений додати дещо від себе. Адже добре знаю дійових осіб і обставини, в яких розгорталася драма.

Перша дія відбулася на четвертий чи п'ятий день після від'їзду Джо. Руперт повернувся пізно, бо вони з Фредді вечеряли вкупі з повіреним у справах Парком та — ви й не повірите! — Пінком Бендіго. На східцях свого будинку він побачив адмірала: мабуть, той ждав його в машині, поки не доповіли, що Руперт виїхав.

Руперт, вельми здивований, запросив адмірала до себе. Лілл, тримаючи в руці котелок, міцно стискав якусь рожеву теку. Не знявши пальта й рукавичок, він сів скраєчку на канапу в холодній вітальні. Рожеву теку поклав на столик перед дзеркалом і тарабанив по ній пальцями.

— Ось поглянь,— почав він одразу,— і ти зрозумієш, що місіс Водог'янова — приставлений до тебе агент. Йї доручено завербувати або ж шантажувати тебе.

— *Шантажувати!* — вигукнув Руперт.— Це вже щось зовсім нове...

— Так, ми досі мовчали, хоч нам це давно відомо. Я тобі не казав, бо ми сподівалися уникнути неприємностей.

— Тоді навіть казати зараз? — обурився Руперт. — Це ж дурниця!

Адмірал скинув рукавички.

— Дурниця не дурниця, а докази ось тут, — постукав він по досьє.

— Звідки ви таке взяли? — запитав Руперт, беручи теку.

Лілл посміхнувся.

— У нас є де брати, як тобі відомо...

— І ви певні, що це переконає мене?

— Без сумніву.

Руперт поклав теку й одійшов до каміна. Адмірал теж підвівся. Між ними була тепер холодна стіна ворожнечі, в цьому порожньому й вихололому будинку, де не топилося без Джо й дітей, не подавали традиційного чаю або чогось вишито, ніби спинилось життя.

— Припустимо, що я вам повірив. Чого б тоді ви хотіли від мене?

Адмірал якусь мить подумав.

— Нічого. Головна небезпека в самому тобі, як ти знавш. Коли я зможу довести, що ти був просто бажаним для них, то ми зітхнемо спокійніше.

— Так...

— І тоді ти можеш чинити як завгодно.

Руперт знову підняв теку.

— Невже тут є якісь докази?

— Цілком достатньо для тебе, — мовив адмірал.

Руперт простягнув йому теку.

— Ні, адмірале. Мені це не цікаво.

— Розумію. Але почитати варт. Од правди не втечеш.

— Мені не треба папірців, щоб знати правду. Що дужче ви напирате, то зрозуміліше для мене. Ви самі все це вигадали!

— Невже ти не розумієш, — почав дратуватися адмірал, — яка небезпека чигає на тебе? Невже не бачиш, як я до тебе ставлюсь...

— Робіть, що хочете, — обірвав його Руперт, — я не стану вам пособляти.

— Гарзд... Тоді май на увазі, ми зробимо все, щоб місис Водоп'янова не виїхала звідси. Тут вистачить, щоб дати їй по заслугі...

— Вона користується дипломатичним імунітетом,— підкреслив Руперт.— Ви не посмієте її затримати.

— Спершу візьмемо під сумнів дипломатичний імунітет...

— Я вже попереджав, що зроблю, коли ви її зачепите.

— Так,— скрушно мовив адмірал.— Але хіба ти не бачиш, що в тебе прірва під ногами? Все ж упаде на твою голову, коли отак чинитимеш без розсуду. Тоді я нічим не зараджу.

Він узяв теку й знову тицьнув її Руперту, але той лише презирливо одвернувся. Тоді адмірал зігнув теку навпіл і пхнув до кишені пальта, кинувши «прощавай», ніби вмиваючи руки. Вони спустилися до дверей, і Лілл закрокував до машини.

А вранці Руперт зателефонував до радянського посольства і попрохав Ніну Водоп'янову. Йому сказали підождати, а відтак інший голос чемно відповів, що Ніна Водоп'янова підійти не зможе. Руперт попередив, що приїде за півгодини, бо йому неодмінно треба бачити її.

В посольстві запитали, що йому треба. Руперт назвав своє ім'я та пояснив, що неодмінно мусить бачити Ніну Водоп'янову.

— Будь ласка,— запросив юнак, котрий відчинив йому, і провів до невеличкої вітальні, де покоївка готувала столик до чаю. За вікнами видно було розарій і тенісний корт. Руперт почув кроки Ніни й хутко підвівся.

— Пробачте, що я так раптом... Та в мене не було іншого виходу.

— Нічого,— одказала вона.— Я знала, що ви прийдете.

— Можна говорити з вами тут?

— Звичайно. Хочете чаю?

Вони сіли за столик: вона на турецьку канапу, а він — у крісло. Ніна налила йому чаю й запропонувала солоні тістечка з ікрою й крабами. Обое мовчали, ніби дослухаючись до болю сердець та гірких думок, що висловлювали безнадію.

— Коли ви їдете? — озвався він.

— Наступної п'ятниці.

— Так скоро!..— Він трохи повагався, але вирішив говорити начистоту.— Я прийшов попередити, що вони хочуть затримати вас.

Вона приплющила очі й легенько кивнула.

— Ви знали? — здивувався він.

— Мені сказав той самий тип, що чіплявся до мене в Грінвічі. На ньому був брудний плащ, і я помітила його ще на катері, коли перепливали на той бік,— він усівся поряд і лякав мене всілякими жахами.

— Тепер я не в змозі чимось зарадити...

— Сумно, друже. Скільки горя ми одне одному завдали.

— Пізно вже каятись,— похитав головою Руперт.

— Чого ж вони хочуть? — обурено спитала вона.— Дізнатись од мене те, чого я не відаю?

Він тільки мляво посміхнувся.

— Хочуть викрасти мою таємницю, яку знаєте лише ви.

— Ви що, жартуєте?

— Ні. Але вони певні, що я знаю якусь жахливу таємницю. І ви теж...

— Нам не слід було з вами зустрічатися,— спокійно мовила вона,— не слід було йти за покликом сердець... А мені не варт було приїздити до Англії... щоб вас побачити. Ось де наша помилка!

— Ні! Не смійте так говорити!

— Та вони ж усе так забруднили, Руперте!

— Хто може забруднити чисті почуття? Єдине, що лякає мене,— щоб вони вас не скривдили, і я хочу знайти якийсь вихід.

— Я сказала тому типові: «Хіба ж може подобатись ваша країна, коли ви отак чіпляєтесь?» — та він не второпав. А тепер я хочу щонайшвидше поїхати й ніколи сюди більше не повертатись.

— А є можливість виїхати тайкома? — запитав він.

— Так я не можу,— одказала Ніна, доливаючи чаю.

Ніна, як і Руперт, іноді здавалась гордючкою. Він знав, що вона все віддаляється, аби виплутатись із пастки, в яку потрапила. Ніна поверталась до рідного світу, що в ньому він був чужий.

— Ось послушайте,— звернувся він.— У гавані стоять два російські кораблі. Я бачив список. «Балтика» й лісовоз. Я зміг би доставити вас на один із них...

— А що буде потім?..

Він лише скуйовдив собі волосся.

— Не знаю, Ніно. Йй-право, не знаю...

— А коли я втечу, що буде з вами?

— Нічого. Анічогісінько! — запевнив він.

— Не вірю я. Та й не збираюся тікати, мов перелякана миша. Тоді я буду гідка сама собі. Почуватиму за собою вину. Ні, не можу!

— А ваші знають? — спитав він, озираючись.

— Я розповіла їм, що мене переслідують за дружбу з вами. І як саме. Вони хочуть уникнути скандалу, тому я й сиджу взаперті. Їм не хочеться вскочити в халепу.

— Так, але вони розуміють, що вас можуть зняти з літака?

— Хто посміє таке вчинити? — обурилась вона. — Це неймовірно!

Руперт дивувався: що керує нею — духовна сила чи впевненість радянської людини в перевазі своєї країни, здатної визволити її за будь-яких обставин? Та для нього вона втрачена назавжди.

— І все-таки вони спробують вас затримати...

— Але ж чому? Я нічого поганого не зробила. Яке вони мають право?

Він пригадав рожеву теку адмірала.

— Вони вважають вас небезпечною для себе, а мене — вашим сліпим знаряддям.

— Невже не можна переконати їх, що це не так?

— Можна. Якщо я піддамся їм, — сказав він, намагаючись пробити глуху стіну, що постала між ними. — Ви цього хочете?..

— Що ви?! — обурилась вона, здивована його тоном.

Він подумав, як легко її скривдити і як добре, що в ній така велика моральна сила й опора. Проте мусив переконати її, що небезпека цілком реальна. Вона ж покладалась лише на свою уяву про честь і врешті-решт заявила, що одлетить разом з делегацією наступної п'ятниці.

— Мені все одно. Хай собі лякають. Вони не зможуть мене затримати.

Йому хотілося б так само просто дивитись на речі, та розумів, що це неможливо. В Ніни була така переконаність у всьому, що він міг тільки позаздрити їй.

Її покликали, і вона сказала, що час прощатися. Руперт сумно признався, що, може, вже й не побачаться перед від'їздом.

Стіна між ними одразу впала.

— Руперте, благаю вас...

Він пригадав, як на Білоруському вокзалі вона ховала од нього лице, щоб не виказати хвилювання. Тепер настала його черга ховати, що в нього на душі. Ота нагла небезпека знову збудила биття сердець, і він зрозумів, як кохає цю чисту й скромну жінку, як низько схиляється перед її одвертістю й прямою.

Не знаю, як вони розсталися, цього Руперт мені не казав. Чи говорили про гіркоту втрати, про той біль, що завдали одне одному... Мабуть, про себе й не думали, бо розуміли, як жорстоко відділяють їх два ворожих світи, де панують такі протилежні закони. Їх кохання було надто безнадійним, щоб вони могли признатися собі в цьому.

— Погані мої справи, Джеку,— сумно похитав головою Руперт.— Вона й сама не знає, що їй загрожує.

Він розумів, що тільки од нього залежить, потрапить вона додому чи ні.

* * *

Руперт, може, й піддався б Ліллу, якби не обставина, що вплинула на його рішення й примусила вибрати ліпший і чесний шлях.

Через кілька днів, годині о п'ятій, нас викликав до себе дядько Рендольф. Службовці натовпом повалили з фірми, на східцях видзвонювали каблучки, й дівчата хихотіли в ліфтах, з цікавістю оглядаючи Руперта. Пройшовши довгими коридорами, ми потрапили до кабінету старого, котрий чекав на нас у образі морського вовка.

Його мучив жахливий нежить, і в задушкованій кімнаті з панелями було нестерпно жарко. Бідолаха виглядав зовсім старим та без увагу сякався в паперові серветки, що їх потім згортав і кидав на підлогу.

— Коли Фредді оголосив про свою підлість, я думав, що ти, хоч для годиться, зайдеш до мене,— ображено звернувся він до Руперта.— Та гарні манери тепер не в повазі.

— Я ж знав, як ви поставитесь до його витівки,— ухильно відповів Руперт,— чого ж було вам набридати?

— Я свої думки не приховував,— гірко промовив Рендольф.— Та це тебе не виправдовує.

Руперту, мабуть, стало його шкода, і він перепросився.

— Сідай,— сказав дядько Рендольф, а потім вказав на стілець і мені. Досі він навіть не глянув на мене, і я подумав: «Старий негіднику! Навіщо ж ти мене покликав?»

Руперт трохи одеунувся, щоб у нього не летіли пожмакані серветки, бо готувався дати старому бій. До того ж його, як і мене, розбирала цікавість.

— Дайте слово честі, що Фредді не почує про нашу розмову,— почав Рендольф.— Ні Фредді, ні будь-хто інший. Даєте?

Ми з Рупертом переглянулись.

— Якщо вимагаєте...— нетерпеливо буркнув він.

Старий перевів очі на мене, і я одповів:

— Чому ж? Я страшенно люблю таємниці.

Одначе Рупертіві не сподобалась дядькова вимога, і він сухо запитав:

— А ви справді хочете в чомусь нам признатися?

— Ти не дуже дери носа,— буркнув Рендольф.— Я не збираюсь виказувати свої таємниці, просто хочу вам дещо запропонувати.

Це примусило нас насторожитись.

— Я маю перешкодити Фредді, й ви це знаєте,— почав старий.— У мене є спільники, як у родині, так і поза нею. Фредді гадає, що дістане підтримку з боку членів родини більшу, ніж я. Можливо, й так. Цим дурням усе байдуже! Хоч у мене є докази, які й не хотілося б висувати, але, по-вірте, треба...

Він тяжко засапав і, вийнявши з шухляди пляшечку, приклав до ніздрі. В кімнаті запахло ментолом.

— Вам треба лягти, дядечку,— порадив Руперт.

— Треба,— огризнувся той і глянув на небожа злющими водянистими очима.— Я вже старий, але ще з глузду не зсунувся. Я знаю, що про мене думаєте ви, Фредді, Кеті та ще чортзна-хто. Хоч мені все одно.

Я подумав, що він жаліється, та враз побачив свою помилку.

— Твоє щастя в тім, що ти не дурний, а просто безглуздий ідіот,— гарячкував дядько.— Ти хлопець чесний, але небезпечний і нерозсудливий.

— Небезпечний? — засміявся Руперт.— Чому?

— Не перебивай, мені ніколи. Мушу лягати. Невже ви не бачите, що потрібні Фредді, оскільки решта — набиті дурні й не вірять жодному його слову?

Ми мовчки стежили за серветками, що падали на підлогу.

— Та я хочу, щоб ви нарешті взялися за розум... Ти, хлопче, сердишся на мене за батька?

— Нітрохи,— твердо відказав Руперт.— Таке навіть не спадало мені на думку, хоч ліпше не згадувати про нього.

— Звичайно, справа не в ньому,— погодився старий.— Я не любив твого батечка, він був тюхтій, схожий на поїденого міллю фазана. Зате я завжди схилявся перед твоєю матінкою...— Рендольф почав плутати, і я бачив, що йому дедалі важче говорити.— Ти успадкуєш всі гроші, тобто не тільки батькові, а й її — гроші Стонхемів,—

підкреслив він,— не рахуючи того, що вкладено в нашу фірму. Гадаю, вийде кругленька сума.

— Більш, ніж достатньо,— вкинув Руперт.— Хоч, правду кажучи, мені це байдуже.

— Справа не тільки в грошах. Я не вічний, а Кеті, як ви знаєте, позбавив спадку. Вона дещо дістане од матінки, яка здуру приховає для неї чималий шмат. Та основний мій капітал ще поки що в мене, і я не збираюся віддавати його на притулок для бездомних собак чи на влаштування гуртка старезних в'язальниць. Я хочу залишити його тому, хто з розумом використає для справи Ройсів.— І повернувся до мене.— Я заповідаю солідну суму Пепі й, оскільки ти, очевидно, єдиний претендент на її руку, хотів би допомогти й тобі, якщо ти приймеш мою вимогу.

Мене це нітрохи не здивувало, хоч вразила його нагла одвертість.

— Ви пропсунете мені Пепі, дядечку Рендольф?

— Ось пожди.

— А що, коли вона мене не хоче?

Руперт сміявся потім, що я поводив себе не зовсім чемно, хоч мені просто хотілося трохи охолодити старого.

— Це вже твоє лихо,— огризнувся дядечко.— Та коли з нею живеш, то чому б не взяти шлюб?

(Звідки він знає? Невже Пепі призналась? Або тітонька Фло? Коли так, то мусить знати, що Пепі не хоче шлюбу, а не я. І чому паціфізм Пепі турбує його менше, ніж комуністичні переконання доньки? Може, він такий самий сліпий, як і всі ми?)

— Що ж до тебе,— він знову глянув на Руперта,— то я згоден заповісти тобі Уошберн і свою пайку з фірми Ройсів,— якщо, звичайно, візьмешся за розум.

Руперт спокійно поставився до цієї жертви. Він помовчав, а відтак заявив:

— Вам же зовсім не хочеться, дядечку, робити мене своїм спадкоємцем.

— Так, не хочеться,— жалібно погодився старий.— Але що поробиш? Крім того, я сподіваюсь, що ти виступиш проти Фредді та його авантюри з «ЮСО» й німцями. Ти ж не такий дурень, аби з цим миритися.

— Так,— потвердив Руперт,— хоч я не бачу іншого виходу — щось на зразок цього все одно слід було зробити.

— Є *інший* вихід! — запально вигукнув Рендольф.— Фредді зруйнує фірму, це кожному дурню очевидно! Й тобі...

— Так, але вона як родинне об'єднання доживає віку. Це теж очевидно.

— Яка легкодухість! — обурився старий.

— Звичайно, продавати не хочеться,— погодився Руперт.— Але хіба є інший вихід у цьому клятому світі? Посудіть самі...

— Коли родина дізнається, що ти мій спадкоємець,— наполягав Рендольф,— і що ти шукаєш порятунку, всі підуть за тобою, а не за Фредді. Я певен цього.

— Який там порятунок? — озлився Руперт.— Я ні дідька не розумію в цих ваших справах!

— Не менш за всіх,— буркнув Рендольф,— хоч і малувато. А набувши досвіду, впорашся. Та й я ще кілька років допомагатиму...

Руперт вагався, що відповісти. Невже його поійняло бажання прийняти пропозицію старого? Мені здавалось, що спокуса була аж надто велика.

— Дарма ви на мене покладаєтесь. Мені не здолати Фредді.

— Знаю. Одначе йому потрібно мати не лише згоду членів родини, а й уряду та казни, і дуже багато впливових людей йому в цьому перешкоджають.

— Ви маєте на увазі Ная та Бендіго?

— Так, і себе. Я пособляю їм. Коли вже Фредді заварив таку брудну кашу, то чим більше смороду, тим ліпше. Хай сидить по вуха в багнюці.

— Навряд чи вдасться його зупинити. У нього теж є спільники. Хіба уряд зараз посміє виступити проти «Фарбверке» і «ЮСО»?

— Я вже якось зумію зганьбити Фредді,— нахвалявся старий.

— Він до всього готовий.

— Ні, не готовий,— і, вийнявши з шухляди теку, Рендольф поклав її перед собою.— Знаєш, що це?..

На столі лежала рожева тека Дж. Б. Лілла. Руперт аж почорнів од люті. Коли б йому дали ніж, він, мабуть, всадив би його старому в груди.

— Так, знаю,— одказав він з крижаним виразом на обличчі.— А що ви збираєтеся з цим робити?

— Пропоную тобі викуп... Може, це й негідно, та що поробиш.

— Сховайте. Навіть Ліллу це не вдалося.

— До чого тут Лілл? — обурився старий.— У нього свої

справи, а в мене свої. До того ж мені начхати на це лайно.— Він лягнув рукою по теці.

— І мені теж,— перебив його Руперт.

Я вже досить добре знав Ройсів, щоб розуміти, як нахабно поводить себе Рендольф: він ніколи ні з ким не рахувався і не обирав засобів, будь-яка підлота годилась для нього, коли йшлося про ризик заради ризику.

— Може, в тебе й вистачить духу послати Лілла під три чорти,— проказав він,— а от у Фредді — ні, той не посміє.

— Ви шантажуєте мене, щоб залякати Фредді?

— Будь-який скандал навколо тебе зачепить росіян, нафту і їхніх шпигунок. А це навряд чи сподобається американцям, нашій рідні, газетам чи будь-кому. І коли зчиниться колотнеча, я перший од тебе одцураюсь. За статутом я навіть маю право анулювати твою частку в капіталі фірми. Ось тоді й побачиш, що витворить Фредді!

— У вас ні честі, ні совісті,— незворушно одказав Руперт.

Рендольф обсмикнув свій синій френч.

— Я завжди не терпів тебе,— щиро зізнався він.— Але це не має значення. Тобі можна вірити, і, коли даси мені слово, що вступиш проти Фредді й слухатимеш мене, я залишу тобі свій спадок та допоможу очиститись від бруду.— І шпурнув теку на стіл.

— Заберіть геть! — наказав Руперт.

— Не забувай,— продовжував Рендольф,— що в тебе жінка й діти. Що станеться з Джо, коли це набуде розгласу? — Він клапнув по теці.— Що буде з твоїми дітьми?

Руперт мовчки встав, і я за ним. Мені здавалося, що він раптом ухопить теку й торохне старого по голові. Та, певно, я мало знав його. Блакитні очі Руперта нагадували холодну кригу.

— Ви справді вірите тому, що тут написано? — спитав він, вказуючи на теку.

— Вірю чи ні — що тобі до того? Мене турбує лише фірма, і я хочу почути обідянку, що ти поставеш проти Фредді. Тоді з усім цим буде покінчено раз і назавжди.— Старий ждав відповіді, та Руперт дивився на нього, не кажучи й слова.— Ну?

— Я думаю, як найчемніше послати вас під три чорти, хоч ви навіть цього не заслуговуєте,— озвався Руперт. Голос його був, як і перше, спокійний.

— Дарма,— песподівано пом'якшав старий, збагнувши,

що перебрав міри.— Ти спершу подумай. Фредді не поспішав кликати нас на раду, час у тебе ще є.

Руперт мовчки пішов до дверей. Ображений, злий і принижений, до того ж жадаючи крові й помсти, старий гулко висякався і пошпурив серветку на підлогу.

— А ти?! — гаркнув він на мене.

— Не сьогодні, дядечку,— кинув я й побіг доганяти Руперта.

У коридорі запитав:

— А тека?

— Якщо Фредді візьме гору — старий скористається нею, а Лілл тільки благословить.

— Ви збираєтесь вийти з цієї гри? — спитав я, розуміючи, що тільки так Руперту можна врятувати свою честь.

— Ні,— одказав він.— Я їм не піддамся.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Одначе Руперт залежав тепер од Фредді більше, ніж будь-коли, і мені боляче було на це дивитись. Коли той скликав нарешті сімейну раду (чого не чекав Рендольф), здавалось, все закінчиться формальною згодою та добором людей, які здійснюватимуть його проект. Мене й Руперта теж мали обрати і, хоч це мені лестило, а чужий світ, якого я не створював і не отримав у спадок, вельми приваблював, я твердив собі, що все це лише задля Руперта. Моє майбутнє тепер міцно прикуте до нього, і мені належить підніматися й падати вкупі з ним — що тільки радувало мене.

Сімейна рада являла собою імпозантне видовисько, хоч і скидалася на випадкову зустріч цілком протилежних людей десь у кіно. Всі сміялися, правили теревені й курили. Тут зібралися чоловіки й жінки, старі й молоді, та все Ройси, близькі й далекі між собою, що не брали досі жодної участі в будь-яких справах. Тут здібалися всі члени родини, які висмоктували прибутки з підприємств фірми, і, дивлячись на цих родичів, я почував себе серед них зовсім чужим.

Може б, намалювати чийсь портрет, та мені здається, що це збіговисько Ройсів не мало якихось індивідуальних ознак. Воно складалося з трьох поколінь — старих, людей середнього віку й молоді,— ось і все. Недарма Фредді з Рендольфом твердили, що всі вони не варті й ламаного гроша. Роздивляючись їх, я зрозумів, навіщо Фредді така мужня людина, як Руперт, і така біла ворона, як я. Найбільш

помітними серед них були старики,— вони хоч совались на своїх стільцях, наче діти. Решта, й особливо молоді жінки, тримались з такою пихою, ніби на них тримався світ.

Нарешті всі розсілися, а ми з Рупертом поряд із Фредді.

— Що ж, почнемо,— мовив Фредді, похмуро дивлячись на родичів. Перед цим він добряче зарядився коньяком.

Гомін ущух.

— Це офіційні збори, Фредді? — раптом запитав хтось.

— Ні! — владно вигукнув Фредді.— Яка різниця?

— Авжеж! — зойкнула молода жінка.

Спочатку все здавалось аж надто нудним. Фредді виклав їм переваги злиття й ліквідації самостійної фірми, навмисне підкреслюючи, які величезні прибутки матимуть вони від цього. І коли зажерливі молодички з мертвою хваткою задимили аж до стелі міцним тютюном, я знав, що Фредді не доведеться їх довго агітувати. Вони, правда, задавали ще якісь питання, та проти самого проекту не заперечували, тільки гризлися між собою: «Та замовч, Мозі, дай сказати іншим!» — а в усьому останньому погодились з Фредді, який прагнув їх збагатити.

Та ось двері розчинилися, і до зали вдерся Рендольф.

— Це незаконне збіговисько! — заволав він.

Ми сторопіли. На якусь мить навіть Фредді розгубився, хоч одразу ж опанував себе й заявив:

— Дурниці, дядечку! Це ж не засідання правління.

— Але більшість його членів тут!

— І всі акціонери. Ми не збираємось підмінити правління.

Дядечко підійшов до нас. Він пхнув пальцем мене в плече, і я пересів на інший стілець, а Руперт і Фредді посунулись.

— А тепер слухайте мене,— закричав він до «кіноглядачів»; кров припливла йому до голови, і мова була майже нерозбірлива.— Що це за глупство робити фірму Ройсів якимось додатком «ЮСО» і «Фарбверке»? Ви подуріли? Чому ви вважаєте, що фірма не втримається на власних ногах? Хіба у вас мало грошей? Та й чого вони варті, коли ми втратимо право самим хазяйнувати і станемо попихачами іноземних злочинців! Ви отримуєте зараз вісім відсотків...

— Тобі добре казати,— озвався дідуган із першого ряду.— В тебе грошей хоч греблю гати, та й пожив уже своє...

— А ти своє, Стоверє,— урвав Рендольф дідугана, котрий, як я потім довідався, був його зведеним братом.— Байдикуючи, полюючи буйволів та корчачи з себе великого мисливця. А ми тим часом заробляли тобі гроші. Помовчи! А як діставалися грошки іншим? Жоден і пальцем не поворохнув. Я навіть не знаю, хто ви — ну, от *ви... й ви!* — Рендольф тицяв пальцем на чиїхось жінок, на молодиків, які щулились од страху.— Любите вершечки знімати! А чим ви їх заслужили? — він аж давився од зневаги.— Не ви створили цю фірму, а ладні продати її з молотка, аби запхнути до кишені ще кілька тисяч. Восьми відсотків мало вам! Гидко дивитись...

— Але ж, дядечку Рендольф...— осмілився хтось.

— Мовчи! Я знаю, що ти верзтимеш. Фредді — ділок! І розумний, собака! Та коли кляччуть у німців і американців, то зсунувся з глузду, які б там переваги вам не обіцяв.

Це опшарило всіх, наче окропом. Куди й ділася їхня пиха! Акціонери засовались у своїх кріслах, а я мимохіть замилювався стариганом; він дуже добре вибрав момент для своєї появи і все поламав.

Та Фредді бурхливо сперечався. Він доказував, що світ переминівся, і не на користь Ройсів. Англія не лише втратила свої колонії, а й контроль над колоніальними ринками, ось чому фірмі доводиться шукати інші пляхи.

— А конкуренція змете нас геть,— напірав Фредді; він почервонів і розмахував руками.— Ви ж самі знаєте,— кричав він, як і Рендольф,— Ройси наживаються тільки під час війни, коли збільшуються фрахтові й страхові суми, а уряд і армія так потребують кораблів, що конкуренція нікому не шкодить. За другої світової війни і в Кореї ви втричі, вчетверо збільшили свій капітал і загібаєте зараз на п'ятдесят, а то й вісімдесят відсотків більше, ніж перед війною...

— Це не твоя заслуга,— зауважив Рендольф.

— Я хочу підкреслити, що не можна завжди розраховувати на війну.

— Але ж тепер немає війни, а торгівля шириться. Де ж твоя логіка? Ти нахабно брешеш! — не вгавав Рендольф.

— Зате зараз дужча конкуренція. Це справжнє прокляття для комерції! Грошей викладаємо все більше, а прибутку катма. Ви отримуєте свої вісім відсотків лише завдяки тому, що я запровадив раціоналізацію та модернізував наші підприємства.

— Ти що, вважаєш, що ми напередодні краху? — доскіпувався Рендольф. — Коли так, то знову брешеш! Хочеш ошукати цих недоумків.

— Ні, дядечку, — якомога спокійніше одказав Фредді. — Я лише хочу переконати, що головне — зберегти фірму, але чим більша вона, тим легше її проковтнути, ось де собаку зарито. В цьому іронія сучасного капіталізму.

— Тому-то сам і лізеш до пащеки німецьких спекулянтів та балтімоських нафтових шахраїв? У тебе гігантоманія з переляку, от і руйнуєш усе, що ми здобули.

— Руйную?! — вибухнув Фредді. — Розмах операцій ще нічого не значить, навпаки, криє в собі небезпеку. А от, коли ви зливаєтесь, щоб узяти під контроль ринок збуту, й дістаєте засоби для розширення цього ринку — то обов'язково виживете. Ваші методи застаріли, дядечку Рендольф. Британська імперія вмерла і вже не воскресне. У нас зостається єдиний вихід...

— А-а-а... — з люттю й огидою простогнав Рендольф.

— Повторюю: фрегатами зараз нічого не вдієш, — палко доказував Фредді. — Ми можемо врятуватись, лише мєнджуючи міжнародним капіталом.

— Гаразд, гаразд! Я теж це розумію... — несподівано погодився Рендольф.

— Ми не можемо більше зоставатися наодинці, — напирав Фредді. Всі напорошилися. — Давайте глянемо з іншого боку. Що зараз становить основу морських перевезень?

— Нафта, — промимрив Рендольф.

— Достеменно так. А спробуйте ви позмагайтесь із нафтовими концернами! Вони тепер будують власні танкери. Отож вигідний шлюб з ними — краще, ніж безглузде змагання.

Дядько Рендольф аж підскочив:

— А що буде з судноплаством? Ми ж суднобудівна компанія, а не якась г... маклерська контора.

Фредді не витримав.

— Сідайте, дядечку, — мовив він, кладучи руку старому на плече. Я думав, що Рендольф одкине її геть, але він тільки набурмосився й сів. — Ми не відмовляємось од суднопластва, а поширюємо його. Та неодмінно загинемо, якщо не об'єднаємося з тими, хто може гарантувати нам перевозки...

— Чому б тоді нам не об'єднатися з «ІСІ» або з Бендіго? — запитав дядечко.

— Тому, що саме вони й проковтнуть нас. Для «ЮСО»

та «Фарбверке» ми тим і *підходимо*, що англійська фірма, а для Бендіго — ні.

— Ти зраджуєш національні інтереси. Це тобі скажуть і інші судовласники, коли замість того, щоб кликати їх на боротьбу з американцями, як ти робив ще тиждень тому, ти раптом злигаєшся з ними, аби уникнути митних обмежень, запроваджених проти англійської торгівлі.

— Будь-яка наша судовласницька фірма вчинила б так само, якби могла.

— Тоді залишається кинути все під три чорти й підняти на щоглах їхній зоряний прапор або німецького орла.

Вони ще довго сперечалися, але ми розуміли, що Рендольф програв. Він і сам швидко це збагнув, обірвавши свою тираду на півслові та вийшовши геть, проклинаючи нашу дурість і наш егоїзм.

Тоді Фредді оголосив, що кожен може замовити свій улюблений напій. Оразу ж з'явилося четверо дівчат, обслуга винесла стільці, а натомість внесли величезні таці з сендвічами, всілякими тістечками й шампанським.

Ми з Рупертом хотіли втекти, коли раптом угледіли Кеті.

— Я й не сподівався вас тут зустріти,— звернувся Руперт.

— Чому?

— Не думав, що ви цікавитесь подібними справами.

— А я й не цікавлюсь. Мені начхати, що буде з фірмою.

— Ви ж теж децю втратите.

— Людожери ви, — стонула Кеті плечима.— Рендольф проковтнув не одного, а серед них і твого батька, поки досяг свого. Тепер Фредді хоче зжертви Рендольфа, а за ним Джека й інших дурників, подібних до вас.

Я розсміявся, хоч Кеті говорила цілком серйозно.

— Людожерству Ройсів настав кінець,— докинув Руперт.— Фредді надав цю можливість іншим.

Кеті глянула на нього, ніби на дурника чи навіженого.

— Невже?.. Та мені все це байдуже. Я прийшла поговорити з вами про інше.— Ми взяли по фужеру шампанського й зайшли до кабінету Фредді.— Я дізналась, що оголошено день суду над Пепі.

— Коли?

— Наступної п'ятниці.— Вона сіла на стіл.— Поліцейські твердять, що вона вдарила одного з них транспарантом, а Пепі божитья, що ні. Вона каже, що ви бачили все, Руперте. Так?

— Вона не була поліцейського. Вони щось плутають.
— Проте, якщо суд повірить поліцейським, то їй при-
паяють не менше року, а я б цього не хотіла.

— Року?

— Так. Їй уже дали його умовно за участь у попередній
демонстрації. Чи не виступили б ви як свідок?

— Звичайно,— погодився Руперт.— Я зроблю все мож-
ливе. Що мені робити? Зголоситися в суд?..

— Ні. Я примусила її піти до Парка. Він вам подзво-
нить.

— А що каже Парк?

— Що суд лютує проти стіляг із Комітету ядерного
роззброєння. Але оскільки ви були гостем на тому ганеб-
ному прийомі, то ваше слово може вплинути.

— Будемо сподіватись,— похмуро мовив Руперт, не ви-
казуючи їй своїх сумнівів.

Кеті невесело всміхнулась.

— А ви ще, здається, дотримуєтесь давніх звичаїв,—
зауважила.

— Невже?

— Ще й як.

— Можливо,— задумано погодився він.— Хоч я виявив,
що звичаї ці керують мною навіть більше, ніж я собі
уявляв.

— Облиште їх. Мене вони ніколи не турбували,— зне-
важливо кинула вона.

І, взявши пматочок крейди, підійшла до грифельної
дошки Фредді й вивела дитячим начерком: «Любий Фред-
ді...» Хвильку подумала й кинула крейду.

— Дивно! Пройшли роки, і мені нічого йому сказати...

Лунко засміялася, взяла нас під руки, і ми рушили до
ліфта. Сміх той був нестримний і веселий, і я уявив собі,
якою вона була у свої двадцять років. На прощання Кеті
раптом застергла мене.

— Джеку, будьте обережні з Пепі. Вона не така проста,
як ви гадаєте. Та й отой її пацифізм теж не без причини...

Я лиш потім збагнув, що вона мала на увазі, та вже
було пізно.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Хотів того чи не хотів адмірал Лілл, йому все одно до-
велось б здійснити натиск на Фредді. Я не раз думав, що
вчинить останній, але так нічого й не вирішив.

Досі Лілл поводив себе вельми гречно. Хоч він не раз погрожував Руперту, проте ухилився од крайніх заходів. Я так ніколи й не знатиму, про що вони говорили з Фредді,— можу лише здогадуватись на підставі того, що трапилось потім з Рупертом. Хоч Лілл безперечно попередив Фредді, що вони збираються зробити, коли Ніна спробує виїхати. Він показав йому свою рожеву теку, що перетворилася на пугало, як компрометуючі листи в п'есах Оскара Уайльда чи Сарду, і заявив, що Фредді слід здихатися Руперта й не лише скасувати його угоду з росіянами, а витурити геть з фірми. На менше Лілл не погоджувався й погрожував, що інакше компанії доведеться круто.

Я тоді ще не знав, що Лілл напірав на Фредді, не відав цього й Руперт: після родинної ради він полетів до Генуї, щоб пояснити Верокію, які наслідки матиме злиття фірми для спілки Верокію-Ройс. Слід було запевнити італійця, що їх стосунки од цього не постраждають. Насправді ж Руперт хотів особисто вибачитись перед Верокію, який уже знав, що Фредді використав його про людське око. Та перш ніж іти до Фредді, Лілл покликав мене. Він зателефонував мені, коли Руперт перебував у Генуї, й запросив до Сент-Джеймського парку.

— Боюсь, що мені потрібна буде ваша допомога,— щиро признався він.— Отож приходьте, Джеку, та не баріться.

Переступаючи поріг старовинного особняка, я закликав собі на допомогу всю свою австралійську впертість. Терпіти не можу традицій, які роблять мене мізерним і безсилим, і тому цей дім я зненавидів з першого погляду. Адмірал розпитав мене про моїх рідних і потвердив приналежність до англійських Ройсів. Він не прикидався, бо я зустрів його нещодавно у дядечка Рендольфа, і він ще тоді розпитував про мене й мою сім'ю.

— Ви, здається, подружилися з Рупертом? — запитав він.

Лілл приймав мене не в тій залі, що її описував Руперт, а в маленькій вітальні із старовинним французьким килимом на підлозі й двома французькими картинами ХІХ століття на стінах.

— Я подружився з усією родиною,— обережно відповів я.

— Так я й гадав. І тому й вирішив звернутися саме до вас. Справа в тім, що Джо й діти можуть потерпіти од чергового ідіотського вибрику Руперта.

— Навряд чи варто говорити про це зі мною, — заперечив я. — Краще застережіть Руперта.

— Я справді тривожусь за них, — спокійнісінько одказав адмірал. — Я надто давно знаю їх, щоб не тривожитись...

Він казав правду, і я вибачився.

— Не будемо торкатися причин, — сухо мовив я. — Кажіть, що вам од мене треба.

— Ви знаєте, що коїться з Рупертом?

— Не дуже...

— Ви бачили ту росіянку, місіс Водоп'янову?

— Звичайно.

Адмірал якось мить подумав.

— Доведеться звіритись вам, Джеку. Адже ніхто не дасть мені кращої поради, ніж ви... Я не вимагатиму бергетти це в тасмниці... — Поки що він промацував мене, і я мовчав. — Вам відомо, що ми збираємось затримати місіс Водоп'янову, якщо вона спробує виїхати з Англії?

Я удав здивованого, але він миттю здогадався, що мені все відомо.

— Бачу — це для вас не секрет, — криво посміхнувся він. — Все ж мені хотілося б знати, як вчинить Руперт. Яка буде, по-вашому, його відповідь?

— Він дуже розсердиться. Не можете ж ви вважати, що це йому сподобається.

Лілл навіть не посміхнувся.

— Але що, ви гадаєте, він робитиме?

Йому дуже хотілося знати, чи здійснить Руперт свою погрозу — передати росіянам все, що йому відомо, про заклад Дж. Б. Лілла — одначе, що я міг казати? Я теж не раз ставив собі це питання, а Руперту, мабуть, і самому було неясно, як далеко він зайде. Та що йому залишалося? Він був упертий і рішучий, його на моїх власних очах загнали в куток. Можна було сподіватись, що він одбиватиметься, як поранений тигр, коли вони арештують Ніну. Хоч я не був певен цього. Адже йому вистачало неприємностей, і хто зна, що ховав він під машкарою своєї англійської незворушності. Того дня, коли летів до Генуї, йому подзвонив Парк і запропонував зустріч із Гледменом та з автором «Загадкової мандрівки Руперта Ройса». Вони зголошувались на більш прийнятні умови, хоч я їй не відав, які саме, — Руперт був надто сердитий, щоб розповісти. Він кричав у трубку: «Я не бажаю з ними розмовляти. І не бажаю слухати, що б там вони не пропонували».

Я вперше побачив, у якому він відчаї, та ще й до того ціпляється за свою безкомпромісність, як за соломинку, хоч і втрачає надію. І все ж не потрафить старовинному звичаєві й не дасть всадовити себе з ворогом за один стіл, щоб піти на мирову.

Все це бентежило мене, поки відповідав на каверзне питання Лілла, який намагався ошукати мене. Адмірал бачив мене наскрізь.

— Руперт цілком заплутався,— повільно проказав він.

— Ось чому я й не відаю, що він може вчинити,— рішуче заявив я.— Ви ж не думаете, що я шпигуватиму за ним?..

— Ніхто цього не вимагає,— лагідно мовив адмірал.— Я хочу, щоб ви допомогли йому. Запевняю вас, він дуже потребує вашої допомоги.

— Але не тієї, що ви од мене вимагаєте.

— Ви, очевидно, не розумієте, що йому загрожує.

— Можливо,— одказав я.— Чим же, по-вашому, я міг би зарадити?

— Вплинути б на нього...

— Як?

Адмірал відчував мою неприязнь, хоч і не розумів, чи я дію так з прихильності до Руперта, чи тому, що поділяю його «хибні» погляди; йому невтямки було, що ті «погляди» Руперт ще й сам досі як слід не усвідомив.

— Через день-два Руперту доведеться не з медом,— заявив адмірал.— Якщо він не поводитиме себе, як належить. Спробуйте на нього вплинути, поки не вдарив грім.

Тут я й допустився помилки.

— Мені противне ваше лицемірство,— сердито кинув я.— Ви англієць, і воно вам личить, а мені — ні.

— Не думаю...— почав адмірал.

Та я підскочив і, гидливо махнувши рукою, попростував до дверей. Адмірал випередив мене і відчинив їх; коли спускалися сходами, десь під самим дахом пролунав запис кодової розмови німецькою мовою, який дуже забивали атмосферні перешкоди. Потім раптом полинули веселі акорди танцю. Адмірал сердито нахмурився, та за якусь мить усе стихло.

— Нічого я вам про Руперта не скажу,— кинув я на прощання.— І не сказав би, коли б навіть щось знав.

— Гаразд,— примирливо мовив він.— Я вас розумію.

— Навряд,— одказав я, щоб якимось прикриттям своєю втечу.

Хоч це мене зовсім не обходило. На вулиці зупинив таксі, аби швидше од'їхати,— мені стало гидке й неприємне це таємне кубло.

* * *

Коли вранці Руперт повернувся з Генуї, я йому нічого не сказав: у нього й так вистачало клопоту. Він розповів, що вчинок Фредді страшенно обурило Верокію і той заявив, що не бажає більше мати з ним будь-яких справ. Руперту теж усе це набридло, і я не розумів, як йому вдасться далі ладнати з Фредді. Та не став допитуватись, бо ми чекали від'їзду Ніни, який мав багато чого змінити.

Ніна збиралася їхати наступного дня. Ввечері ми весело погуляли у Фредді в сімейному колі: були запрошені тільки Руперт із Джо та я з Пепі. Добре повечеряли, випили, реготали з дотепів Фредді, який до того перекинувся півдюжини коктейлів; милувались ніжним загаром Джо й Пеггі, що нагадували заповзятливих лижниць. Вони хвалились, що гарно відпочили.

Потім всілися перед телевізором — послухати виступ Фредді. В останніх вістях повідомили про засідання кабінету міністрів, який серед інших питань розглянув пропонуване злиття фірми Ройсів з «ЮСО» та «Фарбверке» й наслідки його для англійського судноплавства. «Британські судновласники» рішуче виступили проти Фредді, а голова однієї з судноплавних комісій заявив, що це значить продати інтереси британського судноплавства за іноземну юшку з сочевиці. Президент торговельної палати відмовився висловити свою думку, та все ж показали, як він заходить разом з міністром фінансів на Даунінг-стріт¹. Під кінець показали повільно у Майамі, а потім — інтерв'ю з Фредді у залі засідань фірми; ми вже чули про це і навіть бачили, як туди вносили апарати. Фредді скидався на добродушного англійського моряка, що кохається у джині.

— Господи, на кого ти схожий! — вигукнула Пеггі. — П'яничка, та й годі.

У відповідь на запитання невидимого співрозмовника Фредді заявив, що його проект «нічим» не загрожує британським інтересам. Навпаки, це єдиний засіб вижити в сучасних умовах. «Ми перекидаємо міст над прірвою, що розділяє Європу й Америку, який стане дороговказом для

---

¹ Резиденція прем'єр-міністра.

розвитку англійської економіки і політики. Єдиним шляхом! Жодних переваг одному континентові перед іншим, — наголосив Фредді. — Обидва виграють! Лише так можна співробітничати з європейськими країнами й зоставатися в добрих стосунках з Америкою! Іншого виходу нема!»

— Чудово, Фредді! — похвалила Джо.

Той уже збирався вимкнути телевізор, коли ми побачили на екрані якусь дохлу зелену комаху, що плазувала до міністерства фінансів.

— Най!.. — здивувався Фредді.

Той справді нагадував висохлого коника. Відповідаючи на ті ж таки запитання, він заявив, що внаслідок злиття британських судновласницьких фірм із чужоземними компаніями постає дуже важлива проблема — проблема контролю. «Я особисто вітаю будь-які нововведення в міжнародному судноплаванні, — пропищав він тріскучим дитячим голоском, — проте ми мусимо бути обачні й, перекидаючи міст з одного континенту на інший, не брати на себе весь тягар та не втрачати своїх переваг».

Це було б незрозуміло, якби перед тим не виступив Фредді. Незважаючи на маскування, Най одверто заперечував його ідею. Фредді аж згорбився на стільці, готовий кинутись на суперника:

— А де ж Бендіго?! — заволав він. — Давайте вже всю їхню зграю!

Та Бендіго не з'явився. Нафта мовчала: навіщо даремно дразнити собак.

— Як можна взагалі слухати його, — зауважила Пеггі щодо Ная. — Я знала його, коли ще був трохи молодший, — більшого дурня навіть важко собі уявити. До десяти не вмів порахувати.

Фредді мовчав. Він усе ждав, що на екрані з'явиться Рендольф або Пінк Бендіго, та натомість показували кінозірку з могутнім бюстом, яка мало не втопилася в Карібському морі.

— Пепі, постав нам оту мою улюблену пластинку біттів, — сказав Фредді підводячись. — Вона мене бадьорить.

Весела гостина продовжувалась. Ми з Пепі танцювали твіст. Я вчився танцювати, ще коли захоплювались рок-н-ролом, і твіст у мене не виходив; Пепі сердилась, що я збиваюсь, та все показувала модні вихляси, дивно метляючи своїми довгими ногами.

Руперт і Джо чомусь раптом притихли. Я чув, як Фредді йому сказав:

— Ходімо в ту кімнату, поговоримо...

Вони вийшли, бо, очевидно, вся ця вечірка й була влаштована лиш задля цього.

* * *

Фредді сп'янів і говорив невпопад. А може, прикидався? Надто вже ганебною була його роль. Вони сиділи в затишному кабінеті, де висіли картини Брака, Шагала, Міро й Георга Гросса. Фредді вмовився в зручному кріслі, а під боком у нього ніжився скотчтер'єр.

Розмова йшла про шпигунів і шпигунство.

— Більшість людей нічого й не підозрюють,— заявив Фредді, піби докладно вивчив усе й дійшов несподіваного висновку.— Але ж це відбувається скрізь, чи не так? Щодня когось арештовують. Люди заплутуються в темних справах, і рано або пізно МІ-5¹ чи ще хтось їх викриває. Правда, когось ловлять, а когось — ні. Смішно, я пригадую одного типа з Пантеллерії, коли ми захопили цей острів у італійців. Жодної душі на ньому не було. Мені доручили відшукати місце для розташування наших перших ракет. Тип, що показував мені острів, був покручем італійця, грека, мальтійця та ще й алжирця і розмовляв чотирнадцятьма мовами. «Яка ж тут користь од ваших чотирнадцяти мов?» — запитав я. А він мені: «Такому, як я, без роду й племені, що знає багато мов, ще в материній утробі судилося стати шпигуном, хоч я більше не хочу бабратись у цьому бруді. Надто небезпечно. Перед війною я шпигував на Балканах — для всіх, а вони мною попихалися,— це ще гірше, ніж бути на побігеньках у шлюхи...» Зрозумів? — обернувся він до Руперта.

— Ні,— одказав той.— Може, ти мені розтлумачиш?

— Свята простота! Ось де собаку зарито,— рішуче заявив осоловілий Фредді.

Що він мав на увазі, Руперт так і не здогадався. Хоче переконати його, що шпигуни справді існують, чи застерегти, що шпигунство — справа брудна.

— Все це не вигадки, Руперте.

— Знаю.

— А чого вони хочуть, знаєш?

— Від тебе чи од мене?

---

¹ Військова контррозвідка.

— Лілл хоче, щоб ми здихалися тебе. Будь-де. Коли ви-
туримо, то він потурбується, щоб у тебе не було неприєм-
ностей та не зчинився скандал. У зв'язку з отією росіян-
кою... Вона зможе собі їхати... Розумна жінка... Ну, та ти
й сам добре розумієш.

— Так. То я мушу заплатити своїм виходом з фірми?

— Що поробиш? — розбуркався Фредді. — Мені не дали
іншого вибору. Хотять звести з тобою рахунки моїми рука-
ми, — а що мені застається?..

— А коли я не здамся, що тоді?

— Вони затримають твою росіянку.

— Я не про те, — перебив Руперт. — Що *ти* робитимеш,
якщо я не прийму ультиматуму Дж. Б. Лілла?

Фредді розстебнув піджак і попустив краватку, ніби йому
стало душно.

— І не питай!..

— Чому? Я хочу знати, чого слід сподіватися від тебе.

— Нічого доброго не жди, — похмуро одказав Фредді. —
Анічогісінько. Я багато чим ризикую.

— Так, — кивнув Руперт.

— Не буду од тебе критися. Скандал зруйнував би всі
мої плани. Зараз я не можу ризикувати. Не можу. Ти
розумієш?

— Так. Але я думаю про своє становище.

— Зараз я не можу ризикувати, — плаксиво повторив
Фредді.

— Добре. Тоді я не буду тобі шкодити. Ти мені нічим
не зобов'язаний. Бувай!

Руперт знав, що сперечатися марно. Та й навіщо?

Фредді хотів лише якось викрутитись; для цього й наси-
чився такою кількістю коктейлів. Він заявив Рупертіві, що
досі в нього все ще непевно.

— Але стережись їх, — докинув він. — Вони так просто
од тебе не відчепляться.

— Гірше мені вже не буде, — сумно одказав Руперт.

— Хто зна, — розвів руками Фредді. — Я запитував
Лілла, чи не все одно, завербували тебе росіяни чи ні,
коли ти поводиш себе так гідно.

— Так-то воно так... — промимрив Руперт.

— Хай йому грець! Але мені не хочеться з тобою роз-
лучатись! Ти ж знаєш моє ставлення до тебе. Я шріяв...

Руперт підвівся, бо Фредді розчулився. Потім йому
самому буде неприємно.

— Я вже шкодую, — белькотів він.

— Нічого тобі рюмсати,— гримнув Руперт.— Я сам давно хотів збутися вас, і це найкращий вихід.

— Єдине, що я можу обіцяти тобі: ти підеш за власним бажанням. Я наполіг,— признався Фредді.

— Яке це має значення?

— Має. Для мене. І для Джо.

— Джо ще нічого не знає,— спалахнув Руперт.— І не повинна знати.

Фредді п'яно покивав пальцем.

— Ти мусиш сказати їй. Краще скажи...

— Навіщо? Вона тільки засмутиться.

— Жінка мусить переживати все разом з чоловіком. На те вона й жінка. Навіть коли я й розведуся з Пеггі — яких тільки капостей жінки не роблять! — то все одно стоятиму на цьому. Та Джо не така, і вона мусить знати...

У дверях Фредді додав:

— Нічого, я ще порахуюсь із тим старим негідником Ліллом. І Рендольфу дещо пригадаю. Хай тільки одлетить твоя росіянка.

Коли вони повернулись до нас, то обидва пригнічено мовчали; всі зрозуміли, що вони таки дійшли згоди. А я бачив, що кожен утратив те, чим найбільше дорожив.

Навіть Джо це відчула. Вона підвелась, ніжно взяла Руперта під руку й заявила, що час додому. Вони пішли, не дожидаючи «ролс-ройса», яким Фредді наказав їх одвезти.

* * *

Теплого, майже літнього вечора Руперт, Роланд і я стежили, як пасажери збираються до велетенської зали лондонського аеропорту. Руперт попрохав мене їхати, а по дорозі я, на превеликий подив, виявив у машині Роланда.

— У нього канікули,— пояснив Руперт.

Та, по-моєму, він захопив хлопця, щоб надати проводам сімейного характеру, а мене — для компанії. Вранці він телефонував до радянського торгпредства, і його повідомили, що делегація одлітає сьогодні, як і планувалося. Можна йому поговорити з пані Водоп'яною? Її немає. Те ж саме відповіли і в посольстві.

— Звідси не видно літаків,— жалівся Роланд.— Ходімо на дах.

— Давай трохи подождемо,— нетерпляче вмовляв його Руперт.

— І хто так по-дурному його будував? — не вгавав хлопець.— Звідси нічого не видно.

Руперт поринув у свої думки і ніби й не чув. Але мені теж хотілося глянути, що там свистіло й гуло у нас над головами, і ми з Роландом пішли нагору.

Крізь скло я раптом побачив Ніну. Вона стояла в черзі до автокара, який підвозив пасажирів до літака. Мабуть, їх випустили сюди іншим ходом.

— Он вона! — зрадів я, і ми помчали вниз повідомити Руперта.

— Стійте тут,— наказав він і кинувся до виходу, де стояла дівчина в формі; ми рушили за ним.

— Ніно! — гукав Руперт.

Вона не чула.

— Можна мені пройти? — запитав Руперт.— На хвилинку.

— Ні, це заборонено.

— Хай йому грець...

Він знову погукав: «Ніно! Ніно!» Вона вже сиділа в автокарі, та хтось показав їй на Руперта. Ніна щось прохала у водія, але той рушив. Я устиг лише на якусь мить побачити її мужнє лице — жінки з іншого світу,— завжди таке рішуче, а зараз сумне й роздратоване.

— Можна мені підійти до того російського літака? — наполягав Руперт.— Дозвольте, будь ласка. На хвилинку.

— Ні, якщо у вас немає дипломатичного паспорта або посвідки Форін-офіс. Пасажири уже пройшли митний огляд.

Ми знову побігли на дах, щоб глянути, як стартують літаки.

— Вони схожі на крабів! — радів Роланд.— Гляньте он на того!

Ми з Рупертом мовчки чекали. Нарешті оголосили відліт до Москви лайнера Аерофлоту, і ми побачили, як білий велетень поповз уперед, тягнучи за собою живіт. Потім раптом підскочив і повис над землею. У вікнах майнули десятки облич, на нас війнуло гарячим повітрям, і Ніна щезла — цього разу, Руперт був певен, уже назавжди.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Мене здивувало б, коли б Руперт піддався,— це було не в його натурі; проте ніхто не повірив би також, що Фредді пробачить своє приниження. Щось назрівало.

Хоч я був заклопотаний судом над Пепі. На прохання Парка і Кеті я намагався переконати її, що найліпше було б визнати себе винною. Тоді її не посадять до в'язниці. Я вмовляв її не бунтувати і не загострювати з усіма стосунків, але з Пепі коїлося щось дивне. Вона була лагідна зі мною і водночас не бажала поступатись, і що дужче я напірав, то більше знущалася з мене. Що я в цьому розумію? Я замалим не освідчився їй, та схаменувся, бо вона б і з цього тільки посміялась. Вона на зло всім вирішила сісти до в'язниці.

Отож Скотті, Кеті, Руперт і я знову й знову змагалися з нею, ходячи довгими коридорами щойно відремонтованого суду. Сперечався й Парк, розмахуючи в неї під носом білою текою з червоною тасьмою. Наш адвокат здивовано стежив, як ми сваримося, наче діти. Цікаво, про що вони розмовляють у своїх кімнатах? Мабуть, плещуть про що завгодно, а потім, після засідання, ще й вибачаються один перед одним за найменшу нечемність.

Все це здавалося мені безглуздим, та я вже давно перестав у Англії чомусь дивуватись.

Ми зайшли до кімнати, де адвокати зустрічались з своїми клієнтами.

— Побійтеся бога, Пепі,— умовляв Парк, і в його голосі відчувались професійні нотки.— Вас уже засудили умовно, і якщо ви будете опиратись, то дістанете щонайменше шість місяців ув'язнення, а то й три роки. Такий закон!

— Я не хочу плазувати перед Молсуорсі,— одказала Пепі.

— Та ну його к бісу! — спалахнув Скотті.

— А може, це й не він,— устряв Парк.— То навіщо опиратись?

За дверима з'явилися Прісс та Айен, аби підтримати Пепі в її намірі не здаватись.

— Я не вдарила поліцейського,— твердила Пепі,— навіщо ж мені визнавати себе винною?

— Вдарила, не вдарила...— простогнав Парк.— Вони вас арештували, от і все. Надто ви вже гарненька й примітна, тому поліцейський і загукав: «Хватай он ту кралю! Страшенно люблю блондинок!» Тепер ви тут, і ніхто не питає, які у вас переконання. Ніхто.

— Дядечко Руперт усе бачив.

— Але ж він дядечко.

Кеті слухала, проте не втручалась. В розпалі суперечки вона вивела мене в коридор.

— Джеку,— запитала,— ти не збираєшся з нею одружуватись? Уперше в житті я отак турбуюсь. То не збираєшся?

— Збираюсь.

— Що ж тобі заважає?

Я похитав головою.

— Вона мені одмовить. Перш ніж робити цей крок, я мушу знати, що вона згодна.

— Звичайно. Та вона така вітрогонка й так часто помиляється.

— Мені здається, що вона зараз трохи налякана.

— Це найбільше й непокоїть мене.

Скотті тим часом з селянською одвертістю повчав доньку:

— Не мели дурниць! Кому зараз потрібна твоя впертість? Ти вже зробила свою справу. Годі капризувати!

Пепі не хотілося сваритись з батьком.

— Все одно,— сказала вона, стелювши плечима,— я не буду брехати їм на радість.

Руперт мовчки стежив за ними. Я знав, що він згоден з Пепі і вважає, що вона чинить розумно, не схиляючись перед можливими труднощами. Мабуть, він краще знав її, ніж ми, бо нічим не намагався вплинути на неї.

Ми так нічого й не досягли. Пепі стояла на своєму, і Парку та захисникові, якого звали Сінклер, довелося вдатися до хитрощів. Вони вимагали, щоб Пепі судили в четвертій залі, де головував Кросс, а не в першій, де сидів ненависник Комітету ядерного роззброєння Молсуорсі. Якщо це не вдасться, то вони візьмуться за прокурора, пояснивши, що у нас переконали докази й поважний свідок (Руперт) і що ми поводитимемо себе мирно, коли він виявить прихильність до Пепі.

— Не знав, що так можна діяти в англійському суді,— здивувався Руперт.

Парк розсміявся.

Адвокати пішли, а ми чекали далі. Пепі порозмовляла з Прісс і Айєн. Потім Парк із Сінклером повернулись і заявили, що справу розбиратимуть у другій залі, під головуванням Коррі: Парк був знайомий з ним. Та перш ніж іти до зали, Парк повідомив Руперта, що адмірал Лілл приставив до прокурора свого юриста.

— Я знаю його. Це Флорі, котрий працює у Гледмена,— пояснив Парк.— Він буде пильно стежити за процесом.

— А що вони можуть зробити?

— Можуть вас очорнити, якщо Сінклер викличе вас за свідка.

— А що тоді буде з Пепі?

— Коли почнуть ганити вас, для неї буде гірше. Можливо, вона тепер визнає себе винною?

Та Пепі зосталася непохитною, і ми зайшли до другої зали. Пепі в супроводі Парка й Сінклера продиралась крізь лабіринт лав і дерев'яних бар'єрів, а ми піднялись на гальорку. Пепі напхала повну сумку книжок, бо ждала, що її одішлють до в'язниці прямо звідси, й хотіла полегшити собі перші дні в камері. На гальорці зібралися її товариші, щоб подати підсудній моральну допомогу, хоч це навряд чи значило тут що-небудь.

Суд був короткий і звичайний — англійці не люблять помпи. І все ж тут панувала якась особлива атмосфера. Якщо в палаті громад обидві партії кладуть ноги на стіл, аби надати засіданню звичайного характеру, то чорні мантії й перуки суддів мають протилежне значення: вони виключають суд із буденного життя, надаючи йому вигляду відчуженості. Присяжні виявились доволі обмеженими й боягузливими. Пепі сиділа на високій лаві між двома поліцейськими. Вона була сувора й бліда, і обличчя її, на мій погляд, висловлювало надзвичайну, бісівську впертість. Я навіть сумнівався, чи знає вона, заради чого віддає себе до в'язниці.

Прокурор зачитав вирок: підсудну звинувачували в порушенні громадського спокою й нападі на поліцейського, оскільки вона вдарила його по голові транспарантом із написом «Геть додому, нацистські генерали!». Чи визнає вона себе винною?

— Ні! — вигукнула Пепі й додала: — Вони й самі знають, що брешуть.

Суддя блимнув на неї і щось занотував, а Кеті шепнула Скотті:

— Дівчисько! Що вона витворює?

Хтось монотонно оголосив вік, походження й суспільне становище Пепі. Захисник лише щось нерозбірливо мурмотів. Покликали поліцейського, і він дав свої свідчення, потім його допитали, а захисник заявив, що він, очевидно, вважає Пепі за когось іншого. В таких умовах не дивно все переплутати.

Мені набридла ця комедія, і я ніяк не міг визначити, куди хиляться терези правосуддя. Раптом мене й Руперта покликав Парк. Він заявив, що все-таки хоче допитати Руперта, але не як свідка — хай він розповість, що являє собою Пепі.

— Прокурор не стане вас турбувати, якщо ви характеризуватимете лише моральні якості Пепі і не торкатиметесь того, що сталося під час демонстрації,— пояснив Парк.

Я повернувся на гальорку, а Руперт зайшов до зали та прийняв присягу. Захисник оголосив, що знаменитий Руперт Ройс, нагороджений за участь у війні, герой Півночі й один із представників родини відомих судновласників, хоче дати свідчення щодо характеру підсудної.

— Містере Ройс,— продовжував захисник,— чи давно ви знаєте підсудну? Оскільки мені відомо, це ваша родичка?

— Знаю від дня народження, а близько познайомився за останні півроку.

— Але ж ви, Ройси, живете дружно, чи не так?

— Здається...

— Ви поділяєте погляди міс Кемпбелл на атомну бомбу й таке подібне?

— Ні. Я проти однобічного роззброєння...

— Що ви скажете про характер підсудної? Можна вважати її запальною? Нестримною? Неправдивою?

— Ні. Вона аж надто одверта.

— Ви вважаєте її чесною і щирою?

— Цілком.

— Може, вона легко піддається чужому впливу?

— Ні. Для цього вона досить розумна...— почав Руперт.

— А ви самі, часом, не пацифіст? — перебив захисник.

— Ні.

— Тоді все, містере Ройс. Можете йти.

Відтак допитали Пепі, вона заявила, що поліцейські одразу кинулися до неї, мов хорти, не давши можливості вчинити опору. Вони не мають права хапати людей за участь у демонстраціях! Прокурор запитав, чи справді вона таке мирне ягнятко, котре вже не раз притягувалось до суду за опір поліції? Пепі не втрималась:

— А ви спробуйте бути мирним ягнятком, коли отакий здоровань,— вона пошукала очима поліцейського і тиснула в нього пальцем,— стусане вас коліном під здухи або потягне за волосся, ось так!..

Пепі вхопила жмут власного волосся й смикнула з усієї сили.

Прокурор зауважив, посміхаючись, що коли міс Кемпбелл витворює таке в суді, то під час демонстрації, де в неї була грізна зброя у вигляді транспаранта, вона, очевидно, тримала себе ще агресивніше.

Захисник ліниво підвівся й пробубонів:

— Я сам не раз бачив, як мій шановний колега втрачав рівновагу в суді, та жібя це означає, що він б'є поліцейських?

Всі розсміялись — англійський глядач дістав нарешті можливість трохи розважитись.

Пепі визнали винною, і суддя, схиливши голову над блокнотом, припаяв їй шість місяців та п'ятдесят фунтів штрафу. Він виправдовувався, що це найменша покара і їй пощастило, що закон не передбачає проміжних термінів між шістьма місяцями й трьома роками; зваживши на щирість її зізнання та молодість, він вважає за можливе вивити до неї поблажливість.

Я більше не бачив Пепі. Лише Кеті й Скотті дозволили побачення з нею в підвалі суду. Ми з Рупертом чекали на горі, обіч стояли Прісс, Айсн та їхні однокумці з борідками й довгими патлами, у вовняних светрах й чорних панчохах.

Руперт сердився.

— Ну й суд! — казав він Парку. — Просто знущання. Хто скаже, що правда перемогла?

— А що таке, по-вашому, правосуддя? — похмуро спитав Парк. — У кращому випадку — компроміс. Пепі ще пощастило — суддя поводив себе досить прихильно.

— Я цього не помітив.

— Так. Він узяв до уваги ваше свідчення. Тому я й наполягав, щоб ви виступили — адже ви не якийсь там бітнік, а солідна фігура.

— Невже й *це* має значення?

— Звичайно, — засміявся Парк. — Ваша чиста сорочка позбавила Пепі багатьох місяців в'язниці.

— І все ж вона сидітиме там через брехливе звинувачення.

— Скажіть краще, через свої переконання. Людей скрізь переслідують за це. — Парк кинув погляд на «демонстрантів»; тут вони виглядали якимись беззахисними й самотніми. — Ну й вигляд у цих борців за мир!

— Зате вони не здаються.

— А чому ж такі неохайні?

— Чистенькі не стануть цим займатися.

— Авжеж, — зітхнувши, погодився Парк.

Він був ще неохайніший, хоч це менше кидалось у вічі. З'явилися Кеті й Скотті: вони несли сумку Пепі, напхану книжками. Кеті нудило: в'язничний сморід просочився й до підвалу; як і її донька, Кеті не зносила його і міцно

трималась за руку Скотті, що й зараз був незворушний. Цей фермер здавався тут виходцем з іншого світу, і вже сама його присутність радувала всіх. Коли вони з Кеті підійшли до однодумців Пепі, я відчув, що всіх їх злютовує непохитна єдність.

— Яке неподобство цей суд! — ніяк не міг заспокоїтись Руперт.

І я раптом збагнув, що не слід було мені зволікати. Чому так і не освідчився Пепі? Тепер вона недосяжна, десь там, за ґратами, хоч нічого цим не довела. Йї навіть не дали пояснити, чому не визнає себе винною... Пепі не раз говорила, що англійців слід привселюдно шмагати за те, що дозволяють чинити всілякі неподобства, та на суді так і не змогла висловитись. Зате Парку вдалося пом'якшити вирок, і ось Пепі одвели до в'язниці, а я ніяк не можу позбутися відчуття, що мене обікрали, а в Пепі одняли її переконання і вона даремно боролась.

Та й Руперт, якому не дали сказати правду, був глибоко ображений і пригнічений.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Фредді боявся, що нас підслухають, тому ми всілися в кутку конференц-зали, де подавали каву. Він сказав Руперту, що знайшов вихід і тепер-то вони покажуть отим придуркам!

— Коли це знову якесь шахрайство, то я й слухати не хочу, — заявив Руперт. — Мені обридло.

Фредді ніби й не чув.

— Я хочу, щоб ви поїхали до Китаю. Можете взяти й Джека з собою.

— Далекувато трохи...

— Ось послухайте, — напірав Фредді. — Хоч ви й гадаєте, що я хочу збутися вас, та це не так.

— Ну, ну, давайте, — кивнув Руперт, підозріливо дивлячись на нього.

— Сьогодні вранці я бачився з двома міністрами й експертом англійського банку Філом Баррі. Вони вважають мою ідею просто чудовою. Пінк Бендіго намагається мене втопити і Рендольф — теж. Отож я й хочу, щоб ви поїхали до Китаю.

— Якого біса?

— Китайці мусять сплатити нам як компенсацію біля дванадцяти мільйонів, що їх вони хочуть зменшити до

чотирьох. Мені потрібні ці гроші, отож треба видерти все можливе, на випадок якщо мене припруть...

— А що мені там робити — створити філію?

— Ні. Якось домовитися з китайцями й видерти гроші, тоді ми могли б почати з ними торгівлю. Мені сьйнуло це під час обіду, що його ми давали на честь японської делегації, і я подумав: які ми дурні, що відмовились торгувати з китайцями, рано чи пізно туди неодмінно влізуть японці. Ендрю Ротбарт уже два роки веде переговори з китайцями про компенсацію; він літає туди з Гонконга. Правда, китайці твердять, що доки й ліхтери нашої фірми в Шанхаї і Кантоні варті не більше чотирьох мільйонів — тобто менше однієї третини. Отож слід з ними добре поторгуватись. Вся біда в тому, що *в принципі* вони погодились, а платити *не платять*. Треба їх переконати... Ми взяли б і два з половиною мільйони, аби вони лиш заплатили.

— Все це дурниці, Фредді,— зауважив Руперт, смачно наминаючи пиріг з печінкою.— Навіщо їм платити, коли в цьому нема необхідності? Навряд чи ви їх примусите.

— Китайці хочуть з нами торгувати й не проти, щоб ми будували їм кораблі, хоча б у Гонконгу. Їм вигідно також відродити традиційну торгівлю, що її вони вели завдяки нам із Південно-Східною Азією, і я й на це згоден, якщо моя витівка із злиттям нарешті лусне.

— А чого б раптом вони нам заплатили, коли ухилялися так довго?

— У них тепер посуха. Як свідчать наші експерти, вони хочуть завезти з Канади велику кількість зерна — щось біля чотирьох мільйонів бушелів. Для цього потрібні кораблі. Колись Ройси їх постачали. Отож китайцям зараз вигідно розрахуватися з нами, аби мати можливість дешево фрахтувати наші зерновози. Тепер саме час видерти у них борг. Ну як?

— Не знаю,— мовив Руперт, все ще тому не вірячи.

— А ви, Джеку?

— Теж.

— Тоді ось що...

Переговори з китайцями ускладнювались тим, що опис майна Ройсів у Китаї складав багато томів, і вони сперечалися за кожний пункт. Крім того, потрібно було взяти з собою члена торговельної палати для виявлення вкладів інших англійських фірм.

Фредді висловив ще один доказ:

— Я скажу вам те, чого ніхто ще не знає. Коли Бендіго,

Най і Рендольф скасують нашу угоду з «ЮСО» та «Фарб-верке»... ми перетворимо на готівку... будівлі, гамазеї, машини, процентні папери — тобто все, що тільки можливо. Тоді у нас буде чималий капітал для проникнення в хімічну промисловість, розробку природного газу й транспорт. Оті кілька мільйонів, коли б тільки вдалося видерти їх у китайців, нам дуже знадобилися б, Руперте. Та й гарні стосунки з ними потрібні, бо рано чи пізно торгівля відновиться, що б там не витворяли янкі.

— А чому саме я мушу цим займатися?

Фредді стенув плечима.

— Я почуваю себе винним перед вами, — недбало мовив він. — До того ж ви persona grata для комуністів, чи не так? Вони рахуватимуться з вами.

— А Лілл? — запитав Руперт. — Що скаже він?

— Мене це не обходить. А коли ви хочете показати йому, що вам на нього начхати, — ось вам чудова нагода.

— Ви ж з ним домовились, і він не простить, якщо ви порушите обіцянку.

— Нашої домовленості це не стосується. Я наполіг, що ви підете з честю. До того ж ви вже не належите до правління, так? І російською нафтою не будете торгувати... на такій віддалі.

— Але ж він сказиться, коли дізнається, що я їду в Китай.

— Та ну його... — одмахнувся Фредді. — Він і так пошив мене в дурні... Якщо ви згодні, то беріться з Джеком за це.

— Гаразд, — здався нарешті Руперт.

Я запитав Фредді про свою роль, і він здивовано відповів:

— Хіба ви не спрацювалися з Рупертом?

— Так, але цього, мабуть, не досить.

— Ви не хочете продовжувати з ним справу?

— Хочу, — відказав я.

— Тоді й вирішуйте все з ним, — підняв Фредді свою чарку. — Ви будете йому необхідні. Удвох завжди легше, ніж одному. Та й хіба вам не краще побути в Китаї, поки Пепі сидить у в'язниці?

Він мав рацію. Я в душі радів, коли хтось, навіть Кеті, говорили зі мною так, ніби у нас з Пепі вже все вирішено, хоч і знав, що навпаки.

Мені навіть не вірилось, що Руперту вдасться умовити Джо одпустити його в Китай. Заклопотаний становищем Пепі, я тепер мало бачився з ними, але Джо так прохала, що я почав знову коротати з ними вечори. Руперт і Джо більше не сварилися, ніби обоє зрозуміли, як це небезпечно, коли подружнє щастя тримається на волосинці. Проте напади ніжності рідко розтоплювали кригу; здавалося, між ними постійно точиться прихована боротьба, чого не в силі витримати жоден шлюб.

Я не знаю, як Руперту вдалося переконати її, бо уявний мир одного разу луснув через дорогий кашеміровий джемпер, який кудись запроторила Тесс.

— Він у канаві,— твердила мала.

Джо витягла його в неї з-під матраца, геть заляпаного червоною фарбою.

— Брехуха ти! — лютувала вона.

— У її віці не брешуть,— втрутився Руперт.— Діти просто вигадують.

— Брехня — завжди гидка, велика вона чи мала!

— Ти перебільшуєш,— не вгавав Руперт і докорив, що вона завжди має звичку зганяти злість на інших. Особливо на слабших за себе.— Це ж твоя дитина, а не ворог.

— Тоді виховуй її сам!

Сварка все дужчала, вони почали говорити одне одному (за щирим зізнанням Руперта) те, чого не слід, і Джо втратила міру та вдарила Руперта по обличчю.

— Брехун і лицемір! — кричала вона в сльозах.— Ти брехав мені, завжди брехав!

Ляпас — штука серйозна. Лише дуже витримана людина може взяти себе в руки й знести його. Руперт напружив усі свої сили й стримався.

На виправдання Джо почала звинувачувати його у всіх смертних гріхах: він і брехун, і лицемір, і розпусник, і зарозумілий та пустий...

Руперт спокійнісінько вийшов.

Він знав, що після цього Джо буде довго дутися та жалити себе і, хоч ненавидів усе, все ж за годину повернувся вгамувати її.

— Та годі вам уже! — почувся із спальні голос Роланда.

Тепер ляпаса дістав він.

Сварка досягла апогея, і Руперт звелів Роланду й Тесс

іти до себе нагору й причинив двері, щоб не чула Андже-ліна.

— Ти поводишся нерозумно, — сказав він. — Годі тобі!

На що Джо знову відповіла ляпасом. У Руперта з носа пішла кров.

Джо ще довго казилась ї навіть мала собі з цього неабияке задоволення. Рупертові було гидко — все це піяк не вкладалося в його розуміння культурної людини. «Ну, — думав він, — так більше не можна. Треба тікати звідси!» Але й кроку зробити не міг.

Джо вбігла до спальні й так гримнула дверима, що одна з картин брязнула додолу й скло розбилася.

Все ж вони якось помирились, хоч ще довго соромилися самі себе; між ними відбулася болюча розмова, і Руперт заявив, що у всьому його вина.

— Але годі тобі вмовляти мене, — закінчив він. — Я ні за що не погоджусь сидіти на грошах та нічого не робити. Хоч через це ми й сваримося з тобою...

Руперт вірив у силу розуму й творчої діяльності, а Джо — лише в гроші, сім'ю та друзів і безтурботне існування заради дітей. Вона ніяк не могла зрозуміти, що Руперту цього не досить.

Зате вона погодилась їхати з ним до Китаю.

— Можливо, це останнє, що я зроблю для фірми, — заявив він.

— Так я й знала! — знову спалахнула Джо. — У тебе завжди якісь темні справи! Навіщо тобі їхати туди?

Він пояснив, що Фредді хоче видерти у китайців гроші.

— І я прошу тебе їхати зі мною, — закінчив Руперт.

— От ще! Чого я там не бачила?..

Вони лежали в темряві, і Руперт намагався її заспокоїти. Та Джо не вгавала, хоч і розуміла, що ще дужче роз'ятрує старі рани.

Він змальовував їй принади Китаю. А на кого кинути дітей? Меріен і його мати доглянуть їх, та й поїздка триватиме недовго. Джо докоряла навіть у тому, що, не доставши їй згоди, звернувся до Меріен і своєї матері.

— А як же? — заперечив він. — Я ж знав, що ти турбуватимешся про дітей. Кеті сказала, що вони можуть приїздити до неї на неділю.

— А як розіб'ємось у літаку, що тоді буде з дітьми?

— Чому обов'язково розіб'ємось? До того ж загинути можна й переходячи на Хемпстед-Хай.

— Коли я поїду, то обіцяй, що не дозволиш їм водити себе за ніс,— наполягала вона, ніби знала, що його жде, й хотіла стати за нього горою, захищаючи останнє, що в них залишилося.— *Поклянись!*

— Так, але...

— Якщо ти дозволиш їм, як отій росіянці, обплутати тебе, то знай — усьому кінець. Я не жартую. Я піду від тебе. Тобі потрібне одне, а мені — зовсім інше. Ось чому ми сваримось. Ти тепер не такий, як колись. Ти дуже змінився...

Руперт лише тяжко зітхнув.

— Гаразд,— мовив він.— Хоч я й не розумію, чого ти казався.

— Через тебе! — зверснула вона.— Через твою дурну впертість.

Джо не хотіла поступатись, і Руперту було важко, що подорож починається так невесело. Але все ж це краще, ніж їхати без неї. Його ж бо тягнуло в Китай не лише за справу, і тому хотілося, щоб дружина була поруч.

Частина третя

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Знегоди, що їх Руперт зазнав після повернення з Москви, безумовно, відбилися на ньому, але я певен, що основним винуватцем духовної кризи, яка поїняла його в Китаї, був Лілл.

Тепер вони неодмінно стикалися й ніяк не могли розійтись. І все ж Руперт вирішив нізащо не піддаватись, а Лілл страшенно боявся, щоб китайці не вплинули на нього. Поки ми ждали літака в лондонському аеропорту, Лілл допустився ще однієї, на мою гадку, зовсім негідної помилки. Руперта викликали по радіо, і він обізвався, вважаючи, що виникла якась затримка з нашими квитками або щось трапилося з дітьми. Та його запросили до кабінету служби безпеки, де сидів адмірал.

Це нітрохи не здивувало Руперта, навпаки, він торжествував і потім розповідав мені про їхню зустріч з тонким гумором.

— Мушу тобі сказати, що мені не подобається твоя поїздка,— без будь-якого вступу почав адмірал.— Дуже не подобається.

— Чому ж ви не скасували мою візу? — спитав Руперт, дивлячись йому в вічі.

— Це не наш метод. Але навряд чи тобі вдасться ухилитися од небезпечного впливу, який здійснюватимуть китайські комуністи. Я попереджаю тебе...

— Я їду вибивати гроші для фірми та познайомитися з країною. Коли збираєтесь мене затримати, то будь ласка...

— Я цього робити не стану.

— Тоді навіщо такий галас?

У кабінеті, крім них, нікого не було; репродуктор над дверима аж захлинався; Лілл сердито глянув на нього й спробував піти з Рупертом на мирову.

— Я ось що хочу сказати тобі, Руперте: забудь усе, що між нами було,— промимрив він, намагаючись зберегти спокій.

— Чому це раптом? — здивувався Руперт.

— Бо це єдиний розумний вихід для нас обох.

— Ви так вважаєте, адмірале, а я — ні.

— Спробуємо домовитись,— махнув Лілл рукою, ніби сдганяючи від себе набридливу осу.

— Навіщо?

— Ми могли б поєднати наші інтереси. І ця твоя поїздка дає таку можливість... Повторюю: для тебе це єдиний вихід. Над головами у них завищав «боїнг».

— Ну та й дурний же ви, адмірале! — перекричав Руперт гул літака.— Я вам не овечка, що відбилася від гурту. І не бажаю вас більше навіть бачити!

Адмірал понурив голову, а відтак узявся вичитувати Рупертові, що той був упертюхом ще в дитинстві і чинить зовсім нерозсудливо, відмовляючись од останньої можливості реабілітувати себе. Сварка ставала дедалі жорстокішою і привела їх, певно, до остаточного розриву. Руперт повернувся з обличчям, синім од люті, і я зрозумів, що він уперся й виконає тепер свою місію за будь-яких обставин.

Поки ми чекали Руперта, Джо здибала свого однокашника, який летів з нами до Китаю од Торговельної палати.

— Дивись, хто з нами летить,— повідомила вона Руперта,— Брайян Бонні!

Вона міцно трималась за мене й за нього, ніби ми були для неї найдорожчими людьми. Бонні — високий, чемний, типовий англієць,— здавався добряком, хоч я зрозумів, що це не так. Він одповів мені тим же, і ми незлюбили одне одного з першого погляду. Людина холодного розрахунку, він завжди тримався «як належить» і чинив «як наказу-

вали». Його аж розпирало од пихи та втаємниченості, й мені це одразу не сподобалось.

Руперт знав його трохи, і вони сухо привіталися, хоч я помітив з боку Руперта якусь настороженість. Автокар (такий самий, як одвозив Ніну) підвіз нас до реактивного літака. Він вирушив на злітну полосу й, одірвавшись від землі, загурчав, наче гігантський пилосос.

У Внукові ми пересіли в інший літак, що негайно одлетів до Пекіна, тільки-но повантажили наші речі. Навкруги простягалось ранкове літнє небо, що вигравало всіма барвами веселки. На сході воно здавалось північним сьйвом, і Бонні спитав Руперта:

— Мабуть, це нагадує вам вашу епопею?

— Так,— задумливо мовив Руперт.— Трохи нагадує.

А я, думавши про Ніну, чи не тривожить її щось у мирному сні під холодним північним небом, пригадував його розповідь про те, як він тягнув Водопр'янова по кризі.

У Свердловську спустилися для заправки; Джо тихо дрімала в залі, а ми пішли оглядати аеропорт. Було вже за північ, і літаки один по одному сідали в теплу пелену дощу. Прожектори супроводжували їх до кінця злітної полоси, а потім верталися назад.

Поки ми мовчки сиділи, дожидаючись свого рейсу, Бонні простягнув свої довгі ноги й запитав:

— Що робить Росію Росією? В чім тут річ? Я ніяк не можу збагнути. Може, ви знаєте, Руперте?

— Де там! Для мене це така ж загадка, як і для вас.

— Що не кажіть, а це якесь неймовірне *диво*....

Лише коли ми пролітали над Сибіром, стежачи за білими хмарами, що сповивали крило нашого літака, Руперт шепнув мені, що цей службовець Торговельної палати є одним із шпигунів адмірала Лілла. Його, очевидно, приставили до нас, аби не допустити будь-якої угоди з китайцями і навіть виплати грошей Ройсам. Знаючи адмірала, я погодився з цим, хоч, може, Руперт трохи й перебільшував.

— Ні, чорта з два! — рішуче одкинув Руперт, ще й досі лютуючи на Лілла.

— Стережіться,— порадив я.— Бо якщо Бонні виступатиме від імені англійського уряду, він може багато нашкочити.

— Я домовлюсь з китайцями про все, що захочу,— заявив Руперт.— А адмірал зостанеться ні з чим.

В Іркутську ми переночували й полетіли далі. Коли пірнули в густі хмари, то знали, що внизу пролягає безмежна,

гаряча й суха пустеля Гобі. Бонні та Джо все пригадували далеке дитинство, а Руперт глибоко замислився, ніби намагаючись передбачити майбутнє.

Спалахнув напис: «Пристебнути запобіжні паски!»

— Ну от! — зрадів Бонні.

Літак шугнув у вологі білі хмари. Його трохи хитнуло, і ми побачили залляті водою рисові поля Китаю.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ

Згадуючи Китай, я перш за все відчуваю хвилю гарячого повітря, що обійняла нас, коли ми з шумом у вухах зішли на бурій аеродром. Ми одразу ж спустили шибі чорної машини, котра повезла нас поміж полями, обганяючи віслюків та велорикш, і так і в'їхали до Пекіна — розжареного міста на високому плато.

Скрізь віє на тебе пахощами трав, навіть коли відчиняєш одіжну шафу в просторому номері готелю. Спершу мене дивували задерті по боках дахи на пагодах, та через десять днів вони геть набридли, і я радів, що тепер їх не зводять; хоч на великих спорудах сучасного Пекіна є деякий натяк на гостроверху маківку, й це мені подобається. Тут іще збереглися приміські чайні, схожі на англійські таверни, і по неділях люди їдуть туди з дітьми, здебільша річкою. Лискуче пресоване пап'є-маше, що ним китайці покривають стіни, скрізь кидається у вічі, а тутовий лак — один із специфічних запахів усїєї країни. Китайці дуже охайні; коли я згадую їх, то бачу перед собою чисто випрану бумазею й бджолиний рій людей, що нуртує й гуде вулицями Шанхая, — не менш мільйона, і всі вони якось дивно підскакують на ходу. Більшість жінок напрочуд гарні.

Китайці чемно зустріли нас і пригостили лимонадом у прохолодній залі аеропорту. Всі були зодягнені в білі чесучеві костюми, застебнуті по саму шию, а в руках тримали маленькі чорні опахала.

Переговори мали відбутися в Шанхаї, проте півтори доби ми гостювали в Пекіні. Руперт їздив скрізь, куди тільки запрошували, — в школу, комуну, на хімічний завод і текстильну фабрику. Все його дивувало. Я ж нікуди не їздив, бо вже здогадувався про його наміри і не хотів цьому потурати. Хоч мене дуже турбувало, чим усе скінчиться.

Пані Ван з міністерства допомагала нам знайомитися з Китаєм та спілкуватися з китайцями. Мені вона чомусь одразу нагадала дивовижну кам'яну квітку. Красива й

вихована, з тонкими пальцями й делікатним личком, яке, здавалось, от-от розтане на палючому сонці, вона, однак, мала тверду волю і завжди була незворушна та непроникна, мов квітка лотоса, з якою китайці люблять порівнювати своїх жінок.

В аеропорту вона підійшла до Джо й сухо відрекомендувалась:

— Добрий день, місіс Ройс. Я Ван Мей-лін і маю турбуватися про вас.

Коли Джо угледіла її, то шепнула Рупертові:

— Поглянь, яка чудова китайська фігурка!

Вона була так вражена витонченістю пані Ван, що, здається, примирилася з Китаєм, хоч ледве зносила спеку і майже не вставала з ліжка.

Мені особливо запам'яталися дві пригоди. Ми їхали до Шанхая в повільному, геть переповненому поїзді. Джо знемагала од спеки й, лежачи на полиці, застеленій матою, ковтала зелений чай та крізь дротяну сітку на вікнах дивилась на бурі грузькі поля.

— Навіщо ця сітка? — спитала вона сонно.

— Од мух, — повідомив Бонні. — Хоч їх тепер тут нема. Наказали: «Знищуйте мух!», і всіх до одної було знищено. Еге ж, пані Ван? — з невинним виразом на обличчі спитав він.

— Так, — незворушно одказала вона.

— Якось аж страшно! — здригнулась Джо. Відтак повела носом. — Пахне жасмином. У вас такі парфуми?

— Ні, — одказала Ван. — Це моя маленька донька завжди кладе мені квіти до кишені. Ось! — і, запхавши руку до кімоно, витягла пучок квітів та простягнула Джо.

— Ні, — замотала англійка головою. — Це надто міцний для мене дух.

Пані Ван загорнула квіти в аркушик з записника і вкинула до сміття.

— Навіщо ви так?..

— Спека посилює їх аромат, — поштиво сказала Ван, хоч у голосі забриніла китайська зневага.

В Шанхаї Джо довго видихувала спеку. Руперт та Бонні пішли до англійського консульства по телеграми од Фредді, а вона зосталася в номері готелю «Китай», який тепер величався «Мир». Це був шикарний, зведений англійцями хмарочос, де ми влаштувалися в наріжній вежі. Вітер з річки Хуанпу ніс бурий пил, а повітря було таке вологе, що ми задихались. Я сидів біля вікна, обмахуючись

опахалом, та читав один із численних документів, потрібних для переговорів. Джо розмовляла з Ван.

— Ви справді комуністка, пані Ван?

— Так.

— Але ж ви для цього надто тендітна. Он які у вас гарні руки.

— Ми їмо мало цукру, — пояснила Ван.

— Може, від цього у вас така прозора шкіра?

— У нас погано з м'ясом, — обережно докинула та.

— І ми здаємося вам аж надто товстими та вгодованими, — втомлено посміхнулась Джо.

— Я цього не думала... Просто так вирвалось.

Якусь хвилину вони мовчки дивились одна на одну, розуміючи, що їх розділяє. Потім Джо сказала мені:

— Ось я лежу, наче корова, і щоким в мене рум'яні, і повні груди, а вона, як стеблиночка, дмухнеш, і нема. Але яка у неї залізна воля!

Виходить, і Джо це помітила. Я стежив за пані Ван на вокзалі і в поїзді. Вона була непохитна, і, хоч завжди чемно й спокійно трималась, її воскове обличчя ставало кам'яним, аж поки не досягала свого.

Мені хотілося, щоб ця кам'яна квітка хоч на мить розцвіла, і під кінець нашого знайомства це таки сталося, проте холодна витримка й чемна запобігливість і тоді не зрадили її.

* * *

З самого початку Руперт вимагав од Бонні доказів, що китайці чинять проти правил. Я навіть радий був, що Джо зараз не до нього і вона не помічає, як він необачно себе поводить.

Першого ж дня по приїзді до Шанхая ми залишили Джо у готелі з пані Ван, а сами вирушили в чорному російському ЗІСі на вулицю Банд, що виглядала в цей час так само порожньо, як лондонське Сіті по неділях. Ми зайшли до колишнього Китайського банку, де в лазуровій залі з позолотою стояли старовинні китайські вазы і стільці — такі чужі й далекі в цій спартанській країні.

Чотири офіційних представники зустріли нас усмішками й запропонували чай, два інших виконували роль перекладачів. Всі дотримувались канонів східної ввічливості і прикривали рот, розмовляючи з нами. Бонні почував себе

наче вдома, а я чомусь не знаходив собі місця, і не через улесливість китайців, мене все дужче турбував Руперт.

Переговори почались. Китайці спитали, які наші вимоги. Руперт стисло і чітко виклав претензії щодо компенсації, нагадавши все, що вже було погоджено. Ми прибули сюди з метою порухатися і налагодити торговельні стосунки або приваймні домовитись про фрахтування Китаєм наших кораблів.

— Ми хочемо, щоб Хуанпу знову ожила, — закінчив він, показуючи на мертві доки за вікном.

Руперт сумлінно вивчив домагання фірми, як і я. Фредді підготував нам тисячі актів і документів, але попередив Руперта: «Не захоплюйтеся дрібницями. Китайці люблять це, а ви уникайте: головне — домовитися в принципі... й видерти у них гроші».

Під час першої зустрічі китайці мовчки слухали. Потім — кинулися в бій. Мені належало давати довідки, як тільки зачіпали те або інше питання, і Руперту досить було тільки кивнути. Я перегортав товстенні томи документів, і все ж китайці спростовували нас: у них була краща інформація щодо нашої фірми. Так виникла жорстока суперечка про судову справу 1901 року, яка точилася тоді навколо двох парових катерів, оцінених у 400 фунтів. Ройси виграли процес, але зараз, тобто шістдесят років по тому, китайці заперечували право міжнародного (англійського) суду в Шанхаї виносити подібні рішення. Вони називали понад двісті п'ятдесят незаконних присудів на користь Ройсів, які обіймали суму майже в один мільйон фунтів.

— Гаразд, — раптом погодився Руперт. — Ваше зверху. Ми знімаємо свої вимоги.

Бонні заперечував, але той його не слухав.

— Ви не маєте права! — репетував Бонні. — Ви зраджуєте інтереси інших фірм, а не тільки своїх. Я мушу захищати три мільйони страхових вкладень, і всі наші претензії виявляться марними, коли ми погодимось з думкою про неправомірність міжнародного суду.

— Що ж, сперечайтесь, — одказав Руперт. — Тільки без мене.

Це була одна з багатьох перепалок, які все більше радували Руперта, а Бонні злили. Згодом той утратив спокій і навіть наговорив Джо, чим тільки роздратував її.

Руперт тримав себе незалежно. Він одмовлявся сідати за стіл переговорів післяобід, бо посилено знайомився з Китаєм, а комуністи хотіли показати йому перш за все

Шанхай — місто, в якому найпомітніші були досягнення нового ладу.

Колись це було брудне найбідніше місто в світі: мільйони жебраків тулилися в ньому; щорічно тут вмирало сто тисяч немовлят — тобто населення цілого Люксембурга. Чужоземне ярмо, бідність, хвороби, наркотики, проституція, бандитизм, корупція — ось що на повну силу розквітало в ньому. Тому й збігалися сюди авантюристи з усіх усюдів. Але тепер навіть туристів не було. Шанхай очистився од скверни, люди більше не вмирали з голоду, і місто перестало бути ганьбою континенту.

Руперт не міг наговоритися про нього. За обіднім столом, вкритим сирію од вологи скатертиною, він розповідав, що пам'ятає шанхайські доки ще з дитинства, коли вони приїздили сюди з батьком.

— Пам'ятаю, я піднімався дерев'яними сходами старого будинку управління і бачив у вікно, як горбун-китаєць кидав десять бамбукових бирок у натовп голодранців, що благали роботи. Зчинялася смертельна бійка. Той, хто одвойовував бирку, діставав право тягати вантаж. Ройси захоплювалися таким «спортом», а забіяк звали «дикими півнями»: їм доводилося щоденно битися за кусень хліба.

Руперт відвідав порожні доки; будинок управління стояв на тому ж місці. Він розмовляв із старим докером, і той розповів, як жив колись: зимою спав у громадських вбиральнях, діти помирали з голоду, дівчат віддавав у найми, а дружина жебрачила. Під сьомим складом знаходилась водяна в'язниця, куди кидали докерів за погану роботу або крадіжки. То була яма з водою, у якій простоювали три-чотири дні, а то й тиждень. Люди там здебільша помирали.

— Годі тобі, — не витримала Джо, яка все ж сіла з нами за стіл і намагалася проковтнути хоч шматочок курки. — Таку гидоту верзеш за обідом! Просто жах!

— Але ж це правда, — злорадо кинув Руперт, поглядаючи на Бонні.

— Всі так чинили, — промимрив той.

— І *ваша* родина теж.

— Мені все одно хто, я не хочу більше чути! — репетувала Джо.

Ми замовкли, понуро поглядаючи одне на одного, і я радий був, коли з'явилася пані Ван. Вона запрошувала нас відвідати оперу, що містилася поряд.

Джо заявила, що нікуди не піде, а Бонні віддав пере-

вагу консульству й віскі. Пішли ми з Рупертом. Нас здивували стайки дітей, що юрмилися під кожним ліхтарем.

— Що вони роблять? — запитав Руперт.

— Готують шкільні завдання, — пояснила Ван. — Тут їм видніше, ніж дома.

Руперта аж пересмикнуло, і я зрозумів, яким чутливим він став за останній час.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Наші переговори перервалися через дивне непорозуміння. Багато шанхайських банкірів, маклерів і комерсантів віддали свої капітали підприємствам Ройсів: ремонтним майстерням, сортувальним станціям, домнам для виливки негатункового чавуну, фабриці джутових мішків. Коли при владі стали комуністи, всі вони, оті банкіри та комерсанти, повтікали до Гонконга.

Бонні наполягав, щоб їх капіталовкладення вважалися англійськими, тобто власністю Ройсів, і гаряче сперечався з китайцями.

— Будь ласка, — чемно відповіли ті. — Тоді ми поставимо питання про капітали китайських емігрантів. Хоч це затримає переговори...

— Ні, ні, — заперечив Руперт. — Жодних затримок.

Бонні ледве стримувався у присутності китайців, зате в готелі дав Рупертові чосу. Джо мляво запитала, що вони не поділили.

— В Шанхаї й Кантоні з нашою фірмою співпрацювали колишні китайські капіталісти. Бонні хоче загарбати їхні гроші...

— Бо це такі ж англійські капітали, як і вкладення Ройсів, — огризався той.

— Коли їх вкладали в наші підприємства, вони були китайські.

— І все ж ми маємо право їх компенсувати.

Вони продовжували сперечатися, і Джо з обуренням виїшла.

Наступного дня все почалося знову — через якісь там двадцять чотири скрепери, що належали Ройсам, але перейшли до Шанхайської каналізаційної компанії. Руперт вважав за можливе не включати їх до списку вимог фірми і оголосив це китайцям.

— Що ви робите! — не втерпів Бонні. — Ви ж грабуєте своїх.

— А ви хотіли б, щоб Ройси розплачувались за спадкоємців цієї компанії, які байдикують у Гонконгу? Не виїде! Я категорично проти.

Так далі не могло продовжуватись, і Руперт зробив хід, який, очевидно, давно продумав.

— Доведеться, Джеку, вам сьогодні піти,— звернувся він до мене.— Переговори про навантажувальні пристрої я доручаю вам.— Це були законні вимоги фірми.— А коли Бонні считає, де я, скажете, що поїхав до сільської комуни,

— А де ж ви справді будете?

— Я заявив китайцям, що вестиму сепаратні переговори, і, правду кажучи, я їх давно веду.— Ось чому він щодня повертається так пізно! — Завтра, може, домовимось, але я не хочу, щоб Бонні знав.

Я не заперечував, бо й сам не любив Бонні, проте саме це й вирало між нами яму.

Я поїхав на ті переговори і вперто сперечався, а коли під кінець Бонні запитав мене, де Руперт, спокійнісінько одказав:

— Поїхав до сільської комуни.

Бонні не повірив і побіг до Джо. Вона підвелася з ліжка й пішла гуляти з ним. Вдень шанхайські вулиці залляті натовпом, а ввечері, коли біганина вщухає, люди виносять мати, дітей і всіляке начиння, щоб трохи подихати повітрям.

— Знаєте, Джо,— мовив Бонні,— Руперт затіває щось недобре, і мені треба довідатися, що саме.

— Тільки не од мене!

— А чому? Це ж у його власних інтересах.

— Ви думаєте, я стану змовлятися за його спиною? Ви з глузду з'їхали!

— Ні,— огризнувся Бонні.— Це Руперт збожеволів. Запевняю вас! Невже ви схвалюєте його поведінку?

— Звичайно, це бентежить мене,— мовила Джо, дивлячись на чорні хмари, що запинали буру ріку.— Та що я можу зробити?

— Наполягайте, щоб він їхав додому. Заберіть його звідси. Китайці охмуряють бідолаху, і, коли він підпише з ними сепаратну угоду, я не позаздрю йому. Тоді всі вважатимуть його зрадником.

Зловісне небо раптом розколосось, і па вих ливув теплий дощ; за якусь мить Джо змокла до нитки. Поки добігли до готелю, плаття прилипло, а з волосся стікала вода. Ми здивались у ліфті. Обоє скидались на потопельників.

— Ви не сповна розуму, Джо! — вигукнув я. — З вашим здоров'ям...

Джо просунула свою мокру руку мені під лікоть, і я провів її до номера, Переодягаючись у спальні, вона повідала про свою неприємну розмову з Бонні. Руперта ще не було, Ван — теж.

— Що діяти? — бідкалася Джо. — Невже він справді збирається підписати сепаратну угоду?

— Не знаю, — ухилився я. — Йй-право, не знаю.

— Що ж діяти? Я й так ледве дихаю, а тут ще така спека...

Мені стало шкода її, і я запевнив, що скоро все скінчиться і ми поїдемо.

Руперт заявився лише пізно ввечері. Він одразу ж надовбив мені, і коли я прийшов, то почув:

— Не встигла підвестися, як біжить під дощ...

— А я навмисне, — вигукувала наперекір йому Джо. — Все, що завгодно, тільки б не стовбичити тут...

— Ну що ж, я вже домовився з китайцями.

Запала мовчанка.

— Підписав з ними таємну угоду? — озвалася Джо.

— Що тут таємного? Не сказав Бонні — і все.

— Скільки? — запитав я.

Руперт дивився у вікно на босих робітників, що переводили стрілки на трамвайній колії. Вони вигуками підганяли одне одного, потім пролунав дзвінок, а за ним так торохнув грім, що наш готель аж задвигтів.

— П'ять мільйонів, — нарешті одказав Руперт.

— Господи! Це ж мільйонів на півтора більше, ніж сподівався Фредді.

— Що скаже Бонні? — не вгавала Джо.

— Він цього не знатиме.

— Знатиме. Від цього не сховаєшся.

— То й хай, — стелув плечима Руперт. — Усе полагоджено. Мені зостасться тільки підписати папери в Пекіні.

— І ми поїдемо додому? — зраділа Джо.

— Поки що ні.

— Але ж ти все скінчив.

— Заїхали так далеко, то вже хотілося б хоч роздивитись.

— Ти і в Росії це казав, — рюмсала Джо. — Йй-богу, я більше не витримаю. Їдьмо додому!

— Ось побачиш, тобі поліпшас, — вмовляв Руперт. — Тільки не треба стільки лежати.

— Ні,— вже мало не плакала Джо.— Я не можу більше терпіти.

— А годину тому ти бігала під дощем...

— Негіднику! — Джо метнулась до ванни, щоб виплакаться.

— Навіщо ви її дратуєте? — запитав я.

— І сам не відаю,— признався Руперт.

* * *

О другій годині ночі Руперт знову викликав мене телефоном.

— Справа невідкладна, Джеку. Приходьте негайно.

Я думав, щось трапилось з Джо, й кинувся стрімголов, та коли прибіг, вони спокійнісінько сиділи в халатах біля електропічки.

— Джеку,— звернувся Руперт.— Летимо о шостій. Щойно дзвонила Ван — вона дістала квитки.

— Я не полечу,— правила своєї Джо.— Не полечу в китайському літаку.

— А куди ви так поєдішаєте? — запитав я.

— Треба якомога швидше підписати угоду. Аби часом вони не передумали та не дізнався Бонні. Ви потрібні мені як свідок: краще вже обійдемося без посольства.

— Я нізащо не полечу в китайському літаку,— повторила Джо.

— Чому? Адже сюди ми теж летіли.

— В Китаї я не літатиму,— монотонно твердила вона.— Особливо з тобою. Досить уже того, що ми вкупі. Хай загине один, а не обидва.

— Та я ж не можу ждати.

— Чому ж ти раніш од мене приховував?

— Я не знав, чи будуть квитки, і не хотів тебе дарма хвилювати.

Джо одхилилась на спинку крісла, насолоджуючись теплом.

— Ти лети, а я залишусь.

Так вона і вчинила. Руперт подзвонив пані Ван і повідомив, що дружина хоче їхати поїздом. Я повернувся до свого номера й знову ліг. О п'ятій офіціант приніс мені сніданок, я виставив валізу за двері й пішов до Руперта. Джо продовжувала опиратись, і пані Ван згодилась її супроводжувати. Вони збиралися виїхати вечірнім поїздом, що йшов до Пекіна цілу добу.

Руперта все влаштовувало, аби тільки швидше підписати угоду. Коли прощались, Джо стояла у дверях бліда й розгублена; я замалим не вирішив теж залишитися.

— Не треба засмучуватись, — мовив Руперт. — Ось я полагоджу все, і тоді вже ми не будемо розлучатися.

Джо вперто мовчала. Вона вважала себе глибоко нещасною, і на обличчі в неї був такий відчай, що мене аж брало за серце. Якби Руперт глянув трохи уважніше, то не залишив би її одну. Зла і до краю знавісніла, вона вже ледве трималась, бо в ній назрівав той відчайдушний спалах, що, як і Руперта, міг штовхнути на все. І те, що вона втяла по дорозі, було до того жорстоким, що найщасливіший шлюб розлетівся б на друзки.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Ми підписали угоду о третій. Оскільки вона була надто громіздка та ще й двома мовами, довелося таки добряче попотіти.

Тепер, коли Руперт склав уже думку про Китай, то мусив зробити практичні висновки. Але в цьому йому завадила Джо.

Щойно ми вилетіли з Шанхая, як Руперт забув про існування Бонні, і той, хоч-не-хоч, мусив гнатися за нами. Він виїхав тим же поїздом, що й Джо; у нього своє купе, а в них — своє.

— Руперт обманув мене. Це дуже негарно, — заявив він, коли Джо навідала його. — Ви мусили мене попередити.

— А вам не слід було зразу попускати віжки.

— Зате він тепер загнуздав мене.

Джо тільки стонула плечима: хай собі чубляться. Але чому вони так ненавидять один одного?

Весь ранок вона дрімала, сьорбала чай, який подавали кондуктори, що блукали коридорами, добиваючи останніх мух. За вікнами вагонів миготіли поля з тисячами китайських селян, котрі бабралась у мокрій землі. Соргові, рисові, бавовняні, а також безліч маленьких горбиків — недоторканих місць їхнього останнього спочинку. Не видно було ні тракторів, ні машин. Все тут таке чуже; лиш коли поїзд перебігав міст або зупинявся у великому місті, перед очима з'являлося щось знайоме, не дивлячись на східний колорит.

— Ви так замріялись, — обірвав Бонні плин її думок.

Вони обідали у нього в купе, щоб уникнути присутності Ван, і Джо нітрохи не здивувалась, коли Бонні раптом згадав, що він мужчина, та почав упадати біля неї.

— Слухайте, Брайен, ви, здається, забулись, — відіпхнула вона його руку.

— Джо, адже ми тут зовсім одні, як на безлюдному острові.

— А що скаже ваша дружина?

— У жінок своє життя, а в нас — своє, — засміявся Бонні.

Та того разу нічого не трапилось.

Післяобід вона лягла й марно намагалася заснути: вагон трясся й гуркотів, а коли зупинявся — щебетали китайці. Потім поїзд шалено мчав далі крізь зливу, куряву, шумливі потоки, і знову раптово гальмував. Все це здавалося нестерпним: вона ніяк не могла змиритися з думкою, що їде без Руперта в цьому чужому й далекому світі незрозумілих людей. Сльози почали душити її, і Джо впала на подушку, прикривши обличчя товстою книгою, яку читала: екзотичні «Мандарини» Сімони де Бовуар, повні шалених пристрастей. Пеггі хвалила й дала в дорогу.

Увечері, сидячи проти Бонні, вона вже почувала себе ліпше, хоч думка про цілу ніч самотності страшенно гнітила її. Коли він поклав їй руку на груди, Джо не пручалася. Злість проти Руперта то нападала, то відходила, і, заспокоївшись, вона страшенно здивувалась, чому не жене геть цього типа.

— Не смійте!

Бонні не звертав на це жодної уваги. І Джо здалося, що вона з жадобою й співчуттям дивиться на себе збоку, жде якогось спалаху або прозріння, а тіло підказувало, що цього не знайдеш у хвилиновому забутті.

— Господи! — зітхнула вона, коли Бонні добився, нарешті, свого.

Джо зрозуміла, що впали моральні підвалини, які тримали її все життя. Знову й знову ганячи Руперта, вона нишком проплакала всю ніч та думала про дітей, як би там з ними чого не трапилось — адже впало саме те, що дало їм життя і досі надійно оберігало їх.

Вранці, коли прибули на модерний пекінський вокзал, Бонні хвацько підхопив її під руку.

— Не чіпайте мене! — закричала Джо. — Не смійте навіть підходити до мене!..

— Чого так нервуватись? Нічого ж не трапилось.

— Якщо Руперт дізнається, він уб'є вас.
— Навряд,— спокійнісінько заявив він, дістаючи валізу.— Руперт аж надто великодушний.
— А ви — лицемір!
— Великодушні завжди одружуються з відьмами, а ви поводите себе не краще за неї.

Вона й сама це розуміла, але раптом подумала, що той, мабуть, мстився Руперту, і їй зовсім стало гидко.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Ми з Рупертом чекали на вокзалі.

— Мені вже краще,— заявила вона.— Коли ми поїдемо додому?

— Не знаю,— одказав Руперт.— Хотілося б ще на дещо поглянути...

Джо не заперечувала, тільки дужче притулилась до нього. Вона вирішила вгамувати себе і ні в чому йому не перечити, може, хоч цим спокутує свою вину. Бонні мовчки плентався за нами, а Джо безугаву щебетала, і я розумів, що між ними щось трапилось. Потім вона мені все виклала, як на сповіді.

— Заспокойтеся, Джо,— спромігся я видушити з себе.— Вважайте це нещасним випадком...

— Нещасний випадок! — вигукнула вона.— Я зробила це навмисно. Руперт паскудить мені життя, а я — йому.

Ми обоє розуміли, що Руперт нічого не мусить знати, і водночас були певні, що шила в мішку не заховаєш.

* * *

Цілих два дні ми донесхочу оглядали школи, лікарні, університет (студентів не бачили, бо саме були вакації), текстильні фабрики, десять гігантських павільйонів сільськогосподарської виставки. Джо ні на що не парікала. Вона горнулась до Руперта, не відходила од нього, була з ним ласкава, запобіглива. Руперт не вбачав у цьому чогось поганого, хоч і добре знав Джо та підозрював, що це неспроста. Та нічого не питав: його вельми захоплювало все, що ми бачили.

Ми одлітали в середу на зорі, і на прощання пані Ван привезла з собою в аеропорт свого п'ятилітнього хлопчика Сяо Біна. Він крокував, ніби маленький солдатик, серед

офіційних представників з міністерства. Власне його ім'я й означало «маленький солдат», і він упевнено тупав по землі, яка тепер уся належала йому.

Як не дивно, Ван не могла впоратися з ним. Скільки не гукала, він марширував і далі, кумедно примовляючи: «Ба, бей, бін». Коли ж мати попрохала його підійти до нас, він глянув, мов генерал на параді, та знову рушив під оте «ба, бей, бін».

— От неслухняний. Ми тепер балуємо дітей.

Вона несміливо глянула на мене: кам'яна квітка розцвіла, адже обов'язки кінчалися і ми назавжди випадали з її життя.

Російський лайнер шугнув угору. В Лондоні ми будемодесь під вечір. Політ відбувався на такій висоті, що ні вітер, ні жара, ні холод не мали для цієї алюмінієвої коробки жодного значення.

Ми пролітали вжедесь над Сибіром, коли Руперт із співчуття згадав про Бонні: той повернувся до Шанхая, щоб, за дорученням гонконгських банкірів, битися далі за дивіденди фірми «Ройс».

Бонні намагався вмовити китайців, що наша фірма скоро потрапить до «ЮСО» і гроші, які я вибив, загребуть американці.

— Не може бути! — обурилась Джо.

— Він натякав, але досить переконливо, — злорадо посміхнувся Руперт.

— А коли обіцяли китайці нам заплатити? — поспитав я.

— Їм не потрібно платити, — спокійнісінько одказав Руперт, а ми з Джо видивились на нього. — Я скасував борг, Одмовився од грошей.

— Од цілих п'яти мільйонів?!

— Так. Я все повернув їм.

Нам перехопило дух.

— Навіщо? — вигукнула Джо. — Ти з глузду з'їхав!

— Коли так, то навіщо сваритися?

— Але ж ти не мав жодного права...

— Мав! Адже я — Ройс, а це гроші Ройсів, і я маю право розпоряджатися ними, як і всі інші.

Він був у доброму гуморі. Джо дивилась на нього з тривогою, а я з величезним здивуванням, хоч і знав, що од Руперта можна ждати, чого завгодно.

— А що скаже Фредді? — запитав я.

— Та, мабуть, сказиться...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Ми мали ще тільки один ~~погожий~~ день перед катастрофою. Прилетіли в середу, а ~~в четвер~~ вирішили відвідати Альберт-хол, де в ліцеї Роланда роздавали учням нагороди. Всього-на-всього один день відстані од розмороєної столиці Китаю, а яка прірва розділяла нас, ніби весь світ було розколото надвоє.

Нагородження учнів — велике свято для всіх, і Джо вимагала, щоб ми найняли лімузин. Вона ще до нашої подорожі в Китай замовила чотири місця в Альберт-холі, і ось ми влились у суцільний потік «роле-ройсів» та «ягуарів», щоб у повному параді з'явитися в шикарній залі.

Всі були аж надто веселі, ніби передчували біду. Джо мала розкішний вигляд у шовковому платті, з золотим ланцюжком навкруг шиї, що нагадував тоненьку змійку, а зачіска скидалась на шолом з чорного дерева. Тесс була мов лялечка, та й усі діти зодягнені не гірше — у найліпші свої сорочечки, штанята, сукенки й туфельки.

— В наступному році й ти будеш серед них, — мовила Джо, вказуючи дівчинці на партер, де сиділи школярі.

— А де наш Роланд? Я не бачу його.

— Він-зараз прийде...

Поки входили шеренги учнів, органіст шалено витинав Баха: звуки бились об алюмінієвий купол і примушували вібрувати наші крісла. З'явилися викладачі в мантиях та середньовічних скуфейках, з білими комірцями на шиях, мов у адвокатів французького суду. Всі ми шукали очима Роланда, й нарешті Руперт побачив його: він потонув із своїм класом в кипучому морі дитячих голівок.

— Ой він! — сказала Джо.

— Я бачу, — мовив Руперт. — Він ніби менший за всіх у своєму класі.

— Дурниця! — обурилась Джо. — Такий, як і решта хлопчиків.

Почалися промови, і я помітив, що Руперт роздивляється на інших батьків — розфранчених, веселих, добродушних.

Роланд не отримав ні *prix d'excellence*¹, ні *prix du tableau d'honneur*², зате дістав заохочення з математики.

Джо лунко заплескала в долоні, коли його викликали.

— У нашій школі роздавали нагороди в гімнастичному

¹ Перша нагорода (франц.).

² Почесна нагорода (франц.).

залі, де пахло клозетом,— заявила вона.— То було єдине місце, де вміщалися діти й батьки, а останні важили для начальства більше, ніж ми. А в Роланда такий вигляд, ніби нас зовсім не існує.

— Йду об заклад, що він на нас поглядає,— втрутився я.

Руперт кивнув. Він розумів свого сина; тільки перед цим ми говорили з ним про Роланда. Руперт жалівся, що забобони — найбільший ворог дитячої свідомості; головне — не дати дитині піддатися отим заялженим «істинам», якими уцерть напханий світ.

— Як вони гарно себе поводять! — шепнула жінка з сусідньої ложі.

— Так... — задумано одказав Руперт.

Коли церемонія скінчилася, органіст наповнив залу хвилями маршу Бетховена, і всі рушили до виходу.

— Хутчій! — підганяла Джо.— Я хочу подивитись на товаришів Роланда.

Ми побачили його біля під'їзду № 9 — він розмовляв із двома хлопчиками, й вони голосно реготали; побачивши нас, Роланд хутенько попрощався.

— Хто вони? — спитала Джо, коли ми підійшли.

— З нашого класу...

Джо це не задовольнило, а Руперт тільки посміхнувся. Навряд чи довгим буде його дитинство: життя підганяє, рано пробуджує всілякі бажання й пристрасті, а сувора дійсність погрожує катастрофою; отож сьогодні, як ніколи, діти потребують захисту дорослих.

— То як? — запитав він, беручи за ручку Тесс.— Підемо додому?

— Ні, ще трохи погуляємо,— мовила Джо.

Вона обвела нас навкруг Альберт-хола — їй хотілося похвалитися заможною родиною, і, відповідаючи на вітання знайомих, вона почувала себе цілком щасливою.

Ми йшли псаду, і Руперт шепнув мені, як йому не хотілось би руйнувати її віру. Та що поробиш: чудові личка дітей настійно підказують, що їхнє майбутнє в наших руках і що ми мусимо їх рятувати.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Я знав, що Руперт повернувся з Китаю зовсім іншою людиною, та, поки він не виклав своїх намірів, я цього повністю не уявляв. З його рішучістю він неодмінно здійснить усе, що надумав.

— А що ви збираєтесь робити? — насторожено запитав я.

— Тільки не лякайтеся, Джеку, — відповів він.

Я ще ніколи не бачив Руперта таким задоволеним. Подарувавши китайцям п'ять мільйонів, він поводив себе як людина, що нарешті знайшла свій шлях.

— По-перше, — заявив він, — я хочу забрати у фірми всі свої гроші.

— А хіба це можливо? Її ж акції не продаються.

— Можна продати комусь із членів родини. Хоча б Фредді.

— А чому не вашій матінці?

— Ні за що! — вигукнув Руперт; він лежав на осонні проти будинку, тримаючи на животі чай, принесений Анджеліною. — Вона заплатить, а потім покладе в банк на мое ім'я або на дітей. Ні! Цього разу я вирішив покінчити з фірмою назавжди.

— А Фредді хіба не збереже для вас акції?

— Фредді? Той і чорта з рук не випустить.

— Проте...

— Заждіть! Хіба вам не цікаво знати решту?..

Намір у нього був цілком звичайний. Після одержання грошей хотів створити щось на зразок фонду «корисних починань».

— Що ви маєте на увазі? — запитав я.

— Наприклад, добитися прийняття Китаю в ООН.

— І на це будете витратити гроші й час?

— Не тільки. Є на світі багато інших корисних справ.

— Наприклад?

— Завжди знайдуться справи, які потребують грошей.

— Які саме?

Він знав, чого я добиваюсь.

— Що вам пояснювати? Ви й самі добре розумієте.

— Тоді чому б вам одразу не віддати всі свої гроші комуністам? — вже сердився я.

— Тому, що в мене свої власні погляди й наміри.

Був чудовий літній день. Джо поливала троянди в саду й сердилась на Роланда, що кинув на грядку свій велосипед.

— От ще мені шибеник...

— Коли роздасте гроші, то на що житимете? — допитувався я.

— З голоду не помремо.

— А ви подумали про Лілла?

Руперт кусав травинку.

— Тепер йому зі мною не впоратись

— А Джо?..

— Не знаю,— задумливо, але без тривоги одказав Руперт.— Яюсь переконаю. Біда в тому, що я ніколи з нею не раджусь...

Я сказав, що не заздрю йому. В цю мить я думав про ту Джо, якої Руперт ще не знав і яка всі ці дні жила в найвищому напруженні,— чесна і щира, вона не могла критися й брехати. Раю чи пізно Джо випалить йому все з досади або в доброму настрої під час прогулянки. Що тоді?..

— Я певен, що для неї прикра буде не втрата грошей, а те, як ви їх використаете,— застеріг я.

— Так.

— Боюсь, вона піде од вас.

Та він, очевидно, це врахував.

— Навряд...

— Для неї неависною буде сама думка про те, що ви пристали до якоїсь течії. Адже схоже на це...

Я гадав, що він викручуватиметься, та Руперт рішуче кивнув.

— І взагалі навіщо забирати гроші з фірми? — намагався я знайти якийсь компроміс.— Чому б не залишити їх фірмі, а прибутки витрачати, як заманеться?

Він похитав головою.

— По-перше, я хочу звільнитися од Ройсів, щоб мені ніхто не заважав. Та це ще не все. В нашому статуті сказано, що один із директорів — тобто Рендольф і будь-хто з членів родини,— має право конфіскувати без компенсації акції того, хто завдав шкоди фірмі. А коли Рендольф і решта довідаються, що я утнув, то неодмінно це здійснять. Поки що вони навіть не здогадуються, але Рендольф неодмінно пронюхає й заморозить мої акції, а то й зовсім одбере.

— Тоді вам треба діяти...

— Я піду до Фредді, щойно він повернеться...

— Але Фредді також може повстати. П'ять мільйонів він вам не простить.

— Звичайно. Проте акції з охотою візьме.

— І ви певні, що чините розумно?

— Цілком,— спокійно одказав він.— Я не можу більше дивитися на світ, як колись.

Мені не хотілося більше мучити його, та все ж мусив задати ще одне питання:

— А як же ви тепер дивитесь на нього?

— Я й сам ще не відаю, — признався він. — Але тепер переконаний, що жити так далі неможливо. — Руперт лежав на траві, спираючись на лікоть, а тепер сів і простягнув руки, ніби намагаючись обійняти землю і небо. — Неможливо, хоч і здається, що все навкруги таке прекрасне, — й тяжко зітхнувши, знову ліг.

— А чому б не лишити все так, як є?

— Тому, що в нашому житті бракує головного. І що далі, то це стає відчутніше. Я не хочу, щоб мої діти росли у світі, котрий витравлює все, окрім зажерливості й самозахисту. Мусить настати якийсь інше, раціональніше життя, і для початку хоча б слід це розуміти, Джеку...

— Ви ж потонете в політиці.

— То й що? Адже я не бачу чогось вартішого. Все останнє — лиш марне гайнування часу.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ

Серед бучі, яка зчипилась, всі чомусь зверталися тільки до мене, ніби я міг пояснити Рупертову поведінку або якось вплинути на нього. Хоч, між іншим, я й сам не знав, на чієму я боці.

Фредді все ще лютував через оці п'ять мільйонів, коли ми зустрілись. Руперт подарував гроші китайцям раз і назавжди, проте Фредді терміново відрядив із Гонконга в Пекін Ендрю Ротбарта — а може, ще вдасться щось зробити. Злість його поглиблювалася ще й тим, що авантюра з «ЮСО» та «Фарбверке» таки луснула: Фредді не вдалося подолати Бендіго й Рендольфа. Уряд теж не дав своєї згоди. Отож Фредді геть знесилився, бо до того ж іще пив запоєм. Витівка Руперта була останнім *сopn de vent*¹, що його доконав.

— Яку дурницю він утяв! — бідкався Фредді. — Чому ви його не спинили?

— Я нічого не знав.

— Як? Він навіть вам не признався?

Я пояснив, що Руперт, очевидячки, не хотів перекладати на мене якусь частку вини.

— Що ж усе-таки, чорт забирай, скоїлося з ним у Китаї?

¹ Подих вітру (франц.).

Ми обідали в кабінеті — Фредді ніколи було йти до ресторану, і він запивав свинячу котлету горілкою з содовою водою. Я навіть не намагався щось пояснити. Як йому розтлумачиш? Зате виклав усе про підступи Лілла та Бонні.

— Про Бонні я знав,— зауважив Фредді.— Хоч сподівався, що Руперт обдурить його.

— Він таки обдурив. Та ще й як.

— А Лілл ідіот,— пробурчав Фредді.— Він так боїться Руперта, що перебирає міри.

Я запитав, як позначиться на фірмі те, що не вдалося досягнути злиття, і Фредді просто мене здивував.

— Все буде гаразд,— заявив він.— Ні Пінк, ні я не можемо подолати один одного, от ми й вирішили об'єднатися.— Він здвигнув плечима.— Іншого виходу не було. Коли ми з ним у вересні досягнемо злиття з «ЮСО» та «Фарбверке», то матимемо такий концерн, якому й дідько не страшний.— Фредді цинічно зареготав, показавши гнилі зуби.— Ми розкраємо та поділимо весь світ. Хоч це між нами, Джеку, інакше я вас приб'ю.

Я почервонів.

— Коли це така таємниця, то навіщо ви мені кажете?

— Тому, що й ви будете причетні... Я хочу призначити вас директором. Родичі вже не матимуть на мене впливу, і я хотів би спертися на рішучу й віддану людину. Це дасть вам десять тисяч на рік, але працювати доведеться до сьомого поту.

Я нічого не відповів — адже пропозиція була надто несподівана, щоб прийняти або відхилити її. Фредді признався, що його бентежить намір Руперта продати йому акції.

— Я не можу купити їх, не повідомивши тітоньку Крістину,— пояснив він.— Хоч Руперт обіцяє сам домовитися з нею.

— Він поспішає,— зауважив я.

— Ну й що, я не можу полагодити все раніш, ніж за тиждень. Це неможливо.

А за тиждень Лілл або Рендольф проникнуть, що Руперт віддав китайцям п'ять мільйонів. Тоді вони відберуть у нього все. Я знав, що Фредді мовчатиме — адже він заграбає акції Руперта за п'ятсот тисяч. Через півроку після створення концерну вони коштуватимуть два-три мільйони, і до того ж дадуть йому кілька зайвих голосів у правлінні. Фредді запропонував і мені на сто тисяч, навіть обіцяв позичити грошей.

— Це дасть вам хоч якийсь право голосу,— закінчив він. Я отетерів, до того ж не був певен, чи потрібне мені оте «право голосу».

— Хоч усе ж таки було б ліпше, якби ви одмовили його...— признався він.

— Ви вважаєте, що його можна одмовити?

— Мабуть, ні,— посміхнувся Фредді.— Але скажіть мені, на бога, чого він прагне?

— Нічого.

— То якого ж біса перти на рожен?

— За велінням совісті.

Фредді пильно глянув на мене.

— Я розумію, що таке веління, а що таке совість — кат його зна!..

* * *

Фредді мусив повідомити матір Руперта про акції, і тітонька, зрадивши свою звичну витримку, якою завжди прикривалася, мов панцирем, докоряла Рупертові, що він жорстокий егоїст. Джо, Ролайд і Тесс пішли в кіно, а мене тітонька нітрохи не соромилась.

— Тобі не здається, Джеку, що він жорстокий егоїст? — повернулась вона до мене...

— Ні, йому це не здається,— перебив Руперт.

Я ждав, що він почне ганити її за справді жорстокий егоїзм, який матінка виявляла все життя, та Руперт змовчав.

— Егоїзм буває всякий,— не втримався я.— Його виміряти просто неможливо.

— Дурниці! — обурилась вона.— Егоїзм — це егоїзм. І я ніколи не прощу Рупертові, якщо він здійснить те, що надумав. Хоч мені все одно, віддасть він свої акції Фредді чи ні. Проте я вважаю вчинок Руперта безглуздом. Чому ти пориваєш з родиною? Чому?

— Щоб ти знову не зв'язала мене з нею...

— Але ж я залишу тобі свої акції, коли помру.

— Тоді я так само вчиню.

— А куди дінеш гроші?

— Куди захочу.

— Ти просто жорстокий! — вигукнула вона.— Мені не завадило б чогось винити.— І рушила до буфету.

З властивою їй чемністю тітонька запитала, чи ми не хочемо, і ми з такою ж чемністю погодились. Вона налила

нам добрячі порції коньяку, долила вермуту й содової, сіла й, скривившись, проковтнула (вона рідко вживала спиртне).

— Я не дозволю тобі! — мовила рішуче. — Ти ж обіцяв Джо, що збережеш гроші.

— Звичайно, збережу, але знайду їм інше призначення.

— Не придурюйся! Ти ж сам знаєш, що вони підуть на дурниці, які жодного відношення не мають до тебе й сім'ї.

— Так, — погодився він.

— Не жартуй, Руперте. Прошу тебе, не жартуй, — змолилась вона. — Я ще ніколи в житті не розмовляла з тобою так серйозно. І ніколи тобі не наказувала. А от зараз... Наказую... Залиш усе, як є. Не роби дурниць... Джеку, не дозволяйте йому!

— Мамо, не вплутуйте Джека, — попрохав Руперт, дивлячись на стелю. — Він не буде вам пособляти.

— Я покличу на допомогу всіх, кого зможу. Ось побачиш!

Руперт насторожився.

— Дарма. Це стосується лише нас з тобою.

Тітонька знала, чим крити.

— А Рендольфа стосується? — запитала. — Що скаже він, коли дізнається, що його пайку закріб Фредді? Та він просто сказиться.

— Він нічого не знатиме.

— Я скажу йому!

— Не скажете.

— Завтра ж поїду в Уошберн і розповім...

— Тільки нашкодите.

— Я не дам тобі вчинити таке безглуздя.

Ми з Рупертом Perezирнулися. Неможливо вгадати, що утне старий. Хоч поки ні він, ні тітонька Крістіна не знають про п'ять мільйонів, можна спати спокійно.

А тітонька раптом розплакалась, і дивитися на неї було так само болісно, як на малу дитину. Вона щосили стримувала сльози, прикусивши губу, а вони текли й текли по її випеченому спокійному обличчі.

— Це найганебніший вчинок у твоєму житті, — пробелькотіла вона. — Я тобі ніколи не прощу.

І вийшла з кімнати, а Руперт винувато поплентав за нею. Я чув, як вони ще довго сперечалися. Повернувся він схвильований, безсило здвигаючи плечима. Коли його легковажна матінка намагалася захищати підвалини свого класу, це було смішно, і все ж вона інтуїтивно виявляла

турботу про сина і завжди, навіть забуваючи про його існування, оберігала його. Руперт це знав, та ніколи їй ні в чому не дорікав. Він був непоганим сином, а вона мала право оплакувати його вчинок.

Джо нічого ще не знала про наміри Руперта і, коли вона повернулась, тітонька одвела мене вбік і попрохала:

— Джеку, дозволь мені дати тобі грошей, щоб ви з ним поїхали кудись на пару тижнів.

— Куди? — запитав я.

— Куди хочеш, — нетерпеливилась тітонька. — А я тим часом постараюсь поламати все.

— Він не поїде, тітонько.

— Скажи, що ти збираєшся купити яхту де-небудь у Франції. Він любить їх. Про гроші не турбуйся, навіть коли справді доведеться купити.

— Справа не в грошах. Він просто не захоче їхати.

— Але навіщо він усе це затіяв? От упертюх. Він завжди був такий.

Я не міг їй пояснити, що коїться з Рупертом, і тільки пробурмотів:

— У нього свій розум, тітонько, і він хоче робити те, що вважає за потрібне. Навряд чи його можна відрадити.

— Всі Ройси ідіоти! — не втрималась вона. — Просто навіжені. Всі до одного!

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Руперт намагався прискорити справу: він особисто відвідав повірених матері й маклерів, що займалися його акціями, адвокатів, які відали духівницею батька, а також юристів Фредді. Кілька днів я його майже не бачив.

Я поїхав до Кеті та попрохав надати мені одне з щомісячних побачень: хоча в'язниця й не пасує до таких справ, я вирішив нарешті освідчитись Пепі. Кеті трохи покепкувала, проте призналася, що рада. Що ж стосується Скотті, то він трохи надірвався, підсаджуючи бичка на грузовик, і тепер цілими днями грівся на сонні та гиркався з усіма або дражнив собак.

Вони з Кеті сперечалися про все на світі.

— Чому Пепі сидить у в'язниці, якщо нема чого боятися атомної бомби? — сердився Скотті.

— Бомба — не кара господня, — заперечувала Кеті. — Хіба боротьба за мир вирішує все? А революції? Для чого

вони? Невже лиш для того, щоб ми боялися? Я не дозволю себе залякати.

— Бо ти дурна! Коли всі отак судитимуть, то від нас усіх і згадки не залишиться.

— А що думає Руперт? — звернулась Кеті до мене.

— Навряд чи він думає про це взагалі, — одказав я, — та поспитайте в нього самі. Мені вже обридла роль його агента.

Хоч несподівано я знову мусив грати цю роль: Рендольф прислав по мене машину, і я поїхав до Уолшберна.

Мене просто налякав вигляд старого. Якщо Фредді дедалі більше пив, то Рендольфа догризали сумні думки. Широке лице з масивною щелепою геть осунулось, і він нагадував хворого собаку. (За день до цього я запитав Фредді, чи знає старий про злиття з Бендіго та Наєм — адже це означало, що його зрадили найближчі спільники. «Здогадується», — одказав Фредді. «І як він до цього ставиться?» — «Так, ніби йому встромили ножаку в спину, — зареготав Фредді. — Ніби його зрадили»). Авжеж, у старого на лобі було написано, що його підло зрадили.

— Кожним своїм вибриком, — заявив він мені про Руперта, — цей тип завдає нашій родині страшених прикрощів. Як і його безглуздий батечко. Коли б він трохи взяв од Крістіни, то мав би хоч одну клепку в голові...

Я подумав, що Рендольф уже дізнався про п'ять мільйонів і вдасться до статуту, який позбавить Руперта маєтку, та з'ясувалося, що він мав на увазі зовсім інше.

— Я хочу дещо зробити для тебе, — витиснув він крізь зуби.

Ми сиділи в розкішно оббитій вітальні, що нагадувала салон у Версалі. Я знав, що старий рідко заходить сюди, а просто хотів уплинути на мене. Потім простягнув мені склянку віскі.

— Дякую, але я не п'ю віскі, — одмовився я, а він нічого більше й не пропонував, хоч буфет аж вгинався од випивок.

— Хочу, щоб ти купив акції у свого кузена, — провадив Рендольф. — Ви ж дружите з ним, чи не так? І тобі він продасть...

— Він продає Фредді.

— Знаю. Але якщо ти попросиш, продасть тобі.

— Сумніваюсь, дядечку. Та й де мені взяти п'ятсот тисяч...

— Я дам! — гаркнув Рендольф.— Тобі залишається тільки купити акції.

— Для себе чи для вас?

— Можеш залишити їх собі,— презирливо кинув Рендольф.

Мене це нітрохи не здивувало, але надто вже багато ставилось на карту, щоб я брав участь у такій грі. Я запитав, для чого йому все це.

— Не хочу, щоб акції дістались Фредді,— щиро признався він.— До того ж ти, здається, одружуєшся з Пені! Так мені говорили. То як?

— Все може статись.

— От я й даю тобі шлюбний подарунок.

Я засміявся. Потім ухопив віскі й винив до дна.

— Ні, дядечку. Мені не вдасться купити ті акції, якби я й хотів.

— Чому?

— Бо довелося б умовляти Руперта підкласти свиню Фредді.

— Ну й що? Фредді не раз підкладав її мені, та й усім вам.

— Можливо, але Руперт мене й слухати не схоче.

— А ти умов його,— не вгавав дядечко.— Докажи, що це тобі конче потрібно.

Мені стало гидко. Півроку серед Ройсів багато дечому мене навчили, але подібного я ще не міг переварити.

— Ви ж знаєте, що я опинився тут цілком випадково.

— Та годі тобі! З таким капіталом ти станеш справжнім Ройсом.

— А ви чули, що Руперт збирається зробити з грішми, які виручить за акції? — волів я завдати йому останнього удару.

— Мені начхати на це! Коли він такий несусвітний дурень, то хай хоч з моста в воду кидається з ними.

— Він саме так і збирається вчинити.

— Ти згоден? — вів своєї Рендольф.

— Ні, дядечку, ви на мене не розраховуйте.

— Духу не вистачає,— гірко посміхнувся старий.

— Хай так,— погодився я й підвівся.

Рендольф продовжував сидіти, а коли я попрощався, тільки презирливо фиркнув. Мені навіть стало шкода його.

Я повернувся до Кеті. Перш ніж сідати з ними вечеряти в кухні, де завжди відбувалися бурхливі суперечки, подзвонив Руперту і розповів йому про вимоги Рендольфа.

— Поспішайте, — застеріг я, — бо він утне таке, що вам і в голову не прийде.

— Тільки б не дізнався про п'ять мільйонів, поки я не переписав свої акції на Фредді.

— Отож поспішайте.

— Я роблю все можливе, і, мені здається, все буде гаразд.

Мені теж так здавалось, якби Руперт не допустився грубої помилки.

Він усе розповів Джо. Не міг подождати кілька днів! Коли я дізнався, що трапилось і до чого це призвело, то тільки руками розвів: надмірна чесність завжди межує з глупством.

* * *

Руперт переконував мене, що намагався вибрати влучну хвилину для розмови з Джо, та, мабуть, він помилився, бо вважав, що мусить признатись їй до, а не після продажу акцій. Був тихий недільний вечір, вони сиділи на траві перед будинком, попиваючи коктейлі, і Руперт вирішив: тепер або ніколи. Він розповів, що продає акції, а гроші збирається віддати на потрібні справи — насамперед на боротьбу за визнання Китаю в ООН.

Джо повагалась якусь мить.

— Не може бути...

— Ось подожди...

— Ні! Ні! — вже кричала вона. — Помовч! Не хочу й слухати! — і затулила вуха та скочила на ноги. — Мені набридло! Набридло! Я накладу руки на себе! — ренетувала вона. — Забирай свої гроші! Віддай їх китайцям! Але пам'ятай — я йду од тебе назавжди!

Він намагався пояснити, що не віддає свої гроші, а хоче розумно використати їх.

— Чому? — знавісніло повторювала вона. — Чому ти так по-дурному чиниш?

— Не знаю, — признався він. — Але це дає мені більше задоволення, ніж плентати за Фредді.

— А чим тобі не підходить Фредді? Він хоч не божевільний!

— Ти хочеш, щоб я скидався на нього?

— Так, бо він живе, як усі. Тобі це не подобається? Він людина спокійна і забезпечена, не те що ти! Навіщо ти це робиш?

— Фредді — нещасний і гідний жалю. Навіть у своїх стосунках з Пеггі.

— Вони щасливі, — твердила вона.

— Нещасні...

— Але не через гроші.

— А через що?

— Через те, що чоловіки — дурні. Думаєш, тобі більше пощастило?..

Він намагався вгамувати її.

— Ти негідник! — верещала вона, йдучи до будинку. — Нічого тобі жаліти Фредді! Пожаль би краще себе! Не лише Пеггі зраджує чоловіка... Я теж! Я теж тебе зрадила, — переможно заявила вона.

— Що ти верзеш?

— Я спала з Бонні в поїзді, коли ти одлетів за своїми дурницями до Пекіна, — кричала вона на ходу. — Тобі було все одно! Ти навіть не здогадувався! — Руперт не вірив, і Джо це розуміла: вона обернулася до нього, бліда як смерть. — Ти такий самовпевнений. Але це так! — Вони вже добігли до спальні. — Отож давай розійдемося. Мені тепер на все начхати! Хоч дітей ти не візьмеш. Я не дам тобі калічити їх. Через мій труп!..

Руперт зрозумів, що настає найважча хвилинка в його житті, — між ним і Джо виникла безодня. Він сліпо плентав за нею, а вона кидалась з однієї кімнати до іншої й несамовито кричала:

— І не кажи мені, що ти чесний. Я знаю, ти обманював мене з тією росіянюкою!

— То було зовсім випадково... — промимрив він, не в змозі збагнути, що відбувається.

— Ти просто негідник! Чесності в тобі ні крихти. Ханжа! Де твої моральні принципи?..

— З Бонні!.. — й досі не вірив він, а потім раптом відчув шалену зненависть та біль, ніби од глибокої рани.

— Тепер я хоч можу піти від тебе, — плакала Джо. — Жити з тобою більше неможливо.

— Стривай!..

— Що, може, хочеш, щоб я зосталась? — зневажливо кинула вона. — Глянь на свою пику. Гидко, еге ж? Так тобі й треба. Принаймні, не будеш мене тримати. Я скільки разів попереджала, що піду. Тепер край! Ніякі клятви не допоможуть.

Він залишив її у спальні й пішов, намагаючись ні про що не думати. Та в голові було ясно. Він розумів: Джо

навіть не відає, що накоїла своїм зізнанням,— так той, хто накладає на себе руки, не пам'ять, що повернення до життя більше не буде. Вона не розумів, що немає вороття...

— Господи! — мимрив він.— Що ж мені робити? Що тепер буде з дітьми?

Уявляти собі Джо в обіймах Бонні було для нього все одно, що бачити її мертвою.

Спускаючись сходами, він чув її плач, і все ж зодягнув піджак, акуратно застібнув його й попрямував до хвіртки. Фіджеві, який радісно повискував, наказав: «Ні, тобі не можна зі мною!» — й зачинив перед самим його носом. Боляче муляла думка: що призводило їх до таких сутичок, що весь час руйнувало життя?

Бо не сумнівався — це вже кінець...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

Днів п'ять я не бачив Руперта, а в неділю, коли Джо приїхала з дітьми в Уошберн, я саме був у Кеті. Фло подзвонила нам та сказала, що Джо в неї, і я побіг туди наступного дня. Джо кинула Руперта, а може, він її, бо коли вона од'їздила, той ще не повернувся.

Не знаю, де він пропадав, хоч і був переконаний, що, ніби підстрелений лев, Руперт сховався десь та зализує свої рани. Ми всілися з Джо на обшивці електропомпи, що глухо качала воду в один із непотрібних ставків Рендольфа.

— Тепер мені все байдуже,— казала вона.— І вам не слід втручатися. Не слід!

Джо була змучена. Нерви не витримували, а колишній вогонь, що завжди підігрівав її, здавалося, зовсім погас.

— Я не хочу більше бачити Руперта, не хочу з ним розмовляти,— у голосі не було вже ні жалю, ні образи.— Годі з мене! Все втратило свій сенс.

Чах, чах, чах,— вторив насос, ніби то билося велетенське механічне серце Рендольфа. Я знав, що старий радітиме катастрофі Руперта. Звістка про це блискавкою облетіла всю родину, і вони вирішили, що то через гроші. Лише я знав про Брайєна Бонні, а пізніше довідалась і Мерієн Крейфорд.

— І все ж,— переконував я,— ви мусите з ним помиритися.

— Годі вам, Джеку! Я вже не раз прощала йому. А він усе чогось шукає. Чому не задовольниться тим, що є? Чому?

— Мало хто задоволений...

— А мене все влаштує,— вже сердилась вона.— Що він знайшов у тій росіянці? Це вона його зіпсувала!

Вона не лаяла Руперта, а ділилася своїми думками, і я добре знав, що це означає: коли Джо не вгамується — всьому край. Невже таке щастя може зруйнуватися лише через те, що піднилася якась одна опора? Проте щось, певно, давно вже підточувало цю родину, і якщо цілий ряд обставин змусив Руперта порвати зі своїм оточенням, то вони — ті обставини — руйнували й почуття, котрі, здавалося, міцно поєднували його з Джо.

— Не настроюйте себе так,— вже благав я її.— Спробуйте помиритися з ним...

— А мені не хочеться! — вперто заперечила вона.

По той бік схилу діти катались на поні й весело перегукувалися одне з одним. Конюх вів на повідку конячину Тесс, а вона підскакувала в сідлі й прохала: «Одпустіть! Одпустіть!» Це було так любо, що, я гадав, уплине на Джо. Та вона байдуже дивилась у поле й нічого не бачила та не чула, навіть відлуння свого дитинства, яке одлетіло геть.

* * *

В Лондоні мене нетерпляче чекав Лілл. У поштовій скриньці було кілька листів: він просив негайно йому подзвонити. Спершу я хотів ним знехтувати, але раптом подумав, що це може стосуватися Руперта.

— Нарешті! — зрадів адмірал.— Я одразу ж посилаю за вами машину.

Ідучи до його старовинного білого особняка, я весь час потерпав за Руперта. Проте, мабуть, нічого не трапилось, бо Лілл зустрів мене щирою посмішкою.

— Драстуйте, Джеку,— діловито привітався він.

Я все ще тамував недовіру до нього, але адмірал ніби нічого й не бачив.

— Я вас довго не затримаю,— почав він.— Адже ви неодмінно все перекажете Руперту.

— А чому б вам не поговорити з ним? Ви ж, мабуть, знаєте, де він...

— Для цього довелося б притягти його сюди силоміць.

— Хіба вам це важко?

Моя ворожість не справляла на нього ніякого враження.

— Я дізнався од Бонні, що Руперт домовився з китайцями про компенсацію, а потім подарував їм п'ять мільйонів. Вам це відомо?

— Так.

— Тоді ви мусите знати, що він продає Фредді свої акції.

— Еге ж.

— Я хочу перешкодити цьому, якщо зможу... Ви, очевидно, знаєте, що в статуті фірми є параграф, котрий дозволяє одбирати без будь-якого відшкодування акції тих, хто завдає шкоди її інтересам. Для цього потрібна лише ухвала правління й підписи голови та одного з директорів.

Я мовчав, не бажаючи виказувати, що мені відомо, але це мене й видало.

— Виходить, ви знали?

— Так. Адже це відомо всім членам родини.

— Слухайте, Джеку, нерозумно грати зі мною таку роль,— мовив адмірал, даючи відчуття, що йому обридли ці мої нікчемні спроби.— Гарне виховання привчає юнаків поважати старших, які б вони не були та що б не вимагали од них.

— Можете вважати мене невихованим,— одрубав я.

— Та сядьте ви, нарешті,— стомлено наказав він.— Єдине, чого я хочу,— перешкодити Руперту дістати ті гроші. Попередьте його, що, коли він не передумає продавати свої акції, я завтра повідаю Рендольфу, як він подарував китайцям п'ять мільйонів.

— І не дасте йому подумати?..

— Ні.

— А яке це має відношення до вас? То ж його власні акції.

— Просто не хочу, щоб він мав гроші, оскільки мені відомо, як він їх використає.

— Але ж він має право розпоряджатися власними грошми, навіть якщо вони залишаться у фірмі.

— Ні. Він може розпоряджатися лише процентами з капіталу. Я не хочу, щоб він використав ці гроші на свій розсуд. Отож прошу передати йому це з усією рішучістю.

— Я навіть не знаю, де він зараз.

— Він повернувся додому,— заявив Лілл.

— Тоді він уже продав акції...

— Ні, не продав. Поки що...

— Невже ви думаєте, що мені вдасться переконати його?

— Ні, не думаю. Але після всього, що трапилось, він, може, порозумнішав.

— Навряд,— заперечив я.— Ви не знаєте його впертості.

— Що ж, я розкажу Рендольфу про його вчинок, і тоді він не матиме нічого. Хоч мені не хочеться, Джеку. Йї-право, не хочеться. Поясніть йому це і скажіть, що я прошу не робити дурниць. От і все. Нічого більше од нього не вимагається...

Я ненавидів адмірала, проте вважав, що Руперту доведеться прийняти цю пропозицію. Зізнання і втеча Джо змусять його піти на компроміс, якщо тільки він не засліплений зненавистю до дружини.

— Добре,— здався я.— Передам.

— Ви мусите дати знати сьогодні ж,— наполіг адмірал.

— Гаразд, гаразд. Але все, що з ним трапилось,— справа ваших рук.

Я ждав категоричних заперечень, проте адмірал, глянувши мені у вічі, признався:

— Можливо, Джеку. Але, знаючи ставлення Руперта до нашої установи, як би ви інакше вчинили?

— Я все одно довіряв би йому.

— Я теж довіряв, поки було можливо.

— Не досить. Ви загнали його в глухий кут.

Лілл стояв біля холодного каміна, стрункий, підтягнутий.

— Видно, ви мало знаєте Руперта. Це людина вельми рішуча й наполеглива. Коли вже щось зайде йому в голову, то й кілком не виб'єш.

— Знаю. Але зараз люди не терплять, коли їм щось нав'язують.

— То що ж, по-вашому, я мусив робити? Спокійно дивитись, як він стає на бік ворога? Може, я й допустився помилки, але змушений був користатися наявними засобами. На моєму ж боці не було такої ідейної жінки! Наші ідеї стали вже надто традиційними, звичними й не можуть бути зброєю в боротьбі. Руперт одкинув їх і тому став небезпечним.

Все це звучало переконливо, і я розумів, що Лілл по своєму правий. Коли Руперт повірив у правду противника, то буде битися за неї до кінця. Ось чому адмірал так його боїться.

Оскільки ж це зачіпало інтереси Джо, Лілл і вхопився за неї, мов за рятівну тріску.

— Може, він і погодиться,— сказав я,— але це вже його справа.

— А я й не вважав, що ваша,— кинув адмірал на прощання: він усе ж таки втратив рівновагу.

* * *

Та Руперт не мав жодної переваги. І коли я сказав, чого вимагає Лілл за мовчання щодо п'яти мільйонів, він і сам це зрозумів.

— Мені потрібен лише підпис матінки,— заявив він,— а вона навмисне одлетіла сьогодні в Афіни. Вони з Ліллою не гаяли часу.

Ультиматум адмірала його не дивував. Я поцікавився, що він робив і як себе почуває, та Руперт одмовчувався. Він вечеряв сам за столиком під склом і, читаючи газету, гладив Фіджа, який простягнувся біля його ніг. В будинку було нестерпно тихо. Коли з'явилася Анджеліна, я попрохав приготувати мені яечню. Італійка була заплакана, що зовсім не відповідало її калабрійському темпераменту, та, видно, всі тепер розуміли, що сталося непоправне.

— Що ви маєте намір робити? — запитав я.

— А що мені лишається... Я, мабуть, програв.

— То ви не піддастесь Ліллу?

Коли він і вагався, я не помітив.

— Навряд...

— А що буде з Джо?

Він мовчав. Анджеліна принесла мені пляшку й бокал.

— Містер і місіс Ройс — дуже дурні,— кинула вона й заспішила до дверей.

Руперт глянув їй услід, але продовжував мовчати.

Я знову запитав, що буде з Джо, бо не збирався виявляти традиційної витримки.

— Не треба про це,— ухилився він.— Тепер уже нічим не зарадиш...

— Через Бонні? — спитав я.

— Звідки ви знаєте про Бонні? — не втримався він.

— Я здогадувався про це ще в Пекіні, коли ви роздавали оті п'ять мільйонів.

Він не розсердився і навіть не захищався.

— Ви б поїхали та привезли Джо...— порадив я.

— З якою умовою? Вона мені прощає чи я їй?

— Обоє.

— Згоден. Ну, а що потім? Причина нашого конфлікту не лише в цьому...

— І все ж треба спробувати...

Він похитав головою.

— Ні. У нас надто глибокі розходження, Джеку, щоб починати все спочатку. Джо хоче, щоб я жив бездіяльним життям, як багатій, а я не можу.

Судячи з усього, він змирився з крахом сім'ї, до того ж не мав анінайменшого бажання воловодитися з Джо.

— Якщо ви зволікатимете, вона вам ніколи не простить,— зауважив я.

— А що мені їй казати?

— Ви ж винні більше, ніж вона.

— Я її не звинувачую. Але од минулого нічого не зосталося, я певен.

Одрадити його було неможливо; я зрозумів, що він не поїде й не стане її вмовляти. Бонні кілком засів у нього в голову. Колишній образ Джо розбився на скалки, і Руперт не знав навіть тепер, як їх зібрати до купи.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

Руперт не прийняв ультиматуму Лілла та полетів до матері в Афіни, аби ще раз спробувати вплинути на неї. Поки він повернувся, Рендольф уже знав про п'ять мільйонів і все мобілізував, щоб *заволодіти* акціями Руперта. Фредді жорстоко опирався, й між ними відбулася скажена сварка, та навряд щоб іншим членам родини сподобались його наміри.

Таким чином, Руперт програв.

Хоч це був лише початок. Того вечора я відвідав Фредді, і, поки він бесідував з якимось американським юристом, Пеггі смитала мене, що чути в Руперта.

— Помчав у Афіни. Ось і все, що я знаю.

— Ви чули, що Рендольф хоче встановити опіку над його акціями? Коли Роланду й Тесс сповниться двадцять один рік, вони їх матимуть. На той час капітал досягне трьох-чотирьох мільйонів.

— Невже Рендольфу це вдасться?

— Вони ладні на все,— здвинула плечима Пеггі.

Я ніколи ще не бачив її такою пригніченою. Поки ми їздили до Китаю, вона призналася Фредді, що Пінк Бендіго її полюбовник: думала, це з'ясує їхні відносини. Проте

Фредді не бажав псувати стосунки з майбутнім партнером і тому змовчав, а Пеггі добила його черствість і байдужість.

Та мене більше турбувала доля Руперта. Він тепер всіх уникав, але я домовився з Анджеліною, що вона одразу подзвонить або напише, щойно він з'явиться. Дома я побачив цидулку мішаною англо-італійською мовою, і вранці побіг до Руперта; того ж таки дня збирався їхати до в'язниці та освідчитися нарешті Пепі.

Руперта дома не було.

— Він у лікарки Крейффорд,— сказала Анджеліна.

Я пішов городами і побачив їх біля малолітражки, яку Меріен допомагала йому завести. Обоє мало розумілися в техніці. Я зняв накривку карбюратора, прочистив жиклер, і мотор запрацював.

— Дивіться! — вигукнула Меріен.— От що то значить моряк.

Ми зайшли в дім вимити руки, і я довго не знав, як почати про «турботу» Рендольфа за його дітей. Виглядав Руперт непогано, в голосі не було вже гіркоти, проте його звична стриманість перетворилася тепер на холодну байдужість, яку не могли розтопити ні Меріен, ні я. Це мені не подобалось.

— Оскільки Рендольфу не вдалося вас порятувати, то він узявся за ваших дітей,— рішуче виклав я.— Гроші, що їх ви збиралися роздати, чекатимуть їх повнодіття — до того часу вони збільшаться ще на кілька мільйонів.

— Цьому не бувати! — вигукнув Руперт і одразу ж пішов, ніби моя присутність була йому неприємна. Я не став його тримати і не допитувався, куди він так поспішає.— Потім побачимось,— кинув він на ходу.

Я дивився, як він простує мальовничими вуличками Хемпстеда,— вигляд у нього був такий, ніби він раптом опинився в скляному царстві, яке може розбитися од найменшого дотику.

— Добре, що ви йому сказали,— мовила Меріен.

— Руперт прекрасний батько,— одказав я,— а його дітей збираються віддати під опіку такого чудовиська, як Рендольф.

— Я теж собі цього не уявляю. Але на нього звалилося стільки лиха. І головне, що він не розуміє жінок.

— Хіба вас розбереш...

— Жінка — завжди жертва, як би вона не повелася. І я йому так і сказала.

— Одначе йому важко буде переконати її,— похмуро мовив я.

— В наші дні нелегко жити в злагоді з власним сумлінням,— гірко одказала вона.— Хоч Руперт чинитиме тільки так, як воно йому підказує. І хоч я багато в чому з ним не згодна, проте розумію, яка для цього потрібна душевна сила. Віп правий, людина мусить мати хоч щонебудь за душею, інакше їй не піднестися над тупістю й жахом життя, що нас оточує. Так далі продовжуватися не може...

— Очевидно, ви маєте рацію,— погодився я.— Але хто може змінити це життя? Ваша релігія? Погляньте, що вона накоїла протягом століть у Іспанії, Італії, Південній Америці...

— Тому, що в ній теж є хороше й погане,— пояснила вона.

Я розсміявся, але так, щоб її не образити.

— Мені цього не збагнути...

Я втратив цікавість до релігії, коли у п'ятнадцять літ прочитав у Вольтера, що кожна людина мусить бути вільною в своєму духовному житті. Після того я не раз порівнював його раціональні й гуманні висновки з проповідями нашого пастора, який нещадно осуджував усі гріхи, окрім найтяжчих і найстрашніших. Вольтер у мені переміг. Проте Мерієн теж мала рацію. Віра — ще не все, основне — кому вона служить. І дивно, ота її богомільність чимось ріднила цю жінку з Рупертом. Я глянув на неї поіншому, й вона, відчувши це, почервоніла.

— Дивно...— промовив я.

— Що? — злякано поцікавилась вона, вважаючи, що я хочу насміятися з неї.

— Ви мені дещо з'ясували.

— А-а-а...— протягла вона з надією.

— Ні, ні, в свою віру ви мене не навернете,— засміявся я.

— Тоді що ж інше я вам пояснила?..

— Ви коли-небудь помічали, які ви з Рупертом схожі, не дивлячись на цілковиту протилежність ваших поглядів?

— Вони не такі вже й різні.

— Різні,— наполіг я.— Хоч це не так важливо, бо сходиться ви у основному. Ось я зрозумів, що зараз головне — мати совість.

— Так, у Руперта вона є! — захоплено мовила Мерієн.— І я, не роздумуючи, віддала б йому своє життя.

— Знаю,— потвердив я.— Чудово знаю.

— Він ніколи не піддається злу. Ніколи!

Я допив свій чай, хоч він уже охолов.

— Йому доведеться не з медом,— закінчив я.— Всі зараз проти нього.

— Він не піддається,— рішуче повторила Меріен, і я зрозумів, що вона знає не згірш од мене, яким могутнім силам кинув виклик Руперт.

РОЗДІЛ СОРОКОВИЙ

Я так більше й не бачив Руперта.

Того ж дня пішов до в'язниці на побачення з Пепі. Тягар чужих і своїх турбот до того знеміг мене, що я навіть не помітив похмурого оточення. Перебуваючи на волі, людина мало шанує її, а у в'язниці все навмисно влаштовано так, щоб арештант відчував неволю і ні на мить не забував, що він пррпечений на загибель у цій велетенській клітці. Дерев'яна хвіртка на воротях відчинилася, і я опинився на квадратному кам'яному майданчику серед кам'яного громаддя будинків, дротяних решіток, довгих коридорів, потріскапих стіп, вичовганого лінолеуму, тесаних столів і застоялого смороду тисячолітньої біди.

Пепі все це нітрохи не шкодило, у неї був такий вигляд, наче вона щойно вийшла з ванни.

— Я навіть не знала, що замість мами прийдеш ти,— заявила вона.— Побачення ж дозволяють лише членам родини.

— А ти не заперечуєш?

— Ні, хочеться бачити хоч когось близького. Коли побачення кінчаються й тебе одводять назад, це просто жахливо... Ну, що там на білому світі?

— Багато дечого...

Ми зустрілись у просторій камері для побачень з високою стелею, брудними стінами, але добре вимитою цементною підлогою; всілися на довгій лаві під рудою стіною. Біля дверей за сосновим столом сиділа наглядачка, перед якою стояла чашка без блюдечка і стосик синіх жетонів. На поясі бовтався ланцюжок, ніби од унітаза, а на ньому висіла в'язка ключів. Пепі виглядала досить кумедно у довгій в'язничній спідниці, хоч і почувала в ній себе як удома; мабуть, то тільки мені було незвично, бо я потрапив сюди із світу міні-спідниць: в'язнична мода відстала років на чотириста. Час тут плинув надто повільно.

Я спробував оповісти день за днем все, що відбулося з моменту її ув'язнення, але Пепі набридло мене слухати, до того ж я забув, що вона бачилася з Кеті.

— Правда, що в Китаї відбирають дітей од батьків? — жартома спитала вона.

Я зауважив, що у в'язниці навряд чи варто цим цікавитись. Потім розповів, що Руперт подарував китайцям п'ять мільйонів.

— Здурів! — обурилась Пепі. — Навіщо він це зробив?

А коли я пояснив, що він намагався утнути з власними грішми і як усе закінчилося (не згадуючи, звичайно, про Бонні), вона заявила: «От наламав дров!» Її обурювало не те, що він накоїв, а те, як він це зробив.

Я теж наламав дров. Можливо, сподівався побачити Пепі нещасною й ладною одразу ж кинутися мені на шию; проте в'язниця тільки загартувала її впертість.

— Годі про це, — обірвав я раптом її допитування про Руперта й Джо. — Я ж прийшов просити твоєї руки...

Вона хоч не знущалася з мене, й на тому спасибі.

— Це добре, Джеку. Але чим ти думаєш зайнятися?

— Залежить од твоєї відповіді.

Ми сиділи вритул на лавочці, але я не відчував колишнього хвилювання.

— Коли я скажу «так», чим ти займешся? — допитувалась вона.

«Стережись, — думав я, — хто зна, що вона тобі одповість?» Але чомусь почував себе таким нещасним, що ладен був на все, аби тільки вона сказала «так».

— У мене немає певних намірів, — промимрив я. — Доведеться тобі ризикнути...

— Ти хочеш, щоб я все вирішувала! — постукала вона мені пальцем по коліну.

— Ну тебе к бісу! — озлився я.

Наглядачка одірвалася від чашки й попередила:

— Лаятись заборонено!

Я відчув себе, ніби побитий собака.

— Бідний Джеку! — засміялася Пепі.

Чи то оклик наглядачки мене так налякав, чи регіт Пепі, але чомусь схотілося тікати. Щезло бажання женитися, і навіть лячно було, що вона раптом погодиться.

— Власне, — пробелькотів я, — я... хочу виїхати в Сурабайю чи на французький острів Нумеа, аби лиш подалі звідси...

— Он як?..

Я знав, що це примусить її сказати «ні», і водночас зрозумів, звідки цей перелом у моїй душі.

Всьому винною була Пепі. За кілька хвилин у в'язниці я раптом побачив, що вона з себе уявляє. Деякі англійки не можуть не присвячувати себе чомусь та не служити до останку, не з любові до справи, а з протиріччя, щоб мати можливість постійно долати якийсь опір. Я завжди вважав ідеалом подібного типу жінки Елізабет Фрей¹ та Флоренс Найтінгел², які вели жорстоку політичну боротьбу. Мабуть, до них належить і Пепі, тоді як Меріен Крейффорд — звичайна жінка, котра мучиться од суспільних болячок і серце котрої обливається кров'ю, як і в будь-кого з нас, особливо в Руперта.

Я уявив собі яскраве майбутнє Пепі, бачив, як вона кидає виклик численним супротивникам, насолоджується переслідуваннями та впивається зненавистю своїх ворогів.

До того ж їй байдуже, за що боротись, чи то проти вівісекції, чи, скажімо, за вирощування померанців на дні океану... Ясні очі й рожеві щоки цієї ув'язненої передрікали їй долю мучениці, слава якої прогрімить по всій країні, вона, звичайно, зробить людям багато добра і неодмінно розтринькає всі гроші Рендольфа на пацифістські забавки; однак їй ніколи не втямити й не відчутти, що таке справжнє насильство, навіть коли на власній шкірі доведеться його спізнати. Рендольф не помилився: Пепі — викапаний він.

— Ти хочеш тікати? — запитала вона. — Це на тебе не схоже.

— Яке там тікати! Хочу нарешті зайнятися улюбленою справою. Грошей мені вистачить на кілька років.

— Але ж, Джеку, це нерозумно!

Вона здогадалась, що зі мною відбулося за ці кілька хвилин, бо, глянувши в її холодну, мужню душу, я вирішив тікати світ за очі. Отож їй захотілося мене підкорити, примусити знову прохати її руки, щоб завладати хоч тим, що лишиться після всього, адже мене вже була пропасниця з переляку.

— Знаю, що нерозумно, — пробелькотів я, — та мені необхідно на деякий час поїхати.

---

¹ Елізабет Фрей (1780—1845) — борець за в'язничні реформи.

² Флоренс Найтінгел (1820—1910) — знаменита сестра милосердя.

— Ти згайнуєш собі життя. Тобі треба лишитися й працювати.

— Якщо зостануся, то з Фредді і Ройсами.

— Це краще, ніж безлюдний острів.

Я остовпів. Виходить, Пепі ладна визнати мене навіть як законного спадкоємця Рендольфа, чоловіка з грішми й суспільним становищем!

— Безлюдних островів давно не існує,— промимрив я,— легше сховатися од людей в Пімліко¹, аніж у Тихому океані.

— Тоді в чому ж річ?

— Мабуть, я створений для моря,— пояснив я, відчуваючи себе нещасним, що доводиться звіряти їй свою мрію, яку досі приховував навіть од самого себе.— Нумеа, приміром, чудове місце для моряка.

— Сентиментальна маячня.

— Можливо.

— І ти не передумаєш?

Це означало, що тоді вона буде моя. Я похитав головою.

— Ні. Не можу...

— Джеку! — вигукнула вона й торкнулася моєї руки, що мало не здолало мене: все в мені прагнуло її, але якась дивовижна сила стримувала мої почуття.

— Ні! — одрубав я. Голос мій лунко відбився од склепіння, якому Пепі збиралась віддати своє подвижницьке життя, свою незламну волю й нестриму жадобу боротьби.— Пробач,— підвівся я,— але це місце дратує мене.

— Ганчірка! — кинула вона.

— Можливо...

Я простягнув руку, щоб доторкнутися до обличчя, яке так любив, та вона сердито одверпулась. Ми не зронили більше жодного слова. Я зачекав, поки наглядачка вивела її, і вийшов не оглядаючись. Бо варт мені було це зробити, як воля Пепі підкорила б мене назавжди.

* * *

Коли вже визріло таке рішення, то я мусив здійснити його негайно. Вантажник фірми «Нортон і К^о» на 14 000 тонн одпливав за два дні до Пенанга, і я з допомогою Фредді влаштувався туди другим капітаном. Я знав, що на Сінгапурі хтось обов'язково перевезе мене через Малак-

---

¹ Район Лондона.

кську протоку, можливо, навіть судно Ройсів, зафрахтоване до Сурабайї, Нумеа, Суви, Порт-Морсбі чи Наугу, а то й до острова Гілберта.

Руперт гостював у Кеті, та мені ніколи було туди підїхати: оформляв папери на судно й вантаж, пакував речі й книжки, забирав гроші з банку, оформляв акредитиви тощо. Руперту подзвонив перед самим відплиттям, і він вголосився мене проводити.

— Надовго їдете? — спитав він.

— Назавжди.

— Шкода... Проте знайте, Джеку, ми завжди будемо вам раді.

Мені не хотілося розпитувати його про Джо, але до телефону підійшла Кеті й тихенько повідомила, що вони досі не бачились.

— Ну, а як у вас з Пепі? — спитала вона, здивована моїм відїздом.

— Не буде діла... — ледве видушив я.

— Жаль...

Я подзвонив Джо, та вона до телефону не підійшла. Зоставалось попрощатись з Пеггі та Фредді — моя втеча їх нітрохи не здивувала, а потім найняти таксі та їхати в порт, бо відходили ми на зорі.

З Пенанга я, звичайно, нікуди не поїхав. Так і зостався на цьому острові й живу на півдорозі до верхівки гори, що височить над Джорджтауном. Куди не глянь — скрізь цукор, кава, рис, перець, гвоздика, мускатний горіх, бетель, — все, задля чого Колумб відправлявся в мандри, шукаючи Східну Індію; Захід зубами вчепився в ці скарби і не одпускав щелепи, поки не виявили олово, каучук, нафту, а потім затиснув ті щелепи ще дужче. Зовсім недавно оддала богові душу Ост-Індська компанія, ще не забуто угоди про боротьбу з піратами, японці щойно забралися геть, а нещасні індонезійці вже випробовують на своїй шкурі наш новий винахід під назвою М а л а й-зія...

Я часто пишу Рупертові, а він одповів мені тільки раз, повідомивши, що книга про нього нарешті вийшла з друку. Та, як її зустріли, мовчить... Один раз мені написала Кеті, саме тоді, коли випустили Пепі. Кеті сповістила, що Руперт таки відвідав Уошберн, де бачився з дружиною й дітьми, проте у Джо психічна депресія й вона не хоче бачити будь-кого, навіть Руперта, — мабуть, тому й не підійшла до телефону, коли я дзвонив. Руперт зостався

в Кеті й чекає. Оскільки ж я знаю всю його епопею та чому він став таким, то навіть тут, серед цих вологих зелених пагорбів, далеко від чорно-білих англійських міст, вірю, що він чекає усміху долі. Чекає твердо й переконано, бо вперше в житті побачив перед собою ясну мету.

Ось чому я нікому не набридаю своїми розпитуваннями про нього, бо знаю, що він присвятив себе врятуванню власних дітей, своєї дружини, себе і свого народу; його постійно тривожить і доля всього людства, яке все наближається до катастрофи, бо в його лавах ще не вистачає мужніх борців, які б припинили фатальний плин часу й подій.

Та рано чи пізно нам доведеться взятися за розум. Тоді нікого не залякають вигуки про те, що ми «продалися ворогові», ніхто не називатиме «зрадниками» тих, хто твердо дивиться на світ і намагається хоч що-небудь зробити, — я вважаю гідним поваги того англійця, якому присвячено цю книгу.

Вольтер розумно сказав у своїй епітафії на руїнах Лісабона (після землетрусу 1755 року):

«Нещасні смертні, ви кричите: «Все гаразд», — та всесвіт засуджує вашу брехню, і власне серце стократ одкидає ваші «істини»...

ВЕЛИКЕ ПРОБУДЖЕННЯ

Хто ж він такий — Джеймс Олдрідж, цей невгамовний англієць? Письменник чи публіцист? Митець, відтворювач поетичної правди, що відбиває згідно з законами прекрасного найгостріші ідейні конфлікти сучасності, чи бойовий пропагандист, агітатор, ладний пожертвувати веліннями мистецтва в ім'я жорстоких реалій ідеологічної боротьби? Художник, що зберіг «кривні» зв'язки з життям свого народу, чи «внутрішній емігрант», що поставив усю свою громадську і творчу діяльність на службу комуністичним ідеалам, які утверджуються в далекому Радянському Союзі?..

Ось основні лінії суперечки, що розгорілася в англійській буржуазній критиці навколо Джеймса Олдріджа з перших же його письменницьких кроків і триває, не вщухаючи ні на мить, і до сьогодні.

Сам Олдрідж, можливо й не ставлячи перед собою безпосередньо такого завдання, розкрив усю надуманість цієї «полеміки» в щирому, сердечному слові, зверненому до радянських читачів напередодні XXIV з'їзду КПРС.

«Я ніжно люблю свою країну, і багато що заслуговує в ній на добре слово... Але я ніколи не вимовляю слів похвали нашій системі, нашій організації класового суспільства... Ось чому, коли я прогулююся темними вулицями мого рідного міста й думаю над усім цим, мене опановує складна гама почуттів. Я й диявольськи злий і водночас сповнений оптимізму. Бо я знаю: те, що ви робите, зміцнює непорушну будову соціалізму, суспільства, яке й сьогоднішніми звершеннями, і своїми планами на майбутнє всеяке надію в наші серця»¹.

В цих словах повністю розкривається філософська, політична і естетична платформа Джеймса Олдріджа. Він органічно пов'язаний з великими літературними традиціями свого народу, але в той же час істинними класиками стають для нього лише художники, що правильно зрозуміли свою епоху: «Сьогоднішні письменники, що пишуть, глибоко відчуваючи й розуміючи сучасність,

---

¹ Джеймс Олдрідж. Втілення мрії.— «Правда», 1 березня 1971 р.

тим самим вірні класичним традиціям, навіть якщо вони самі й не думають про це»¹.

І саме тому, що Олдрідж прагне вже не тільки відчувати свою епоху, а й намалювати шляхи до її перетворення відповідно до велень історичної необхідності, головною прикметою справді народної літератури стає для нього діалектична єдність національного й інтернаціонального. Ця життєдайна єдність визначає собою і життєве кредо письменника: ніжно люблячи Англію трудового люду, її зелені луки, її старовинні міста, її селища, що ховаються серед порослих вересом горбів, він водночас усіма помислами своїми тягнеться до країни, що прокладає шлях у майбутнє для народів усього світу — до Радянського Союзу.

Знаменною з цього погляду була вже перша зустріч Олдріджа 1942 року з радянськими людьми — воїнами кавалерійської бригади, що тимчасово базувалася в Таврізі. Сьорбаючи борщ із похідних казанків, солдати, що відпочивали тут, на півночі Ірану, після відважних рейдів по тилах фашистських загарбників, розповідали цьому симпатичному англійському хлопцеві з відкритим поглядом і відкритим серцем сувору правду про свій похід, про товаришів, що полягли в нерівному бою, про народних месників-партизанів... А часом із солдатською лукавинкою, заводячи мову здалека, пересипаючи її народними жартами, й самі починали запитувати: «Чому Англія зволікає?», «Чому не виконує взятих на себе зобов'язань?», «Чому й досі не відкрито Другий фронт?»

Джеймс Олдрідж, на той час уже відомий військовий кореспондент, очевидець боїв у Норвегії, Єгипті, Греції, не міг відповісти на ці запитання, не розкривши всієї гіркої правди про двоєдушну політику правлячих кіл Англії щодо Радянського Союзу. Та й чи знав він сам цю гірку правду в ті дні? Її закривали заграви війни, криваві примари Ковентрі й Лідіце, густа целена чорного диму з крематоріїв Треблінки й Освенціму; її заглушали гуркіт фашистських танків по дорогах Європи, страшне виття ворожих літаків, що несли свій смертоносний вантаж у похмурому небі, пронизливий свист бомб над мирними оселями...

Зате вже перші контакти Олдріджа з радянськими людьми відкрили йому очі на іншу правду — правду життя, правду історії, правду героїчного подвигу, осяяного високими народними ідеалами. І все, що Олдрідж ще тільки невизразно відчув, торкнувшись цієї великої правди, знайшло своє поетичне втілення в нарисі «Пісня про Кавказ», надрукованому в лондонському «Тайм» у жовтні 1942 року.

---

¹ Джеймс Олдрідж. Головне — розуміти свою епоху.— «Иностранная литература», 1962, № 2, стор. 247—248.

Так, ще пропливають грізні хмари над вершинами Кавказьких гір, насувається осінь, провісниця холоду й темряви, що їх принесуть із собою зимові бурі. Та за осінню й зимою настане весна, зазеленіє земля, оновиться життя. І шлях до цього відродження прокладе радянський народ, невід'ємною часткою якого стали для Олдріджа ці вперті кавалеристи. Вони «співають українську пісню, що не має назви; на узвозах нахиляються вперед, шаблі побрязкують об стремена, і сідла порипують під ними... Навіть коні нахиляють шиї, немов люди, що йдуть проти вітру, ніби й вони розуміють нагальність виконуваного ними завдання...».

Те активне прагнення вперед, що його Олдрідж зумів розпізнати в просуванні радянської кавалерійської частини, перегукувалося з його власним, ще не усвідомленим відчуттям історичної необхідності мобілізації всіх народів світу на боротьбу проти спільного ворога. Адже не випадково вже перші художні твори письменника — «Справа честі» (1942) і «Морський орел» (1944) — прозвучали, за свідченням сучасників, як «тривожні удари на сполох», що звернені були до сумління народів Заходу, начебто паралізованого переможними реляціями нацистів. Ці романи вилились не тільки в героїчну сагу про боротьбу сиїв Еллади проти чужоземних загарбників, але й у правдиве зображення шляхів духовної перековки англійських солдатів на фронтах другої світової війни.

Льотчик Джон Квейл, центральний персонаж «Справи честі», що воював до останнього подиху пліч-о-пліч з грецькими патріотами проти нацистів, починає розуміти на самому порозі смерті неминучість «великого пробудження» народів до нового життя, вільного від соціального, класового й національного гноблення. Енгес Берк, головний протагоніст «Морського орла», гине від кулі фашистів у боротьбі за відродження тієї істинної людяності, яку фашизм намагається спалити в полум'ї війни. Але смерть цих героїв не позначене печаттю безвихідності. Обидва твори — романтично піднесені, забарвлені у високотрагедійні тони, але водночас просякнуті оптимістичним звучанням. Саме ці риси й дозволили американцеві Майклу Голду трактувати перші романи Олдріджа як «прояви стихійного поривання до високих ідеалів соціалістичного реалізму».

Джон Квейл мріяв про «велике пробудження», але так і пішов із життя, не усвідомивши собі, які «таємничі сили» перетворять обличчя світу. Не знав цього в ті роки великих випробувань і автор «Справи честі». Тільки знаменна в його житті подія — приїзд у 1944 році до Радянського Союзу як військового кореспондента — дала йому змогу зрозуміти справжню розстановку сил в охопле-

ному війною світі і, таким чином, переконатися, що самовідданий подвиг радянського народу не тільки прокладе шлях до перемоги, але й визначить шляхи розвитку людства в післявоєнний період.

Тепер це вже була не просто випадкова зустріч з радянськими солдатами. Він бачив руїни Сталінграда, «кладовища танків» на полях недавніх боїв, пориті воронками неприступні перевали, що їх здолали наші воїни у стрімкому ривку до міста слави — Севастополя, одеські катакомби — цю незламну фортецю Радянської влади у лігві ворога, визволений Ленінград, безмежну радість тисяч людей на Красній площі в День Перемоги... Але вся ця велична панорама не заступила від очей Олдріджа того, хто кував перемогу на фронтах і в тилу, — радянської людини, що боронила здобутки Жовтня й несла народам світу визволення від фашистського ярма.

«Я вважаю, — казав Джеймс Олдрідж, розкриваючи секрети своєї творчої лабораторії, — що найголовніше тепер — показати людину, яка діє свідомо. Ось чому я ніколи не розлучаюся із своїми героями аж до того моменту, коли вони прозрівають, відкривають світ. Кожного із своїх героїв я доводжу до тієї точки, коли світ для них прояснюється і вони починають, так би мовити, розуміти, що до чого... У нас багато хто проходить цей шлях... Протягом довгого часу мені розповідали про соціалізм, комунізм, марксизм. Спочатку я опирався, заперечував... Але... пригадую момент, коли мені все стало раптом ясно і я вперше зрозумів світ. Діалектика називає такий момент різким переходом кількості в якість»¹.

Цим переломним моментом у житті Джеймса Олдріджа і стало його перебування в Радянському Союзі. Все, що він тут бачив і чув, усе, що узнав про героїчні подвиги радянського народу, який з кожним місяцем, тижнем, годиною ставав йому дедалі ріднішим, спричинився до глибокого перевороту в його душі, змусило по-новому подивитися на світ, дало йому відчуття історичної перспективи. Він зрозумів, що Радянський Союз не тільки стане тією головною силою, яка зламає хребет фашистському звіру, але й дозволить справдити мрію його героїв про «велике пробудження».

«Навіть грубий і жовтий російський папір, на якому я тоді писав, — скаже він через багато років, коментуючи свої військові кореспонденції з Радянського Союзу, — пробуджує багато спогадів... Тепер уже неможливо уявити, скільки болю, тривоги, радості, оптимізму втілювалось в уривчастих словах цих кореспонденцій для мене, а можливо, й для тих, хто їх читав. Іноді я сам дивуюся, чому

---

¹ Джеймс Олдрідж. Головне — розуміти свою епоху. — «Иностранная литература», 1962, № 2.

я так прив'язаний до Радянського Союзу. А от тепер перечитав ці кореспонденції — вперше відтоді як писав їх — і розумію, що я жив вашим життям, умирав вашою смертю і частково сам звідав душевне напруження і муку, що випали вам на долю в ті тяжкі роки. Але звідав я і наростаючу радість, і непохитну рішучість, і безмежні надії, що ними жила кожна радянська людина... Саме війна зробила мене теж «радянським» і відкрила мені все значення революції»¹.

Усе, сказане тут Джеймсом Олдріджем про себе, якоюсь мірою можна віднести й до героїв епічних полотен, створених ним у повоєнні роки. Віднині, хоч як би різнилися між собою долі героїв романів Олдріджа, хоч які були б не схожі шляхи їхнього пошуку, методи їхньої боротьби, причини й наслідки їхніх поразок і перемог, усі вони позначені прикметами світу, ознаками свідомості в стані зміни, що готова назріти для «великого пробудження». Мак-Грегор, центральний герой роману «Дипломат», удостоєного в 1953 році Золотої медалі Всесвітньої Ради Миру, зазнає духовного й морального перетворення лише в процесі прилучення до тієї *активної* людяності, носіями якої в ХХ столітті стали ідеї Жовтня. Для Мак-Нейра, головного героя роману «Мисливець» (1950), обриси нового життя, що невиразно вимальовуються перед ним у момент великого прозріння, — це суспільство, що вже не знає більш прокляття самотності й тому назавжди позбулося «демонів розпачу». А в романах «Герої пустельних горизонтів» (1954), «Не хочу, щоб він умирав» (1957) і «Останній вигнанець» (1961) ми стаємо свідками великого пробудження волелюбного арабського Сходу, що століттями був у путах колоніального рабства, але вже випростав плечі й ступив на шлях революційної боротьби проти своїх гнобителів.

Для сьогоденного читача, на очах якого народилися й змужніли арабські держави, що обрали шлях соціалістичного розвитку, зводилася Асуанська гребля, розгорілося полум'я всенародної боротьби проти ізраїльської агресії, проти підступів міжнародного імперіалізму й сіонізму, перемога мужніх арабських народів сприймається як *історична необхідність*. Але яким безстрашним, яким переконаним, яким політично принциповим мав бути письменник, щоб десятиліття тому, безпосередньо після безславного провалу англо-франко-ізраїльської інтервенції в Єгипті, не тільки розпізнати істинну суть тодішніх подій у зоні Суецького каналу, але й провістити кінцевий тріумф ідеалів арабського трудового люду в дні прийдешні!

---

¹ Джеймс Олдрідж. Ішла велика війна... — «Иностранная литература», 1967, № 5.

Не встигли ще уцухнути суперечки навколо «Останнього вигнанця», як Джеймс Олдрідж розпочав роботу над новим твором, що згодом вилився в диалогію: «Бранець своєї землі» (1962) і «Підступна гра» (1966), з якою знайомиться нині український читач.

«Я пишу новий роман,— казав Олдрідж у 1961 році.— Він присвячений взаєминам між англійцями й росіянами. Три чверті дії роману відбуваються на Північному полюсі, де опинилися двоє зовсім ізольованих від решти світу людей: англієць і росіянин... Своєю вдачею ці двоє чимось дуже близькі один одному і в той же час багато в чому різко відмінні. Дія останньої частини роману (тут Олдрідж говорить про першу книгу диалогії — *З. Л.*) відбувається в Радянському Союзі. Я хочу, щоб англієць побачив не тільки те, що впадає в око, лежить на поверхні, а прийшов до прийняття радянської дійсності»¹.

Де ж знайшов письменник прототипів свого роману? Мабуть, для того, щоб відповісти на це запитання, варто звернутися до скупішої кореспонденції Олдріджа про відвідання ним у роки війни фронтового госпіталю. Ми перечитуємо цю написану понад чверть століття тому статтю, і тіні минулого раптом оживають перед нами: лікарняна палата; на ліжку, випроставшись на весь зріст, лежить на спині поранений радянський офіцер. У нього в хребті засів осколок, що змушує його корчитися від нестерпного болю за кожним найменшим порухом. Але він не стогне, не нарікає, не проклинає долю. Погляд його незворушний, і в очах годі прочитати страх. А коли біль хоч на мить ущухає, очі засвічуються не-сміливою усмішкою... А над ліжком схилилося миле, дбайливе обличчя жінки. Це хірург, який завтра оперуватиме офіцера... І, зустрівши лагідний погляд цієї жінки, знов усміхаються його очі.

І хто знає — може, саме ця мовчазна сценка в палаті госпіталю, мимовільним свідком якої став Олдрідж, і послужила будівельним матеріалом для створення чистих образів російських героїв майбутнього роману? Все, що побачив тут письменник, загубилося на багато років у закутках пам'яті, наче обличчя на побляклій від часу фотографії. Але в процесі роботи над новим твором ця «призабута фотографія», перетворена художнім зором письменника, раптом знов ожила. Але тепер на зміну простоті безпосереднього враження прийшла складна гама душевних переживань, порухів думки, зіткнення характерів; з'явилася разюча глибина, немислима без віднайденого чуття історичної перспективи; зсунулися часові ракурси; стрімко змістилися меридіани. І ось уже перед нами незнайомий краєвид: безмежна крижана пустеля під скісним про-

---

¹ Джеймс Олдрідж. Головне — розуміти свою епоху.— «Иностранная литература», 1962, № 2, стор. 249.

мінням холодного арктичного сонця, помережана сірими й чорними розводдями, і загублені серед цієї білої пустки, цієї холоднечі, цього розпачу уламки літака; з пухкого снігу, мов стовбури мертвих дерев, стримлять застрягли людські тіла, а трохи оддалік — ще жива людина, пристебнута до пілотського крісла. Її широко розплющені очі з німою тривогою слідкують за літаком, що на крейсерській швидкості проноситься в неї над головою... Чи побачать з літака потерпілого? Чи схочуть подати допомогу? Літак виписує кола над його головою, наближається, віддаляється, і раптом, коли вже, здається, не лишилось і тіні надії, від нього відокремлюється парашут...

Цей драматичний епізод, яким відкривається книга Олдріджа, несе величезне смислове навантаження. Тут уперше зустрічаються долі Руперта Ройса й Олексія Водоп'янова, героїв, що моделюють у собі два несумісних погляди на світ, два чужих один одному соціальних устрої, два різних національних і психологічних характери. Але є в долях цих героїв і дещо спільне — їхній активний гуманізм, їхня тверда переконаність у тому, що «людина не може бути одна».

Саме те, що поруч з ним людина, життя якої цілком залежить від того, чи витримає він, Руперт Ройс, те тяжке випробування, на яке він добровільно себе прирік, не тільки озброює його моральною стійкістю, що дозволила йому переможно завершити свою крижану одісею, але й змушує його назавжди зректися того безмежного себелюбства, до якого його привчали з колиски. Руперт дійшов висновку, що в оцих арктичних тортурах він став надгробним пам'ятником самому собі — не своєму терпінню, а своїм колишнім теоріям щодо того, ніби в цьому тісному світі людина повинна сама дбати про себе й покладатися тільки на саму себе й на власні сили. «Дурний же я був,— мовив розгнівано, одкидаючи геть свій облудний принцип.— Авжеж, коли повернусь — все перевірю наново. Людина не може бути одна, бо тоді вона схожа на тварину...»

В цю мить духовного прозріння Руперт Ройс уперше, нехай поки ще невиразно, відчув необхідність нової життєвої мети, яка була б уже вільна від кастових і класових упереджень, що перетворили все його життя на «пустельну зону самотності». Але справжню суть цієї високої мети розкриють перед ним радянські люди, з якими його зведе доля. Та який же довгий шлях іще попереду! Які стрімкі життєві повороти! Які гострі моральні конфлікти!

Певна частина зарубіжної критики, особливо письменники «сердитого покоління» (Уейц, Осборн та ін.), «бунт» яких проти буржуазного світу вже давно перетворився на його апологетику, на-

магається звинуватити Олдріджа в тому, що він, «ідеалізуючи» радянський спосіб життя, зробив з російських героїв дилогії «безплотні схеми». Але ці звинувачення не мають під собою анінайменшого ґрунту. Як справедливо зазначає П. Балашов, саме в «Бранцєві своєї землі» англійський художник продемонстрував різочу властивість «відкривати в радянських людях різні й яскраво виявлені індивідуальності: поривчастий Олексій, людина широкого розмаху, відрізняється від зібраної, стриманої і цілеспрямованої Ніни, як від неї відрізняється Федір (Тедді), наділений життєрадісністю й гумором. Але всі вони люди радянської формації, хоч поводяться і діють по-різному»¹.

Але в галереї образів радянських людей, зустріч з якими обумовила моральне відродження Руперта Ройса, особливе місце посідає образ Ніни — дружини Олексія Водоп'янова.

Ділячись у 1961 році з радянськими читачами своїми творчими планами, Олдрідж немовби між іншим зауважив: «Очевидно, в романі буде зачеплено й проблему соціалістичної моралі. Один з його персонажів — молода радянська жінка»². Одначе в міру того, як сюжетний кістяк роману обростав повнокровною художньою тканиною, ця «молода радянська жінка» не тільки виступила на перший план оповіді, але й стала для Руперта Ройса тим символом віри, який і привів його до великого пробудження. І разом з тим у Ніні Водоп'яновій немає нічого виняткового, ніякої яскравості, що вражала б око, ніякої незвичайної краси. Справді прекрасними були її внутрішній світ, відблиски якого можна було прочитати в її одухотворених очах, цілієність натури, духовна велич.

Образ Ніни романтично піднесений, але в той же час вона людина своєї доби, дочка свого героїчного народу, представниця тієї нової суспільної формації, якій уже невідомі фальшиві кумири буржуазного світу. В цьому й ховається секрет її величезного формуючого впливу на Руперта Ройса.

«Ви не можете собі уявити, — писав Олдрідж, пояснюючи, чому образ Ніни Водоп'янової став центральним в його романі, — яку привабну силу мають для нас на Заході високі ідеали й люди, у яких вистачає мужності постояти за свої переконання... Ось це Руперт Ройс і знаходить в Ніні Водоп'яновій. У Руперта Ройса є все, що може дати йому суспільство: багатство, становище, сім'я, кар'єра. Але, як і чимало інших, він побачив, яке це все дрібне,

¹ П. Балашов. Шлях до нових горизонтів. Передмова до книги: Джеймс Олдрідж. Пленник чужої країни. М., «Прогрес», 1969, стор. 15.

² Джеймс Олдрідж. Головне — розуміти свою епоху. — «Иностранная литература», 1962, № 2, стор. 249.

нікчемне, і зрозумів, що його безбідне життя позбавлене мети й, по суті, нічого не варте. Ніна показала йому, що комунізм... завжди дає людям, досить чесним, щоб дивитися правді в обличчя, моральні підвалини й переконання куди благородніші, ніж будь-які інші»¹.

Але тепер, коли Руперт Ройс усвідомив, на чієм боці правда в тому грандіозному ідеологічному двобої, що розділив світ на два табори, він починає розуміти, яким фальшивим і марним було все його минуле життя. Віднині він мобілізує всі свої духовні сили на те, щоб розірвати невидимі пута, які зробили його *бранцем* своєї власної землі, свого класу, своєї соціальної касты: він не тільки відмовиться від ганебної ролі розвідника, яку намагаються нав'язати йому володарі імперіалістичної Англії, але й стане щирим другом радянського народу, його високих ідеалів, просякнутих активним гуманізмом.

Розділи діалогії, присвячені радянським людям, сповнені пафосу творення, зігріті теплом людських почуттів, позначені тією не-підробною ніжністю, яку могла породити тільки ідейна переконаність. Але Джеймс Олдрідж уміє бути й грізним суддею. Він нещадний, викриваючи суспільство, що породило таких соціальних монстрів, як адмірал Лілл, Рендольф і Фредді Ройси, — все це збіговисько підступних бізнесменів, політиканів, продажних газетарів, які намагаються знову полонити свідомість Руперта Ройса, що пробудилася до нового життя.

І даремно силкуються західні критики довести, ніби Руперт Ройс — це «бунтар», що не знає ні причини, ні мети свого «бунту». Насправді центральний протагоніст діалогії Олдріджа — це чітко окреслений характер, що перетворюється у двобої з ворожим йому світом на свідомого борця, обстоюючи в цій боротьбі позитивний суспільний ідеал, який відкрився перед ним у способі життя радянського народу.

Величезним художнім досягненням Олдріджа в його діалогії є те, що він спромігся розкрити тут з граничною естетичною переконливістю — в цьому й полягає суть його новаторства — діалектичний взаємозв'язок між внутрішньою логікою розвитку характеру Руперта Ройса і суспільними зсувами, самою історією, що її творять народи Радянського Союзу. Нехай у зовнішній канві оповіді часом на перший план висувається бунтівний індивідуалізм Руперта — але через підтекст розкривається історична неминучість перетворення його в позитивного героя уже в тій його модифікації, в якій він постає перед нами в літературі соціалістичного реалізму. Залишаючись типовим англійцем, він водночас

---

¹ «Иностранная литература», 1968, № 3, стор. 8.

назавжди пов'язав свою долю з ідеями Жовтня, що став для нього, як і для самого Олдріджа, вічним символом великого пробудження, у процесі якого свобода вибору цілком улягає велінням історичної необхідності. Це й надає книзі Олдріджа мажорного, оптимістичного звучання, незважаючи на всю гіркоту випробувань, що їх довелось й доведеться ще зазнати її героям.

«...Я нікому не пабридаю своїми розпитуваннями про нього,— закінчує свою розповідь умовний оповідач, який тепер уже цілком вливається в автором,— бо знаю, що він присвятив себе врятуванню власних дітей, своєї дружини, себе і свого народу; його постійно тривожить і доля всього людства, яке все наближається до катастрофи, бо в його лавах ще не вистачає мужніх борців, які б припинили фатальний плин часу й подій. Та рано чи пізно нам доведеться взятися за розум. Тоді нікого не залякають вигуки про те, що ми «продались ворогові», ніхто не називатиме «зрадниками» тих, хто тверезо дивиться на світ і намагається хоч що-небудь зробити,— я вважаю гідним поваги того англійця, якому присвячено цю книгу».

Ці слова, сповнені глибокої віри Джеймса Олдріджа в свій народ і свого героя, є ключем до центральної ідеї книги — теми пробудження історичної свідомості особи в процесі цілеспрямованої боротьби. І якщо, розсуваючи горизонти свого часу, переступаючи межі свого класу, Руперт Ройс стає спільником радянського народу, керується його ідеалами, прагне вже не тільки в майбутньому, але й тепер справдити свою надію, свою сміливу мрію, то ми, читачі, що стали мимовільними свідками його життєвого подвигу, побажаємо йому щастя на його нелегкому шляху.

Захар ЛІБМАН

1 крб. 70 коп.